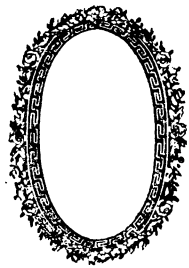
ТРУМЕН КАПОТЕ

ЛУГОВА АРФА

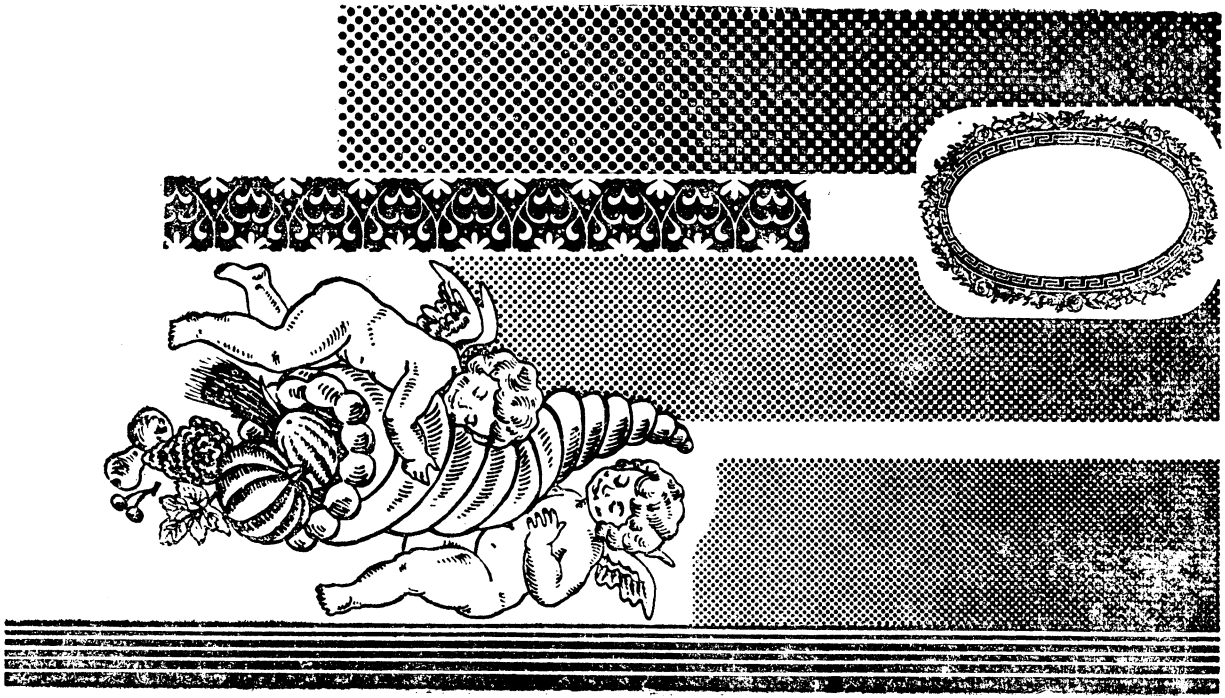
СНІДАНОК У ТІФФАНІ

З ХОЛОДНИМ СЕРЦЕМ

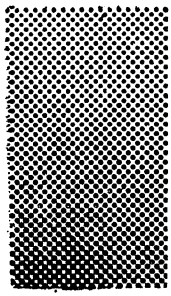

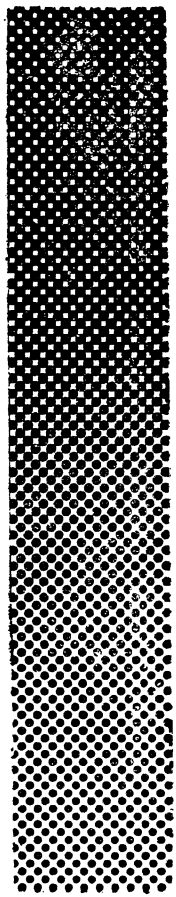

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1977

ТРУМЕН КАПОТЕ

ЛУГОВА АРФА

*

СНІДАНОК У ТІФФАНІ

*

З ХОЛОДНИМ СЕРЦЕМ

повісті

Переклав
з англійської
ВОЛОДИМИР
МИТРОФАНОВ

И(Амер)
К20

TRUMAN CAPOTE

THE GRASS HARP

1951

BREAKFAST AT TIFFANY'S

1958

IN COLD BLOOD

1965

У творах, що ввійшли до цієї книжки,
відомий американський письменник
Трумен Капоте (нар. 1924)
на різному життєвому матеріалі,
в різній стильовій тональності
зображує сучасну йому дійсність.
Зі сторінок його повістей перед читачем
наочно постає бездуховність
американського способу життя,
трагічна роз'єднаність і самотність людей
у жорстокому світі капіталу.

© Передмова, український переклад повістей «Лугова арфа» і «Сніданок у Тіффані» — видавництво «Дніпро», 1977.

Перше видання перекладу «З холодним серцем» опубліковано в 1970 р.

К $\frac{70304-146}{M205(04)-77}$ 140—77

ПРОЗА ТРУМЕНА КАПОТЕ

Труменові Капоте, як кожному своєрідному письменникові, властива особлива інтонація, особливий емоційний ключ розповіді. Очевидно, не зміна тем і героїв, притаманна кожному живому таланту, а саме усталеність основної тональності визначила особливе місце Капоте в сучасній американській літературі.

Багато що у творчій долі Капоте пояснюється враженнями дитинства, які залишили по собі болісну пам'ять і в зрілому художникові, і в людині; духовним кліматом, у якому він сформувався, літературною традицією, яку він наслідує.

Капоте народився у 1924 році на півдні США, в Новому Орлеані, а виріс у тихому провінціальному містечку Монровіллі, у штаті Алабама. Батьки розлучилися, коли хлопчикові було чотири роки, і виховували його близькі й далекі родичі — виховували в атмосфері, яка нічим не нагадувала передгроззя, що в 30-і роки відчувалося в Америці. Життя текло тягуче, розмірене, зі своїми драмами, старанно прихованими за респектабельним фасадом, людськими катастрофами, жалем за безповоротно втраченим, зі своїми легендами й міфами. І найважче було зректися міфа про те, що у Півдня — своя історична доля, а жителі Півдня (звичайно, тільки білі) — люди особливого, романтичного складу, не те що прозаїчні ділки Півночі, погрузлі в суєтній буденщині.

Капоте органічно увійшов у багату іменами літературну школу і не загубився серед інших її представників, а це ж були видатні, давно вже відомі письменники — Фолкнер, Уоррен, Маккаллерс. Власний голос, нехай не завжди впевнений, звучав у його творах із самого початку.

Духовна, неминуща спорідненість з міфами й літературними традиціями Півдня відчувається в його прозі скрізь, бо саме вона визначає найголовніше — кут зору, художню концепцію життя. Найнаочніша ця спорідненість у першому його романі й ранніх повелах.

«Людині, що виросла в містечку, схожому на Монровілл,— скаже через багато років Капоте,— властиве дивне почуття самотності, а коли до цього додається загострене сприйняття, творчий імпульс стає дуже сильним. Я писав тому, що це почасти позбавляло мене почуття самотності. Того самого почуття зазнали багато письменників з Півдня. Наша ізоляція допомагала відшліфовувати талант».

Це визнання передає не тільки атмосферу, в якій писалися перші твори. Воно дає відчути й настрій, яким ці твори перейняті. Найточніше було б назвати цей настрій страхом перед життям — страхом напівусвідомленим, майже інтимним і тому ще болісніпим.

На ранній творчості письменника явно позначилася нездорова суспільна атмосфера Америки часів «холодної війни» та маккартизму. І все-таки у Капоте настирливий мотив страху не стільки передавав дух часу, як свідчив про вузькість діапазону й скутість традиційного для Півдня світосприйняття. Це добре усвідомлював сам Капоте і прагнув до ширших творчих обріїв, до цілісніпого й органічнішого погляду на дійспість. У повісті «Лугова арфа» (1951) він постав уже справжнім художником.

«Лугова арфа» вразила читачів насамперед ясністю побудови, простотою сюжету, чітким змалюванням характерів. З перших же сторінок повісті на читача повіяло сумною чарівністю вересневих лісів, що обступили невелике містечко десь на Півдні, лук, порослих червоною восени індіанською травою. Вона бринить під вітром, наче арфа, що співає людськими голосами і, коли вірити легенді, знає історію всіх людей, які будь-коли жили на світі.

Та досить однієї по-справжньому значної події, щоб сколихнулося все тихе містечко і за сірою безликістю повсякденності відкрилося зіткнення наполегливих і непримиренних вдач, виявилися роками придушувані, але так і не придушені прагнення до вільного, справді людського життя.

Що ж сталося за ці змальовані в повісті кілька осінніх днів, які, за словами оповідача, «стали для кожного з нас важливою віхою, межовим стовпом»?

П'ятеро жителів містечка, п'ятеро дуже різних, на перший погляд, людей, поривають з усталеним буденним життям і оселяються в Річковому лісі, на старому дереві, в тихому зеленому куточку, створеному самою природою. Вчинок, з погляду здорового глузду, звичайно, нерозумний — хіба можна справді серйозно думати про таку «втечу» від суспільства в Америці середини XX століття? Але для персонажів Капоте так званий «здоровий глузд» — це завжди догма, тим часом як усе кличе до якогось відчайдушного вчинку, нехай навіть трагічного, але такого, після якого колишнє життя неможливе.

Річ у тім, що герої, які найбільше цікавлять письменника, яким він найбільше симпатизує,— це люди особливого психологічного складу; вони не вміють миритися з буденним життям, з тією гіркою істиною, що в світі, де вони живуть, самотність, відчуження, неволя — неминучі. Вони можуть роками мовчки зносити тяжкий психологічний гніт навколишнього середовища, мо-

жуть навіть (щоправда, тільки зовні) до нього пристосуватися, але туга за іншим, прекрасним життям не згасає в них ніколи. Не згасає в них віра, що світ усе-таки не лихий,— наївна і зворушлива, мов у дітей, віра в незвичайний завтрашній день, в чудо. Всі вони — мрійники, що прагнуть до туманного і недосяжного обрію країни Фантазії, непрактичні в побуті й безпорадні в зіткненні з прозаїчною і суворою дійсністю.

І втеча на старе дерево для них — не просто легка розвага, не романтичний жест, а можливо, найсерйозніший і найвідповідальніший у їхньому житті вибір. «Що звело нас докупи? — міркує суддя Кул.— Біда. Міс Доллі та її друзі попали в біду. І ти теж, Райлі, і я — ми обидва в біді. Наше місце — на цьому дереві». А проте нічого надзвичайного в домі міс Доллі перед її втечею не сталося; ще менше підстав нарікати на долю у судді і в Райлі Гендерсона. Біда — не в якійсь конкретній події, біда в тому, що всім членам лісової комуни несила жити так, як вони жили досі, але й іншої дороги ці люди, сформовані буржуазним світом і приналежні до цього світу, хоч як вони його зрікаються, знайти не можуть. Нова робінзонада приречена закінчитися так само невдало, як і всі спроби скинути з себе важкий тягар безглуздого життя. Смерть Доллі у фіналі повісті сприймається як сумна невідворотність — стрижень, на якому все трималося, прогнувся в ту мить, коли вона зрозуміла, що мрія нездійсненна.

І все ж ті кілька осінніх днів не минули безслідно ні для людей, що їх пережили, ні для тих, хто мимоволі виявився зацікавленим учасником подій. В одній з основних сцен «Лугової арфи», коли віч-на-віч стикаються два сприйняття, дві життєві позиції — мрійливість Доллі і життєвий практицизм її сестри Віріни,— суддя Кул прямо висловлює глибинну думку всієї повісті: «...ні про що не мріяти — це однаково що ніколи не пітніти, а тоді в людині збирається багато отрути». І ось ніби розкрилися пори в цикірі людей, що втекли до Річкового лісу від світу, який, за гірким визнанням Доллі,— а вона довго не хотіла повірити в це,— «таки лихий».

Звичайно, щось похитнути в цьому лихому світі герої Капоте не могли — вляглися хвилювання, і життя ввійшло у своє звичне річище.

І все-таки навіть через багато років Коллін «ходитиме подумки тією дорогою і уявлятиме собі те дерево» й пружну червону траву, що співає голосами всіх людей, які будь-коли жили на землі, і зберігає пам'ять про всі радощі, розчарування, драми, пережиті багатьма поколіннями. Коллін — типовий для Капоте герой-мрійник, а оскільки автор вклав у цей образ багато чого від самого себе, елегійна мрійливість, що з'являється у книжці разом

з оповідачем і визначає її тональність, здається основним музичним регістром оповіді.

Те по-дитячому наївне, що неодмінно властиве улюбленим персонажам письменника, не можна вважати вичерпною характеристикою авторського світорозуміння. Капоте бачить і зворотний бік цього прагнення втекти від буденності у прекрасний неіснуючий світ. Підносячи людину над самовдоволеною обивательською масою, воно водночас робить її зовсім не пристосованою до реального життя та його законів.

Щоразу, коли в повісті виникає критична ситуація, можна спостерігати два типи поведінки героїв, і, як правило, пасивність, споглядальність, інертність судді та Доллі аж ніяк не виграють у порівнянні з діяльним, зацікавленим ставленням до подій ще одного «втікача» — негритянки Кетрін. Вона здатна на самопожертву без високих слів і «втечу» сприймає, може, навіть серйозніше за інших: життя триває й на дереві, і треба займатися тут не тільки осмисленням тонких порухів душі, треба жити, дбаючи про тисячу практично необхідних речей, хоч би якими буденними й прозаїчними вони були.

Поява в повісті Кетрін — це спроба Капоте висловити народний погляд на речі, погляд більш істинний і розумний, ніж будь-яка «висока» мрійливість. Ту саму мету має, певно, і вставна новела про сестру Айду: це теж типова для Капоте мрійниця, але на противагу судді і Доллі, які все своє життя штучно ізолювалися від жорстокої правди буденного життя і ховалися від житейських бур, Айда завжди опинялася в самому епіцентрі «лихих вітрів», що не залишали від мрії, здається, каменя на камені і все-таки були нездатні остаточно вбити її. Ескізно накреслена в «Луговій арфі» тема — незнищенність мрії і вражаючі, а часом і страшні перетворення, яких вона зазнає в умовах реальної американської дійсності,— стане згодом основною темою Трумена Капоте.

* * *

На поштовій скриньці квартири, де живе героїня наступної повісті Капоте «Сніданок у Тіффані» (1958), прикріплена картка з дивним написом: «Міс Холлі Голайтлі. Подорожня». Насправді Холлі подорожує лише з одного кінця міста в другий і то нечасто; проте картка не обманює. Майже порожня квартира в нічим не примітному нью-йоркському будинку і все, що прив'язує Холлі до цього незатишного життя,— це тільки один, і не найголовніший, бік її життя. У п'яному галасі й реготі швидко згорає юність Холлі. Це стара, як сам буржуазний світ, історія наївної провінціалки, розбещеної і розтоптаної безжальним великим містом.

Але для самої Холлі її будні — це тільки вимушений компроміс із навколишнім світом, тільки сувора проза існування, яку вона, на відміну від героїв «Лугової арфи», зуміла зрозуміти, але яку (подібно до них) не хоче й не може прийняти як остаточну долю людини. Пропахлий грошима світ вимагає від Холлі вміння пристосовуватись. Та хоч життя не раз і не два примушує її, згнітивши серце, чинити проти власної волі і поступатися своїми переконаннями, хоч Холлі навчилася тамувати інстинктивну відразу до всіх багатих нікчем типу Расті Тролера, що крутяться коло неї, як мухи,— «можна привчити себе любити кого завгодно»,— все це не спотворило її душі, сповненої співчуття до інших, ласки і якоїсь дитячої довірливості до людей, якщо раптом вона зустрічає з їхнього боку не тваринний інтерес, а співчуття, нехай навіть удаване.

Адже в тій царині, що і є для Холлі справжнім її життям, у мріях і спогадах, вона й справді «подорожує», тікає геть від смутку, що переслідує її серед нью-йоркських «веселощів», і шукає, вперто шукає справжнього людського життя. Іноді це «подорож» до Техасу, у країну її дитинства, від якої лишилися тільки сумні пісні, немов навіяні сосновим лісом і прерією, та Док Голайтлі, дивакуватий і добрий «конячий лікар», що жалів «і пташину, й мале дитя, і всяке інше немічне створіння» і одружився з бездомною, голодною Холлі, коли їй не було ще чотирнадцяти років. Іноді — «подорож» до Мексіки, омріяної прекрасної країни, де Холлі оселиться разом з братом на березі моря й розводитиме коней, ось нехай тільки скоріше закінчиться війна. А іноді — просто вигадана поїздка у дороге кафе, де все таке поважне й урочисте, де можна на хвилину забути, який щабель визначено таким, як Холлі, на драбині американської соціальної ієрархії, де часом здається — лише на хвилину, звичайно,— що задля спіданку у Тіффані зовсім не обов'язково одружитися з Тролером.

У цих мріях — скромна і така природна для неї, вже багато чого навченої життям людини, жадоба спокою, щастя, доброзичливості, що їх Холлі ладна повернути людям сторицею. Але й така мрія не може справдитися, і наскрізною темою повісті стає розрив між мрією і дійсністю, неминуча й болісна роздвоєність існування Холлі — героїня повісті кидається між цими полюсами, що так далеко розійшлися в американському суспільстві. Як тільки ілюзія має от-от захопити Холлі повністю, «подорож» щоразу уривається і, замість чарівного сну, приходить дійсність, часом убивчо сіра, часом тяжка й гнітюча — і завжди безрадісна.

Ця низка контрастних станів, радість, що раз у раз змінюється смутком і безнадією,— сумний закон усього життя Холлі. Знову й знову випробовується на міцність і підточується зсередини

її віра в те, що людина добра, а світ прекрасний, що облуда, егоїзм, ницість, боягузтво — усе, з чим Холлі так часто стикається,— це тільки винятки, поодинокі випадки, темні плями на яскравому сонці життя. І знову й знову її віра вистоює, хоча й дедалі важче зносити удари долі, що градом сиплються на неї.

Втрати, розчарування, катастрофи... І все-таки одне для Холлі лишається незмінно істинним: якщо й тут вона обманеться, її життя остаточно втратить сенс. «Відповідь є лише одна,— каже вона оповідачеві,— нічого доброго тобі не випаде, як сам не будеш добрий. Добрий? Ні, я б краще сказала — чесний. Не перед законом чесний... а чесний перед самим собою. Можна бути ким завгодно, аби тільки не боягузом, не облудником, не продажною душею, не повією,— як на мене, то краще вже рак, ніж нечесне серце».

Неважко й тут піймати Холлі на дитячій наївності — їй так і не стало добре, хоча сама вона була добра. Але є в її заповітному «кодексі честі» й та негаласлива, справжня порядність, яка підтримувала Холлі в найтяжчі хвилини її життя. Мрійливість прирікала Холлі на становище жертви і не раз зв'язувала їй руки, коли треба було боротися за себе; а разом з тим тільки мрія, що не гасла і в тяжких життєвих випробуваннях, підносила Холлі над тим задушливим тісним світом, в якому вона мусила існувати.

Для самого Капоте ця суперечливість виявилася нерозв'язною, та вона й не може бути розв'язана за того антагонізму між індивідуальним і суспільним, який є нормою в буржуазному світі. Життя Холлі непоправно знівечене. Приреченість Холлі, виразно усвідомлювана письменником, став для нього символом нездійсненності справді людських умов життя і взаємин між людьми. І тому повість, що спершу ніби світиться зсередини м'якими, трохи іронічними відтінками, на останніх сторінках набував звучання драматичного, навіть безнадійного.

* * *

«Мені здається,— сказав Капоте в одному інтерв'ю після виходу «Сніданку у Тіффані»,— що сучасні прозаїки, особливо американці й французи, занадто суб'єктивні, що вони занадто поневолені тими демонами, які витають над їхніми власними головами... Якби потрібні були приклади, я не забув би й себе самого. В усякому разі, в моєму житті настала така мить, коли, як письменник, я відчув необхідність тікати із створеного мною світу. Я хотів замінити його об'єктивно існуючим світом повсякденного життя, яким ми всі живемо».

У літературі така «заміна» — процес надзвичайно складний, тривалий, і він далеко не завжди приводить до щасливого наслідку. Не треба дивуватися, що після «Сніданку у Тіффані» Капоте протягом семи років жодного разу не нагадав про себе читачам. Зате коли восени 1965 року журнал «Нью-Йоркер» почав публікацію його книжки «З холодним серцем», можна було вже з перших розділів сказати, що це нове явище не тільки для Капоте, але, очевидно, й для всієї американської літератури. Це була перша у США спроба в жанрі художньої документалістики, що дала згодом чимало цікавих книжок — згадаймо хоча б «Армії ночі» та «Майямі і облогу Чікаго» Нормана Мейлера.

Жанр своєї нової книжки Капоте визначив як «небелетристичний роман». У вечірньому випуску «Нью-Йорк таймс» від 15 листопада 1959 року письменник прочитав невелику замітку про загадкове вбивство у селищі Голкомбі, що загубилося серед ланів західного Канзасу. Без будь-яких очевидних мотивів була знищена вся сім'я заможного фермера Клаттера — чоловік, дружина і двоє дітей-підлітків. Через три дні Капоте був на місці подій і провів у Голкомбі та його околицях загалом близько трьох років. Ще чотири роки пішло на опрацювання зібраного ним величезного матеріалу — у книжці використано тільки четверту частину його. Зрештою цей досконало проаналізований матеріал вилився в один з найвикривальніших і найглибших творів американської літератури 60-х років.

Хто були ті люди, що вбили Клаттерів? Одного з них звали Дік Гікок, йому було 27 років, він працював механіком в автомайстерні, водієм санітарної машини. Він хотів розбагатіти, мов у казці, хотів мати власне діло, хотів бути капіталістом. І лишалося тільки для початку дістати десять тисяч доларів — у будь-який спосіб, будь-якою ціною.

Тут випадок був порівняно простий і зрозумілий — буржуазне підприємництво за всіх часів грунтувалося на крові й аморальності. Значно складніше стояла справа з другим злочинцем, тридцятирічним Перрі Смітом, людиною без певних занять, без сім'ї, без постійної покрівлі над головою, людиною, яка, за визначенням Капоте після виходу книжки, «немовби виступила на сцену з моїх колишніх речей» і яка, очевидно, насамперед і зацікавила письменника в усій цій історії.

При знайомстві з цим персонажем у всіх складається подвійне враження. З одного боку, в Перрі відразу відчувається та сама мрійливість, вроджена лагідність вдачі, така знайома читачам «Лугової арфи» та «Сніданку у Тіффані». З другого — глибоко прихована гірка образа на світ, така ненависть до прожитого життя та підсвідома готовність поквитатися за перенесене

приниження, що в Перрі вгадуються сформовані риси «вбивці від природи». Адже при всьому тому, що ідея нальоту на дім Клаттерів належала Гікоку, убивати їх почав Перрі — в нього у вирішальну хвилину виявилися міцніші нерви.

Коли з безлічі розрізнених деталей і відомостей виникає чітка картина злочину та його спонукальних мотивів, коли вимальовується психологічне підгрунтя подій, стає ясною і глибока різниця між Гікоком і Смітом, і водночас — їхня схожість у найголовнішому: у відсутності стримуючих моральних начал, у готовності вбивати невинних, чи то «забезпечуючи» собі, як Гікок, майбутнє процвітання, чи, як Сміт, помщаючись за своє невдале життя.

Тієї листопадової ночі у Голкомбі два начала, що вже давно існували в Перрі майже порізно — мрійливість і лагідність, з одного боку, та жорстокість і жадоба помсти — з другого — остаточно роз'єдналися. З першим же пострілом хвиля темної ненависті, що нею зрештою обернулись у Перрі мрійливість і непристосованість до життя, захлеснула його і перетворила на звіра.

Це було граничне відчуження людини від самої себе. Це був трагічний приклад того, як розтліває і знелюднює нестійку душу американська дійсність з її законами жорстокої боротьби за місце під сонцем, яких Перрі не хотів прийняти, але яким не вмів протистояти.

Твір Капоте ніколи не досяг би сили художнього узагальнення, коли б в основі його не лежала глибоко аргументована думка, що жертвами в справі Клаттерів були не тільки вбиті, а й ті, що вбивали. І Дік, і Перрі, кожен по своєму, виявилися жертвами американського соціального клімату, що розпалює в людині інстинкт збагачення, підриває моральні підвалини і, не задовольняючи природної людської потреби в щасті, стимулює інстинкти руйнування, насильства, помсти за зневажене чи просто нудне й одноманітне, ніби наперед запрограмоване, життя.

У фінальній сцені книжки на голкомбському кладовищі, з усіх боків оточеному ланами, слідчий Дьюї випадково зустрічається з найближчою подругою вбитої Ненсі Клаттер, студенткою Сьюзен Кідвелл, що приїхала на кілька днів до рідного містечка. З часу вбивства минуло майже п'ять років, про нього тепер рідко згадують. Життя йде своїм звичаєм; помер суддя, що виніс Гікоку і Сміту смертний вирок, а хлопець, з яким зустрічалася Ненсі, нещодавно одружився; та й сама Сьюзен дедалі рідше буває на могилі Клаттерів, ось і зараз їй треба поспішати: її чекає юнак, з яким у неї побачення... Спалах насильства немовби стихійно виник з потаємних глибин цього нічим не примітного спокійного побуту, виник і згас, безглуздо забравши з собою шість життів,

на деякий час нагадавши людям — вони ж бо так швидко все забувають,— що життя завжди несе трагедію і трагедію цю не можна відвернути, бо трагічне — невід'ємна частина буття. І тільки чутливе, дуже уважне вухо може розрізнити в шелесті пшениці під вітром шість щораз тихших і тихших голосів...

* * *

Капоте пише повільно й важко, і не тільки тому, що його твори позначені відточеною майстерністю, якої нелегко досягти. Причина, очевидно, ще й в особливій творчій настроєності, яка, з'являючись, змушує Капоте роками просиджувати цілі дні над рукописом, а залишаючи письменника, прирікає його на тривалу бездіяльність. Капоте не належить до тих літераторів, чий закон — «жодного дня без рядка». Від часу виходу його «небелетристичного роману» він майже нічого не опублікував.

Лише у 1971 році з'явилися друком уривки з нового роману «Почуті молитви». Назву книжки запозичено з твору однієї іспанської черниці, що жила в XVI столітті: молитви почуті викликають куди більше сліз, аніж ті, яких не чує ніхто; та, може, саме наодинці з собою людина тільки й буває по-справжньому відверта? Герої нової книжки Капоте — а всі вони репрезентують американське «добре товариство» — волею письменника змушені залишатися сам на сам із своїм сумлінням. І тільки-но відкинуто маску добропорядності, що немовби приросла до людини й спонукає її не помічати — це ж бо так зручно! — яке велике розходження між її життям і вимогами справжньої етики та гуманності,— тільки-но це сталось, як виявляється, що в «доброму товаристві» — непрохідне нагромадження бруду, безчесності, користолюбства, святенництва, демагогії...

Дехто з читачів нової книжки Капоте впізнав себе в героях «Почутих молитов». Зчинився скандал. Капоте звинувачували в тому, що він порушив елементарні правила пристойності: використав одвертість своїх колишніх друзів для того, щоб з фактами в руках довести, як далеко зайшов процес девальвації моралі у сьогоденній Америці. Капоте відповів просто і з гідністю: «Я зробив те, що звелів мені обов'язок художника».

Але атмосфера скандалу, як видно, усе-таки негативно позначилася на літературній праці письменника: книжку й досі не завершено, і вона не вийшла у світ. Чи не повторюється не нова для Америки історія, коли під тиском буржуазної публіки та виразника її смаків — критики — письменник змушений замовкнути?

Олексій ЗВЄРЄВ

ЛУГОВА АРФА

повість

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Коли ж бо я вперше почув про лугову арфу? Задовго до тієї осені, як ми оселилися в хатині на дереві,— мабуть, котроїсь попередньої осені, і, певна річ, сказала мені ці слова саме Доллі, бо хто ж би ще міг вигадати таке — лугова арфа.

Якщо ви підете з містечка дорогою, що веде від церкви, то невдовзі побачите пагорб з білими, мов кістки, надгробками й поруділими від палючого сонця квітами: то баптистське кладовище. Там поховано всіх наших родичів, Телбоу та Фенвіків: моя мати лежить там поряд з батьком, а могили інших, щось із двадцять чи більше, розповзлися навколо них, наче коріння куща на кам'янистому схилі. Попід пагорбом розляглася лука, поросла гінкою індіанською травою, що кожної пори року змінює свої барви; побачили б ви її восени, десь наприкінці вересня, коли вона червоніє, як небо на обрії при заході сонця, коли по ній перебігають багряні хвилі, схожі на відсвіти вогню, а осінні вітри ворушать її всохле листя, і тоді чути щось ніби музику — багатоголосе зітхання арфи.

За лукою починається сутінь Річкового лісу. Отож, певне, одного з тих вересневих днів, коли ми бродили там, збираючи коріння, Доллі й сказала мені:

— Чуєш? То лугова арфа. Вона повсякчас розповідає про чиїсь життя. Вона знає про всіх людей, що лежать на тому пагорбі, про всіх, хто жив колись на світі; а як ми помрем, розповідатиме й про нас.

Коли померла моя мати, батько, що був роз'їзним торговельним агентом, відіслав мене жити до своїх незаміжніх двоюрідних сестер, Віріни та Доллі Телбоу. Доти мені не дозволяли бувати у їхньому домі. З якихось там причин, нікому до ладу не відомих, батько й Віріна не розмовляли одне з одним. Чи то він попрохав колись Віріну позичити йому грошей, а вона відмовила; чи, може, й позичила, а він не повернув. Та я певен, що вся та незлагода зайшла через гроші, бо ніщо інше не важило для них більше, особливо для Віріни — найбагатшої людини в містечку. Аптека-закусочна, крамниця готового одягу, бензозаправна станція, бакалійна торгівля, будинок контори — усе

це належало їй, і, набуваючи цю власність, вона аж піяк не стала легша на вдачу.

Так чи так, але тато казав, що ніколи більш не переступить її порога. А які страхіття він розповідав про сестер Телбоу! Одна з чуток, що їх він пустив по окрузі,— нібито Віріна гермафродитка,— не змовкла й досі, а всіх тих насмішок, якими він обсипáв міс Доллі Телбоу, не могла знести навіть моя мати й не раз казала: це ж чистий сором — збиткуватися з такої лагідної і добросердої жінки.

Як я гадаю, мої батько й мати дуже любили одне одного. Мати, бувало, завжди плакала, коли батько їхав продавати оті свої холодильники. Вона вийшла за нього заміж у шістнадцять років, та не дожила й до тридцяти. Того дня, як вона померла, тато, вигукуючи її ім'я, поздирав з себе всю одежу й вискочив голий надвір.

А вже другого дня після похорону в нашому домі з'явилася Віріна. Пригадую, з яким жахом я дивився на неї, коли вона простувала доріжкою до будинку,— тонка, мов тростина, вродлива й енергійна жінка з рясною сивиною в коротко підстриженому волоссі, з чорними, рішуче зсунутими бровами та невеличкою родимкою на щоці. Вона відчинила надвірні двері і, не спиняючись, пройшла в дім. Повернувшися з похорону, батько трощив усе, що трапиться під руку,— і не те щоб з люті, а спокійно й методично: повагом заходив до вітальні, брав порцелянову статуетку, якусь мить замислено дивився на неї, а тоді — брязь об стіну. Вся підлога і сходи були всіяні битим склом, розкиданим столовим сріблом, а за бильця сходів зачепилася подерта нічна сорочка з тих, що лишилися після матері.

Віріна швидко окинула оком весь той безлад.

— Юджіне, я маю дещо тобі сказати,— мовила вона своїм звучним, холодно-урочистим голосом, і тато відповів:

— Ну що ж, сідай, Віріно. Я знав, що ти з'явишся.

Наприкінці того ж дня подруга Доллі, Кетрін Крік, прийшла до нас, спакувала мої речі, і тато одвіз мене до великого затіненого деревами будинку на Телбоу-лейн. Коли я виходив з машини, він хотів був обійняти мене, але я його боявся і випручався в нього з рук. Тепер мене бере жаль, що ми тоді не обнялися, бо через кілька днів на дорозі до Мобіла його машину занесло на повороті, і вона звалилася в затоку з височини п'ятдесяти футів. Коли я побачив батька знову, на очах у нього лежали срібні долари.

Раніше люди не звертали на мене ніякісінької уваги, хіба що хтось кидав мимохідь: «Надто він малий як на свої літа, справжній недоросток»; але тепер усі показували на мене й зітхали: «Який жаль! Бідолашна дитина цей Коллін Фенвік». А я прибирав якнайжалюгіднішого вигляду, бо розумів, що їм це до вподоби. Мабуть, не було в ті дні у містечку людини, яка не почастувала б мене морозивом чи кукурудзяними пластівцями, а в школі я вперше у житті почав одержувати добрі оцінки. Тож минуло чимало часу, доки я заспокоївся і помітив Доллі Телбоу.

А помітивши — закохався.

Уявіть собі, що то мало бути для неї, коли я — непосидющий і галасливий одинадцятирічний хлопчисько — вперше з'явився в їхньому домі. Ледь зачувши мою ходу, вона чимдуж тікала геть, а коли уникнути зустрічі не було змоги, зіщулювалася, наче листочок соромливої мімози. Доллі належала до тих людей, які бувають непомітні, мов речі в кімнаті, мов тіні в кутку, так що їхньої присутності майже не відчуваєш. Ходила вона в безгучному взутті, у простих дівочих сукнях до'кісточок. І хоч літами була старша за сестру, проте, як і я сам, здавалася Вірininою названою дитиною. Ми оберталися навколо Віріни, наче супутники навколо планети, обоє керовані силою її тяжіння, але кожне на своїй орбіті.

На горищі, що було справжнім музеєм усілякого мотлоху, населеним примарними старими манекенами з Вірininої крамниці готового одягу, мостини в підлозі порозхитувались, і крізь щілини можна було зазирнути майже в усі кімнати будинку. В кімнаті Доллі, на відміну від усіх інших, захаращених громіздкими похмурими меблями, стояли тільки ліжко, письмовий стіл і стілець. Ця кімната нагадувала б черничу келію, коли б не дивовижний рожевий колір, в який були пофарбовані стіни і взагалі усе в ній; навіть підлога була рожева. Щоразу, як я підглядав за Доллі, вона робила одне з двох: або стояла перед дзеркалом і великими садовими ножицями підстригала своє жовтаве з сивиною волосся, що було й так зовсім коротке; або ж писала щось олівцем у дешевому блокноті. Вона раз у раз слинила олівець кінчиком язика і часом вимовляла вголос те, що писала: «Про солодощі, як от цукерки, забудьте, а сіль для вас — певна загибель». Тепер я вже знаю, що то вона писала листи, але попервах її писанина була для мене загадкою. Адже приятелювала

вона лише з Кетрін Крік, ні з ким більше не бачилась, а з дому виходила тільки раз на тиждень: удвох із Кетрін вирушала до Річкового лісу збирати трави й корінці, з яких потім варила й розливала по пляшках зілля проти водянки. Згодом я довідався, що на ті ліки знаходилися покупці в цілому штаті, і ото їм вона й писала всі ті листи.

Вірінина кімната, що сполучалася з кімнатою Доллі переходом, скидалася на справжню контору: там стояло велике бюро з відкидною кришкою, шафи, напаковані конторськими книгами, картотеки. Після вечері, насунувши на чоло зелений козирок, Віріна сідала до бюро й починала щось рахувати, гортаючи грубезні конторські книги,— і так до пізнього вечора, аж поки за вікнами згасали вуличні ліхтарі. Хоч з ділових та дипломатичних міркувань вона спілкувалася з багатьма людьми, проте близьких приятелів не мала жодного. Чоловіки побоювались її, а жінок начебто побоювалася вона сама. За кілька років перед тим вона дуже прихилилася серцем до життєрадісної білявої дівчини на ім'я Моді Лора Мерфі, що якийсь час працювала у нас на пошті, а потім вийшла заміж за виноторговця з Сент-Луїса. Це дуже прикро вразило Вірину, і вона заявила прилюдно, що той чоловік — цілковите ніщо. Тим дужче всі здивувалися, довідавшись про її весільний дарунок молодятам — подорож на медовий місяць до Великого Каньйона. Моді з чоловіком так і не повернулися з тієї подорожі: поблизу Великого Каньйона вони відкрили бензозаправну станцію і тепер час від часу надсилали Віріні свої аматорські фотографії. Ті фотографії були для неї і втіхою, і горем. Траплялися вечори, коли вона забувала про свої конторські книги й сиділа, зронивши голову на руки, над розкладеними на столі фотографіями. А потім ховала їх, гасила світло й ходила сюди-туди по кімнаті, і часом звідти долинав болісний стогін, неначе вона падала, наразившись на щось у темряві.

Ту частину горища, що була над кухнею, відгороджувала від мене фортеця з великих скринь, схожих на паки бавовнику. А тим часом саме кухня вабила мене тоді найбільше, бо в ній, як ніде в домі, було справжнє життя, і Доллі проводила там майже цілі дні, балакаючи зі своєю подругою Кетрін Крік. Ще малою дівчинкою-сиротою Кетрін Крік найнялася за служницю до містера Урії Телбоу, і вона й обидві сестри Телбоу росли разом на старій фермі, там, де тепер залізнична станція. Доллі вона називала

«серденьком», а Віріну — тільки «отією-от». Мешкала Кетрін на задньому дворі, у критій сріблястою бляхою хатині, що стояла серед соняшників та шпалер лімської квасолі. Вона видавала себе за індіанку, на що люди здебільшого тільки підморгували, бо шкіра в неї була темна, як у африканського бога. А втім, хто зна, може, воно було й так, бо вбиралася вона, як справжня індіанка. На шиї завжди носила бірюзове намисто, а рум'янилася так густо, що аж глянути страх, і щоки її палали, наче незгасні стоп-сигнали. Зуби в неї через один повипадали, і в дірки вона напихувала вати. Віріна не раз казала їй:

— Хай тобі абищо, Кетрін. Ти ж слова до пуття вимовити не можеш. Пішла б до дока Крокера, нехай би поставив тобі хоч сякі-такі зуби!

Зрозуміти, що каже Кетрін, було таки справді важко; лише Доллі могла доладно тлумачити невиразне шамкотіння своєї подруги. Та Кетрін більшого й не треба було: вони ж із Доллі не розлучались і завжди могли порозумітися. Притуливши вухо до сволока на горищі, я часто дослухався до невиразних і через те особливо цікавих звуків їхньої розмови, що, мов густа живиця, точилися крізь старе дерево.

Щоб дістатися на горище, треба було вилізти на драбину в білизняній коморі, стеля якої правила за ляду. Одного дня, ступивши на перший щабель, я побачив, що та ляда відчинена, а прислухавшись, почув нагорі ледь чутне мелодійне муркотіння, як ото буває, коли маленьке дівча наспівує щось собі під ніс, граючись на самоті. Я хотів був повернути назад, але в цю мить муркотіння змовкло і хтось запитав:

— Це ти, Кетрін?

— Ні, це я, Коллін,— відповів я і вистромив голову на горище.

Обличчя Доллі — велика біла сніжинка — вперше за весь час не розтануло в напівтемряві.

— То ось куди ти ходиш... А ми дивувалися...— мовила вона стиха, і голос її прошелестів, мов цигарковий папір. Її очі виказували якийсь особливий дар: вони були ясні, прозорі й відсвічували зеленим, наче м'ятне желе. Дивлячись на мене в присмерку горища, ті очі немовби боязко визнавали, що я не замишляю нічого лихого.— Виходить, ти граєшся тут... на горищі? Я казала Віріні, що ти почуватимеш себе самотнім.— Нахилившись над барильцем, вона шукала чогось на дні.— Слухай-но, допоміг би ти

мені. Заглянь в оте друге барильце. Я шукаю кораловий за́мок і торбинку з різноколірними камінцями. Гадаю, Кетрін має сподобатись мій подарунок — акваріум із золотими рибками, правда ж? На день народження. Колись ми тримали тропічних рибок, та вони, бісенята, поїли одна одну. Але я добре пам'ятаю, як ми їх купували, їздили аж до Брутона, за шістдесят миль. Доти я ніколи не виїжджала за шістдесят миль звідси, та й не знаю, чи ще колись виїду... Ага, осьде він, той за́мок.

Невдовзі я знайшов і камінці; вони скидалися на кукурудзяні зерна чи на льодяники, і, подаючи їй торбинку, я сказав:

— Ось вам цукерки.

— Дякую,— відказала вона.— Я дуже люблю цукерки, хоч би вони й були на смак камінцями.

*

Ми скоро заприязнилися — Доллі, Кетрін і я. Мені було одинадцять, потім минуло шістнадцять. Та хоч нічим особливим я тоді не відзначався, ті роки приємно згадувати.

Я ніколи не приводив нікого з собою в дім, та й не хотів цього робити. Одного разу я запросив до кіно знайому дівчину, і, коли ми повертались, вона спитала, чи не можна зайти до нас попити води. Якби я вірив, що вона справді хоче пити, то напевне погодився б; але я розумів, що вона прикидається, аби тільки заглянути в наш дім,— всім у містечку цього хотілося,— отож і сказав їй: нехай, мовляв, потерпить до свого дому. А вона мені відказала на те:

— Всі в окрузі знають, що Доллі Телбоу несповна розуму, то й ти такий самий.

Мені та дівчина подобалась, але я все одно штурхонув її, і вона пообіцяла: ну стривай, брат дасть тобі чосу. Що він і зробив: у мене коло кутика рота й досі видно рубець — слід удару пляшкою від кока-коли.

Я знаю: багато хто в містечку казав, що Доллі — то Вірінин тяжкий хрест, а ще казали, ніби в будинку на Телбоу-лейн діється таке, що й не придумаєш, навіть якби хотів. Можливо, так воно й було. Та все одно ті роки приємно згадувати.

Взимку, щоразу як я повертався зі школи, Кетрін мерщій відкривала банку варення, Доллі ставила на вогонь

великий кавник, а в духовку — лист з коржиками, і коли вона відчиняла духовку, звідти линув гарячий дух ванілі, бо Доллі жила на самих солодощах і завжди пекла чи то солодкий пиріг, чи то кекс із родзинками, чи якесь інше печиво або ж варила тягучки. Городини вона й до рота не брала, а з м'ясного визнавала лише курячий мозок — таку собі горошинку, що тане в роті раніше, ніж її розкуштуєш. У кухні топилося в плиті й каміні, і там було тепло, як у корови під язиком. Найбільше, що могла заподіяти зима,— це обморозити своїм голубуватим крижаним подихом віконні шиби. Коли б якомусь чарівникові заманулося зробити мені подарунок, нехай би він дав мені пляшку, повну звуків тієї кухні — веселого сміху та палаххотіння вогню; пляшку, повну її масляно-ванільних солодких пахощів, хоч від Кетрін, правду кажучи, пахло, наче від льохи навесні. Наша кухня більше скидалася на затишну вітальню: там стояли крісла-гойдалки, підлогу вкривав м'який плетений килимок, на стінах рядочками висіли зображення кошенят, що їх дуже полюбляла Доллі; у вазоні цвіла герань — усе цвіла та цвіла цілий рік,— а в акваріумі на покритому клейонкою столі плавали золоті рибки Кетрін, повагом проносячи свої пишні хвости крізь брами коралового замку. Часом ми складали мозаїчні картинки-крутиголовки, поділивши між собою їх складники, і Кетрін нишком ховала наші з Доллі частинки, коли їй здавалося, що хтось може закінчити раніше за неї. А то, бувало, вони обидві бралися допомагати мені готувати уроки. Ото починалася комедія! В усьому, що стосувалось природи, Доллі розумілася чудово — вона мала інстинкт бджоли, що знає, в якій квітці найсолодший нектар, і могла за день наперед завбачити грозу, ще з весни сказати, чи вродить смоква, знайти в лісі грибне місце, чи дикий мед, чи сховане в траві гніздо з яєчками цесарки. Просто розглядалася довкола й немовби відчувала, що де є. Та коли доходило до моїх уроків, вона виказувала таке саме неуцтво, як і Кетрін.

— Америка мала називатися Америкою ще до того, як її відкрив Колумб. Це ж само собою зрозуміло. А то б звідки він знав, що це Америка?

А Кетрін підтакувала:

— Ну звісно, Америка — це давнє індіанське слово.

З них двох Кетрін була гірша, бо непохитно стояла на своєму і, коли, бувало, не запишеш дослівно всього, що вона сказала, то аж гопки скаче і неодмінно перекине

каву чи щось іще. Та я перестав слухати її після того, як вона наговорила казна-чого про Лінкольна: нібито він був почасти негр, почасти індіанець і тільки якимось краєчком білий, Навіть я знав, що то вигадки. Але одним я справді завдячую Кетрін: коли б не вона, то хто знає, чи досяг би я нормального людського зросту. В чотирнадцять років я ще не переріс Бідді Скіннера — того самого Бідді, якого, кажуть, не раз запрошували виступати в цирку. Та Кетрін заспокоювала мене: мовляв, не тривожся, голубе, просто тебе треба трохи витягти, ото й тільки. І ревно тягла мене за руки й ноги, і смикала за голову, неначе то було яблуко на непіддатливій гілці. І за два роки витягла-таки мене від чотирьох футів дев'яти дюймів до п'яти й сімох,— про це свідчать позначки, зроблені хлібним ножем на лутці дверей комори. Бо й тепер, коли так багато чого минуло без вороття, коли в комині нашої плити гуляє вітер, а в кухні хазяйнує зима, ті позначки лишаються там як неспростовний доказ.

Хоч загалом ліки, що їх готувала Доллі, начебто допомагали замовникам, проте час від часу надходили листи, в яких говорилося: «Шановна міс Телбоу, не надсилайте більше засобу проти водянки, бо наша бідолашна сестра Белл (чи хтось там ще) на тому тижні упокоїлася, земля їй пером». В кухні тоді западав смуток; згорнувши руки на грудях і скрушно хитаючи головами, мої подруги обговорювали перебіг хвороби, і Кетрін казала:

— Ну що ж, Доллі, серденько, ми робили все, що могли, але господь бог розсудив по-своєму.

Не раз, було, наганяла смуток на кухню й Віріна, що день у день запроваджувала якісь нові приписи чи вимагала додержання старих: робіть те, не робіть цього, припиніть те, беріться до того. Ми були неначе годинники, що мають показувати такий самий час, як і в неї, і горе тому, хто хвилин на десять забігав уперед чи на годину спізнювався: Віріна накидалася на винного, мов шуліка.

«Ну й ота-от!» — зітхала Кетрін, а Доллі їй тихенько: «Цить, цить!» — неначе хотіла не так заспокоїти Кетрін, як заглушити власне ледь чутне внутрішнє ремство.

Як я гадаю, Віріні десь у душі хотілося й самій увійти до кухонного товариства рівною між рівних, але вона була немовби єдиний чоловік у домі, повному жінок та дітей, і мала лиш один спосіб спілкуватися з нами — оті свої владні напади;

— Доллі, зараз же викинь геть це кошеня! Чи ти хочеш, щоб мене зовсім замучила астма?.. Хто не закрутив кран у ванній?.. Хто поламав мою парасольку?..

Її похмуре невдоволення розповзалося по всьому будинку ядучим жовтим туманом. «Ну й ота-от!» — «Цить, цить!»

Раз на тиждень, здебільшого у суботу, ми вирушали до Річкового лісу. До цих походів, що тривали цілий день, Кетрін засмажувала курча й нафаршировувала десяток яєць, а Доллі брала з собою кекс із шоколадною поливою та чималий запас тягучок. Отак спорядившись і прихопивши з собою три порожніх мішки, ми рушали дорогою, що вела від церкви повз кладовище й далі через луку, порослу індіанською травою. На самому узліссі стояла розложиста мелія з двома стовбурами; власне, то були два дерева, але їх гілля так переплелося, що по ньому легко було перейти з одного на друге; до того ж їх з'єднував дощаний поміст, утворюючи щось ніби хатину, таку надійну і містку, що кращої годі й бажати,— справжній тобі пліт у зеленому морі листя. Ті хлопчаки, що спорудили її, мабуть, давно вже постаріли, якщо взагалі ще живі: адже хатина на дереві пережила років п'ятнадцять-двадцять, перше ніж Доллі знайшла її, а мені показала ще через чверть століття. Дістатися туди було не важче, ніж піднятися сходами: нарости на корі правили за приступки, а міцні пагони дикого винограду — за поруччя; і навіть Кетрін, з її дебелими стегнами й скаргами на ревматизм, не доводилось докладати особливих зусиль. Але Кетрін не любила тієї хатини на дереві; вона просто не знала, як знала це Доллі, а від неї дізнався і я, що то не хатина, а корабель і що, ступивши на нього, людина вирушає у плавання понад захмарним берегом мрії.

— Ось згадаєте моє слово,— казала Кетрін,— дошки там геть старі, цвяхи ковзають в них, мов ті черви. Як хрясне воно все, як беркицьнемо ми додолу, то й в'язи поскручуєм, ось побачите!

Поскладавши свої припаси в хатині на дереві, ми розходились по лісу, кожне з мішком на листя, трави, якісь таємничі корінці. Ніхто, навіть Кетрін, не знав до пуття, з чого складаються ті ліки, бо Доллі суворо оберігала свою таємницю, ніколи не дозволяла нам зазирати до її мішка й не випускала його з рук, неначе тримала там у полоні зачарованого принца з голубим волоссям.

Ось яку історію вона мені розповіла:

«Багато років тому, коли ми були зовсім малі (у Віріни тоді ще не повипадали молочні зубенята, а Кетрін ледь сягала зростом стовпчика в огорожі), тут кругом було повно циган, мов птахів у заростях ожини,— не так, як тепер, коли за цілий рік хіба що декілька пройде. З'являлися вони навесні, несподівано, як цвіт на дереві: не було, не було — і раптом повно їх, і на дорогах, і в околишніх лісах. А треба сказати, що тутешні чоловіки бачити їх спокійно не могли, і наш тато, а твій двоюрідний дідусь Урія, обіцяв пристрелити першого-ліпшого, котрого застукає на своїй землі. Отож я й тримала язика на припоні, коли мені траплялося побачити, що цигани беруть воду із струмка чи збирають під деревами торішні пеканові горіхи. А одного вечора,— то було в квітні, й надворі лив дощ,— я пішла до корівника, де саме перед тим розтелилася наша Красуля, аж бачу — там три циганки, дві старі, а одна молода, і та молода лежить зовсім гола на маїсовій полові й корчиться з болю. Коли вони побачили, що я не злякалась і не зчиняю крику, одна з тих старих циганок попросила принести якогось світла. Я побігла в дім по свічку, а коли повернулася, та циганка, котра послала мене, вже тримала за ніжки донизу головою немовлятко — червоне таке все, пискляве,— а друга тим часом доїла Красулю. Я допомогла їм обмити немовлятко теплим молоком і сповити його в шаль. Тоді одна з тих старих циганок узяла мене за руку та й каже: «А тепер я тобі віддячу — навчу одного віршика». В тому віршику говорилося про кору гостролиста, про бабчину папороть і про все інше, що ми ходимо збирати в лісі. І ще таке: «Провари, щоб почорніло, і лікуй водянку сміло». А вранці вони зникли. Я шукала їх скрізь: і в полі, й на дорозі,— та по них і сліду не лишилося, тільки отой віршик, якого я завчила напам'ять».

Перегукуючись між собою, голосно ухкаючи, мов ті пугачі, сполохані серед білого дня, ми цілий ранок нишпорили в різних кінцях лісу. А над полудень, з мішками, розпухлими від кори й тендітних пошматованих корінців, знову залазили в зелене плетиво свого дерева й розкладали харч. Ми брали з собою глечик доброї води із струмка, або, коли надворі було холодно,— термос з гарячою кавою, а замащені курчам і липкі від тягучок руки витирали листям з тієї ж таки мелії. Попоївши, гадали на пелюстках квітів, сонно розмовляли про всяку всячину і,

здавалося, пливли на зеленому плоту нашого дерева ген у надвечір'я. Ми були немовби часткою того дерева, так само як його сріблясте проти сонця листя і як дрімлюги, що жили серед його гілля.

*

Десь раз на рік я навідуюсь до будинку на Телбоу-лейн і ходжу по подвір'ю. Днями я знову був там і набрів на старий чавунний казан, що лежить перекинутий у бур'яні, чорний, наче метеорит. Доллі... Доллі, схилившись над тим казаном, висипáла в окріп усе, що ми назбирували в лісі, і перемішувала, перемішувала вкороченим мітлищем руде, мов тютюнова жуйка, вариво. Готувала зілля вона сама, а ми з Кетрін стояли й дивилися, неначе учні відьми. Потім ми допомагали розливати зілля по пляшках, а що звичайні корки вибивало випарами, то мені доручалося робити затички з туалетного паперу. Продавали ми в середньому пляшок із шість на тиждень, по два долари за пляшку. Ті гроші, як вважала Доллі, належали нам трьом, і ми витрачали їх, тільки-но одержавши. Звичайно ми замовляли поштою всілякі речі, рекламовані в журналах: «Придбайте самовчитель різблення по дереву»; «Трик-трак — гра для малих і старих»; «Кожен може навчитися грати на базуці». Одного разу ми придбали в такий спосіб самовчитель французької мови: мені спало на думку, що, навчившись говорити по-французькому, ми матимем свою таємну мову, якої не розумітиме ні Віріна, ні хто інший. Доллі погодилася спробувати, але найбільше, на що вона спромоглася, було «*Passez-moi* [1] ложку», а Кетрін, засвоївши «*Je suis fatigueé*» [2], більш ні разу не розгорнула книжки, бо цього з неї було цілком досить, як заявила вона нам.

Віріна часто казала, що буде лихо, якщо хтось отруїться нашим зіллям, проте загалом великого інтересу до нього не виявляла. Та якось ми підсумували наш річний виторг і побачили, що нам належало б сплатити з нього прибутковий податок. Отут уже Віріна почала розпитувати, що та як: гроші для неї були мов здобич для мисливця, і, натрапивши на їх слід, вона скрадалася за ними, мов слідопит за тигром, не пропускаючи повз увагу жодної зламаної галузки. «З чого воно складається, те

[1] Передайте мені *(франц.)*.
[2] Я стомилася *(франц.)*.

зілля?» — допитувалась вона, а Доллі, хоча й була потішена, стримувала усмішку і тільки руками махала: та, мовляв, з того, з сього, а взагалі з нічого.

Віріна начебто відступилася, проте дуже часто за вечерею замислено втуплювала очі в Доллі, а одного разу, коли ми троє стояли на подвір'ї круг казана, в якому булькало зілля, я підвів очі й побачив у вікні Віріну, що пильно стежила за нами; мабуть, уже тоді її план цілковито визрів, але перший крок вона зробила тільки влітку.

Двічі на рік, у січні й серпні, Віріна їздила купувати речі до Сент-Луїса або Чікаго. От і того літа — мені тоді якраз минуло шістнадцять — вона поїхала до Чікаго й за два тижні повернулася з якимсь чоловіком, що називав себе доктором Моррісом Рітцом. Ясна річ, всіх у містечку розбирала цікавість: що ж то за такий доктор Морріс Рітц? Він носив краватки-метелики й папужисті яскраві костюми, губи мав сині, а його масні очиці так і свердлили все навколо. Одне слово, справжнісінький пацюк. Ми довідалися, що він оселився у найкращому номері в готелі «Лола», а обідав, незмінно замовляючи біфштекси, у Філовому кафе. Ідучи вулицею, виступав поважно й кивав своєю лиснючою зализаною голівкою кожному перехожому; проте знайомств не заводив, і ні з ким, крім Віріни, його не бачили, хоч додому вона його не приводила й навіть не згадувала його ім'я, аж поки одного дня Кетрін, набравшись зухвалості, запитала:

— Міс Віріно, а що то за опудало, отой недорослий доктор Морріс Рітц?

На що Віріна, аж побіліувши на виду, відказала:

— Я можу назвати декого, хто куди більше схожий на опудало.

Просто ганьба, гомоніли люди, що Віріна дозволяє собі отаке з тим плюгавцем із Чікаго; а він же ще й молодший за неї років на двадцять. Потім пішов поголос, що вони вчащають удвох до занедбаної консервної фабрики на протилежному краю міста. Виявилося, що вони й справді вчащали туди, але зовсім не за тим, що мали на думці всі оті пліткарі в більярдній. Мало не щодня Віріна з доктором Моррісом Рітцом вирушали до консервної фабрики — покинутої цегляної руїни з повибиваними шибками й перехнябленими дверима. Вже багато років ніхто до неї й близько не підступав, за винятком школярів, що забиралися туди палити сигарети й бавитися з дівчатами. А потім, на початку вересня, ми прочитали в «Кур'єрі»,

що Віріна купила ту стару фабрику, але з якою метою — про це не було ні слова. Невдовзі по тому Віріна загадала Кетрін зарізати двох курей і сказала, що в неділю у нас обідатиме доктор Морріс Рітц.

За всі роки, що я прожив там, доктор Морріс Рітц був єдиним званим гостем у будинку на Телбоу-лейн. Отже, що не кажіть, а то була визначна подія. Кетрін і Доллі заходилися прибирати, як навесні: повибивали килими, принесли з горища порцеляновий посуд, запахтили весь будинок мастикою та політурою. До столу передбачалося подати смажених курей, шинку, зелений горошок, батати, солодкі булочки, банановий пудинг, два торти й фруктове морозиво. У неділю опівдні Віріна прийшла до їдальні поглянути на стіл: посередині красувалася розложиста ваза з чайними трояндами, кругом було ретельно викладене столове срібло, і здавалося, ніби стіл накрито на двадцять персон, хоч насправді на ньому стояло всього два прибори. Віріна зараз же поставила ще два, і Доллі, побачивши це, сказала кволим голосом: якщо, мовляв, Коллін хоче обідати за столом, то нехай, а вона попоїсть у кухні разом з Кетрін. Та Віріна й чути про це не хотіла.

— Не мороч мені голови, Доллі. Йдеться про важливі речі. Морріс прийде спеціально, щоб познайомитися з тобою. І ще я хочу тебе попросити: зроби ласку, не будь такою мокрою куркою. Мене аж нудить, коли ти отака.

Доллі перелякалася до смерті, сховалась у своїй кімнаті, і вже через чимало часу після появи гостя Віріні довелося послати мене по неї. Вона лежала на своєму рожевому ліжку з мокрою ганчіркою на чолі, а поруч неї сиділа Кетрін, виряджена, мов на весілля; щоки її яскріли рум'янами, наче дешеві цукерки, а в роті було ще більше вати, ніж звичайно.

— Вставай, серденько, вставай,— сказала вона.— Ти ж геть занапастиш свою гарну сукню.

На Доллі була нова ситцева сукня, яку Віріна привезла їй із Чікаго. Вона сіла, розправила сукню, але зараз же лягла знов.

— Якби ж то Віріна знала, як мені прикро,— безпорадно промовила вона.

Я пішов і сказав Віріні, що Доллі нездужається.

— Ось зараз я сама про все подбаю,— відказала Віріна і вийшла з вітальні, залишивши мене з доктором Моррісом Рітцом.

Ну й гидомирний же він усе-таки був!

— То ти вже маєш шістнадцять,— мовив він і підморгнув мені своїми нахабними очицями — спершу одним, потім другим.— І заглядаєш дівчаткам під спідниці, еге ж? А ти скажи старій пані, нехай іншим разом візьме тебе до Чікаго. Отам цього добра навалом, є куди позаглядати.— І, клацнувши пальцями, він зачовгав по підлозі своїми моднячими гостроносими черевиками, неначе витанцьовував якийсь хвацький танок. Він таки справді скидався на чечіточника чи на продавця газованої води, от хіба тільки портфель був ознакою якогось поважнішого заняття. Мені кортіло спитати: якщо він лікар, то від яких хвороб лікує,— і я вже зовсім наважився, коли до кімнати повернулася Віріна, ведучи під лікоть Доллі.

Не сховали Доллі ні тіні по кутках вітальні, ні меблі з м'якою оббивкою: не підводячи очей, вона подала руку, і доктор Рітц ухопився за неї і почав так трусити, що Доллі ледве на ногах встояла.

— О міс Телбоу! Вважаю за велику честь познайомитися з вами! — вигукнув він і шарпнув свою краватку-метелик.

Ми сіли обідати, і Кетрін пішла круг столу, накладаючи кожному на тарілку шматки смаженого курчати. Поклала Віріні, тоді Доллі, а коли дійшла черга до доктора, він промовив:

— Сказати правду, в курчатах мені смакують лише мізки. Сподіваюся, ви не залишили їх у кухні, тітонько?

Кетрін подивилася на нього так зверхньо, що в неї аж очі перекосило, і, плутаючись язиком у кавалках вати, насилу видушила з себе:

— Та вони ж, ті мізки, вже на тарілці у Доллі.

— О боже, оце-то південна вимова! — щиро вжахнувся доктор Рітц.

— Вона каже, що мізки в мене на тарілці,— обізвалася Доллі, і щоки її почервоніли незгірш за рум'яна Кетрін.— Але прошу, я передам їх вам.

— Коли ви справді не маєте нічого проти...

— Вона не має нічого проти,— втрутилася Віріна.— Та й взагалі вона їсть тільки солодке. Осьде, Доллі, поклади собі бананового пудингу.

Раптом доктор Рітц почав чхати.

— Ці квіти, троянди... У мене від них завжди алергія...

— Ой боже мій! — вигукнула Доллі і, збагнувши, що випадає нагода втекти до кухні, схопила вазу з трояндa-

ми. Важка кришталева ваза вислизнула в неї з рук і розбилася на друзки, троянди опинилися в підливі, а підлива — на нас усіх.

— Ось бачиш,— пробелькотіла вона собі під ніс, і в очах у неї заблищали сльози.— Бачиш, усе марно.

— Немає нічого марного, Доллі. Сідай і їж далі свій пудинг,— звеліла Віріна підбадьорливим тоном.— До того ж ми маємо для тебе невеличкий сюрприз. Моррісе, покажіть-но Доллі оті гарні етикетки.

Пробурмотівши: «Нічого страшного не сталося»,— доктор Рітц облишив стирати з рукава бризки підливи, пішов до вітальні й повернувся із своїм портфелем. Квапливо перебравши пальцями якісь папери, він видобув на світ і подав Доллі великий конверт.

У конверті були трикутні наклейки з оранжевим написом: «Королева-циганка. Засіб проти водянки»,— і невиразним зображенням жінки в строкатій хустці та золотих сережках.

— Класно, правда ж? — спитав доктор Рітц.— Зроблено в Чікаго. Малював один мій приятель, справжній художник.

Доллі розгублено й злякано перебирала етикетки, аж поки Віріна запитала:

— Ти начебто не рада?

Етикетки в руках Доллі засіпались.

— Я не розумію...

— Пусте,— мовила Віріна, силувано усміхнувшись.— Тут нема чого розуміти. Я розповіла Моррісові оту твою давню історію, і він придумав цю чудову назву.

— «Королева-циганка. Засіб проти водянки». Добре привертає увагу,— сказав доктор.— Саме те, що треба для реклами.

— То це про *мої ліки*? — спитала Доллі, не підводячи очей.— Але мені не потрібні ніякі етикетки, Віріно. Я сама їх надписую.

Доктор Рітц клацнув пальцями.

— А що, чудова ідея! Ми надрукуємо етикетки, неначе написані її власною рукою. Буде, так би мовити, від першої особи.

— Ми вже й так витратили чимало грошей,— енергійно заперечила Віріна і, обернувшись до Доллі, пояснила: — Через кілька днів ми з Моррісом їдемо до Вашінгтона — оформимо авторське право на ці етикетки й зареєструємо патент на самі ліки — звісна річ, на твоє ім'я. Отже,

Доллі, тобі треба сісти й записати для нас, із чого вони складаються.

Обличчя Доллі викривилось, етикетки випали з її рук і розлетілися по підлозі. Спираючись руками на стіл, вона встала; обличчя її поволі прибрало звичайного вигляду, вона підвела голову й, примруживши, подивилася на доктора Рітца, потім на Віріну.

— Нічого не вийде,— тихо мовила вона. Тоді підійшла до дверей і взялася за ручку.— Нічого не вийде. Не маєш ти такого права, Віріно. І ви не маєте, шановний.

*

Я допоміг Кетрін прибрати зі столу: понівечені троянди, нерозрізані торти, овочі, до яких ніхто не доторкнувся. Віріна та її гість пішли з дому разом; з вікна кухні ми спостерігали, як вони простують до містечка, то киваючи, то крутячи головами. Потім ми розрізали торт із шоколадною поливою і віднесли його до кімнати Доллі.

— Цить! Цить! — обізвалася Доллі, коли Кетрін почала ганити «оту-от». Але, мабуть, голос протесту, що здіймався в ній самій, зірвався з шепоту на крик, і їй довелося самій закричати, щоб заглушити його: — Цить! Цить! — аж поки Кетрін обняла її і собі сказала:

— Ну цить уже, цить.

Ми дістали колоду дитячих карт і розіклали їх на ліжку. Та в цю мить Кетрін надало згадати, що сьогодні неділя: мовляв, нам з Доллі, може, й не страшно записати собі зайвий гріх до судної книги, а в неї їх там і без того задосить. Трохи поміркувавши, ми замість гри взялися до гадання.

Віріна повернулася додому, коли надворі вже почало смеркатись. Ми почули її ходу у вітальні, тоді вона, не постукавши, відчинила двері, і Доллі, що саме провіщала мені майбутнє, міцно стиснула мою руку.

— Колліне, Кетрін,— мовила Віріна,— ви можете йти.

Кетрін хотіла була лізти за мною на горище, але на заваді стало її святкове плаття. Отож я поліз сам. Просто над рожевою кімнатою в мостині випав сучок, і там було зручне вічко, але Віріна стояла саме під ним, і я бачив тільки її капелюх — вона надягла його, ідучи з дому, й тепер забула зняти. То був такий собі солом'яний брилик, прикрашений гроном штучних ягід.

— Отак стоять справи,— говорила вона, і ягоди на її капелюсі тремтіли, тьмяно відсвічуючи в голубуватому присмерку.— Дві тисячі за стару фабрику, де вже працюють Білл Тейтем і чотири теслярі по вісімдесят центів за годину. На сім тисяч замовлено обладнання, не кажучи вже про те, скільки коштують послуги такого фахівця, як Морріс Рітц. А все задля чого? Тільки задля тебе!

— Все задля мене? — Голос Доллі звучав сумовито й немовби згасав разом із сутінками. Я побачив її тінь, коли вона перейшла з кінця в кінець кімнати.— В нас із тобою тече одна кров, і я ніжно люблю тебе, всім серцем люблю. Я могла б довести це тепер і віддати тобі те єдине, що належить мені. Тоді б усе вже стало твоє. Але я дуже прошу тебе, Віріно,— промовила вона, затинаючись,— залиш мені хоч це єдине.

Віріна ввімкнула світло.

— Ти кажеш «віддати».— Голос її був різкий, як отой раптовий сліпучий спалах.— А за всі ці роки, що я працюю, мов чорний раб, хіба було щось таке, чого б я не давала тобі? І цей дім, і...

— Так, ти давала мені все,— тихо перепинила її Доллі.— І Коллінові, й Кетрін. Але ж і ми чимось віддячували за це: робили що могли, аби ти мала пристойну домівку.

— Добра мені домівка! — вигукнула Віріна й здерла з голови капелюх. Обличчя її аж пашіло.— З тобою і з отією твоєю недорікуватою дурепою. А тобі ніколи не здавалося дивним, чому я нікого не запрошую в цю домівку? З дуже простої причини: мені соромно. Ти ж бачила, що з того вийшло сьогодні.

Я виразно почув важкий віддих Доллі.

— Пробач мені,— мало не пошепки сказала вона.— Я справді винна. Та я завжди гадала, що ми тут не зайві і хоч трохи потрібні тобі. Але тепер усе буде гаразд, Віріно. Ми підемо геть звідси.

Віріна зітхнула.

— Бідолашна Доллі. Горе ти моє. Куди ж би це ти пішла?

Відповідь почулася не одразу й була тремтлива, мов літ метелика:

— Я знаю одне місце.

*

Згодом я лежав у ліжку, чекаючи, коли Доллі прийде поцілувати мене на добраніч. У моїй кімнаті, що була за вітальнею, в найдальшому закутку будинку, колись жив батько Віріни й Доллі, містер Урія Телбоу. Коли він зовсім постарів і вижив з розуму, Віріна перевезла його з ферми сюди, і тут він помер, навіть не тямлячи, де він. Хоч відтоді минуло вже десять чи п'ятнадцять років, матрац і шафа досі були просякнуті його духом — старечим духом сечі й тютюну,— а на полиці в шафі лежала єдина річ, яку він привіз із собою з ферми — невеличкий жовтий барабан. Хлопчиною моїх літ він марширував з полком південного війська, вибиваючи дроб на цьому невеличкому жовтому барабані й виспівуючи пісень. Доллі казала мені, що в дитинстві вона любила прокидатися зимовими ранками й слухати, як батько співає, переходячи від груби до труби й розпалюючи в них вогонь; а коли він постарів і помер, його співи часом вчувалися їй на луці, порослій індіанською травою. «То просто вітер»,— заперечувала Кетрін, а Доллі казала їй: «Але ж вітер — це ми самі; він збирає і запам'ятовує всі наші голоси, а потім розносить їх по луках та полях; вони гомонять і співають серед листя й трав. Я чула тата зовсім виразно, наче він був поруч».

Саме такими вечорами, як оце тепер у вересні, вітри й гнули додолу пругку червону траву, випускаючи на волю всі голоси померлих, і я подумав: цікаво, чи співає з ними той старий, у чиєму ліжку я засинав цієї хвилини.

Потім мені здалося, що Доллі нарешті прийшла поцілувати мене, і я прокинувся, відчувши її поруч себе в кімнаті; але то вже був майже ранок, перші промені світання немовби вкрили цвітом листя за вікном, і десь ген у віддалених дворах співали півні.

— Цсс, Колліне,— прошепотіла Доллі, нахилившись наді мною. На ній був теплий вовняний костюм і дорожній капелюшок з вуалькою, що затіняла її обличчя.— Я тільки хотіла сказати тобі, куди ми йдемо.

— В хатину на дереві? — спитав я, і мені здалося, ніби я говорю вві сні.

Доллі кивнула головою.

— Тільки на якийсь час. Доки надумаємо, куди податися далі.— Вона помітила, що я злякався, і поклала руку мені на чоло.

— Ви з Кетрін? А я? — Мене аж затіпало з ляку.— Ви не можете піти без мене!

Почувся дзвін міського годинника. Доллі немовби чекала, поки він додзвонить до кінця, щоб тоді на щось зважитися. Годинник вибив п'яту, і на той час, коли дзвін замовк, я вже вискочив з ліжка й хапливо натяг на себе одіж. Доллі не лишилося нічого іншого, як нагадати: «Не забудь гребінця».

Кетрін зустріла нас у дворі, зігнута під вагою вщерть напакованої клейончатої сумки; очі в неї запухли,— отже, вона плакала,— зате Доллі була навдивовижу спокійна та впевнена й на словах, і на ділі.

— Не журися, Кетрін,— сказала вона.— Ми пошлемо по твоїх золотих рибок, як тільки десь влаштуємось.

Над нами похмуро чорніли зачинені мовчазні вікна Віріни; ми обережно поминули їх і тихо вийшли з хвіртки. Загавкав якийсь собака, але вулиця була безлюдна, і ніхто не бачив, як ми йшли містечком, окрім безсонного в'язня, що видивлявся з-за тюремних грат. До луки з індіанською травою ми дісталися водночас із сонцем. Легкий вранішній вітрець надимав вуаль на капелюшку Доллі. Пара фазанів, що вмостилися на самій стежці, випурхнули в нас із-перед ніг, і їхні крила, металево зблиснувши, розітнули червону, мов півнячий гребінь, траву. Наше дерево скидалося на щедру осінню чащу, по вінця повну зелені й золота. «Ось як беркицьнемо додолу, то й в'язи поскручуєм»,— бурчала Кетрін, а тим часом довкола нас листя струшувало з себе рясну росу.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Коли б не Райлі Гендерсон, навряд чи хтось дізнався б, принаймні так скоро, що ми оселилися на дереві.

Ідучи з дому, Кетрін напакувала в свою клейончату сумку залишки недільного обіду, і ми саме ласували смаженим курчам і тортом, коли по лісу розкотився гримкий постріл. Ми принишкли на своєму дереві, і шматки торта застрягли в нас у роті. Тим часом унизу показався мисливський собака з лискучою шерстю, за ним ішов Райлі Гендерсон; на плечі в нього була рушниця, а навколо шиї — велика гірлянда перемазаних кров'ю білок, пов'язаних за хвости. Доллі спустила вуаль, неначе хотіла в такий спосіб краще сховатися серед листя.

Райлі Гендерсон спинився недалеко від дерева, і його засмагле юнацьке обличчя напружилось. Узявши рушницю напереваги, він звів курок, ніби дожидаючи, коли з'явиться здобич. Кетрін не витримала перша й закричала:

— Райлі Гендерсон, не смій стріляти в нас!

Рушниця хитнулась, він рвучко обернувся, і впольовані білки сколихнулись у нього на шиї, мов широке намисто. Потім він побачив нас на дереві і, якусь мить помовчавши, сказав:

— А, Кетрін Крік, привіт. Привіт, міс Телбоу. Що це ви, люди добрі, робите там нагорі? На диких кішок полюєте, чи що?

— Просто сидимо,— квапливо відказала Доллі, немов боячись, щоб не озвались Кетрін чи я.— А ви чимало білок настріляли.

— Візьміть собі двійко,— мовив він, одв'язуючи від гірлянди двох білок.— Ми вчора зготували кілька на вечерю, то м'ясо так і тане в роті. Заждіть хвилинку, зараз я їх вам принесу.

— Та ні, не треба, просто покладіть отам на землі.

Але він сказав, що там на них набіжить мурашва, і таки поліз на дерево. Його голуба сорочка була поплямована білячою кров'ю, і в буйній рудуватій чуприні теж виднілі крапельки крові; від нього пахло порохом, а його просте, доладно скроєне обличчя засмагло до кольору кориці.

— Побий мене грім, та тут справжня хатина,— мовив він і тупнув ногою, неначе випробовуючи міцність помосту.

Кетрін тут-таки застерегла його: мовляв, може, поки що це й справді хатина, але бути їй недового, якщо він отак по ній гупатиме.

— Це ти змайстрував, Колліне? — звернувся він до мене, і я аж остовпів з радості, коли збагнув, що він назвав мене на ім'я, бо завжди вважав, що Райлі Гендерсон і гадки не має про мене. А от я про нього знав дуже багато.

Ні про кого іншого в нашому містечку стільки не говорили, як про Райлі Гендерсона. Літні люди, згадуючи його, скрушно зітхали, а молодші, десь близько його віку, такі-от як я, не проминали нагоди узвати його нахабою і грубіяном,— а все тому, що він дозволяв нам тільки заздрити йому і нікого не підпускав до себе з приязню чи дружбою.

Кожен у містечку міг би розповісти вам про нього ось що.

Він народився в Китаї, і його батька, місіонера, вбили там під час якогось повстання. Мати його була родом з нашого містечка, звали її Роз. Сам я ніколи її не бачив, але чув, що вона була дуже вродлива, поки не почала носити окуляри; а до того ще й багата, бо дістала велику спадщину від свого діда. Повернувшись із Китаю, вона привезла трьох дітей: Райлі, якому було тоді п'ять років, і двох менших за нього дівчаток. Оселилися вони у її неодруженого брата, мирового судді Гораса Голтона, гладкого чоловіка з жовтим, як айва, обличчям старої панни. Минали роки, і Роз виявляла чимдалі більші дивацтва: погрожувала притягти Віріну до суду за те, що сукня, куплена в її крамниці, сіла після прання; щоб покарати Райлі, примушувала його скакати на одній нозі по подвір'ю і повторювати вголос таблицю множення, хоча здебільшого він ганяв де хотів; а коли пресвітер заговорив був з нею про хлопця, вона заявила, що ненавидить своїх дітей і бажає їм смерті. І, мабуть, таки справді бажала, бо якось на різдво спробувала втопити обох своїх маленьких дочок, замкнувшися з ними вранці у ванній. Розповідали, що їх врятував Райлі, порубавши двері сокирою, а це ж, певно, неабищо для хлопчини дев'яти-десяти років, чи скільки там йому було. Згодом Роз одвезли кудись на узбережжя, в якийсь закритий заклад, і, можливо, вона й досі там живе; принаймні я не чув, щоб вона померла. Після цього між Райлі та його дядьком Горасом Голтоном почалися незлагоди. Одного вечора Райлі забрав Горасів «олдсмобіл» і подався до ресторану з Меймі Кертіс, меткою дівулею років чи не на п'ять старшою за нього, а йому самому було тоді не більш як п'ятнадцять. Тим часом Горасові хтось сказав, що вони в ресторані, от він і умовив шерифа, щоб віз його туди: мовляв, треба провчити цього хлопчиська, запроторити його до холодної. Ну, а Райлі й відрубав: «Ви, шерифе, не за тим погналися». І тут-таки привселюдно звинуватив свого дядечка в тому, що він привласнює гроші Роз, які по праву належать йому, Райлі, та його сестрам. Тоді запропонував розв'язати справу бійкою на місці, а коли Горас відмовився, він, не довго думаючи, підійшов та й затопив йому в око. Шериф посадив Райлі до в'язниці. Та коли суддя Кул, давній приятель Роз, почав розслідування, то, звичайно ж, виявилося, що все так і було: Горас уже давненько

перекладав сестрині гроші на власний рахунок. Горасові довелося спакувати речі й податися поїздом до Нового Орлеана, де він, як дійшло до нас через кілька місяців, прибрав собі звання служителя культу кохання і вінчав парочки на екскурсійному пароплаві, що курсував місячними ночами по Міссісіпі. Відтоді Райлі став сам собі господар. Позичивши грошей під спадщину, що її мав невдовзі отримати, він купив червону спортивну машину й почав ганяти по окрузі з усіма, які тільки були, місцевими шльондрами. Єдиними пристойними дівчатами, яких будь-коли бачили в тій машині, були його сестри; щонеділі після обіду він вивозив їх на прогулянку й поважно кружляв по площі. Вони були гарненькі дівчата, ті його сестри, але жилося їм не дуже весело, бо він не спускав їх з ока, і хлопці боялися до них підступати. Господарство в їхньому домі вела віддана темношкіра служниця, і коли не брати до уваги її, то жили вони зовсім самі. Одна з сестер, Елізабет, училася в тому самому класі, що й я, і з усіх предметів була перша. Що ж до самого Райлі, то школу він покинув, але не був з тих нероб, що гайнують цілі дні у більярдній, навіть і не водився з ними. Вдень він звичайно ловив рибу чи полював, а в старому будинку Голтонів багато чого зробив власними руками, бо був добрий тесляр, та й на механіці знався непогано: приміром, змайстрував для своєї машини особливий сигнал, що скидався на паровозний гудок, і вечорами по всій околиці розлягалося його пронизливе виття — то Райлі мчав на танці до сусіднього містечка. Як мені хотілося заприятелювати з ним! І як подумати, то чом би й ні — адже він був усього на два роки старший за мене. Але я можу пригадати лиш один-єдиний раз, коли він до мене заговорив. Вичепурений, у білому фланелевому костюмі, він ішов на танці до міського клубу й по дорозі заглянув до Вірininої аптеки-закусочної, де я часом допомагав торгувати в суботні вечори. Йому потрібен був *пакетик*, але я не знав, що то за такий пакетик, отож довелось йому самому зайти за прилавок і знайти ту штуку в шухлядці; при цьому він засміявся, цілком добродушно, та краще б уже навпаки, бо тепер він знав, що я дурень дурнем, тож годі було й сподіватися, що ми коли-небудь станемо друзями.

— Беріть торта, Райлі,— сказала Доллі, і він поцікавився, чи це в нас такий звичай — снідати на лоні природи з самого рання. Потім додав, що загалом це непогано придумано.

— Однаково що купатися поночі,— провадив він.— Я й сам приходжу сюди вдосвіта поплавати в річці. Коли виберетесь іншим разом, то гукніть, дайте мені знати, що ви тут.

— Ласкаво просимо, приходьте хоч кожного ранку,— сказала Доллі, піднімаючи свою вуальку.— Як видно, ми ще деякий час тут поживемо.

Мабуть, таке запрошення видалось Райлі трохи дивним, але він цього не сказав. Видобувши з кишені пачку сигарет, він пустив її по колу. Кетрін узяла сигарету, і Доллі сказала:

— Кетрін Крік, ти ж ніколи в житті не курила.

На що Кетрін відказала: а може, вона щось на цьому й втратила.

— То ж, мабуть, якась таки втіха, коли стільки людей без курива жити не можуть. А ми, серденько, уже в таких літах, що нам тільки й шукати хоч якихось утіх.

Доллі прикусила губу.

— Ну що ж, гадаю, шкоди від цього не буде,— мовила вона, і собі беручи сигарету.

Є дві речі, від яких першому-ліпшому хлопцеві прямісінька дорога до божевільні (так навчав мене містер Генд, застукавши з сигаретою у шкільній вбиральні), і від однієї з них — від курива — я відмовився за два роки перед тим: не зі страху перед божевільнею, а гадаючи, що воно може завадити мені рости. А тепер зріст у мене став нормальний, і як по правді, то Райлі був не більший за мене, хоч на перший погляд так здавалося, бо він зумисне рухався незграбно, наче якийсь довготелесий ковбой. Отож я взяв сигарету, і Доллі, пахкаючи димом, але не затягуючись, сказала, що мабуть, зараз нас усіх трьох занудить; проте нікого не занудило, і Кетрін обізвалася й собі: мовляв, іншим разом вона б залюбки покурила люльку, бо від люльки страх як добре пахне. Аж раптом Доллі таке нам сказала, про що я й гадки не мав: Віріна курить люльку!

— Не знаю, чи курить вона й тепер, але раніш у неї була люлька та бляшанка тютюну «Принц Альберт», а в ній скибочка яблука... Тільки нікому про це не кажіть,— додала вона раптом, похопившись, що її чує і Райлі: він саме голосно засміявся.

Коли Райлі йшов вулицею чи їхав у своїй машині, його обличчя мало звичайно напружений, сторожкий вираз; а тут, на дереві, воно наче відтануло: на устах раз

по раз з'являлася усмішка, що дуже личила йому і була, очевидно, викликана бажанням коли й не подружитися з нами, то принаймні виказати зичливість. Та й Доллі начебто почувала себе в його товаристві цілком невимушено, і ця зустріч була їй видимо приємна. І вже певна річ, що вона не боялася Райлі: можливо, тому що ми були в хатині на дереві, а ця хатина належала їй.

— Дякуємо вам за білок,— сказала вона, коли він зібрався йти.— І неодмінно приходьте до нас ще.

Райлі зіскочив на землю.

— А може, я б вас одвіз? Моя машина стоїть отам, біля кладовища.

— Ми вам щиро вдячні,— відказала Доллі.— Але як по правді, то нам нема куди їхати.

Усміхаючись, він звів рушницю й наставив її на нас, і Кетрін сердито закричала:

— Відшмагати б тебе за ці штуки, хлопче!

Але він засміявся, помахав нам рукою і побіг собі слідом за своїм собакою, що з гавкотом помчав уперед.

— Ну, закуримо ще по одній,— весело мовила Доллі, бо свою пачку з сигаретами Райлі залишив нам.

*

На той час, коли Райлі повернувся до містечка, там уже все гуло, мов бджолиний рій: скрізь тільки про те й гомоніли, як ми втекли з дому серед ночі. Виявляється, Доллі залишила записку,— ні я, ні Кетрін про це не знали,— і Віріна знайшла її, коли вийшла вранці пити каву. Як я зрозумів, у тій записці говорилося тільки, що ми йдемо з дому і більш не набридатимем Віріні. Вона одразу ж подзвонила своєму приятелеві Моррісу Ріцу в готель «Лола», і вони разом подалися накручувати шерифа. А треба сказати, що тодішній шериф дістав свою посаду завдяки Вірінїній підтримці. То був спритний і нахабний молодик з хижою щелепою та сором'язливими очима шулера; звали його Джуніс Кендл (уявіть собі — той самий Джуніс Кендл, що засідає нині в сенаті!). Шерифовим помічникам було наказано негайно вирушати на розшуки; послано спішні телеграми шерифам інших міст штату. Через багато років, коли робили облік майна родини Телбоу, я натрапив на писаний від руки текст тієї телеграми, що його склав, як я гадаю, доктор Ріцц:

«Розшукуються такі особи, що подорожують разом: Доллі Огаста Телбоу, біла, 60 років, волосся сивувато-жовте, будови худорлявої, зріст 5 футів 3 дюйми, очі зелені, можливо, психічно хвора, але не буйна, опис прикмет дати в усі булочні-кондитерські, любить солодке печиво. Кетрін Крік, негритянка, вдає індіанку, вік близько 60, не має зубів, мова нерозбірлива, зросту низького, будови дебелої, можливо, небезпечна. Коллін Телбоу-Фенвік, білий, 16 років, на вигляд молодший, зріст 5 футів 7 дюймів, білявий, очі сірі, будови худорлявої, постава сутула, збоку біля рота шрам, вдачі похмурої. Усіх трьох затримати як втікачів».

— Е ні, далеко вони не втекли,— сказав Райлі у поштовій конторі, і поштмейстерка місіс Пітерс кинулася до телефону сповістити, що Райлі Гендерсон бачив нас у лісі за кладовищем.

Тим часом ми собі мирно опоряджали свою хатину на дереві. Видобули із сумки Кетрін золотаво-рожеву клаптикову ковдру, за нею колоду дитячих карт, мило, рулони туалетного паперу, апельсини й лимони, свічки, сковорідку, пляшку ожинового вина й дві коробки від взуття, напаковані провізією: Кетрін похвалилася, що підмела все в коморі, не залишивши «отій-от» навіть і коржика до сніданку.

Потім ми пішли до струмка й помили обличчя та ноги в холодній воді. Тих струмків у Річковому лісі густо, як жилок на листку,— прозорі, дзюркотливі, вони в'ються між дерев до невеликої річки, що таким собі зеленим алігатором повзе через ліс. Подивилися б ви на Доллі, як вона стояла у воді, підіткнувши поділ своєї теплої вовняної спідниці, та ще й в отій вуалі, що лізла їй в очі, мов надокучлива мошва. Я спитав її: «Доллі, навіщо вам ця вуаль?» — і вона відказала: «Так уже заведено, що жінка має подорожувати у вуалі, хіба ні?»

Повернувшись на дерево, ми приготували глечик смачнющого оранжаду й сіли поговорити про своє майбутнє. Наш актив складався з сорока сімох доларів готівкою та кількох золотих дрібничок, серед яких особливо вирізнявся масивний перстень з печаткою, що його знайшла Кетрін у свинячих тельбухах, начиняючи ковбаси. Коли вірити Кетрін, за сорок сім доларів ми могли заїхати автобусом куди завгодно: вона сама знала когось там, хто з п'ятнадцятьма доларами добувся аж до Мексіки. Та ми з Доллі одностайно відхилили Мексіку: по-перше, ми не

знаємо тамтешньої мови, а крім того, сказала Доллі, нам не можна потикатися за межі нашого штату, та й взагалі коли вже їхати кудись, то тільки туди, де поблизу є ліс, бо інакше як же ми зможемо готувати ліки?

— Правду сказати, як на мене, то нам слід оселитися тут-таки, в Річковому лісі,— промовила вона, замислено обдивляючись довкола.

— На оцьому-от старому дереві? — спитала Кетрін.— Е ні, серденько, й думати про це забудь.— Тоді обізвалася знов: — А пам'ятаєте, в газеті було, як один чоловік купив десь там за океаном цілий замок і весь як є переправив до себе додому? Пригадуєте? То, може б, і ми повантажили оту мою хатину на воза та й припхали сюди?

Та Доллі нагадала їй, що хатина належить Віріні і, отже, ми не маємо права зрушати її з місця.

— Неправда твоя, голубонько,— заперечила Кетрін.— Як живеш із чоловіком, готуєш йому їсти, переш білизну, народжуєш дітей, то ти з тим чоловіком одружена, і він вважається твій. Ну, а як живеш у домі, прибираєш там, топиш у грубах, порається коло плити, і все те з душею, і стільки років, то вважай, що й ти з тим домом одружена і що він твій. Отож, як на мене, обидві ті домівки наші, і господь бог не осудив би нас, якби ми витурили оту-от геть звідти.

У мене теж сяйнула думка: на нашій річці, трохи нижче за водою, біля берега стояла покинута барка, щось ніби плавуча хатина, позеленіла від цвілі й напівзатоплена; колись вона належала одному старому чоловікові, що жив риболовлею, а потім був вигнаний з містечка, бо зажадав дозволу на одруження з п'ятнадцятирічною кольоровою дівчиною. От я й надумав: чом би нам не опорядити ту стару барку й не оселитися там?

Але Кетрін сказала, що хотіла б, коли можна, дожити віку на суходолі — «там, де призначено нам господом»,— а тоді навела ще деякі приклади божої волі, зокрема те, що на деревах призначено жити лише птахам і мавпам. Раптом вона змовкла і, штурхаючи нас ліктями, вражено показала вниз, туди, де між деревами відкривалася поросла травою лука.

А там, керуючи просто до нас, урочисто й поважно виступало високе товариство: суддя Кул, його велебність містер Бастер і місіс Бастер, місіс Мейсі Вілер, а попереду всіх — сам шериф Джуніс Кендл, у високих шнурованих черевиках і з пістолетом при боці. Сонячні поро-

шинки мерехтіли навколо них, наче крихітні жовті метелики, пагони ведмежини чіплялися за їхнє шкарубке міське вбрання, і коли місіс Мейсі Вілер, злякавшись лозинки, що стьобнула її по нозі, сахнулася назад і зойкнула, я голосно засміявся.

Почувши мій сміх, вони підвели на нас очі, і на їхніх обличчях відбився панічний жах — немовби, прийшовши до зоопарку, вони раптом самі опинилися в клітці. Шериф Кендл незграбно ступнув до дерева, схопившись рукою за пістолет. Він пильно розглядав нас, мружачи очі так, наче дивився на сонце.

— Гей ви там...— почав був він, але його враз перебила місіс Бастер:

— Шерифе, ми ж умовилися, що говоритиме з нами його велебність.

Вона була твердо переконана, що її чоловікові, як представникові самого бога, завжди й в усьому має належати перше слово.

Велебний Бастер прокашлявся й потер руки, схожі на сухі, шорсткі щупальця якоїсь комахи.

— Доллі Телбоу,— промовив він, і голос його прозвучав навдивовижу гучно, як на такого малого кощавого чоловічка.— Я звертаюся до вас за дорученням вашої сестри, цієї доброї, великодушної жінки...

— Саме так — великодушної,— проспівала за ним його дружина, а місіс Мейсі Вілер, мов папуга, вторувала їй.

— ...якій сьогодні заподіяно такого тяжкого удару.

— Саме так — удару,— луною озвались обидві ті пані своїми натренованими в церковному хорі голосами.

Доллі поглянула на Кетрін, тоді торкнулася моєї руки, немовби просила пояснити, чого їм треба, тим людям, що люто зиркали на нас знизу,— достоту як хорти, оточивши дерево із загнаним туди опосумом. Несвідомо,— по-моєму, просто аби мати щось у руках,— вона взяла сигарету з пачки, яку залишив нам Райлі.

— Який сором! — зойкнула місіс Бастер, труснувши своєю лисуватою голівкою. Ті, хто прозивав її старою шулікою,— а таких було багатенько,— напевне, мали на думці не лише її вдачу, а й зовнішність: її маленька хижа голівка стриміла між високими вугластими плечима на непомірно великому, дебелому тулубі.— Який сором, кажу. Це ж треба зовсім віддалитися від бога, щоб сидіти отак на дереві, наче п'яний індіанець, та ще й смалити сигарети, мов якась...

— Шльондра,— підказала місіс Мейсі Вілер.

— ...шльондра, тим часом як ваша сестра лежить убита горем.

Мабуть, вони таки справедливо написали в тій телеграмі, що Кетрін може бути небезпечна. Як підхопиться вона, як закричить:

— Гей ти, велебнице, ану не смій узивати нас із Доллі шльондрами, бо ось я зараз як злізу та як дам тобі, то й кісток не позбираєш!

На щастя, ніхто з них не зрозумів її погрози, а то шериф міг би ще й пальнути їй у голову, це вже будьте певні; і не один білий у містечку сказав би, що він правильно зробив.

Доллі була видимо приголомшена, проте не втратила самовладання. Уявіть собі — обтрусила спідницю та й каже:

— А ви подумайте трохи, місіс Бастер, то зрозумієте, що ми тут ближче до бога, ніж ви, на кілька ярдів ближче.

— Молодець, міс Доллі! Оце відповідь! — То обізвався суддя Кул; він поплескав у долоні й схвально засміявся.— Ну певно ж, вони ближче до бога,— пояснив він, анітрохи не бентежачись під осудливими поглядами інших.— Адже вони на дереві, а ми на землі.

Тоді місіс Бастер налетіла на нього:

— Я завжди мала вас за християнина, Чарлі Кул. А християнинові, як я розумію, негоже сміятися з бідолашної схибнутої жінки й під'юджувати її.

— Ви подумайте, Селмо, кого ви називаєте схибнутою,— відказав суддя.— Це теж не дуже по-християнському.

Тепер відкрив вогонь його велебність Бастер:

— Скажіть мені ось що, суддя. Навіщо ви прийшли сюди з нами? Хіба не для того, щоб виконати волю божу в ім'я милосердя?

— Волю божу? — здивовано перепитав суддя.— Та вам та воля відома не більше, ніж мені. А може, саме бог і напровадив цих людей піти оселитися на дереві. Визнайте принаймні те, що *вам* він не повелів стягти їх звідти, коли, звісно, не вважати за бога Віріну Телбоу, хоч дехто з вас і ладен у це повірити, га, шерифе? Ні, панове, я прийшов сюди не з чиєїсь, а із своєї власної волі, мені просто захотілося прогулятись, бо в лісі цієї пори року

дуже гарно.— І він зірвав і встромив собі в петельку кілька поруділих фіалок.

— Під три чорти всі ці балачки,— почав був шериф, але його знов перебила місіс Бастер: мовляв, лайки вона аж ніяк не потерпить, та й його велебність теж, чи не так? І його велебність, підтримуючи її, докинув: авжеж, ні в якому разі, хай його нечистий вхопить, коли так.

— Тут командую я,— заявив шериф, випнувши свою хижу щелепу.— На такі справи існує закон.

— Чий закон, Джуніс? — спокійно запитав суддя Кул.— Не забувайте, що я засідав у суді двадцять сім років, куди більше, ніж ви прожили на світі. Будьте обережні. Ми не маємо законного права заборонити міс Доллі робити те, що вона робить.

Анітрохи не збентежившись, шериф поліз на дерево.

— Не будемо сваритися,— улесливо промовив він, і ми побачили його криві, мов собачі ікла, зуби.— Ану злазьте звідти всі троє.

Але ми й далі сиділи, наче птахи в гнізді, і він, люто вискалившись, почав розгойдувати гілляку, ніби хотів струсити нас на землю.

— Міс Доллі, ви ж завжди були така миролюбна,— обізвалася місіс Мейсі Вілер.— Зробіть ласку, ходім разом з нами додому, а то ви так і обід пропустите.

Доллі спокійно відповіла: ми, мовляв, не голодні, а вони? І що для кожного, хто захоче, у нас знайдеться куряча ніжка.

— Ви змушуєте мене вдатися до сили, мем,— сказав шериф Кендл і підтягся трохи вище. Гілляка під його вагою тріснула, і по всьому дереву пішов сумний і лиховісний гук.

— Якщо він когось із вас зачепить, стукніть його по голові,— порадив суддя Кул.— А ні — то я сам це зроблю,— додав він у раптовому припливі войовничості, а тоді підскочив, мов жаба за комахою, і вчепився в один з шерифових черевиків, що звисали з дерева. А шериф у цю мить саме ухопив за ноги мене, і Кетрін вчасно притримала мене за поперек. Ми помалу з'їжджали вниз і, здавалось, усі от-от гепнемося на землю. Хвилина була до краю напружена. Аж раптом Доллі вилила шерифові за комір залишки нашого оранжаду, і він, брутально вилаявшись, пустив мої ноги. Обидва вони — і шериф, і суддя — загриміли додолу й по дорозі збили з ніг велебного Бастера.

А на довершення катастрофи на них, розпачливо каркаючи, повалилися місіс Мейсі Вілер і місіс Бастер.

Жахнувшись тим, якого лиха вона накоїла, Доллі так розгубилася, що упустила з рук порожній глечик від оранжаду, і він з лунким стуком упав на голову місіс Бастер.

— Пробачте,— перепросила Доллі, але в тому шарварку ніхто її не почув.

Коли та купа внизу нарешті роз'єдналася і всі потерпілі попідводились, вони якусь хвилю стояли геть збентежені й боязко обмацували себе. Його велебність мав трохи сплюснутий вигляд, але кістки у всіх лишилися цілі, й тільки місіс Бастер, на голові в якої з-під ріденького волоссячка вже випнулася чимала гуля, мала всі підстави скаржитись на те, що їй заподіяно шкоду. Що вона відразу й зробила.

— Ви напали на мене, Доллі Телбоу, не відмовляйтеся, всі присутні — свідки, всі бачили, як ви пожбурили той глек мені в голову. Джунісе, заарештуйте її!

Та шериф саме зводив власні порахунки. Уперши руки в боки, він наступав на суддю, що застромляв собі в петельку нові фіалки.

— Коли б ви не були такий старий, ну й дав би я вам зараз, аж отуди б летіли.

— Не такий я й старий, Джунісе. Але в моїх літах уже знають, що негоже битися перед очима дам,— відказав суддя. Він був кремезний чолов'яга, мав дужі плечі й добру поставу і хоч наближався уже до сімдесяти, проте виглядав хіба що на п'ятдесят. І коли стиснув кулаки, вони були міцні й волохаті, мов кокосові горіхи.— Але з другого боку,— мовив він похмуро,— якщо наполягаєте, я готовий.

В цю мить усе показувало на те, що поєдинок буде рівний. Навіть шериф видимо завагався і вигляд мав далеко не такий хвацький. Плюнувши крізь зуби, він буркнув: гаразд, мовляв, нехай ніхто не каже, що він ударив старого чоловіка.

— Ані того, що ви з честю встояли перед ним,— миттю докинув суддя Кул.— А тепер, Джунісе, заправте-но сорочку в штанці й тюпайте собі додому.

Шериф знову заволав до нас:

— Раджу вам по-доброму, зараз же злазьте звідти й ходім зі мною!

Ми й не зворухнулися, тільки Доллі спустила свою вуаль, наче завісу, що раз і назавжди мала покласти

край цій розмові. Тоді місіс Бастер, у якої на голові, мов ріг, стриміла гуля, урочисто промовила:

— Облиште їх, шерифе. Нехай тепер самі на себе нарікають.— І, пильно подивившися спершу на Доллі, а потім на суддю, додала: — Не думайте, що вам це так минеться. Вам не уникнути суворої відплати, і то не на небі, а тут-таки, на землі!

— Тут-таки, на землі,— в тон їй повторила місіс Мейсі Вілер.

Вони повернули назад і рушили стежкою, прямо й бундючно, мов весільний похід, а тоді вийшли на осоння, і колихлива червона трава, розступившись, поглинула їх.

Тим часом суддя усе ще стояв під нашим деревом. Він усміхнувся до нас і, гречно вклонившись, запитав:

— Коли мене не зраджує пам'ять, ви обіцяли кожному, хто захоче, курячу ніжку?

*

Здавалося, він і сам зліплений з різних частин нашого дерева: ніс скидався на сучок-цурпалок, ноги були міцні, мов старе коріння, а брови широкі й шорсткі, наче уламки кори. Його волосся, зачесане на прямий проділ, нагадувало кольором бородки сріблястого моху, що звисали з гілляк над нами, а щоки — поруділе листя, яке злітало з сусіднього платана, ще вищого за наше дерево. Хоч очі він мав по-котячому лукаві, проте загалом в обличчі його було щось сором'язливе й простодушне. Та він і не належав до тих людей, які вдають із себе хтозна-кого, наш суддя Чарлі Кул, і знаходилось чимало таких, що користувалися з його скромності, аби поставити себе над ним. Але жоден з них не міг похвалитися, що закінчив Гарвардський університет і двічі побував у Європі, як він. І все-таки були в містечку люди, які обурено твердили, ніби він хоче показати себе розумнішим за всіх, а то б чого йому, як ото кажуть, прочитувати щодня перед сніданком сторінку якоїсь там грецької книжки; та й взагалі, що то за чоловік, коли він завжди ходить з квіткою в петельці? А дехто ще й додавав: якби суддя не випинався, то навіщо було йому їхати аж до Кентуккі шукати собі дружину, замість оженитися на котрійсь із своїх землячок? Дружини його я не пам'ятаю: вона померла ще тоді, коли я був зовсім малий і не міг її знати, й тому все, що я перекажу про неї, походить з третіх уст. Так от, Айрін Кул до кінця

своїх днів не здобула прихильності в нашому містечку, і схоже на те, що сама була в цьому винна. Почати з того, що кентуккійки взагалі жінки важкої вдачі — вони дражливі, свавільні, норовисті; і Айрін Кул, уроджена Тодд з Боулінг-Гріна (її троюрідна тітка, Мері Тодд, була дружиною Авраама Лінкольна), недвозначно давала всім у містечку зрозуміти, що вважає їх за людей зашкарублих і вульгарних; нікого з місцевих дам вона в себе не приймала, проте міс Палмер, кравчиха, що шила для неї, розповідала, як невпізнанно змінився дім судді і з яким смаком молода господиня оздобила його східними килимами та старовинними меблями. До церкви й назад Айрін Кул завжди їздила в машині марки «Пірс-Ерроу», не спускаючи шиб, а в самій церкві сиділа, притуливши до носа напахчений носовичок («Ви бачили, дух божий для неї недосить добрий!»). Більше того: вона не дозволяла жодному місцевому лікареві навідувати хворих у своєму домі, хоч сама була мало не калікою: невелике зміщення хребців змушувало її спати на дошках. З цього приводу в містечку грубо жартували, що суддя тепер весь начинений скалками. Та попри все те він став батьком двох синів — Тодда і Чарлза-молодшого,— причому обидва народилися в Кентуккі, куди Айрін виїздила перед пологами, щоб діти її були уродженцями того Пирійного штату [1]. Але всі ті, що намагалися довести, ніби суддя — нещасна жертва сварливої дружини, ніколи не мали суттєвих доказів, і коли вона померла, навіть найзавзятіші огудники мусили визнати, що старий Чарлі, мабуть, дуже-таки любив свою Айрін. У два останні роки її життя, коли загострення хвороби зробило її особливо дражливою, він залишив посаду окружного судді й повіз її до Європи, по тих місцях, де вони проводили свій медовий місяць. Звідти вона вже не повернулася, і поховали її у Швейцарії. Не так давно Керрі Веллз, учителька з нашого містечка, їздила в туристську подорож по Європі. А єдине, що пов'язує наше містечко з тим континентом, це могили — могили солдатів і Айрін Кул,— і ота Керрі, озброївшись фотоапаратом, поклала собі обійти їх усі до одної; та хоч півдня проблукала по якомусь гірському кладовищу, проте могили Айрін Кул так і не знайшла, і це аж трохи смішно: спочиває собі дружина судді десь там на гірському схилі й усе так само не хоче нікого приймати.

---

[1] Жартівлива назва штату Кентуккі.

Коли суддя повернувся додому, справ для нього залишилося не багато, бо за той час до влади в окрузі прийшла зграя політиканів, очолювана Самочинцем Толсепом, і певна річ, ті молодчики аж ніяк не могли дозволити, щоб Чарлі Кул знову засідав у суді. Жаль було дивитися на суддю, показного чоловіка в доладно покроєному костюмі, з чорною шовковою пов'язкою на рукаві та індіанською трояндою в петельці,— жаль було дивитися, як він нидіє без діла: тільки й того, що зайде на пошту чи на часинку загляне до банку. В тому банку працювали його сини — тонкогубі розважливі молодики, навдивовижу схожі на близнят: обидва бліді, мов болотяні мальви, обидва вузькоплечі, з однаковими водянистими очима. Чарлз-молодший, той, котрий полисів, ще навчаючись у коледжі, був заступником голови правління банку, а Тодд, другий син,— головним касиром. Вони анітрохи не скидалися на батька, хіба тільки тим, що обидва одружилися з кентуккійками. І ті невістки забрали в свої руки дім судді, переділивши його на дві половини з різними ходами, а старий, за спільною угодою, жив по черзі то в одного сина, то в другого. Отож не дивно, що його так вабили прогулянки до лісу.

— Дякую, міс Доллі,— сказав він, утираючи рота затиллям долоні.— Давно я не куштував такої смачної курячої ніжки, від самого дитинства.

— Це чи не єдине, чим ми можемо вам віддячити. Ви ж так сміливо заступилися за нас! — В голосі Доллі бриніло глибоке зворушення, затаєна жіночність, і це вразило мене як щось недоречне й негідне; певно, те саме відчула й Кетрін, бо кинула на Доллі докірливий погляд.— Чи не з'їсте ще чогось? Може, шматочок торта?

— Ні, мем, дякую, з мене цілком досить.— Він витяг із жилетної кишеньки годинник з ланцюжком і накинув ланцюжок, наче ласо, на міцну гілку в себе над головою, так що годинник повис на дереві, мов ялинкова прикраса, і його ледь чутне цокання нагадувало биття серця якоїсь крихітної істоти: світлячка чи, може, жабеняти.— Коли чуєш, як минає час, день для тебе триває довше. А я навчився цінувати довгі дні.— Він погладив проти шерстки вбитих білок, що лежали в кутку, згорнуті клубочком, неначе просто поснули.— Точно в голову влучив. Молодець, синку.

Я, звісно, сказав йому, хто насправді підстрелив білок.

— Райлі Гендерсон, он як? — мовив суддя І розказав нам, що не хто інший, як Райлі, сповістив у містечку, де ми переховуємось.— А вони на той час уже розіслали телеграм на добру сотню доларів,— потішено всміхнувся він.— Мабуть, чи не з жалю за тими грішми Віріна й занедужала.

Доллі спохмурніла й сказала:

— Це ж просто безглуздя — отак поводитись, як вони тут. До того розходилися, що ладні були вбити нас, хоч я й не розумію, за що саме і до чого тут Віріна. Вона ж знала, що ми збираємось піти геть і дати їй спокій, я сама казала їй, навіть записку залишила. Та якщо вона захворіла... Суддя, невже вона справді захворіла? Не пригадую я, щоб вона коли-небудь хворіла.

— Ніколи такого не було,— докинула й Кетрін.

— Ну, вона засмутилася, це правда,— відказав суддя трохи зловтішно.— Але Віріна не та жінка, щоб захворіти на щось таке, чого не вилікуєш звичайнісіньким аспірином. Пригадую, колись вона надумала перебудувати наше кладовище й спорудити там щось ніби мавзолей для себе й для всіх Телбоу. То одна з місцевих дам прийшла до мене й каже: «Суддя, чи не здається вам, що Віріна Телбоу зовсім ненормальна? Ви чули, яку величезну гробницю вона хоче собі звести?» А я їй на це: «Ні,— кажу,— ненормальність я вбачаю тільки в тому, що вона збирається витрачати на це гроші, ні на мить не припускаючи, що колись таки справді помре».

— Мені неприємно слухати погане про мою сестру,— сердито мовила Доллі.— Вона все життя працює і заслужила, щоб усе було так, як вона хоче. А коли ми їй чимось не догодили, це наша вина, і нам немає місця в її домі.

В роті у Кетрін заворушилися ватяні кавалки — так, наче вона жувала тютюн.

— Чи це ти говориш, моє серденько Доллі, чи, може, якась святенниця? Він же друг, то й розкажи йому всю правду, як ота-от зі своїм малим плюгавцем хотіла вкрасти наші ліки...

Суддя попросив, щоб йому переклали її слова, але Доллі сказала, що то дурниці, яких не варто повторювати, і, відвертаючи його увагу на інше, запитала, чи він уміє розчиняти білок. Замислено кивнувши головою, він втупив погляд кудись над нами, і його очі кольору стиглих

жолудів вдивлялися в облямоване небом листя, що колихалося від легкого вітерця.

— Хто зна, а може, всім нам ніде немає місця. Ми тільки знаємо: десь воно має бути, а якщо знайдем його, то нехай проживемо там хоч мить — і все одно можемо вважати, що нам усміхнулася доля. Можливо, ваше місце саме тут,— промовив він і здвигнув плечима так, наче в небі розплаталися темні крила й кинули на нього холодну тінь.— Та й моє теж.

Так само непомітно, як золотий годинник, ледь чутно цокаючи, відлічував час, день хилився до вечора. Між бронзово-синіми деревами осіннім серпанком потягся річковий туман, оповиваючи все довкруг місячною барвою, і навколо поблідлого сонця замріло світляне кільце, що провіщало недалеку зиму. Проте суддя наче й не збирався іти.

— Дві жінки й хлопчина, самі отут серед ночі? Та ще коли той Джуніс Кендл і всі оті дурні не знати що замислили? Ні, я залишуся з вами.

Немає сумніву, що саме суддя, як ніхто з нас чотирьох, знайшов у хатині на дереві оте своє місце. Любо було глянути на нього, рухливого, наче заячий ніс,— адже він знову відчув себе мужчиною, навіть більше — захисником. Поки він розчиняв складаним ножиком білок, я назбирав хмизу і вже у сутінках розклав вогнище під сковорідкою. Доллі відкоркувала нашу пляшку ожинового вина, пояснивши, що надворі стало холоднувато. Білки засмажилися на славу, м'ясо просто тануло в роті, і суддя гордо сказав, що треба нам буде колись неодмінно покуштувати засмаженого ним сома. Ми мовчки посьорбували вино, вдихали запах листя та диму, що курився над пригаслим вогнищем і викликав у нас спогади про інші осінні дні, й зітхали, прислухаючись, мов до шуму моря, до співу трави на луці. Свічка, застромлена в глечик, мерехтіла, і нічні метелики, кружляючи навколо полум'я, немовби піддували його жовтий язичок догори, між чорне гілля.

Аж раптом ми здригнулися — не від звуку ходи, а від невиразного відчуття чогось стороннього,— можливо, то просто зійшов місяць. Та на небі не було ні місяця, ані зір. Воно було темне, як наше ожинове вино.

— Здається, там унизу хтось є... чи щось таке...— прошепотіла Доллі, висловивши те, що відчували ми всі.

Суддя підніс догори свічку. Нічні комахи шаснули геть від її миготливого світла, між деревами шугнула біла сова.

— Хто там іде? — гукнув суддя, вимогливо, наче солдат на посту.— Відповідайте, хто там іде?

— Це я, Райлі Гендерсон.— То справді був він. Вирнувши з темряви, його звернене до нас усміхнене обличчя здавалося при світлі свічки перекривленим і злим.— Просто подумав: треба піти подивитись, як ви тут. Ви вже не сердьтеся на мене. Коли б я знав, що до чого, то нізащо б не сказав їм, де ви є.

— Ніхто тебе не винуватить, синку,— мовив суддя, і я пригадав: це ж він порушив тоді в суді справу Райлі проти його дядька Гораса Голтона, і отже, вони з Райлі добре розуміють один одного.— А ми тут ласуємо винцем. Я певен, міс Доллі буде рада, якщо ти приєднаєшся до нас.

Кетрін почала була заперечувати: мовляв, і так уже ніде ступити, ще трохи — і старі дошки заваляться. Проте ми все ж таки зі скрипом потіснилися й звільнили якусь місцинку для Райлі; та ледве він примостився поміж нас, як Кетрін ухопила його за чуприну.

— Оце тобі за те, що вранці наставляв на нас рушницю, хоч я казала: не смій! А оце,— провадила вона, знову смикаючи його за волосся й старанно вимовляючи слова, щоб він міг зрозуміти,— за те, що навів на нас шерифа.

Як на мене, Кетрін повелася надто зухвало, та Райлі лише добродушно щось пробурчав, а тоді сказав, що, можливо, ще до ранку їй випаде краща нагода поскубти когось за волосся. Бо, мовляв, місто аж гуде і скрізь юрмляться люди, наче суботнього вечора; особливо розходилися велебний Бастер та його дружина: місіс Бастер сидить у себе на веранді й показує всім охочим оту гулю на голові; а шериф Кендл переконав Віріну, щоб вона офіційно зажадала нашого арешту, посилаючись на те, ніби ми вкрали якусь там її власність.

— А ще, суддя,— додав Райлі, споважнівши й збентежившись,— вони додумалися навіть до такого, щоб заарештувати й вас. За порушення громадського порядку і протизаконні дії — так я чув. Може, й не треба б мені вам цього казати, але коло банку я натрапив на одного з ваших хлопців, Тодда. Я спитав його, що він думає робити,— це я до того, що вони хочуть заарештувати вас. А він мені й каже: нічого. Мовляв, вони вже давно чогось такого чекали, а ви самі вскочили в халепу.

Нахилившись, суддя задув свічку, неначе не хотів, щоб ми побачили, який вираз з'явився в нього на обличчі. У темряві стало чути, як хтось плаче, і в наступну мить

ми збагнули, що то Доллі. Її сльози збудили в нас мовчазний приплив любові, і, пробігши повне коло, він ще тісніше поєднав нас між собою. Суддя тихо промовив:

— Коли вони з'являться, ми повинні бути напоготові. А тепер усі слухайте мене...

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

— Щоб захищатися, нам треба добре усвідомити своє становище, це найперше правило. Отже, що звело нас докупи? Біда. Міс Доллі та її друзі попали в біду. І ти теж, Райлі, і я — ми обидва в біді. Наше місце — на цьому дереві, а то не були б ми тут.

Від упевненого голосу судді Доллі заспокоїлась і затихла, а він провадив далі:

— Сьогодні, йдучи сюди з тією шерифовою компанією, я був твердо переконаний, що про моє життя ніхто ніколи не дізнається і воно мине без сліду. Та тепер я починаю думати, що мені не судився такий сумний кінець. Міс Доллі, скільки ж це років?.. П'ятдесят, шістдесят?.. Аж он відколи пам'ятаю я вас, ще незграбною, сором'язливою дівчинкою, що приїздила до міста в батьковому фургоні й ніколи не вилазила з нього: боялася, щоб ми, міські діти, не побачили її босих ніг.

— Ну, босі вони ніколи не були, Доллі і ота-от,— пробурчала Кетрін.— То я ходила боса.

— І за всі ті роки, що я вас бачив, я до сьогодні не розумів, навіть не здогадувався, що ви за людина: жива душа, язичниця.

— Язичниця? — перепитала Доллі, стривожено, але з цікавістю.

— Ну, нехай просто жива душа, людина, якої не розгадаєш самим лише поглядом. Живі душі жадібно вбирають у себе життя, приймають його як належне в усіх відмінностях, і через те завжди опиняються в біді. Ось і мені ніколи не слід було ставати суддею: надто часто я мусив підтримувати неправу сторону, бо закон не визнає відмінностей. Пригадуєте старого Карпера, рибалку, що жив у плавучій хатині на річці? Його вигнали з міста за те, що він хотів одружитися з отією гарненькою кольоровою дівчиною,— здається, вона тепер служницею у місіс Постем. І знаєте, вона ж таки любила його, я не раз бачив їх разом, коли ходив рибалити, і вони були щасливі одне

з одним: вона стала для нього тим, чим ніхто так і не став для мене,— єдиною в світі людиною, від якої нічого не приховуєш. А проте, якби він таки одружився з нею, шериф був би зобов'язаний заарештувати його, а я — засудити. Іноді мені здається, що всі ті, кого я свого часу визнав винними, перекладають справжню вину на мене, і, можливо, почасти через це мені хочеться принаймні раз перед смертю зробити щось справедливе, підтримати тих, на чиєму боці правда.

— А ви так і робите. Ота-от і той її плюгавець...

— Цить, цить! — сказала Доллі.

— Єдиною людиною в світі!..— То Райлі повторив слова судді, і в голосі його завмерло запитання.

— Я мав на думці,— пояснив суддя,— таку людину, якій усе можна сказати. Чи я справді схибнутий, що бажаю такого? Але ж, боже мій, скільки сил ми витрачаємо на те, щоб таїтись одне від одного, як боїмося, щоб нас не розгадали інші! Та ось ми всі як на долоні: п'ятеро дурнів на дереві. Нам випало неабияке щастя, якщо тільки ми зуміємо скористатися з цього: адже тут більше немає потреби клопотатися тим, яке враження ми справляємо,— ми вільні усвідомити собі, хто ми є насправді. Якщо ми знатимем це, нас нікому звідси не зрушити. А оті наші приятелі через те й зловмишляють проти нас, через те й заперечують будь-які відмінності, бо самі не відають про себе. Не раз у минулому я крапля по краплі відкривався незнайомим людям, що невдовзі зникали з очей на сходнях пароплава чи виходили з поїзда на наступній станції. Якби зібрати їх усіх докупи, то, може, й вийшла б ота єдина людина в світі — хіба що була б вона з десятьма різними обличчями й ходила водночас доброю сотнею різних вулиць. А тепер мені випала нагода знайти таку людину — це ви, міс Доллі, і Райлі, і ви всі.

Кетрін обурилась:

— Яка я вам людина з десятьма обличчями, таке вигадали!

На що Доллі роздратовано вичитала їй: коли вже вона не вміє розмовляти з людьми по-людському, то нехай краще лягає спати.

— Але мушу вам сказати, суддя,— додала Доллі,— здається, я не зовсім зрозуміла, що ми маємо розказувати одне одному. Якісь таємниці? — запитала вона невпевнено.

— Та ні, не таємниці.— Суддя черкнув сірником і знову засвітив свічку; на його обличчі, що нараз виникло перед

нами, був незвичайний зворушливий вираз. Воно немовби благало нас: допоможіть.— Говорити можна про що завгодно: про оцю ніч, про те, що на небі немає місяця. Важать не самі слова, а довірливість, з якою їх говориш, і співчуття, з яким тебе слухають. Моя дружина Айрін була золота людина, і ми начебто могли ділитися всім, а проте... проте не знаходили спільної мови, жили поряд, немов чужі. Вона померла на моїх руках, і в останню мить я спитав її: «Чи дав я тобі щастя, Айрін? Чи була ти щаслива?» — «Щаслива... щаслива... щаслива...» — почув я останні її слова, досить-таки непевні. Я так і не зрозумів, чи то вона хотіла відповісти ствердно, чи просто повторила луною те, що я сказав. А коли б я знав її, то зрозумів би. І від синів своїх я не маю втіхи, вони не поважають мене, хоч як мені цього хотілося, і не стільки як батькові, скільки як людині. Та, на жаль, вони забрали собі в голову, ніби знають про мене щось ганебне. Я розкажу вам, що саме.— Його жваві очі, в яких відбивалося полум'я свічки, пильно озирнули нас усіх по черзі, немов перевіряючи нашу увагу й довіру.— П'ять років тому, чи вже майже шість, я їхав поїздом і побачив на сидінні поруч себе дитячий журнал, що його залишило якесь мале. Я взявся його переглядати і знайшов у кінці на обкладинці адреси дітей, що мали бажання листуватися з іншими дітьми. Серед них була одна дівчинка з Аляски, і мені припало до душі її мальовниче ім'я — Гортензія Флор. Я послав їй кольорову листівку. Боже мій, це ж така, здавалося б, безневинна і втішна річ! Дівчинка одразу ж відписала, і лист її просто-таки вразив мене: то була дуже доладна й жива розповідь про життя на Алясці, про вівчарське ранчо її батька, про північне сяйво. Їй було тринадцять років, і вона прислала з листом свою фотокартку: не сказати щоб гарне, але розумне й добре на вигляд личко. Я пошукав по старих альбомах і вибрав одне аматорське фото, зроблене на риболовлі, коли мені було п'ятнадцять: я стою на осонні, тримаючи в руці щойно зловлену форель. З вигляду воно було майже нове. І я написав дівчинці листа немовби від того хлопця на фотографії: про те, що на різдво мені подарували рушницю, і що наша собака привела цуценят, і як їх назвали, і як до нашого містечка приїздив мандрівний цирк. Знов обернутись на підлітка й мати приятельку ген на Алясці — яка ж то втіха для старого чоловіка, що день у день сидить сам-один, слухаючи цокання годинника! Згодом вона написала

мені, що закохалася в одного знайомого хлопця, і мене вкололи ревнощі, такі ж болючі, як бувають замолоду. Проте ми залишилися друзями, і, коли два роки тому я написав їй, що готуюся на юридичний, вона прислала мені золотий самородок — на щастя.— Суддя дістав з кишені грудочку золота й показав нам, і та Гортензія Флор ураз стала близькою кожному з нас, немовби цей маленький блискучий дарунок на долоні судді був часткою її серця.

— І оце вони вважають за ганебне? — спитала Доллі скоріше з досадою, ніж з обуренням.— Те, що ви хоч трохи розважили бідолашну самотню дитину десь на Алясці? У них же там майже завжди сніг.

Суддя Кул затис самородок у руці.

— Мені вони такого не казали. Але я чув, як вони розмовляли проміж себе вночі, мої сини та їхні жінки. Міркували, що зі мною вдіяти. Вони, звісно, пронюхали про моє листування. Я не маю звичаю замикати шухляди — просто дивно було б завести собі ключі в домі, що хай навіть і колись був для тебе рідним. Отож вони й розважили, що я теє...— Він постукав себе по лобі.

— Я теж колись отримала була листа... Колліне, любчику, націди-но мені ще якусь краплину,— мовила Кетрін, показуючи на пляшку з вином.— Атож, справжнього листа, він і тепер десь є, вже років із двадцять бере·ку його, а й досі не знаю, хто його написав. А говорилося там таке: «Привіт, Кетрін, приїзди-но до Майямі та виходь за мене. Цілую, Білл».

— Кетрін! Тебе хтось кликав заміж, а ти ніколи мені про це ані слова?

Кетрін здвигнула плечем.

— Ет, Доллі, серденько, ти ж чула, що сказав суддя. Не всім і не все треба розказувати. Та й знайомих Біллів я мала хтозна-скільки, але за жодного з них не пішла б. От єдине тільки мене цікавило: котрий з тих Біллів написав мені листа? Дуже хотіла б дізнатись, бо то ж один-єдиний лист, що я отримала за все своє життя. Може, це той Білл, що покривав дах на моїй хатині. Авжеж, дах на той час уже був. Милий боже, як же я постаріла — вже й думати давно про таке забула. А ще був Білл, що найнявся виорати нам город, це навесні дев'ятсот тринадцятого року. О, то був мастак тягти рівну борозну. І ще один Білл — той, що курник будував, він потім подався звідси й став провідником на залізниці. Може, то він прислав листа.

А от іще Білл... та ні, то був Фред... Колліне, любчику, ну й добряче ж це вино.

— Я й сама випила б ще ковток,— обізвалася Доллі.— А то Кетрін так мене...

— Гм-гм-гм,— мовила Кетрін.

— Якби ви повільніше говорили чи менше жували...— Суддя думав, що в роті у Кетрін не вата, а тютюнова жуйка.

Тим часом Райлі трохи відсунувся від нас і, опустивши плечі, мовчки вдивлявся у населену живими істотами темряву. «Я... я... я!..» — подав голос якийсь нічний птах.

— Я... Ні, ви помиляєтесь, суддя,— мовив Райлі.

— Про що ти, синку?

Обличчя Райлі знову заполонила ота сторожка напруженість, що завжди була пов'язана з ним у моїй уяві.

— Ні в якій я не в біді, от тільки сам я — ніщо. Чи, може, скажете, що це і є моя біда? Буває, лежу, не сплю і все думаю: ну що я вмію? Полювати, водити машину, дурня клеїти. І як подумаю, що, може, оце і все, до чого я здатен, то аж страх мене бере. А ще я не маю ні до кого ніяких почуттів, окрім як до своїх сестер, але ж це зовсім інша річ. Ось, приміром, воджуся я вже скоро рік з отією дівчиною з Рок-Сіті, ні з ким до неї ще так довго не водився. Аж десь на тому тижні вона раптом напалася на мене: чи маю я серце, питає, а якщо я її не люблю, то вона, мовляв, воліла б померти. А я спиняю свою машину посеред залізничної колії та й кажу: гаразд, почекаємо, якраз хвилин за двадцять тут має пройти вечірній експрес. Отак сидимо, очей одне з одного не спускаємо, і я собі думаю: ну чи не падлюка я — дивлюсь оце на неї і нічогісінько не відчуваю, окрім...

— Окрім самовдоволення? — запитав суддя.

Райлі не заперечував.

— І коли б мої сестри були трохи старші й могли самі собі дати раду, я б таки залюбки дочекався, доки той експрес наскочить на нас.

У мене аж у животі замлоїло від таких його слів, і мені страшно захотілося сказати йому, як я мрію в усьому скидатись на нього.

— Ось ви перед цим казали про єдину в світі людину. Чому я не можу думати так про цю дівчину? Мені ж це доконче потрібно, бо, поки я сам собі, не буде з мене добра. Може, якби я мав про кого піклуватися, я б почав укладати якісь плани і здійснювати їх: ну, скажімо,

купив би оту землю, що за пасторовою садибою, і збудував на ній будинки. Я зміг би це зробити, якби душа моя заспокоїлась.

Зненацька повіяв вітер, задзвенів у листі, розкраяв нічні хмари, і в прогалинах між ними заяскріли розсипи зірок. Наша свічка, немов налякана тим сяєвом ясного, всіяного зорями неба, завалилася набік і згасла, і ми побачили ген над собою вивільнений з-за хмар пізній передзимовий місяць. Він скидався на скибку снігу, і до нього зблизька й здалеку заволали живі істоти: горбаті вирлоокі жаби, кігтявоголоса дика кішка. Кетрін видобула з сумки свою рожеву клаптикову ковдру й примусила Доллі загорнутися в неї; потім обняла мене й почала почухувати мені потилицю, аж поки я зронив голову їй на груди.

— Холодно тобі? — спитала вона, і я пригорнувся ще ближче: біля неї було тепло й затишно, як у нашій старій кухні.

— Я б сказав, синку, що ти берешся до діла не з того кінця,— мовив суддя, підіймаючи комір пальта.— Як ти можеш подбати про дівчину? А чи подбав ти колись хоч про отакенький листочок?

По-мисливському сторожко дослухаючись до крику дикої кішки, Райлі почав ловити руками листочки, що, мов нічні метелики, кружляли навколо нас, і скоро один такий листочок — живий, тріпотливий, неначе ладний випурхнути й полетіти геть,— опинився у нього між пальцями. Суддя й собі зловив листочок, і в його руці той листочок нібито важив більше, ніж у Райлі. Обережно приклавши його до щоки, суддя стримано промовив:

— Ось ми говоримо про любов. А ти почни з цього листочка, зі жменьки насіння, зрозумій хоч трохи, що таке любити. Спершу — листочок, краплини дощу, а тоді вже того, кому ти віддаси все, чого навчив тебе листочок, все, що зросло омите дощем. Затям собі: це дуже нелегка наука, вона може забрати й ціле життя, як от у мене; а проте я так і не опанував її цілком, тільки збагнув одну істину: любов — то ланцюг добрих почуттів, так само як природа — ланцюг життя.

— Коли так,— мовила Доллі, глибоко зітхнувши,— то все моє життя складається з любові.— Вона щільніше загорнулася в ковдру.— А втім, ні.— І голос її упав.— Мабуть, що ні. Я ніколи не любила жодного...— Поки вона шукала відповідного слова, вітер грався її вуалькою.— ...Жодного чоловіка. Ви можете сказати, що мені

просто не випало такої нагоди. От хіба тільки батька...— Вона змовкла, немовби схаменувшись, що забагато говорить. Серпанок зоряного світла огортав її щільно, наче ковдра, а щось зокола,— може, отой жаб'ячий хор чи тремтливі голоси трави, що долинали з луки,— заворожувало й спонукало говорити далі.— Але я любила все інше, що є в світі. Як ото рожевий колір. Коли була ще зовсім дитиною, я мала одну-єдину крейдяну паличку, і вона була рожева; отож я малювала рожевих кицьок, рожеві дерева... а потім тридцять чотири роки прожила в рожевій кімнаті. А моя заповітна дитяча коробка — вона й тепер десь там на горищі, треба попросити Віріну, щоб зробила таку ласку й віддала її мені: приємно буде знову побачити все те, що було мені таке любе змалку. Що в тій коробці? Засохлий шматок стільника, порожнє шершневе гніздо і всяке таке інше, як-от апельсин, обтиканий гвоздиками чи сойчине яєчко. Я любила всі ті речі, і любов накопичувалась у мені й, переповнивши мою душу, злітала догори, наче птах над соняшниковим ланом. Але такого краще не виказувати іншим, бо воно гнітить їх і не знати чому робить нещасливими. Ось Віріна завжди вичитує мені за те, що я, як вона каже, ховаюся по кутках,— але ж я просто боюся налякати людей, виказавши їм свою приязнь. Як ото було колись із дружиною Пола Джімсона. Пригадуєте, якось він занедужав і не міг розносити газети, то вона взялася робити це замість нього? Така тендітна, бідолаха, насилу було волочеться з тим важенним мішком. І от одного холодного дня піднялась вона на наш ганок, а в самої з носа тече і очі повні сліз від холоду. Поклала газети, а я їй і кажу: стривайте-но,— і дістаю свою хусточку, щоб утерти їй очі. Мені хотілося сказати, коли б я могла, як я їй співчуваю і яка вона мені люба. Та тільки-но я торкнулась її обличчя, вона тихенько зойкнула, повернулась і мерщій побігла з ганку. Відтоді вона завжди кидала нам газети просто з вулиці, і щоразу, коли я чула, як вони падають на ганок, у мене аж у кістках відлунювало.

— Дружина Пола Джімсона! Ото б я ще за таке казнащо вболівала! — мовила Кетрін і прополоскала рот рештками вина.— Ні, ось я маю золотих рибок, і вони мені любі, але не змушуйте мене любити увесь світ! Де ж пак, щоб отакий бедлам любити! Ви собі кажіть що хочете, але нічого доброго з того не буде, коли витягати на світ божий таке, про що краще б і не згадувати. Людям треба

більше тримати при собі. У кожного на денці душі заховано щось хороше, а що ж лишиться від людини, як вона почне перед усіма оте своє потаємне вивертати? Онде суддя каже, ніби всі ми тут через те, що в кожного якась біда. Дурниці! А насправді все дуже просто. По-перше, ця хатина на дереві — наша; по-друге, ота-от із своїм плюгавцем хочуть украсти в нас те, що належить тільки нам. А по-третє — всі ви, кожне з вас, через те тут, що вам самим цього хочеться, що так вам велить оте ваше потаємне. Ну, а мене це останнє не стосується. Я волію мати справжню покрівлю над головою. Доллі, серденько, вділи-но судді хоч краєчок ковдри: чоловіка ж онде трусить, наче взимку.

Доллі несміливо підняла край ковдри й кивнула судді, і той, анітрохи не бентежачись, ковзнув під нього. Віти дерева погойдувались, мов величезні весла на хвилях моря, а те море дедалі хололо в сяєві далеких-далеких зір. Райлі, залишившись осторонь сам-один, сидів скоцюрблений, наче якийсь жалюгідний сирота.

— Та сунься ти сюди, впертюх. Тобі ж так само холодно, як і всім,— мовила Кетрін, показуючи йому, щоб притулився до її правого боку так, як я до лівого. Але йому цього, як видно, не хотілося: чи то помітив, що дух від неї гіркий, чи, може, не хотів здатися слиньком. Тоді я сказав:

— Присувайся, Райлі. Біля Кетрін тепло й затишно, краще, ніж під ковдрою.

Ще трохи повагавшись, Райлі зрештою приєднався до нас. Запала тиша, така тривала, аж я подумав був, що всі уже поснули. Та раптом відчув, як Кетрін уся зіщулилась.

— Я оце тільки тепер збагнула, хто написав мені того листа. Ніякий то не Білл, а вона, ота-от, ось хто. І це така сама правда, як те, що мене звуть Кетрін Крік. Підкупила якогось чорнопикого з Майямі, щоб одіслав листа, і думала собі, що я так одразу туди й дремену, і не буде більш про мене ні слуху ні духу.

Доллі сонно проказала:

— Цить, цить, заплющ очі. Нам нема чого боятися. З нами чоловіки, вони охороняють нас.

Гойднулася гілка, і нас освітив місяць. Я побачив, як суддя узяв Доллі за руку. То було останнє, що я побачив.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Райлі прокинувся перший і збудив мене. Ген на обрії в світлі ще не видимого сонця поволі згасали три вранішні зірки; на листі сріблилася рясна роса; стрімкий ключ дроздів шугнув у небо назустріч сяйву нового дня. Райлі поманив мене за собою, і ми мовчки зіслизнули з дерева. Нас не почула ні Кетрін, гучно хропучи вві сні, ані Доллі з суддею, що спали, притулившись щоками одне до одного, наче двійко дітлахів, загублених у дрімучому лісі, де володарює лиха чаклунка.

Ми рушили до річки. Райлі ішов попереду. Холоші його полотняних штанів шурхотіли, тручись одна об одну. Раз у раз він спинявся й потягувався, неначе перед тим довго їхав у поїзді. Дорогою ми натрапили на великий мурашник, де вже заклопотано снували руді мурахи. Райлі розстебнув штани й почав поливати комах. Як на мене, то було не дуже смішно, але я й собі засміявся, щоб підтримати йому компанію. Та коли він раптом повернувся і напудив мені на черевик, я, звісно, образився. Виходило так, що він анітрохи не поважає мене. І я спитав, навіщо він таке зробив.

— А ти не розумієш жартів? — озвався він і міцно обхопив мене рукою за плечі.

Якби можна було визначати час таких подій, то я б сказав, що саме від цього моменту ми з Райлі Гендерсоном заприятелювали; принаймні саме тоді у нього виникло до мене приязне почуття, а моє почуття до нього ще дужче зміцніло у відповідь.

Простуючи через зарості рудого вересу під рудими кронами дерев, ми зайшли далеко в ліс, а тоді спустилися до річки. По зеленій повільній воді пливло листя, схоже на червоні долоні з розчепіреними пальцями. Кінець затонулої колоди витикався з води, мов голова якогось річкового звіра. Ми подалися берегом до старої плавучої хатини, де була чистіша вода. Барка стояла, трохи перехилившись на корму; грубий шар прілого листя та мулу вкривав дах і палубу, наче густа іржа. Але всередині, на мій превеликий подив, хатина мала цілком обжитий вигляд: скрізь були розкидані пригодницькі журнали, на столику стояла гасова лампа й чималий ряд порожніх пивних бляшанок, на койці впадали в око ковдра та подушка, а на подушці — рожеві сліди губної помади. В першу мить я збагнув лиш одне: тут чиясь схованка,— а вже потім з

усмішки, що розпливлася на простодушному обличчі Райлі, зрозумів, чия саме.

— А до того ж,— мовив він,— з борту й рибку половити можна. Тільки нікому ні слова.

Я в захваті перехрестився, даючи зарік мовчання.

Поки ми роздягались, мені привиділося щось наче сон. Ніби та барка пливе річкою, а на ній — ми, всі п'ятеро; на шворці, мов вітрила, тріпотить наша білизна, в кухні печеться кокосовий кекс, на вікнах цвіте герань, і ми пливемо всі разом, поминаючи річку за річкою і споглядаючи все нові й нові краєвиди.

Останні рештки літнього тепла трохи зігріли сонце, що викочувалося з-за обрію, але вода була така холодна, що я, ледь занурившись, зацокотів зубами, вкрився сиротами й миттю вискочив назад на палубу. Там і стояв, спостерігаючи, як Райлі, байдужісінький до холоду, плаває собі від берега до берега. На обмілині був острівець очерету, тремтливі стебла якого скидалися на журавлині ноги, і Райлі побрів між ними, нишпорячи очима у воді. Потім махнув мені рукою. Хоч як було страшно знову лізти в холоднющу воду, проте я переборов себе й поплив до нього. Вода в очеретах була прозора й розтікалася на кілька рукавів завглибшки до коліна — над одним з них і спинився Райлі. У тій довгій вузькій ковбані, наче в пастці, сонно лежав великий вугільно-чорний сом. Напруживши пальці так, що вони стали тверді, як зубці вилок, ми обхопили його з обох боків. Риба шарпнулась назад і опинилась у мене в руках. Її гострі, мов бритва, вуса розпанахали мені долоню, але в мене вистачило глузду не упустити її — і хвалити бога, бо то була єдина риба, яку я зловив у житті. Багато хто не вірить, коли я розказую, що зловив сома голіруч, то я кажу їм — гаразд, спитайте Райлі Гендерсона. Потім ми просилили їй крізь зябра лозину й, тримаючи її над водою, попливли назад до барки. Райлі сказав, що зроду ще не бачив такого гладкого сома; мовляв, треба однести його до нашого дерева, а що суддя вихвалявся, який він мастак смажити сомів, то нехай і зготує його до сніданку. Та все обернулося так, що тієї риби нікому не випало покуштувати.

Тим часом у нашому домі на дереві діялися жахливі речі. Поки нас не було, знову заявився шериф Кендл у супроводі помічників і з ордером на арешт. А ми з Райлі, й гадки про те не маючи, ліниво брели собі понад річкою,

збиваючи ногами поганки й час від часу зупиняючись пошпурляти по воді камінці.

Ми були ще далеченько, коли до нас долинули збуджені голоси: вони розлягалися по лісу, мов удари сокири. Я почув крик Кетрін, навіть не крик, а ревіння. Від того звуку ноги в мене зробилися наче ватяні, і я враз відстав од Райлі, а він підхопив з землі ломаку й чимдуж побіг туди. Я поткнувся в один бік, метнувся в другий, потім повернув не туди, куди треба, і врешті опинився на краю луки. Отам я й побачив Кетрін.

Плаття на ній було роздерте спереду аж до низу, і вона була однаково що гола. А Рей Олівер, Джек Мілл і Здоровило Едді Стовер, троє дорослих чоловіків, шерифові приятелі, волочили її по траві й лупцювали куди втрапить. Як мені хотілося вбити їх тут-таки на місці! Та й Кетрін силкувалась як могла, проте їй ніяк не випадало цього зробити, хоч вона щосили буцала їх головою і штурхала ліктями. Здоровило Едді Стовер народився байстрюком, тож був, сказати б, законним покидьком, а от інші двоє стали покидьками з власного почину. Саме Здоровило Едді й кинувся до мене, але я щосили ляснув його по пиці своїм сомом.

— Ану не чіпай дитини, він сирота! — гримнула на нього Кетрін, а побачивши, що він ухопив мене поперек тулуба, гукнула мені: — В пахвину, Колліне, копни його добряче в пахвину!

Що я й зробив. Обличчя Здоровила Едді враз сквасило-

ся, мов кисле молоко. До мене порвався був Джек Мілл (той самий, котрого через рік випадково замкнули в холодильній камері, і він замерз там на смерть, та й по заслузі), але я стрімголов помчав через луку й заховався серед найвищої трави. Здається, вони й не пробували переслідувати мене, бо мали задосить клопоту і з самою Кетрін: вона відбивалася без упину, а я стежив за нею очима, і мене аж млість брала від того, що я нічим не можу їй допомогти. Нарешті вони зникли з очей за пагорбом, де починалося кладовище.

Над моєю головою з гучним карканням пролетіли назустріч одна одній дві ворони, тоді повернули назад, виписавши в небі два хрести,— немовби віщували лихо. Я поповз був до лісу, коли раптом почув зовсім близько, як чиїсь важкі черевики розтинають високу траву. То був шериф, а з ним ще один чоловік на ім'я Вілл Гарріс, височенний і до того ж кремезний, як буйвіл. Колись давно тому Віллові Гаррісу вчепився в горлянку скажений собака, і в нього на все життя залишилися страшні шрами, але ще страшніший був його спотворений голос: тонкий і пронизливий, наче в ліліпута. Вони пройшли так близько від мене, що я вільно міг би розв'язати шнурки на Віллових черевиках. Він щось розказував шерифові, і його писклявий голосочок підскочив до крику на іменах Морріса Рітца та Віріни. В чому там річ, я до ладу не второпав, але щось таке сталося через Морріса Рітца, і Віріна послала Вілла, щоб той привів шерифа назад.

— Чого вона, в біса, хоче, та стара? Цілого війська, чи що? — мовив шериф.

Коли вони зникли з очей, я підхопився й побіг до лісу. Недалеко від нашого дерева я сховався за віялами папороті, подумавши, що десь тут і досі може тинятися котрийсь із шерифових помічників. Та навколо не було ні душі, тільки якась пташка виспівувала серед листя. Нікого не було і в хатині на дереві: примарно-димчасті сонячні промені висвітлювали порожнечу. Вкрай розгублений, я підійшов до дерева, прихилився головою до його стовбура, і мені знову привиділась ота плавуча хатина: тріпотить на мотузці білизна, цвіте герань на вікнах, і річка котить свої хвилі, несучи нас у відкрите море, в широкий світ.

— Колліне! — Моє ім'я впало просто з неба.— Це ти там? Ти що — плачеш?

То була Доллі. Вона гукнула мене звідкись, куди не сягав мій погляд, і, тільки піднявшись до середини дерева, я побачив високо вгорі її майже дитячий черевик.

— Обережно, хлопче,— мовив суддя, що був десь там з нею.— Не струси нас звідси.

І справді, вони сиділи на самісінькій верхівці дерева, немов чайки на корабельній щоглі. Згодом Доллі казала: звідти такий чарівний краєвид, аж її жаль узяв, що вона ніколи не забиралась туди раніш. Виявилося, що суддя вчасно помітив шерифа та його помічників, і вони обоє встигли сховатися в тій високості.

— Зачекай, ми вже ідем,— сказала Доллі і, тримаючись за руку судді, спустилася вниз — ну чисто як високородна дама нижніми сходами.

Ми поцілувались, і, не відпускаючи мене від себе, вона промовила:

— А Кетрін... вона ж пішла шукати тебе. Ми не знали, де ти подівся, і я так боялася, і я...— Тремтіння її рук перейшло в мої. Вона була мов злякана мала тварина, кроленя, якого щойно визволили з пастки.

Суддя знічено поглядав на нас, не знаючи, куди подіти руки, і, як видно, почував себе зайвим. Можливо, вважав, що не виправдав наших сподівань і не вберіг Кетрін від біди. Але як подумати, то що він міг вдіяти? Ну, кинувся б їй на допомогу — і його самого враз схопили б, ото й тільки. Вони ж бо не гратися сюди прийшли, шериф, Здоровило Едді та всі інші. А коли хтось і винний в усьому, то це я. Якби Кетрін не подалася шукати мене, вони б нізащо її не схопили.

Я почав розповідати про те, що сталося на луці. Але Доллі не хотіла нічого чути. Неначе відганяючи від себе моторошне привиддя, вона відкинула свою вуальку.

— От хочу повірити, що Кетрін немає з нами, і не можу. А якби повірила, то побігла б її шукати. Хочу повірити, що все це накоїла Віріна, і теж не можу. Колліне, як по-твоєму: чи правда, що цей світ такий лихий? Ще вчора він видавався мені зовсім іншим.

Суддя пильно зазирнув мені просто у вічі: певно, хотів підказати відповідь. Але я й сам знав її. Особистий світ кожної людини в основі своїй добрий, він не може бути ницим, хоч би які пристрасті в ньому нуртували. А сама Доллі, живучи в отому своєму світі, що його ділила лише з Кетрін та мною, сягнула такої шляхетності, що просто не відчувала, які лихі вітри бурхають скрізь навколо неї.

— Ні, Доллі, світ зовсім не такий лихий.

Вона провела рукою по чолу.

— А коли так, то Кетрін ось-ось покажеться отам на стежці. Вона не знайшла ні тебе, ні Райлі, але неодмінно повернеться сюди.

— До речі,— мовив суддя,— а де ж Райлі?

— Він побіг сюди попереду мене, і більше я його не бачив.

Водночас пойняті тривогою, ми з суддею підхопились і почали гукати Райлі. Наші голоси поволі линули геть по лісу, але знов і знов поверталися до нас ні з чим. Я здогадався, що сталось: Райлі впав у покинутий індіанський колодязь,— таких випадків я міг би навести вам безліч. Та тільки-но я хотів був висловити свій здогад, як суддя раптом приклав палець до уст. Певно, він мав слух не гірший, ніж у собаки, бо я не чув ані звуку. Проте він не помилився: стежкою справді хтось ішов. Виявилося, що то Мод Райорден і старша з двох сестер Райлі, ота-от розумниця Елізабет. Вони були нерозлучні подруги й ходили в однакових білих светрах. Елізабет несла футляр зі скрипкою.

— Слухай, Елізабет,— мовив суддя, і дівчата злякано здригнулися, бо й досі не помітили нас.— Скажи мені, голубонько, ти не бачила свого брата?

Мод отямилася перша й відповіла за подругу.

— Аякже, бачили,— з притиском сказала вона.— Я проводжала Елізабет додому після уроку, коли Райлі промчав своєю машиною. Гнав не менш як під дев'яносто миль на годину, мало на нас не наїхав. Тобі слід серйозно поговорити з ним, Елізабет... Так от, він попросив нас піти сюди й переказати вам, щоб ви не турбувались, а він вам потім сам усе пояснить. А вже що «усе», то я не знаю.

Раніше ми з Мод і Елізабет училися в одному класі, але потім вони перескочили через клас і в червні того року закінчили школу. З них двох я ближче знав Мод, бо влітку ходив до її матері навчатися грати на піаніно. Батько Мод давав уроки гри на скрипці, і Елізабет Гендерсон була однією з його учениць. Та й сама Мод чудово грала на скрипці: якраз за тиждень перед тим я прочитав у місцевій газеті, що її запросили виступити по радіо в Бірмінгемі, і щиро зрадів за неї. Райордени були приємні люди — веселі, приязні до інших. І на ті уроки місіс Райорден мене вабило не так бажання навчитися

грати на піаніно, як вона сама — її пишна білява врода, ті щирі й розумні розмови, що їх ми вели, сидячи перед блискучим інструментом, від якого пахло лаком і дбайливістю. Та особливо вабили мене ті хвилини після уроку, коли Мод кликала мене випити з нею лимонаду на затіненій задній веранді. Вона була худенька вразлива дівчина з кирпатим носиком і малесенькими вушками, що успадкувала від батька чорні ірландські очі, а від матері — платинове волосся, бліде, мов світанок; і нічим не скидалася на свою найближчу подругу — сентиментальну й заглиблену в себе Елізабет. Не знаю, про що вони розмовляли між собою,— може, про книжки та про музику,— а зі мною Мод залюбки говорила про хлопців, про побачення, переказувала почуті в аптеці плітки. Ну чи не жахливо, мовляв, з якими безпутними дівчатами водиться Райлі Гендерсон? Їй так жаль бідолашну Елізабет. І все ж таки, як на неї, Елізабет просто молодець, не вішає носа... Не треба було мати геніальних здібностей, аби зрозуміти, що Мод тільки й думає про Райлі, а проте був час, коли я уявив собі, ніби сам закохався в неї. Вдома я стільки говорив про неї, що Кетрін нарешті не витримала:

— Ой, годі вже про ту Мод Райорден! Та там же самі кістки — щипнути нема за що. Треба бути несповна розуму, щоб накинути на неї оком.

Одного разу я влаштував Мод колосальний вечір: власними руками зробив букетик із запашного горошку й подарував їй, тоді повів її до Філового кафе й замовив біфштекси по-кавказьки, а після того ми пішли на танці в готель «Лола». Та коли я спробував поцілувати її на прощання, вона повелася так, ніби нічого такого й не сподівалась.

— Ні, ні, Колліне, це зовсім не обов'язково, хоч ти й молодець, що запросив мене погуляти.

Самі розумієте, яким дурнем я себе почував, але не став робити з цього трагедії, і в наших взаєминах майже нічого не змінилось. Та ось одного дня після уроку місіс Райорден не дала мені звичайного домашнього завдання, а замість того лагідно сказала, що вважає за краще припинити наші заняття.

— Ми всі дуже любимо тебе, Колліне, і зайве навіть казати, що завжди раді тебе бачити в нашому домі. Але як по щирості, голубе, то ти не маєш ніяких здібностей

до музики. Таке трапляється, і я гадаю, що нечесно було б нам обом удавати й далі, ніби це не так.

Вона мала рацію, і все-таки моє самолюбство було вражене, і я ніяк не міг позбутися відчуття, що мене просто витурили; на саму згадку про Райорденів мене поймала гіркота, але поступово я викинув їх геть з думок — на це пішло не більше часу, ніж на те, щоб забути оті кілька мелодійок, які так тяжко мені далися. Попервах Мод іноді спиняла мене після школи й запрошувала зайти до них, але я під тим чи іншим приводом щораз відмовлявся; до того ж уже настала зима, і я волів сидіти в нашій кухні з Доллі й Кетрін.

Пригадую, Кетрін усе допитувалась:

— А чого ж це ти більш ніколи не говориш про Мод Райорден?

На що я відказував: не говорю, та й годі.

Говорити я про неї не говорив, а от що думав — то напевне. В усякому разі, коли я побачив її оце тепер під нашим деревом, то в мене аж у грудях защеміло від того давнього почуття. Я вперше спробував оцінити наші обставини з погляду здорового глузду: чи не виглядаємо ми всі,— Доллі, суддя, я,— посміховиськом в очах Мод і Елізабет? Я міг покластися на їхній присуд, бо вони були одних літ зі мною. Але обидві трималися так, наче ми зустрілися десь на вулиці чи в аптеці.

Суддя спитав:

— Мод, як почуває себе твій тато? Я чув, йому нібито нездужалось.

— Та ні, йому нема чого нарікати на здоров'я. Ви ж знаєте, чоловіки завжди вишукують собі якісь недуги. А ви як себе почуваєте, сер?

— Дуже жаль,— мовив суддя, думаючи про щось інше.— Привітай од мене тата і скажи, що я бажаю йому швидше одужати.

Мод не заперечувала:

— Гаразд, сер, дякую. Я певна, що його потішить ваша увага.

Притримуючи зборки на спідниці, вона сіла на мох і силоміць посадовила біля себе Елізабет. Ніхто не називав Елізабет пестливим ім'ям. Ви могли почати говорити їй Бетті, але за тиждень вона знов ставала Елізабет — отака вже вона була. Млява, неначе вся без кісток, вона мала гладко зачесані чорні коси й незворушне, а часом і суворе, мов на іконі, обличчя. В емальовому медальйоні, що

його вона носила на стрункій шиї, схожій на стеблину лілеї, Елізабет зберігала мініатюрний портрет свого батька місіонера.

— Поглянь, Елізабет, як личить міс Доллі її капелюшок, правда ж? Оксамитовий, з вуалькою.

Доллі підвелась, торкнулася рукою голови.

— Взагалі я не ношу капелюшків. Це ми зібралися подорожувати...

— Ми чули, що ви пішли з дому,— сказала Мод, а тоді щиро призналася: — Як по правді, то всі в містечку тільки про це й говорять, скажи, Елізабет?

Елізабет байдужно кивнула головою.

— Боже мій, а які дивовижні речі ми чули! Я ось про що: ідучи сюди, ми зустріли Геса Хема, то він казав, ніби оту кольорову жінку, Кетрін Крук (так її звуть?), заарештували за те, що вона торохнула місіс Бастер глечиком по голові.

Із завмиранням у голосі Доллі промовила.

— Кетрін... до цього непричетна.

— То, певно, хтось інший її торохнув,— не вгавала Мод.— Сьогодні вранці ми самі бачили місіс Бастер на пошті, і вона всім показувала гулю на голові. Гуля таки чимала і з вигляду наче справжня, скажи, Елізабет? — Елізабет позіхнула.— А хто її наставив, мені байдуже, хоч як на мене, то за це варто б дати медаль.

— Ні,— зітхнула Доллі,— так чинити не можна, цього не повинно було статися. Нам усім ще доведеться гірко пошкодувати.

Нарешті Мод зверпула увагу й на мене.

— Слухай, Колліне, я якраз хотіла тебе побачити,— квапливо заговорила вона, ніби приховуючи зніяковіння — моє, а не своє.— Ми з Елізабет замислили влаштувати під день усіх святих костюмований вечір із справжніми жахами, отож надумали, що було б чудово, якби ти вбрався кістяком, сів у темній кімнаті й провіщав усім майбутнє. Ти ж такий мастак...

— Плести небилиці,— без тіні інтересу докинула Елізабет.

— А провіщати майбутнє — це якраз те саме,— підсумувала Мод.

Не знаю навіть, звідки вони взяли, що я такий уже брехунець. Хіба що в школі виявляв неабиякий хист вигадувати всілякі виправдання.

— Вечір жахів — це таки здорово,— сказав я.— Але на мене ви краще не розраховуйте. Може статися, що на той час ми будемо у в'язниці.

— Ну що ж, коли так...— проказала Мод, ніби приймаючи одну з моїх звичайних відмовок на її запрошення зайти до них додому.

— Слухай, Мод,— звернувся до неї суддя, порушивши ніякову мовчанку, що запала між нами,— ти скоро будеш знаменитістю. Я читав у газеті, що ти маєш грати по радіо.

Немовби мріючи вголос, вона пояснила, що той радіоконцерт — фінал конкурсу на першість штату, і, якщо вона здобуде перемогу, їй нададуть стипендію на навчання в університеті; навіть за друге місце вона одержить півстипендії.

— Я хочу зіграти татову музику, серенаду. Він написав її для мене того дня, коли я народилася. Але це має бути сюрприз, я не хочу, щоб він знав наперед.

— Попросіть, нехай вона заграє її вам,— обізвалась Елізабет, розстібаючи футляр зі скрипкою.

Мод була дівчина великодушна й не змусила себе умовляти. Бережно приклавши до підборіддя темно-вишневу деку, вона взяла кілька пробних нот, і скрипка забриніла в її руках. Зухвалий метелик, що примостився був на смичку, кружляючи, пурхнув догори, а смичок побіг по струнах і заспівав мелодію, в якій звучала круговерть стрімких метеликів, радісний фейєрверк весни, і так любо було слухати ту музику в побляклому осінньому лісі. Потім вона стала повільніша, сумовитіша, і врешті срібні коси Мод упали на скрипку. Ми заплескали в долоні, а коли спинилися, то почули, що якась таємнича, невидима пара рук плескає і далі. З-за стіни папороті виступив Райлі, і, побачивши його, Мод зашарілася. Здається мені, коли б вона знала, що він її слухає, то навряд чи зіграла б так добре.

Райлі звелів дівчатам іти додому. Їм, як видно, не дуже цього хотілось, але Елізабет не звикла до непослуху братові.

— Замкнеш двері,— сказав він їй.— А ти, Мод, зробиш мені велику ласку, якщо заночуєш у нас. В разі хто питатиме про мене, кажіть, що не знаєте, де я.

Мені довелося помогти йому піднятись на дерево, бо він мав при собі рушницю та важенний рюкзак з провізією, в якому була пляшка шипшинової настоянки, апель-

сини, сардини, сосиски, булочки з пекарні «Зелений коник», величезна коробка солодкого печива у формі різних тварин; і в міру того, як він усе це видобував, настрій у нас дедалі підносився, а, побачивши печиво, остаточно скорена Доллі заявила, що Райлі слід би розцілувати.

Та коли він почав свою розповідь, обличчя наші враз похмурніли.

Після того як ми з Райлі втратили один одного з очей, він побіг на голос Кетрін, що привів його на луку, і він бачив мою сутичку із Здоровилом Едді Стовером. Я спитав його, чого ж він не кинувся мені на підмогу.

— Та ти й сам не схибив. Гадаю, Здоровило Едді не скоро тебе забуде: його, бідолаху, аж навпіл зігнуло, ледве шкандибав.

До того ж, пояснив Райлі, йому спало на думку таке: адже ніхто в містечку не знає, що він тепер з нами й так само оселився в хатині на дереві; отож він правильно тоді вчинив, що сховався, бо потім зміг податись до містечка слідом за Кетрін та шерифовими помічниками. Вони кинули її на відкидне сидіння старого джипа Здоровила Едді й повезли просто до тюрми: Райлі всю дорогу їхав за ними своєю машиною.

— На той час, як ми під'їхали до тюрми, Кетрін начебто трохи вгамувалась. Там уже зібралася невелика юрба — хлопчаки, кілька старих фермерів... То ви могли б пишатися нею, коли б побачили, як вона пройшла між

ними: іде, подерте плаття запнула руками, а голову тримає отак.— І він по-королівському відкинув голову вгору і трохи вбік.

Як часто я бачив у Кетрін цей поворот голови, особливо коли хтось дорікав їй (за те, що ховала складники картинок-крутиголовок, чи переказувала плітки, чи не хотіла вставляти зуби); Доллі також упізнала його і мусила дістати носову хусточку.

— Але,— провадив Райлі,— тільки-но вона опинилася всередині, як зараз же зчинила нову бучу. Там у тюрмі всього чотири камери — дві для кольорових і дві для білих. Так от, Кетрін навідріз відмовилася йти до кольорових.

Суддя потер підборіддя й похитав головою.

— Ти ніяк не міг поговорити з нею? Їй було б легше, якби вона знала, що один з нас коло неї.

— Я довго стояв там, думав, вона підійде до вікна. Але потім почув іншу новину...

Повертаючись думкою до того дня, я й досі не збагну, як міг Райлі так довго терпіти й нічого нам не казати. Сталося ж бо таке, що боже ти мій: отой наш приятель із Чікаго, гидомирний доктор Морріс Ріпц, накивав п'ятами з міста, поцупивши з Вірининого сейфа дванадцять тисяч доларів в оборотних облігаціях та понад сім тисяч готівкою; і цим, як ми дізналися потім, він далеко не обмежився. Тільки тепер я збагнув, що саме про це розказував тоді шерифові писклявий Вілл Гарріс! Тож не дивно, що Віріна так спішно послала по шерифа,— адже всі турботи, пов'язані з нами, враз утратили для неї свою вагу.

Райлі додав кілька деталей. Коли Віріна побачила розчинений навстіж сейф (це було в її конторі, що містилася над крамницею готового одягу), вона помчала за ріг до готелю «Лола», і там їй сказали, що Морріс Ріпц здав ключ від номера ще вчора ввечері. Вона знепритомніла, а коли її привели до тями, вона знепритомніла знов.

М'яке обличчя Доллі загострилося. Її дедалі дужче поривало бажання бігти на допомогу Віріні, але водночас утримувало ще невиразне почуття власної самостійності, зміцніла воля. Вона скрушно дивилася на мене.

— Мабуть, краще тобі дізнатися про це вже тепер, Колліне, аніж чекати, поки доживеш до мого віку. Він таки лихий, цей світ.

По цих її словах суддя вмить перемінився, наче на нього іншим вітром подуло: він уже не видавався молодшим за свої літа, побляк, спохмурнів,— немовби Доллі, визнавши існування зла, тим самим зреклася його самого. Але я знав, що це не так: він назвав її живою душею, а насправді вона була живою жінкою.

Тим часом Райлі відкоркував пляшку з настоянкою, що яскріла, мов топаз, і налив у чотири склянки; тоді мить подумав і плеснув у п'яту — для Кетрін. Суддя, підносячи склянку до рота, виголосив тост:

— За Кетрін. Дай, боже, їй сили!

Ми підняли свої склянки.

— Ой Колліне,— мовила Доллі, і очі її злякано розширились від раптової згадки.— Адже ніхто крім нас двох, тебе й мене, ані слова не зрозуміє з того, що вона говорить!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Наступний день був перше жовтня, середа, і того дня я ніколи в житті не забуду.

Почався він з того, що Райлі збудив мене, наступивши мені на пальці. Доллі, яка вже теж не спала, зажадала, щоб я перепросив за те, що видаяв його. Ввічливість, сказала вона, зранку важить більше, ніж о будь-якій іншій порі дня, а надто коли люди живуть у такій тісноті. Годинник судді, що, як і перше, висів на гілці важким золотим яблуком, показував шість хвилин на сьому. Не знаю, хто це придумав, але поснідали ми апельсинами, печивом і холодними сосисками. Суддя пробурчав, що людина не може почувати себе людиною, поки не вип'є гарячої кави, і ми всі погодилися з ним: авжеж, кава — це те, чого нам справді найдужче бракує. А Райлі зголосився поїхати до містечка, привезти кави, а заразом і розвідати, що там діється. Тоді сказав, що й я міг би поїхати з ним.

— Ніхто його не побачить, якщо він сидітиме тихо й не вистромлятиметься.

Суддя почав був заперечувати: мовляв, це просто безглуздя, так ризикувати,— але Доллі здогадалась, як мені кортить поїхати: адже я так мріяв прокататися з Райлі в його машині, і тепер, коли випадала така нагода, ніякі остороги, навіть те, що ніхто цього все одно не побачить, не могли пригасити мого запалу. Отож Доллі сказала:

— Як на мене, то ніякої шкоди не буде. Тільки годилося б тобі надягти чисту сорочку, бо в цієї на комірі вже ріпу можна сіяти.

На луці не чути було ні голосів, ні скрадливого шурхоту фазанячих крил у сполоханому злеті; гострі пера індіанської трави, схожі на закривавлені стріли після смертельної битви, хрустко ламалися під нашими ногами, поки ми брели схилом пагорба до кладовища. Звідти відкривається чудовий краєвид: хвилясте безмежжя Річкового лісу, п'ятдесятимильний обшир ланів з розкиданими по ньому фермерськими садибами й вітряками, а ген у далині — гостроверха вежа над будинком муніципалітету та димарі містечка. Я спинився біля могил моїх батька й матері. Приходив сюди я не часто — мене гнітив холод могильного каменю, що так не в'язався з моїми спогадами про них живих: як мати завжди плакала, коли батько їхав продавати свої холодильники, і як він тоді вибіг на вулицю голий. Мені хотілося поставити квіти в теракотові вазочки, що стриміли порожні на забрудненому, вкритому якимись патьоками мармурі. Райлі допоміг мені: він наламав гілок камелії з напіврозкритими пуп'янками і, дивлячись, як я ставлю їх у вазочки, сказав:

— Приємно, що твоя мати була хороша. А то здебільшого — стерво.

Чи не свою матір він мав на думці — оту нещасну Роз Гендерсон, що примушувала його скакати на одній нозі по подвір'ю і повторювати таблицю множення? Та як на мене, то він уже цілком винагородив себе за ті чорні дні. От хоч би й тим, що мав тепер машину, за яку, коли вірити чуткам, виклав три тисячі доларів. Причому вже не за нову. Машина була іноземна, потужний родстер марки «Альфа-Ромео» («Альфа» нашого Ромео»,— жартували в містечку), а одкупив він її у Нью-Орлеані в якогось політикана, що незабаром мав сісти в тюрму.

Поки ми їхали до містечка небрукованим путівцем, я всі очі видивив, сподіваючись хоч на одного очевидця свого тріумфу: адже якби певні знайомі особи побачили мене в машині Райлі Гендерсона, це були б для мене справжні іменини серця. Але година була надто рання, і люди сиділи по домах; сніданок ще не зняли з плити, і над коминами будинків, повз які ми проїжджали, курився дим. Біля церкви ми повернули за ріг, об'їхали площу й зупинилися в брудному провулку між кінним двором Купера й пекарнею «Зелений коник». Там Райлі

і залишив мене, суворо наказавши сидіти тихо й не витикатися; повернутись він пообіцяв не пізніш як за годину. Отож, простягшись на сидінні, я дослухався до цвірінькання злодюжок-горобців, що годувалися в яслах стайні, і вдихав пахощі свіжоспеченого хліба та терпкий дух прянощів, що линули з пекарні. Подружжя Каунті, якому належала та пекарня й булочна при ній, мусило розпочинати роботу о третій годині ранку, щоб наготувати все на восьму, до відкриття булочної. У них завжди було чисто, торгівля процвітала, і місіс Каунті могла дозволити собі купувати найдорожчі сукні у Вірininій крамниці готового одягу.

Поки я лежав отак у машині, тішачись тими приємними пахощами, задні двері пекарні відчинились, і містер Каунті віником почав вимітати в провулок борошняний пил. Певно, він здивувався, коли побачив машину Райлі, а тоді здивувався знов, угледівши в машині мене.

— Що це ти замислив, Колліне?

— Та нічого, містере Каунті,— відказав я, міркуючи собі, чи знає і він про наші знегоди.

— Ну й радий же я, що вже нарешті жовтень,— мовив містер Каунті й потер між пальцями повітря, немовби хотів намацати в ньому, як ото в тканині, прядки холоду.— Бо влітку нам просто життя немає: печі пашать, усе кругом розжарене, чистий жах... А знаєш, синку, тебе там пряниковий чоловічок дожидає — заходь-но і впорай його.

Ні, подумав я, не такий він чоловік, щоб замапити мене до себе, а тоді викликати шерифа.

Його дружина зустріла мене у просякнутому пряноща-ми жарі пекарні так привітно, наче тільки про те й мріяла, щоб я туди прийшов. Навряд чи багато знайдеться таких, кому б не сподобалася місіс Каунті. То була опасиста, неквапліва жінка, з дебелими, як у слона, щиколотками, дужими мускулястими руками й широким вилицюватим обличчям, завжди розпашілим від жару; очі її скидалися на голубу цукрову поливу, волосся мало такий вигляд, ніби вона щойно встромила голову в діжку з борошном, а її пекарський фартух теліпався до самісінької підлоги. Такий самий фартух носив і її чоловік, і я не раз бачив, як він, не скидаючи того довжелезного фартуха, біг через вулицю, а потім за ріг, щоб вихилити нашвидкуруч кухоль пива із завсідниками Філового кафе, які стовбичать там цілими днями. В такі хвилини він

нагадував мені клоуна — розмальованого, обсипаного пудрою, якогось наче розгвинченого, вайлуватого, а проте по-своєму зграбного.

Звільнивши місцинку на своєму робочому столі, місіс Каунті всадовила мене й поставила переді мною чашку кави та лист теплих булочок з корицею, тих, які так полюбляла Доллі. Містер Каунті зауважив, що я, може, хотів би чогось іншого.

— Я йому дещо пообіцяв... Що я там пообіцяв? Атож, пряникового чоловічка.

Його дружина шльопнула на стіл великий шмат тіста.

— То дитяча забавка. А він уже дорослий... майже дорослий. Скільки тобі років, Колліне?

— Шістнадцять.

— Так само, як Семюелеві,— сказала вона, маючи на думці свого сина, якого ми всі прозивали Мулом, з огляду на те, що він був не набагато розумніший за цю тварину. Я спитав, що від нього чути, бо минулої осені, залишившись на третій рік у восьмому класі, Мул подався в Пенсаколу і вступив до військового флоту.

— Він у Панамі, останній лист звідти був,— відказала місіс Каунті, розкачуючи тісто на пиріжки.— А взагалі листи од нього маємо рідко. Я вже йому якось написала: ти мені, Семюеле, гляди, як не писатимеш додому, то я дам знати президентові, скільки тобі літ насправді. Бо він же, бач, набрехав там, а то б його не взяли. Я тоді себе не тямила з люті. Пішла до школи та й ну того містера Генда сварити: мій Семюел, кажу, через те й утнув таку штуку, що вже терпцю йому не було весь час у восьмому класі лишатися, такому здоровому серед малих дітей. А тепер бачу, таки по правді вчинив містер Генд, бо було б щодо вас, інших хлопців, нечесно, якби він Семюела тоді пропустив, раз той не робив усе як годиться. А може, воно й на краще вийшло... Чоловіче, ану покажи Коллінові фотографію.

На тлі пальм і справжнісінького моря, тримаючись за руки й по-дурному всміхаючись, стояли чотири моряки. Внизу був напис: «Благослови боже маму й тата. Семюел». Мене взяла досада. Онде Мул мандрує по світах, а я... Атож, мабуть, я справді заслуговую тільки на пряникового чоловічка.

Я віддав фотографію містерові Каунті, й він сказав:

— Я загалом не проти, щоб хлопець послужив своїй країні. Але біда в тому, що Семюел пішов під такий час,

коли міг би стати нам тут у чималій пригоді. А взяти в поміч якогось чорнопикого — то для мене просто гострий ніж. На них же ніяк не можна покластися: брешуть, крадуть, ніколи не знаєш, чого від них чекати.

— Несила мені второпати, з якого доброго дива він отаке плете,— обізвалася місіс Каунті, сердито кривлячи губи.— Добре ж знає, як воно мене злить. Кольорові люди анітрохи не гірші за білих, а є навіть і кращі. І я вже не раз казала про це при нагоді декому в місті. А ота катавасія зі старою Кетрін Крік... Мені аж гидко на душі, як згадаю. Нехай там вона трохи схибнута, нехай має свої химери, але ж добра душа, яких мало. Ой, я ж хотіла послати їй у тюрму обід, бо на шерифових харчах там не дуже роз'їсишся.

Коли вже настає якась переміна, то мало що повертається назад. Виходить, люди знають про нас, і нам уже ніколи більш не жити в теплій домівці... Я уявив собі, як на наше холодне дерево насувається зима, і не міг стримати сліз, і все плакав та плакав, розлазячись на шматки, наче зогнила від дощів ганчірка. А плакати мені хотілося ще відтоді, як ми пішли з дому.

Місіс Каунті забідкалася: чи не вона, мовляв, щось таке сказала, що засмутило мене,— і почала втирати мені сльози краєчком свого перемазаного борошном і тістом фартуха, а невдовзі ми обоє вже сміялися, та й як було не сміятися, бачивши наслідки її зусиль: усе моє обличчя вкрилося клейстером з борошна та сліз,— і мені враз полегшало чи, як то кажуть, відлягло від серця. Тим часом містер Каунті, прикро вражений моїм плачем, вийшов до булочної, і хоч я зрозумів його, проте ніякого сорому не відчув.

Місіс Каунті, наливши кави й собі, підсіла до столу.

— Не хочу брехати: я не дуже тямлю, що там у вас діється,— сказала вона.— Як я чула, міс Доллі покинула господарство, бо в неї вийшла якась незлагода з Віріною?

Я хотів сказати, що все куди складніше, але, спробувавши відновити подумки перебіг подій, засумнівався: а чи справді воно так?

— Ну, то от,— замислено провадила вона.— Ти не подумай, ніби я говорю проти Доллі, зовсім ні. Але я розумію так: усім вам, люди добрі, треба вертатись додому, і нехай Доллі помириться з Віріною. Вона ж бо завжди з усім мирилася, і в такі літа, як її, нічого вже не переміниш. Та й який негідний приклад усьому місту, коли

рідні сестри сваряться і одна з них сидить десь там на дереві. А суддя Чарлі Кул... Я оце вперше, скільки живу, пожаліла тих його синів. Ні, поважні городяни мають шануватися, а як ні, то все в нас тут піде шкереберть. Ось ти бачив, приміром, той фургон на площі? Ні? То піди подивися. Якесь там ковбойське сімейство. Містер Каунті каже — євангелісти. А я лиш одне знаю: тут навколо них такий зчинився галас, і начебто й Доллі до нього причетна.— Вона сердито дмухнула, роздимаючи паперовий пакет.— Отож перекажи їй мою пораду: нехай вертається додому. А оце, Колліне, забереш із собою, тут булочки з корицею. Я ж знаю, яка вона ласа до них.

Коли я вийшов з пекарні, годинник на будинку муніципалітету видзвонив вісім разів; отже, було пів на восьму. Той годинник завжди йшов на півгодини вперед. Одного разу привезли звідкись щонайтямущішого майстра, щоб полагодив його. Той проморочився цілий тиждень і врешті заявив: єдиний певний засіб — це брусок динаміту. І все-таки муніципальна рада проголосувала за те, щоб заплатити майстрові повною мірою, бо тепер усе місто пишалося таким непіддатливим годинником.

Коло декотрих крамниць на площі вже з'явилися їх власники, готуючись відчиняти; курява з-під їхніх мітел запинала вітрини, прохолодну вуличну тишу грубо розтинав грюкіт залізних сміттєвих ящиків. У «Ранній пташці», бакалійній крамниці, куди кращій за Вірінину «П'ятицентову», два темношкірі хлопчаки виставляли на вітрину бляшанки з гавайськими консервованими ананасами. А на південному боці площі, за тростяними лавами, що на них о будь-якій порі року сиділи сумирні, вже близькі до скону дідки, я побачив фургон, про який казала місіс Каунті,— власне, старий ваговозик з прилаштованою зверху брезентовою будою, що за задумом власників мала надати йому схожості з пам'ятними фургонами часів освоєння Заходу. Самотньо стоячи на безлюдній площі, він мав жалюгідний і недоладний вигляд. Уподовж кабіни на даху стримів, мов акулячий плавець, саморобний плакат футів на чотири заввишки: *«Ласо Малюка Гомера Медда приведе вашу душу до господа бога»*. З другого боку зеленкуватою олійною фарбою, що взялася пухирями, була намальована усміхнена подоба у височенному ковбойському капелюсі. Я ніколи б не подумав, що то людська істота, але напис сповіщав: *«Чудо-дитина — Малюк Гомер Медд»*. Не маючи на що дивитися далі,— коло

фургона нікого не було,— я попростував до тюрми, цегляної коробки, що стояла поряд з конторою Фордової компанії. Колись я був там і всередині. Разом з десятком інших хлопців та чоловіків мене завів туди Здоровило Едді Стовер; він прийшов в аптеку й сказав: хто хоче побачити дивовижу, ходім зі мною. Дивовижею був худенький, гожий із себе циганчук, якого зняли з вантажного поїзда. Здоровило Едді дав йому двадцять п'ять центів і звелів спустити штани, і ми побачили таке, що ніхто очам своїм не повірив, а один з чоловіків сказав:

— Слухай, хлопче, якого ж дідька ти сидиш під замком, маючи такого лома?

І ще кілька тижнів після того можна було вгадати, хто з дівчат чув цей дотеп: ідучи повз тюрму, вони щоразу починали хихотіти.

Бічну стіну тюрми прикрашає якесь дивне зображення. Я запитав про нього Доллі, і вона сказала: як їй пригадується, колись, за часів її юності, то була реклама цукерок. Може, й так, але від напису вже й сліду нема, а лишилося тільки щось ніби затертий крейдою гобелен: два рожевих, як фламінго, ангели з сурмами витають над величезним рогом достатку, повним плодів, наче різдвяна панчоха. Той малюнок на цегляній стіні скидається на вицвілу фреску, на бліде, ледь помітне татуювання, і ув'язнені ангели тремтять у сонячному промінні, мов душі злочинців.

Я розумів, що ризикую, походжаючи отак на видноті, але все-таки пройшов повз тюрму, тоді повернув назад, свиснув і пошепки гукнув: «Кетрін! Кетрін!» — сподіваючись, що вона почує і підійде до вікна. Котре її вікно, я здогадався одразу: на ньому, виблискуючи за гратами, стояв акваріум із золотими рибками; як ми дізналися згодом, то була єдина річ, що її Кетрін попросила принести їй у тюрму. Рибки оранжевими блискітками повільно кружляли навколо коралового за́мку, і мені пригадався день, коли я допомагав Доллі шукати і той замок, і різноколірні камінці. То був початок... І раптом я здригнувся від думки, який може бути кінець: холодна тінь Кетрін, що визирне із-за грат,— і подумки почав благати бога, щоб вона не підходила до вікна: вона б не побачила внизу нікого, бо я вже повернувся й побіг геть.

Райлі примусив мене чекати в машині дві години з лишком. А коли нарешті з'явився, то був такий роздратований, що я не наважився виказати йому свого власного

роздратування. Як виявилось, він зайшов додому й побачив, що обидві його сестри, Енн і Елізабет, а з ними й Мод Райорден, яка лишилася ночувати, ще валяються в ліжку; та дарма коли б тільки це, а то по всій кімнаті розкидані пляшки від кока-коли й недокурки сигарет. Мод узяла все на себе: мовляв, то вона запросила кількох хлопців послухати музику й потанцювати; але покара спостигла не її, а сестер Райлі. Він витяг їх з ліжка й відлупцював.

— Як це — відлупцював? — спитав я.

— А отак,— відказав Райлі.— Пригнув собі до коліш та й відмолотив добряче тенісною туфлею.

Таке мені просто в голові не вкладалося — настільки це суперечило моєму уявленню про гідність Елізабет.

— Занадто вже ти суворий до своїх дівчат,— сказав я і мстиво додав: — А от Мод, вона таки справді розбещена.

Він прийняв мою хитрість цілком серйозно: еге ж, мовляв, він хотів був відлупцювати і її,— хоч би за те, що вона взивала його такими словами, яких він ні од кого не потерпить,— але просто не встиг схопити, бо вона відімкнула задні двері й утекла. А я подумав собі: ну, здається, Мод нарешті таки спіймала тебе на гачок.

Чуприна Райлі, звичайно розкуйовджена, лежала гладенько й вилискувала брильянтином; від нього пахло бузковою водою і пудрою. Йому не треба було казати мені, що він заходив до перукарні. І навіщо — також не треба.

У ті дні в нашій перукарні орудував дуже незвичайний чоловік,— нині він уже пішов на спочинок,— такий собі Еймос Легренд. Люди шерифового складу, а як на те пішло, то й Райлі Гендерсон, і взагалі майже всі в містечку, казали на нього не інакше, як «отой старий базікало». Але говорилося це незлобливо: більшість городян любили погомоніти з Еймосом і щиро зичили йому добра. Малий, як мавпа,— щоб підстригти вас, йому доводилося ставати на ящик,— він був завжди збуджений і тріскотів без угаву, наче пара кастаньєт. Усіх своїх постійних клієнтів, і чоловіків, і жінок, він називав однаково — «золотце». «Золотце,— казав він, приміром,— вам давно час підстригтися. Я вже думав був купити вам пакетик шпильок». Еймос мав один неоціненний дар: він умів завести балачку саме про такі речі, які становили справжній інтерес для клієнтів, хай би то був і поважний ділок, і десятирічна школярка,— ну геть про все, починаючи від того, за скільки Бен Джонс продав свій урожай земляних

горіхів, і кінчаючи тим, кого запросять на день народження до Мері Сімпсон.

Тож не дивно, що саме до нього й подався Райлі, щоб дізнатись про новини. Він, звісно, переказав мені все те своїми словами, але я ніби навіч бачив перед собою Ейморса і чув, як він цокоче, мов колібрі:

— Отож я й кажу, золотце, ось як воно обертається, коли гроші залишають напризволяще. І хто б міг подумати, що таке станеться з Віріною Телбоу; всі ж бо гадали, що вона кожен цент мерщій несе до банку. А тут дванадцять тисяч сімсот доларів! Та здається мені, це ще далеко не все. Кажуть, Віріна і той доктор Рітц разом затівали якесь діло, ото вона й відкупила стару консервну фабрику. Аж виявляється ще й таке: вона дала тому Рітцові десять з чимось тисяч, щоб він закупив якісь там машини,— хто їх знає, що то мали бути за машини,— а тепер випливло на світ, що він і на пенні анічогісінько не купив. Усі як є грошики поклав собі до кишені. А за ним і слід загув. Якщо його тепер десь і знайдуть, то тільки в Південній Америці, не інакше. Я ніколи не казав і навіть думки не припускав, що між ними були якісь там фіглі-міглі; навпаки, завжди доводив, що Віріна Телбоу — жінка аж надто вибаглива, а в нього ж, золотце, у того докториська, стільки лупи в голові, скільки я ні в кого зроду не бачив. Та хто зна, хоч вона й має голову на в'язах, а проте могла-таки уклепатися в нього. Ну, а до всього ще й ота історія з її сестрою — теж яка буча зчинилася! Отож я нітрохи не дивуюся, що док Картер щодня робить їй уколи. А от кого мені просто несила збагнути, то це Чарлі Кула. Ну що ви скажете — понесло чоловіка хтозна-куди, смерті собі напитувати!..

З міста ми мчали так, що колеса відривалися від землі. «Лясь! Лусь!» — розбивалися комахи об вітрове скло. Навколо свистіла суха накрохмалена голубінь дня, на небі не було ні хмаринки. І все ж я ладен заприсягтися: мої кістки завжди передчувають грозу. Ця неприємна властивість здебільшого притаманна старим людям, а в молодих трапляється досить рідко. Відчуття при цьому таке, ніби у тебе в суглобах гримотить відвологлий грім. З того, як мене скрутило тоді, я міг завбачити щонайменше ураган; та коли я сказав про це Райлі, він засміявся: «Чи ти здурів? Поглянь на небо». Ми саме билися об заклад, аж раптом на небезпечному повороті, звідки була пряма дорога до кладовища, Райлі сіпнувся і щосили

натиснув на гальма. Поки машину заносило вбік, ми мали вдосталь часу, щоб пригадати своє життя з усіма подробицями.

Та не Райлі був винен: попереду нас просто по середині дороги, надсаджуючись, мов кульгава корова, волікся фургон Малюка Гомера Медда. Забряжчав, ніби конаючи, старезний мотор, і фургон спинився,— здавалось, уже навіки. Наступної миті з кабіни виліз водій: виявилося, що то жінка.

Вона була вже не молода, проте стегна її погойдувались грайливо, а груди, обтягнуті кофтинкою кольору персика, здригалися дуже промовисто. На ній була замшева спідниця з торочками та ковбойські чобітки до колін,— річ зовсім недоречна, бо відчувалося, що ноги — найбільша її окраса. Вона підійшла і сперлася на дверцята нашої машини. Повіки її впали, наче не витримавши тягаря вій; кінчиком язика вона облизнула свої дуже червоні губи.

— День добрий, хлопці,— мовила вона млосним голосом, в якому вчувався вибух уповільненої дії.— Зробіть ласку, підкажіть, як проїхати.

— Що ви, в біса, собі думаєте! — напустився на неї Райлі.— Ми через вас мало не перекинулись.

— Мене дивує, що ви про це говорите,— відказала жінка, приязно труснувши головою; її волосся химерного абрикосового кольору було дбайливо накручене, і від цього поруху кучері захилиталися безгучними дзвониками.— Ви ж самі, голубе, гнали, як навіжений,— добродушно дорікнула вона.— Гадаю, проти цього має бути якийсь закон. Проти всього є закони, особливо в цих краях.

— Треба б, щоб був закон проти отаких-от машин,— сказав Райлі.— Це ж не машина, а купа брухту, її й на дорогу пускати не можна.

— Я знаю, голубе,— засміялася жінка.— То давайте поміняємось. Хоч боюся, що у вашій машині ми всі не вмістимося, нам і в фургоні затісно. Сигаретою почастуєте? От молодець, дякую.

Поки вона запалювала сигарету, я помітив, які в неї худі й згрубілі руки; нігті не пофарбовані, а один чорний, наче прибитий дверима.

— Мені казали, що цією дорогою ми доїдемо до міс Телбоу. Доллі Телбоу. Кажуть, вона живе десь на дереві. То, може, ви знаєте, де саме...

Тим часом позад неї з фургона вивантажувався цілий сирітський притулок. Зовсім крихітки, що ледве шкандибали на кривих рахітичних ноженятах; білоголові пуцьвірінки з довжелезними шмарклями під носом; більші дівчата, яким уже час було носити ліфики; ватага хлопців різного зросту, декотрі завбільшки з мене. Я налічив уже десяток, включаючи двох косооких близнят і сповите немовля, що його насилу тягло дівча років не більш як п'яти. А вони вигулькували й далі, мов ті кроленята з чарівної скриньки, аж поки заполонили всю дорогу.

— Це всі ваші? — спитав я, не в жарт занепокоєний, бо, полічивши ще раз, дійшов уже до п'ятнадцяти. Один хлопчина, з вигляду років на дванадцять, в маленьких окулярах із залізною оправою, вирізнявся своїм величезним ковбойським капелюхом і був чисто як ходячий гриб. Та й майже всі вони носили щось ковбойське: чи то чобітки, чи принаймні шийну хустку. Проте вигляд мали невеселий і були кволі та бліді, неначе роками їли саму варену картоплю з цибулею. Вони з'юрмилися навколо нашої машини, тихі й мовчазні, як привиди, і тільки найменші калатали по фарах та гоцали на крилах машини.

— Авжеж, голубе, всі мої,— відказала жінка, ляснувши крихітну дівчинку, що намагалася здертись на її ногу.— Хоч іноді я так собі міркую, що ми прихопили десь одне-двоє чужих,— додала вона, здвигнувши плечима, і кілька дітлахів усміхнулись. Відчувалося, що вони дуже люблять її.— Декотрі їхні тата померли, а решта, як я гадаю, чи сяк чи так живі. Та нам до них байдуже. Здається мені, ви вчора не були на наших молитовних зборах. Ну, то я сестра Айда, мати Малюка Гомера Медда.

Я поцікавився, котрий же з них Малюк Гомер. Примруживши, вона повела очима й показала на хлопчину в окулярах, а той хитнувся під вагою свого капелюха і привітавсь до нас:

— Хвала Ісусові! Свищика треба? — Надимаючи щоки, він дмухнув у бляшаний свищик.

— Таким свищиком,— пояснила його мати, поправляючи волосся на потилиці,— добре відганяти нечисту силу. Та й на всяке інше він придатен.

— Двадцять центів,— назвав ціну малий. Його заклопотане обличчя було біле, як косметичний крем. Величезний капелюх раз по раз зсувався на брови.

Якби я мав гроші, то неодмінно купив би свищик: видно було, що дітлахи голодні. Мабуть, Райлі теж це відчув;

так чи так, але він дістав п'ятдесят центів і взяв два свищики.

— Благослови вас боже,— сказав Малюк Гомер і куснув монету зубами.

— Нині стільки фальшивих грошей кругом,— вибачливо-довірчим тоном мовила його мати.— Хоч на нашій ниві такого й не мало б бути,— зітхнула вона.— То ви вже зробіть ласку, покажіть дорогу. А то нам далеко не заїхати, бензин от-от скінчиться.

Райлі порадив їй не марнувати часу.

— Там уже нікого немає,— сказав він, вмикаючи мотор. Ми заступили дорогу ще одній машині, і її водій нетерпляче сигналив позаду.

— На дереві її немає? — долинув до нас крізь шум мотору розгублений голос жінки.— А де ж нам її шукати? — Вона намагалася затримати машину руками.— У нас до неї важлива справа, ми...

Райлі натиснув на газ, і машина рвонулася вперед. Озирнувшись, я побачив, як вони всі стоять у хмарі куряви й дивляться нам услід. Тоді похмуро сказав Райлі, що годилося б усе-таки дізнатися, чого їм треба.

— А може, я й сам знаю,— відказав він.

*

Він таки справді вже чимало знав про сестру Айду, діставши докладні відомості від Еймоса Легренда. Хоч вона ніколи перед тим у нашому містечку не бувала, Еймос, який час від часу виїжджав то сюди, то туди, присягався, що колись уже бачив її на ярмарку в Боттлі, сусідньому окружному місті. Як видно, знав про неї дещо й велебний Бастер, бо тільки-но вона з'явилася в містечку, він розшукав шерифа й зажадав, щоб той своєю владою заборонив Малюкові Гомеру Медду та його ватазі влаштовувати будь-які збори. Вони, мовляв, злісні здирники, а щодо так званої сестри Айди, то вона відома в шістьох штатах як найпослідуща розпусниця; та й то сказати — п'ятнадцятеро дітей, а чоловіка й духу немає! Еймос і сам мав тверде переконання, що вона ніколи не була одружена, проте вважав, що така невтомна жінка заслуговує на повагу. Ну, а шериф сказав велебному Бастерові: йому й без того клопоту вистачає, і, можливо, ті дурні на дереві справді мудро розміркували, що краще

сидіти собі, нікому не заважаючи; та й він сам, мовляв, залюбки покинув би все й подався туди до них. А коли так, заявив старий Бастер, то він не годиться на шерифа й нехай віддає свою зірку. Отже, сестра Айда без будь-яких перешкод з боку властей скликала ввечері на площі під дубами молитовні збори, із співами та всілякими іншими витребеньками. У нашому містечку взагалі радо зустрічають обновленців,— адже це добра нагода зібратися на свіжому повітрі, послухати музику, поспівати,— а того вечора сестра Айда та її виводок мали особливий успіх. Навіть Еймос, який звичайно всіх і все ганив, сказав Райлі, що той чимало втратив: мовляв, ті діточки перекричать кого завгодно, а Малюк Гомер Медд таки справжній артист — і чечітку вибивати мастак, і ласо крутити. Одне слово, всі були страшенно задоволені, окрім велебного Бастера та його дружини, які тільки па те і прийшли, щоб зчинити бучу. Та остаточно сказилися вони тоді, коли дітлахи натягли «божу білизняну шворку» — мотузку з прищіпками, на яку присутні мали чіпляти свої пожертви. І люди, що ніколи в житті не вкинули й цента до Бастерової карнавки, чіпляли на ту мотузку доларові папірці. Знести таке було йому просто над силу. Він ту ж мить подався до будинку на Телбоу-лейн і мав там коротку бойову нараду з Віріною, бо добре розумів, що без її підтримки йому не зрушити шерифа на активні дії. Коли вірити Еймосові, Бастер підбурив Віріну, натуркавши їй, нібито якась там шльондра-обновленка привселюдно називає Доллі безвірницею і антихристкою, отож, мовляв, Віріна має рятувати честь роду Телбоу й подбати, щоб ту жінку якнайшвидше викинули з міста. Насправді сестра Айда на той час навряд чи навіть чула десь саме прізвище Телбоу. Проте Віріна, дарма що нездужала, одразу взялася до діла; вона зателефонувала шерифові й сказала: «Слухайте, Джунісе, я вимагаю негайно вислати цих волоцюг за межі нашої округи». То вже був наказ, і старий Бастер заповзявся простежити, як його виконуватимуть. Разом із шерифом він потягся на площу, де сестра Айда та її нащадки прибирали після зборів. Скінчилося все справжньою бійкою, і то головним чином завдяки Бастерові: він заявив, що гроші, зібрані на «божу білизняну шворку», привласнено незаконно, й наполіг на тому, щоб їх конфіскували. Він таки забрав ті гроші, а на додачу дістав кілька подряпин. Не допомогло й те, що немало людей на площі заступилося за сестру

Айду,— шериф звелів їй до завтрашнього полудня виїхати геть з містечка.

Вислухавши розповідь Райлі, я спитав його: як же він міг, знаючи, що цих людей так скривдили, відмовити їм у допомозі? Ви ніколи в житті не вгадаєте, щó він мені на це відповів. Щонайсерйознішим тоном він сказав:

— Таку розбещену жінку не можна й близько підпускати до нашої Доллі.

*

Під деревом весело палахкотіло вогнище. Райлі збирав сушняк, суддя, кривлячись від ядучого диму, заклопотано готував обід. Лише ми з Доллі нічого не робили.

— Боюся я,— сказала вона, тасуючи дитячі карти,— ох, боюся, що Віріна ніколи більш не побачить своїх грошей. Та знаєш, Колліне, мені здається, що найтяжче вона страждає не через гроші. Хто вже там знає чому, але вона йому повірила, цебто докторові Рітцу. А мені ніяк не йде з пам'яті Моді Лора Мерфі. Дівчина, що колись працювала у нас на пошті. Вони з Віріною дуже заприязнилися. Боже, який то був удар, коли Моді Лора познайомилася з отим виноторговцем, а потім вийшла за нього заміж. Та я не могла її осуджувати: так воно й мало бути, коли вже вона його покохала. Але все ж таки Моді Лора й доктор Рітц — чи не єдині люди, яким Віріна будь-коли вірила, і от обоє вони... Авжеж, такого ніхто б не витримав.— Вона неуважливо перебирала карти.— Щось ти почав був говорити про Кетрін.

— Про її золотих рибок. Я бачив на вікні акваріум.

— А Кетрін не бачив?

— Ні, тільки рибок. Місіс Каунті дуже добра жінка. Вона казала, що хоче послати Кетрін обід.

Доллі розламала одну булочку з тих, що їх передала місіс Каунті, і почала виколупувати з неї родзинки.

— Колліне, а якщо ми зробимо так, як вони хочуть, тобто відступимося від свого? Тоді їм доведеться випустити Кетрін, правда ж? — Вона звела очі на верхівку дерева, немовби шукаючи просвітку в густому листі.— То що мені — здатися?

— Місіс Каунті вважає, що так. Каже, нам треба повернутися додому.

— А чому, вона сказала?

— Тому що... Ну, вона багато чого казала. Тому що ви завжди поступалися. Завжди з усім мирилися — так вона сказала.

Доллі усміхнулась і розправила свою довгу спідницю. Сонячне проміння, пробившись крізь листя, впало їй на пальці золотавими обручками.

— А чи мала я коли хоч якийсь вибір? Цього ж мені й хочеться — мати право на вибір. Знати, що я могла б жити зовсім інакше, на свій власний розсуд. От тоді б я справді з усім мирилася, без будь-якого примусу.— Вона спинила погляд на тому, що діялося внизу: Райлі ламав хмиз, суддя нахилився над гарячим казанком.— А як же суддя... Чарлі? Якщо ми відступимося, він буде так гірко розчарований. Атож...— Вона переплела свої пальці з моїми.— Він мені дуже любий...— Миттєва пауза здалася мені вічністю; серце моє кудись покотилося; віти дерева зімкнулись навколо, наче згорнута парасолька.— Сьогодні вранці, коли вас не було, він освідчився мені.

Немовби почувши її слова, суддя випростався, і його обвітрене, мов у фермера, обличчя знов помолоділо від щирої хлоп'ячої усмішки. Він помахав нам рукою, і яке ж чарівне світло засяяло в очах Доллі, коли вона помахала йому у відповідь! Здавалося, ніби очистили давно знайомий портрет, і, обернувшись до нього, ти раптом побачив живий блиск та ясні барви, які раніше були приховані від очей. Ну ні, тінню в кутку вона більш ніколи не буде.

— Слухай, Колліне, тобі нема чого хмуритись,— мовила Доллі. Як видно, подумала, що я невдоволений, і взялася вичитувати мені.

— Ну, а ви?..

— Я ніколи не мала права вирішувати сама за себе. Та якщо, бог дасть, здобуду його, то вже знатиму напевне, як мені вчинити. Ну гаразд,— сказала вона, ще дужче віддаляючись від мене,— то кого ж іще ти бачив у місті?

Мені захотілося вигадати щось таке, що повернуло б її назад до мене, бо вона немовби віддалялася в майбуття, а я, неспроможний її наздогнати, залишився там, де й був. Але поки я розказував їй про сестру Айду, про фургон, про дітлахів, про те, чому в них виникла сутичка з шерифом і як вони зустрілися нам на дорозі й питали про даму на дереві,— наші душі знову злилися, немов потік, що його на мить роз'єднав якийсь острівець. І хоч

Ґайлі не простив би мені, коли б почув, як я його зраджую, я переказав навіть його слова про те, що такі жінки, як сестра Айда, не гідні того, щоб Доллі з ними водилася. Вона, звісно, посміялася з цього, але потім ураз споважніла:

— Але ж яка підлота — видерти з рота в дітей шматок хліба та ще й приплести до цього моє ім'я. Просто ганьба! — Вона рішуче поправила капелюшок.— Колліне, вставай, ми з тобою трохи прогуляємось. Я певна, що ті люди й досі там, де ви їх залишили. В усякому разі, побачимо.

Суддя спробував затримати нас, тоді сказав, що коли вже Доллі хоче пройтися, то й він піде з нами. В мені закипала ревнива злість, але Доллі вчасно пригасила її своєю відповіддю: мовляв, нехай він краще куховарить, а їй зі мною нема чого боятися, ми просто трохи розімнемо ноги.

Як завжди, квапити Доллі було марно. Такий-бо вона мала звичай: навіть дощового дня поволі брела собі непримітною стежкою, неначе гуляла алеєю якогось великого саду, а очі її весь час пильно шукали дорогоцінного духмяного зілля: пагінців болотяної м'яти, майорану, рути,— і навіть її одяг був просякнутий пахощами тих цілющих трав. Вона все помічала перша, і тільки в тому й проявлялось її марнославство, щоб раніш за вас добачити якусь дивовижу: відбитки пташиних лапок, схожі на браслет, химерну гірлянду бурульок,— і вона раз у раз гукала нам, щоб ми поглянули то на хмару з обрисами кішки, то на зоряний корабель, то на обличчя, що проступало в паморозі. Отак поволеньки ми йшли й тепер через луку, і Доллі назбирала повну кишеню всохлих кульбаб, знайшла в траві й фазанячу пір'їну. Я вже подумав був, що так ми й до заходу сонця не дістанемося дороги.

На щастя, йти аж туди нам не довелося: тільки-но ступивши на кладовище, ми побачили сестру Айду і все її сімейство, що отаборилося серед могил. Здавалося, ми потрапили на якийсь моторошний дитячий майданчик. Більші дівчатка підстригали волосся косооким близнятам; Малюк Гомер з допомогою слини та листя начищав свої ковбойські чобітки; ще один хлопчина, вже майже дорослий, прихилившись спиною до надгробка, меланхолійно бренькав на гітарі. Сестра Айда годувала немовля; воно лежало скулене біля її грудей, мов велике рожеве вухо.

Побачивши нас, вона не зрушила з місця, і Доллі мовила до неї:

— Мушу вам сказати, що ви сидите на моєму батькові.

І справді, то була могила містера Телбоу, і сестра Айда, звертаючись до надгробка («Урія Фенвік Телбоу. 1844—1922. Доброму солдатові, коханому чоловікові, ніжному батькові»), сказала:

— Пробач, солдате.

Застібаючи кофтинку, від чого дитинча враз заскімлило, вона підвелась.

— Та ні, що ви, сидіть. Я тільки хотіла... відрекомендуватися.

Сестра Айда знизала плечима.

— Воно вже й так мене накусало,— і потерла груди.— То це знову ви,— мовила вона, весело розглядаючи мене.— А де ваш приятель?

— Як я зрозуміла...— Доллі затнулася, збита з ладу юрбою дітлахів, що оточили її кільцем.— Ви хотіли мене бачити? — провадила вона далі, намагаючись не зважати на малесеньке хлоп'я, що задерло їй поділ спідниці й уважно споглядало її щиколотки.— Я Доллі Телбоу.

Переклавши немовля на одну руку, сестра Айда другою обняла Доллі за стан і сказала таким тоном, ніби вони були подруги ще хтозна з яких часів.

— Недаремно я на вас сподівалася, Доллі... Діти! — Вона піднесла немовля, наче жезл.— Ану скажіть Доллі, що ми про неї і слова лихого не говорили!

Дітлахи закрутили головами, загомоніли, і Доллі не могла приховати свого зворушення.

— Ми просто не можемо виїхати звідси, я ж їм так уже доводила! — мовила сестра Айда і почала розповідати Доллі про свою скруту. Шкода, що не можна було сфотографувати їх разом. Доллі, добропристойну й таку ж старомодну, як її вуалька, і сестру Айду, з її соковитими губами та сластолюбним тілом.— Усе впирається в гроші, вони ж нас геть обдерли. Як на мене, то їм обом місце за гратами — й отому блювотному Бастерові, й шерифові, як його там, що вдає з себе надлюдину.— Вона звела дух, щоки її розчервонілись, як жар.— Ми сіли на мілину — оце вам суща правда. А щодо вас, то навіть якби десь і чули ваше ім'я, ми взагалі маємо правило не говорити нічого лихого про людей. Я, звісно, розумію, то все вигадки, аби тільки вчепитися за щось, але я так собі подумала, що ви могли б уладнати цю справу і...

— Ой, та де мені, не така я людина,— сказала Доллі.

— То що ж я маю робити? Бензину в мене літрів зо два, а то й менше, ротів — п'ятнадцять, а всіх грошей — долар і десять центів. Уже краще б нам сидіти у в'язниці.

Аж раптом:

— Я маю одного знайомого,— гордо промовила Доллі.— То великого розуму чоловік, він неодмінно щось придумає.— З її піднесеного, впевненого тону я зрозумів: вона таки вірить цьому на всі сто.— Колліне, мерщій біжи вперед і скажи судді, щоб чекав до обіду гостей.

Чимдуж, чимдуж через луку, дарма що трава боляче шмагає по ногах,— так мені не терпілося побачити, яке обличчя буде в судді. І я не розчарувався.

— Милий боже! — вигукнув він і хитнувся спочатку назад, а потім уперед.— Шістнадцять чоловік! — І, позирнувши на вбоге вариво, що парувало на вогні, схопився за голову.

Щоб приспати підозри Райлі, я зобразив усе так, ніби я тут ні до чого, а Доллі зустріла сестру Айду чисто випадково; але він стояв і дивився так, немов очима шкуру з мене спускав. Мабуть, дійшло б і до гіршого, якби суддя одразу ж не почав ганяти нас туди-сюди. Сам він роздмухав більший вогонь, Райлі приніс іще води, і ми почали жбурляти в казанок сардини, сосиски, зелений горошок,— одне слово, все, що мали напохваті, включаючи й солоне печиво: суддя сказав, що воно надасть юшці потрібної густоти. Дещо, правда, ми вкинули туди помилково, як-от, приміром, кавову гущу. Досягши того збудженo-веселого стану, який охоплює кухарів у дні великих родинних свят, ми навіть мали нахабство відступити від вогнища й урочисто привітати один одного з успіхом, і Райлі дав мені па знак прощення дружнього стусана. А коли появилися перші дітлахи, суддя зустрів їх так захоплено, що вони мало не повернули назад з переляку.

Вони спинились і не зрушили з місця, аж поки не зібралася вся ватага. Тоді Доллі з острахом, як ото жінка, що показує вдома куплені на аукціоні речі, повела дітлахів до нас знайомитися. Вони, мов на переклику, вигукували свої імена: Бет, Лорел, Сем, Лілі, Айда, Кліо, Кейт, Гомер, Гаррі,— але раптом мелодія урвалася, бо одна маленька дівчинка не схотіла назвати своє ім'я. Сказала — це таємниця. Сестра Айда погодилась: коли таємниця, то нехай буде так.

— Вони в мене такі дражливі,— мовила вона, приємно вразивши суддю і своїм низьким голосом, і довгими, мов билинки, віями. Він затримав її руку в своїй і усміхнувся надто вже приязно, і це, на мій погляд, було досить дивно з боку чоловіка, що менш як три години тому освідчився іншій жінці. Я тішив себе надією, що Доллі теж помітить це і, може, ще подумає, але вона вже говорила: «Та як їм не бути дражливими — вони ж, мабуть, голодні»,— і суддя, весело плеснувши в долоні й хвалькувато показавши на казанок, пообіцяв, що миттю все залагодить. А тим часом, сказав він, дітям незле було б збігати до струмка та помити руки. Сестра Айда заприсяглася, що вони помиють не тільки руки. І як сказати правду, то це їм таки не завадило б.

Знову виникла затримка з тією дівчинкою, що не хотіла назвати своє ім'я: вона заявила, що сама нікуди не піде, а нехай тато понесе її на зашийку. «А мій тато — ось ти»,— показала вона на Райлі, і той не став їй суперечити: завдав на спину й поніс. Боже ж ти мій, ото було радощів! Усю дорогу до струмка вона пустувала, затуляла йому очі рученятами, і коли Райлі, нічого не бачачи попереду, ввігнався у зарость дикого винограду, вона аж заверещала від захвату.

— Годі з мене. Злазь,— звелів Райлі.

— Ой ні, ще трохи! А я за це скажу тобі, як мене звуть.

Згодом я не забув спитати в Райлі, яке ж ім'я вона назвала. Виявилося — Бензина-Газоліна. Це ж, мовляв, такі гарні слова.

Той лісовий струмок доволі мілкий — ніде не глибший, ніж до коліна. Береги його, вистелені глянсуватим зеленим мохом, навесні вкриваються сніжно-білими квіточками ломикаменю й дрібнесенькими фіалками — поживою для нових поколінь бджіл, що їх рої вже гудуть над тихими заводями. Сестра Айда стала на узвишку берега, звідки було зручно назирати за купанням.

— Та глядіть мені, не огинатися! Я хочу бачити справжнє завзяття.

І ми його побачили. В ту ж мить майже дорослі дівчата, яким уже б і заміж не гріх, голі-голісінькі опинились у воді; там-таки проміж них гарцювали й хлопці, від малого до великого, і теж у чому мати народила. Добре, що Доллі залишилася з суддею біля нашого дерева, та й для Райлі було б краще не йти з нами: він так

засоромився, що аж мене сором узяв. Щира правда. І тільки тепер, коли я знаю, що за чоловік з нього вийшов, я розумію причину отієї його парадоксальної церемонності: йому так хотілося бути добропристойним, що й чужі похибки він сприймав як свої власні.

Славнозвісні полотна: лісові води, юні тіла... Як часто згодом, походжаючи холодними музейними залами, я спинявся перед котроюсь із таких картин і довго стояв, відновлюючи в уяві ту давню сцену, тільки не так, як було насправді: ватага вкритих сиротами дітлахів у холодному осінньому струмку,— а так, як змальовано на картині: дужі юнаки і ставні юнки, всі в діамантових бризках води. І я думав собі, а часто думаю й тепер: де вона, та дивовижна сім'я, як склалося далі її життя в цьому світі?

— Бет, вмочи голову у воду! Ану не бризкай на Лорел! Це я тобі, Баку, зараз же облиш! І щоб усі мені добре повимивали за вухами, а то хто зна, коли тепер знову трапиться нагода...— Та раптом сестра Айда затихла й полишила дітлахів на самих себе.— Отакого самого дня...— мовила вона, сідаючи на мох. Очі її, звернені на Райлі, сяяли ясним світлом.— Еге, щось таки є: рот, ті самі відстовбурчені вуха... Сигарету маєте, голубе? — спитала вона Райлі, не відчуваючи його неприязні. На мить обличчя її розгладилось і дало взнаки, якою вона була замолоду.— Отакого самого дня...

...Тільки місце було зовсім інше, куди сумніше: ніде ані деревця, і серед ланів пшениці — будинок, сам-один, наче опудало на городі. Ні, я не нарікаю: там були ще мати, батько, моя сестра Джеральдіна, і ми не знали ні в чому нужди, мали в господі всіляку живність, мали піаніно, всі добре співали. Не скажу, що все те давалося легко,— важкої роботи сила-силенна, а чоловік у домі один. До того ж батько часто нездужав. А найняти когось — спробуй пошукай, ніхто не хотів довго жити в тій глушині. Знайшли були одного старого, то вже так раділи, а він якось упився й намагався дім спалити. Джеральдіні минав тоді шістнадцятий, вона була на рік старша за мене, і на вроду гарна, ми обидві гарні були; отож вона й забрала собі в голову вийти заміж, щоб чоловік разом з батьком господарство вів. Та в наших краях і заміж вийти не було за кого. Грамоти нас навчала мати, чого і як могла, бо до найближчого містечка було аж десять миль. Звалося те містечко Юфрай, за прізвищем

одної там родини, і при в'їзді до нього стояв щит з написом: «Завітайте у Юфрай — там і в спеку рай»,— бо воно розкинулось високо на горі і влітку туди наїжджали багаті люди. Так от, того літа, що про нього я оце згадала, Джералдіна влаштувалась там подавальницею в готелі «Круговид», а я по суботах виходила на дорогу, просилася, щоб хтось мене підвіз, і їхала до неї, і там-таки й ночувала. Раніш ні вона, ні я нікуди з дому не виїздили, і то було мені в новину. Джералдіна не сказати щоб дуже тішилася міським життя, а от я чекала тих субот більше, ніж різдва та свого дня народження вкупі. Там був такий танцювальний павільйон, де за вхід не брали ні цента, і музика грала безплатно, а кругом кольорові лампочки. То я, було, допоможу Джералдіні з роботою, щоб нам мерщій туди податися, а тоді ми беремося за руки та й бігом вулицею, і я навіть духу не зведу, як уже йду танцювати. Партнерів чекати не доводилось — на кожну дівчину по п'ять хлопців, а ми були там найперші красуні. Та мене не так хлопці вабили, як самі танці,— іноді, бувало, всі спиняться й дивляться, як я вальсую, а своїх партнерів я й роздивитися не встигала — так швидко вони мінялись. А після танців хлопці всім гуртом тяглися за нами до готелю і потім гукали під вікном: «Виходьте! Виходьте!» — та ще й пісень співали, отакі були дурні. Джералдіну через це мало з роботи не погнали. А як ляжемо ми з нею, то довго ще не спимо, все міркуємо про минулий вечір, прикидаємо, зважуємо, хто та що. Сестра ніяких там романів собі не вигадувала, її найбільше цікавило, котрий з отих наших кавалерів найпевніший для господарства буде. Тож і спинилася на Денові Рейні. Він був старший за інших, двадцять п'ять йому минуло — дорослий чоловік. З лиця не дуже показний: клаповухий, весь у ластовинні, і підборіддя якесь куце, та зате... О, Ден Рейні, він хіба ж такий молодчага був, дарма що поважний, а силу мав яку — барильце цвяхів піднімав запросто. Під осінь він приїхав до нас додому й допоміг зібрати врожай. Батькові він одразу сподобався, а мати хоча й бурчала, що Джералдіна ще надто молода, одначе великого шелесту з того не робила. На весіллі я плакала — все думала, що не буде вже суботніх вечорів у танцювальному павільйоні й не лежати нам більш із Джералдіною, як ото було, в одному ліжку. Та коли Ден Рейні перебрав на себе господарство, усе начебто пішло на лад. Мав він такий хист: видобути

з землі те найкраще, на що вона здатна, а можливо, і з нас також. Лиш одне було негаразд: сидимо ото взимку коло вогню, аж раптом мені недобре стає, чи то від жару, чи то від чого іншого, тільки чую — ось зараз зімлію. Вийду я надвір у самому платтячку, стану й стою, і не холодно мені анітрохи, наче я сама холодинка; а тоді заплющу очі й кружляю та кружляю собі у вальсі. Та ось одного вечора Ден Рейні підкрався так, що я й не чула, підхопив мене — і ну зі мною жартома танцювати. Тільки не такий то вже був і жарт. Мав він до мене почуття, і я про те від самого початку здогадувалась. Одначе він ніколи нічого мені не казав, а я його не питала. І нічого б з того так і не було, коли б Джеральдіна не скинула. Це сталося навесні. Вона страшенно боялася гадюк, наша Джеральдіна, і от одного дня пішла вона збирати яйця та як на те, гадюку й побачила. Отоді таке з нею і скоїлось. Та й не гадюка то була, а малесеньке гадюченя, але вона так перелякалася, що скинула дитину за чотири місяці до строку. А далі вже й не знаю, що їй подіялось: така вона стала лиха та люта, слова їй не скажи — враз закипає. Найгірше перепадало Денові Рейні; він уже й на очі їй боявся навертатись, а ночував просто в полі — загорнеться, було, в ковдру і спить. І я відчула: якщо я там залишусь... Отож і втекла до Юфрая та влаштувалася на Джеральдінине місце в готелі. У танцювальному павільйоні все було так само, як і минулого літа, а я стала ще краща в себе. Один хлопець мало не прибив другого — засперечалися, кому частувати мене оранжадом. Не скажу, що я там не веселилася, одначе думки мої були далеко. Уже і в готелі не раз мене питали: «Про що ти думаєш?» — чи то я в цукерницю солі насиплю, чи то подам клієнтові ложку різати м'ясо. І за ціле літо додому жодного разу не поїхала. А коли настав час мені вертатися — був такий самий осінній день, як оце сьогодні, небо голубе й бездонне,— я навіть не дала знати своїм, а просто вилізла з автобуса й відміряла три милі пішки полем між скиртами, аж поки знайшла десь там Дена Рейні. А він і слова не сказав — тільки впав на землю й заплакав, мов дитина. І так мені жаль його стало, і таку я відчула до нього любов, що цього ніякими словами не розказати...

Її сигарета погасла. Здавалося, вона втратила нитку розповіді чи ще гірше — розважила за краще урвати її. Мені хотілося затупотіти ногами й засвистіти, як ото

бешкетники в кіно, коли раптом згасає екран. Райлі теж кортіло почути, що було далі, хоч він не показував цього так відверто. Він черкнув сірником і підніс його до її сигарети. Від цього звуку вона здригнулася і, наче віднайшовши голос, заговорила далі; тільки скидалось на те, що за оту хвилю мовчанки вона зайшла думкою далеко вперед.

— Ну от, батько й заприсягся, що вб'є того негідника. Та й Джералдіна спокою мені не давала: скажи та скажи хто, Ден візьме рушницю й піде застрелить його. А я сміюся, аж поки заплачу, а то й навпаки — плачу, а вже потім сміюся. Ну звідки мені знати, кажу. Було у мене в Юфраї п'ять чи шість хлопців, отож один з них, а котрий — і гадки не маю. Мати почула це, та як лясне мене по обличчю. Одначе вони мені повірили, а трохи згодом, як мені здається, і Ден Рейні повірив — хотілось йому в це вірити, бідоласі нещасному. Всі ті місяці я з дому не витикалася, а якраз на той час і батько помер. То вони мене навіть на похорон не пустили — соромно було, що люди побачать. От того ж таки дня воно й сталося — всі пішли на кладовище, я в домі сама-одна, а вітер надворі піском жбурляє і реве по-слонячому,— отоді й явився мені господь бог. Хоч і не заслужила я анічим, щоб він мене обрав: бувало, так уже мене мати умовляє котрийсь там стих з біблії затямити, а от після того я десь місяців за три добру тисячу їх напам'ять завчила. То ото сиджу я собі, бренькаю щось на піаніно, аж раптом брязь — шиба вилетіла, все в кімнаті перевертом пішло, тоді знов на місце стало, і відчула я: хтось поруч є. Подумала була, що то батьків дух, а тут вітер враз ущух, стало тихо, як навесні,— і я збагнула: то *він*, і стала рівно, як він мені навіяв, і простерла руки йому назустріч. Двадцять шість років відтоді минуло — це сталося третього лютого,— мені тоді було шістнадцять, а тепер сорок два, і за всі ті літа я ані разу в своїй вірі не похитнулася. А коли прийшла година мені родити, я не кликала ні Джералдіну, ні Дена Рейні, нікого, а лягла собі й тільки пошепки стихи з біблії один по одному проказувала. Ніхто в домі й не знав, що Денні народився, поки він сам голосу не подав. То його Джералдіна так назвала. Усі в околиці думали, що він її дитина, їхали подивитися, декотрі везли подарунки, а чоловіки ляскали Дена Рейні по спині й казали: оце-то хлопчина в тебе. Ну, а я тільки-но звелась на ноги, то зараз же подалася геть за

тридцять миль, аж до Стоунвілла: він разів у два більший за Юфрай, і там було чимале гірницьке селище. От ми ще з однією дівчиною й відкрили там пральню, і мали непогані заробітки, бо чоловіки в тому селищі були здебільшого нежонаті. Десь двічі на місяць я навідувалась додому побачити Денні, сім років отак туди-сюди їздила, і то була єдина втіха, яку я мала, хоч воно й дивно, коли подумати, як мені щоразу краялося серце: він же такий гарненький хлопчик був, що й сказати годі. Та Джералдіна й доторкнутись мені до нього не давала, а як візьму, було, поцілую, то вона аж дибки стає; і Ден Рейні теж не багато ліпший був — дуже вже боявся, що я не дам їм спокою. А останнього разу, як була вдома, попросила я його зустрітися зі мною в Юфраї, бо мені вже хтозна-відколи одна маячна думка в голову запала: пережити все те знов і народити хлопчика, щоб був викапаний Денні. Та даремно я думала, що батько в нього може бути той самий. Другий від нього однаково б не жив, народився б мертвий. Подивилась я тоді на Дена Рейні,— день був холоднющий, ми сиділи під зачиненим танцювальним павільйоном, і, пригадую, він ні разу рук із кишень не вийняв,— та й відіслала його назад додому, так і не сказавши, чого кликала. А потім скільки років усе схожого на нього шукала. Був там у Стоунвіллі один гірник, такий же ластатий, і очі ясно-карі, добросердий хлопчина,— від нього мені на згадку Сем залишився, найбільшенький мій. Та й батько Бет, як пригадати, був ніби рідний брат Дена Рейні, але Бет — дівчинка і на Денні не схожа. А ще забула вам сказати: свій пай на пральню я невдовзі продала й переїхала до Техасу, працювала там по ресторанах в Амарільйо і Далласі. Та тільки аж тоді, як зустріла містера Медда, дотямила я, чому господь обрав мене і що я маю робити. Бо містер Медд знав *правдиве слово*, і коли я ото вперше почула його проповідь, то просто до нього й пішла. Ми з ним не більш як хвилин із двадцять побалакали, аж він мені каже: хочу, мовляв, узяти вас за дружину, якщо ви ще незаміжня. Та ні, кажу, незаміжня, але сяку-таку сім'ю маю,— їх-бо в мене на той час уже п'ятеро було. А він хоч би тобі що. Отож через тиждень, якраз на Валентинів день, ми й одружилися. Він був чоловік уже не молодий і на Дена Рейні анітрохи не схожий. Як скине, було, свої чоботи з підборами, то заледве до плеча мені дістає. Одначе коли господь бог звів нас, то добре знав, що робить: надбали ми

з ним і Роя, і Перл, і Кейт, і Кліо, і Малюка Гомера. Майже всі вони народилися в тому-от фургоні, що ви сьогодні бачили. Ми роз'їжджали по всій країні і несли слово боже людям, котрі ніколи його не чули, а як і чули, то не так, як умів розтлумачити мій чоловік. Та тепер я мушу сказати вам сумну річ: втратила я містера Медда. Одного ранку пішов він дорогою купити якогось припасу й наче в повітрі розтанув — більше ми його не бачили. Сталося це в Луїзіані, в тих диких місцях, де живуть кейджуни[1]. І нехай там поліція вигадує що хоче, мені на це начхати, бо не такий він був чоловік, щоб утекти від сім'ї. Ні, то заневно було якесь злочинство.

— Чи, може, втрата пам'яті,— докинув я.— Людина раптом геть усе забуває, навіть як її звуть.

— Щоб чоловік знав напам'ять усю біблію — і раптом забув, як його звуть? Ні, то не інакше, як хтось з отих кейджунів його порішив, аби забрати його аметистовий перстень. Ну, а я, звісно, й після того з чоловіками знала, одначе любові вже не було. Отак і з'явилися Лілі, Айда, Лорел, інша малеча. Якось так воно виходить, що не можу я, коли в мене під серцем дитинча не ворушиться, тоді я наче сама не своя.

Коли дітлахи повдягалися,— дехто й навиворіт,— ми пішли назад до нашого дерева, де більші дівчата, ставши ближче до вогнища, почали сушити й розчісувати волосся. Поки нас не було, Доллі опікувалася немовлям і тепер видимо не хотіла його віддавати.

— Шкода, що ні в кого з нас ніколи не було дитини,— ні в моєї сестри, ні в Кетрін,— сказала вона.

Сестра Айда підтакнула: авжеж, діти — то велика втіха й розрада. Нарешті ми посідали коло вогнища. Юшка була така гаряча, що годі й розкуштувати, тож чи не тому всі так завзято її хвалили, і суддя, наливаючи кожному по черзі,— ми мали всього три мисочки,— веселив дітлахів невичерпними жартами та всілякими кумедними штуками. І тоді Бензина-Газоліна заявила: ні, вона помилилася, її тато не Райлі, а оцей дядечко,— і суддя винагородив її «польотом на Місяць», цебто почав підкидати над головою, примовляючи: «Хто на захід, хто на схід, а ми до Місяця в політ! Полетіли!.. Полетіли!..» А коли сестра Айда сказала: «Ого, який ви дужий!» — суддя так

[1] Зневажливе прізвисько акадійців — нащадків перших французьких поселенців на території нинішнього штату Луїзіана.

уже запишався, що ще трохи — й дав би їй помацати свої м'язи. І щораз нишком позирав на Доллі — чи вона милується ним. Вона, звісно, милувалася.

Між довгих списів призахідного сонячного проміння хвилями полинуло туркотання дикої горлиці. Холоднувата зеленава синь просякала повітря, немовби навколо нас розсіялася веселка. Доллі трохи зіщулилась.

— Гроза насувається. Цілий день її чую.

Я переможно глянув на Райлі: а що я казав!

— Та й вечоріє вже,— мовила сестра Айда.— Баку, Гомере! Ану, хлопці, зганяйте до фургона. Бог його знає, хто там може надійти і понишпорити.— І, дивлячись услід синам, що віддалялися вже оповитою присмерком стежкою, додала: — Воно не те щоб у нас було багато чого взяти. Яке вже там добро, от хіба тільки моя швейна машинка. Ну, то як, Доллі? Що ви мені...

— Ми все обговорили,— відказала Доллі й обернулася до судді.

— У суді ви б виграли справу, поза всяким сумнівом,— сказав він дуже професійним тоном.— Це той винятковий випадок, коли закон підтримав би праву сторону. Але зважаючи на обставини...

— Зважаючи на обставини...— повторила за ним Доллі і вклала в руку сестрі Айді оті сорок сім доларів, що становили всю нашу готівку, а на додачу й великий золотий годинник судді...

Роздивляючись ці дарунки, сестра Айда похитала головою, немовби вважала, що мала б відмовитись від них.

— Негоже так. Одначе дякую вам.

До лісу докотився віддалений грім, і серед лиховісної тиші, що запала по тому, на стежку, мов стрімкі кавалеристи, вискочили Бак та Малюк Гомер.

— Ідуть! Ідуть! — в один голос вигукнули вони, а тоді Малюк Гомер, зсунувши назад свого капелюха, засапано додав: — Ми всю дорогу бігли.

— Кажи до ладу, хлопче. Хто йде?

Малюк Гомер проковтнув слину.

— Оті люди. Шериф — раз, а з ним ще, не знаю скільки. Через луку сунуть. І з рушницями.

Знову загуркотів грім; бешкетні подуви вітру розкидали наше багаття.

— Тоді ось що,— сказав суддя, беручи на себе командування.— Всім зберігати спокій.— Здавалося, він наперед підготувався до цього моменту і, мушу визнати, зустрів

його з честю.— Жінки з малечею нехай піднімуться в хатину на дереві. Райлі, простеж, щоб решта розійшлися порізно. Набирайте добрий запас каміння й вилазьте на сусідні дерева.

Коли ми зробили все так, як звелів суддя, він залишився внизу сам. Міцно зціпивши зуби, він стояв і пильнував насторожену присмеркову тишу, мов капітан, що до кінця не покине свій приречений корабель.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Ми п'ятеро угніздилися на великому платані, що нависав над стежкою. Серед нас були Малюк Гомер та його брат Бак — сердито нахмурений хлопчина, що стискав у кожній руці по чималому каменю. Навпроти нас, умостившись верхи на гілляці сусіднього платана, сидів Райлі в оточенні більших дівчат; у дедалі густішому синюватому присмерку їхні бліді обличчя мріли, наче тьмяні свічкові ліхтарі. Раптом мені здалося, ніби на мене впала дощова крапля, але то росинка поту поволі збігала по щоці. І все ж таки, хоч грім і затих, у повітрі чимраз відчутніший ставав дух листя й диму над пригаслим багаттям. Переобтяжена хатина на дереві лиховісно рипнула. З моєї високої гілляки її пожильці скидалися на одну істоту — такого собі багатоногого й багатоокого павука, на голові якого, мов оксамитова корона, стримів капелюшок Доллі.

На нашому дереві всі подіставали такі самі свищики, як ото Райлі купив у Малюка Гомера; сестра Айда казала, що ними добре відганяти нечисту силу. Потім Малюк Гомер зняв свій величезний капелюх і, видобувши з надр його наголовка чи не оту-от саму «божу білизняну шворку»,— в усякому разі, то була довга й міцна мотузка,— взявся лаштувати ласо. Він пробував, чи добре затягується зашморг, попускав і знову зав'язував вузол, і його маленькі окуляри в залізній оправі виблискували так грізно, що я почав нишком відсуватися від нього, аж поки відстань між нами збільшилася ще на одну гілку. Суддя, чатуючи внизу, засичав, щоб ми не товклися, і то був його останній наказ перед початком ворожої навали.

Що ж до наших нападників, то вони й не думали скрадатися. Кресаючи рушницями по невисокій парості, мов ті рубачі цукрової тростини, вони бундючно тупали стежкою:

дев'ять чоловік... дванадцять... двадцять... Попереду Джуніс Кендл — його шерифська зірка ледь виблискувала в сутінках; за ним Здоровило Едді Стовер — він так пильно нишпорив очима по деревах, де ми причаїлися, що мені на пам'ять спали оті газетні малюнки-загадки: «Знайдіть на дереві п'ятьох хлопчиків і сову». Та на це була потрібна розумніша голова, ніж у Здоровила Едді. Він дивився просто на мене — і нічого не бачив. Та й взагалі мало хто з тієї їхньої братії міг похвалитися розумом; майже всі вони були варті лише того, щоб плюнути й розтерти. Окрім хіба містера Генда, директора школи,— той був загалом чолов'яга пристойний, і я ніколи б не подумав, що він може пристати до такого негідного товариства й такого ганебного діла. Що ж до Еймоса Легренда, то цей потягся за ними з цікавості й чи не вперше у житті йшов мовчки; та й не дивно було: Віріпа важко, як на ціпок, спиралася рукою на його голову, що заледве сягала їй до пояса. З другого боку її церемонно підтримував під руку похмурий його велебність Бастер. Побачивши Віріну, я на мить заціпенів з жаху — так само, як тоді, коли після смерті моєї матері вона прийшла до нас у дім, щоб забрати мене. Вона трохи припадала на одну ногу, але загалом виступала, як завжди, гордовито і владно. І ось вона разом зі своїм почтом уже стала під нашим платаном.

Суддя не посунувся ні на дюйм; він стояв ніс у ніс із шерифом, неначе підбурював того переступити невидиму межу.

Саме в цю критичну мить я поглянув на Малюка Гомера. Він помалу спускав своє ласо. Мотузка сповзала донизу, вигинаючись змією, широкий зашморг зяяв, немов розкрита паща, і раптом одним непомильним рухом він обвився навколо шиї велебного Бастера, чий здавлений крик враз урвався, коли Малюк Гомер щосили смикнув мотузку.

Обличчя старого Бастера налилося кров'ю, руки безпорадно тіпались, та його супутники вже не мали часу прийти йому на допомогу: вдалий почин Малюка Гомера запалив нас усіх на рішучий наступ. Униз градом полетіло каміння, пронизливе вищання свищиків розляглось у повітрі, неначе дикий крик зграї хижих птахів, і наші вороги, збиваючи один одного з ніг у загальному сум'ятті, квапливо ховалися хто де, а здебільшого під тілами своїх повалених товаришів. Віріні довелося вліпити добря-

чого ляпаса Еймосові Легренду, що спробував укритися в неї під спідницею. А сама вона, можна сказати, єдина з усіх, поводилась, як справжній мужчина: вимахувала кулаками й лаяла нас на всі заставки.

Аж раптом у розпалі тієї колотнечі пролунав постріл — немовби грюкнули важкі залізні двері. Той гримкий звук, його моторошна розкотиста луна вмить угамували нас, але серед тиші, що настала по тому, ми почули, як із сусіднього платана, чіпляючи за гілля, з тріскотом падає щось важке.

То був Райлі. Він усе падав, падав — повільно, обважніло, наче вбитий лісовий кіт. Хряснула під його вагою більша гілляка, і дівчата на дереві позатуляли обличчя руками й разом зойкнули; він на мить повис на тій гілляці, мов опалий листок, а тоді закривавленою масою гупнув на землю. Ніхто не зважувався підступити до нього.

Нарешті суддя вигукнув:

— О боже! Боже мій! — Наче сновида, він уклякнув поруч і почав гладити безживні руки Райлі.— Згляньсь, синку, згляньсь, озовись хоч словом.

Решта чоловіків боязко й стривожено з'юрмилися навколо. Дехто давав поради, але суддя, як видно, не тямив себе. Одне по одному ми позлазили з дерева, і дедалі гучніше дитяче шепотіння: «Він помер?» — було ніби стогін, ніби слабкий відгомін у морській мушлі. Шанобливо поскидавши капелюхи, чоловіки розступилися й дали місце Доллі, а вона була така приголомшена, що й не помітила їх, навіть Віріни не помітила, так і пройшла повз неї.

— Я хочу знати,— промовила Віріна тоном, що вимагав загальної уваги,— який це дурень вистрелив?

Чоловіки насторожено подивились один на одного, і погляди більшості звернулися на Здоровила Едді Стовера. У нього затремтіло підборіддя, він облизнув губи.

— Ет чорт, та хіба ж я хотів когось підстрелити! Робив що належало, ото й усе.

— Ні, не все,— суворо мовила Віріна.— Вам доведеться відповісти за це, містере Стовер.

Аж тепер Доллі обернулася; її очі, напівприховані вуалькою, втупились у Віріну і, здавалося, бачили тільки її, не зважаючи більш ні на кого.

— Відповісти? Ніхто не повинен відповідати, крім нас двох.

Тим часом сестра Айда, відсторонивши суддю, схилилася над Райлі, здерла з нього сорочку.

— Дякуйте своїй долі, він поранений у плече,— сказала вона, і з усіх грудей водночас, а надто Здоровила Едді, вихопилось таке полегшене зітхання, що вільно підняло б у височінь повітряного змія.— Та все одно рана серйозна. Отож беріться хтось та несіть його до лікаря.

Одірвавши від сорочки Райлі довгу пасмугу, вона туго перев'язала йому плече і спинила кров. Шериф та три його помічники, зімкнувши руки навхрест, утворили щось ніби ноші, щоб нести Райлі до міста. Та нести треба було не тільки його: велебний Бастер теж мав аж надто жалюгідний вигляд: руки й ноги теліпались, як у ганчір'яної ляльки, а сам так охляв, що не відчував навіть зашморгу, який і досі висів у нього на шиї. Отож довелося кільком чоловікам тягти його стежкою, а Малюк Гомер побіг за ними, гукаючи:

— Гей, віддайте мою мотузку!

Еймос Легренд чекав на Віріну, щоб супроводити її до міста, але та сказала йому рушати без неї, а сама вона, мовляв, нікуди звідси не піде, аж поки Доллі... Віріна замовкла і виразно подивилася на кожного з нас, а особливо на сестру Айду.

— Я хотіла б поговорити зі своєю сестрою сам на сам.

Сестра Айда зневажливо махнула рукою.

— Дарма, пані. Ми вже йдемо.— Вона міцно обняла Доллі.— Ми всі вас полюбили, їй-богу. Правда ж, діти?

Малюк Гомер сказав:

— Їдьмо з нами, Доллі. Не пошкодуєте. Я подарую вам свій цяцькований пасок.

А Бензина-Газоліна кинулася на шию судді, благаючи, щоб він теж поїхав з ними. Я, видно, нікому не був потрібен.

— Я ніколи не забуду, що ви кликали мене з собою,— мовила Доллі, квапливо обводячи очима личка дітлахів, ніби хотіла всі їх запам'ятати.— Хай вам щастить. Прощавайте! А тепер біжіть! — гукнула вона, перекриваючи новий, ще ближчий перекіт грому.— Біжіть, дощ починається!

З неба вже сіявся дрібний лоскотливий дощик, тонкий, мов серпанкова завіса, і коли сестра Айда та діти зникли в її складках, Віріна запитала:

— Невже ти потураєш цій... особі? Та ще й після того, як вона зробила наше ім'я посміховиськом?

— Не тобі робити закиди, що я комусь потураю,— преспокійно відказала Доллі.— А надто бандитам, що обкрадають дітей,— тут спокій її зрадив,— і кидають до в'язниці старих жінок. Не багато варте ім'я, яким прикривають таке неподобство. І не дивно, якщо воно стане посміховиськом.

Віріна вислухала все те, й оком не змигнувши.

— Ні, це не ти,— промовила вона тоном лікаря, що ставить діагноз.

— А ти краще придивися, бо це таки я.— І Доллі стала рівно, немовби виставляючи себе на огляд. Вона була така ж висока на зріст, як Віріна, і така ж певна себе — ані тіні колишньої недолугості чи боязкості.— Я послухала твоєї поради: перестала бути мокрою куркою. Ти ж сама казала, що тебе від цього аж нудить. А ще,— провадила вона далі,— ти казала, що тобі соромно за мене. І за Кетрін. Стільки років нашого життя ми віддали тобі, то як же боляче усвідомлювати, що все те пішло намарне. Чи ти хоч знаєш, що то за відчуття марноти прожитих років?

— Так, знаю,— ледь чутно відказала Віріна; очі її зійшлися до перенісся, і в них з'явився такий вираз, наче вона втупила їх у себе саму й побачила там кам'янисту пустелю. Такий вираз я примічав у неї ще тоді, коли підглядав вечорами з горища, як вона сиділа допізна, схилившись над отими аматорськими фотографіями Моді Лори Мерфі, її чоловіка та дітей. Вона похитнулась, і якби не спертася на моє плече, то, мабуть, упала б.

— Я гадала, що воно краятиме моє серце до самої смертної години. Аж ні. І скажу тобі без найменшої зловтіхи, Віріно: мені й за тебе соромно.

Уже зовсім звечоріло. Жаби й нічні комахи радісно вітали тихий, неквапливий дощ. Наші обличчя стали тьмяні, неначе їх пригасила довколишня вогкість. Раптом Віріна заточилася на мене.

— Мені погано,— мовила вона замогильним голосом.— Я хвора, я справді хвора, Доллі.

Ніби не зовсім повірившись, Доллі підійшла й доторкнулася до неї рукою, так наче могла відчути правду на дотик.

— Колліне,— сказала вона,— і ви, суддя, допоможіть мені, будь ласка, підсадити її на дерево.

Віріна почала була заперечувати: вона, мовляв, не навчена лазити по деревах,— але врешті змирилась і

досить-таки легко піднялася нагору. Хатина на дереві, що й раніше скидалася на пліт, немовби справді пливла по оповитій туманом воді. Проте в ній було сухо: дрібний дощик не проходив крізь листяне шатро. Нас повільно несла течія мовчанки. Перша обізвалася Віріна:

— Я маю щось тобі сказати, Доллі. Але мені легше було б говорити, якби ми були самі.

Суддя згорнув руки на грудях.

— Міс Віріно, боюся, що вам доведеться сказати це при мені.— Він говорив з притиском, але цілком миролюбно.— Бо мені також не байдуже те, що ви скажете.

— Дуже сумніваюся. З якої б це речі? — мовила Віріна, і в голосі її знову почулися знайомі зверхні нотки.

Суддя засвітив недогарок свічки, і наші тіні, нараз виринувши з темряви, стали над нами, мов чотири підслухачі.

— Не люблю розмов у темряві,— сказав він. У тому, як він гордо випростався, була певна мета: як я гадаю, він хотів показати Віріні, що вона має справу з чоловіком. А їй у житті траплялося мало чоловіків, яким вистачало сміливості стверджувати це. Отож попустити такого зухвальства вона не могла.

— Ви, напевно, вже не пам'ятаєте, Чарлі Кул, еге ж? Це було років п'ятдесят тому, а може, й більше. Коли ви з іншими хлопчиськами залізли в нашу садибу по ожину. Мій батько зловив вашого двоюрідного брата Сета, а я вас. Тоді вам добре від мене перепало.

Авжеж, суддя пам'ятав це. Він почервонів, усміхнувся і сказав:

— Ви тоді билися не зовсім чесно, Віріно.

— Ні, я билася чесно,— сухо заперечила вона.— Але я згодна з вами: не слід вести розмову в темряві, коли нам обом це не до вподоби. Скажу вам одверто, Чарлі: я зовсім не рада вас бачити. Моїй сестрі не вистачило б духу пройти крізь усю цю безглузду чортівню, якби її не під'юджували ви. Отож я буду вам дуже вдячна, якщо ви нас залишите. Наша подальша розмова вас не стосується.

— Ні, це не так,— мовила Доллі.— Бо суддя Кул... Чарлі...— І вона знітилась, неначе раптом занепавши духом.

— Доллі хоче сказати, що я освідчився їй.

— Це...— видобула з себе Віріна по хвилі напруженої мовчанки,— дуже...— провадила вона поволі, пильно розглядаючи свої руки в рукавичках,— цікаво. Дуже. Ніколи б не подумала, що у вас двох така багатюща уява. Чи,

може, все це уявляється *мені*? Атож, мабуть, таки просто сниться, ніби я сиджу оце на мокрому дереві в грозову ніч. От тільки я ніколи не бачу снів чи, може, одразу ж їх забуваю. А цей сон пропоную забути нам усім.

— Признаюся щиро, міс Віріно, мені теж здається, що це все сон, мрія. Але ні про що не мріяти — це однаково що ніколи не пітніти, а тоді в людині збирається багато отрути.

Вона пустила його слова повз вуха: вся її увага була прикута до Доллі, а увага Доллі — до неї; вони були ніби на самоті серед нас, тільки вони вдвох у протилежних кінцях похмурої кімнати, дві глухонімі, що розуміються між собою за допомогою чудернацької мови жестів, ледь помітних порухів очей; аж ось Доллі начебто відповіла, і від тієї відповіді обличчя Віріни вмить пополотніло.

— Розумію. Отже, ти прийняла його освідчення?

Дощ припустив так рясно, що, здавалося, вже й риби могли б плавати у повітрі; він одстукотів, мов на піаніно, всі ноти згори донизу, і, вдаривши по останній, найбасовитішій клавіші, гримнув зливою. Вона досягла нас не одразу, хоча й лякала: крізь листя почало капотіти, але наша хатина й далі залишалася сухою насінинкою в геть змоклій рослині. Суддя прикрив рукою свічку. Він чекав на відповідь Доллі, хвилюючись не менше, ніж Віріна. Та й мені так само не терпілося, хоч мене й усунули від того, що відбувалося, і я немовби знову став підглядачем, який зазирає крізь шпару на горищі; і дивна річ, я не співчував жодному з них, а точніше — співчував усім разом: ніжність до всіх трьох злилася в мені, як ото зливаються краплі дощу, я не міг відокремити їх одне від одного, вони стали для мене неподільним людським єством.

Отак і Доллі. Вона теж не могла відокремити суддю від Віріни. І нарешті вигукнула стражденним голосом:

— Не можу я! — неначе визнавала власну безпорадність, несподівану для неї самої.— Я казала, що знатиму, як жити. Та от не знаю. А чи знають інші люди? Треба мати право на вибір, здавалося мені, і тоді житимеш зовсім по-іншому, вирішуватимеш усе сама.

— Та ми ж своє вже віджили,— сказала Віріна.— І тобі зовсім нема чого шкодувати про своє життя. Навряд чи ти потребувала більшого, ніж мала. Я навіть завжди заздрила тобі. Вертайся додому, Доллі. А вибір полиш на мене — ти ж знаєш, я все життя вирішувала за нас обох.

— Це так, Чарлі? Ми й справді вже віджили своє? — спитала Доллі, як ото могла б спитати дитина, куди падають зорі.

— Ми ще не померли,— відказав їй суддя. Але то було однаково, що сказати дитині: зорі падають у простір,— незаперечна, а все ж таки непереконлива відповідь. І Доллі не задовольнилася нею.

— Та не про смерть ідеться. Онде в нас у кухні стоїть герань — то вона все цвіте й цвіте. А от деякі рослини цвітуть лише один раз, якщо взагалі цвітуть, і більше нічого з ними не буває. Вони хоча й живі, але своє вже віджили.

— А ви — ні,— сказав він і наблизив своє обличчя до неї, немов хотів торкнутись устами її уст; проте завагався й не насмілився. Дощ уже пробив ходи крізь листя й поливав нас щосили; з капелюшка Доллі збігали струмки, а вуалька прилипла до щік. Свічка замигтіла й згасла.— І я — ні.

Блискавиці вогненними жилами пульсували в небі, і в їхніх безперервних спалахах Віріна поставала зовсім незнайомою мені жінкою, геть зневіреною і вбитою горем; її очі знову зійшлися до перенісся і втупились в оту зсушену пустку, що була у неї всередині. Коли блискавиці трохи вщухли і навколо нас щільним колом зімкнувся тільки шум дощу з його розмаїттям звуків, вона заговорила знов, таким кволим, безконечно далеким голосом, неначе й сама не сподівалася, що ми її почуємо:

— Атож, я заздрила тобі. Заздрила на твою рожеву кімнату. Сама я тільки стукала в двері таких кімнат, правда, не дуже часто, але досить і того, щоб зрозуміти: крім тебе, тепер мене ніхто туди не впустить. Бо маленький Морріс, маленький Морріс... побий мене бог, я ж його таки любила, справді любила. Не як жінка, ні. Чого вже там критися — ми були з ним дві рідні душі. Дивимось, бувало, одне одному в очі й бачимо там того самого біса, і анітрохи нам не страшно, а... весело. Але він перехитрував мене. Я знала — він може, та все сподівалася, що не зробить такого. А він зробив. І тепер мені жити в самотині, а я більше не можу, я все життя була самотня... Ходжу по дому, і немає там нічого мого — твоя рожева кімната, твоя кухня, весь дім твій, чи, мабуть, твій і Кетрін. Тільки не покидай мене, дозволь мені жити коло тебе. Я почуваю себе зовсім старою, мені так потрібна сестра.

Дощ, долучаючи свій голос до Вірининого, став між ними — суддею і Доллі — прозорою стіною, і крізь ту стіну суддя міг бачити, як Доллі втрачає обриси, віддаляється від нього, так само як ото вранці віддалялася від мене. Більше того — й сама хатина на дереві немовби розлазилася на шматки. Сильним подувом вітру понесло геть наші дитячі карти, розмоклі під дощем, клапті обгорткового паперу; печиво розкисло, з переповненого глечика фонтаном цвигала вода, а розкішна клаптикова ковдра Кетрін безповоротно загинула, перетворившись на брудне місиво. Хатина була приречена, як і оті будиночки, що їх несе за водою розбурхана весняною повінню річка; і здавалося, суддя, замкнений, наче в пастці, в одному з таких будиночків, махає звідти нам, тим, що врятувались і стоять на березі. Бо він почув від Доллі: «Ви пробачте, але мені теж потрібна сестра»,— і вже не міг дотягтися до неї ні руками, ні серцем: Вірине слово було над усе.

Десь близько півночі дощ послабшав і вщух. Вітер лунко шугав по лісу, викручуючи мокрі дерева. Поодинці, наче припізнілі гості, витикалися на небі зорі. Час був іти. Ми не взяли з собою нічого: ковдру залишили гнити, ложки — братись іржею, а хатину на дереві та ліс ми залишили на поталу зимі.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Згодом Кетрін ще довго відлічувала час будь-яких подій від тих днів, що їх відбула в ув'язненні.

— Ще перед тим,— звичайно починала вона,— як отаот запроторила мене за грати...

Та й ми, решта, могли б міряти свої життя такою самою міркою: залежно від того, чи було щось *перед* нашою втечею до хатини на дереві, чи *опісля*. Ті кілька осінніх днів стали для нас важливою віхою, межовим стовпом.

Суддя Кул зайшов до будинку, де жив із синами та невістками, тільки на те, щоб забрати свої речі, і більш ніколи не переступав їхнього порога, з чого вони, як видно, були цілком задоволені — в усякому разі, не заперечували, коли він найняв собі кімнату в пансіоні міс Белл. Той заклад містився у темному, похмурому будинку, що його не так давно переобладнано на похоронний салон: трунар мудро розважив, що для створення відповідної

обстановки там майже нічого не треба переробляти. Я не любив проходити повз той будинок, бо пожилиці міс Белл, старі дами, колючі, мов зачахлі трояндові кущі на подвір'ї, від рана до темна засідали на відкритій веранді, чатуючи на кожного перехожого. Одна з них, Меймі Кенфілд, що пережила двох своїх чоловіків, мала особливий хист розпізнавати вагітність, і, за переказами, якийсь городянин нібито так навчав дружину: «Зовсім ні до чого викидати гроші на лікаря. Досить прогулятися повз дім міс Белл, і Меймі Кенфілд зараз же роздзвонить на весь світ, чи ти понесла, чи ні». Поки там не оселився суддя, єдиним чоловіком у пансіоні міс Белл був Еймос Легренд. Здавалося, його сам бог послав отим її пожилицям, і найзаповітніша для них година наставала тоді, коли він виходив після вечері на веранду, вмощувався у кріслі-гойдалці, не дістаючи підлоги своїми куцими ноженятами, і починав тріскотіти, мов будильник. Вони наввипередки догоджали йому: плели шкарпетки й светри, піклувалися його їжею — приберігали для нього за столом найкращі шматки й весь час крутилися в кухні, жадаючи почастувати свого улюбленця чимось смачненьким,— і через те у міс Белл не затримувалася довго ні одна куховарка. Можливо, вони так само догоджали б і судді, але з нього їм не випадало ніякої поживи: іде собі, то й на хвилину не спиниться погомоніти,— ремствували вони.

Того останнього вечора на дереві ми змокли до рубця і я дуже застудився; ще дужче скрутило Віріну, та й наша доглядальниця Доллі схопила нежить. Кетрін відмовилась їй допомагати:

— Ти собі, серденько, коли хочеш, винось із-під отої-от горщики, аж поки сама з ніг упадеш. А я це ярмо з себе скинула.

По кілька разів на ніч Доллі вставала з ліжка — давала нам цілющий сироп, що полегшував біль у горлі, підтримувала вогонь у грубах, щоб нам було тепло. Тепер Віріна не приймала все це за належне, як у минулі дні.

— Весною,— обіцяла вона Доллі,— ми поїдемо десь удвох. Можна поїхати до Великого Каньйона, погостювати в Моді Лори. Або до Флоріди — ти ж ніколи ще не бачила океану.

Та Доллі хотіла лишатись там, де була, і не мала бажання кудись їхати.

— Що то буде за радість, коли після всіх тих красот мені на рідні місця дивитись не захочеться.

Доктор Картер щодня навідував нас, і одного ранку Доллі попросила його зміряти температуру і їй: мовляв, чогось їй наче жарко, і ноги якісь кволі. Він одразу ж поклав її до ліжка, і Доллі дуже розвеселилася, коли він сказав, що у неї повзуче запалення легень.

— Повзуче запалення,— пояснила вона судді, що прийшов її провідати.— Мабуть, це щось нове, бо я ніколи й гадки про нього не мала. А насправді відчуття таке, наче я на ходулях підстрибую. Страшенно приємне,— додала вона і заснула.

Три, без малого чотири доби вона майже не прокидалася. Кетрін весь час була при ній — там-таки й дрімала, сидячи в лозовому кріслі,— а коли Віріна чи я навшпиньках заходили до кімнати, пошепки сварилася на нас. Вона без упину обмахувала Доллі листівкою із зображенням Ісуса, неначе надворі було літо, а до приписів доктора Картера ставилася просто-таки ганебно.

— Та я цього і свиням не дала б,— виголошувала вона, тицяючи пальцем на ліки, що їх він залишав для Доллі.

Зрештою доктор Картер сказав: якщо хвору не одвезуть до лікарні, він знімає з себе відповідальність. Найближча лікарня була в Брутоні, за шістдесят миль, і Віріна викликала звідти швидку допомогу. Та вона даремно витратила гроші: Кетрін замкнула двері зсередини й заявила, що першому, хто шарпне ручку, самому буде потрібна швидка допомога. Сама Доллі хоча й не тямила, куди її мають везти, але нікуди їхати не хотіла й благала, щоб її не чіпали.

— Не будіть мене,— сказала вона.— Я не хочу бачити океану.

На кінець тижня вона вже могла сидіти в ліжку, а ще за кілька днів так зміцніла, що знову взялася писати листи своїм замовникам. Її непокоїло те, що набралося вже багато невиконаних замовлень на ліки від водянки, але Кетрін, яка вважала, що Доллі почала одужувати тільки завдяки їй, заспокоїла її:

— Ет, пусте. Ти й не зчуєшся, як ми знов будемо надворі коло свого варива.

Кожного дня, рівно о четвертій, суддя з'являвся біля садової хвіртки і свистів мені, щоб я вийшов відчинив: заходячи крізь хвіртку, а не з парадних дверей, він мав менше шансів зустрітися з Віріною, хоч вона, власне, й не була проти його відвідин, навіть навпаки — завбачливо

призапасила для такої нагоди пляшку хересу та коробку сигар. Він звичайно приносив Доллі якийсь подарунок: чи то тістечка з пекарні «Зелений коник», чи то квіти — кулясті бронзові хризантеми, що їх Кетрін одразу ж виносила з кімнати, бо вони, мовляв, з'їдають повітря. Про те, що суддя освідчився Доллі, вона так і не знала, але, як видно, нутром чуючи тут щось підозріле, ревно пильнувала кожний його візит: невідлучно сиділа в кімнаті, посьорбувала призначений для нього херес і балакала більше, ніж вони обоє разом. Та як на мене, то ні суддя, ні Доллі не мали чогось такого, щоб дуже ховатися з тим; їхні стосунки були спокійні, як у людей, що давно вже упевнилися в своїй взаємній прихильності. Можливо, судді й довелося де в чому розчаруватись, але аж ніяк не через Доллі, бо вона, здається мені, стала для нього саме тим, чого він прагнув: єдиною людиною в світі, якій усе можна сказати. А коли можна сказати все, то навряд чи треба про щось говорити. Отож він і сидів біля ліжка, радий бути там, поруч неї, і не чекав, щоб його розважали. Зморена жаром, Доллі часто засинала, і, якщо уві сні вона починала схлипувати чи хмуритись, суддя зараз же будив її, вітаючи її повернення до дійсності ясною, мов день, усмішкою.

Перед тим Віріна не дозволяла нам купити радіоприймач: ті вульгарні мелодійки, доводила вона, тільки задурманюють голову; та й, певна річ, жаліла грошей. Але тепер доктор Картер переконав її, що Доллі потрібне радіо: мовляв, то буде для неї розрада під час одужання, яке, за його передбаченням, мало тривати досить довго. І Віріна купила приймач, і я певен, що виклала за нього чималі гроші; але який же він був неоковирний, той грубо полакований ящик, схожий на капот автомобіля. Довелося мені винести його на подвір'я і пофарбувати в рожевий колір, але й після того Доллі ще вагалась, чи поставити його в своїй кімнаті. Та трохи згодом ви б його в неї ніякою силою не забрали. Той приймач завжди нагрівався так, що хоч курчат на ньому смаж, бо вони з Кетрін майже не вимикали його. А особливо вподобали передачі з футбольних матчів.

— Ой, прошу вас, не треба,— зупиняла Доллі суддю, коли той намагався пояснити їй правила гри.— Мені подобається, що воно таке загадкове. Усі кричать, усім весело. А якби я знала чому, мені, може, й не було б так цікаво слухати.

Якийсь час суддю дратувало й те, що він не міг переконати Доллі вболівати за котрусь одну команду. Вона бажала перемоги й тим і тим:

— Я певна, що вони всі хороші хлопці.

Через те радіо ми з Кетрін одного разу навіть посварилися. Це було якраз того дня, коли Мод Райорден мала грати на музичному конкурсі штату. Зрозуміло, що я хотів її послухати, і Кетрін добре про це знала, та вона ввімкнула матч «Університет Тюлейн» — «Технологічний, Джорджія» і не підпускала мене до приймача.

— Що це на тебе найшло останнім часом, Кетрін? — не витримав я.— Така стала себелюбна, завжди чимось невдоволена, і щоб усе було тільки по-твоєму. Їй-право, ти тепер куди гірша, ніж раніш була Віріна.

Справді-бо: наче відшкодовуючи собі престиж, втрачений у сутичці із законом, вона заповзялася посилювати свою владу в домі Телбоу, і ми з Доллі повинні були виявляти повагу до її індіанського походження й покірливо терпіти її сваволю. Загалом Доллі не суперечила, проте щодо Мод Райорден стала на мій бік:

— Нехай Коллін увімкне свою станцію. Буде не по-християнському не послухати Мод. Вона ж нам друг.

Усі, хто слухав тоді Мод, були одностайні: першість мали присудити їй. Вона посіла друге місце, та її батьки все одно раділи: адже то була половина університетської стипендії. І все-таки з нею повелися несправедливо, бо виступила вона прекрасно, куди краще, ніж хлопець, що здобув першу премію. Вона грала ту саму серенаду свого батька, і мені ця музика видалася такою ж гарною, як і того дня в лісі. Відтоді я почав годинами переводити папір, виписуючи ім'я Мод і малюючи в своїй уяві всі її чари, а надто волосся кольору ванільного морозива. Суддя прийшов саме вчасно, щоб послухати передачу разом з нами, і я відчув, як зраділа Доллі: ця музика, схожа на кружляння метеликів, неначе знову поєднала нас, як і того дня серед листя.

Через кілька днів я зустрів на вулиці Елізабет Гендерсон. Вона йшла з перукарні: волосся її було ретельно викладене, нігті нафарбовані,— зовсім доросла дівчина,— і я навіть сказав їй комплімент.

— Це я до вечірки. Сподіваюся, твій костюм уже готовий?

Аж тоді я згадав: вечірка на день усіх святих, на якій вони з Мод просили мене виступити в ролі віщуна.

— Невже ти забув? — сказала вона.— Ну, Колліне, а ми ж так готуємося! Місіс Райорден зварить *винний пунш*. То може бути, що захмеліємо й усе таке інше. А врешті, ця вечірка й на честь Мод: вона ж одержала премію, і крім того...— Елізабет озирнула вулицю — похмурий ряд мовчазних будинків і телефонних стовпів.— Крім того, вона поїде звідси — до університету, ти ж знаєш.

Нас раптом пойняла самотність, іти в різні боки не хотілось, і я пішов проводжати Елізабет додому. По дорозі ми зайшли в «Зелений коник», і Елізабет залишила замовлення на торт до вечірки. Місіс Каунті у фартусі, всипаному блискітками цукру, вийшла з пекарні, щоб розпитати про здоров'я Доллі.

— Сподіваюсь, їй хоч не гірше, ніж має бути,— скрушно мовила вона.— Подумати тільки: запалення легень, та ще й повзуче. Онде в моєї сестри то хоч звичайне було, лежаче. Ще хвалити бога, що Доллі в своєму ліжку лежить. Мені аж на серці полегшало, що ви тепер знову вдома. Ха-ха, лишається тільки посміятися з усієї тої дурниці. Слухай, я оце тільки-но витягла листа з пампушками, то візьми однеси Доллі та привітай її від мене.

Поки ми з Елізабет дійшли до її дому, то поїли майже всі ті пампушки. І вона запросила мене зайти, щоб докінчити їх із склянкою молока.

Будинок Гендерсонів стояв там, де тепер бензозаправна станція. Він складався з кільканадцяти недбало збитих докупи кімнат, в яких завжди гуляли протяги, і давно уже став би надбанням бездомних тварин, коли б Райлі не мав отого свого хисту до теслярства. На подвір'ї був сарай, що правив йому й за майстерню, й за відлюдну місцинку,— там він проводив ранкові години, розпилюючи колоди й стругаючи дошки. Полиці в сараї вгиналися під пам'ятками минулих захоплень: там були банки із заспиртованими зміями, бджолами, павуками, напівзотлілий кажан у плящці, моделі кораблів. Хлоп'ячий запал до набивання опудал залишив по собі жалюгідний на вигляд звіринець, від якого йшов нестерпний нудотний дух. Одним з експонатів був безокий кріль, з мертвотно-зеленавою шубкою та обвислими, наче в сетера, вухами. Усе те слід було б давно закопати в землю.

Останнім часом я кілька разів навідував Райлі. Куля Здоровила Едді Стовера перебила йому ключицю, та

найгірше було те, що він мусив носити на плечі гіпсовий панцир, під яким страшенно свербіла шкіра, а важив він, як запевняв Райлі, щонайменше сотню фунтів. Отож Райлі не міг ані їздити машиною, ані забити як слід цвяха, і йому лишалось тільки байдикувати та журитися своєю бідою.

— Якщо хочеш побачити Райлі,— сказала Елізабет,— він у своєму сараї. Мабуть, і Мод там із ним.

— Мод Райорден?! — Я таки мав чого дивуватися, бо, коли раніш приходив до Райлі, він, запрошуючи мене до сарая, особливо наголошував на тому, що там нам не заважатимуть дівчата: через той поріг, хвалькувато пояснював він, заказано переступати будь-якій жіноті.

— Вона читає йому вголос. Вірші, п'єси... Мод простотаки чудо. Адже брат ніколи не ставився до неї по-людському. Та вона не держить у душі зла. А ще, по-моєму, коли людина так близько бачила смерть, як ото Райлі, вона стає чутливіша до всяких високих матерій. Тож він і слухає її годинами.

Сарай стояв на задньому подвір'ї, в затінку смоковниць. Коло нього перевальцем розгулювали поважні кури-плімутроки, видзьобуючи насіння з повалених усохлих соняшників. На дверях вицвілий вапняний напис, виведений колись хлоп'ячою рукою, ледь чутно застерігав: «Стій!» Я нерішуче спинився. З-за дверей до мене долинув голос Мод, яким вона завжди читала вірші,— співуча, із завмиранням декламація, що її так полюбляли передражнювати деякі лобурі в школі. Мабуть, кожен, почувши, що Райлі Гендерсон дійшов до такого, сказав би: просто йому пошкодило голову, коли він ото впав з платана. Крадькома підступивши до вікна сарая, я побачив Райлі: він замислено розкладав коліщатка розібраного годинника і з виразу його обличчя ніяк не можна було сказати, що він слухає речі більш високі, аніж дзижчання звичайнісінької мухи. Ось він колупнув пальцем у вусі; неначе хотів дати вихід своєму роздратуванню; потім, у ту саму мить, коли я вже намірявся стукнути у вікно й сполохати їх, він одсунув оту свою машинерію, підійшов ззаду до Мод і, нахилившись, згорнув книжку, з якої вона читала. А тоді широко усміхнувся й забрав у кулак волосся на її потилиці — і Мод звелась, мов те кошеня, що його підняли за шкурку. І раптом навколо них ніби сяйнуло сліпуче світло й боляче вдарило мені в очі. Було видно, що цілувалися вони не вперше.

А ще ж не минуло й тижня, як я, зважаючи на чималий досвід Райлі в таких справах, звірився йому зі своїми почуттями до Мод,— і ось тобі маєш! У ту хвилину мені хотілося бути велетом, щоб ухопити той сарай і розтрощити на друзки; або ж висадити двері й затаврувати тих двох ганьбою. А втім, у чому я міг звинуватити Мод? Хоч би як вона ганила Райлі, а я ж завжди знав, що вона потай зітхає за ним. Та й не сказати, щоб нас із нею пов'язувало щось там таке особливе,— ми були щонайбільше добрими приятелями, а в останні два роки й те минулося. Отож я почвалав назад через подвір'я, і бундючні плімутроки глузливо кудкудакали мені навздогін.

— Чогось ти скоро,— сказала Елізабет.— Чи їх там немає?

Я відповів, що не схотів їм заважати:

— Вони ж там так поринули у високі матерії, що куди.

Та Елізабет ніколи не відчувала іронії. Здавалося б, за її сентиментальною зовнішністю мала ховатися тонка душа, проте вона розуміла все аж надто дослівно.

— Як добре, правда ж?

— Страшенно добре.

— Колліне... З якого це дива ти раптом скис?

— Та ні, чого. Просто я застуджений.

— Дарма, до вечірки одужаєш. Тільки неодмінно приготуй костюм. Райлі вбереться сатаною.

— Якраз підходить.

— А ти маєш бути кістяком, як умовились. Я розумію, лишився усього один день...

Та я й не думав іти на ту їхню вечірку. Повернувшись додому, я одразу ж засів писати листа до Райлі. «Дорогий Райлі...» Ні, не так. «Дорогий Гендерсон...» Я подумав і викреслив «дорогий» — досить і просто «Гендерсон». «Гендерсон, тобі не вдалося приховати свою зраду...» Я списав кілька сторінок, відновлюючи на папері початок нашої дружби, її славну історію, і мене дедалі дужче обсідали сумніви: ні, тут напевне якась помилка — такий вірний друг просто не міг скривдити мене. А наприкінці я зловив себе на тому, що почав велемовно запевняти його в своїй найщирішій дружбі та братній любові. Отож я викинув усю ту маячню в огонь і за п'ять хвилин уже був у кімнаті Доллі, щоб дізнатися, чи є хоч якась надія змайструвати мені на завтрашній вечір убрання кістяка.

Швачка з Доллі була нікчемна: вона й поділ до ладу підшити не вміла. Те саме можна було сказати й про Кет-

рін. Але таку вже вона мала вдачу, що вдавала з себе дуже тямущу в усьому, а надто в тому, в чому найменше тямила. Вона негайно послала мене до Вірининої крамниці, звелівши принести сім ярдів щонайкращого чорного сатину. «А з тих сімох ярдів, дивись, і нам з Доллі якісь окрайчики залишаться — спідницю там підшити абощо». Потім узялася знімати з мене мірку, і, хоч сама та процедура була розумна й потрібна, в Кетрін з неї вийшов справжнісінький цирк: вона ж бо не мала анінайменшого уявлення, як застосувати до всіх тих вимірів ножиці та матерію.

— З оцього клаптика,— мовила вона, відкраюючи не менше як добрий ярд,— декому вийдуть гарні штаненята. А оце,— кремсь-кремсь ножицями,— буде комірець, він добре прикрасить моє старе ситцеве плаття.

Тієї матерії, що припала мені, навряд чи вистачило б і карликові сором прикрити.

— Кетрін, голубонько, нам не про себе треба дбати,— спинила її Доллі.

Вони працювали без перепочинку від полудня до вечора. Коли суддя, як звичайно, прийшов навідати Доллі, його посадили засилювати нитку в голки, бо Кетрін заявила, що терпіти цього діла не може: «Аж мороз поза шкірою йде, наче я ото черв'яка на гачок насаджую». А коли настав час вечеряти, вона сказала «годі» й пішла до своєї хатини серед шпалер лімської квасолі.

Та Доллі охопило гарячкове бажання закінчити все того ж таки вечора, і вона стала жвава й балакуча. Голка в її руках аж миготіла, проштрикуючи сатин то зверху, то зі споду, і так само, як стібки на матерії, фрази її складалися в нерівну, ламану лінію.

— Як ти гадаєш,— спитала вона,— чи дозволить Вірі-на й мені влаштувати вечірку? Я ж тепер маю стільки друзів. І Райлі, і Чарлі, а ще б можна запросити й місіс Каунті, й Мод з Елізабет. Десь так навесні. Вечірка в саду, з невеличким фейєрверком... От тато в нас таки мастак був шити. Шкода, що це не передалося від нього мені. За давніх часів багато чоловіків не цуралися шитва. Був у тата один приятель, то він хтозна-скільки призів здобув за клаптикові ковдри. А тато казав, що то для нього добрий відпочинок після тяжкої праці на фермі... Слухай, Колліне. Пообіцяй мені одну річ, гаразд? Я була проти того, щоб забрати тебе до нас, вважала — недобре хлопцеві рости в домі, де самі жінки. Старі жінки із своїми

забобонами. Але то вже у минулому, та й тепер воно мене майже не турбує: ти не пропадеш і виб'єшся в люди. То пообіцяй мені ось що: будь добрий до Кетрін, не покинь її напризволяще. Я часом цілу ніч не сплю, все думаю, як ото вона залишиться сама-одна... Ну от.— Вона розправила в руках мій костюм.— Зараз побачимо, як він буде на тобі.

У ході він був завузький, а ззаду одвисав, наче трикотажні підштанки на старому дідові; широчезні холоші теліпалися, як матроський кльош; один рукав не доходив до зап'ястка, а другий закривав пальці. Одне слово, як визнала й сама Доллі, вигляд мав не дуже елегантний.

— Та постривай, ось ми намалюємо кістки...— мовила вона.— Сріблястою фарбою. Віріна купила колись бляшаночку, флагшток пофарбувати, коли ще не загризлася з владою. Вона має бути десь на горищі, та бляшаночка. Заглянь-но під ліжко, чи немає там моїх капців.

Уставати з ліжка їй не дозволялося, навіть Кетрін не допустила б такого.

— Та не сварися ти, а то всю втіху зіпсуєш,— сказала Доллі й сама знайшла свої капці. Годинник на будинку муніципалітету вибив одинадцять разів: отже, було пів на одинадцяту — пізня година як для містечка, де двері поважних домів замикають о дев'ятій; а нам вона видалася ще пізнішою, бо за стіною Віріна вже позгортала свої конторські книги й пішла до ліжка. Ми взяли в білизняній коморі гасову лампу і при її мерехтливому світлі тихенько піднялися драбиною на горище. Там було холодно, і, поставивши лампу на барильце, ми деякий час стояли коло неї, наче то був камін. Набиті тирсою голови, що колись допомагали продавати капелюхи-канотьє, німотно спостерігали наші пошуки. Щоразу як ми доторкалися до чогось рукою, чулося швидке сполохане дріботіння крихітних лапок. Із перекинутої коробки з нафталіном посипалися й зацокали по підлозі білі кульки.

— Ой боже мій! — захихотіла Доллі.— Якщо Віріна почує, то зараз же викличе шерифа.

Ми відкопали безліч різних щіточок, але фарба, яку врешті розшукали під купою засохлих святкових гірлянд, виявилася не сріблястою, а золотистою.

— Та це ж іще краще, хіба ні? Золотий кістяк, просто розкіш. А ти тільки глянь, що я ще знайшла.— То була коробка від взуття, обв'язана мотузкою.— Мої скарби,— пояснила Доллі, відкриваючи коробку біля лампи. Вона

по черзі піднесла до світла уламок стільника, шершневе гніздо, обтиканий гвоздиками апельсин, що давно уже втратив будь-який запах. Тоді показала голубе сойчине яєчко, обгорнуте ватою.

— Я ніколи не поступалася своїми принципами. Отож це яєчко викрала для мене Кетрін, то був її подарунок на різдво.— Вона усміхнулась, і обличчя її здалося мені великим метеликом, що повис над лампою: воно було таке ж сміливе й таке ж тендітне.— Чарлі казав, що любов — це ланцюг добрих почуттів. Сподіваюся, ти слухав і зрозумів його. Бо якщо ти можеш полюбити щось одне,— вона тримала в руці голубе яєчко так само обережно, як ото суддя колись тримав опалий листок,— то зможеш полюбити й щось інше, а це вже набуток, з ним можна жити. І тоді ти зможеш простити все-все... Ой,— зітхнула вона,— ми ж тебе ще не розмалювали. Я хочу здивувати Кетрін: скажемо їй, що вночі, поки ми спали, гномики закінчили твій костюм. Та вона просто очманіє з подиву.

Міський годинник знову посилав у простір свою вість, і кожний звук її линув, наче колихливий стяг, над захололим уві сні містом.

— Я знаю, що тобі лоскітно,— сказала Доллі, вимальовуючи в мене на грудях золоті ребра,— але ти потерпи, а то я казна-чого намалюю.— Вмочаючи щіточку в фарбу, вона провела нею вподовж рукавів та холош, і вийшли золоті кістки — руки й ноги.— Щоб ти запам'ятав усі компліменти, яких тобі наговорять, бо їх буде багато,— звеліла вона мені, без найменшої скромності милуючись своєю роботою.— Ой боже ж мій!..— Вона сплеснула руками, і сміх її весело розкотився під кроквами.— То ти ще не збагнув...

Авжеж, я опинився в становищі того чоловіка, що фарбував підлогу від дверей і загнав себе в глухий кут. Розмальований спереду та ззаду свіжою золотистою фарбою, я був у своєму костюмі наче в пастці; одне слово, вскочив у добру халепу, за що й почав вичитувати Доллі, сердито тицяючи на неї пальцем.

— А ти покружляй,— піддрочувала вона мене.— Покружляєш, то швидше протряхнеш.— Вона потішено розметала руки й повагом, не в лад, пішла обертом по тінях, що лежали на підлозі горища. Поли її халата розліталися, старі капці мотались на худих ногах. Раптом, немовби наштовхнувшись на когось, вона спіткнулася і вхопилась однією рукою за голову, а другою за серце.

Десь далеко, ген на обрії чутності, завив паровозний гудок; він ніби збудив мене, і я нараз побачив, як розгублено кліпають її очі, а обличчя зводить болісна судома. Обхопивши її руками, так що свіжа фарба залишила свій малюнок і на ній, я почав гукати:

— Віріно! Хто-небудь! Допоможіть!

— Цить ти, цить,— прошепотіла Доллі.

Уночі будинки сповіщають про нещастя раптовими спалахами світла в усіх вікнах. Кетрін шкандибала з кімнати до кімнати і вмикала лампи, що їх не світили роками. Тремтячи в своєму зіпсованому костюмі, я сидів у ясно освітленому передпокої на одній канапці з суддею — він прибіг одразу, накинувши тільки плащ на фланелеву нічну сорочку. Щоразу як до передпокою виходила Віріна, він соромливо, мов дівчина, підбирав під себе голі ноги. На світло в наших вікнах почали сходитися сусіди, пошепки розпитуючи, що сталось. Віріна вийшла до них на ганок і пояснила: у її сестри, міс Доллі, серцевий удар. Доктор Картер не дозволив нікому заходити до її кімнати, і ми скорилися, навіть і Кетрін: засвітивши останню лампу, вона стала під дверима Доллі й прихилилася до них головою.

У передпокої стояла вішалка для капелюхів, з оленячими рогами та дзеркалом. Там висів оксамитовий капелюшок Доллі, і коли на світанку по дому перебіг легкий вітрець, у дзеркалі відбилося, як затріпотіла на ньому вуалька.

І тоді я зрозумів, що Доллі з нами вже немає. Якусь мить тому вона невидимо промайнула повз нас, і я в уяві своїй полинув за нею. Ось вона перетнула площу, поминула церкву, а тепер уже онде біля пагорба. Під нею багряніє індіанська трава, і дорога їй лежить саме туди.

*

Тією самою дорогою ми пройшли з суддею Кулом у вересні наступного року. Всі ті місяці ми майже не бачились, тільки раз випадково зустрілися на площі, і він сказав, щоб я приходив до нього коли захочу. Я й думав був піти, але щоразу як опинявся коло пансіону міс Белл, відводив очі у протилежний бік.

Десь я читав, ніби й теперішнє й майбутнє життя людини — це одна спіраль, що кожний її виток уже містить у собі наступний і наперед визначає його напрям. Може,

воно й так, але моє власне життя нагадує мені скоріше низку замкнених кіл, що ніколи не розгортаються так вільно й послідовно, як витки спіралі. Для мене перехід з одного кола в друге — це завжди стрибок, а не плавний рух. І що найбільше мене зморює — то це перерви між ними, коли я ще не знаю, куди стрибнути далі. От і після смерті Доллі я довго перебував у такому завислому стані.

І тоді я надумав весело пожити.

День у день я стовбичив у Філовому кафе перед більярдним автоматом, де виграшем був безплатний кухоль пива, і хоч подавати мені пиво було протизаконно, але Філ сподівався, що згодом я успадкую Вірінині гроші й, можливо, допоможу йому відкрити готель. Я мастив волосся бриль-янтином і ганяв на танці по сусідніх містечках, а вночі світив ліхтариком у вікна дівчатам і жбурляв по шибках камінцями. На одній заміській фермі в мене був знайомий негр, що торгував саморобним джином «Жовтий диявол», і я підлещувався до кожного, хто мав автомобіль.

І все через те, що не хотів лишатися й хвилини зайвої у домі Телбоу. Просто не мав чим дихати в тому застояному повітрі. У кухні тепер хазяйнувала чужа людина — клишонога кольорова дівчина; вона цілими днями співала — невпевнено, боязко, мов дитина, що намагається додати собі духу десь у похмурій безлюдній місцині. Куховарка з неї була препогана. До того ж вона занапастила нашу герань. Коли Віріна наймала її, я не заперечував: сподівався, що це спонукає Кетрін повернутися до роботи. Та де там. Кетрін, як видно, й не думала навчати чогось нову дівчину: тепер вона й днювала й ночувала в отій своїй хатині на задньому подвір'ї. Забрала до себе радіоприймач і жила там на власну втіху.

— Я те ярмо з себе скинула і назад у нього не полізу,— заявила вона.— Мені треба спочити.

Від неробства вона погладшала, а ноги набрякли так, що довелося розрізати халявки черевиків. Наслідуючи звичаї Доллі, вона перебирала всяку міру, от хоч би щодо солодощів: на вечерю їй приносили з аптеки-закусочної по два фунти морозива, а в складках її плаття завжди шурхотіли обгортки від цукерок. Поки не стала аж надто гладка, вона уперто втискалася в плаття, що залишились після Доллі, неначе в такий спосіб удержувала свою подругу при собі.

Навідувати Кетрін стало для мене справжньою мукою, і я щоразу йшов до неї, згнітивши серце, обурюючись у душі тим, що змушений правити їй за товариство. Якось я не пішов до неї день, потім три дні, а потім і цілий тиждень. І коли після тих перерв приходив знову, мені здавалося, що й важка мовчанка між нами, і її недбале поводження зі мною сповнені докору. Гризоти сумління заважали мені зрозуміти правду, а полягала вона в тому, що Кетрін було байдуже, чи я приходжу до неї, чи ні. Аж поки одного дня вона довела це ділом: просто взяла та й викинула кавалки вати з дірок між зубами. Тепер і я перестав розуміти, що вона каже. Це сталося в ту мить, коли я почав був щось пояснювати, маючи на думці раніше піти,— вона підняла накривку своєї бокастої грубки й виплюнула вату в огонь. Щоки її одразу запали, обличчя стало немовби виснажене голодом. Тепер я більш не думаю, що вона вчинила так з наміром помститися мені,— просто дала зрозуміти, що я нічим перед нею не зобов'язаний: своє майбутнє вона воліла не ділити ні з ким.

Час від часу Райлі одвозив мене кудись своєю машиною, але твердо покладатися на нього та на його автомобіль я не міг: відколи Райлі став ділком, і той і той були майже весь час страшенно зайняті. На околиці містечка бригада тракторів уже розчищала дев'яносто акрів землі, що їх він купив під забудову. Місцевим поважним особам сподобався й інший його план: збудувати коштом міста шовкоткацьку фабрику, де кожний городянин матиме свій пай; крім можливих прибутків, таке промислове підприємство обіцяло й приріст населення. Газета надрукувала захоплену передову статтю, присвячену цьому проектові, в якій говорилось: місто має пишатися тим, що зростило такого заповзятливого юнака, як Райлі Гендерсон. А сам Райлі відпустив вуса, найняв контору й посадив у ній за секретарку свою сестру Елізабет. Мод Райорден вступила до університету в столиці штату, і майже кожної суботи він возив сестер до неї: мовляв, дівчата дуже нудьгують за Мод. Про заручини міс Мод Райорден та містера Райлі Гендерсона «Кур'єр» сповістив у день всіх дурних — першого квітня.

Вони взяли шлюб у середині червня, урочисто обмінявшись обручками перед вівтарем. Ми з суддею були дружками. Всі подружки молодої, крім сестер Гендерсон, були приїжджі — світські дівчата, з якими Мод завела знайом-

ство в університеті. «Кур'єр» назвав їх «чарівними початківками», і то був по-рицарському великодушний комплімент. Молода тримала в руках букет жасмину та бузку, молодий був у гетрах і погладжував вуса. Весільні дарунки ледве вмістилися на великому столі. Я подарував їм шість брусків запашного мила та попільницю.

Після вінчання ми з Віріною поверталися додому, ховаючись від сонця під її чорною парасолькою. День був пекельно гарячий, хвилі розжареного повітря коливалися навколо, немов звуки святкових дзвонів баптистської церкви, і перспектива довгого літа, що простяглася переді мною, була така ж тоскна, як та безлюдна полуднева вулиця. Літо, ще одна осінь, знову зима... Не спіраль — замкнене коло, як оце тінь від парасольки. І коли вже треба вистрибнути з нього... Серце моє тіпнулось, і я стрибнув.

— Віріно, я хочу поїхати звідси.

Ми стояли біля нашої садової хвіртки.

— Знаю. Я й сама хочу,— сказала вона, згортаючи парасольку.— Ото все думала поїхати десь разом з Доллі. Хотіла показати їй океан.

Раніше Віріна здавалася високою на зріст через свою владну поставу. Тепер вона трохи зсутулилася, голова її тремтіла. Мені аж дивно стало, що колись я міг так її боятися,— це була тепер звичайнісінька жінка, по-жіночому полохлива та марновірна,— все говорила про грабіжників, поначіпляла на двері засувок, а дах утикала громовідводами. Вона віддавна мала звичай першого дня

кожного місяця ходити по місту власною персоною, збираючи всілякі платежі, що належали їй з людей, і, коли облишила ці свої походи, це викликало деяке замішання: городяни так звикли до того чорного дня, що тепер їм його бракувало. Жінки казали: все тому, що вона не має сім'ї; відколи поховала сестру, то стала сама не своя. А чоловіки винуватили доктора Морріса Рітца: він їй геть усі пампороки забив, казали вони, і хоч як раніш самі сварилися з Віріною, але тепер узяли її сторону. Три роки тому, повернувшись до цього міста, я вирішив насамперед розібрати майнові папери родини Телбоу, і серед особистих речей Віріни — ключів, фотографій Моді Лори Мерфі — натрапив на поштову листівку, надіслану з Парагваю через два місяці після смерті Доллі, на різдво: «Як у нас тут кажуть, *Feliz Navidad* [1]. Ти скучила за мною? Морріс». І, прочитавши її, я подумав собі, що після того Вірінині очі весь час трохи косили до перенісся, і в їхньому погляді, немовби зверненому всередину, була смертельна мука; а тоді пригадав, як у день одруження Райлі ті очі, сльозаві од нещадного сонячного світла, на мить глянули прямо і в них сяйнула надія.

— Це може бути довга породож. Я вже й сама міркувала, що треба б продати дещо... дещо з майна. Ми могли б поїхати кудись пароплавом. Ти ж ніколи ще не бачив океану.

Я зламав гілочку квітучої жимолості, що звисала з садового паркана, і почав обривати з неї листя, а Віріна дивилася на мене так, наче я шматував оту картину нашої подорожі, яку вона виплекала в уяві.

— Ну що ж...— Вона торкнулася родимки, що вирізнялась у неї на щоці, як сльоза.— Гаразд,— мовила вже діловим тоном.— То які твої наміри?

Отак і сталося, що я зібрався піти до судді аж у вересні, та й то тільки щоб попрощатись. Речі були спаковані. Еймос Легренд востаннє підстриг мене («Гляди тільки, золотце, щоб не повернутися тобі лисому. Це я до того, що вони там не проминуть нагоди злупити з тебе скальп, а то й усього обдерти як липку»); на мені був новий костюм, нові черевики та сірий фетровий капелюх («Ой яка ж ви цяця, містере Коллін Фенвік! — вигукнула місіс Каунті, побачивши мене.— Виходить, адвокатом будеш? То вже й убрався по-адвокатському. Ні-ні, хлоп-

[1] Щасливого різдва *(ісп.)*.

чику, цілувати тебе я не стану. Не дай боже забруднити таку пишноту якимсь пекарським непотребом. То ти пиши нам, чуєш?»); і того ж таки вечора поїзд мав урочисто помчати мене через усю країну, аж ген на північ, до міста, де вже майоріли прапори на мою честь.

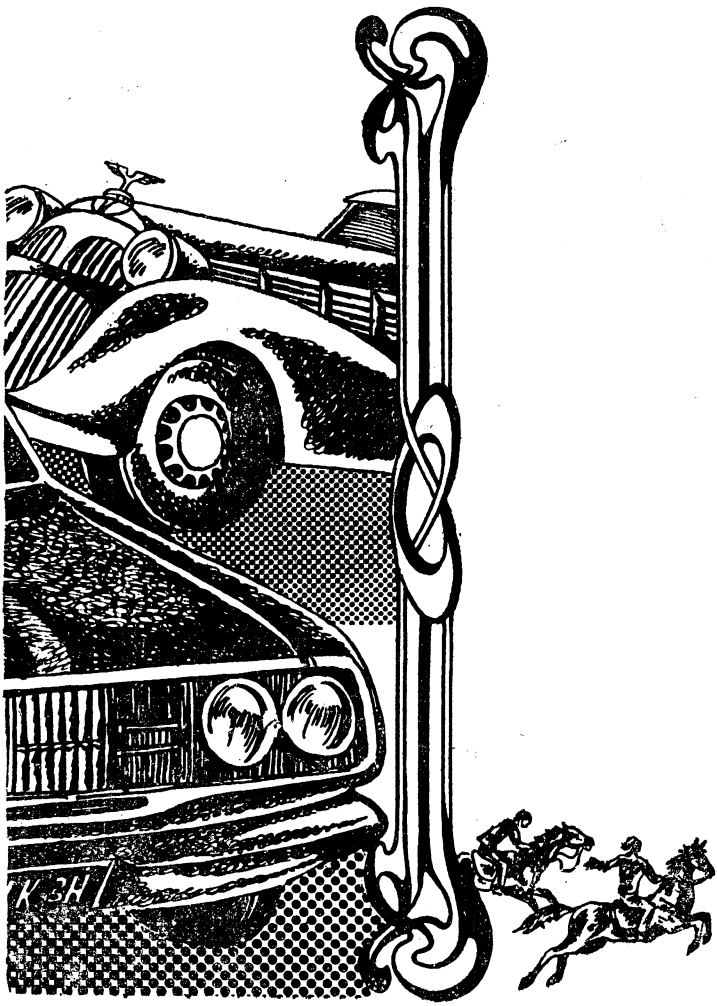
У міс Белл мені сказали, що суддя пішов погуляти. Я знайшов його на площі, і в мене боляче стиснулося серце, коли я побачив цього дужого, чепурного чоловіка з індіанською трояндою у петельці в оточенні старих шкарбанів, що сиділи там день у день, базікаючи, харкаючи й дожидаючи смерті. Він узяв мене за руку й повів геть од них, і, поки він по-дружньому напучував мене й ділився власним студентським досвідом, ми поминули церкву й пішли дорогою, що веде до Річкового лісу. Та дорога і те дерево... Я тоді заплющив очі, щоб закарбувати їх у пам'яті, бо й подумати не міг, що повернуся, не передбачав, як часто ходитиму подумки тією дорогою і уявлятиму собі те дерево,— аж поки вони непереборно потягнуть мене назад.

Здавалося, ні суддя, ні я не усвідомлювали того, куди простуємо. З мовчазним подивом ми обвели очима круговид, що відкривався з кладовищенського пагорба, і, тримаючись за руки, спустилися на обпалену гарячим літом та обагрену вереснем луку. Водоспад барв заливав сухе, наструнене листя індіанської трави, і мені захотілося, щоб і суддя почув те, про що казала мені Доллі: оту лугову арфу, що збирає, запам'ятовує і розповідає історії людей, арфу, в якій бринить безліч голосів. І ми стали слухати.

СНІДАНОК У ТІФФАНІ

повість

Мене завжди тягне назад до тих місць, де я колись жив,— до самих будинків, до навколишніх кварталів. Є, приміром, у східній частині Нью-Йорка, на одній із сімдесятих вулиць, великий похмурий особняк, в якому під час війни я найняв своє перше помешкання. То була одна-єдина кімната, захаращена всіляким мотлохом, серед якого впадали в око диван та дебелі крісла, оббиті тим особливим шорстким червоним плюшем, що одразу викликає згадку про задушний день у залізничному пульмані. Поштукатурені стіни мали колір тютюнової жуйки. Скрізь, навіть у ванній, висіли дешеві гравюри з краєвидами римських руїн, вкриті рудими плямами старості. Єдине вікно дивилося на пожежні сходи. Та, незважаючи на все те, щоразу як я намацував у кишені ключ, на душі в мене ставало веселіше: адже в цій кімнаті, нехай і такій непривітній, я вперше жив сам собі господарем, і там були мої книжки, стакани з іще не заструганими олівцями — усе потрібне, як мені тоді здавалося, щоб стати письменником,— а саме це я мав на меті.

У ті дні мені й на думку не спадало писати про Холлі Голайтлі, та, мабуть, не спало б і досі, коли б не розмова із Джо Беллом, що збудила в мені давні спогади про неї.

Холлі Голайтлі мешкала тоді в тому ж таки старому будинку: вона наймала квартиру під мною. А Джо Белл тримав бар за рогом, на Лексінгтон-авеню, та й тепер його тримає. І Холлі, і я заходили туди разів по шість-сім на день — не випивати, тобто не тільки випивати, а й дзвонити по телефону-автомату: під час війни поставити телефон у помешканні було важко. Крім того, Джо Белл охоче переказував усілякі доручення, а Холлі цінувала це як ніхто інший, бо завжди мала їх силу-силенну.

Усе те, звісна річ, було давно, і минулого тижня я побачив Джо Белла вперше за кілька років. Перед тим ми вряди-годи передзвонювались, і, опинившись десь поблизу, я заглядав до його бару, але по-справжньому ми ніколи не приятелювали, й пов'язувало нас тільки те, що обидва

були друзями Холлі Голайтлі. Джо Белл має нелегку вдачу, він і сам це визнає й пояснює тим, що досі не одружений і що в нього підвищена кислотність. Кожен, хто його знає, скаже вам, як важко з ним розмовляти. Навіть неможливо, якщо ви не поділяєте його пристрастей, а одна з них — це Холлі. В числі інших: хокей, породисті собаки, «Пригоди міс Неділі» (нескінченна щонеділька радіомелодрама, якої він не пропускає ось уже п'ятнадцять років) та оперети Гілберта й Саллівена — він запевняє, що один з них його родич, не пригадую вже, котрий саме.

Отож, коли минулого вівторка, десь пополудні, задзвонив телефон і я почув: «Говорить Джо Белл»,— то одразу збагнув, що мова буде напевне про Холлі. Та він нічого не пояснив, сказав тільки: «Чи не могли б ви зараз підскочити до мене? Важлива справа»,— і я почув, як його жаб'ячий голос урвався від хвилювання.

Під холодною жовтневою зливою я спіймав таксі і дорогою навіть подумав: а може, вона сама там, може, я знов побачу Холлі.

Але в барі, крім власника, не було нікого. Заклад Джо Белла — досить тихий куточок порівняно з іншими барами на Лексінгтон-авеню. Ні неонової вивіски, ні телевізора. У двох старих дзеркалах видно, яка надворі погода, а за прилавком, у ніші, облямованій фотографіями зірок хокею, завжди стоїть велика ваза із свіжими квітами, що їх по-жіночому дбайливо ставить туди сам Джо Белл. Що він і робив, коли я зайшов до бару.

— Ви самі розумієте,— мовив він, застромляючи у вазу гладіолус,— що я не покликав би вас сюди без причини. Мені треба порадитися з вами. Сталася незвичайна річ. Дуже незвичайна.

— Якісь новини від Холлі?

Він потер між пальцями листок квітки, ніби не знаючи, як відповісти. Невисокий на зріст, з гарною шорсткою сивою чуприною та довгастим кощавим обличчям, що пасувало б куди вищому чоловікові, він завжди видавався свіжозасмаглим, а тепер почервонів ще дужче.

— Я б не сказав, що саме від неї. Цебто не знаю. Ось чому мені й треба порадитися з вами. Але спершу давайте я споруджу вам щось випити. За новим рецептом. Це зветься «Білий ангел»,— пояснив він, змішуючи порівно горілку й джин, без вермуту.

Поки я пив цю суміш, Джо Белл стояв, посмоктуючи таблетку від печії, і, як видно, обмірковував те, що мав мені сказати. Потім спитав:

— Ви пригадуєте такого містера Юніосі? Джентльмена з Японії.

— З Каліфорнії,— поправив я. Так, я добре пам'ятав містера Юніосі. Він працював фотографом в одному ілюстрованому журналі і в ті часи, коли я його знав, наймав квартиру-студію на горішньому поверсі того ж таки старого будинку.

— Не збивайте мене. Я питаю тільки, чи знаєте ви, про кого я кажу. Знаєте — і добре. То от, учора ввечері затанцьовує сюди не хто інший, як цей самий містер Юніосі власною персоною. Я не бачив його вже, мабуть, понад два роки. І де ж, ви думаєте, він ці два роки був?

— В Африці.

Джо Белл забув про свою таблетку, очі його повужчали.

— Звідки ви знаєте?

— Із світської хроніки.— Я справді прочитав про це в газеті.

Він рвучко висунув шухлядку каси й дістав з неї цупкий конверт.

— А про це в тій хроніці написано?

У конверті було три фотографії, майже однакові, хіба що зняті під різними кутами: високий стрункий негр у ситцевій спідничці, соромливо й водночас гордо усміхаючись, показував химерну дерев'яну скульптуру — видовжену голову дівчини з коротким і рівним, наче в хлопця, волоссям, з навдивовижу великими, посадженими трохи навскіс очима на звуженому донизу обличчі, та перебільшено широким ротом, трохи подібним до клоунського. З першого погляду скульптура здалася мені типовим примітивом, але потім я побачив, що то викапана Холлі Голайтлі, принаймні схожа на неї так, як тільки може бути схожа на людину темна нежива річ.

— Ну, що ви на це скажете? — спитав Джо Белл, потішений моїм розгубленим виглядом.

— Начебто схоже на неї.

— Слухайте, друже,— ляснув він рукою по прилавку,— та це ж вона і є! Так само певно, як і те, що я стою отут перед вами. Той япончик враз її впізнав, тільки-но побачив.

— Він бачив її? В Африці?

— Ну, не її саму. Тільки оцю вирізьблену голову. Але ж це однаково. Ось, читайте,— сказав він, перевертаючи одну з фотографій.

На звороті було написано: «Різьблення по дереву. Плем'я С., Тококул, Східна Африка. Різдво 1956 р.».

— Ось що розказує япончик...— почав Джо Белл і переповів мені таку історію.

На різдво містер Юніосі, як завжди, зі своїм фотоапаратом, проїжджав через Тококул, сільце, що загубилося не знати, та й ні до чого знати, в яких хащах,— то була всього-на-всього купка глинобитних халуп з мавпами у дворах та канюками на покрівлях. Він вирішив не спинятися, коли раптом побачив негра, що сидів навпочіпки біля порога й різьбив на ціпку мавп. Містерові Юніосі сподобалась його робота, і він захотів побачити щось іще. Тоді йому й показали оту дівочу голову, і, за його власними словами, у нього виникло таке відчуття, ніби він спить і бачить сон. Та коли він сказав, що хоче купити її, негр узявся рукою за своє чоловіче причандалля (як видно, це приблизно те саме, що вдарити себе в груди) і відповів: «Ні». Ні фунт солі й десять доларів, ні ручний годинник, два фунти солі й двадцять доларів — ніщо його не похитнуло. Тоді містер Юніосі поклав собі хоча б дізнатися, за яких обставин зроблено те різьблення. Це коштувало йому всієї його солі та годинника, а історію було викладено де африканськими, де каліченими англійськими словами, а де й на мигах. Та загалом виходило начебто так, що навесні того року з околишніх хащів виїхало верхи на конях троє білих людей. Молода жінка та два чоловіки. Очі в чоловіків були червоні від жару, обох тіпала пропасниця, і вони мусили перебути кілька тижнів замкнені в окремій хатині; а жінці припав до душі різьбяр, і вона ділила з ним його циновку.

— Оцьому я вже не вірю,— бридливо мовив Джо Белл.— Я знаю, вона завжди чинила як хотіла, але не думаю, щоб могла дійти аж до такого.

— А що далі?

— Далі нічого.— Він знизав плечима.— Потім вона як з'явилася, так і зникла: поїхала геть верхи на коні.

— Сама чи з тими двома чоловіками?

Джо Белл кліпнув очима.

— Та мабуть, що з ними. А япончик, той розпитував про неї скрізь де тільки був. Одначе більш ніхто її не бачив.— Тоді, відчувши, мабуть, моє розчарування і не

бажаючи ділити його зі мною, сказав: — Та погодьтеся хоч з одним: це єдина вірогідна звістка за... скільки ж це минуло років?..— Він почав лічити на пальцях, але їх не вистачило.— Сподіваюся, що вона хоч розбагатіла. Напевне розбагатіла. Щоб тинятися по всій Африці, треба мати добрі гроші.

— Навряд чи вона й ногою ступала в ту Африку,— мовив я, сам вірячи тому, що кажу. А проте, я таки міг уявити собі її там: це було на неї схоже. Та й оця різьблена голова... Я знову подивився на фотографії.

— Коли ви вже так багато знаєте, то де ж вона тепер?

— Померла. Або втрапила до божевільні. Або вийшла заміж. Так, оце найпевніше: вийшла заміж, угамувалась і, можливо, живе тут-таки, в одному місті з нами.

Джо Белл на хвилину замислився.

— Ні,— заперечив він зрештою і похитав головою.— І я скажу вам чому. Якби вона жила тут у місті, я б побачив її. Уявіть собі чоловіка, що полюбляє гуляти пішки, як-от я приміром,— і ходить цей чоловік по місту вже десять чи дванадцять років, і все видивляється одну особу, і ніколи її не зустрічає,— то чи не говорить воно за те, що її тут нема? Мало не щодня мені трапляється на очі щось її: то маленький плаский задок, то... е, та перша-ліпша худенька дівчина, що ходить швидко і прямо...— Він раптом замовк, помітивши, що я надто пильно дивлюся на нього.— Ви думаєте, я з глузду зсунув?

— Ні, просто я не знав, що ви її кохаєте. Що *так* кохаєте.

Я пошкодував, що сказав це, бо він ураз збентежився, згріб з прилавка фотографії і засунув назад у конверт. Я поглянув на годинник. Поспішати мені було нікуди, але я подумав, що краще все-таки піти.

— Стривайте,— мовив він, схопивши мене за руку.— Ну звісно, я кохав її. Одначе не так, щоб чіпати там або що.— А тоді без усмішки додав: — Не скажу, ніби я не думаю про такі речі. Дарма що мені десятого січня буде шістдесят сім. І от дивина: що далі я старію, то більше все воно мені в голові. Не пригадую навіть, щоб я стільки думав про це, коли був хлопчиськом. Ну просто-таки весь час. Мабуть, чим ти старіший і чим важче тобі це здійснити, тим дужче воно розпирає голову і лягає тягарем на душу. Щоразу як я читаю в газеті, що якийсь там старий зганьбив себе, я знаю: то все через отой тягар. Але...— Він налив собі віскі й вихилив нерозведене.—

Але я себе не зганьблю, ні. І присягаюся богом: щодо Холлі мені таке ніколи й на думку не спадало. Можна любити людину й без цього. Тоді вона тобі наче стороння — стороння, але друг.

До бару зайшли якісь двоє, і то була зручна нагода попрощатися. Джо Белл провів мене до дверей і там знову схопив за руку.

— То ви вірите?

— Що ви не думали її чіпати?

— Та ні, я про Африку.

Нараз мені здалося, що я вже нічого не пам'ятаю з його розповіді, хіба тільки те, як Холлі від'їжджає верхи на коні.

— Так чи так, а її немає.

— Еге ж,— мовив він, відчиняючи двері.— Немає, і край.

Злива уже вщухла, залишивши по собі тільки дрібну мряку в повітрі; отож я завернув за ріг і пішов вулицею, де стоїть мій колишній будинок. На цій вулиці ростуть дерева, що влітку кидають на тротуар прохолодні візерунчасті тіні, але тепер листя на них пожовкло, майже все облетіло і, ослизнувши від дощу, ковзало під ногами. Будинок стоїть посередині кварталу, одразу ж за церквою, де синій годинник на вежі вибиває час. Відтоді як я там жив, будинок трохи опорядили: замість старих дверей з матовими шибами, поставили нові, чорні й блискучі; на вікнах з'явилися чепурні сірі віконниці. Ніхто з тих, кого я пам'ятаю, там уже не живе, крім мадам Сапфії Спанелли, осиплої колоратури, що кожного дня ходила до Центрального парку кататися на роликах. Я знаю, що вона досі живе там, бо піднявся сходами й подивився на поштові скриньки. Одна з тих скриньок і відкрила мені колись, що є в світі така Холлі Голайтлі.

*

Я прожив у тому будинку десь із тиждень, перш ніж помітив на поштовій скриньці квартири номер два чудну картку, віддруковану гарним вишукано-простим шрифтом. На ній значилося: «*Міс Холідей Голайтлі*»,— а трохи нижче, в кутку: «*Подорожня*». Ці слова причепилися до мене, мов нав'язлива мелодійка: «Міс Холідей Голайтлі, подорожня».

Якось далеко за північ я прокинувся від того, що містер Юніосі гукав щось на сходах згори наниз. Мешкав він на

горішньому поверсі, отож голос його, роздратований і сердитий, лунко розлягався по всьому будинку:

— Міс Голайтлі! Я змушений протестувати!

Голос, що озвався у відповідь з дна сходового колодязя, був молодий і безтурботно-веселий:

— Ой голубчику, ви вже пробачте! Я знов загубила цей бісів ключ!

— Скільки можна дзвонити в мій дзвінок. Я дуже-дуже прошу вас зробити собі ключ.

— Та я їх щоразу гублю.

— Я працюю, мені треба спати! — гукав містер Юніосі.— А ви завжди дзвоните в мій дзвінок.

— Ну *не треба* сердитися, *любий* ви мій, я більше *не буду*. І якщо ви пообіцяєте не сердитись...— Голос її наближався — вона піднімалася сходами.— ...то, може, я дозволю вам зробити оті знімки, про які ми говорили.

На той час я уже встав з ліжка й трохи прочинив свої двері. Мені було чути мовчанку містера Юніосі — тобто чути, як змінився його віддих.

— Коли? — запитав він.

Дівчина засміялася.

— Колись,— відказала невиразно.

— Будь-коли,— мовив він і зачинив двері.

Я вийшов на сходи й перехилився через бильця так, щоб тільки побачити її, а самому лишитися непоміченим. Вона ще піднімалася східцями, та за хвилю вийшла на площадку, і лампочка під стелею освітила її перисту хлоп'ячу зачіску, де темно-рудуваті пасма волосся перемежовувалися з білястими. Ночі стояли теплі, майже літні, і на ній була легка чорна сукенка, чорні сандалети й коротке, під саму шию, перлове намисто. Дівчина була помодному худа, проте вигляд мала цілком здоровий — майже як ото на рекламі вівсяного концентрату до сніданку,— від неї аж наче віяло свіжістю, запашним милом і лимоном, а на щоках її жевріли природні рум'янці. Рот у неї був великий, ніс — трохи кирпатий. Очі ховалися під темними окулярами. То було обличчя вже не дитяче, але ще й не жіноче. Я міг би дати їй і шістнадцять років, і тридцять. Як виявилося згодом, їй тоді не вистачало двох місяців до дев'ятнадцяти.

Вона йшла не сама. Слідом за нею ступав якийсь чоловік. Його пухка рука стискала її стегно, і це здавалося непристойним — не з морального погляду, а з суто естетичного. То був присадкуватий дебелий чолов'яга, з

червоним від кварцової лампи обличчям та напомадженим волоссям, у смугастому костюмі, підбитому ватою на плечах та грудях, із зів'ялою червоною гвоздикою в петельці. Коли вони підійшли до її дверей, вона розкрила сумочку й почала шукати ключа, анітрохи не зважаючи на те, що товсті губи супутника ялозять по її шиї. А коли нарешті знайшла ключ і відімкнула двері, обернулася до нього й щиросердо мовила:

— Дякую, любий. Дуже мило, що ви провели мене.

— Гей, крихітко! — гукнув він, бо двері вже зачинялися в нього перед носом.

— Що, Гаррі?

— Гаррі — то інший. А я Сід. Сід Арбак. Ти ж мене любиш.

— Страшенно люблю, містере Арбак. Але на добраніч, містере Арбак.

Містер Арбак недовірливо дивився, як зачинялися двері.

— Гей, крихітко, пусти мене, чуєш! Ти ж мене любиш, крихітко. Мене всі люблять. Чи не я сплатив по рахунку за п'ятьох твоїх знайомих, яких ніколи в житті не бачив? Отож маю право, щоб ти любила мене. Ти ж любиш мене, крихітко!

Він постукав у двері — спершу легенько, тоді гучніше, а потім відступив на кілька кроків і пригнувся так, наче думав кинутись на ті двері й висадити їх геть. Та замість того повернувся й побіг сходами вниз, люто молотячи кулаком по стіні. І в ту ж мить як він опинився внизу, двері дівчини відчинились, і вона вистромила голову.

— Містере Арбак!..

Він повернув назад, і по його обличчю розпливлась масна усмішка: отже, крихітка просто дражнилася з ним.

— Іншим разом, коли дівчині потрібні будуть дрібні гроші на туалет,— гукнула вона, і не думавши дражнитися з ним,— послухайте моєї поради, ніколи не давайте їй двадцять центів!

*

Як видно, вона дотримала своєї обіцянки містерові Юніосі й перестала дзвонити в його дзвінок, бо після того почала дзвонити мені — о другій годині ночі, о третій, о четвертій,— її не турбувало, коли я мушу схопитися з ліжка й натиснути кнопку, що відмикає надвірні двері. Знайомих я мав не багато, приходити до мене так пізно було

нікому, і я завжди знав, що то вона. Але перші дні все-таки прочиняв двері на сходи: а може, то якась недобра звістка — телеграма абощо,— і міс Голайтлі гукала до мене знизу: «Пробачте, любий, я забула свій ключ!»

Та ми тоді так і не познайомились. І хоч раз по раз стикалися лице в лице на сходах чи на вулиці, вона начебто й не помічала мене. Вона завжди була в темних окулярах, завжди вичепурена, її підкреслено прості сукні свідчили про вибагливий смак, а їх приглушені сіро-голубі тони ще дужче відтіняли її примітну зовнішність. Можна було б подумати, що вона фотонатурниця чи молода акторка, але як судити з розпорядку її життя, то ні на те, ні на те вона просто не мала часу.

Інколи я зустрічав її і поза нашим кварталом. Одного разу приїжджий родич повів мене до ресторану «21», і там, за одним з найкращих столиків, в оточенні чотирьох чоловіків,— містера Арбака серед них не було, проте жоден нічим перед ним не поступався,— сиділа міс Голайтлі і спроквола, наче знехотя, причісувалась перед очима у всіх; знуджений вираз її обличчя та ледь стримуваний позіх пригасили й моє збудження від того, що я обідаю в такому шикарному місці. Іншим разом, жаркого літнього вечора, задуха в кімнаті вигнала мене на вулицю. Я пішов Третьою авеню до П'ятдесят першої вулиці, де у вітрині антикварної крамниці була виставлена одна річ, що нею я давно вже милувався: розкішна пташина клітка у вигляді мечеті з мінаретами й бамбуковими кімнатками, які, здавалося, тільки того й дожидали, щоб їх заселили гомінливими папугами. Та коштував той палац триста п'ятдесят доларів. Повертаючись додому, я побачив перед баром П. Дж. Кларка юрбу таксистів, приваблену розвеселим гуртом підпилих австралійських офіцерів, що хрипко виспівували «Матильда вальсує» й по черзі кружляли в танці дівчину, просто на бруківці, під естакадою надземки, і та дівчина — певна річ, то була міс Голайтлі,— злітала в їхніх руках плавно й легко, мов газовий шарф.

Хоча міс Голайтлі й далі не знала нічого про моє існування, окрім хіба того, що хтось там відчиняє їй двері, зате я в ті кілька місяців вивчив її досить грунтовно. Ведучи спостереження над вмістом сміттєвого кошика під її дверима, я з'ясував, що читає вона звичайно бульварні газетки, туристські проспекти й гороскопи, курить якісь особливі сигарети, що звуться «Пікаюн», харчується

солодкими сирками та грінками, і що її різноколірне волосся — то діло її власних рук. З того самого джерела я дізнався, що вона отримує безліч листів із штемпелем військової пошти. Вони завжди були подерті на вузькі смужки на зразок книжкових закладок, і проходячи мимо, я часом висмикував собі таку закладку. Здебільшого на них траплялися такі слова, як «а пригадуєш», «тужу», «дощ», «прошу тебе, пиши», «клятий», «триклятий», а ще — «самотньо» і «люблю».

Крім того, вона мала кота і грала на гітарі. Удень, коли припікало сонце, вона мила голову, а тоді разом із тим рудим, смугастим, як тигр, котярою сідала на площадці пожежних сходів і, поки сохло волосся, награвала на гітарі. Зачувши музику, я тихенько ставав біля розчиненого вікна своєї кімнати. Грала вона дуже добре, а часом і співала. Співала хрипкуватим, ламким, наче в підлітка, голосом. Вона знала всі популярні пісеньки — Кола Портера, Курта Вайля,— а особливо любила мелодії з «Оклахоми», що були того літа новиною і лунали скрізь. Та траплялися дні, коли вона грала й співала таких пісень, що я тільки дивувався, звідки вона їх знає і з яких місць привезла. Мелодії тих пісень були грубувато-ніжні, непевні, а від слів віяло сосновим лісом і прерією. В одній з них співалося: «Аби не по смерті, аби не вві сні, по тих луках небесних погуляти мені»,— і, як видно, то була її улюблена, бо вона часто співала її ще довго по тому, як висохне волосся, і сонце сховається, і засвітяться в сутінках вікна.

Та знайомство наше затрималось аж до вересня, до одного з тих вечорів, коли в повітрі починає вчуватися холодний подих осені. Я повернувся додому з кіно й забрався до ліжка із скляночкою віскі та новим романом Сіменона; і так мені мало бути хороше й затишно, що я довго не міг збагнути, чому мене бере якийсь неспокій, і що далі, то дужче, аж поки я почув биття власного серця. Про таке відчуття я читав, навіть писав, але сам ніколи його не звідував. Почуваєш себе так, ніби хтось за тобою стежить. Ніби в кімнаті ще хтось є. І раптом — уривчастий стукіт у шибку, за вікном майнуло щось примарно-сіре, і я розлив своє віскі. Минула ще якась хвилина, перш ніж я підійшов до вікна, відчинив його і спитав міс Голайтлі, що їй завгодно.

— У мене там жахливий чоловік,— сказала вона, перелазячи з пожежних сходів до кімнати.— Цебто, коли тве-

резий, він просто золото, та тільки допадеться до спиртного — о боже, *quel* [1] звір! От чого я справді терпіти не можу, то це коли чоловік кусається.— Вона відхилила з плеча сіро-голубий фланелевий халатик і показала мені наочні докази. Крім халатика, на ній більше нічого не було.— Ви вже пробачте, якщо я вас налякала. Та цей звір так мені обрид, що я просто вилізла крізь вікно. Мабуть, він думає, що я у ванній, та мені начхати, що він там собі думає, біс із ним, стомиться — то захропе, та й де ж пак не захропти: милий боже, вісім мартіні перед обідом, а потім ще стільки вина, що слона вистачило б скупати. Слухайте, женіть мене геть, коли хочете. Це ж таки нахабство — упхатись отак серед ночі. Але на тих пожежних сходах страшенно холодно. А на вас так приємно було дивитися. Ви як мій брат Фред. Ми завжди спали на ліжку вчотирьох, але він єдиний дозволяв мені пригортатися до нього холодними ночами. Слухайте, можна я зватиму вас Фредом?

Вона вже перелізла до кімнати й стояла, очікувально дивлячись на мене. Я ще ніколи не бачив її без темних окулярів, і тепер зрозумів, що то були не просто скельця, а оптичні лінзи, бо без них її очі мружились, наче в ювеліра-оцінювача. Очі були великі, чи то голубі, чи то зелені, та ще й з ясно-карими цяточками,— одне слово, такі ж різноколірні, як і волосся, і так само, як від волосся, від них ішло живе, тепле світло.

— Ви, мабуть, думаєте, що я страшенна нахаба. Або *trés fou* [2]. Або що хтозна-що.

— Зовсім ні.

Моя відповідь її видимо розчарувала.

— Неправда, думаєте. Всі так думають. І нехай. Це мені навіть вигідно.— Вона сіла в хитке плюшеве крісло, підібгала під себе ноги і, ще дужче мружачись, повела очима по кімнаті.— Як ви можете тут жити? Це ж музей жахів.

— Е, до всього звикаєш,— мовив я, дратуючись на самого себе, бо насправді пишався своєю оселею.

— А от я ні. Я ніколи ні до чого не звикаю. Бо тим, що звикають, можна уже й помирати.— Вона знову несхвально оглянула кімнату.— Що ж ви тут *робите* цілими днями?

---

[1] Який *(франц.)*.

[2] Зовсім божевільна *(франц.)*.

Я кивнув на стіл, завалений книжками й папером.

— Та от пишу.

— А я думала, що письменники всі старі. Ну, Сароян, звісно, ще не старий. Я познайомилася з ним на одній вечірці, і він таки справді зовсім не старий. Атож...— на мить замислилась вона.— Якби він ще добре поголився... До речі, а скільки років Хемінгуеєві?

— Та десь, мабуть, за сорок.

— Непогано. Мене не збуджують чоловіки, яким менш ніж сорок два. Одна моя знайома ідіотка весь час радить мені піти до психоаналітика, каже, це в мене едипів комплекс. Та насправді все воно *merde* [1]. Просто я *привчила* себе до літніх чоловіків, і це найрозумніше, що я будь-коли вчинила. А скільки Сомерсетові Моему?

— Точно не знаю. Шістдесят з чимось.

— Теж непогано. Я ще ніколи не спала з письменником. А втім, стривайте. Ви знаєте Бенні Шаклета? — Я похитав головою, і вона нахмурилась.— Оце дивина. Він же написав хтозна-скільки всякого для радіо. Але *quel* пацюк! Скажіть, а ви справжній письменник?

— Це залежить від того, кого ви вважаєте за справжнього.

— Ну, любий, чи *купує* хтось те, що ви пишете?

— Поки що ні.

— То я вам допоможу,— сказала вона.— Не думайте, я можу. Знаєте, скільки в мене знайомих, що теж мають знайомих. Я хочу допомогти вам, бо ви схожий на мого брата Фреда. Тільки менший на зріст. Я не бачила його з чотирнадцяти років, цебто відколи пішла з дому, а він уже тоді мав шість футів два дюйми. Інші мої брати були менші, як-от ви, недоростки. А Фред вигнався такий від арахісового масла. Всі думали, що він ненормальний,— так він запихався тим маслом. Нічого в світі його більш не цікавило — тільки коні та арахісове масло. Але він був цілком нормальний і дуже славний, хоча й неуважливий і страшенно забарний. Коли я втекла з дому, він третій рік сидів у восьмому класі. Бідолашний Фред. Цікаво, чи дають йому там в армії доволі арахісового масла? Ой, згадала — я ж страшенно хочу їсти.

Я показав їй на вазу з яблуками й водночас запитав, як сталося, що вона пішла з дому зовсім ще дівчинкою. Вона відчужено поглянула на мене й потерла ніс, не-

[1] Лайно *(франц.)*.

мовби їй раптом засвербіло; згодом я не раз бачив цей жест і зрозумів його значення: він говорив про те, що співрозмовник переступає межу дозволеного. Як і багатьох людей, що охоче розповідають про себе самі, її враз насторожував найменший натяк на пряме запитання, яке вимагає недвозначної відповіді. Вона надкусила яблуко й заговорила про інше:

— Розкажіть мені щось із того, що ви написали. Саму суть.

— Та в тім-то й річ, що це не такі оповідання, які можна переказати.

— Дуже непристойні?

— Може, я колись дам вам прочитати.

— Яблука добре йдуть під віскі. Налийте мені випити, любий. А тоді сам прочитайте якесь оповідання.

Мало хто з авторів, а надто з тих, які ще не друкувалися, встоїть перед спокусою почитати вголос свій твір. Я налив нам обом випити і, сівши в крісло напроти, почав читати голосом, що злегка тремтів від акторського хвилювання й радісного збудження. То було нове оповідання, я закінчив його лише напередодні, і неминуче відчуття його вад ще не встигло заполонити мені душу. В ньому йшлося про двох жінок, шкільних учительок, що живуть в одному домі, і коли одна з них має вийти заміж, друга починає писати анонімні записки, чим викликає скандал і розладнує одруження. Я читав, і кожний мій скрадливий погляд на Холлі змушував моє серце стискатися. Вона совалась у кріслі. Вона розтрушувала недокурки в попільниці, замислено розглядала свої нігті, немовби мріючи про пилочку; ба навіть гірше: коли мені почало здаватися, що я таки заволодів її увагою, її зрадив відсутній вираз в очах, наче вона в цей час міркувала, чи не купити їй туфлі, що їх бачила у вітрині магазину.

— Це вже *кінець*? — спитала вона, прокидаючись. Тоді помовчала, шукаючи, що б сказати ще.— Загалом я не маю нічого проти лесбіянок. І нічого страшного в цьому не бачу. Але від оповідань про них мені стає нудно до смерті. Я просто не можу відчути себе на їхньому місці. Ну справді, любий,— додала вона, бо я не приховував свого подиву,— про що ж воно, в біса, це оповідання, як не про двох старих лесбіянок?

Та коли я вже зробив помилку, прочитавши їй оповідання, то не мав ніякої охоти робити другу й пускатися

в пояснення. Марнославство, яке спочатку так підвело мене, тепер нашіптувало мені, що міс Голайтлі — просто бездушна, чванькувата дурепа.

— До речі,— мовила вона,— ви часом не маєте серед них знайомої? Мені потрібна компаньйонка. Та ні, ви не смійтеся. Сама я страшенно безладна, найняти служницю не маю на що, а ті жінки чудові господарки, вони залюбки роблять усю хатню роботу, і з ними ніякого тобі клопоту — і приберуть, і холодильник розморозять, і білизну до пральні віднесуть. Я мешкала з однією такою в Голлівуді,— вона знімалася в ковбойських фільмах, і всі звали її Душогубкою,— то скажу я вам, краща за будь-якого чоловіка була в домі. Звісно, люди думали, що і в мені щось таке є. А й справді є. І в кожній жінці є трохи. Ну то й що? Чоловіків це поки що не відстрашає, а скоріш навпаки — тільки підохочує. Та от візьміть ту ж таки Душогубку — двічі була одружена. Хоч загалом вони виходять заміж тільки раз, задля прізвища. Наче то хтозна-який шик називатися не міс Траляля, а місіс Трулюлю... Ні, не може цього бути! — Вона втупила очі в будильник, що стояв на столі.— Пів на п'яту? Та невже?

За вікном почало синіти. Досвітній вітрець ворушив завіси.

— Який сьогодні день?

— Четвер.

— *Четвер!* — Вона підвелася.— Боже мій,— простогнала й сіла знову.— Який жах.

Я був занадто стомлений, щоб виявляти цікавість, отож ліг на ліжко й заплющив очі. Та все-таки цікавість узяла гору.

— Що ж у цьому жахливого?

— Нічого. Тільки я ніколи не пам'ятаю, що завтра четвер. Розумієте, в четвер мені треба встигнути на поїзд о восьмій сорок п'ять. Вони там дуже точно додержуються годин побачень, тож коли приїздиш на десяту, то маєш цілу годину, а потім бідолах ведуть на другий сніданок. Подумати тільки, об одинадцятій уже другий сніданок. Можна б їздити й на другу, і мені це було б куди зручніше, але він любить, щоб я приїздила зранку,— каже, це надає йому бадьорості на цілий день... Ні, *не можна* спати,— мовила вона й почала щипати себе за щоки, аж вони вкрилися червоними плямами,— бо я вже однаково не вийплюсь і буду дохла, мов сухотна шкапа, а це

нечесно: не годиться дівчині з'являтися до Сінг-Сінгу з несвіжим обличчям.

— Певно, що ні.— Злість, яку я почував на неї за оповідання, згасала. Я знову зачудовано слухав її.

— Усі, хто туди приїздить, аж із себе пнуться, щоб мати якнайкращий вигляд, і це страшенно любо, страшенно мило: жінки вбираються мов на свято, навіть старі й зовсім бідні, щоб на них було приємно глянути, і щоб пахло від них приємно, і я просто люблю їх за це. І дітлахів люблю, особливо кольорових. Цебто тих, яких приводять з собою жінки. Наче б мало бути сумно бачити там малечу, аж ні — такі вони всі причепурені, і стрічки у волоссі, і черевички начищені до блиску,— можна подумати, що їх привели туди на морозиво; а часом у тій кімнаті побачень і справді щось ніби свято. В усякому разі, анітрохи не схоже на те, що показують у кіно: знаєте, як ото там похмуро перешіптуються крізь грати. А тут і грат ніяких немає, тільки така собі перегородка між вами та ними, і на неї можна ставити дітей, щоб батьки їх обняли, а щоб поцілуватися, досить лише трохи нахилитись над тією перегородкою. А найдужче мені подобається, що всі вони такі раді бачити одне одного, і так багато мають чого сказати, і ніколи їм не нудно — вони весь час сміються і тримаються за руки... Та потім усе зовсім інакше,— додала вона.— Я бачу їх у поїзді. Вони сидять такі тихі, принишклі й дивляться, як тече річка.— Вона зловила губами пасмочко волосся й замислено прикусила його.— Я не даю вам спати. Засинайте вже.

— Ні, говоріть. Мені цікаво.

— Я знаю. Тому й хочу, щоб ви заснули. Якщо я не спинюся, то розкажу вам і про Саллі. А я не певна, що це буде чесна гра.— Вона мовчки пожувала пасмочко волосся.— Хоч мені й не *казали* нікому не розповідати. Цебто отак дослівно. А це ж таки кумедна історія. Ви могли б зробити з неї оповідання, тільки щоб були інші імена й усяке там таке. Слухайте, Фреде,— мовила вона, простягаючи руку по друге яблуко.— Забожіться, що нікому не розкажете, і вкусіть себе за лікоть.

Можливо, цирковий акробат і вкусить себе за лікоть, та їй довелося задовольнитись лише чимось подібним.

— То от,— почала вона, надкусивши яблуко,— ви, мабуть, читали про нього в газетах. Його звуть Саллі Томато, і я говорю по-єврейському краще, ніж він по-

англійському. Але він дуже милий дядечко, і страшенно побожний. Коли б не золоті зуби, то з нього був би справжнісінький чернець, і він каже, що молиться за мене кожного вечора. Коханцем моїм він, звісно, ніколи не був, та й як по правді, то я його до тюрми взагалі не знала. Але тепер страшенно люблю його, бо ось уже сім місяців кожного четверга їжджу його навідувати, і якби він навіть не платив мені, то, мабуть, усе одно їздила б... Підгниле,— сказала вона й пожбурила недоїдене яблуко у вікно.— До речі, я таки знала Саллі Томато на обличчя. Він частенько заходив до бару Джо Белла, це тут за рогом, але ніколи ні до кого не заговорював, стояв собі мовчки, наче пожилець із готелю. Але ж цікава річ: певно, він ще тоді придивлявся до мене, бо одразу ж як його запроторили до тюрми (Джо Белл показав мені фотографію в газеті: «Чорна рука», мафія і всяка така петрушка,— а проте п'ять років йому приклепали), я одержала телеграму від адвоката. Там говорилося, що я маю негайно зв'язатися з ним у справі, яка стосується моїх інтересів.

— І ви подумали, що хтось відписав вам мільйон?

— Де ж пак! Я так собі прикинула, що то Бергдорф хоче злупити з мене свої гроші. Та все-таки ризикнула й пішла до того адвоката, хоч я й сумніваюся, що він *справді* адвокат, бо в нього й контори пачебто нема — самі телефоністки сидять, а зустрічі він завжди призначає в «Шніцельному царстві», бо він страшенно гладкий і з'їдає за раз десяток шніцелів з двома соусниками підливи, а тоді цілий лимонний торт. Він спитав мене, як я подивлюся на те, щоб трохи розрадити самотнього старого чоловіка й мати за це сотню на тиждень. Ну, а я йому кажу: слухайте, любий, ви помилились адресою, я на стороні не прироблюю. Та й платня не дуже мене вразила: я зароблю не менше, прогулявшись до туалетної кімнати, бо перший-ліпший джентльмен, що має хоч найменше уявлення про шик, дасть дівчині півсотні на вбиральню, а я завжди прошу й на таксі — ось вам і ще півсотні. Та тоді він мені каже, що його клієнт — Саллі Томато. Мовляв, любий старий Саллі давно уже милувався мною *à la distance* [1], і я зроблю добре діло, якщо раз на тиждень їздитиму його навідати. Ну, і я не могла відмовитись: це ж страшенно романтично.

---

[1] На відстані *(франц.)*.

— Не знаю. Щось тут наче не так.

Вона усміхнулась.

— Ви мені не вірите?

— По-перше, там не дозволяють просто будь-кому навідувати в'язнів.

— Авжеж, не дозволяють. Там у них така бюрократія, що куди. Але вважається, ніби я його племінниця.

— І оце тільки й того? За якусь там годину розмови він платить вам сто доларів?

— Не він, а адвокат. Містер О'Шоннесі переказує мені ті гроші поштою, як тільки я передам йому зведення погоди.

— Здається мені, ви можете втрапити у велику халепу,— сказав я і вимкнув лампу: вона була вже непотрібна, бо до кімнати вливалося вранішнє світло, а на пожежних сходах туркотали голуби.

— Чому? — спитала вона серйозно.

— Напевне, існує якийсь закон щодо тих, хто видає себе за іншу особу. Ви ж йому насправді не племінниця. А що то за такі зведення погоди?

Вона прикрила рот долонею і позіхнула.

— Ет, пусте. Просто я переказую їх телефоністці, щоб містер О'Шоннесі знав точно, що я там була. Саллі каже мені, що треба передати: ну там, приміром, «На Кубі ураган» чи «В Палермо сніг». Не турбуйтеся, любий,— мовила вона, підходячи до ліжка,— я вже давно живу своїм розумом.— Ранкове проміння ніби пронизувало її наскрізь, і, натягаючи укривала мені до підборіддя, вона аж світилася, ясно й прозоро, мов дитина. Потім прилягла обіч мене.— Не заперечуєте? Я тільки хвилинку перепочину. Тож не будемо більш розмовляти. Спіть.

Я вдав, ніби сплю, і дихав глибоко й розмірено. Годинник на сусідній церкві видзвонив півгодини, годину. Було по шостій, коли вона торкнулася мого плеча — легенько, щоб не збудити.

— Бідолашний Фред,— прошепотіла вона нібито до мене, але насправді ні.— Де ти, Фреде? Тут так холодно. Вітер віє снігом.

Я відчув на своєму плечі вологе тепло її щоки.

— Чому ви плачете?

Вона відсахнулася, сіла на ліжку.

— Ой, бога ради,— мовила, ідучи до вікна й пожежних сходів,— *терпіти не можу* занадто цікавих.

*

Другого дня, у п'ятницю, повернувшись додому, я побачив біля своїх дверей розкішну корзину від «Чарлза і К⁰» з її карткою: «Міс Холідей Голайтлі. Подорожня»,— а на звороті незграбними дитячими карлючками нашкрябано: «Дякую, любий Фреде. Пробачте, будь ласка, за вчорашню ніч. Ви були просто ангел. *Mille tendresses* [1]. Холлі. P. S. Більше вас не турбуватиму». Я відповів: «Будь ласка, турбуйте»,— і залишив записку в її дверях разом з букетиком фіалок, купленим у вуличної квіткарки,— найбільше, що я міг собі дозволити. Та вона, як видно, вміла дотримувати слова: більше я її не бачив і не чув, і скидалося навіть на те, що вона замовила собі ключ від парадних дверей. В усякому разі, в мій дзвінок вона більш не дзвонила. А мені цього бракувало, і з часом мною заволоділо щось ніби образа на неї, як ото буває, коли про тебе забуде найближчий друг. Гостре почуття самотності позбавило спокою моє життя, але бачити давніших знайомих не хотілось: тепер вони здавалися мені прісними, наче страви без солі чи цукру. Настала середа, і думки про Холлі, про Сінг-Сінг і Саллі Томато, про світ, де дамі викладають по півсотні доларів на відвідини туалету, так опосіли мене, що я не міг працювати. Того вечора я вкинув до її поштової скриньки записку: «Завтра четвер»,— а вранці був винагороджений запискою від неї з тими самими дитячими карлючками: «Дякую, що нагадали. Чи не зайдете до мене на чарку сьогодні десь близько 6-ї?»

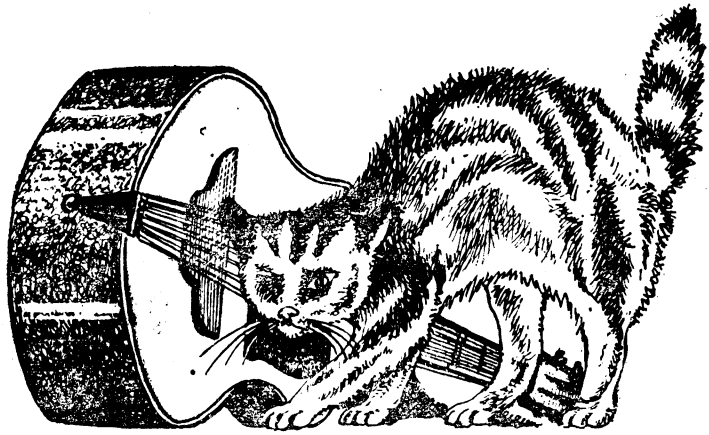
Я зачекав десять хвилин після шостої, тоді примусив себе потерпіти ще п'ять хвилин.

Двері мені відчинив якийсь чудернацький суб'єкт. Від нього тхнуло сигарами та дорогим одеколоном. Черевики його красувалися високими підборами; а без тих доданих дюймів він міг би видатися ліліпутом. На потворно великій лисій голові, вкритій ластовинням, стирчала пара загострених гном'ячих вух. Очі були наче в мопса — бездушно-скляні, злегка вирячені. З вух і носа стирчали жмутки волосся, на щоках темніла проросла за день щетина, а рука, що потисла мою, здавалася хутряною.

— Манюня у ванній,— мовив він, показавши сигарою в той бік, звідки долинав шум води.

---

[1] Обнімаю і цілую (дослівно: тисяча ніжностей; *франц.*).

Кімната, в якій ми стояли (стояли — бо сидіти там не було на чому) мала такий вигляд, наче в неї щойно вселилися; бракувало тільки духу свіжої фарби. Все її умеблювання становили валізи та нерозпаковані ящики. Ті ящики правили за столи. На одному стояли пляшки з джином і вермутом, на другому — лампа, патефон, ваза із жовтими трояндами, й там-таки сидів рудий кіт Холлі. У великому, на цілу стіну, стелажі книжки гордо займали півполиці. Ця кімната одразу ж припала мені до душі, сподобався її переддорожній вигляд.

Суб'єкт прокашлявся.

— Вас запрошено? — Мабуть, йому здалося, що я кивнув головою не досить упевнено. Його холодні очі взялися розтинати мене, вправно роблячи надрізи скальпелем.— А то багато всяких приходить без запрошення. Ви давно знаєте Манюню?

— Не дуже.

— То ви недавно знаєте Манюню?

— Я мешкаю тут нагорі.

Ця відповідь начебто задовольнила його.

— Маєте таке саме приміщення?

— Ні, набагато менше.

Він струсив попіл на підлогу.

— Не квартира, а пакгауз. Просто неймовірно. Манюня не вміє жити, навіть коли має грошву.— Мова його була уривчаста, наче металічний стукіт телетайпа.— Як гадаєте,— запитав він,— вона справді така чи ні?

— Яка «така»?

— Облудна.

— Я б не сказав.

— Помиляєтесь. Вона таки облудна. Але з другого боку — ваша правда. Вона не облудна, бо така її *вдача.* Вона сама вірить в усю цю бредню. І нічим цього з неї не виб'єш. Як я її переконував, аж плакав. Та й Бенні Поулен, скрізь шанований Бенні Поулен, теж переконував. Бенні думав з нею одружитися, але вона за нього не пішла. А він же, мабуть, не одну тисячу викинув, водячи її до всяких там психоаналітиків. Та навіть і отой славлений, що тільки по-німецькому говорить,— і він мусив одступитися. Ні, з неї нічим не виб'єш цих...— Він стиснув кулак, наче хотів розтрощити щось невловне,— ...вигадок. Спробуйте ще ви. Нехай вона розкаже вам ті нісенітниці, що забрала собі в голову. Але щоб ви знали,— сказав він,— я люблю манюню. Та й усі її люблять, хоч батато хто й не любить. А я люблю. Еге ж, я щиро люблю манюню. Бо я чутливий — ось чому. Щоб оцінити її, треба бути чутливим, навіть трохи поетом. Але скажу вам правду. Ви можете геть із шкури вилізти задля неї, а вона піднесе вам лайно на тарілочці. Ось, приміром, що вона таке на сьогодні? Та всього-на-всього одна з тих, що про них ото пишуть у газетах: покінчила із життям з допомогою пачки вероналу. Я таке бачив стільки разів, що вам усіх пальців не вистачить полічити. І всі ті дівчата не були звихнуті. А вона звихнута.

— Зате молода. І попереду в неї ще дуже багато.

— Якщо ви це про майбутнє, то знов-таки помиляєтесь. А от років зо два тому в Голлівуді усе могло повернути по-іншому. Якось їй тоді повелося, нею зацікавились, і вона таки могла піти вгору. Та коли вже ти вибилась на пряму, то назад ані кроку. Ви спитайте Луїзу Райнер, що з нею сталося. А Райнер була вже зірка. Холлі, звісно, зіркою не була, і далі фотопроб у неї не доходило. Але це до «Історії доктора Весселя». А отоді вона справді могла піти вгору. Хто-хто, а я знаю, бо я ж сам її штовхав.— Він показав на себе сигарою.— О. Дж. Берман.

Він сподівався захопленого вигуку, і я був би не від того, щоб потішити його, та от біда: я ніколи не чув, хто такий О. Дж. Берман. Виявилося, що він голлівудський агент.

— Я перший помітив її. На іподромі «Санта-Аніта». Бачу: щодня там крутиться. Я й зацікавився, суто професійно. Що ж виявляється: живе з якимсь там жокеєм. Підсилаю я до нього своїх людей: облиш її, мовляв, якщо не хочеш мати справ з поліцією. Дівчинці ж то всього п'ятнадцять. Але вже має свій стиль, усе чин чином, справляє враження. Навіть і в отих своїх товстелезних окулярах. Навіть і при тому, що коли розтулить рота, то й не добереш, звідки вона: чи то з якоїсь південної глушини, чи то з Оклахоми, чи ще звідки. Я й досі не знаю. Та й ніхто, по-моєму, про це ніколи не дізнається. Вона ж така неприторенна брехуха, що, мабуть, і сама вже забула, звідки вона родом. А в нас цілий рік пішов на те, щоб виправити їй вимову. Зрештою ми ось що зробили: примусили її брати уроки французької, і коли вона почала більш-менш правильно повторювати слова по-французькому, то невдовзі навчилася цього й по-англійському. Ми робили з неї щось на зразок Маргарет Саллавен, але вона додала й дещо своє, нею зацікавились поважні люди, а тут ще до всього й Бенні Поулен, усіма шанований Бенні, хоче з нею одружитися. Чого ще бажати агентові? А тоді — бабах! «Історія доктора Весселя». Ви бачили цей фільм? Сесіль Де Мілль. Гері Купер. Боже ти мій! Я із шкури пнуся, аж ось усе на мазі: її мають пробувати на роль медсестри доктора Весселя. Ну, нехай однієї з його медсестер. Аж знову — бабах! Дзвонить телефон.— Він зняв уявну телефонну трубку.— «Це я, Холлі»,— каже вона. «Любонько,— кажу,— погано чути, наче здалеку».— «А я в Нью-Йорку»,— відказує. «Якого ж ви біса в Нью-Йорку, коли сьогодні неділя, а завтра у вас проба?» — «А такого,— каже,— що я ніколи ще не була в Нью-Йорку». Я кричу: «Хай вам чорт, сідайте мерщій у літак і катайте назад!» А вона: «Ні, не хочу».— «Що це за штуки, лялечко?» — питаю. Тоді вона мені каже: «Вам треба, щоб усе було добре, а мені цього не треба».— «А якого ж біса вам треба?» — «Коли з'ясую, дам знати вам першому». Тепер ви зрозуміли, до чого я казав про лайно на тарілочці?

Рудий кіт зіскочив з ящика й потерся об ногу Бермана. Він підчепив кота носаком черевика й відкинув геть. То було паскудство, але він, як видно, так роздратувався, що кіт у цю мить для нього наче й не існував.

— *Оце* їй треба? — мовив він, розвівши руками по кімнаті.— Весь отой набрід, що набивається сюди незвано?

Жити на подачки? Водитися хтозна з ким? Чи, може, вона думає вискочити заміж за Расті Тролера? То що — дати їй за це медаль? — Він замовк і люто втупився в мене.

— Даруйте, але я його не знаю.

— Не знаєте Расті Тролера? Ну, тоді ви, мабуть, і про манюню не багато знаєте. Кепські справи,— сказав він і поцокав язиком.— А я сподівався, що ви маєте на неї вплив. Що зможете навести її на розум, поки ще не пізно.

— Але як вас послухати, то вже пізно.

Він випустив кільце диму, почекав, доки воно розтане, а вже тоді усміхнувся. Усмішка змінила його обличчя, воно враз стало лагідне.

— Я міг би знову влаштувати їй роль. Я ж вам казав,— мовив він, і тепер я повірив йому,— я справді люблю манюню.

— Про що це ви тут лихословите, О. Дж.? — Сяк-так обгорнута рушником, Холлі прохляпала по кімнаті, залишаючи на підлозі мокрі сліди.

— Та все про те саме. Що ви схибнута.

— Фред про це вже знає.

— Але ви не знаєте.

— Припаліть мені сигарету, любий,— сказала вона, стягнувши з голови купальну шапочку і труснувши волоссям.— Це я не вам, О. Дж. Ви такий скиглій, завжди розпускаєте губи.

Вона підхопила кота й закинула собі на плече. Він умостився там, балансуючи, мов птах на жердинці, і кігті його вчепились їй у волосся, наче в клубок вовни; та попри всі ці добродушні пустощі, то був похмурий кіт з хижою піратською мордою: одного ока в нього не було, а друге зблискувало лиходійським вогнем.

— О. Дж.— скиглій,— мовила вона до мене, беручи сигарету, яку я для неї припалив.— Зате він знає силу-силенну телефонних номерів. О. Дж., який номер Девіда Селзніка?

— Облиште.

— Я не жартую, любий. Я хочу, щоб ви подзвонили йому й сказали, який геній наш Фред. Він написав купу прекрасних оповідань. Та ви не червонійте, Фреде, це ж не ви кажете, що ви геній, а я. Ну ж бо, О. Дж. Що ви думаєте зробити, щоб Фред розбагатів?

— Мабуть, краще мені обговорити це з самим Фредом.

— Але пам'ятайте,— сказала вона, залишаючи нас удвох,— я його агент. І ще одне: коли гукну, прийдіть застебнути мені блискавку. А якщо хтось стукатиме — відчиняйте.

Стукали один за одним. За чверть години кімнату заповнив чималий гурт чоловіків; декотрі з них були у військовому. Мені впали в око два морські офіцери й один полковник авіації, та переважали в цьому натовпі сивуваті добродії, що вже вийшли з призовного віку. Крім поважних літ, гості не мали нічого спільного й видимо почували себе чужими серед чужих: справді-бо, кожен, хто заходив, ледве приховував сторопілість, побачивши інших. Скидалося на те, що господарка роздавала запрошення, тиняючись по різних барах, а можливо, так воно й було. Та після перших похмурих поглядів гості, затамувавши своє невдоволення, приставали до товариства, серед якого особливо жвавий був О. Дж. Берман: він як тільки міг користався з нагоди уникнути обговорення мого голлівудського майбутнього. Я залишився сам-один біля стелажа. З книжок, що стояли на полиці, більша половина була про коней, решта — про бейсбол. Удавши, ніби мене дуже зацікавили «Коні та їх породи», я міг без завад спостерігати знайомих Холлі й складати про них свою думку.

Невдовзі мою увагу привернув один з них. То був середнього віку малюк, що так і не втратив дитячої повноти, хоч досвідчений кравець майже спромігся приховати його пухкий задок, по якому так і кортіло ляснути долонею. Здавалося, в усьому його тілі немає жодної кістки, а його округле обличчя з дрібними рисами мало дитинний, незайманий вигляд, немовби він як народився, так і не змінювався далі, тільки роздимався, наче повітряна куля, і шкіра його залишалась без єдиної зморщечки, а губенята були вередливо скривлені й ладні от-от вивергнути з себе пронизливий зойк. Та вирізнявся він не своїм виглядом,— зрештою, такі доходжалі малята не дивина,— а скоріш поведінкою, бо тримався так, ніби саме він був господарем вечірки: мов усюдисущий восьминіг, він збивав мартіні, знайомив гостей між собою, клопотався коло патефона. Хоч як по правді, то всю його діяльність здебільшого скеровувала сама Холлі: *«Расті, прошу тебе... Расті, зроби ласку...»* Якщо він і був у неї закоханий, то ревнощів своїх не виказував. Інший на його місці давно б уже втратив самовладання, дивлячись,

як вона легко снує по кімнаті, тримаючи на одній руці отого свого кота, а другою поправляючи на гостях краватки й знімаючи пушинки з вилог їхніх піджаків; що ж до полковника авіації, то його медаль вона відшліфувала до блиску.

Цього дорослого малюка звали Разерфорд (Расті) Тролер. У 1908 році він втратив батька й матір: батько загинув від руки якогось анархіста, а мати не пережила удару,— і це подвійне лихо зробило Расті сиротою, мільйонером і славнозвісною персоною; а було йому на той час п'ять років. Відтоді його ім'я стало надійним резервом недільних газет, коли вони не мали про що писати, і згодом прогриміло знову: ще школярем він підвів під арешт — нібито за содомію — свого опікуна, хрещеного батька. Потім незмінною поживою бульварних газет стали його одруження і розлучення. Його перша дружина разом з одержаним від нього утриманням вдалася до релігії; про другу начебто нічого не писали, а третя порушила в штаті Нью-Йорк справу про розлучення, виклавши проти нього чималу купу дуже промовистих доказів. З останньою місіс Тролер він розлучився сам, на тій підставі, що вона зчинила заколот на борту його яхти, внаслідок якого він був висаджений на один з островів Драй-Тортугас. Відтоді він жив неодружений, хоча перед війною начебто залицявся до Юніті Мітфорд; принаймні пішов поголос, що він надіслав їй телеграму, пропонуючи одружитися з нею, якщо вона не вийде заміж за Гітлера. Казали, ніби через те Вінчелл і називав його нацистом; певна річ, сюди долучався і той факт, що він відвідував збориша в Йорквіллі.

Про все це я не від когось почув, а прочитав у «Посібнику з бейсболу», що правив Холлі й за альбом для вирізок. Між його сторінками були закладені сенсаційні матеріали з недільних газет укупі з колонками «світської хроніки»: «Расті Тролер і Холлі Голайтлі на прем'єрі «Дотику Венери». Холлі нечутно підійшла ззаду, коли я читав: «Завдяки чарівній міс Холідей Голайтлі, із роду бостонських Голайтлі, кожний день мультимільйонера Расті Тролера стає чарівним святом».

— Милуєтесь моєю популярністю чи просто захоплюєтесь бейсболом? — спитала вона, зазираючи мені через плече й поправляючи свої темні окуляри.

— Яка там погода на цей тиждень? — озвався я.

Вона підморгнула мені, але зовсім не жартома: то було застереження.

— Я страшенно люблю коней, а бейсбол просто ненавиджу,— мовила вона, і щось у її голосі наказувало мені забути саму згадку про Саллі Томато.— У мене аж з душі верне, коли його передають по радіо, але мушу слухати, бо треба бути в курсі. Адже в чоловіків так мало тем для розмов. Коли чоловік не цікавиться бейсболом, то напевне цікавиться кіньми, а коли вже його не цікавить ні те, ні те, то кепські мої справи: тоді його не цікавлять і жінки. Ну, а до чого ви дійшли з О. Дж.?

— Розійшлися за взаємним бажанням.

— Він для вас добра нагода, повірте.

— Вірю. Та от яка нагода я для нього?

Вона не вгавала:

— Ідіть і дайте йому зрозуміти, що зовсім не вважаєте його кумедним. Він справді може допомогти вам, Фреде.

— Як я розумію, ви сама не дуже-то йому завдячені.— Вона здивовано глипнула на мене, і я пояснив: — «Історія доктора Весселя».

— То він і досі співає тієї самої? — мовила вона й кинула через кімнату зворушений погляд на Бермана.— Але в одному він має рацію: мені таки слід би почувати себе винною. Не через те, що вони дали б мені цю роль і що я її потягла б,— вони б і не дали, а я б і не потягла. Коли я й почуваю себе винною, то хіба тільки тому, що не заважала йому укладати плани, хоч сама не вірила в них ні на мить. Я просто вигадувала час, аби лише набути трохи лоску, бо достобіса добре знала, що кінозірки з мене ніколи не вийде. Надто вже важке це діло, а коли маєш якийсь глузд, то просто гидотне. У мене для цього недосить розвинений комплекс неповноцінності. Це ж тільки так вважається, що кінозірці належить мати велике «я», а насправді головне для неї — взагалі зректися будь-якого «я». Не те щоб я не хотіла розбагатіти й уславитись — це посідає чимале місце в моїх планах, і настане час, коли я свого не впущу. Але, якщо таке станеться, моє «я» має лишитися при мені. Я хочу бути сама собою, коли одного чудового ранку прокинусь і поїду снідати до Тіффані... У вас же немає склянки,— сказала вона, помітивши, що я стою з порожніми руками.— Расті! Зроби ласку, принеси моєму приятелеві випити.— Кіт і досі сидів у неї на руках.— Бідолаха ти,— мовила вона,

чухаючи йому за вухами,— безіменний бідолаха. Трохи незручно, що його ніяк не звати. Але я не маю права дати йому ім'я, нехай почекає, доки матиме *справжнього* господаря. А ми просто зустрілись одного разу біля річки, ото й тільки; ми з ним чужі — він сам собі, я сама собі. Я не хочу мати нічого свого, поки не буду певна, що знайшла таке місце, де і я сама, і все там належатиме мені. Я ще не знаю, де воно, те моє місце. Але добре знаю, на що воно схоже.— Вона усміхнулась і дала котові зіскочити на підлогу.— На Тіффані,— мовила вона.— Та не коштовності мене ваблять, мені на них начхати. От хіба що діаманти. Але ж носити діаманти, поки тобі немає сорока, це просто несмак, та навіть і в сорок ризиковано. Вони по-справжньому личать тільки зовсім старим жінкам. Як ото Марія Успенська. Зморшки й кістки, сиве волосся й діаманти. А я так довго чекати не можу. Та й не через те я схибнута на Тіффані. Слухайте, бувають такі дні, коли на вас накочує?

— Туга, чи що?

— Ні,— повільно відказала вона.— Туга — це коли починаєш гладшати чи коли надто довго йде дощ. Тоді тобі сумно, та й годі. А коли накочує — то жахлива річ. Ти чогось боїшся, аж у піт тебе кидає зі страху, а чого боїшся — сам не знаєш. Відчуваєш тільки, що тебе от-от спіткає щось лихе, а що саме — не маєш і гадки. У вас таке буває?

— Дуже часто. Дехто називає це *Angst* [1].

— Гаразд, нехай *Angst*. А що ви проти нього робите?

— Ну, часом допомагає випивка.

— Я пробувала. І аспірин теж пробувала. Расті каже, треба курити марихуану, але мене від неї тільки сміх бере. А от що мені справді допомагає — то це сісти в таксі й поїхати до Тіффані. Усе там таке поважне й урочисте, що я враз заспокоююсь. Там з тобою просто не може статися нічого лихого — адже кругом стільки добрих, гарно вдягнених людей, і так приємно пахне столовим сріблом та гаманами з крокодилячої шкіри. Якби я знайшла собі справжнє місце, де можна було б жити й почувати себе так, як у Тіффані, то вже купила б меблі й дала котові ім'я. Я все думала: може, після війни ми з Фредом...— Вона зсунула на чоло темні окуляри, і її очі, що мінилися різними кольорами — сірим, голубим, зеле-

[1] Страх *(нім.)*.

ним — примружилися, немовби вдивляючись у далечінь.— Колись я була в Мексиці. От де розводити коней. Я нагледіла там одне місце біля моря. А Фред на конях добре знається.

Расті Тролер приніс мені мартіні й подав скляпку, не дивлячись на мене.

— Я хочу їсти,— заявив він, і в голосі його, такому ж недорозвиненому, як він увесь, вчувалося дражливе пхикання, ніби він гнівався на Холлі.— Уже пів на восьму, і я хочу їсти. Ти ж знаєш, що сказав лікар.

— Так, Расті. Я знаю, що сказав лікар.

— Ну, то кінчай з цим, і їдьмо.

— Поводься пристойно, Расті.— Вона говорила з ним тоном гувернантки: лагідно, але з прихованою погрозою, і його обличчя аж зашарілося від якогось дивного задоволення та вдячності.

— Ти не любиш мене,— дорікнув він їй так, наче вони були самі.

— Ніхто не любить вередунів.

Як видно, він почув те, що хотів: її слова начебто й збудили його і водночас заспокоїли. Та він тягнув далі, мовби виконуючи якийсь ритуал:

— Ти мене любиш?

Вона поплескала його по плечу.

— Іди роби своє діло, Расті. А коли я буду готова, ми поїдемо вечеряти куди захочеш.

— До китайського кварталу?

— Але на кисло-солодку печеню не розраховуй. Ти ж знаєш, що сказав лікар.

Коли він вдоволено, перевальцем повернувся до гостей, я не встояв перед спокусою нагадати Холлі, що вона так і не відповіла на його запитання.

— То ви його любите чи ні?

— Я ж вам казала, що можна привчити себе любити кого завгодно. До того ж у нього було паскудне дитинство.

— Коли воно було таке паскудне, то чого він і досі за нього чіпляється?

— А ви подумайте як слід. Невже ви не розумієте, що Расті безпечніше залишатися в пелюшках, аніж убратися в спідницю. Іншого вибору в нього немає, але він страшенно дразливий щодо цього. Одного разу він кинувся на мене зі столовим ножем, коли я сказала, що час йому вже стати дорослим і подивитись правді в обличчя.

Нехай, мовляв, угамується і зійдеться з якимсь симпатичним, по-батьківському лагідним водієм ваговоза. А тим часом я взяла його під свою опіку, і все гаразд — він сумирний, і дівчата для нього лялечки в буквальному розумінні цього слова.

— Хвалити бога.

— Е ні, якби більшість чоловіків були такі, я аж ніяк не хвалила б бога.

— Я хотів сказати: хвалити бога, що ви не збираєтесь заміж за містера Тролера.

Вона звела брову.

— До речі, я не вдаю, нібито не знаю, який він багатий. Навіть у Мексіці земля коштує грошей. Ну, а тепер,— мовила вона,— ходім притиснемо О. Дж.

Я гаявся, шукаючи якоїсь зачіпки, щоб відтягти цю розмову. Нарешті згадав:

— А чому «Подорожня»?

— У мене на картці? — спитала вона, зніяковівши.— Ви вважаєте, це смішно?

— Та ні, не смішно. Просто цікаво.

Вона знизала плечима.

— Зрештою, хіба я знаю, де буду завтра? Отож і сказала поставити «Подорожня». Та й однаково ті картки — аби викинути гроші. Просто мені здавалося, що я неодмінно маю купити там хоч якийсь дріб'язок. Адже їх замовлено у Тіффані.— Вона взяла мій мартіні, до якого я не доторкнувся, і вихилила за два ковтки. Тоді потягла мене за руку.— Годі огинатися. Вам треба заприятелювати з О. Дж.

Та нам завадила несподівана пригода. Двері розчинились, і до кімнати стрімко шугнула молода жінка, шугнула, мов подмух вітру, мов вихор розвіяних шарфів та брязкітливих золотих прикрас.

— Х-х-холлі,— мовила вона, сварячись пальцем,— ач яка ти х-х-хитрюга. Назбирала тут стільки розкішних м-м-мужчин.

Вона була понад шість футів на зріст, вища за більшість присутніх чоловіків, і ті враз повипростувались і повтягали животи, неначе всі хотіли зрівнятися з нею.

— Що ти тут робиш? — запитала Холлі, і губи її натяглись, як струна.

— Та н-н-нічого, золотце. Я була тут нагорі, працювала з Юніосі. Різдвяні дурнички для «Ба-базара». Але ти начебто сердишся, золотце? — Вона обдарувала всіх

променистою усмішкою.— А ви, х-х-хлопці, не сердитесь, що я впхалася до вашої к-к-компанії?

Расті Тролер захихотів. Тоді вхопив її за руку над ліктем, немовби мацаючи м'язи, і спитав, чи не хоче вона випити.

— Звісно, що хочу,— відказала вона.— Налийте мені віскі.

Холлі промовила:

— Віскі в нас *немає*.

Полковник авіації миттю зголосився побігти по пляшку.

— Н-не треба метушні, ч-чуєте. Мені добрий буде й пашатир. Холлі, рибонько,— сказала вона, злегка штовхнувши її,— ти мною не клопочися. Я сама відрекомендуюсь.— Вона схилилася над О. Дж. Берманом, у котрого, як і в багатьох низькорослих чоловіків у присутності високої жінки, масно заблищали очі.— Я — М-м-мег Уайлдвуд з Уайлдвуда, штат Арканзас. Там кругом гори.

Це скидалося на танець: Берман плів ногами химерні візерунки, щоб не підпустити до неї суперників. Та врешті змушений був відступити перед квартетом партнерів, що жадібно ковтали її недорікуваті жарти, наче голуби кукурудзу. Її успіх неважко було зрозуміти. Вона уособлювала собою перемогу над потворністю, а це нерідко приваблює дужче, ніж справжня краса, вже хоч би тому, що містить у собі парадокс. У даному разі, на противагу скрупульозним методам доброго смаку та науки догляду за собою, весь фокус полягав у перебільшенні власних вад: сміливо виставлені напоказ, вони оберталися на принади. Каблуки, такі високі, що аж тремтіли щиколотки, ще дужче увиразнювали її зріст; тугий корсаж сукні виказував усім, що вона може вийти на пляж у самих купальних трусиках; а гладенько зачесане назад волосся надавало її худорлявому обличчю манекенниці зовсім змарнілого й виснаженого вигляду. Навіть заїкуватість, безперечно природна, але зумисне підсилена, йшла їй на користь. Те її заїкання було майстерним прийомом: по-перше, воно робило трохи оригінальнішими всі ті банальності, що злітали з її уст, а по-друге, незважаючи на її зріст і самовпевненість, збуджувало в чоловіків невиразне бажання захистити її. Берманові, приміром, аж дух забило, коли вона спитала: «Хто м-м-мені скаже, де тут к-к-клозет» — та, врешті продихнувши, він подав руку, щоб особисто провести її туди.

— Це зайве,— сказала Холлі.— Вона тут не вперше і добре знає що де.— Холлі саме витрушувала попільниці і, коли Мег Уайлдвуд вийшла з кімнати, вона витрусила останню, а тоді скрушно зітхнула: — А справді жаль її.— Вона помовчала, ніби лічачи запитливі погляди: їх було більш ніж досить.— Та й важко це збагнути. Воно начебто мало бути одразу видно. Подумати тільки, адже *на вигляд* вона цілком здорова. Більше того — чиста. Ось що найдивовижніше. Ну скажіть, хіба ж неправда,— спитала вона, звертаючись до всіх загалом і ні до кого зокрема,— хіба ж не правда, що *на вигляд* вона зовсім чиста?

Хтось закашлявся, кілька чоловік судорожно ковтнули слину. Морський офіцер, що тримав склянку Мег Уайлдвуд, квапливо поставив її на ящик.

— Але я чула,— додала Холлі,— що багато дівчат з Півдня мають такий самий клопіт.— Вона делікатно знизала плечима й пішла до кухні принести ще льоду.

Повернувшись, Мег Уайлдвуд не могла зрозуміти, чому її зустріли без того запалу, що був перше: розмови, які вона заводила, тліли, наче сирі дрова, і ніяк не хотіли займатися. А ще непростиміше — гості відходили, не взявши у неї номера телефону. Полковник авіації втік, тільки-но вона обернулася до нього спиною, і то була остання крапля: адже перед тим він запросив її повечеряти. Її раптом геть розвезло. А оскільки джин для штучної краси — те саме, що сльози для нафарбованих вій, то всі її принади враз наче вітром здуло. І вона почала зганяти свою злість на всіх. Господарку облаяла голлівудською дегенераткою. Одного з гостей, котрому було вже за п'ятдесят, викликала на бійку навкулачки. Берманові сказала, що Гітлер чинить правильно. А Расті Тролера, на превелику його втіху, загнала в куток і, анітрохи не заїкаючись, сказала:

— А тобі, знаєш, що буде? Я відволочу тебе до зоосаду й віддам на поживу якові.

Було очевидно, що він у захваті від такої перспективи, але його спіткало розчарування: нараз вона заточилась на підлогу й лишилася сидіти, щось бурмочучи.

— Ти, занудо. Ану вставай,— мовила Холлі, натягаючи рукавички. Рештки компанії чекали біля дверей; але зануда не зворухнулась, і Холлі благально поглянула на мене.— Будьте ангелом, Фреде, гаразд? Посадіть її в таксі. Вона живе в «Уїнслоу».

— Ні. Я в «Барбізоні». Ріджент, чотири, п'ятдесят сім, два нулі. Спитати Мег Уайлдвуд.

— Ви справжній ангел, Фреде.

Вони пішли. Думки про те, як допровадити амазонку до таксі, витіснили в мене почуття образи. Але Мег розв'язала цю проблему сама. Підвелася на ноги з власного почину і, похитуючись, втупилася в мене згори вниз.

— Ідьмо в «Лелеку». Там потанцюємо,— проказала вона й повалилася додолу, наче зрубаний дуб.

Найперше мені спало на думку бігти по лікаря. Та пульс у неї був нормальний, а віддих рівний. Вона просто спала. Я знайшов подушку, поклав їй під голову й залишив її тішитися сном.

*

Другого дня я зіткнувся з Холлі на сходах.

— Ех ви! — мовила вона мимохідь, показуючи мені пакет з ліками.— Тепер маю: лежить зовсім хвора. Таке похмілля, що страх. А до того ще й накотило на неї.

З цього я зрозумів, що Мег Уайлдвуд і досі в квартирі у Холлі, але причин такої несподіваної турботи про неї з'ясувати не встиг. А на кінець тижня таємниця ще поглибшала. Спершу до мене, помилившись дверима, постукав якийсь латиноамериканець: він шукав міс Уайлдвуд. На те, щоб розтлумачити йому помилку, пішло чимало часу, бо ми не розуміли вимови один одного, і поки все прояснилося, він припав мені до душі. Він був доладно збитий, і в його смаглявому обличчі та зграбній постаті матадора впадала в око вишукана досконалість, як ото в яблуці, чи апельсині, чи в іншому предметі, що цілком удався природі. Усе це доповнював англійський костюм, свіжий запах одеколону і — що найменш властиве латиноамериканцям — сором'язливість у поводженні.

Друга подія дня також була пов'язана з ним. Уже надвечір, ідучи обідати, я знову побачив його. Він приїхав у таксі, і водій допомагав йому заносити в дім важенні валізи. Це дало мені нову поживу для роздумів. Настала неділя, а я все не міг збагнути, що до чого.

Потім картина і прояснілa, і водночас затьмарилась.

У неділю випала гарна днина бабиного літа, припікало сонце, і крізь розчинене вікно до мене долинали голоси з пожежних сходів. Там, на площадці свого поверху, простяглись на ковдрі Холлі та Мег, а між ними вмостився

кіт. Їхнє щойно вимите волосся звисало мокрими пасмами. Обидві робили діло: Холлі фарбувала нігті на ногах, Мег плела светр. Говорила Мег:

— Коли хочеш знати, тобі таки п-п-пощастило. Хоч як там є, а одного в Расті не забереш: він американець.

— Велика заслуга, нічого не скажеш.

— Рибонько, тепер війна.

— Еге ж. А нехай вона скінчиться, то тільки ви мене й побачите.

— Ну, а в мене інші погляди. Я п-п-пишаюся своєю країною. В нашій родині всі чоловіки були відважними солдатами. Пам'ятник дідусеві Уайлдвуду стоїть у самому центрі Уайлдвуда.

— Фред теж солдат,— сказала Холлі.— Та йому навряд чи поставлять пам'ятник. А може, й поставлять. Кажуть же: чим дурніший, тим хоробріший. А він таки добрячий дурень.

— Фред — це отой хлопець, що нагорі? Я й не знала, що він солдат. А що дурний, то справді схоже.

— Він допитливий. Не дурний. Йому страшенно хочеться побачити, що там за чужим вікном. А коли ніс притиснутий до шибки, будь-хто матиме дурний вигляд. Та й взагалі, це не той Фред. Фред — мій брат.

— І ти називаєш рідну п-п-плоть дурнем?

— Що є, те є.

— Ні, негоже таке казати. Про хлопця, що воює десь там за тебе, за мене й за всіх нас.

— Ми тут що — на мітингу?

— Просто я хочу, щоб ти знала мої погляди. Я розумію жарти, але в душі я людина п-п-поважна. І пишаюся тим, що я американка. Тому й караюся через Жозе.— Вона поклала спиці.— Ти ж так само вважаєш, що він страшенно гарний з себе, хіба не правда? — Холлі гмукнула й мазнула котові по вусах щіточкою з лаком.— Якби ж то мені тільки звикнути до думки, що я маю вийти заміж за б-б-бразільця. І сама маю стати б-б-бразілійкою. Це ж таку прірву переступити. Шість тисяч миль, та й мови я не знаю...

— Запишись на курси Берліца.

— З чого б то раптом вони там навчали п-п-португальської? Нею, певне, ніхто й не говорить. Ні, єдине, що мені залишається, це спробувати умовити Жозе, щоб він покинув політику й став американцем. Це ж нікому не потрібна річ — зробитися п-п-президентом якоїсь там

Бразілії.— Вона зітхнула й знов узялася до свого плетива.— Мабуть, я таки до нестями в нього закохана. Ось ти бачила нас разом. Як ти вважаєш: я закохана до нестями?

— Ну... А він кусається?

Мег упустила петлю.

— Як кусається?

— У ліжку.

— Та ні. А *треба*, щоб кусався? — Потім несхвально додала: — Але він сміється.

— Оце добре. Молодець. Люблю, коли чоловік вбачає у цьому гумор. А то здебільшого вони тільки сопуть та хекають.

Мег забрала назад свою скаргу, розважившн, що ця похвала якоюсь мірою поширюється і на неї.

— Еге ж. Мабуть, що так.

— Ну гаразд. Він не кусається. Він сміється. Що далі?

Мег полічила спущені петлі й знову замигтіла спицями.

— Я питаю...

— Чую. Воно не те щоб я не хотіла тобі розказувати. Але так важко все запам'ятати. Я не п-п-переймаюся цими речами, як ти. Вони йдуть у мене з пам'яті, наче сон. І я вважаю, що це н-н-нормально.

— Може, й нормально, люба, але я волію бути природною.— Холлі помовчала, дофарбовуючи котові вуса.— Слухай-но. Якщо ти нічого не запам'ятовуєш, спробуй не вимикати світла.

— Холлі, будь ласка, зрозумій мене. Я над усе ставлю пристойність.

— Е, хріновина. Що непристойного в тому, коли ти подивишся в ліжку на чоловіка, який тобі до вподоби? Вони здебільшого дуже гарні, і твій Жозе теж гарний, а коли ти навіть *поглянути* на нього не хочеш... ну, тоді я боюся, що він, бідолаха, мусить перебиватися холодною стравою.

— Говори т-т-тихше.

— І можливо, що ти анітрохи в нього не закохана. Отак. Ти задоволена моєю відповіддю?

— Ні. Бо я зовсім не х-х-холодна страва. У мене гаряче серце. Від нього і вся моя вдача.

— Гаразд. У тебе гаряче серце. Та якби я була чоловіком і йшла до ліжка, то краще б узяла з собою пляшку гарячої води. Це щось відчутніше.

— Ну, від Жозе ти нарікань не почуєш,— самовдоволено промовила Мег, зблискуючи спицями проти сонця.— І я таки закохана в нього. Чи ти знаєш, що я менш як за три місяці сплела йому десять пар вовняних шкарпеток? А це — вже другий светр.— Вона розправила светр і відкинула його вбік.— От тільки навіщо? Светри — в Бразілії. Мені б робити т-т-тропічні шоломи.

Холлі лягла на спину й позіхнула.

— Колись же там буває зима.

— Дощі там бувають, це я знаю. Спека. Дощі. Д-д-джунглі.

— Спека. Джунглі. От мені б там було до душі.

— Таки більше тобі, ніж мені.

— Еге ж,— мовила Холлі сонним голосом, в якому насправді не було ні тіні сну.— Більше мені, ніж тобі.

*

У понеділок, зійшовши вниз по ранкову пошту, я побачив, що картка на скриньці Холлі змінилась: додалося нове ім'я, і міс Голайтлі та міс Уайлдвуд тепер подорожували вдвох. Можливо, це зайняло б мою увагу довше, коли б не лист у моїй власній скриньці. То була відповідь з невеликого університетського журналу, куди я надіслав одне із своїх оповідань. Оповідання їм сподобалось, говорилося в листі, і хоч я повинен зрозуміти, що платити вони не в змозі, але вони мають намір вмістити його. Вмістити — це означало *надрукувати.* Коли кажуть, що голова йде обертом від радості,— то це не пусті слова. Мені треба було негайно з кимось поділитися, і, перестрибуючи через два східці, я злетів нагору й загупав у двері Холлі.

Я не покладався на свій голос і, тільки-но вона відчинила й, заспано мружачись, стала на порозі, тицьнув їй у руки листа. Здавалося, можна було прочитати сторінок шістдесят, перш ніж вона віддала його мені назад.

— Я б не дозволила, коли вони не думають платити,— мовила вона, позіхаючи. Та, мабуть, з виразу мого обличчя зрозуміла, що сказала не те й що мені потрібна не порада, а вітання, і враз обернула позіх на усмішку.— Ой, ну звісно. Це просто чудово. Та заходьте ж,— сказала вона.— Зараз зваримо каву й відзначимо це. Ні. Краще я одягнусь, і підемо кудись поснідаєм.

Спальня її мало чим різнилася од вітальні, в ній панував той самий переддорожній дух: валізи та ящики, все спаковане й готове до від'їзду, наче пожитки злочинця, що відчуває наближення охоронців закону. Щоправда, у вітальні меблів як таких зовсім не було, а тут стояло ліжко, та ще й двоспальне і досить-таки бундючне: світле дерево й стьобаний атлас.

Холлі залишила двері до ванної відчинені й розмовляла зі мною звідти; за шумом і плюскотом води я дуже мало що почув, але суть була така: я вже, *напевне,* знаю, що Мег Уайлдвуд переїхала до неї, і це буде дуже *зручно*, бо коли вже брати за компаньйонку *не* лесбіянку, то принаймні *довершену дуреп*у, от як Мег, і нехай вона перебере на себе квартиру, а *до того ж* і пральню.

Неважко було помітити, що пральня для Холлі — неабияка проблема: вся кімната була завалена ганчір'ям, немов роздягальня жіночого гімнастичного залу.

— І знаєте, вона має успіх як натурниця. *Фантастично*, правда ж? Але це дуже добре,— провадила вона, виходячи з ванної і пристібаючи на ходу панчоху.— Хоч не буде цілими днями крутитися перед очима. Та й щодо чоловіків нема чого тривожитись. Вона заручена. І жених цілком пристойний. От тільки невеличка різниця в зрості — щось із фут на її користь... Та де ж це в біса...— Вона стояла на колінах і нишпорила під ліжком. А знайшовши те, що шукала,— туфлі із зміїної шкіри,— заходилася шукати блузку, тоді пояс, і можна було тільки дивуватися, коли вона зрештою постала з цього хаосу бездоганно вичепурена й незворушно спокійна, неначе її вбирали прислужниці Клеопатри.— Слухай,— сказала вона й узяла мене за підборіддя,— я дуже рада за тебе. Справді рада.

*

Той понеділок у жовтні 1943-го... Прекрасний, сповнений окриленої радості день. Для початку ми випили по «манхеттену» у Джо Белла, а коли він дізнався про мій успіх, ще й по «шампаню» коштом закладу. Потім забрели на П'яту авеню, де відбувався парад. Прапори на вітрі, гупання військових оркестрів та військових колон — усе те, здавалося, ніяк не було пов'язане з війною, а влаштоване тільки на мою честь.

Поснідавши в кафетерії парку, ми поминули зоосад (Холлі сказала, що не може бачити тварин у клітках) і, сміючись, вистрибуючи, співаючи, побігли доріжками до старої човнової пристані, якої тепер уже немає. По озеру плавало опале листя, а на березі садівник згріб його на багаття, і стовп диму, здійнявшись догори, мов індіанський сигнал тривоги, був єдиною хмариною в тремтливому повітрі. Весна ніколи особливо не хвилювала мене, а порою початку, становлення мені уявлялася скоріше осінь; так само було й того дня, коли ми сиділи з Холлі на бильцях пристані. Думав я про майбутнє, а говорив про минуле, бо Холлі захотіла дізнатися про моє дитинство. Вона розказала дещо й про своє, але все те наче манівцями, не називаючи місць та імен, і враження від її розповіді було непевне, хоч вона дуже захоплено змальовувала й літні дні, й купання в річці, й різдвяні ялинки, й веселі прогулянки, й своїх двоюрідних сестричок,— одне слово, всі ті радощі, які навряд чи могли бути в минулому дитини, що втекла з дому.

Чи, може, спитав я її, то неправда, що вона з чотирнадцяти років живе сама по собі? Вона потерла ніс.

— То — правда. А решта все неправда. Ти ж, любий, зробив таку трагедію із *свого* дитинства, що мені не захотілося з тобою змагатись.— Вона зіскочила з бильця.— До речі, це мені нагадало: треба послати Фредові арахісового масла.

Решту дня ми никали по місту, випрошуючи у незговірливих бакалійників бляшанки з арахісовим маслом — дефіцитом воєнного часу; вже посутеніло, коли ми добули останню, шосту,— в бакалії на Третій авеню. Звідти було рукою подати до антикварної крамниці з пташиною кліткою у вітрині, і я повів Холлі, щоб вона побачила ту дивовижу. Вона віддала належне її химерній формі, тоді сказала:

— І все ж таки клітка є клітка.

Коли ми проходили повз магазин Вулворта, вона схопила мене за руку.

— Давай щось украдемо,— і потягла всередину, де мені одразу здалося, що за нами пильно стежать, наче вже нас запідозрили.— Ну ж бо, не бійся!

Вона шаснула вздовж прилавка, заваленого паперовими головами та масками до дня всіх святих. Продавщиця була зайнята з кількома черницями, що приміряли маски. Холлі теж вибрала маску й наділа на себе, а другу

напнула на мене, тоді взяла мене за руку, і ми вийшли. Ото й тільки. Опинившись на вулиці, ми пробігли два чи три квартали,— мабуть, задля гостріших відчуттів, а ще, як я зрозумів, через те, що вдала крадіжка радісно збуджує. Я спитав Холлі, чи багато вона крала.

— Колись було,— відказала вона.— Цебто — доводилось. Та й тепер вряди-годи вправляюся, щоб руки не одвикали.

Ми йшли в тих масках до самого дому.

*

Тепер мені здається, ніби в нас із Холлі було тоді чимало таких днів, та хоч ми й справді не раз ділили години дозвілля, загалом ці спомини облудні. Бо наприкінці того місяця я знайшов роботу — тож чи варто ще щось казати? Хіба тільки те, що ця робота була мені конче потрібна і що працював я щодня з дев'ятої до п'ятої. Отож відтоді наші дні — мої і Холлі — розкладалися зовсім по-різному.

За винятком четвергів, коли вона зранку їздила до Сінг-Сінгу, і тих нечастих днів, коли в неї виникало бажання покататися верхи в парку, Холлі на час мого повернення з роботи тільки-но вставала з ліжка. Іноді я заглядав у ці години до неї, і ми випивали разом по чашці «сніданкової» кави, після чого вона починала вбиратися на вечір. Щоразу вона мала кудись іти, не завжди з Расті Тролером, але здебільшого з ним, і здебільшого до них приставала й Мег Уайлдвуд з отим своїм гарним бразільцем, якого звали Жозе Ібарра-Йегер — друге прізвище він дістав від матері-німкені. Цей квартет звучав не дуже злагоджено, в основному з вини Ібарри-Йегера, що здавався серед них таким же недоречним, як скрипка у джазі. Освічений, статечний, він, як я міг судити, цілком серйозно ставився до своєї роботи,— якоїсь там державної і начебто дуже важливої,— що по кілька днів на тиждень тримала його у Вашінгтоні. Лишалося тільки дивуватись, як він міг просиджувати цілі ночі в «Ля-Рю», чи «Ель-Марокко», слухаючи б-б-базікання Мег Уайлдвуд і дивлячись на щічки-сідлички Расті Тролера. Можливо, йому, як буває з більшістю із нас у чужій країні, забракло вміння розпізнати людей і визначити кожному своє місце; тож, певно, він бачив усіх американців в однаковому світлі й, виходячи з цього, вважав своїх

супутників цілком стерпними взірцями місцевого колориту й національного характеру. Цим можна багато чого пояснити; все інше пояснюється наполегливістю Холлі.

Якось надвечір, чекаючи автобуса до П'ятої авеню, я помітив, як на протилежному боці вулиці спинилося таксі, з нього вийшла дівчина й побігла сходами Публічної бібліотеки. Я впізнав її тільки коли вона вже заходила в двері; воно й не дивно, бо Холлі й бібліотека аж ніяк не вкладалися поряд. У пориві цікавості я теж пройшов між левами, міркуючи, як мені бути: признатися, що гайнув слідом за нею, чи вдати випадкову зустріч. Зрештою я не зробив ні того, ні того, а причаївся віддалік у читальному залі, де вона сиділа, сховавшись за темними окулярами та цілою фортецею книжок, що їх відібрала на видачі. Вона хапалася то за одну книжку, то за іншу, час від часу затримуючись на якійсь сторінці й щоразу хмурячи брови, неначе рядки були надруковані догори ногами. Олівець вона тримала напоготові, та, як видно, ніщо не збуджувало її цікавості,— лише раз чи два, немовби просто для годиться, вона починала щось ревно черкати. Спостерігаючи її, я згадав дівчину, що вчилася разом зі мною в школі, зубрилу Мілдред Гросмен. Оту Мілдред, з її масним волоссям та залапаними окулярами, з перемазаними чорнилом руками, якими вона розтинала жаб і варила каву для пікетників, та безбарвними очима, що дивилися на зорі тільки з тим, аби визначити їх хімічний склад. І хоч Мілдред і Холлі різнились одна від одної, як небо від землі, проте мені вони раптом уявилися подібними до сіамських близнят, і нитка думок, що пов'язала їх докупи, снувалася десь так: звичайна людина часто зазнає змін, навіть наше тіло щокілька років цілковито перебудовується, хочемо ми того чи ні,— такий закон природи. А от Мілдред Гросмен і Холлі Голайтлі ніколи не зміняться, і саме це споріднює їх між собою. Вони не можуть змінитися, бо надто рано набули своїх характерів, і це, мов несподіване багатство, позбавило їх чуття міри: одна вщерть забила собі голову суто практичними речами, а друга — сумнівною романтикою. Я уявив собі їх обох через багато років у якомусь ресторані: Мілдред усе так само вивчатиме меню з погляду поживності страв, а Холлі так само хапатиме все без розбору. І ніколи не буде інакше. Вони пройдуть крізь життя і вийдуть з нього тією самою рішучою ходою, не розглядаючись навколо.

Я так заглибився в ці високі матерії, що навіть забув, де я; а коли опам'ятався, з подивом побачив себе в похмурій сутіні читального залу й знову не повірив своїм очам, уздрівши там Холлі. Було вже по сьомій, вона підфарбовувала губи й прибирала відповідного, як на неї, вигляду,— накинула на плечі шарф, причепила сережки,— щоб після бібліотеки з'явитись у ресторані «Колонія». Коли вона пішла, я підступив до столу, де залишились її книжки, бо саме вони мене й цікавили. «Мандрівка на південь», «Дорогами Бразилії», «Політична думка Латинської Америки». І таке інше.

Напередодні різдва вони з Мег влаштували вечірку. Холлі попросила мене прийти раніш і допомогти прикрасити ялинку. Я й досі не збагну, як вони примудрилися втягти її до кімнати: верхні віти обламалися, впершись у стелю, а нижні сягали від стіни до стіни. Одне слово, вона мало чим поступалася перед тим велетенським святочним деревом, що його ставлять на площі Рокфеллера. Та й убрати її міг би хіба що Рокфеллер, бо прикраси та блискітки зникали у вітах, мов талий сніг. Холлі спало на думку збігати до Вулворта й поцупити кілька повітряних кульок, що вона й зробила, і ті кульки справді надали ялинці святкового вигляду. Ми піднесли тост за наш успіх, і Холлі сказала мені:

— Заглянь до спальні. Там для тебе подарунок.

Я теж мав для неї подарунок: невеличкий пакет у кишені, що здався мені ще меншим, коли я побачив на ліжку обв'язану червоною стрічкою ту саму розкішну пташину клітку.

— Ну Холлі! Це просто жах!

— Цілком згодна, але я гадала, що вона тобі подобається.

— Але ж гроші! Триста п'ятдесят доларів!

Вона знизала плечима.

— Кілька зайвих прогуляпок до туалету. Тільки пообіцяй мені... Пообіцяй, що ніколи нікого туди не посадиш.

Я кинувся цілувати її, але вона простягла руку.

— Ану дай,— сказала, ляскаючи по моїй відстовбурченій кишені.

— Та це така дрібниця...

Справді, то був усього-на-всього медальйон із зображенням святого Христофора, покровителя мандрівників. Але куплений у Тіффані.

*

Холлі була не з тих, хто вміє берегти речі, і вона вже напевне загубила мій медальйон: закинула до валізи чи забула в шухлядці десь у номері готелю. А от та клітка й досі у мене. Я тягав її за собою до Нью-Орлеана, Нантаккета, по всій Європі, до Марокко й Вест-Індії. Але рідко згадую, що то подарунок Холлі, бо одного разу твердо вирішив забути про це. Тоді між нами зайшла велика сварка, і в числі речей, навколо яких здійнялася буря, була ота ж таки клітка, О. Дж. Берман і моє оповідання, що його я подарував Холлі, коли воно з'явилося друком в університетському журналі.

У лютому Холлі вирушила в подорож з Расті, Мег та Жозе Ібаррою-Йєгером. Наша сварка сталася невдовзі після її повернення. Шкіра в Холлі була темна, як йод, волосся вицвіло на сонці до білого, і час вона провела чудово.

— Ну от, спочатку ми були на острові Кі-Вест, і Расті загризся там з якимись моряками, чи то вони з ним загризлися,— так чи так, але тепер йому до кінця своїх днів ходити в залізному корсеті. Розпрекрасна Мег теж утрапила до лікарні. Сонячний опік першого ступеня. Страшенна гидота: суцільні пухирі й якесь смердюче мастило. Тхнуло від неї так, що несила було терпіти. Отож ми із Жозе залишили їх у лікарні, а самі подалися до Гавани. Він казав: «Ось постривай, побачиш Ріо»,— та як на мене, і в Гавані краще нікуди. У нас там був колосальний гід — більш як наполовину негр, а на решту китаєць, і хоч загалом я не люблю ні тих, ні тих, але в суміші це було непогано, і я дозволяла йому гладити під столом мої коліна, бо як по правді, то він здавався мені досить-таки цікавим. Та одного вечора він повів нас на якийсь там порно, і що б ти думав — на екрані ми побачили *його самого!*.. Звісно, коли ми повернулися на Кі-Вест, Мег була більш ніж певна, що я там, на Кубі, тільки те й робила, що спала із Жозе. І Расті так само, тільки його це зовсім не обходить, просто йому хочеться знати деталі. Одне слово, всі були страшенно знервовані, аж поки я поговорила по щирості з Мег.

Ми були у вітальні, і, хоч лишалися вже лічені дні до березня, величезна різдвяна ялинка, що геть поруділа й втратила свій смольний дух, з поморщеними, паче вим'я старої корови, кульками, усе ще займала більш як поло-

вину кімнати. Впадало в око й те, що в кімнаті побільшало меблів: з'явилося легке складане ліжко, і Холлі, прагнучи зберегти свою тропічну засмагу, лежала на ньому під кварцовою лампою.

— І переконала її?

— Що я не спала з Жозе? Боже мій, ну звісно. Я просто сказала їй,— але так, паче мені страшенно соромно в цьому признатися,— сказала їй, що я лесбіянка.

— Не може бути, щоб вона цьому повірила.

— Ого, ще й як повірила. А то чого б вона помчала й купила оце ліжко? За мене не турбуйся: я кого хочеш так настрахаю, що тільки ну... Зроби ласку, любий, помасти мені спину олією для засмаги.— Поки я це робив, вона сказала: — Приїхав О. Дж. Берман, і слухай, я дала йому той журнал з твоїм оповіданням. На нього справило враження. Він гадає, що, може, й варто тобі допомогти. Тільки каже, що ти не про те пишеш. Негри та діти — кого таке цікавить?

— Та певно, що не містера Бермана.

— А я з ним згодна. Я двічі прочитала оповідання. *Дітлашня і негри. Тремтливе листя. Описування.* В ньому немає ніякої *суті.*

Моя рука, що втирала їй у шкіру олію, немовби набула власної волі: їй так і кортіло звестися й ляснути Холлі по сідницях.

— Наведи мені приклад,— спокійно мовив я,— чогось такого, в чому є суть. Як ти її розумієш.

— «Грозовий перевал»,— анітрохи не завагавшись, сказала вона.

Моя рука вже зовсім виходила з-під моєї влади.

— Але ж це безглуздо. Ти говориш про геніальну річ.

— То що, хіба не правда? Як там ото: «Моя мила дикуночка Кеті...» О боже, я ревла, як корова. Разів десять дивилася.

— А-а-а...— мовив я з неприхованою полегкістю.— А-а-а...— і глузливо підвищив голос: — То ти про *кіно.*

Вона вся напружилась і стала на дотик наче камінь, нагрітий сонцем.

— Кожен хоче почувати себе вищим за когось,— сказала вона.— Але спершу годилося б навести хоч якісь докази.

— Я не порівнюю себе з тобою. Ані з Берманом. Ми різного прагнемо.

— А заробляти гроші ти не прагнеш?

— Так далеко я ще не заглядаю.

— Воно й видно по твоїх оповіданнях. Неначе ти пишеш їх, сам не знаючи, який буде кінець. То ось що я тобі скажу: заробляй краще гроші. У тебе дорогі фантазії. Не всі купуватимуть тобі пташині клітки.

— Я дуже шкодую...

— Ще й не так пошкодуєш, якщо вдариш мене. Ти оце щойно хотів, я відчула по руці, і зараз хочеш.

Я таки хотів, страшенно хотів; і руки й серце в мене аж тіпались, поки я закручував пляшечку з олією.

— Ну ні, про це я б не пошкодував. Мені шкода тільки, що ти дурно витратила на мене свої гроші: адже Расті Тролер — то надто тяжкий заробіток.

Вона сіла на ліжку; її обличчя та голі груди холодно голубіли в світлі кварцової лампи.

— Слухай, звідси до порога йти чотири секунди. Даю тобі дві.

*

Я пішов просто до себе, взяв ту клітку, відніс наниз і поставив під її дверима. Ото було й по всьому. Принаймні так мені здавалося до наступного ранку, коли, йдучи на роботу, я побачив свою клітку на сміттєвому ящику, що дожидав на тротуарі приїзду сміттєвоза. Боязко озирнувшись, я схопив її і відніс назад до своєї кімнати; то була капітуляція, проте вона не похитнула мого рішення назавжди викреслити Холлі Голайтлі із свого життя. Я твердив собі, що вона «безсоромна розпусниця», «гультяйка», «вкрай фальшива особа», до якої не варто більш ніколи й словом озиватися.

І таки не озивався. Досить довго. Зустрічаючись на сходах, ми дивилися собі під ноги. Коли вона з'являлась у Джо Белла, я одразу ж ішов геть. А одного дня мадам Сапфія Спанелла, колишня колоратура й велика аматорка катання на роликах, що мешкала на другому поверсі, пішла по квартирах з петицією, де вимагала виселення міс Голайтлі як «аморальної особи» та «призвідниці нічних гульбищ, що загрожують безпеці й здоров'ю сусідів». І хоч я відмовився підписати той папірець, та в душі визнавав, що мадам Спанелла таки має підстави ремствувати. Але її петиція нічого не дала, і ближче до кінця квітня, теплими весняними ночами, з розчинених

вікон квартири номер два усе так само линув гомін розвеселої вечірки, гучні звуки патефона та хмільний сміх.

Серед гостей Холлі нерідко можна було побачити досить підозрілих типів; але якось наприкінці весни, коли я проходив через вестибюль, мою увагу привернув *аж надто* дивний незнайомець, що розглядав її поштову скриньку. То був чоловік років п'ятдесяти, з грубуватим обвітреним обличчям і сумовитими сірими очима. На голові у нього стримів заношений сірий капелюх, вкритий плямами від поту; дешевий голубуватий літній костюм висів на його довготелесій постаті, мов на вішалці; на ногах виблискували новенькі коричневі черевики. Дзвонити до квартири Холлі незнайомець начебто не збирався. Помалу, ніби читаючи шрифт для сліпих, він вів пальцем по друкованих літерах її прізвища.

Увечері, виходячи перекусити, я знову побачив того чоловіка. Він стояв на протилежному боці вулиці й, прихилившись до дерева, видивлявся на вікна Холлі. В голові у мене майнули лиховісні здогади. Може, це агент поліції? Чи якийсь підглядач, зв'язаний із Саллі Томато, її знайомим у Сінг-Сінгу? Можлива небезпека знову збудила в мені добрі почуття до Холлі; та й звичайна порядність вимагала припинити на час нашу ворожнечу й попередити її, що за нею стежать.

Ідучи до перехрестя, де мав повернути до «Шніцельного царства», що на розі Сімдесят дев'ятої і Медісон-авеню, я відчував на собі пильний погляд того чоловіка. А тоді, навіть не обертаючись, зрозумів, що він іде слідом за мною: я почув, як він насвистує. Та не якусь там звичайну мелодійку, а оту тужливу пісню прерій, що її часом грала й співала Холлі: «Аби не по смерті, аби не вві сні, по тих луках небесних погуляти мені». Я чув той свист, і переходячи Парк-авеню, і простуючи по Медісон. Один раз, чекаючи зеленого світла, я краєм ока озирнувсь на незнайомця й побачив, як він нахилився погладити миршавого шпіца.

— Гарний у вас собачка,— хриплувато, по-фермерському прокволисто мовив він до господаря.

У «Шніцельному царстві» було безлюдно. І все ж таки він сів перед довгим прилавком саме біля мене. Від нього тхнуло тютюном і потом. Він замовив чашку кави, та коли її подали, навіть не доторкнувся до неї. Сидів, жував зубочистку й розглядав мене в дзеркалі, що висіло за прилавком проти нас.

— Пробачте,— мовив я, звертаючись до його відображення у дзеркалі.— Чого вам треба?

Моє запитання не збентежило його; здавалося, він навіть відчув полегкість, що до нього заговорили.

— Синку,— відказав він.— Мені потрібен друг.

Він видобув гаманa. Гаман був старий, зашкарублий, як і його руки, й мало не розлазився на шматки. Така сама стара й потріскана була вицвіла фотографія, яку він подав мені. Я побачив на ній групу з сімох чоловік, що стояли на перекошеній відкритій веранді грубо збитого дерев'яного будинку, всі — діти, за винятком його самого; він обнімав за стан пухку біляву дівчинку, що прикрила очі долонею від сонця.

— Це я,— мовив він, показуючи на себе.— Це вона...— тицьнув пальцем на пухку дівчинку.— А оце,— додав, посунувши палець на білоголового й довгого, мов жердина, хлопця,— її брат Фред.

Я поглянув на «неї» ще раз: атож, тепер я вловив у тій товстощокій дитині з примруженими очима якусь подібність до Холлі. І в ту ж мить збагнув, хто цей чоловік.

— То ви *батько* Холлі.

Він закліпав очима й нахмурився.

— Її звуть не Холлі. Вона була Луламей Барнс. Була,— сказав він, перемістивши в роті зубочистку,— поки не вийшла за мене. Я її чоловік. Док Голайтлі, конячий лікар. Лікую худобу, маю невеличку ферму. Недалеко від Тьюліпа, що в Техасі. Чого ви смієтеся, синку?

То був нервовий сміх. Я ковтнув води й закашлявся. Він стукнув мене по спині.

— Це, синку, не смішки. Я оце вже п'ять років усе шукаю своєї жіночки. А як Фред написав мені, де вона є, то я враз купив квитка на автобус — і гайда сюди. Луламей має вернутися додому, до чоловіка та дітей.

— Дітей?

— Вони ж то їй діти,— майже вигукнув він.

Він мав на думці чотирьох інших з фотографії: двох босоногих дівчат та двох хлопців у комбінезонах. Сумніву не було: цей чоловік не при своєму розумі.

— Та не може бути Холлі їхньою матір'ю. Вони ж старші за неї. Більші.

— Слухайте, синку,— мовив він розважливим тоном,— я й не кажу, що вона їх народила. Їхня люба рідна матуся, золота жінка, земля їй пером, померла в тридцять шостому році, четвертого липня, якраз на День незалеж-

ності. Того року була страшна посуха. Коли я одружився з Луламей, цебто в грудні тридцять восьмого, її щойно минуло чотирнадцять. Може, звичайна собі жінка в чотирнадцять років і не тямила б до пуття, що робить. Та візьміть ви Луламей — вона ж не така, як усі. Вона добре знала, що до чого, коли обіцяла стати мені дружиною, а моїм дітям матір'ю. А тоді взяла та й розбила нам серце — втекла ото геть з дому.— Він сьорбнув захололої кави й подивився на мене серйозним, допитливим поглядом.— Ви що, синку, сумніваєтесь? Не вірите, що я кажу все так, як воно є?

Я не сумнівався. То була надто неймовірна історія, щоб вигадати її. До того ж вона цілком суміщалася з О. Дж. Бермановим враженням від Холлі, коли він уперше побачив її в Каліфорнії: «І не добереш, звідки вона: чи то з якоїсь південної глушини, чи то з Оклахоми, чи ще звідки». Де там було Берманові догадатися, що то заміжня дитина з Тьюліпа, штат Техас.

— Еге ж, просто розбила нам серце — втекла з дому, та й годі,— повторив конячий лікар.— І не мала ж на те ніякої причини. Всю роботу в господі робили дівчата. А Луламей могла собі жити й не тужити: крутитися перед дзеркалом, мити й розчісувати волосся. У нас же свої корови, садок, кури, свині, то ви б, синку, побачили, як ця жіночка розкохалася. І брат її вигнався на справжнього велетня. А побачили б, які вони до нас прийшли. То Неллі, моя більшенька, привела їх у дім. Приходить вона до мене одного ранку та й каже: «Тату, я там замкнула в кухні двоє малих. Застукала їх у дворі — вони крали молоко й індичачі яйця». Ото й були Луламей і Фред. Ну, скажу я вам, зроду не бачив нічого жалісніше. Ребра стирчать, ноженята худющі — мало не підтинаються, зуби такі розхитані, що й каші не вжують. Що ж виявляється: мати померла від сухот, батько так само, а всіх дітлахів, цілу купу, послали жити по різних лихих людях. Тож Луламей з братом і ниділи обоє в якихось негідних людців, миль за сто на схід від Тьюліпа. От з того дому вона таки мала причину втекти. А з мого — піякісінької. Це ж була її рідна домівка.— Він сперся ліктями на прилавок і, притиснувши пучками пальців заплющені повіки, тяжко зітхнув.— Вона добре набрала тіла, гарненька така стала жіночка. Та й жвава ніврокy. Все, було, щебече, мов сойка. На кожен привід знайде дотепне слівце, що куди там тому радіо. А я, щоб

ви знали, квіти їй збирав. Вороня приручив і навчив говорити її ім'я. Показав їй, як на гітарі грати. Тільки, було, погляну на неї, то аж сльози на очі навертаються. Тої ночі, як піти за мене просив, мов дитина плакав. А вона мені каже: «Ну чого ти плачеш, Док? Та звісно, що я піду за тебе. Я ж іще ніколи не виходила заміж». Хоч-не-хоч, а засміявсь я тоді, обняв її міцно-міцно: вона, бачте, *ніколи ще не виходила заміж!* — Він осміхнувся, пожував свою зубочистку.— Нехай мені хто скаже, що їй не солодко жилося! — мовив зачіпливо.— Ми всі на неї мало що не молилися. Їй і пальцем ворухнути не доводилось, хіба ото тільки щоб шмат пирога з'їсти. Та ще волосся розчесати чи послати когось по всі оті журнали. Там їх у нас, тих журналів, на добру сотню доларів назбиралося. І скажу я вам, через них усе це й скоїлось. Надивилася вона тих лискучих картинок. Начиталася всіляких химер. Отож і почала ходити на дорогу. Що день, то далі заходила: пройде милю — й вернеться, дві милі — й вернеться. А одного дня так і пішла геть хтозна-куди.— Він знову притис пальцями повіки, віддих його був хрипкий.— І те вороня, що я їй подарував, здичавіло й теж полетіло з дому. Ціле літо було чути його довкіл. Ціле літо кричав клятий птах: «Луламей! Луламей!»

Він згорбився й далі сидів мовчки, неначе дослухаючись до того давнього пташиного крику. Я взяв наші чеки й поніс до каси. Поки я розраховувався, він підійшов до мене. Ми вийшли разом і рушили до Парк-авеню. Вечір був холодний, дув вітер, і розмальовані полотняні піддашки хляпали від його подмухів. Ми довго йшли мовчки, потім я спитав:

— А її брат? Він не пішов од вас?

— Ні, сер,— відказав він, прокашлявшись.— Фред жив з нами, аж поки його забрали до війська. Добрий хлопчина. І до коней був добрий. Він теж не міг збагнути, яка муха вкусила Луламей, що вона отак зненацька всіх нас покинула: і брата, й чоловіка, й дітлахів. А коли вже Фред пішов до війська, вона почала писати йому листи. Оце ж він днями прислав мені її адресу. То я й приїхав забрати її. Я ж знаю, вона жалкує про те, що вчинила. Знаю, що хоче назад додому.— Він неначе сподівався почути від мене підтвердження цього.

Я сказав, що, мабуть, Холлі, чи то пак Луламей, тепер не зовсім така, як була колись.

— Слухайте, синку,— мовив він, коли ми підійшли до парадних дверей.— Я казав вам, що мені потрібен друг. Бо я не хочу її вразити. Чи там палякати. Отож і не квапився. Будьте другом, скажіть їй, що я тут.

Перспектива відрекомендувати міс Голайтлі її чоловіка була для мене досить спокуслива, а поглянувши вгору на її освітлені вікна, я подумки побажав, щоб там були і її друзі, бо ще спокусливішою здавалася можливість побачити, як цей техасець ручкатиметься з Мег, і з Расті, і з Жозе. Але, подивившись на серйозні й горді очі Дока Голайтлі, на його вкритий плямами капелюх, я відчув сором за ці свої думки. Він зайшов за мною до вестибюля й спинився, щоб чекати біля сходів.

— Виглад у мене пристойний? — спитав пошепки, розгладжуючи рукава й поправляючи вузол краватки.

Холлі була сама. Вона відчинила одразу, бо, власне, вже виходила з дому, й білі атласові туфлі та пахощі парфумів виказували її розвеселі наміри.

— Ну що, йолопе? — мовила вона і грайливо ляснула мене сумочкою.— Зараз я дуже поспішаю і не маю часу миритися. Люльку миру викуримо завтра, гаразд?

— Гаразд, Луламей. Якщо завтра ти ще будеш тут.

Вона зняла свої темні окуляри й, мружачи очі, подивилася на мене. Її очі були немовби складені з безлічі дрібнесеньких призм і яскріли голубими, сірими й зеленими блискітками.

— Це *він* тобі сказав,— мовила вона ледь чутним, тремтливим голосом.— Ну прошу тебе... *Де* він? — І вибігла повз мене на сходи.— Фреде! — гукнула наниз.— Фреде! Де ти, любий?

Я чув, як Док Голайтлі піднімається сходами. Аж ось голова його показалася над бильцями, і Холлі сахнулась назад, не те щоб налякана, а наче розчарована. Тим часом він уже став перед нею, боязко й винувато похнюпившись.

— Боже мій, Луламей...— почав був він і затнувся, бо Холлі дивилася на нього невидющими очима, ніби не могла пригадати, хто він такий.— Ну й ну, ластівко,— мовив він,— чи тебе тут зовсім не годують? Он яка худесенька. Як ото коли я перше тебе побачив. Сама шкіра та кістки.

Холлі доторкнулася до його шорсткого підборіддя, немов хотіла впевнитись, чи справді він стоїть перед нею.

— Здрастуй, Док,— лагідно сказала вона й поцілувала його в щоку.— Здрастуй, Док,— повторила радісно, коли він підняв її з підлоги й міцно стиснув в обіймах.

Він засміявся з полегкістю:

— Боже мій, Луламей! Оце-то радість!

Ні вона, ні він не-помітили мене, коли я протиснувся повз них і пішов до себе нагору. Не почули вони, здається, і мадам Сапфії Спанелли, що вистромила голову із своїх дверей і заволала:

— Ану тихше там! Це ж просто ганьба! Пошукайте іншого місця для розпусти!

*

— *Розлучилася* з ним? Та певно, що ні. Ради бога, яке там розлучення — мені ж було всього чотирнадцять років. Цей шлюб не мав *законної* сили.— Холлі постукала по порожній склянці.— Містере Белл, любий, ще по одному.

Джо Белл — ми сиділи в його барі — прийняв замовлення знехотя.

— Рано ви сьогодні почали заливати очі,— пробурчав він, хрумтячи таблеткою від печії. На темному дерев'яному циферблаті годинника за прилавком ще не було дванадцятої, а він уже подав нам по три мартіні.

— Сьогодні неділя, містере Белл. А в неділю усі годинники спізнюються. До того ж я ще й не лягала,— сказала йому Холлі, а мені призналася: — Власне, не спала.— Вона почервоніла й винувато одвела очі. Уперше, відколи я її знав, у неї виникла потреба виправдатись.— Я не могла інакше. Розумієш, Док справді любить мене. І я його люблю. Може, *тобі* він видався старим, недолугим. Але ти не знаєш, який він лагідний, як уміє приголубити й пташину, й мале дитя, й усяке інше немічне створіння. А тому, хто хоч раз тебе приголубив, ти довіку будеш вдячний. Я завжди споминаю Дока в своїх молитвах. І не смійся, будь ласка! — зажадала вона, збиваючи попіл з сигарети.— Я справді молюся.

— Я не сміюся. Я усміхаюсь. Дивовижна ти все-таки людина.

— Та мабуть, що так,— мовила вона, і її обличчя, сіре й немов побите в ясному денному світлі, враз проясніло. Тоді пригладила незачесане волосся, і воно залисніло різними тонами, наче на рекламі шампуню.— Уявляю собі, який у мене жахливий вигляд. Та й нічого дивного. Решту

ночі ми бродили туди-сюди коло автобусної станції. Док до останньої хвилини сподівався, що я поїду з ним. Хоч я йому весь час твердила: «Слухай, Док, мені вже не чотирнадцять років, і я не Луламей». Та найстрашніше,— і я зрозуміла це, поки ми там стояли,— що насправді все не так. Я й досі краду індичачі яйця і стрімголов кидаюсь у шипшинову зарость. Тільки тепер я кажу, що то на мене накотило.

Джо Белл осудливо поставив перед нами щойно збиті мартіні.

— Ніколи не залюбляйтеся в дику істоту, містере Белл,— порадила йому Холлі.— В цьому й була Докова помилка. Він завжди тяг додому якусь звірину. То яструба з покаліченим крилом. А то раз приніс був дорослу рись із перебитою лапою. Та не можна прикипати серцем до диких істот, бо чим дужче їх любиш, тим сильніші вони стають. Аж поки наберуться сили, щоб утекти до лісу. Чи злетіти на дерево. Потім на ще вище дерево. А потім і в небо. Отак воно кінчається, містере Белл, якщо дозволите собі полюбити дику істоту. Кінчається тим, що тільки й залишиться дивитись на небо.

— Вона упилася,— сказав мені Джо Белл.

— Помірно,— призналася Холлі.— Але Док знає, що́ я маю на думці. Я йому все дуже добре розтлумачила, а він такі речі розуміє. Ми потиснули руки, обнялися, і він побажав мені щастя.— Вона поглянула на годинник.— Тепер він уже, мабуть, проїжджає Голубі гори.

— Про що це вона? — запитав мене Джо Белл.

Холлі піднесла скляпку з мартіні.

— То побажаймо і Докові щастя,— мовила вона й торкнулася своєю склянкою моєї.— Хай йому щастить. І повір мені, любий Док, краще дивитися на небо, аніж там жити. Воно ж така велика пустка, і така безмежна... Тільки й знаєш, що там гримить грім і все-все пропадає без сліду.

*

«Нове одруження Тролера». Я побачив цей заголовок у метро, десь у Брукліні. Газету, в якій він був надрукований через усю шпальту, тримав у руках інший пасажир, і я міг прочитати лише початок тексту: «Разерфорд (Расті) Тролер, мільйонер і гульвіса, що його не раз звинувачувано в пронацистських симпатіях, гайнув учора до Грінвіча з чарівною...» Не скажу, щоб мені хотілося читати

далі. Отже, Холлі таки вийшла за нього. Оце-то так... Мене пойняло бажання кинутися під поїзд. А втім, воно брало мене й раніш, навіть коли я ще не бачив того заголовка. Причин було більш ніж досить. З Холлі ми не зустрічались уже кілька тижнів,— по суті, від тієї неділі, коли випивали в барі Джо Белла. А за цей час і на мене добряче-таки накотило. По-перше, мене витурили з роботи — по заслузі, хоча й за досить сміховинну провину, про яку розповідати тут було б надто довго. Крім того, до мене почала виявляти неприємний інтерес призовна комісія. Я зовсім недавно звільнився від пут розміреного життя в маленькому містечку, і сама думка про те, що доведеться підлягати новим суворим приписам, вганяла мене в розпач. Через непевність моїх призовних обставин і брак належного досвіду я навряд чи міг сподіватися знайти якусь іншу роботу. Тому й опинився в метро у Брукліні, повертаючись після безнадійної розмови з редактором нині вже покійної газети *«PM»* [1]. Усе те в поєднанні з нестерпною задухою, що стояла в місті, довело мене до справжньої нервової депресії. Тож моє бажання втрапити під колеса поїзда було майже цілком щире. А отой заголовок у газеті ще дужче зміцнив його. Коли вже Холлі могла вийти заміж за цього «безглуздого вилупка», то нехай би й мене розтоптали полчища лихої сили, що заполонила весь світ. А може,— і це запитання цілком виправдане,— її вчинок так обурив мене через те, що я сам був закоханий в неї? Трохи й через те. Бо я справді був у неї закоханий. Так само, як ото колись був закоханий у літню негритянку, куховарку моєї матері, чи в листоношу, що дозволяв мені супроводити його з поштою, чи в ціле сімейство на прізвище Мак-Кендрік. А така закоханість теж породжує ревнощі.

Доїхавши до своєї станції, я купив газету, і, коли дочитав те речення до кінця, виявилося, що Расті одружився з «чарівною натурницею родом з гір Арканзасу, міс Маргарет Тетчер Фіцх'ю Уайлдвуд». Мег! Від полегкості ноги в мене стали наче ватяні, і решту дороги додому мені довелося проїхати в таксі.

У вестибюлі мене зустріла мадам Сапфія Спанелла, нестямно поводячи очима й заламуючи руки.

---

[1] *«Post meridiem»* — «Після полудня» *(лат.)* — поширена назва вечірніх газет.

— Біжіть,— сказала вона.— Приведіть поліцію. Вона когось убиває! Хтось її убиває!

Це скидалося на правду. В квартирі Холлі неначе тигри шаліли. З лунким брязкотом розбивалося скло, тріщали, ламаючись, падаючи й перекидаючись, меблі. Але з-за тієї гуркотнечі не долинало розлючених голосів, і в цьому було щось неприродне.

— Біжіть! — репетувала мадам Спанелла, штовхаючи мене до дверей.— Повідомте поліцію про вбивство!

І я побіг, але нагору, до дверей Холлі. Замолотив у них кулаками, та домігся лише того, що гуркіт потроху втих. Нарешті зовсім змовк. Але даремно я благав, щоб мене впустили, а спроби висадити двері закінчилися тільки тим, що я набив на плечі синці. Потім я почув, як унизу мадам Спанелла наказує ще комусь бігти до поліції.

— Замовкніть,— відповіли їй,— і геть з дороги.

То був Жозе Ібарра-Йєгер. Зовсім не схожий на ошатного бразільського дипломата, спітнілий і переляканий. Мені він теж звелів забратися з дороги. Тоді відімкнув двері своїм ключем.

— Сюди, докторе Голдмен,— мовив він до свого супутника.

Мене ніхто не спиняв, і я зайшов слідом за ними до квартири, де побачив страшенний погром. Різдвяну ялинку нарешті було розібрано, і то в буквальному розумінні слова: її висхлі руді віти валялися на підлозі вперемішку із подертими книжками, розбитими лампами та патефонними платівками. Навіть у холодильнику нічого не лишилося: все було розкидано по кімнаті, зі стін спливали биті яйця, а посеред усього того шарварку безіменний котяра Холлі спокійнісінько хлебтав з калюжки молоко.

У спальні мені аж дух забило від розлитих парфумів. Я наступив на темні окуляри Холлі: вони валялися на підлозі з розбитими скельцями й зламаною оправою. Може, саме тому Холлі, лежачи горілиць на ліжку, так безтямно дивилася на Жозе, а лікаря наче й зовсім не бачила, хоч він уже мацав їй пульс і тихо примовляв:

— Ви стомилися, голубонько. Дуже стомилися. Вам хочеться спати, правда ж? То спіть.

Холлі потерла чоло, розмазуючи кров з порізаного пальця.

— Спати...— проказала вона за ним і хлипнула, мов знеможена плачем дитина.— Тільки він дозволяв мені...

Дозволяв пригортатися холодними ночами... Я нагледіла одне місце в Мексіці. З кіньми. Біля моря.

— З кіньми, біля моря...— заколисував її лікар, виймаючи із своєї чорної валізки шприц.

Жозе відвернувся, щоб не бачити, як він робитиме укол.

— Її хвороба тільки горе? — спитав він, і штучність його англійської мови надала цьому запитанню непередбаченої іронії.— Вона тільки горює?

— Зовсім не болить, правда ж? — самовдоволено мовив лікар, приклавши до руки Холлі віхтик вати.

Холлі нарешті таки спинила погляд на ньому.

— *Усе* болить. Де мої окуляри? — Але окуляри були вже не потрібні. Очі її заплющувалися самі собою.

— Вона тільки горює? — не вгавав Жозе.

— Зробіть ласку, сер,— досить безцеремонно сказав йому лікар,— залиште мене з пацієнткою.

Жозе перейшов до вітальні, де зігнав злість на мадам Спанеллі, що, крадькома всунувшись туди, підслуховувала під дверима.

— Не чіпайте мене! Я викличу поліцію! — погрожувала вона, поки він виставляв її на сходи, лаючись по-португальському.

Він міркував, чи не витурити й мене; принаймні так мені здалося з виразу його обличчя. Та замість того запропонував випити. В єдиній цілій пляшці, яку нам пощастило знайти, був сухий вермут.

— Я стурбований,— довірчим тоном сказав Жозе.— Я стурбований, що це може спричинити скандал. Що вона все побила. Що поводилась, як божевільна. Мені не можна, щоб був публічний скандал. Це надто делікатні речі — моє ім'я, моя робота.

Він трохи повеселішав, коли дізнався, що я не бачу підстав до «публічного скандалу»: адже пищення власного майна — суто особиста справа.

— Вся річ тільки в го́рі,— переконано мовив він.— Коли прийшов сум, вона спочатку кидає свою склянку, з якої пила. Потім пляшку. Книжки. Лампу. Тоді я лякаюсь. Біжу привести лікаря.

— Але чому? — не міг я зрозуміти.— Чому вона зчинила таку бучу через Расті? Я б на її місці тільки радів.

— Через Расті?

Газета й досі була при мені, і я показав йому заголовок.

— А-а, це...— Він зневажливо посміхнувся.— Вони зробили нам велику послугу, Расті й Мег. Ми сміялися з цього. Вони думають, що розбили нам серце, а ми весь час дуже хочемо, щоб вони втекли. Запевняю вас, ми сміялися, коли прийшов сум.— Він пошукав очима на підлозі й видобув з того безладу зібганий жовтий папірець.— Ось це,— мовив він.

То була телеграма з Тьюліпа, штат Техас: *«Одержали звістку молодий Фред загинув у бою за океаном крпк твій чоловік і діти глибоко сумують з нашої спільної втрати крпк подробиці листом крпк цілую Док».*

*

Відтоді Холлі більш ніколи не згадувала в розмовах про брата, за винятком одного єдиного разу. Навіть мене перестала звати Фредом. Червень, липень, усі жаркі місяці вона була наче в сплячці, як ото тварина, що, заснувши на зиму, й не помітила, як настала і минула весна. Волосся в неї потемніло, вона набрала ваги, почала недбало вдягатися й не раз вибігала до крамниці за рогом, накинувши плащик просто на голе тіло. Жозе переїхав до неї, і на поштовій скриньці замість імені Мег Уайлдвуд з'явилось його ім'я. Проте Холлі надовго залишалася сама, бо три дні на тиждень він був у Вашінгтоні. За його відсутності вона нікого не приймала і майже

не виходила з дому, тільки щочетверга, як і раніш, їздила до Сінг-Сінгу.

Та це не означало, що вона втратила інтерес до життя; навпаки, такою вдоволеною і навіть щасливою я ще ніколи доти її не бачив. Цілком несподівано її пойняла аж ніяк не властива колишній Холлі пристрасть до господарювання, що потягла за собою аж ніяк не властиві колишній Холлі покупки: на аукціоні в «Парк-Бернеті» вона придбала гобелен з мисливцями та оленем, а також двоє похмурих готичних крісел, що раніш належали Вільяму Рендолфу Херстові; купила повний комплект «Сучасної бібліотеки», безліч платівок з класичною музикою та репродукцій творів з музею «Метрополітен» (у тому числі фігурку китайської кішки, яку її власний кіт зненавидів і на яку люто сичав, аж поки зрештою розбив); у домі з'явились електроміксер, скороварка й ціла полиця куховарських книжок. А сама Холлі від полудня до смерку поралась у своїй крихітній, мов камера-одиночка, кухоньці.

— Жозе каже, що я готую краще, ніж у «Колонії». Ну хто б міг подумати, що в мені прихований такий хист? Ще місяць тому я і яєчні не вміла засмажити.

Та, власне кажучи, не вміла й тепер. Прості страви — біфштекс, салат — їй ніяк не давалися. Натомість вона годувала Жозе, а часом і мене, чудерцацькими супами (як-от черепаховий бульйон з коньяком у половинці плоду авокадо), кулінарними дивами, гідними столу Нерона (смажений фазан, нафаршированний гранатами й хурмою), та іншими сумнівними новаціями (курча з жовтим рисом під шоколадним соусом: «Класична індійська страва, любий»). Що ж до солодкого, то воєнні норми на цукор і вершки обмежували її фантазію, та все-таки вона раз ухитрилася приготувати щось під назвою «тобакко-тапіока»; а втім, краще про це не згадувати.

Не розповідатиму також і про її зусилля навчитися говорити по-португальському, що були не меншою мукою і для мене, бо щоразу як я до неї заходив, на патефоні незмінно крутилася платівка з альбома-самовчителя. Мало не кожна фраза Холлі починалася тепер словами: «Коли ми одружимось...» чи «Коли ми переїдемо до Ріо...» Та Жозе ще ні разу не згадував про одруження, і вона цього не приховувала.

— Але ж він *знає,* що я вагітна. Так, це правда, любий. Уже шість тижнів. Не розумію, чого це так тебе

дивує. А от мене — ні. Ані *un peu* [1]. Я дуже рада. Мені б хотілося мати щонайменше дев'ятеро. І я певна, що декотрі з них будуть доволі смуглявенькі, адже Жозе якимсь там краєчком *le négre* [2],— ти, мабуть, і сам здогадався? Як на мене, то це чудово: що може бути кращого за таке собі шоколадненьке дитинча з ясно-зеленими очснятами? І ще я б хотіла... тільки ти не смійся, будь ласка, але задля нього, цебто задля Жозе, я б хотіла бути невинною дівчиною. Не те щоб я давала всім без розбору, як ото дехто про мене плеще,— та я до них, покидьків, нічого й не маю, бо сама завжди розпускала про себе отаке казна-що. А насправді, я оце днями прикинула, в мене їх було всього одинадцять, як не рахувати того, що в дитинстві, бо то, зрештою, дурниці. Та хіба ж можна сказати, що я повія? А ти поглянь-но на Мег Уайлдвуд. Чи на Хані Такер. Чи на Роз Елен Уорд. Вони ж ту гоноруху стільки разів підчіпляли, що й самі лік згубили. Я, звісно, *не проти* повій, але одне скажу: на словах декотрі з них, може, й чесні, та серцем нечесні геть усі. Це я до того, що коли вже ти тягаєшся з кимось і живеш на його гроші, то хоч би *намагайся* переконати себе, що ти його кохаєш. Сама я завжди так. Навіть з отим Бенні Шаклетом та всіма іншими пацюками. Завжди силкувалася навіяти собі, ніби і в їхньому пацючому єстві є щось людське. І як по правді, то окрім Дока, коли ти схочеш узяти його до рахунку, Жозе — мій перший пристойний роман. Ні, я не кажу, що бачу в ньому свій ідеал. Він часом бреше в дрібницях, турбується тим, *що подумають люди,* він миється чи не по півсотні разів на день, а має ж бути від чоловіка хоч *якийсь* дух. Він надто церемонний, надто обачливий, як на мою веселу вдачу; завжди відвертається, щоб роздягтися, надто гучно їсть, а ще я не люблю дивитись, як він бігає, бо якось кумедно це в нього виходить. І якби мені було вільно обирати з усіх на світі,— отак щоб клацнути пальцями й сказати: «Цур моє!» — то Жозе я не обрала б. От Неру — то вже щось ближче до рівня. Чи Вендел Уїлкі. Та й на Грету Гарбо я б хоч зараз згодна. А чом би ні? Треба, щоб людина могла одружуватися з ким вона захоче — з чоловіком, чи з жінкою, чи я знаю... Та якби ти навіть прийшов і сказав мені, що хочеш обкрутитися з цілим корабельним екіпажем,— і то

---

[1] Трохи *(франц.).*
[2] Негр *(франц.).*

я б зважила на твоє бажання. А що, я серйозно. Кохання має бути вільне й безборонне. Я за це обома руками. А надто тепер, коли маю уявлення, що це таке. Бо я справді кохаю Жозе — я б навіть курити покинула, якби він зажадав. Він приязний, він уміє розвеселити мене, коли на мене накочує оте-от, хоч тепер це трапляється рідко, лише вряди-годи, та й то не так чорно все, щоб ковтати веронал чи волоктися до Тіффані; просто я несу почистити його костюм, чи там смажу гриби, і так мені легко стає на душі, ну просто прекрасно. І ще одне: я повикидала геть усі свої гороскопи. А скільки грошей на них пішло — вважай по долару на кожну бісову зірку, що є в планетарії. Може, це й банально, але відповідь є лиш одна: нічого доброго тобі не випаде, як сам не будеш добрий. Добрий? Ні, я б краще сказала чесний. Не перед законом чесний,— я тобі й могилу пограбую, і срібні долари з очей покійника потягну, коли мені треба буде,— а чесний перед самим собою. Можна бути ким завгодно, аби тільки не боягузом, не облудником, не продажною душею, не повією,— як на мене, то краще вже рак, ніж нечесне серце. І то не в побожному розумінні, а в суто життєвому. Від раку ще коли станеш трупом, а від цього ти труп за життя... Ет, та розтуди його все, любчику, дай-но мені гітару, і я заспіваю тобі якусь *fada* [1] щонайсправжнісінькою португальською мовою...

Ті останні тижні кінця літа й початку нової осені сплинулись у мене в пам'яті — чи не тому, що ми досягли тоді такого щирого й глибокого порозуміння, коли між людьми стають зайвими слова і на зміну нервовому напруженню, скутій балачці, неусвідомленим пориванням — усьому тому, що надає дружбі показного, позірно-емоційного характеру,— приходить ніжний, лагідний спокій. Нерідко, коли *його* не було в місті (тепер я почував до нього ворожість і майже не називав його на ім'я), ми проводили разом цілі вечори, часом не перемовившись і сотнею слів; одного разу ми пройшли пішки аж до Китайського кварталу, повечеряли в одному з тамтешніх ресторанчиків, купили по паперовому ліхтарику й поцупили коробку ароматичних паличок, а тоді гайнули геть через Бруклінський міст, і там на мосту, дивлячись на пароплави, що виходили з гавані між темними стрімчаками на тлі вогнистого небокраю, Холлі сказала:

---

[1] Фадо, народна пісня *(непр. португ.)*.

— Колись, через багато-багато років, один з цих пароплавів привезе мене назад, мене й дев'ятеро моїх бразілійчиків. Атож, їм треба буде побачити оце все — ці вогні, цю річку. Я люблю Нью-Йорк хоч він і не мій, як ото буває твоє дерево, твоя вулиця чи будинок,— словом, щось таке, що належить тобі, бо й ти сам йому належиш.

— Замовч, ти,— мовив я, аж паленіючи від почуття власної непотрібності; я був наче буксир, загнаний у сухий док, тим часом як вона, мов блискучий лайнер, відпливала в призначену їй далеку путь, а в повітрі лунали прощальні гудки й весело кружляло конфеті.

Отак ті дні, наші останні дні, оповиті осіннім серпанком і подібні один до одного, як опалі листки, розвіялися в пам'яті, аж поки настав день, не схожий на жоден інший у моєму житті.

*

Сталося так, що він припав на 30 вересня, на мій день народження, хоч на дальших подіях це ніяк не позначилось; окрім хіба того, що, сподіваючись одержати з дому не лише вітання, а й грошовий дарунок, я нетерпляче дожидав ранкової пошти й навіть спустився вниз виглядати листоношу. А коли б я не стовбичив у вестибюлі, Холлі не покликала б мене кататися верхи і, отже, їй не випало б нагоди врятувати мені життя.

— Ходім,— сказала вона, побачивши мене внизу.— Візьмемо пару коней і покатаємось по парку.— На ній була куртка-штормівка, джинси й тенісні туфлі. Вона поляскала себе по животу, щоб показати, який він плаский.— Не думай, що я хочу позбутися нащадка. Просто є там одна конячина, моя люба старенька Мейбл Мінерва, то я не можу поїхати, не попрощавшися з нею.

— Поїхати?

— Еге ж, наступної суботи. Жозе вже купив квитки.— Геть приголомшений, я дав їй вивести мене на вулицю.— В Майямі ми пересядемо на інший літак. А тоді — через море. Через Анди... Таксі!

Через Анди... Поки ми їхали в таксі Центральним парком, мені здавалося, ніби я теж лечу, самотньо ширяю над засніженими, лиховісними гірськими верховинами.

— Але ж не можна... Зрештою, як же це? Ну справді, як же це? Не можна ж отак-таки поїхати й покинути всіх.

— Не думаю, що за мною хтось тужитиме. Я не маю друзів.

— А я?.. Я тужитиму. І Джо Белл. І... та мало хто. От хоч би й Саллі. Бідолашний містер Томато.

— Я любила старого Саллі,— мовила вона й зітхнула.— А ти знаєш, що я вже місяць його не бачила? Коли я сказала йому, що маю їхати, він повівся просто по-ангельському. Хоч *правду* кажучи,— і вона спохмурніла,— мені здалося, ніби він *зрадів,* що я від'їжджаю за кордон. Мовляв, так буде найкраще. Бо рано чи пізно могла б вийти прикра історія. Якби вони докопалися, що я йому ніяка не племінниця. А той гладкий адвокат, О'Шоннесі, прислав мені п'ятсот доларів. Як весільний дарунок від Саллі.

Мені хотілося якось дошкулити їй:

— Від мене теж матимеш дарунок. Коли дійдеться до весілля і *якщо* дійдеться.

Вона засміялась:

— Не турбуйся, він одружиться зі мною. У церкві. При всіх його родичах. Отож і відкладаємо це до Ріо.

— А він знає, що ти вже одружена?

— Та що це з тобою? Хочеш зіпсувати мені день? Так усе гарно, а ти... Облиш.

— Але ж цілком можливо...

— Нічого *не* можливо. Я ж казала тобі: то не був законний шлюб. *Не міг* бути.— Вона потерла ніс і скоса позирнула на мене.— Спробуй мені прохопитися про це хоч одній живій душі. Я підвішу тебе за ноги й облуплю, як кабанця.

Стайні — тепер там, здається, телевізійна студія — були в західній частині Шістдесят шостої вулиці. Холлі вибрала мені стару білу з чорним кобилу.

— Не бійся, на ній буде однаково як у колисці.

Така запорука була дуже до речі, бо весь мій досвід верхової їзди не сягав за межі десятицентових проїздок на поні в дитячі свята. Холлі допомогла мені здертися на сідло, тоді скочила на свою сиву конячину, і та підтюпцем пішла вперед через західну проїжджу частину Центрального парку до кінної доріжки, всипаної сухим листям, що, кружляючи, злітало з дерев під подувами вітру.

— Бачиш? — гукнула мені Холлі.— Краса яка!

І я нараз побачив. Побачив, як міниться різними відтінками її волосся, освітлене червоно-жовтим від осіннього листя сонячним промінням, і відчув такий приплив любові до неї, що вмить забув про свої власні жалі та гризоти, і душу мою сповнила радість за неї, за її сподіване щастя, яке мало невдовзі настати. Тим часом наші коні пішли легким клусом, хвилі вітру обдавали нас від голови до ніг, хлюпали в обличчя, ми то поринали в озерця тіні, то виринали на осоння, і радість життя, веселе збудження здіймалися в мені, наче бульбашки газу в сифоні. Та це тривало лише хвилину, а наступна обернулася похмурим фарсом.

Зненацька з-за кущів, наче дикуни із засідок, на доріжку вискочили негритянські хлопчаки. Гигикаючи й лаючись, вони почали шпурляти в коней каміння й хльоскати їх лозинами по озадках.

Моя біла з чорним кобила стала дибки, заіржала, похиталася на задніх ногах, мов канатоходець у цирку, а тоді погнала шаленим чвалом, викинувши мої ноги із стремен і мало не викидаючи з сідла мене самого. Її підкови викрешували іскри з гравійної доріжки. Небо похилилося. Дерева, ставок з дитячими корабликами, статуї — усе те блискавично проносилось повз мене. Забачивши здаля наш страхітливий гін, няньки кидались рятувати своїх підопічних, чоловіки гукали мені: «Напни поводи!.. Тпру, хлопче, тпру!.. Зіскакуй!..» Та ці голоси я пригадав, коли вже було по всьому, а тоді чув лише ковбойський кар'єр Холлі в себе за спиною, що тільки ледь-ледь не встигав за мною, та її безугавні підбадьорливі вигуки. Далі й далі вперед, через парк, на П'яту авеню, просто в полудневий вуличний рух, і ось уже таксі й автобуси, пронизливо сигналячи, круто звертають вбоки. Повз Дьюків особняк і музей Фріка, повз «П'єра» і «Плазу»... Та Холлі вже наздоганяла мене, а з нею і кінний полісмен, що пристав до погоні; трохи випередивши мою кобилу з обох боків, вони повернули своїх коней навстріч одне одному, взяли її в обценьки, і вона, геть змилена, спинилася. І аж тоді я впав. Упав, сам звівся на ноги й стояв, не тямлячи до ладу, де я і що зі мною сталося. Зібралась юрба. Полісмен сердито записував щось до своєї книжечки, та невдовзі пом'якшав, широко всміхнувся й сказав, що подбає про те, щоб наших коней повернули до стайні.

Холлі всадовила мене в таксі.

— Любий, як ти себе почуваєш?

— Чудово.

— Але в тебе *зовсім* немає пульсу,— сказала вона, мацаючи мій зап'ясток.

— Тоді я, мабуть, мертвий.

— Не будь дурнем. Це не смішки. Ану поглянь на мене.

Та біда була в тому, що я її не бачив, чи, краще сказати, бачив, але не одну Холлі, а троє спітнілих облич, таких блідих від хвилювання, що я й розчулився, й зніяковів.

— Слово честі. Я нічого не почуваю. Тільки сором.

— Ну прошу тебе... Ти певен? Скажи правду. Ти ж міг убитися.

— Але не вбився. Завдяки тобі. Ти врятувала мені життя. Ти дивовижна. Єдина в світі. Я кохаю тебе.

— Бісів дурень.— Вона поцілувала мене в щоку. Потім її стало четверо, і далі я вже нічого не пам'ятав.

*

Того дня фотографії Холлі з'явилися на перших шпальтах вечірнього випуску «Джорнел Америкен» та нічних випусків «Дейлі ньюс» і «Дейлі міррор». Але цей розголос не мав ніякого відношення до пригоди з кіньми. Як випливало із заголовків, причина його була зовсім інша: *«Заарештовано молоду особу в справі про наркотики»* («Джорнел Америкен»); *«Арешт акторки, причетної до опіумної контрабанди»* («Дейлі ньюс»); *«Викрито підпільну торгівлю наркотиками, затримано чарівну дівчину»* («Дейлі міррор»).

Найразючішу фотографію надрукувала «Ньюс»: Холлі входить до поліційної дільниці, затиснута між двома агентами, чоловіком і жінкою. На такому тлі уже з самого її вбрання (вона все ще була в штормівці та джинсах, що їх надягла, вирушаючи кататися верхи) в ній легко було запідозрити справжню учасницю бандитської зграї, а темні окуляри, непричесане волосся і сигарета «Пікаюн» у кутику похмуро скривленого рота тільки доповнювали це враження. У підписі під фотографією говорилося: «Як твердить районний прокурор, двадцятирічна Холлі Голайтлі, гарненька кіноакторка-дебютантка та

ресторанна знаменитість, є однією з провідних фігур у міжнародній контрабандній торгівлі наркотиками, пов'язаній з відомим гангстером Сальваторе (Саллі) Томато. На фото: агенти Патрік Коннор і Шейла Фезонетті конвоюють її до поліційної дільниці на 67-й вул. Наш репортаж див. на стор. 3».

Той репортаж, разом з фотографією чоловіка, впізнаного як Олівер (Отець) О'Шоннесі (він затулив обличчя капелюхом), займав повні три колонки. Ось трохи скорочені найсуттєвіші витяги з нього:

«Ресторанна публіка була вражена сьогодні арештом чарівної Холлі Голайтлі, двадцятирічної голлівудської дебютантки, добре відомої в певних нью-йоркських колах. У той самий час, о 2-й год. дня, при виході із «Шніцельного царства» на Медісон-ав. поліція схопила Олівера О'Шоннесі, 52 років, що проживав у готелі «Узмор'я» на 49-й вул. Як заявив районний прокурор Френк Л. Донован, обоє вони є визначними фігурами в міжнародній підпільній торгівлі наркотиками, очолюваній лихозвісним мафіозо Сальваторе (Саллі) Томато, що відбуває нині п'ятирічне ув'язнення в Сінг-Сінгу за підкуп офіційної особи... О'Шоннесі, позбавлений сану священик, відомий у злочинних колах як Отець чи Падре, вперше притягався до суду в 1934 р. і дістав два роки за утримання підпільного закладу під виглядом психіатричного санаторію «Монастир». Міс Голайтлі, що не має судових приводів, заарештована у своєму розкішному помешканні в одному з фешенебельних будинків Іст-Сайду... Хоч районна прокуратура не дала офіційних відомостей, в авторитетних джерелах твердять, що ця чарівна блондинка, яка донедавна була постійною супутницею мультимільйонера Разерфорда Тролера, виконувала функції зв'язкової між ув'язненим Томато і його найпершим помічником О'Шоннесі... Твердять також, що під виглядом родички Томато міс Голайтлі щотижня відвідувала його в Сінг-Сінгу, і Томато давав їй зашифровані словесні вказівки, які вона потім переказувала О'Шоннесі. Завдяки цьому зв'язку Томато (нар. 1874, Чефалу, Сіцілія) мав змогу особисто керувати міжнародним підпільним синдикатом з відділеннями в Мексіці, на Кубі, в Сіцілії, Танжері, Тегерані й Дакарі. Проте районна прокуратура відмовилася підтвердити ці відомості й дати будь-які додаткові деталі... Діставши приватну інформацію, велика група репортерів заздалегідь зібралася коло поліційної дільниці на

67-й вул., куди було припроваджено обох звинувачених для складання протоколу. О'Шоннесі, огрядний рудоголовий чоловік, відмовився відповідати на запитання і вдарив одного фоторепортера ногою в пах. Але міс Голайтлі, тендітна й гарненька навіть у своєму хлоп'ячому вбранні — джинсах та шкіряній штормівці,— поводилась порівняно спокійно. «Не питайте мене, що це за чортівня,— сказала вона репортерам.— *Parce-que je ne sais pas, mes chères.* (Бо я не знаю, мої любі). Так, я навідувала Саллі Томато. Я їздила до нього щотижня. А що в цьому поганого? Він вірить у бога, і я також».

Далі був підзаголовок — «*Визнає, що сама наркоманка*»,— а під ним таке: «На запитання одного з репортерів, чи вона сама вживає наркотики, міс Голайтлі усміхнулась і відповіла: «Я трохи курила марихуану. Вона й наполовину не така шкідлива, як коньяк. І до того ж дешевша. На жаль, мені більше подобається коньяк. Ні, містер Томато ніколи не говорив при мені про наркотики. Я аж шаленію від того, як його цькують усі ці негідники. Він щирий, побожний і дуже милий дідусь».

У цьому репортажі була одна особливо груба помилка: Холлі заарештували не в її «розкішному помешканні». Це сталося в моїй ванній. Я відмочував свої забиті місця в гарячій воді з англійською сіллю, а Холлі, як дбайлива доглядальниця, сиділа на краю ванни, приготувавшись натерти мене бальзамом Слоуна й покласти до ліжка. В цей час біля дверей квартири хтось постукав. Двері були не замкнені, і Холлі гукнула: «Заходьте!» Зайшла мадам Спанелла, тоді двоє агентів у цивільному: чоловік, а за ним жінка з товстими рудуватими косами, обкрученими навколо голови.

— Ось вона, та особа, що вам потрібна! — переможно виголосила мадам Спанелла, вдираючись до ванної, і тицьнула пальцем спершу на Холлі, а тоді на голого мене.— Погляньте, яка розпусниця!

Агента-чоловіка видимо збентежили й вигуки мадам Спанелли, й усе те видовище, зате обличчя його супутниці викривила зловтішна посмішка; вона важко зронила Холлі на плече свою дебелу руку й дивовижно тонким, дитячим голоском промовила:

— Ходім, сестричко. Одведемо тебе в одне місце.

На що Холлі незворушно відказала:

— Ану забери свої брудні ручиська, лесбіянко ти слинява.

Це доволі-таки розгнівало ту даму, і вона вліпила Холлі страшенного ляпаса. Такого, що голова Холлі шарпнулася вбік, а пляшка з бальзамом вилетіла з її руки й брязнула об кахляну підлогу; і коли я вискочив з ванни, щоб і собі встряти в сутичку, то мало не позбувся пальців на ногах, ступнувши просто на ті скалки. Голий, залишаючи на підлозі криваві сліди, я вийшов аж на сходову площадку. І поки агенти штовхали Холлі вниз, вона ще встигла дати мені останню настанову:

— Будь ласка, не забувай годувати кота.

*

Я, звичайно, гадав, що в усьому винна мадам Спанелла: вона ж бо вже не раз викликала поліцію і скаржилась на Холлі. Мені й на думку не спадало, що ця справа може мати якісь прикрі наслідки, аж поки ввечері до мене не з'явився Джо Белл, струшуючи газетами. Він був такий збуджений, що не міг доладно говорити, і, поки я читав ті повідомлення, він кружляв по кімнаті, молотячи кулаком об кулак. Потім спитав:

— Як по-вашому, це правда? Вона причетна до цього смердючого діла?

— Боюся, що так.

Він вкинув до рота таблетку від печії і, спопеляючи мене поглядом, так люто захрумтів нею, наче гриз мої кістки.

— Та це ж чортзна-що. Ви ж нібито її друг. Яка мерзота!

— Стривайте. Я не сказав, що вона вплуталась у це *свідомо*. Зовсім ні. Але оте, про що тут пишуть, справді робила. Передавала вказівки і все таке.

— А вам до цього байдужісінько, еге ж? Боже мій, та їй же можуть десять років приклепати. А то й більше.— Він висмикнув у мене з рук газети.— Ви знаєте її приятелів. Отих панів з грубими гаманами. Ходім до бару, будемо дзвонити. Дівчиську потрібні тямущіші законники, ніж я можу найняти.

Я був ще надто кволий, і Джо Беллові довелось допомогти мені одягтися. У барі він спорядив мене до телефонної будки коньячним келишком, повним монет, і потрійним мартіні. Та я ніяк не міг надумати, кому подзвонити. Жозе був у Вашінгтоні, і я не мав уявлення, де

його там шукати. Расті Тролерові? Ні, тільки не цьому вилупкові! Але ж яких інших її друзів я знаю? Мабуть, вона таки правду казала, що не має друзів,— так і виходить.

Я замовив Креств'ю-5-6958 у Беверлі-Хіллз [1] — номер О. Дж. Бермана, що його дала мені міжміська довідкова служба. Там відповіли, що містерові Берману саме роблять масаж і його не можна турбувати: даруйте, подзвоніть пізніше. Джо Белл аж затрусився з люті: мовляв, треба було сказати, що це питання життя чи смерті,— і примусив мене подзвонити Расті. Спочатку я мав нагоду поговорити з дворецьким містера Тролера.

— Містер і місіс Тролери вечеряють,— повідомив він.— Може, їм щось переказати?

Джо Белл гримнув у трубку:

— Це невідкладна справа, містере! Йдеться про життя людини!

Кінець кінцем я усвідомив, що розмовляю з колишньою Мег Уайлдвуд чи, точніше, слухаю її.

— Ви що, здуріли? — гнівно вигукнула вона.— Та ми з чоловіком *до суду* притягнемо кожного, хто спробує приплести наше ім'я до тієї па-па-паскудної де-де-дегенератки. Я завжди знала, що вона таки на-на-наркоманка й що моральності в неї не більше, ніж у суки в тічку. Саме за гратами їй і місце. І чоловік мій згоден з цим на тисячу відсотків. Ми так-таки до суду притягнемо кожного...

Поклавши трубку, я згадав про старого Дока ген у Тьюліпі, штат Техас. Але ні, Холлі ніколи не подарує мені, якщо я йому подзвоню; та де там — просто вб'є мене.

Я знову замовив Каліфорнію. Лінія була зайнята, все зайнята, зайнята, і на той час, як мене з'єднали з О. Дж. Берманом, я вже вихилив стільки мартіні, що він мусив сам пояснювати мені, чого я до нього дзвоню.

— З приводу манюні, так? Я все уже знаю. І вже мав розмову з Іггі Файтелстайном. Іггі — найперший адвокат у Нью-Йорку. Я йому сказав: «Іггі, подбай про все і надішли мені рахунок, тільки ніде не згадуй мого ім'я, розумієш?» Я, бачте, ніби в боргу перед манюнею. Не те щоб я їй *щось* там заборгував, але ж треба увійти в її становище. Вона навіжена. Облудна. Але облудна самою своєю

[1] Передмістя Лос-Анджелеса, де живуть голлівудські кінозірки.

вдачею, розумієте? Ну, так чи так, а її звільнять під поруку в десять тисяч. Не тривожтеся, Іггі ще сьогодні витягне її звідти. Я не здивуюсь, якщо вона уже тепер вдома.

*

Та вдома її не було; не повернулася вона й наступного ранку, коли я прийшов нагодувати її кота. Ключа я не мав, а тому спустився пожежними сходами й заліз до помешкання у вікно. Кіт був у спальні, але не сам: нахилившись над розчиненою валізою, там стояв якийсь чоловік. Я переступив через підвіконня, і ми обидва, запідозривши один в одному злодія, обмінялися настороженими поглядами. Незнайомець мав гарне обличчя, гладко зачесане лискуче волосся і дуже скидався на Жозе; та й речі, що їх він складав до валізи, належали Жозе: то була частина його гардеробу, що зберігалась у Холлі, і вона без кінця клопоталася тими костюмами та черевиками, несучи їх то чистити, то лагодити. І вже певний, яка буде відповідь, я спитав його:

— Вас прислав містер Ібарра-Йгер?

— Я її кузен,— сказав він з обережною усмішкою і таким жахливим акцентом, що я насилу зрозумів його.

— А де сам Жозе?

Він повторив моє запитання, ніби перекладаючи його на іншу мову.

— А-а, *де* вона? Вона чекає,— відповів і, неначе позбувшись мене, знову взявся до валізи.

Отже, дипломат збирався накивати п'ятами. Ну що ж, мене це не здивувало й анітрохи не засмутило. Та все ж таки, яка підлота.

— Його б годилося відшмагати батогом.

Кузен захихотів; він напевне зрозумів мене. Зачинивши валізу, він витяг з кишені листа.

— Моя кузен, вона просив залишати це для її подруг. Ви зробить ласку?

На конверті було нашвидкуруч нашкрябано: «Для міс Х. Голайтлі. Через довірену особу».

Я сів на ліжко Холлі, пригорнув до себе її кота й усім своїм єством відчув такий біль за неї, який відчула б і вона сама.

— Так, я зроблю ласку.

*

І зробив, хоч як мені не хотілося. Але забракло мужності знищити того листа, а згодом сили волі, щоб не витягти його з кишені, коли Холлі дуже обережно запитала мене, чи не маю я часом якоїсь звістки від Жозе. То було вранці третього дня; я сидів біля її ліжка в пропахлій йодом і суднами лікарняній палаті. Її поклали туди першої ж ночі після арешту.

— Ну що ж, любий,— привітала вона мене, коли я навшпиньках підійшов до неї, несучи в руках блок сигарет «Пікаюн» та букетик осінніх фіалок,— я таки втратила нащадка.

На вигляд їй не можна було б дати й дванадцяти років: волосся кольору ванільного морозива зачесане назад, очі — цього разу без темних окулярів — чисті, мов джерельна вода; аж не вірилось, що їй довелося знести таке. Але то була правда.

— Хай йому чорт, я мало не гигнула. Ні, без жартів, та гладуха вже була вхопила мене за барки. А сама реготала до упаду. Я, здається, не встигла розказати тобі про неї. Та й сама її вперше побачила, тільки як ото помер мій брат. Спочатку я ніяк не могла збагнути, куди він подівся й що це означає — Фред помер. А тоді побачила її: вона була зі мною в кімнаті, гладенна така руда паскуда, і гойдалася в кріслі-гойдалці, і колисала на руках мого Фреда, і гоготала, мов духовий оркестр. Ото сміхота! Але все це і в нас попереду, друже: та стара блазниха тільки й жде, щоб дати нам під зад. Тепер ти розумієш, чого я тоді оскаженіла й почала все трощити?

Крім адвоката, що його найняв О. Дж. Берман, я був єдиний, кому дозволили відвідувати її. У палаті з нею лежали ще три хворі: схожі на трійню близнят жінки, що з цікавістю розглядали мене,— не те щоб неприязно, але надто пильно,— і шепотілися проміж себе по-італійському.

Холлі пояснила:

— Вони думають. що ти мій спокусник, любий. Що ти звів мене й покинув.— А коли я запропонував вивести їх з омани, сказала: — Не можу. Вони не розуміють по-англійському. Та й сама я нізащо не стала б псувати їм утіхи.

От тоді вона й спитала мене про Жозе.

Коли вона побачила лист, очі її примружились, а уста викривила тонка, силувана усмішка, що враз постарила її на багато років.

— Любий,— мовила вона,— висунь, будь ласка, оту шухляду і дай мені мою сумочку. Дівчині не годиться читати такі речі з ненафарбованими губами.

Поглядаючи в маленьке дзеркальце, вона запудрила й замазала на обличчі всі, до найменшого, сліди своїх дванадцяти років. Нафарбувала губи, підрум'янила щоки, підвела очі чорним олівцем, відтінила голубим повіки; тоді поприскала на шию одеколоном «4711», почепила на вуха перлові сережки й наділа темні окуляри. Сховавшись за цим панцером, вона скрушно похитала головою з приводу свого задавненого манікюру, а вже по всьому тому розірвала конверт, і її очі швидко побігли по рядках листа; і що далі вона читала, то жорсткіша й тонша ставала її силувана усмішка. Нарешті вона попросила сигарету. Глибоко затяглася.

— Яка погань. Але божественна,— і, кинувши мені листа, сказала: — Може, стане в пригоді, якщо колись надумаєш писати роман з життя пацюків. Е ні, не будь жадюгою, читай уголос. Я теж хочу послухати.

Початок був такий: «Моя люба дівчинка...»

Холлі одразу ж спинила мене. Їй хотілося знати мою думку про почерк. Я не мав ніякої думки: то було чітке, досить густе, нічим не примітне письмо.

— Оце ж він весь як є. Застебнутий на всі гудзики, з вічним запором,— промовила вона.— Читай далі.

— «Моя люба дівчинка, я покохав тебе, вважаючи, що ти не така, як інші. Але уяви собі мій розпач, коли так грубо й скандально з'ясувалося, що ти зовсім не та жінка, яку чоловік моєї віри й становища міг би взяти собі за дружину. Я глибоко засмучений тими ганебними обставинами, які тебе спіткали, і не знаходжу в собі сили додати до загального осуду й свою частку. Тож сподіваюся, що й у твоєму серці не знайдеться осуду для мене. Я повинен оберігати честь своєї родини, своє ім'я, і коли доходить до цих святих для мене речей, я стаю боягузом. Забудь мене, прекрасне дитя. Мене тут більше немає. Я виїхав додому. Та нехай господь бог не залишить тебе і твою дитину. Нехай він буде добріший до тебе, ніж — Жозе».

— Ну як?

— Я б сказав, по-своєму чесно. Навіть зворушливо.

— *Зворушливо?* Оця дрисня?

— Зрештою, він же сам пише, що він боягуз. І з його погляду, ти повинна зрозуміти...

Та Холлі не хотіла визнати, що розуміє; проте її обличчя, незважаючи на косметичну заслону, виказувало її.

— Гаразд, він має чим виправдатись. Але все одно він пацюк. Величезний, гігантський пацюк, як і Расті. Як Бенні Шаклет. А, будь воно все прокляте,— мовила вона, кусаючи кулак, наче вередлива дитина.— Я ж його справді кохала. Цього пацюка.

Італійська трійня уявила собі, що то любовна *crise* [1], і, віднісши розпач Холлі на мій карб, осудливо зацокала на мене язиками. Мене це тільки потішило: хоч-хтось міг подумати, що Холлі до мене не байдуже. Я дав їй ще одну сигарету, вона ковтнула диму й заспокоїлась. Тоді сказала:

— Дякую, малий. І за те тобі дякую, що ти такий кепський вершник. Коли б мені не довелося взяти на себе роль благородної рятівниці, то лишалося б тепер тільки сподіватись на дармовий харч у родільні для незаміжніх матусь. А так добряча скачка — і ось тобі наслідок. Але я до *la merde* наполохала все поліційне кодло, сказавши, що в цьому винна ота міс Лесбос, яка мене стукнула. Еге ж, я їх тепер можу притягти по багатьох статтях, включаючи й незаконний арешт.

Досі ми обминали в розмові оте куди страшніше лихо, що звалилося на неї, і від цієї жартівливої згадки про нього мені стало моторошно: так ясно вона свідчила про те, що Холлі просто нездатна усвідомити, які лиховісні перед нею перспективи.

— Слухай, Холлі,— мовив я, подумки наказуючи собі: будь сильний, розважливий, будь мужчиною.— Слухай, Холлі. Не можна обертати це на жарти. Треба поміркувати, як діяти далі.

— Молодий ти ще говорити зі мною таким тоном. Зелений. Та й, між іншим, що тобі до цього?

— Нічого. Крім того, що я тобі друг і тривожуся за тебе. Я хочу знати, що ти збираєшся робити.

Вона потерла ніс і втупила очі в стелю.

— Сьогодні середа, так? Отож до суботи я, мабуть, посплю, щоб добряче-таки виспатись. У суботу вранці

---

[1] Криза, сварка *(італ.)*.

гайну до банку. Потім заскочу до себе в квартиру, спакую кілька нічних сорочок, надягну оту свою сукню від Менбоше. А тоді — прямим ходом до Айдлуайлда [1]. Де, як ти знаєш, мене чекає пречудове місце в пречудовому літаку. А коли вже ти такий мій друг, то я дозволю тобі помахати мені на прощання. *Прошу тебе,* перестань крутити головою.

— Холлі... Холлі, це неможливо.

— *Et pourquoi pas?* [2] Я ж не збираюся доганяти Жозе, коли ти саме це маєш на увазі. В моєму реєстрі він серед живих не значиться. Йдеться лиш про одне: чого це мені дурно втрачати пречудовий квиток, за який заплачено гроші? До того ж я ніколи не була в Бразилії.

— Якими пілюлями тебе тут годують? Невже ти не розумієш, що тебе звинувачено в карному злочині? Якщо ти втечеш із-під поруки й тебе схоплять, то засадять уже так, що не вийдеш. Та навіть якщо й не схоплять, ти вже ніколи не зможеш повернутися додому.

— Ха, оце налякав! Дім людини там, де вона почуває себе вдома. А я тільки шукаю такого місця.

— Ні, Холлі, це нерозумно. Ти ж ні в чому не винна. Треба вистояти.

— «Наддай, хлопці, наддай!» — мовила вона й випустила дим мені в обличчя. Проте мої слова таки справили на неї враження; очі її розширились, неначе побачили те саме страшне видиво, яке стояло перед моїми очима: залізні камери, сталеві коридори, важкі гратчасті двері, що, лунко грюкаючи, зачиняються за нею.— А, розтуди його все,— сказала вона й загасила сигарету.— Це ще велике питання — чи вони мене схоплять. Якщо ти триматимеш *bouche fermeé* [3]. Слухай, любий, не суди мене.— Вона поклала руку на мою і стиснула її в раптовому припливі щирості.— У мене немає вибору. Я говорила з адвокатом... Ні, я й словом не обмовилась йому про Ріо, бо він скоріше сам продасть мене поліції, аніж втратить гонорар, не кажучи вже про ті грошенята, що їх заклав за мене О. Дж., хай благословить його бог. Але колись, ще там, на Заході, я допомогла йому виграти на одній здачі в покер куди більше, ніж десять тисяч, отож ми з ним кви-

---

[1] Аеропорт у Нью-Йорку.

[2] А чом би й ні? *(Франц.)*

[3] Язика на припоні (дослівно: закритий рот; *франц.*).

ти. Ні, річ в іншому. Все, що треба од мене тим гадам,— це потиснути мене на дурняка й виставити свідком проти Саллі, а віддавати мене до суду ніхто не збирається, бо нема в них проти мене жоднісінького доказу. То от, нехай я така-перетака, зіпсута до кісток, але свідчити проти друга не стану. Навіть коли вони доведуть, що він отруювач. Я міряю людей своєю міркою — тим, як вони до мене ставляться, а старий Саллі хоча й повівся зі мною не зовсім по-джентльменському і десь трохи схитрував, та однаково старий Саллі — чолов'яга що треба, і нехай мене краще ота гладуха вхопить, аніж я стану допомагати законникам приперти його до стіни.— Вона піднесла до обличчя дзеркальце, пригладила мізинцем помаду на губах і провадила далі: — А як по правді, то й це не все. Надто гучна реклама не завжди йде дівчині на користь. І навіть якщо суд дасть мені «Пурпурове серце» [1], в цих краях для мене майбутнього немає: переді мною зачиняться всі двері — від «Ля-Рю» до «Перонабару»; повір моєму слову, мені там будуть так само раді, як трунареві. А якби ти, любчику, заробляв собі на прожиток моїми своєрідними талантами, то зрозумів би, що це означає цілковите банкрутство. Ну, а дійти до того, щоб стати в цьому благословенному місті постилкою для всякої мужви з Вест-Сайду, тим часом як розпрекрасна мадам Тролер крутитиме своїм гузном у Тіффані,— такого я собі просто не уявляю. Ні, це не для мене. Краще вже давай мені оту гладуху.

До палати безгучно зайшла медсестра й сказала, що час побачень скінчився. Холлі почала була сперечатись, але сестра враз урвала її, встромивши їй до рота термометр. Коли я вже рушив до дверей, Холлі на хвильку відіткнулась і сказала:

— Зроби мені ласку, любий. Подзвони до «Таймс», чи куди там ще, й добудь список п'ятдесятьох найбагатших чоловіків у Бразілії. Це ніякі не жарти. Півсотні найбільших багатіїв, незалежно від раси та кольору шкіри. І ще одне: пошукай у мене в квартирі отой медальйон із святим Христофором, якого ти мені подарував. Він знадобиться мені в дорогу.

---

[1] Медаль за поранення в бою.

*

У п'ятницю ввечері небо було багряне, десь гримів грім, а в суботу, в день від'їзду, місто затопила навальна злива. Коли щось і могло літати в повітрі, то хіба тільки акули, бо літак навряд чи пробився б крізь ту стіну.

Та Холлі, анітрохи не зважаючи на мою веселу впевненість, що політ не відбудеться, не облишала приготувань; хоч мушу сказати, що основний їх тягар переклала на мене. Вона розважила, що з'являтися коло нашого будинку їй не варто. І то цілком слушно, бо він таки був під наглядом: чи то поліції, чи репортерів, чи інших зацікавлених осіб — сказати важко, але біля під'їзду весь час крутився якийсь один, а то й кілька чоловік. Отож з лікарні вона подалася до банку, а звідти — просто до бару Джо Белла.

— Вона не помітила, щоб за нею хтось стежив,— сказав Джо Белл, з'явившись до мене з її доручення: я мав якнайскоріше, не пізніш як за півгодини, прийти до бару й принести її речі.— Коштовності. Гітару. Зубні щітки і все таке. І пляшку столітнього коньяку: каже, вона схована на дні кошика з брудною білизною. Ага, ще кота. Їй потрібен кіт. Чорт забирай,— мовив він раптом,— а взагалі з якої б то речі нам їй допомагати? Її треба б уберегти від самої себе. Щодо мене, то я б оце залюбки виказав її поліції. Чи, мабуть, піду я та споруджу їй якогось добрячого питва: може, уп'ється й забуде свої дурниці.

Спотикаючись, сковзаючи на мокрих пожежних сходах вгору-вниз між квартирою Холлі й своєю власною, засапаний, геть продутий вітром, змоклий до кісток (і мало не до кісток подряпаний, бо котові не припала до душі евакуація, та ще й за такої збудливої погоди), я врешті ухитрився швидко й справно зібрати всі загадані пожитки. Навіть знайшов медальйон із святим Христофором. Усе те було звалено купою на підлозі моєї кімнати — ліфики, бальні туфлі, всілякі дрібнички — і я з гірким смутком пакував їх до єдиної валізи Холлі. Та ще більше речей туди не вмістилось, і мені довелося поскладати їх у паперові сумки від бакалії. Я довго не міг придумати, як нести кота, аж поки зміркував запхати його в наволочку.

Байдуже чому, але колись мені випало пройти пішки від Нового Орлеана до Ненсіз-Лендінга, що в штаті

Міссісіпі,— щось із п'ятсот миль. Так от, порівняно з теперішнім переходом за ріг, до бару Джо Белла, то була дитяча забавка. В гітару налилося води, паперові сумки розмокли від дощу, розлізлись, і пляшечки з парфумами полетіли на тротуар, а перла покотилися в стічний жолоб; вітер збивав мене з ніг, кіт дряпався, кіт нявчав, та що найгірше — я сам тремтів з ляку, мов останній боягуз, мов той Жозе: мені здавалося, ніби залита дощем вулиця аж кишить невидимцями, що тільки й чекають зручної нагоди схопити мене й кинути до тюрми за допомогу злочинниці.

Злочинниця сказала:

— Ти припізнився, малий. Коньяк приніс?

А визволений з наволочки кіт скочив їй на плече і, вмостившись там, вимахував хвостом, неначе диригував якимсь бравурним маршем. Здавалося, і в Холлі вселився цей мотив, таке собі розвеселе *«bon voyage* [1] тру-ля-ля». Відкорковуючи пляшку з коньяком, вона сказала:

— Це моє придане. Ідея була така: на кожні роковини — по чарочці. Хвалити бога, іншого приданого я так і не купила. Містере Белл, три келишки нам, сер.

— Вам потрібно тільки два,— озвався він.— Я за ваші дурощі пити не бажаю.

Що дужче вона його улещала («Ну містере Белл, дами ж не щодня їдуть у безвість. Невже ви не вип'єте зі мною на дорогу?»), то сердитіше він відповідав:

— Мені діла до цього нема. Забаглося вам у пекло — катайте, воля ваша. Тільки я вам помагати не буду.

То була не зовсім правдива заява, бо за кілька секунд після неї біля бару загальмував найманий лімузин, і Холлі, що перша помітила його, поставила свій келишок і звела брови, ніби сподівалася побачити не кого іншого, як районного прокурора. Те саме відчув і я. А коли побачив, як почервонів Джо Белл, то мимоволі подумав: боже мій, він таки викликав поліцію. Та він, залившись краскою по вуха, пояснив:

— Це пусте. «Кадилак» від Кейрі. Я найняв його. Одвезти вас до аеропорту.— Він повернувся до нас спиною і заходився коло своїх квітів.

— Добрий, любий містер Белл,— мовила Холлі.— Погляньте на мене, сер.

---

[1] Щасливої дороги *(франц.)*.

Він не обернувся. Тільки висмикнув з вази квіти й шпурнув ними в Холлі; квіти пролетіли повз неї і розсипались по підлозі.

— Прощавайте,— мовив він і, наче його раптом занудило, кинувся до чоловічої вбиральні. Ми почули, як клацнула засувка.

Шофер від Кейрі був чоловік світський: він прийняв наш сяк-так спакований багаж надзвичайно чемно, та й потім, швидко ведучи машину містом крізь дедалі менший дощ, навіть бровою не повів, коли Холлі знімала з себе свій вершницький костюм, що його так і не мала нагоди перемінити, й з трудом залазила у вузьку чорну сукню. Ми не розмовляли: розмова могла призвести лише до сварки, та й Холлі, як видно, була надто занурена у власні думки. Вона щось мугикала собі під ніс, потягувала з пляшки коньяк і весь час нахилялася й визирала у віконце, наче шукала очима якийсь будинок або ж, розважив я, просто дивилась востаннє на знайомі місця, бажаючи закарбувати їх у пам'яті. Та виявилося, що ні те, ні те. А ось що.

— Спиніться тут,— звеліла вона шоферові, і ми стали біля бровки тротуару десь в Іспанському Гарлемі.

То була неоковирна похмура вулиця, грубо розцяцькована афішами з зображеннями кінозірок і мадонни. На тротуарах вітер ганяв розсипи фруктових шкуринок та зотлілих газет — вітер ще бурхав, проте дощ ущух, і на небі з'явилися голубі просвітки.

Холлі вийшла з машини, узявши з собою кота. Колисаючи його й чухаючи за вухом, вона спитала:

— Ну, як ти думаєш? Мабуть, тут саме місце для такого розбишаки, як ти. Сміттєві ящики. Тьма-тьмуща пацюків. І бездомних котів скільки хочеш, буде тобі з ким водитися. Отож катай,— мовила вона й кинула його на тротуар, а коли він не зрушив з місця,— тільки задер свою бандитську морду й запитально подивився на неї жовтим піратським оком,— тупнула на нього ногою.— Я сказала — йди геть! — Кіт потерся об її ногу.— Я сказала — геть к ...! — крикнула вона, тоді скочила в машину й, грюкнувши дверцятами, мовила до шофера: — Їдьмо. Їдьмо.

Я був приголомшений.

— Ну ти ж таки... Ну ти ж таки стерво!

Ми проїхали цілий квартал, доки вона обізвалася:

— Я тобі казала. Ми з ним просто зустрілись одного разу біля річки, ото й тільки. Він сам собі, я сама собі. Ми нічого одне одному не обіцяли. І ніколи...— мовила вона, та раптом голос її урвався, а обличчя сіпнулось і смертельно поблідло. Машина саме стала перед світлофором. А Холлі вже відчинила дверцята й бігла назад вулицею; і я теж побіг за нею.

Але кота не було на тому розі, де ми його залишили. Та й нікого там не було, на всій вулиці, тільки якийсь п'яниця спинився помочитись, і дві черниці-негритянки вели гурт дітлахів, що хором виспівували пісню. Потім з будинків повисипали інші дітлахи, а жінки перехилялися через підвіконня подивитись, як Холлі гасає сюдитуди вподовж кварталу, раз по раз гукаючи: «Гей, кіт! Де ти?.. Гей, кіт!» Вона бігала так доти, доки до неї підступив рябий хлопчисько, тягнучи за шкуру старезного кота.

— Міс, хочеш гарну кицю? Дай долар.

Шофер приїхав слідом за нами й чекав. Тепер уже Холлі не опиралася, коли я повів її до машини. Тільки біля дверцят загаялась: подивилася повз мене, повз хлопчиська, що й досі тицяв їй свого кота («Півдолара. Ну, двадцать центів, гаразд? Двадцять це недорого»), а тоді здригнулась і схопилася за мою руку, щоб не впасти.

— Ой боже милий! Та ніякі ми з ними не чужі. Він же був мій.

Тоді я пообіцяв їй, що неодмінно повернусь і знайду її кота.

— І подбаю про нього. Обіцяю тобі.

Вона усміхнулась, але то була безрадісна подоба усмішки.

— А що буде зі мною? — мовила вона пошепки й знову здригнулася.— Я дуже боюся, малий. Еге ж, нарешті боюся. Бо так може тривати без кінця. Так ніколи й не знатимеш, що́ твоє, поки його не зречешся. Коли накочує — то пусте. Ота гладуха — теж пусте. А оце — в роті у мене так пересохло, що хоч умри не плюнути.— Вона сіла в машину й відкинулась на сидінні.— Пробачте, шофере. Їдьмо.

*

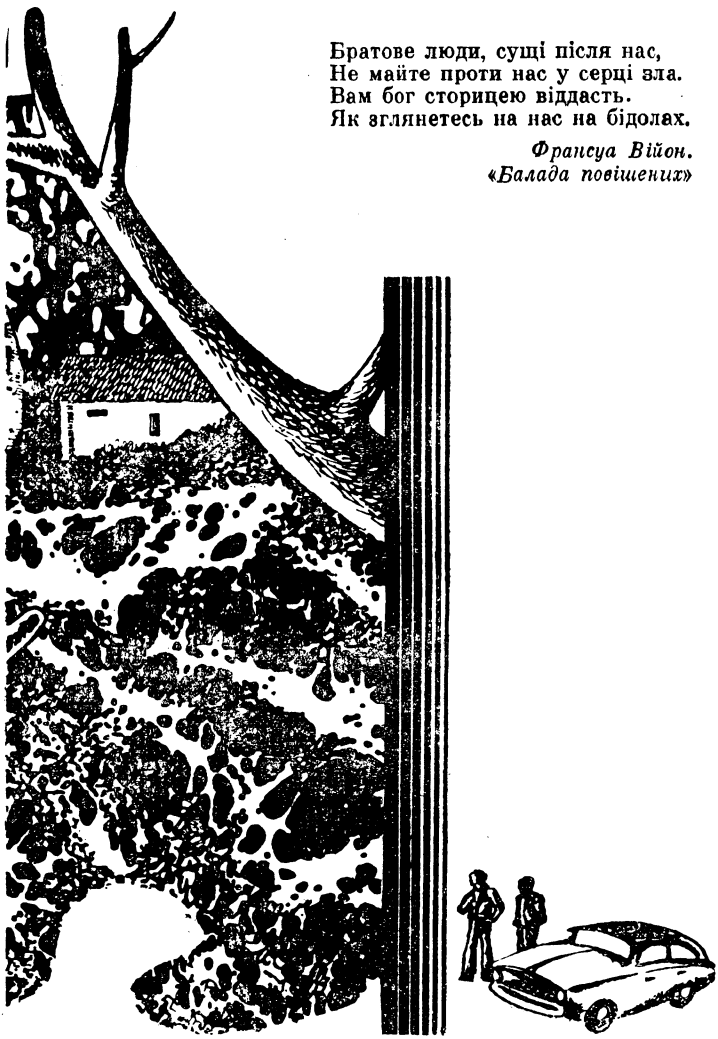
«Томатик містера Томато безслідно зник». І ще: *«Припускають, що акторка, замішана в справі про наркотики, стала жертвою бандитів-спільників».*

Та через деякий час газети повідомили: *«Сліди актор-ки-втікачки ведуть до Ріо».*

Американські власті, як видно, не вживали ніяких заходів, щоб повернути її, і скоро вся ця справа приглухла й стала предметом лише поодиноких згадок у світській хроніці; як тема спеціального повідомлення вона ожила ще тільки раз — на різдво, коли Саллі Томато помер у Сінг-Сінгу від серцевого нападу. Спливали місяці, минула зима, а від Холлі не було ані слова. Власник будинку спродав її покинуті речі: оздоблене білим атласом ліжко, гобелен, любі її серцю готичні крісла. Квартиру найняв новий пожилець, звали його Квейнтенс Сміт, і хоч цей молодик приймав не менше галасливих гостей, аніж свого часу Холлі, але тепер мадам Спанелла не ремствувала, а навпаки, всіляко упадала коло нього й щоразу, як у нього під оком з'являвся синець, приносила йому шматок сирого м'яса. Та ось весною надійшла листівка, нашкрябана олівцем, з помадним поцілунком замість підпису: «Бразілія — то був жах, зате Буенос-Айрес — чудо. Не Тіффані, але майже. Сплю з божественним сеньйором. Кохання? Здається, що так. Тим часом шукаю якогось кутка (сеньйор має жінку й семеро дітлахів). Адресу надішлю, коли знатиму сама. *Mille tendresses».* Проте адреси, якщо вона й з'явилася, я так і не одержав, і це мене смутило, бо так багато хотілось їй написати: я *продав* двоє оповідань; прочитав у газеті, що Тролери порушили справу про розлучення; збирався виїхати з нашого старого будинку, бо в ньому стало повно привидів минулого. А головне — я хотів розказати їй про кота. Я виконав свою обіцянку і знайшов його. Довелося довгі тижні блукати після роботи вулицями Іспанського Гарлему, і не раз мене охоплювала марна надія, коли, бувало, майне десь тигрова шубка, а потім виявляється, що то не він. Але якось узимку, холодної сонячної неділі, я таки натрапив на нього. Він сидів на вікні теплої з вигляду кімнати, між квітковими вазонами, в обрамленні чистих мереживних завісок; і я подумав собі, як же його звуть, бо був певен, що тепер він має ім'я, що він знайшов своє місце. І нехай там в африканській хатині чи будь-де, та сподіваюся, що й Холлі знайшла своє.

З ХОЛОДНИМ СЕРЦЕМ

Правдива історія одного вбивства та його наслідків

Братове люди, сущі після нас,
Не майте проти нас у серці зла.
Вам бог сторицею віддасть.
Як зглянетесь на нас на бідолах.

Франсуа Війон.
«Балада повішених»

ЧАСТИНА ПЕРША

ОСТАННІ, ЩО БАЧИЛИ ЇХ ЖИВИХ

Містечко Голкомб лежить серед широких ланів Західного Канзасу, у відлюдній місцевості, про яку інші канзасці кажуть: «Ген там». Розпростерті миль за сімдесят на схід від кордону з Колорадо, околиці містечка, з їх ясно-голубим небом та прозорим, наче в пустелі, повітрям, скидаються більше на Далекий Захід, аніж на Середній. Тамтешній люд трохи гугнявить, як то властиво західним скотарям, а чоловіки ходять переважно у вузьких джинсах, крислатих стетсонівських капелюхах та гостроносих чоботах на високих підборах. Довкола — пласка рівнина, безмежний, аж страхітливий простір, і подорожній ще оддалік, задовго перед тим як під'їде, бачить табуни коней, череди худоби на пасовиськах і високі білі елеватори, своїми витонченими обрисами подібні до старогрецьких храмів.

Голкомб також видно з великої віддалі. Правда, дивитися там особливо нема на що — це просто безладне скупчення будівель, розділене посередині залізничною колією на Санта-Фе, невеличке, абияк стулене селище, що на півдні прилягає до рудої смуги річки Арканзасу, на півночі — до автостради № 50, а на сході й заході — до прерій та ланів пшениці. Після дощу або коли розтане сніг, грубезний шар пилюги, що звичайно вкриває безіменні, немощені й сірі вулиці Голкомба, перетворюється на непролазне болото. Край містечка стоїть занедбана поштукатурена будівля зі світляним написом на даху: *«Дансинг»*, але танців там давно не буває, і напис той уже кілька років не світиться. По сусідству стоїть ще один будинок з нерозбірливим написом — облізлі золоті літери на брудній шибі сповіщають: *«Голкомбський банк»*. Банк припинив своє існування ще 1933 року, і там, де колись клацали рахівниці, тепер мешкають люди. То один із двох «багатоквартирних» будинків містечка. Другий — ветхий окремий дім, що його звуть «учительським», бо там мешкають майже всі викладачі місцевої школи. А здебільшого будинки в Голкомбі одноповерхові, дерев'яні, з ганками при чільній стіні.

Біля залізничної станції в напіврозваленій будівлі порядкує поштмейстерка — кощава жінка в шкіряній куртці, грубих бавовняних штанях і ковбойських чоботах. Та й сама станція, з її облупленими брудно-жовтими стінами, має доволі жалюгідний вигляд. Залізницею щодня проходять «Шеф», «Супер-шеф», «Капітан», але ці експреси в Голкомбі не зупиняються. Не зупиняються там і пасажирські поїзди — лише подеколи вантажні.

На автостраді — дві бензоколонки. Одна з них має ще й убогу бакалійну крамничку, друга — кафе, так зване «Гартменове кафе», де місіс Гартмен, дружина господаря, подає сандвічі, каву, прохолодні напої і легке триградусне пиво (у Голкомбі, як і в цілому штаті Канзас,— «сухий закон»).

Оце, власне, і все. Треба ще тільки згадати про Голкомбську школу. Самий її вигляд виказує те, чого не видно з інших прикмет містечка: що батьки, які посилають своїх дітей до цієї модерної, добре вкомплектованої викладачами «об'єднаної» школи (вона має всі класи, від підготовчих до старших, і кілька спеціальних автобусів щоранку привозять туди щось із три з половиною сотні учнів з околиці в шістнадцять миль),— що батьки ті — люди цілком заможні. Більшість із них — фермери, які ведуть походження від різного люду — від німців, ірландців, норвежців, мексіканців, японців. Вони розводять велику рогату худобу та овець, вирощують пшеницю, конюшину, цукровий буряк. Фермери завжди чимось ризикують, але в Західному Канзасі вони мають усі підстави вважати себе «природженими гравцями», бо опади там мізерні (середня річна норма — вісімнадцять дюймів), і їм доводиться повсякчас клопотатися проблемами зрошення. Проте останні сім років були доволі сприятливі, і фермери в окрузі Фінні, до якої належить і Голкомб, мали добрі врожаї. Прибуток давало не лише сільське господарство, а й експлуатація багатющих покладів природного газу, отож усе те проявилось і в новій школі, і в гарному вмеблюванні фермерських будинків, і у величезних елеваторах.

До одного листопадового ранку 1959 року мало хто з американців, навіть і в самому Канзасі, чув про Голкомб. Драматичні, надзвичайні події поминали його, так само як і течія річки, як машини на автостраді й жовті поїзди, що мчать залізницею на Санта-Фе. Та жителі містечка, числом двісті сімдесят, на те не нарікали, цілком за-

доволені своїм звичним життям,— вони собі працювали, ходили на полювання, дивилися телевізор, відвідували шкільні вечори, репетиції хору, збори в місцевому клубі. Але тієї листопадової неділі, десь над ранок, нічну тишу Голкомба, звичайно порушувану тільки пронизливим квиліннням койотів, сухим шелестом перекотиполя та віддаленими паровозними гудками, раптово розітнули чужі звуки. Жодна жива душа в містечку не почула їх тоді — отих чотирьох рушничних пострілів, які в остаточному наслідку вкоротили шість людських життів. Та після того тамтешнім жителям, що раніше мало остерігалиєь одне одного й рідко замикали двері своїх осель, стали знову й знову вчуватися ті моторошні виляски, і між ними зайнявся вогонь взаємної недовіри, та такий, що навіть давні й добрі сусіди почали позирати одне на одного з глухою неприязню, мов на якихось чужинців.

*

Господареві ферми «Долина», Герберту Вільяму Клаттеру, було сорок вісім років, і, як показав недавній медичний огляд для страхування життя, здоров'я він мав чудове. Хоч містер Клаттер носив окуляри й не вирізнявся високим зростом — не більш як п'ять футів десять дюймів,— проте постать його мимоволі впадала в око. Він мав широкі плечі, зовсім іще темну чуприну; його різко окреслене вольове обличчя зберігало здоровий, свіжий колір; зуби в нього були всі цілі й такі міцні, що він легко розгризав ними волоські горіхи. Важив він сто п'ятдесят чотири фунти — рівно стільки ж, як і того дня, коли закінчив Канзаський університет, де вчився на агронома.

Містер Клаттер не мав таких статків, як власник сусідньої ферми, містер Тейлор Джонс, що вважався найбагатшим господарем у Голкомбі. Проте його добре знали й поважали і в рідному містечку, і в Гарден-Сіті, сусідньому центрі округи, де він нещодавно очолював будівельний комітет по спорудженню методистської церкви, що коштувала громаді вісімсот тисяч доларів. Його незмінно обирали головою на конференціях фермерських спілок штату, і ім'я його шанобливо вимовлялось як у широких сільськогосподарських колах Середнього Заходу, так і в деяких вашінгтонських установах — за

Ейзенхауера він був членом федеральної ради по кредитуванню фермерів.

Завжди знаючи напевне, чого він прагне, містер Клаттер майже в усьому добивався свого. На покаліченому пальці лівої руки, що його розтрощило колись сільськогосподарською машиною, він носив просту золоту обручку — символ двадцятип'ятирічного подружнього життя з тією, кого він так хотів свого часу мати за дружину,— з сестрою свого університетського товариша, тихою, побожною і делікатною дівчиною на ім'я Бонні Фокс, що була на три роки молодша за нього. Вона народила йому чотирьох дітей — троє дівчаток, а тоді сина. Найстарша дочка, Івенна, вже заміжня жінка, мати десятимісячного хлопчика, жила в Північному Іллінойсі, але часто бувала в Голкомбі. Ось і тепер її десь за два тижні чекали разом із сім'єю, бо батьки надумали влаштувати на День подяки [1] велику зустріч роду Клаттерів (він брав свій початок з Німеччини — перший Клаттер, чи Клоттер, як тоді вимовлялося це прізвище, прибув до Америки 1880 року); на цю зустріч було запрошено понад п'ятдесят чоловік, і дехто з них мав приїхати аж із штату Флоріда.

Не жила вже на фермі «Долина» й друга дочка Клаттерів, Біверлі,— вона поїхала до Канзас-Сіті вчитися на медичну сестру. Біверлі була заручена із студентом біологом, що дуже припав до вподоби її батькові, і до весілля, призначеного на різдвяні канікули, вже навіть надрукували запрошення. У батьківському домі лишилося тільки двоє молодших дітей: син Кеньйон, що в свої п'ятнадцять років перевершив зростом батька, і старша за нього на рік Ненсі, улюблениця всього містечка.

У своєму сімейному житті містер Клаттер мав лиш одну поважну причину непокоїтись — недугу дружини. Вона була «нервова», слабувала на «невеликі запаморочення» — таких завуальованих виразів уживали її близькі. Та, незважаючи на все те, правда про «недугу бідолашної Бонні» не була ні для кого таємницею: кожен-бо знав, що останні п'ять-шість років вона раз у раз проходила курс лікування в психіатричній клініці. Але останніми днями й ця похмура тінь начебто почала розвіюватись під променем надії. Минулої середи, повернувшись додому після двотижневого перебування у Вічітському медичному

[1] Офіційне свято в пам'ять перших колоністів Массачусетсу; відзначається в останній четвер листопада.

центрі, де вона звичайно лікувалася, місіс Клаттер принесла чоловікові майже неймовірну новину: вона з радістю розповіла, що за остаточним висновком лікарів причина її хвороби полягає не в мозку, а в хребті — тобто недуга її *фізична,* що виникла внаслідок зміщення хребців. Їй, звісно, доведеться лягти на операцію, зате потім — о, потім вона знову стане «така, як колись»!..

День містера Клаттера завжди починався о пів на сьому, коли, брязкаючи дійницями й стиха перемовляючись між собою, на ферму приходили двоє синів найманого робітника Віка Ерсіка,— від цих звуків він здебільшого й прокидався. Але того дня Вікові хлопці прийшли й пішли, а він усе лежав у ліжку, бо напередодні, в п'ятницю тринадцятого листопада, втомився дужче, ніж звичайно, хоча втома та була почасти приємна. Втішена тим, що скоро одужає і повернеться до нормального життя, Бонні прибралася «як колись»: підфарбувала губи, зробила зачіску і, надягнувши нову сукню, пішла з ним до Голкомбської школи, де вони разом аплодували учнівській виставі «Том Сойєр», в якій Ненсі грала роль Беккі Тетчер. Містер Клаттер радів з того, що Бонні знову з'явилась на люди; хоч вона й нервувалася, проте була усміхнена, розмовляла із знайомими, і вони обоє пишалися своєю Ненсі: дівчинка так добре грала, ніде не збилася й була, як він сказав, поздоровляючи її за сценою, «просто красуня, серденько, справжня південна красуня». На що Ненсі, як і годилося справжній красуні, граціозно присіла в своїй спідничці на обручиках і спитала, чи можна їй поїхати до Гарден-Сіті. Мовляв, у міському кінотеатрі тільки на останньому сеансі показують «Таємничого привида», і всі її товариші їдуть туди. За інших обставин містер Клаттер цього не дозволив би. У сім'ї діяв неписаний закон: Ненсі і Кеньйон мали бути вдома о десятій вечора у будень і о дванадцятій — по суботах. Але, втішений приємними подіями того вечора, він поступився. І Ненсі вернулася додому десь аж над другу годину ночі. Він чув, як дочка прийшла, і гукнув її, бо хоч звичайно й не підвищував голосу ні на кого, проте цього разу мусив поговорити з нею навпростець — і не так через пізнє повернення, як через хлопця, що проводжав її додому,— то був Боббі Рапп, один з найкращих баскетболістів у школі.

Загалом Боббі подобався містерові Клаттеру; він вважав, що на свій вік (Боббі минав сімнадцятий) хлопець

цілком надійний і добропорядний, але за ті три роки, відколи Ненсі дозволено водити товариство з хлопцями, її ніде не бачили з кимось іншим, хоч вона була гарненька й мала успіх у шкільному середовищі. Містер Клаттер розумів, що нині в підлітків модно «зустрічатися», ходити у парі й навіть носити «обручки», проте ставився до цього несхвально, а надто коли якось ненароком помітив, як Ненсі цілувалася з тим хлопцем. Тоді він порадив дочці «не так часто бачитися з Боббі», бо, мовляв, тепер їм легше буде розійтися поступово, аніж потім розірвати одразу,— а це, нагадав він їй, однак неминуче має статися. Раппи належали до католицької церкви, а Клаттери — до методистської, і цього вже було досить, щоб Ненсі й той хлопчина і думати забули про якісь сподіванки щодо майбутнього одруження. Ненсі тоді повелася розважливо — в усякому разі, не заперечувала,— і тепер, перш ніж побажати їй на добраніч, містер Клаттер домігся від неї обіцянки, що вона почне помалу розходитися з Боббі.

Звичайно містер Клаттер лягав спати об одинадцятій, проте через той прикрий випадок йому довелося порушити своє правило. Отож і прокинувся він у суботу, 14 листопада 1959 року, вже далеко по восьмій. Дружина його завжди вставала набагато пізніше. Та містер Клаттер спокійнісінько собі голився, приймав душ і споряджався до роботи в грубі вельветові штани, шкіряну скотарську куртку та чоботи з острогами, не боячись потурбувати її, бо спали вони в різних кімнатах. Уже кілька років він ночував сам у великій спальні на першому поверсі їхнього двоповерхового кам'яного будинку на чотирнадцять кімнат. І хоч місіс Клаттер зберігала весь свій одяг у шафах в тій-таки спальні, а скромну свою косметику та численні ліки тримала у викладеній голубими кахлями ванній, яка примикала до неї, проте по-справжньому вона віддавна мешкала в колишній Івенниній кімнаті, що, як і кімната Ненсі та Кеньйона, була на другому поверсі.

Будинок той в основному спроектував сам містер Клаттер, показавши себе при цьому тямущим і розважним, хоч, можливо, й не дуже вигадливим архітектором. Звели його 1948 року, і обійшовся він у сорок тисяч доларів. (Тепер його продажна вартість сягнула шістдесяти тисяч). Замикаючи собою довгу під'їзну алею, обсаджену двома рядами тінястих китайських в'язів, цей гарний бі-

лий будинок серед широкого, дбайливо доглянутого лужка справляв дуже гарне враження і вважався за окрасу містечка. Усередині лискучу лунку́ підлогу тут і там вкривали губчасті килими кольору сирої печінки; величезна модерна канапа у вітальні була оббита матерією, помережаною сріблястою ниткою; а в ніші, де звичайно снідали, красувалась оздоблена біло-голубим пластиком банкетка. Такі меблі були цілком до вподоби Клаттерам, як і більшості їхніх знайомих, чиї домівки загалом умебльовані так само.

Крім економки, що приходила по буднях, Клаттери не мали іншої прислуги, отож, відколи захворіла дружина, а старші дочки поїхали з дому, містерові Клаттеру довелося самому навчитися куховарити. І тепер обіди варили або він, або Ненсі — частіше Ненсі. Це діло припало йому до душі, і справлявся він з ним дуже добре: жодна жінка в цілому Канзасі не спекла б кращих коржів, а його знамениті горіхові тістечка йшли нарóзхват на благодійних кондитерських базарах. А от їдець він був не такий завзятий і, на відміну від інших фермерів, волів снідати по-спартанському. От і того ранку задовольнився склянкою молока і яблуком, бо ніколи не пив ні кави, ні чаю і звик починати день, не зігрівши шлунка. Річ у тім, що він взагалі не визнавав збудників, хоч які б вони були слабкі. Він не курив і, певна річ, не вживав спиртного, навіть не знав, яке воно на смак, а людей, що заглядали в чарку, всіляко уникав; втім, ця обставина не так уже й обмежила коло його знайомих, як можна було б сподіватися, бо основу того кола складали члени методистської громади Гарден-Сіті, що числом сягала тисячі семисот чоловік, і більшість їх своєю здержливістю цілком відповідали вимогам містера Клаттера. Він не нав'язував своїх засад стороннім людям і поза домом був начебто досить терпимий, проте в сім'ї і серед робітників на фермі «Долина» ці засади мали силу закону. «Ви питущий?» — було перше запитання до кожного, хто приходив найматися на роботу, і навіть коли той давав негативну відповідь, він мусив підписати угоду, в одному з пунктів якої говорилося, що вона негайно втрачає чинність, якщо за робітником хоч раз буде помічено «потяг до алкогольних напоїв». Давній приятель містера Клаттера, власник однієї з найперших тамтешніх ферм, Лін Рассел, якось сказав йому:

— Ти безжальний, Гербе. Б'юсь об заклад: якби ти застукав робітника на випивці, він ураз вилетів би з роботи. Ти б не зважив на те, що його сім'я голодуватиме.

То був чи не єдиний закид, що його будь-коли зроблено містерові Клаттеру як роботодавцеві. З усіх інших поглядів він зажив слави спокійного та щедрого господаря, платив робітникам добрі гроші, та й на премії не скупував, отож ті, що в нього працювали, не мали підстав нарікати.

Випивши склянку молока, містер Клаттер надягнув теплу шапку, взяв своє яблуко й подався надвір подивитися на погоду. Ранок був такий, що са́ме яблука їсти: з чистого, аж прозорого неба струменіло ясне сонячне проміння, повівав легкий східний вітерець, ворушачи останні листочки на китайських в'язах. Осінь неначе винагороджує Західний Канзас за всі ті злигодні, що їх завдають інші пори року: за скажені зимові вітри з Колорадо та глибочезні, майже до пояса, снігові замети, що несуть загибель вівцям; за весняну сльоту й густі тумани; за нещадну літню спеку, коли навіть воронячча шукає хоч якогось затінку, а стебла пшениці чорніють і горять на пні. Аж зрештою десь після вересня погода змінюється і настає бабине літо, що інколи триває до самого різдва.

Поки містер Клаттер милувався тим чудовим ранком, до нього пристав собака, покруч дворняги з шотландською вівчаркою, і вони разом пішли до загону, що межував з однією із трьох стодол.

Одна з тих стодол була вщерть напакована зерном сорго, у другій височіла гора чорного проса. Вартість цього збіжжя сягала чималої суми — ста тисяч доларів. Сама ця цифра була майже в чотириста разів більша від тієї, що обчислювала весь прибуток містера Клаттера за 1934 рік — рік, коли він одружився з Бонні Фокс і вони переїхали із свого рідного містечка Розеля до Гарден-Сіті, де його взяли на посаду помічника сільськогосподарського інспектора по округі Фінні. Знаменно, що не минуло й року, як він дістав підвищення й обійняв посаду інспектора. Ті роки, які він одбув на цій роботі — від 1935-го до 1939-го,— випали найпосушливіші й найтяжчі з усіх, що їх пам'ятали в тих краях від часів, коли там уперше з'явилися білі люди; і молодий Герб Клаттер, добре знаючись на найновіших досягненнях сільськогосподарської практики, був цілком на місці як посередник

між урядом і підупалими духом фермерами: їм ішли на користь і невичерпний оптимізм, і кваліфіковані поради цього симпатичного молодика, що добре знався на своєму ділі. І все ж він робив не те, чого прагнув,— син фермера, він од самого початку поставив собі за мету порядкувати на власній землі. Отож, коли випала така пагода, він залишив посаду окружного інспектора і, заорендувавши на позичені гроші земельну ділянку, поклав початок майбутньої ферми «Долина» (цю назву виправдовувала хіба тільки близькість річки Арканзасу, бо жодного натяку на долину там не було). Деякі консервативно настроєні жителі округи спостерігали його починання зі скептичними посмішками — побачимо, мовляв, що з цього вийде. То були старожили, що й раніше любили покепкувати з його університетської науки.

— Усе це добре, Гербе,— казали вони.— Ти завжди знаєш, що треба робити на чужій землі. Сійте це, садіть те... А чи не заспівав би ти іншої, якби це була твоя власність?

Та вони помилися, бо спроби новоспеченого фермера таки принесли успіх — можливо, й тому, що перші роки він завзято працював по вісімнадцять годин на добу. Траплялись і поразки — двічі не вродила пшениця, а одної зими загинуло від сніговію кількасот голів овець; одначе за десять років власність містера Клаттера сягнула понад вісімсот акрів власної землі та близько трьох тисяч орендованої, а це, як визнавали його колеги, був «добрячий шмат». Основу добробуту ферми становили пшениця, чорне просо та кондиційне насіння кормових трав. Чималий прибуток давала й худоба — вівці, а особливо корови. Кількасот корів герефордської породи мали на собі Клаттерове тавро, хоч ніхто про це й не здогадався б, поглянувши на майже порожній загін, призначений для недужих бичків, кількох дійних корів, кішок, якими опікувалася Ненсі, та улюблениці всієї сім'ї, Бейб — гладкої старої конячини, що ніколи не відмовлялася покатати на своїй широкій спині трьох-чотирьох дітлахів.

Містер Клаттер почастував Бейб недогризком яблука і привітався до чоловіка, що згрібав граблями сміття в загоні. То був Елфред Стоклейн, єдиний найманий робітник, що постійно мешкав на фермі. Подружжя Стоклейнів з трьома дітьми жило в хатині ярдів за сто від великого будинку. Крім них, на півмилі довкола інших сусідів Клаттери не мали.

Стоклейн — довгообразий чолов'яга з великими темними зубами — запитав:

— Чи буде сьогодні ще яка робота? Бо в нас дитина заслабла, найменша. Ми з жінкою майже цілу ніч коло неї не спали. То я думав повезти її до лікаря.

Містер Клаттер поспівчував йому і сказав, що хоч би яка була робота, нехай він зараз же йде собі аж до обіду, а якщо вони з місіс Клаттер можуть чимось допомогти, нехай їм дадуть знати. Тоді попростував слідом за собакою, що біг попереду, аж ген у поле, де вилискувала золотом свіжа стерня, схожа на лев'ячу шкуру.

Там-таки була й річка, а недалеко від берега ріс невеличкий садок — персики, вишні та яблуні. За спогадами старожилів, півсотні років тому один лісоруб за десять хвилин міг повирубувати в Західному Канзасі всі дерева. Навіть і тепер там здебільшого саджають лише китайські в'язи й тополі — дерева, що зносять посуху майже так само легко, як кактуси. Проте містер Клаттер часто казав: «Ще хоч один дюйм до нашої річної норми опадів — і ця земля стала б раєм, справжнім земним раєм». І отой невеликий садок над річкою був його спробою створити наперекір посухам бодай клаптик такого раю, свого омріяного зеленого яблуневого едему.

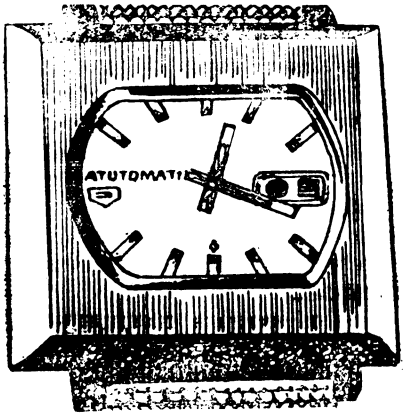
Одного разу його дружина сказала:

— Моєму чоловікові ці дерева дорожчі за рідних дітей.

І всі в Голкомбі пам'ятали той день, коли маленький літак, втративши управління, увігнався в персикові дерева: «Герб тоді мов сказився з люті! Ще й пропелер не спинився, як він побіг позивати пілота до суду».

Пройшовши через садок, містер Клаттер подався далі берегом річки, що була в цьому місці неглибока, з багатьма піщаними обмілинами. Колись, як Бонні ще «була при силі», у жаркі недільні дні вони приходили сюди, набравши з собою харчів, і вся сім'я відпочивала біля річки, годинами чекаючи, доки сіпнеться поплавець на воді.

Містерові Клаттеру рідко траплялося зустрічати в своїх володіннях чужих людей: від шосе було півтори милі, дороги глухі, і сюди навряд чи міг забрести випадковий подорожній. Та ось раптом він побачив поперед себе цілий гурт незнайомців, і Тедді, отой його собака, з грізним риком метнувся до них. Але Тедді був дивний пес. Надійний і пильний сторож, завжди готовий зняти тривогу, він мав одну істотну ваду: досить було йому забачити

рушницю, як оце тепер — бо незнайомці були озброєні,— і він ураз починав задкувати, підібгавши хвоста. Ніхто не міг збагнути, чому це так, бо не знав його історії, окрім хіба того, що колись давно Кеньйон підібрав його, бездомного, на дорозі.

Виявилося, що незвані гості — їх було п'ятеро — мисливці з Оклахоми. Відкриття сезону полювання на фазанів — головна подія листопада, що приваблює до Канзасу силу-силенну мисливців із сусідніх штатів, отож і попереднього тижня цілі полчища їх промаршировували осінніми полями, стріляючи по сполоханих табунцях великих мідяноперих птахів, що добре відпаслися на стерні.

За звичаєм, мисливці, коли їх не запрошено як гостей, мають сплатити певну винагороду власникові землі, на якій вони полюють, та коли оклахомці запропонували містерові Клаттеру гроші, він посміхнувся:

— Я не такий бідний, як вам здається. Полюйте собі скільки хочете.— І, торкнувшись рукою шапки, рушив додому, до своїх звичних справ, не маючи й гадки, що то останній день у його житті.

*

Так само як містер Клаттер, ніколи не пив кави й молодик, що зайшов поснідати до кафе «Перлинка». Йому більше смакувало пиво. Три таблетки аспірину, кухоль

холодного пива та кілька сигарет «Пел-Мел» — ото була, як він казав, «путня піджива». Сьорбаючи пиво й потягуючи сигарету, він пильно розглядав карту Мексіки, що її розгорнув перед собою на прилавку. Та зосередитись йому було важко, бо він чекав товариша, а товариш запізнювався. Він визирнув у вікно на тиху вулицю маленького містечка — вулицю, яку сьогодні побачив уперше в житті. Діка все ще не було видно. Але він от-от мав прийти. Зрештою, те, задля чого вони призначили цю зустріч, була Дікова ідея, його «дільце». А коли вони його облагодять — отоді до Мексіки!..

Карта була пошарпана й така затерта пальцями, що скидалася на клапоть замші. У готелі, де він спинився, в його кімнаті лежали ще десятки таких самих потертих карт — усіх штатів Північної Америки, всіх провінцій Канади, всіх південноамериканських країн,— бо молодик повсякчас укладав собі плани подорожей, а деякі з них уже й здійснив: на Аляску, Гавайські острови, до Японії та Гонконгу. І от тепер, одержавши листа з запрошенням пристати до «дільця», прибув сюди з усім своїм скарбом: фібровою валізою, гітарою та двома великими ящиками, повними книжок, географічних карт, пісень, віршів та старих листів — усе це важило добру чверть тонни. (Дік аж на обличчі змінився, побачивши ті «скрині». «На бога, Перрі! Невже ти *скрізь* тягаєш за собою цей мотлох?» — *«Де* мотлох? — запитав Перрі.— Тут є одна книжка, за яку я заплатив тридцять доларів»). Отож він тут, у містечку Олейті, в штаті Канзас. Чудасія, як подумати,— він знову в Канзасі, хоч минуло заледве чотири місяці відтоді, як він присягався комісії по достроковому звільненню, а також і собі, що ніколи більше ноги його не буде в цих краях. Та дарма — це ненадовго.

Чимало назв на карті було обведено чорнилом. *Косумель* — острів поблизу Юкатанського узбережжя, де, як він прочитав у чоловічому журналі, можна «скинути з себе одіж, зітхнути з полегкістю й жити, мов раджа, маючи стільки жінок, скільки заманеться, і все це за п'ятдесят доларів на місяць». З того ж таки опису в журналі він запам'ятав і такі принадні речі: «Косумель — міцна фортеця, що протистоїть соціальному, економічному та політичному тискові. На цьому острові жоден урядовець не має влади над приватною особою». І ще: «Кожного року зграї папуг прилітають сюди з материка виводити пташенят», *Акапулько* — це риболовля у відкритому

морі, численні казино, ласі до розваг багаті жінки. *Сьєрра-Мадре* — це золото, «Скарб Сьєрра-Мадре» — він бачив цей фільм вісім разів. (То був найкращий фільм з участю Богарта. Та й актор, що виконував роль старого золотошукача,— він трохи скидався на батька Перрі,— грав чудово. Його звали Уолтер Х'юстон. Атож, недарма Перрі сказав колись Дікові: він таки добре знає, що й до чого з тим золотом, бо навчився цього діла від батька, шукача-професіонала. То чому б і не купити двоє коней та не спробувати щастя в Сьєрра-Мадре? Але Дік, практичний Дік, відказав: «Е, голубе, не розганяйся! Бачив і я той «Скарб». А кінчається тим, що всі вони розум втратили. Через лихоманку, п'явок та й взагалі через увесь той жах. А потім, коли знайшли золото,— пам'ятаєш? — зірвався буревій і все к бісу порозкидав»).

Перрі згорнув карту, заплатив за пиво й підвівся. Поки він сидів, здавалося, що це чоловік неабиякої статури, кремезний здоровань з плечима, руками та могутнім торсом важкоатлета,— він і справді захоплювався важкою атлетикою. Та тіло його було непропорційне: невеличкі ноги, взуті в куці чорні чобітки із сталевими пряжками, вільно вмістилися б у жіночі черевики; отож коли він устав, то виявився на зріст не більшим за дванадцятирічного хлопчика і, виступаючи отак на своїх хирлявих ногах, що кумедно контрастували з тулубом дорослого чоловіка, вже не скидався на міцно збитого водія ваговоза, а скоріш на відставного жокея з надміру розвиненими м'язами.

Вийшовши з кафе, Перрі став на осонні. Було вже близько дев'ятої, і Дік спізнювався на півгодини; та якби він сам не наголосив, що того дня їм буде дорога́ кожна хвилина, Перрі цього й не помітив би. Його майже ніколи не обтяжувало чекання, бо він мав багато способів згаяти час, зокрема — дивитися в дзеркало. Одного разу Дік зауважив: «Коли ти бачиш дзеркало, то стаєш мов заворожений. Неначе вгледів хтозна-яку красуню. Слухай, невже тобі не набридає?» Де там — власне обличчя просто зачаровувало Перрі. Найменший порух м'язів надавав йому іншого виразу, і, вправляючись перед дзеркалом, Перрі навчився сам викликати ці зміни, прибираючи то грізного, то пустотливого, то сентиментального вигляду. Легенький нахил голови, ледь помітний порух ґуб — і розбещений шалапут обертався на тихого мрійника.

Мати Перрі була чистокровна індіанка, тож саме від неї він успадкував і смугляву шкіру, і темні імлисті очі, і густе чорне волосся — хвилястий, лискучий від брильянтину чуб та довгі баки. Коли материн спадок був очевидний, то батьків, рудого ластатого ірландця, проявлявся не так виразно. Індіанська кров видимо взяла гору над кельтською. І все ж переможене начало заявляло про себе й рожевими губами, й кирпатим носом, і тією суто ірландською зухвалою самовпевненістю, що часто прозирала з-під незворушної індіанської маски, а то й зовсім потісняла її, коли він грав на гітарі й співав.

Співати й уявляти себе перед великою аудиторією — то був ще один його спосіб гаяти час. Він завжди малював собі ту саму сцену — нічний клуб у Лас-Вегасі, його рідпому місті. Розкішний зал, повний всіляких визначних осіб, що в захваті слухають нову зірку естради. Він співає в супроводі скрипок знамениту «Ми ще стрінемось», а на «біс» виконує найновішу власну баладу:

Напровесні в небо злітають папуги,
Не знають вони ні спочинку, ні сну.
Я в небо дивлюся — літають папуги,
Я чую їх пісню — співають папуги,
Співають папуги, віщують весну.

(Дік, коли вперше почув цю пісню, зауважив: «Папуги не співають. Може, щебечуть... Чи кричать. Але ніяк не співають». Дік усе розумів буквально, *геть усе,* і не тямив ні в музиці, ні в поезії, проте, як копнути глибше, саме ця Дікова буквальність мислення та його практицизм найдужче вабили до нього Перрі, бо в порівнянні з ним самим Дік здавався «мужчиною на всі сто»).

Та хоч які втішні були оті лас-вегаські видіння, вони бліднули перед іншими мріями. Від самого дитинства, добру половину свого життя — а йому вже минув тридцять перший,— Перрі замовляв поштою книжки (*«Багатства на дні моря!* Вправляйтесь у підводному плаванні — і ви здобудете їх. Проспекти безкоштовно...»), відповідав на рекламні оголошення (*«Затонулий скарб!* П'ятдесят правдивих карт! Нечувана пропозиція...»), і це давало поживу його невгамовному прагненню насправді зазнати тих пригод, що їх знов і знов підказувала йому уява: ось він спускається в чужу, незнану глибочінь, поринає в зелений морський присмерк, прослизає повз лускатих, з моторошно виряченими очима охоронців потонулого кораб-

ля, що бовванів попереду,— іспанського галеона з вантажем діамантів та перлів,— і ось уже перед ним громадяться скриньки з золотом.

Тишу розітнув автомобільний сигнал. Нарешті Дік.

*

— О боже, Кеньйоне! Та чую я, *чую*!

У Кеньйона, як завжди, наче біс вселився. Він і далі репетував біля сходів:

— Ненсі! До телефону!

Боса, в самій піжамі, Ненсі стрімголов збігла сходами. В домі було два телефони: один у кімнаті, що правила батькові за кабінет, другий — у кухні. Ненсі зняла трубку кухонного апарата.

— Алло?.. Так-так, доброго ранку, місіс Кетц.

Місіс Кларенс Кетц, дружина фермера, що жив край шосе, заторохтіла в трубку:

— Ой, я ж казала твоєму татові, щоб тебе не будили. Вона ж, кажу, певне, стомилася після вчорашньої вистави. Ти була чудова, рибонько, з отими білими стрічками в косах! А отоді, коли ти подумала, що Том Сойєр загинув, у тебе в очах блищали справжні сльози. То було не гірше, ніж показують по телебаченню... Але тато сказав, що тобі однаково час вставати, та воно й справді — вже дев'ята скоро. То ось що я хотіла, рибонько... Моя мала Джоліна страх як хоче спекти пирога з вишнями, а ти ж у нас перша майстриня з печива, то я й подумала, чи не привести її оце до вас — може б, ти їй показала?

За інших обставин Ненсі залюбки приготувала б із Джоліною навіть і цілий обід — вона вважала за свій обов'язок допомагати молодшим дівчатам у куховарстві, шитті та музичних заняттях, а нерідко й ставала повірницею їхніх сердечних таємниць. Як вона знаходила на все те час, як встигала фактично «тягти на собі той великий дім», незмінно бути однією з перших учениць у школі, старостою класу, діяльною учасницею клубу й Спілки молодих методистів, а крім того, захоплюватись верховою їздою, музикою (піаніно, кларнет) і щороку здобувати перші призи на окружному ярмарку (печиво, домашнє консервування, вишивки, аранжування квітів) — одне слово, як могла шістнадцятирічна дівчина нести на своїх плечах такий великий тягар, і все це без показного героїзму, а скоріше з природним та невимушеним

усміхом,— цією загадкою сушила собі голову ціла місцева громада, та, зрештою, всі погоджувались на тому, що «дівчинка має *характер*» і що «це в неї од старого». Справді, найсильнішу рису своєї вдачі, що становила підвалину всіх її успіхів, Ненсі успадкувала від батька: то була бездоганна пунктуальність і організованість. Жодна хвилина не пропадала в неї марно, вона знала точно, що робитиме об тій чи тій годині і скільки це забере часу. І саме тому розгубилася, почувши прохання місіс Кетц,— увесь той день був у неї вщерть заповнений справами. Вона вже пообіцяла іншій сусідській дівчинці, Роксі Лі Сміт, порепетирувати з нею соло на тромбоні, з яким Роксі Лі збиралася виступити в шкільному концерті, до того ж мала виконати три складних доручення матері й поїхати з батьком до Гарден-Сіті на збори клубу. А ще ж треба було готувати полуденок, а потім братися до весільної сукні для Біверлі, що її Ненсі сама покроїла і вже пачала шити. Отже, на Джолінин пиріг з вишнями не було й хвилини вільної. Якщо, звісно, не пожертвувати чимось іншим.

— Місіс Кетц! Почекайте хвилинку біля телефону, гаразд?

Ненсі подалася через дім до батькового кабінету. Кабінет мав окремий хід знадвору — для сторонніх відвідувачів, а од вітальні його відокремлювали розсувні двері. Іноді містер Клаттер ділив його з Джералдом Ван-Флітом — молодиком, що допомагав йому порядкувати на фермі,— та загалом це була його резиденція, і, засідаючи в тому чепурному святилищі, обшитому горіховими панелями, серед барометрів, метеорологічних карт, з біноклем напохваті, він скидався на капітана в рубці, що веде свою «Долину» крізь небезпеки, які часом ставить перед ним примхлива погода.

— Не турбуйся,— сказав він, легко розв'язавши проблему, що постала перед Ненсі.— Не поїдеш сьогодні до клубу. Я візьму замість тебе Кеньйона.

І Ненсі тут-таки, знявши трубку з телефону в кабінеті, сказала місіс Кетц, що чекає на них із Джоліною. Та коли вона поклала трубку, обличчя її спохмурніло.

— Дивна річ,— мовила вона, розглядаючись по кімнаті: батько допомагав Кеньйонові обчислити якусь довгу колонку цифр, а за столом біля вікна сидів містер Ван-Фліт.— Мені весь час здається, що тут пахне тютюновим димом.

— Чи не від тебе? — запитав Кеньйон.

— Ні, блазню, від тебе.

Це враз угамувало Кеньйона, бо він таки часом покурював, і Нансі про це знала; а втім, вона й сама була не безгрішна.

Містер Клаттер ляснув у долоні.

— Годі. Це робочий кабінет.

Піднявшись нагору, Нансі перебралась у вицвілі джинси та зелений светр і надягла на руку золотий годинник, що посідав третє місце серед її коштовностей. Друге належало Жевжикові, її улюбленому кошеняті, а на першому, переважуючи навіть Жевжика, був масивний чоловічий перстень з печаткою — подарунок Боббі на запоруку їхньої дружби, якого вона носила (коли взагалі носила: досить було найменшої незлагоди, як він зникав) на великому пальці, бо навіть і з допомогою липкої стрічки його було неможливо припасувати до іншого пальця. Нансі була гожа дівчина, стрункa й по-хлоп'ячому жвава. Дуже красило її коротко підстрижене лискуче каштанове волосся (щоранку й щовечора вона по сто разів проводила по ньому щіткою) та свіже, немов щойно вимите з милом, обличчя, з якого й дотепер не сходили сліди літнього сонечка — ледь помітні веснянки та ніжна засмага. І все ж найбільшої привабливості надавали їй очі — широко розставлені, глибокі й водночас прозорі, наче темне пиво проти світла,— що з першого погляду вабили до неї людей, одразу ж виказуючи її щиру та безмежно добру, хоча й розважливу вдачу.

— Нансі! — гукнув Кеньйон.— Сьюзен на проводі.

Сьюзен Кідвелл була її найближча подруга. Нансі знову побігла до кухонного телефону.

— Ану кажи,— звеліла Сьюзен, що завжди починала в такий спосіб телефонні розмови.— Для початку — з якої це речі ти фліртувала з Джеррі Ротом?..

Як і Боббі, Джеррі Рот був гордістю шкільної баскетбольної команди.

— Це вчора ввечері? Та боже мій, зовсім я з ним не фліртувала. Ти маєш на увазі те, що він тримав мене за руку? Просто під час вистави він прийшов за куліси. А я так хвилювалася... Отож він і взяв мене за руку. Щоб підбадьорити.

— Дуже мило. А далі?

— А далі ми з Боббі їздили дивитися фільм з привидами. І там *він* тримав мене за руку.

— Страшно було? Це я не про Боббі, а про фільм.

— Боббі каже — дурниці. Він тільки посміювався. А я — ти ж мене знаєш... Щоразу мало зі стільця не падала.

— Що ти жуєш?

— Нічого.

— Я знаю — свої нігті,— сказала Сьюзен.

Вона не помилилася. Хоч як Ненсі старалась, проте не могла позбутися звички гризти нігті, і щоразу, як її щось непокоїло, обкушувала їх до живого м'яса.

— Ану кажи,— звеліла Сьюзен.— Щось сталося?

— Ні.

— Ненсі! *C'est moi* [1].— Сьюзен вивчала французьку мову.

— Ну гаразд... Це стосується тата. Останні три тижні у нього препоганий настрій. Просто жахливий. Принаймні наскільки я можу судити. Вчора ввечері, коли я вернулася додому, він знов завів розмову про *оте*.

«Оте» не потребувало уточнень — цю тему подруги вже давно обговорили досконально і дійшли цілковитої згоди. Підсумовуючи проблему з погляду Ненсі, Сьюзен якось сказала:

— Тепер ти закохана в Боббі, і він тобі потрібен. Та в душі й сам Боббі розуміє, що майбутнього у вас немає. Ось постривай, поїдемо до Манхеттена, то все видасться зовсім інакшим.

Університет штату Канзас міститься в Манхеттені, і дівчата мали намір вступити на факультет історії мистецтва й оселитися разом на квартирі.

— Усе зміниться, хочеш ти того чи ні. А поки ти живеш у Голкомбі й щодня бачишся з Боббі, ти не можеш нічого змінити, та й нема в цьому *потреби*. Адже ви з Боббі такі щасливі... То хоч буде потім про що згадати. Аби лиш тобі дали спокій. Невже ти не можеш переконати батька?

Ні, Ненсі не могла.

— Розумієш,— пояснювала вона Сьюзен,— тільки-но я починаю щось казати, він дивиться на мене так, наче я не люблю його. Або люблю менше. І мені враз язик застряє в горлі — адже я його дочка й не хочу йому суперечити.

---

[1] Це ж я *(франц.)*.

На це Сьюзен не мала чого сказати: йшлося-бо про незнані їй почуття. Вона жила тільки з матір'ю, учителькою музики в Голкомбській школі, і майже не пам'ятала свого батька. Багато років тому, ще як вони жили в своїй рідній Каліфорнії, містер Кідвелл одного дня пішов з дому й не повернувся.

— Та хоч як воно є,— провадила Ненсі по телефону,— а я не певна, що це *через мене*. Я про отой його поганий настрій. Тут щось інше, що дуже його непокоїть.

— Може, що з матір'ю?

Жодна інша подруга Ненсі не наважилася б про це згадати. Але Сьюзен дозволялося більше, ніж будь-кому. Ще коли вона тільки-но з'явилася в Голкомбі — тоді ще восьмирічна дівчинка, на рік молодша за Ненсі, худенька, бліда й вразлива,— Клаттери так сердечно прийняли її, що ця позбавлена батька дитина з Каліфорнії дуже скоро стала немовби членом їхньої сім'ї. Цілих сім років подруги були нерозлучні завдяки тій рідкісній спорідненості душ, що робить людей незамінними одне для одного. Та ось у вересні Сьюзен перейшла з місцевої школи до більшої і, як вважалося, солідніщої — в Гарден-Сіті. Так робили майже всі голкомбські юнаки й дівчата, що збиралися вступати до коледжів, але містер Клаттер, непохитний патріот свого містечка, вважав таке відступництво за образу гідності місцевої громади й казав, що для його дітей і Голкомбська школа досить добра, тож нехай вони лишаються в ній до кінця. Отже, тепер дівчата бачилися рідше, і в години, коли Сьюзен була в Гарден-Сіті, Ненсі особливо гостро відчувала, як бракує їй подруги — єдиної людини, перед котрою не треба було бадьоритися чи щось приховувати.

— Та ні... Ми всі такі раді за маму — ти ж знаєш, які добрі у неї новини... Слухай,— раптом мовила Ненсі й завагалася, ніби набираючись духу перед тим, як сказати щось страшне.— *Чому* мені весь час вчувається тютюновий дух? Повіриш, я просто наче божеволію. Сідаю в машину, заходжу до кімнати — і мені враз здається, ніби хтось там щойно курив. Це не мама, і Кеньйон теж не може бути. Він би не наважився...

Так само, мабуть, не наважився б закурити й ніхто з відвідувачів, бо не можна було не помітити, що в домі Клаттерів немає жодної попільниці. Нарешті Сьюзен збагнула, до чого веде Ненсі, але це було надто неймовірно. Хоч би які турботи обсідали містера Клаттера, вона не

могла собі уявити, щоб він шукав таємної розради в курінні. Вона хотіла спитати подругу, чи правильно її зрозуміла, та Ненсі раптом урвала розмову:

— Пробач, Сьюзі. Мені треба йти. Місіс Кетц чекає.

*

Дік приїхав у закритому чорному «шевроле» зразка 1949 року. Сідаючи в машину, Перрі подивився на заднє сидіння — чи там його гітара. Минулого вечора він грав для Дікових товаришів і забув її в машині. То була старенька гібсонівська гітара, вичищена шкуркою і навощована до медового кольору. Поруч неї лежав інший інструмент: мисливська рушниця дванадцятого калібру, зовсім нова, з синюватою цівкою та лискучим прикладом, на якому була вигравіювана зграйка фазанів у льоті. Цей дивний натюрморт доповнювали електричний ліхтарик, великий складаний ніж, рукавички та патронташ.

— Ти його надягнеш? — спитав Перрі, показуючи на патронташ.

Дік постукав кісточками пальців по вітровому склу.

— Тук-тук. Перепрошую, хазяїне. Ми оце були на полюванні, та збилися з дороги. Чи не можна од вас зателефонувати?..

— *Si, señor. Yo comprendo* [1].

— Діло певне,— мовив Дік.— Ось побачиш, голубе, по всіх стінах волосся полетять.

— *Полетить*,— поправив його Перрі.

Запеклий буквоїд, ревнитель усіляких малозрозумілих слів, він почав піклуватися мовою товариша ще відтоді, як вони сиділи в одній камері тюрми штату Канзас. Дік не заперечував проти тих уроків словесності і, щоб потішити вчителя, навіть нашкрябав чималу папушу віршів. Вони були дуже непристойні, проте Перрі визнав їх забавними й одніс рукопис до тюремної майстерні оправити в шкіряні палітурки з тисненою золотом назвою: *«Соромітні жарти»*.

На Дікові була синя робоча блуза з рекламним написом на спині: *«Автомайстерня Боба Сендза»*. Проїхавши головною вулицею Олейта, вони з Перрі дісталися Сендзового гаража, де Дік працював з половини серпня, відколи вийшов з тюрми. Він був тямущий механік і заробляв шістдесят доларів на тиждень. Одначе за роботу, що її

[1] Так, сеньйор. Я розумію *(ісп.)*.

намірявся робити того ранку, платні він аж ніяк не заслуговував. Містер Сендз, який по суботах залишав майстерню на Діка, й гадки не мав, що заплатив своєму механікові за обслуговування його власної машини.

З допомогою товариша Дік узявся до роботи. Вони змінили мастило, налагодили зчеплення, зарядили акумулятор, поміняли підшипник, поставили нові шини на задні колеса — одне слово, зробили все потрібне, щоб підготувати старенький «шевроле» до тяжкого випробування, що чекало на нього протягом наступної доби.

— Та все старий мені заважав,— мовив Дік, відповідаючи на запитання Перрі, чому він спізнився на умовлену зустріч біля «Перлинки».— Я не хотів, щоб він побачив, як я братиму рушницю. Він тоді одразу дотямив би, що я збрехнув.

— *Збрехав*... А що ж ти все-таки сказав?

— Як ми умовились. Сказав, їдемо до завтра у Форт-Скотт, до своєї сестри. В неї нібито твої гроші. Півтори тисячі доларів.

Перрі справді мав сестру, а колись і двох, але та, що була жива, жила зовсім не у Форт-Скотті — містечку за вісімдесят п'ять миль від Олейта,— і він навіть не знав її теперішньої адреси.

— То він розсердився?

— Чого б це йому сердитись?

— Бо він мене терпіти не може,— сказав Перрі. Він ніколи не підвищував голосу, проте чітко вимовляв кожне слово, і вони вимикались у нього з уст, наче колечка диму з рота курця.— І твоя мати теж. Я ж бачив, як вони на мене дивилися.

Дік знизав плечима.

— Не в тобі річ. Просто вони не люблять, коли я зустрічаюся з тими, з ким сидів.

Двічі одружений і двічі розлучений, двадцятивосьмирічний батько трьох дітей, Дік був достроково звільнений за умови, що оселиться при батьках — вони жили з молодшим сином на невеличкій фермі поблизу Олейта.

— З усіма, хто має отаку позначку,— додав він, торкнувшись синьої цятки, витатуйованої під лівим оком,— своєрідного пароля, за яким його могли впізнати колишні товариші по тюрмі.

— Розумію,— сказав Перрі.— Їм можна тільки поспівчувати. Хороші вони в тебе. Особливо мати — дуже славна жінка.

Дік кивнув головою, бо й сам так вважав.

Опівдні вони прибрали інструмент, і Дік, запустивши мотор та послухавши, як він рівно гуде, лишився задоволений — попрацювали вони не марно.

*

Ненсі та її підопічна Джоліна Кетц також були задоволені наслідками своєї роботи. Джоліна, худенька тринадцятирічна дівчинка, довго не зводила очей з красеня пирога, в якому між хрусткими переплетеними навхрест скоринками пашіли жаром запечені вишні, тоді не витримала і, рвучко обнявши Ненсі, вигукнула:

— Ой, та невже ж я сама його зробила?

Ненсі засміялась, пригорнула її до себе й запевнила, що так воно і є, а вона, Ненсі, тільки трошки їй допомогла.

Джоліні кортіло тут-таки покуштувати пирога — чого там, мовляв, чекати, доки він охолоне.

— Ну хоч по маленькому шматочку, дуже тебе прошу. І ви з нами теж,— звернулася вона до місіс Клаттер, що якраз перед тим зайшла до кухні.

Місіс Клаттер силуваю всміхнулася — у неї боліла голова — й відказала:

— Ні, дякую, нема апетиту.

Що ж до Ненсі, то вона не мала часу: на неї вже чекала Роксі Лі Сміт з отим своїм соло на тромбоні, а потім і материні доручення — одне було пов'язане з весільною вечіркою для Біверлі, що нею клопоталося кілька дівчат із Гарден-Сіті, а друге — з родинною зустріччю на День подяки.

— Ти йди собі, люба, я побуду з Джоліною, доки по неї прийде мати,— сказала місіс Клаттер, а тоді, обернувшись до дівчинки, несміливо додала: — Якщо вона, звісно, не проти *мого* товариства...

Колись замолоду вона здобула нагороду за красномовність, та літа, здавалося, залишили в її голосі тільки оці вибачливі нотки й наклали на всю її поведінку печать остороги, ніби вона завжди боялася когось образити, чимось не догодити.

— Сподіваюся, ти розумієш,— знов обізвалася вона, коли дочка пішла,— і не вважатимеш, що Ненсі повелася нечемно?

— Ой, що ви! Я ж так люблю Ненсі. Та й усі її люблять. Такої, як Ненсі, більш не знайти. Ви знаєте, що

каже про неї місіс Стрінджер? — спитала Джоліна, маючи на думці свою вчительку домоведення.— Якось вона сказала в класі: «Ненсі Клаттер завжди поспішає, проте на все знаходить час. А це прикмета доброї хазяйки».

— Еге ж,— погодилася місіс Клаттер.— Усі мої діти вміють дати собі раду. Я їм тепер уже й не потрібна.

Джоліна ніколи ще не залишалася наодинці з «чудною» матір'ю Ненсі, та, незважаючи на розмови, що ходили про неї, почувала себе цілком невимушено, бо хоч сама місіс Клаттер завжди ніяковіла, проте на інших впливала заспокійливо, як і всі безпомічні люди, нездатні заподіяти зло. Навіть у Джоліни, хоч яка вона була ще мала, добре й лагідне обличчя місіс Клаттер, її кволий, хворобливий вигляд викликали співчуття й бажання чимось їй допомогти. І подумати тільки — оце мати Ненсі! Ну, тітка — цьому ще можна б повірити. Така собі приїжджа тітонька, стара діва, трохи дивакувата, але все ж мила...

— Атож, не потрібна я їм,— повторила місіс Клаттер, наливаючи собі чашку кави.

Хоч усі інші в сім'ї за прикладом містера Клаттера ігнорували цей напій, вона щоранку випивала дві чашки й дуже часто решту дня нічого вже не їла. Важила вона всього дев'яносто вісім фунтів, і каблучки — обручка й перстенець із скромним, щоб не сказати мізерним, діамантом — мало не спадали з її висхлих пальців.

Джоліна відрізала собі шматок пирога.

— Ого! — мовила вона, допавшись до нього.— Та я б хоч кожного дня такий пекла!

— Ну що ж, у тебе є менші братики, вони залюбки з'їдять скільки хочеш. Ось і в нас так — містерові Клаттеру й Кеньйонові пиріг ніколи не набридає. А от самій куховарці набридає — Ненсі вже й дивитись на нього не хоче. Те саме буде й з тобою... Ой, ні, ні... до чого я це кажу? — Місіс Клаттер зняла свої окуляри без оправи й потерла очі.— Пробач, голубонько. Я певна, тобі ніколи нічого не набридне. Ти завжди будеш весела й щаслива...

Джоліна мовчала. Розпачливі нотки в голосі місіс Клаттер налякали її, і тепер вона з нетерпінням чекала на матір, що пообіцяла прийти по неї об одинадцятій.

Невдовзі місіс Клаттер уже спокійно запитала:

— Тобі подобаються всілякі дрібнички? Лялькові речі?

Вона повела Джоліну до їдальні, де на полицях стінної етажерки були дбайливо розкладені різні іграшкові предмети: крихітні ножиці, наперстки, кришталеві вазоч-

ки для квітів, мініатюрні фігурки, лялькові виделки та ножики.

— Деякі з них у мене ще від дитинства. Тато з мамою і всі ми майже щороку їздили влітку до Каліфорнії. На океанське узбережжя. І там була крамниця, де продавали отакі гарненькі дрібнички. Оці чашечки...— Ляльковий чайний сервіз, прикріплений до малесенької таці, тремтів у неї на долоні.— Їх подарував мені тато. У мене було світле дитинство...

Єдина дочка заможного фермера Фокса, любима сестра трьох старших братів, вона змалечку була не те щоб розпещена, а зніжена й уявляла собі життя як низку приємних подій — осінніх свят у Канзасі, літніх канікул у Каліфорнії, нескінченних подарунків. У вісімнадцять років вона вступила на курси медичних сестер при лікарні св. Рози в Грейт-Бенді. Ніхто серйозно не думав, що вона стане медсестрою, а по двох роках навчання й сама вона зреклася свого наміру: лікарняна обстановка — вигляд хворих, важкий дух — викликали в неї відразу. І все ж вона й досі шкодувала, що не закінчила курсів і не одержала диплома — «просто аби довести,— як сказала сама одній подрузі,— що колись і я чогось досягла». Замість цього вона познайомилась і одружилася з Гербом, університетським товаришем її найстаршого брата Гленна. Щоправда, вона й раніше знала його з обличчя, бо родини їхні жили всього за двадцять миль одна від одної, але Клаттери були прості фермери, і заможні й культурні Фокси не запрошували їх до себе. Одначе Герб був гарний на вроду, побожний, мав рішучу вдачу, домагався її прихильності — і вона закохалась у нього.

— Містер Клаттер багато подорожує,— сказала вона Джоліні.— О, він завжди кудись їде. До Вашінгтона, Чікаго, Оклахоми чи Канзас-Сіті — часом здається, що він ніколи не живе вдома. Та хоч би де був, він завжди пам'ятає, як я люблю всілякі дрібнички.— Вона розгорнула мініатюрне паперове віялко.— Оце він привіз мені із Сан-Франціско. Воно коштує всього один цент. Але яке гарненьке, правда ж?..

Другого року по одруженні народилась Івенна, а ще через три роки — Біверлі. Після кожних пологів молода мати переживала якусь незбагненну душевну депресію — її охоплювали раптові напади гіркого смутку, і вона, мов сновида, в німому розпачі никала з кімнати до кімнати. Між народженням Біверлі й Ненсі минуло ще три роки —

роки, коли Клаттери всією сім'єю часто вирушали на недільні прогулянки, а влітку їздили до Колорадо, коли вона була щасливою господинею свого дому, його справжньою душею. Та ось народилася Ненсі, потім Кеньйон, і ота її післяпологова депресія щоразу повторювалась, а після народження сина черговий спад так і не змінився піднесенням — він тяжів над нею, мов темна хмара, що невідомо коли проллється дощем. Траплялися, правда, і «ясні дні», що часом складалися в тижні, а то й місяці, та навіть у найкращі з них, у ті, коли вона була майже зовсім «такою, як колись» — ніжною та чарівною Бонні, що лишилась у спогадах друзів,— їй усе ж бракувало снаги поділяти з чоловіком його діяльний спосіб життя. Він був «компанійська душа», природжений «заводій», вона — ні, а тепер і не намагалася стати такою. Отож, і далі зберігаючи ніжну прихильність одне до одного й непохитну подружню вірність, вони почали жити кожне своїм життям: він — сповненим активної громадської діяльності й втішних успіхів, вона — тихим і відлюдним, дедалі частіше обмеженим лікарняними стінами. Та вона не втрачала надії. Її підтримувала віра в бога, до якої час від часу долучались і суто мирські впливи: то вона вичитувала десь про якісь чудодійні ліки, то чула від когось про нові методи лікування, а оце віднедавна тішила себе сподіванкою, що в усьому винен «защемлений нерв».

— Маленькі речі по-справжньому належать людині,— мовила вона, згортаючи віялко.— З ними не доводиться розлучатись. Можна поскладати в коробку від черевиків і везти з собою.

— А куди ж їх везти?

— Ну, туди, куди їдеш... Трапляється ж, що їдеш десь надовго... А то й зовсім можеш не вернутися додому. От... от і важливо тоді мати при собі щось своє, власне. А оце все — воно по-справжньому власне.

Задзвонив дзвінок. То прийшла Джолінина мати.

— До побачення, люба,— мовила місіс Клаттер до дівчинки й вклала їй у руку оте паперове віялко.— Ціна йому всього цент, але воно дуже гарненьке...

*

Ці два молодики мали небагато спільного між собою, але не усвідомлювали того, добачаючи тільки поверхову подібність характерів. Обидва, приміром, були дуже охайні

й скрупульозно піклувалися про свої нігті. Отож, перемазавшись коло машини, вони потім майже годину відмивалися в туалеті, що був при гаражі. Роздягнений до трусів Дік чимало різнився від Діка вдягненого. В одязі він мав вигляд такого собі непоказного білявого хирляка середнього зросту, з кволими м'язами й запалими грудьми, та коли роздягався, виявлялося, що це зовсім не так,— він був збудований, мов борець півсередньої ваги. На правій руці в нього синіла витатуйована котяча морда з вишкіреними зубами, на плечі квітла синя троянда. Руки і тулуб його прикрашали й інші наколки, що їх він зробив на свій смак власними руками,— голова дракона з людським черепом у зубах, пишнотілі голі красуні, лихе бісеня з вилами в руках, слово «мир» під хрестом, облямованим нерівними тичками, що мали зображувати священий німб, а також два сентиментальних етюди: букет квітів «мамі з татом» і серце — символ кохання «Діка й Керол», дівчини, з якою він одружився дев'ятнадцятирічним юнаком і розлучився через шість років, щоб спробувати щастя з іншою молодою особою, матір'ю його найменшої дитини. («Я маю трьох синів і неодмінно дбатиму про них,— написав він у проханні про дострокове звільнення.— Моя перша дружина знову вийшла заміж. Я одружився ще раз, але не хочу мати нічого спільного й зі своєю другою дружиною»).

Та ні Дікова статура, ні ота художня галерея, яка її прикрашала, не справляли такого враження, як його обличчя, немовби стулене з двох невідповідних частин. Виглядало воно так, наче голову йому розполовинили, мов яблуко, а тоді знову склали докупи, не припасувавши як слід ті половини. Та щось подібне й сталося насправді: 1950 року він попав в автомобільну катастрофу, після якої його вузьке, з довгим підборіддям обличчя назавжди лишилося трохи спотворене — ліва половина була помітно вища за праву, від чого уста його викривились, ніс неначе зсунувся набік, а очі не тільки сиділи не на одному рівні, але й різнилися величиною: ліве око було по-змієному лиховісно скошене, і ця прикмета, хоча й несамохіть набута, мовби попереджала про гіркоту, що копичилася десь на денці Дікової душі. Але Перрі колись сказав йому: «Не зважай на око. Адже в тебе чудова усмішка. По-справжньому приваблива».

І справді, коли Дік усміхався, обличчя його ставало пропорційніше, і замість досить-таки потворного суб'єкта

ви бачили перед собою по-американському «доброго хлопчину», доволі кмітливого, хоча й не надто тямущого. (Насправді він був дуже розумний. Спеціальна перевірка, якій його піддано в тюрмі, показала коефіцієнт 130, тим часом як пересічна норма — і в ув'язненні й на волі — становить від 90 до 110).

Перрі теж був покалічений, ще й тяжче, ніж Дік. Розбившись на мотоциклі, він півроку пролежав у лікарні в штаті Вашінгтон, а потім ще півроку ходив на милицях, і хоч це нещастя сталося ще в 1952 році, його коротенькі незграбні ноги, зламані в п'яти місцях і вкриті страшними рубцями, й досі так боліли, що він жити не міг без аспірину.

Наколок на ньому було менше, ніж на товаришеві, зате вони відзначалися куди більшою досконалістю — то були не самодіяльні аматорські вправи, а справжні витвори мистецтва роботи відомих майстрів Гонолулу і Йокогами. На лівому біцепсі хижо рикав синій тигр з оранжевими очима та червоними іклами; по руці, обвинувшись навколо кинджала, спускалася розлючена змія; в інших місцях вишкірялися черепи, стояв самотній надгробок, квітла хризантема. На правому біцепсі було витатуйовано «Кукі» — ім'я медсестри, з якою Перрі заприязнився в лікарні.

— Ну годі, красунчику. Ховай гребінця,— мовив Дік, уже вдягнений і готовий їхати.

Тепер замість спецівки на ньому були сіро-зелені штани, сорочка й такі самі, як у Перрі, низькі чорні чобітки. Перрі, що ніколи не міг підібрати штанів на свої куці ноженята, був у синіх джинсах, підкочених унизу, та шкіряній куртці-штормівці. Вичепурені й причесані, мов два франти, що зібралися на побачення, вони рушили до машини.

*

Відстань між Олейтом, передмістям Канзас-Сіті, та Голкомбом, що його можна назвати передмістям Гарден-Сіті, становить близько чотирьохсот миль.

Десь у другій половині дня чорний «шевроле» в'їхав до Емпорії — великого містечка в штаті Канзас, майже міста, де наші подорожні могли почувати себе цілком безпечно й вирішили зробити деякі покупки. Завівши машину в бічну вулицю, вони пішли по містечку, аж доки

натрапили на універсальну крамницю, досить велелюдну, щоб їх там не запримітили.

Передусім вони купили пару гумових рукавичок — для Перрі, що, на відміну від Діка, не завдав собі клопоту взяти з собою свої. Тоді перейшли до відділу жіночих панчіх, і після короткої наради Перрі сказав:

— Я — за.

Та Дік не поділяв його думки.

— А моє око? Вони всі надто світлі, щоб його приховати.

— Дівчино,— звернувся Перрі до продавщиці.— А чорні панчохи у вас є?

Почувши негативну відповідь, він запропонував пошукати в іншій крамниці.

— Чорні — цілком надійні.

Але Дік уже розважив по-своєму: ніяких панчіх узагалі не треба, це витребеньки, зайві витрати («Я вже й так вгатив у це діло чималий гріш»); зрештою, коли їх хто й побачить, то однаково живий не залишиться і свідчень не дасть.

— *Жодного свідка*,— нагадав він, як здалося Перрі, чи не мільйонний раз.

Перрі дратувало те, як Дік вимовляв ці два слова,— неначе вони самі собою розв'язували всі проблеми. Така самовпевненість видавалась йому нерозумною: адже завжди може лишитися свідок, якого вони й не помітять.

— Всього не передбачиш, будь-що може статися,— мовив він.

Але Дік, по-хлоп'ячому хвалькувато всміхнувшись, відказав:

— Не пускай бульки. Нічого не станеться.

Ще б пак. Адже то був його, Дікiв, план, бездоганно обміркований від першого кроку й аж до мертвої тиші наостанку.

Потім вони пішли купувати мотузку. Перрі уважно оглядав усі, які були в крамниці, пробував, чи міцні. Свого часу він служив у торговельному флоті, отож добре знався на мотузках та вузлах. Він вибрав білий нейлоновий шнур, міцний, як телеграфний дріт, та й завтовшки майже такий самий. Вони почали прикидати, скільки його потрібно. Це питання вивело Діка з рівноваги, бо за ним стояли й дальші ускладнення, до яких, попри всю хвалену досконалість його всеосяжного плану, він був не готовий. Зрештою він сказав:

— А звідки мені, в біса, знати?

— Кому ж би ще знати, як не тобі.

Дік почав міркувати вголос:

— Ну, він сам... Вона... Хлопець і дівчина... Можливо, що дві інші дочки... Але ж сьогодні субота. У них можуть бути гості... Отже, вважаймо, чоловік вісім чи навіть дванадцять... Одне лиш я знаю *напевне*: лишати не можна жодного.

— Чи не забагато, щоб бути таким певним?

— А що я обіцяв тобі, голубе? По всіх стінах волосся будуть... буде...

Перрі здвигнув плечима.

— Тоді треба брати цілий моток.

У мотку було сто ярдів — цілком досить на дванадцятьох.

*

Кеньйон змайстрував скриню сам. То була гарна скриня з червоного дерева, оздоблена кедриною,— він збирався подарувати її Біверлі на весілля. І тепер, сидячи в так званій «печері» у підвалі, востаннє вкривав її лаком.

«Печера» — велике приміщення з цементованою долівкою, що тяглося вподовж усього будинку,— була вмебльована й опоряджена майже виключно столярними виробами Кеньйона (полиці, столи, стільці, стіл для пінг-понгу) та рукоділлям Ненсі (ситцеві чохли, що омолодили старезну канапу, портьєри, вишиті подушечки). Намагаючись надати похмурій підвальній кімнаті веселішого вигляду, вони вдвох яскраво розфарбували стіни, і обоє вважали, що досягли свого. Для кожного з них та «печера» була благословенним притулком: для Ненсі — бо вона могла, не турбуючи матері, приймати там свою «ватагу»; для Кеньйона — бо він мав тихий куток, де ніхто не заважав йому орудувати пилкою та молотком, майструючи свої «винаходи», останнім з яких була електрична сковорода. До «печери» прилягала котельня, де стояв стіл, захаращений інструментом та іншими, ще не закінченими Кеньйоновими роботами — фотозбільшувачем і древнім патефоном, якого він намагався повернути до життя.

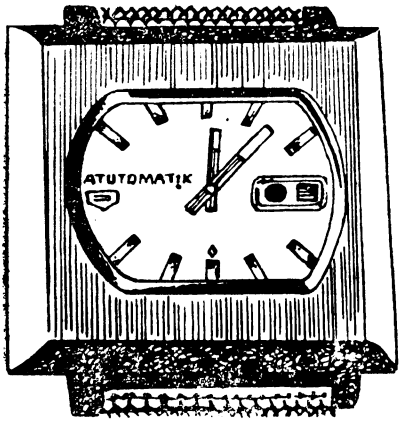
З вигляду Кеньйон не був схожий ні на батька, ні на матір. Його коротко підстрижена чуприна мала колір стиглої коноплі. Худий та цибатий — шість футів на

зріст,— він був, проте, доволі дужий і одного разу врятував двох дорослих овець, пронісши їх на собі крізь заметіль щось зо дві милі. Але при такій силі та витривалості йому, як і багатьом довготелесим хлопцям, бракувало зграбності й спритності, і ця вада у поєднанні з поганим зором та потребою завжди носити окуляри не давала йому змоги брати участь у спортивних іграх — баскетболі й бейсболі, що ними захоплювалась більшість хлопців його віку. Він мав лише одного близького товариша — Боба Джонса, сина Тейлора Джонса, ферма якого була за милю на захід від Клаттерової.

У сільських місцевостях Канзасу хлопці змалку привчаються водити машини. Кеньйонові було одинадцять років, коли батько дозволив йому купити на зароблені влітку гроші (він доглядав овець) старенький ваговозик, що його вони з Бобом охрестили «грозою койотів». Недалеко від ферми «Долина» простяглася дика смуга пісків, яку там називають дюнами,— вона схожа на океанське узбережжя, тільки без океану; поночі між тими дюнами скрадаються койоти і, збившись у зграї, жалісно квилять. Отож місячними вечорами хлопці часто вдиралися туди машиною і, сполохавши зграю койотів, гналися за ними; проте наздогнати їх щастило рідко, бо найхирлявіший койот покриває півсотні миль на годину, тим часом як гранична швидкість їхнього ваговозика становила всього тридцять п'ять. І все ж то була чудова, захоплива розвага: з-під коліс машини летів пісок, чорні силуети сполоханих койотів чітко вирізнялися проти місяця — одне слово, як казав Боб, було від чого покалатати серцю.

Не менш захопливі, до того ж куди успішніші, були облави на кролів, що їх влаштовували двоє товаришів. Кеньйон стріляв добре, Боб — ще краще, і часом вони вдвох привозили з полювання до півсотні кролів і здавали їх по десять центів за штуку на «кролячу фабрику» — м'ясокомбінат у Гарден-Сіті, де їх швидко заморожували, а тоді продавали на звіроферми. Одначе найулюбленішими для Кеньйона, та й для Боба, були нічні мисливські вилазки з суботи на неділю, коли вони блукали в темряві понад річкою, спали, загорнувшись у ковдри, а на світанку дослухалися до шурхоту крил, скрадались навшпиньках на той звук і нарешті — найсолодша мить — гордо верталися додому з десятком упольованих качок на поясі.

Але останнім часом у стосунках між Кеньйоном та його товаришем дещо змінилося. Вони не посварились,

не порвали один з одним, і взагалі нічого такого не сталося, окрім хіба того, що Боб, якому вже минув шістнадцятий, почав зустрічатися з дівчиною; а це означало, що Кеньйон, на рік молодший і досі по-хлоп'ячому байдужий до жінок, уже не міг розраховувати на його товариство.

— Ось дійдеш мого віку,— сказав йому Боб,— то міркуватимеш інакше. Я теж завжди вважав так, як ти: «Ет, велике мені діло — жінки». А от заприятелюєш з якоюсь дівчиною — і зрозумієш, як це гарно. Ось побачиш сам.

Та Кеньйон йому не повірив. Він і уявити собі не міг, що йому колись схочеться згаяти на якусь там дівчину бодай годину, котру можна присвятити полюванню, верховій їзді, роботі в майстерні чи навіть читанню книжок. Отож, коли Боб віддалився від нього, він не став шукати собі іншого товариства, а частіше залишався на самоті, бо вдачею анітрохи не скидався на батька, скоріш на матір, і був сором'язливий, мовчазний хлопчина. Однолітки вважали його за відлюдька, проте не закидали йому цього й казали, бувало: «А, Кеньйон!.. Ну, у нього *свої* інтереси».

Залишивши полаковану скриню сушитися, Кеньйон подався надвір, де його чекала інша робота. Він хотів опорядити материн квітник — дорогоцінний острівець буйної зелені під вікном її спальні. Прийшовши туди, він побачив одного з найманих робітників — Пола Гелма, економчиного чоловіка, що розпушував землю лопатою.

— Машину бачив? — запитав містер Гелм.

Так, Кеньйон бачив сірий «б'юїк», що стояв проти надвірних дверей батькового кабінету.

— Я думав, може, ти знаєш, хто це.

— Мабуть, містер Джонсон. Тато казав, що він має приїхати.

Містер Гелм (нині покійний — він помер від удару в березні наступного року) був похмурий чолов'яга років десь над шістдесят, але під його байдужою зовнішністю ховалася допитлива й спостережлива вдача: йому завжди треба було все знати.

— Хто це Джонсон?

— Страхувальний агент.

Містер Гелм гмукнув.

— Певне, твій батько затіяв добряче дільце. Та машина вже години зо три тут стоїть.

Наближався вечір, і в повітрі повіяло прохолодою. І хоч небо ще ясніло блакиттю, від високих стебел хризантем на землю падали довгі тіні. Кошеня, пестунчик Ненсі, весело гасало по квітнику, чіпляючись кігтиками за мотузку, якою Кеньйон і старий робітник підв'язували квіти. Аж ось появилася й сама Ненсі — вона їхала підтюпцем на гладкій спині Бейб, повертаючись від річки, де Бейб щосуботи тішилася купанням. Поряд біг пес Тедді, і всі троє були забризкані водою.

— Гляди застудишся,— сказав містер Гелм.

Ненсі засміялася. Вона ніколи не хворіла, ані разу в житті. Зсунувшись зі спини Бейб, вона простяглася на моріжку край квітника, схопила кошеня, підняла його над собою й поцілувала в носик.

Кеньйон бридливо скривився:

— Цілувати тварину в морду!..

— А ти ж цілував Скітера,— нагадала йому Ненсі.

— Скітер був *кінь*.

То був чудовий кінь, рудий огир, якого Кеньйон викохав з лошати. А як він брав бар'єри! «Даремно ти так ганяєш коня,— попереджав Кеньйона батько.— Колись заїздиш його до смерті». Так воно й сталося. Одного дня, коли Скітер щодуху мчав дорогою зі своїм господарем на спині, серце його не витримало, і він як біг, так і впав мертвий. Навіть і тепер, через рік, Кеньйон усе ще тужив за Скітером, хоч батько, жаліючи його, пообіцяв, що дасть йому вибрати лоша з майбутнього приплоду.

— Кеньйоне,— мовила Ненсі,— як по-твоєму, Трейсі вже буде говорити, коли його привезуть на День подяки? — Трейсі, якому не минуло ще й року, був її племінник, хлопчик Івенни, особливо близької їй сестри (Біверлі була улюблениця Кеньйона).— Ой, та в мене ж, мабуть, серце з грудей вискочить, коли почую, як він скаже «тітонька Ненсі»! Або «дядечко Кеньйон»... А тобі хотілося б почути, як він це скаже? Цебто, чи *приємно* тобі буде, що ти вже дядечко? Га, Кеньйоне? О боже, ну чому ти ніколи не відповідаєш, коли я тебе про щось питаю?

— Бо ти дурненька,— озвався Кеньйон і кинув їй прив'ялу квітку жоржини.

Ненсі застромила її в коси.

Містер Гелм узяв свою лопату. Кричало вороння, сонце вже спускалося до обрію, а додому йому було не близько. Алея китайських в'язів скидалася тепер на темно-зелений тунель, а він жив на другому кінці того тунелю, за півмилі від хазяйського будинку.

— Ну, бувайте,— мовив він і пішов собі. Але, відходячи, ще раз озирнувся.

«Ото я й побачив їх востанне,— свідчив він другого дня.— Ненсі вела стару Бейб до стайні. Одне слово, все було як завжди».

*

Чорний «шевроле» знову стояв на узбіччі, цього разу перед католицькою лікарнею на околиці Емпорії. Дійнятий до живого докорами Перрі («Завжди з тобою отак. Ти гадаєш, ніби тільки ти один розумний»), Дік поступився. Залишивши Перрі чекати в машині, він пішов до лікарні, щоб спробувати купити чорні панчохи в котроїсь із черниць. Такий незвичайний спосіб купівлі був витвором фантазії Перрі: адже черниці, мовляв, напевне мають запас тих панчіх. Та було в цьому й одне вразливе місце: черниці й усе з ними пов'язане віщувало біду, а Перрі свято вірив у погані прикмети (до них належали також число 15, руді люди, білі квіти, зустрічні священики, змії уві сні). Та іншої ради не було. Забобонні люди здебільшого фаталісти, отож і Перрі був із таких. Він приїхав сюди й пристав до Дікового задуму не тому, що йому цього хотілось, а тому, що так призначила доля, і він міг би це *довести*, хоча й не мав такого наміру, а надто

при Дікові, бо тоді йому довелося б виказати справжню, потаємну причину свого повернення до Канзасу, що спонукала його порушити обіцянку, дану властям, і причина ця не мала нічого спільного з Діковим «дільцем» та Діковим листом. Ще за кілька тижнів перед тим Перрі довідався, що в четвер, 12 листопада, з канзаської тюрми в Ленсінгу виходить ще один його колишній товариш по камері, людина, з якою він хотів побачитись «над усе в світі»,— його «справжній і єдиний друг», «незрівнянний» Віллі Джей.

Відтоді як Перрі достроково вийшов на волю, минуло чотири місяці, і весь цей час він мандрував з місця на місце в старезному «форді», купленому за сотню доларів,— з Ріно до Лас-Вегаса, з Беллінгема, штат Вашінгтон, до Б'юла, штат Айдахо, і оце в Б'юлі, де він тимчасово влаштувався водієм ваговоза, його наздогнав Діків лист:

«Друже П.! Я вийшов у серпні, а вже після тебе познайомився з одним хлопцем, ти його не знаєш, то він намовив мене на одну витівку, і ми з тобою можемо добре поживитися. Діло певне, не сумнівайся...»

Доки Перрі не одержав цього листа, він і гадки не мав, що колись знову побачить Діка. Та й Віллі Джея. Проте обидва жили в його пам'яті, особливо другий, що тепер уявлявся Перрі велетенським на зріст — чи не з десять футів — сивоголовим мудрецем і раз по раз поставав десь із закутків його свідомості. «Ти прагнеш заперечення,— сказав йому Віллі Джей під час однієї з їхніх розмов.— Тобі на все начхати, ти хочеш жити без відповідальності, без віри, без друзів і теплоти».

В отих своїх самотніх, невеселих мандрах Перрі знов і знов повертався думкою до цього звинувачення й розважив, що воно несправедливе. Ні, йому *не* начхати на все, а от чи було коли кому діло до нього? Батькові? Так, деякою мірою. Ще хіба двом-трьом дівчатам, але це «довга історія». А по суті,— нікому, крім самого Віллі Джея. Тільки Віллі Джей склав справжню ціну йому та його можливостям, визнав у ньому не просто метиса-недорослка з надміру розвиненими м'язами, а всупереч усім своїм моралям, побачив і те, що вбачав у собі він сам: «виняткову, рідкісну, артистичну натуру». Віллі Джей підтримував його марнославність, плекав у ньому чутливість, і тепер, по чотирьох місяцях, протягом яких Перрі був позбавлений цієї неоціненної дружби, вона видавалась йому

принаднішою від будь-яких омріяних скарбів. Отож, коли він одержав Дікового листа й прикинув, що має бути в Канзасі приблизно в той самий час, як Віллі Джей вийде з тюрми, то, не вагаючись, вирішив їхати. Він подався до Лас-Вегаса, збув свою ветху тарадайку, спакував колекцію географічних карт, старих листів, рукописів та книжок і купив квиток на міжміський автобус. А далі, вирішив він, нехай буде так, як схоче доля. Якщо з Віллі Джеєм «нічого не вийде», можна буде «поміркувати й над Діковою пропозицією». Та сталося так, що вибирати Перрі не мав із чого: коли 12 листопада надвечір автобус привіз його до Канзас-Сіті, Віллі Джей, якого він не міг попередити про свій приїзд, уже виїхав — усього за п'ять годин перед тим, з тієї самої автобусної станції, куди прибув Перрі. Він дізнався про це, подзвонивши тюремному священикові, містеру Поусту, але той відмовився сказати, куди саме поїхав його колишній помічник, чим ще дужче засмутив Перрі.

— Він подався на схід,— сказав священик.— Там у нього є перспективи. Пристойна робота, свій дім, добрі знайомі, охочі йому допомогти...

Коли Перрі повісив трубку, йому «аж у голові запаморочилося» з гніву й розчарування. Та, трохи охоловши, він подумав собі: а чого він, власне, сподівався від зустрічі з Віллі Джеєм? Воля роз'єднала їх; як вільні люди, вони не мали між собою нічого спільного, були чужі один одному й ніколи не змогли б скласти «компанії» — а надто в таких ризикованих ділах, що їх замишляв він із Діком. Але водночас Перрі був певен — просто «відчував»,— що коли б він не розминувся з Віллі Джеєм, коли б міг поговорити з ним хоч годину, то тепер не сидів би отут у машині, дожидаючи, поки Дік вийде із лікарні з парою чорних панчіх.

Дік повернувся з порожніми руками.

— Пусте діло,— мовив він недбало, і саме це збудило в Перрі підозру.

— Та невже? А ти хоч питав когось?

— Аякже.

— Не вірю. Мабуть, просто зайшов, покрутився трохи та й повернув назад.

— Гаразд, золотце... Хай буде по-твоєму.

Дік увімкнув мотор. Якийсь час вони їхали мовчки, потім Дік злегка поплескав Перрі по коліну.

— Ну, годі-бо,— мовив він.— То була нікчемна вигадка. Що б вони, в біса, подумали, коли б я став там прицінюватись, наче в якійсь крамничці?..

— Може, воно й на краще,— озвався Перрі.— Від тих черниць добра не жди.

*

Представник нью-йоркської страхувальної компанії в Гарден-Сіті з усміхом стежив, як містер Клаттер відкручує ковпачок своєї паркерівської самописки й розгортає чекову книжку. Йому пригадався один місцевий жарт.

— Знаєте, що про вас кажуть, Гербе? «Відколи стрижка стала коштувати півтора долара, Герб виписує чеки навіть перукареві».

— Це правда,— відказав містер Клаттер. Наче королівська персона, він ніколи не носив при собі готівки.— Такий мій спосіб вести справи. Погашені чеки — найкращий козир проти податкових інспекторів.

Заповнивши, але ще не підписавши чека, він одкинувся в кріслі й неначе замислився. Страхувальний агент Боб Джонсон — невеликий на зріст лисуватий чоловік, досить невимушений у поводженні,— з острахом подумав, чи не завагався його клієнт в останню мить. Герб був обачний і в справах ніколи не квапився. Джонсон витратив більш як рік, щоб схилити його до цього рішення. Та ні, клієнт просто переживав те, що сам Джонсон називав «урочистою хвилиною»,— це явище добре знайоме страхувальним агентам. Адже коли людина страхує своє життя, її мимоволі посідають думки, багато чим подібні до тих, з якими складають духівницю,— думки про неминучий кінець земної путі.

— Так-так,— сказав містер Клаттер, немовби розмовляючи сам із собою.— Мені нема чого нарікати на долю, вона не обминала мене своєю ласкою...— На тлі горіхових панелей кабінету виблискували оправлені під скло документи, віхи його кар'єри: університетський диплом, план ферми «Долина», дипломи сільськогосподарських виставок, пишно оздоблена грамота за підписами Дуайта Ейзенхауера та Джона Фостера Даллеса, в якій перелічено його заслуги у федеральній раді по кредитуванню фермерів.— І з дітьми нам пощастило. Може, не слід би цього казати, але я таки ними пишаюся. Ось хоч би Кеньйон. Поки що він нібито схильний податися в інженери чи

вчені, але кому, як не мені, знати, що мій син — природжений фермер. І, дасть бог, він ще тут колись усім порядкуватиме. А з Івенниним чоловіком ви знайомі? З Доном Джарчо? Він ветеринарний лікар. Ви собі навіть не уявляєте, який це чудовий хлопець. І Вір теж... Вір Інгліш — це наречений моєї Біверлі. Вона знала, кого вибрати. Якщо зі мною щось станеться, я певен, що можу на них звіритись. Адже Бонні сама... Ні, Бонні не дасть собі з усім цим ради...

Джонсон, якому не первина було слухати такі звіряння, відчув, що час уже й собі докинути слівце.

— Ну, Гербе,— мовив він,— ви ж іще *не старий*. Що там ті сорок вісім років! А як подивитись на вас та послухати, що кажуть медики, то ви ще поживете на цьому світі.

Містер Клаттер випростався й знову взяв у руки перо.

— Як *по правді*, то почуваю я себе зовсім непогано. І настрій у мене бадьорий. Здається мені, в найближчі кілька років тут ще можна буде взяти добрячі гроші...

Викладаючи далі свої плани підвищення прибутків, він підписав чек і посунув його через стіл.

Було вже десять хвилин на сьому, і агент поспішав, щоб не змушувати дружину чекати його до вечері.

— Радий, що ми дійшли згоди, Гербе.

— Я також, друже.

Вони потиснули руки. Заслужено вважаючи себе переможцем, Джонсон узяв зі столу чек і поклав його до портфелика. То був перший внесок по страхувальному полісу на сорок тисяч доларів, що гарантував подвійне відшкодування в разі смерті від нещасливого випадку.

*

Він веде мене, він горне мене,
Мені каже тихо: «Ти моя...»
І як любо нам, як нам хороше,
Знаєм в світі лише він і я...

Співаючи й акомпануючи собі на гітарі, Перрі трохи повеселішав. Він знав добрих дві сотні пісень та балад, і репертуар його сягав від «Святого славного хреста» аж до останніх пісеньок Кола Портера. Перрі вмів грати не тільки на гітарі, а й на гармонійці, акордеоні, банджо та

ксилофоні й дуже любив уявляти себе перед публікою Перрі О'Парсонсом, славнозвісним естрадним актором, під ім'ям якого на афішах значилося: «Людина-оркестр».

— Чи не випити нам? — обізвався Дік.

Перрі ніколи не зважав на те, що́ він п'є, бо взагалі не дуже тягнувся до чарки. Зате Дік був щодо цього перебірливий і в барах звичайно замовляв «Цвіт помаранчі».

Перрі витяг із шухлядки обіч керма півлітрову пляшку готового коктейлю з горілки та апельсинового соку. Вони по черзі прикладалися до пляшки, передаючи її один одному. Надворі посутеніло, одначе Дік, весь час підтримуючи швидкість шістдесят миль на годину, не вмикав фар. А втім, дорога була пряма, місцевість рівна, мов поверхня озера, та й машини траплялися рідко. Вони вже були десь «ген там» чи принаймні під'їжджали.

— Хай йому чорт! — мовив Перрі, похмуро дивлячись на неозору пласку околицю, що лежала під холодним, ледь зеленкуватим небом безлюдною пусткою, серед якої лиш де-не-де мріли поодинокі вогники віддалених ферм. Він ненавидів її так само, як і рівнини Техасу, як пустелі Невади; та й будь-яка простора незалюднена площина пригнічувала його, викликала хворобливий острах. Його серцю були любі портові міста — велелюдні, гомінкі, зі скупченням суден у гавані, просякнуті духом стічних вод,— такі, як Йокогама, де він, бувши рядовим американської армії, провів ціле літо під час корейської війни.— Хай йому чорт! А мені ще наказували ніколи більше не потикатися до Канзасу! Щоб ноги моєї тут більше не було. Так, неначе з раю виганяли. А ти поглянь навколо. Помилуйся.

Дік віддав йому наполовину спорожнену пляшку.

— Сховай,— мовив він.— Може, знадобиться потім.

— Ти пригадуєш, Діку, наші балачки про власне суденце? То я оце подумав: у Мексиці ми змогли б його купити. Щось недороге, але міцне. І податися на ньому до Японії. Просто через Тихий океан. Нічого страшного — його вже кільки людей перепливало. Серйозно, Діку, тобі треба побачити Японію. Які там чудові люди — добрі, лагідні, наче квіти. По-справжньому дбайливі, а не тому, що в тебе грубий гаман. А жінки... Ти ж ніколи в житті не знав справжньої жінки...

— Чому ні, знав,— заперечив Дік, що й досі казав, ніби кохає свою першу дружину, хоч вона й знову вийшла заміж.

— А отї їхні купальні... Одна зветься «Затока мрій». Ти лягаєш собі, і прегарні, аж запаморочливі дівчата шарують тебе всього з голови до ніг.

— Ти вже казав про це,— буркнув Дік.

— То й що? Хіба мені не можна сказати ще раз?

— Потім. Поговоримо про це потім. Зараз у мене в голові й так достобіса клопоту.

Дік увімкнув радіоприймач. Перрі тут-таки його вимкнув. Не зважаючи на Дікові протести, він почав бренькати на гітарі.

Цвіли троянди, сад в росу убрався,
Гуляв я в тім саду на самоті,
І голос ніжний там мені вчувався...

Над небокраєм сходив повний місяць.

*

У понеділок, даючи попереднє свідчення, що його потім мали перевірити з допомогою «детектора брехні», Боббі Рапп розповів про свої останні відвідини дому Клаттерів:

«Стояв повний місяць, і я подумав, що, коли Ненсі захоче, ми могли б десь поїхати... До озера Мак-Кінні чи в кіно до Гарден-Сіті. Та коли я подзвонив їй — це було хвилин за десять до сьомої,— вона сказала, що піде спитається в батька. А тоді вернулась і каже: «Ні, він не дозволяє, бо ми вчора дуже пізно приїхали. А чому б тобі не прийти до нас дивитися телевізор?» Я часто ходив до Клаттерів на телевізор. Адже, крім Ненсі, я ні з ким із дівчат ніколи не зустрічався. А її знав усе життя, ми й у школі від першого класу разом училися. І відколи я її пам'ятаю, вона завжди була славна, товариська... ну, одне слово, якась *особлива*, ще змалку. Цебто, я хочу сказати, що з нею всім завжди було хóроше. Перший раз я запросив її погуляти у восьмому класі. Чи не кожен з наших хлопців домагався бути її кавалером на вечірці по закінченні навчального року, і я навіть здивувався, що вона обрала мене, й дуже з того пишався. Нам було тоді по тринадцять років. Батько дозволив мені взяти його машину, і я повіз її на ту вечірку. І що далі ми зустрічалися, то дужче вона мені подобалась, і вона, і вся їхня родина — іншої такої родини в околиці нема, я

принаймні не знаю. Можливо, містер Клаттер де в чому бував надто суворий — щодо релігії там чи всякого такого,— але він ніколи не поводився так, наче тільки він один у світі правий.

Ми живемо за три милі на захід від садиби Клаттерів. Раніш я завжди ходив до них пішки — туди й назад. Але, щоліта працюючи, назбирав грошей і торік купив собі власну машину, «форд» зразка 1955 року. Отож і позавчора я приїхав туди машиною, десь невдовзі по сьомій. Ні на дорозі, ні на під'їзній алеї я нікого не бачив, і коло будинку теж. Тільки старий Тедді загавкав на мене. На першому поверсі світилося — у вітальні та кабінеті містера Клаттера. Нагорі вікна були темні, і я подумав, що місіс Клаттер, мабуть, уже спить, якщо вона вдома. А взагалі я ніколи не знав, удома вона чи ні, та й не питав про це. Але згодом я упевнився, що подумав таки правильно, бо коли Кеньйон схотів повправлятися на ріжку — він грав на ньому в шкільному оркестрі,— Ненсі не дозволила, бо він, мовляв, збудив би місіс Клаттер...

Так от, коли я приїхав, вони вже повечеряли, Ненсі прибрала зі столу й посклала посуд у мийницю, і всі троє — вона, Кеньйон і містер Клаттер — були у вітальні. Ми сиділи як звичайно — Ненсі і я на канапі, а містер Клаттер — у своїй м'якій гойдалці. Телевізор він майже не дивився, а більше читав «Маленького пірата» — то була Кеньйонова книжка. Один раз він вийшов до кухні й приніс звідти два яблука. Одне він запропонував мені, але я відмовився, і він сам з'їв обидва. У нього були дуже білі зуби — це від яблук, казав він. Ну, а Ненсі... Ненсі була в шкарпетках, капцях, синіх джинсах і, здається, в зеленому светрі. На руці вона мала золотий годинник з браслеткою, яку я подарував їй у січні на день народження — їй тоді минуло шістнадцять. З одного боку на браслетці стояло її ім'я, з другого — моє. На пальці в неї був тоненький срібний перстенець — вона купила його минулого літа, коли їздила з Кідвеллами до Колорадо. То був не мій, не *наш* перстень. Вона-бо тижнів зо два тому розсердилась на мене й сказала, що тимчасово знімає наш перстень. Коли дівчина таке робить, це означає, що тобі дано іспитовий термін. Траплялися, звісно, й між нами незгоди — у всіх вони бувають, коли зустрічаєшся з дівчиною. А цього разу сталося так: я пішов на весілля до одного знайомого і там випив пляшку пива, а Ненсі про це дізналася. Хтось патуркав їй, ніби я упився. Ну,

от вона й затялась і цілий тиждень навіть не віталася до мене. Але останніми днями між нами все залагодилось, і я думаю, що вона от-от знову наділа б наш перстень.

Значить, так... Перша передача була «Людина і стихія», по одинадцятому каналу. Щось про дослідників Арктики. Потім ми подивилися ковбойський фільм, а після нього шпигунський детектив — «П'ять пальців». О пів на десяту почалася нова серія про Майка Геммера, тоді останні вісті. Але Кеньйонові нічого не подобалося — головним чином тому, що ми не давали йому перемикати програми. Він тільки те й робив, що все гудив, і Ненсі весь час угамовувала його. Вони завжди сперечалися, але насправді дуже любили одне одного — дужче, ніж то здебільшого буває між братами й сестрами. Гадаю, це ще й тому, що їм так часто доводилось лишатися дома вдвох, коли місіс Клаттер була в лікарні, а містер Клаттер їздив до Вашінгтона або ще кудись. Я знаю, що Ненсі дуже любила Кеньйона, але, мабуть, ні вона, ні хто інший не розуміли його до кінця. Він завжди був наче десь далеко. Ніхто ніколи не знав, про що він думає, навіть коли він дивився просто на вас, бо очі в нього трохи косили. Дехто казав, що він дуже обдарований, і, мабуть, так воно й було. Справді-бо, книжок він прочитав без ліку. Але того вечора, як я вже казав, йому не сиділося на місці. Він не хотів дивитися телевізор, тоді надумався грати на ріжку, а коли Ненсі не дозволила, містер Клаттер — я оце згадав — запропонував йому піти грати до підвальної кімнати, де його ніхто не почує. Але він і на те не погодився.

Один раз задзвонив телефон. Чи, може, двічі?.. Ні, не пригадаю. Але один раз дзвонив напевне, і містер Клаттер пішов до свого кабінету зняти трубку. Двері були прочинені, і я почув, як він сказав «Ван», отож догадався, що він розмовляє зі своїм помічником, містером Ван-Флітом. Ще я почув, він казав, що в нього боліла голова, але тепер уже ніби полегшало. «Ну, до понеділка»,— сказав він наостанку. Коли він повернувся до вітальні... так, серія про Майка Геммера вже скінчилась. П'ять хвилин були останні вісті, тоді почали читати прогноз погоди. Коли передавали прогноз, містер Клаттер завжди підводив голову. Він тільки цього й чекав щоразу. Так само, як я — спортивних новин, що починаються після того. О пів на одинадцяту спортивна передача закінчилась, і я зібрався їхати додому. Ненсі провела

мене до машини. Ми ще трохи поговорили й умовились у неділю ввечері поїхати в кіно — мав іти фільм «Сині джинси», якого дуже чекали всі дівчата. Потім вона побігла в дім, а я поїхав собі. Світив ясний місяць, і було видно як удень. Ніч випала холодна й вітряна: по дорозі мені раз у раз траплялися клубки перекотиполя. Але нічого більше я не бачив. І оце тільки тепер, як подумаю, то мені здається, що хтось там, мабуть, таки ховався. Можливо, десь поміж дерев. Вичікував, доки я поїду».

*

Подорожні зупинилися біля ресторанчика в Грейт-Бенді з наміром пообідати. Перрі, шкодуючи свої останні п'ятнадцять доларів, ладен був задовольнитися пивом та сандвічем, але Дік сказав ні, треба «напакуватись як слід», а на витрати начхати — він сам за все заплатить. Отож вони замовили два біфштекси з печеною картоплею, смажену рибу з цибулею, тушковану свинину з бобами, додатковий гарнір з макаронів та мамалиги, салат, рогалики з корицею, яблучний пиріг, морозиво і каву. А щоб гідно завершити трапезу, зайшли до аптеки й узяли кожен по добірній сигарі. Там-таки вони купили два широких рулончики клейкого пластиру.

Коли чорний «шевроле» знову виїхав на шосе й помчав уперед рівниною, що непомітно для ока підвищувалась, переходячи в широкі підгірні лани з холодноватим сухим повітрям, Перрі заплющив очі й, розморений ситим обідом, поринув у півдрімоту, з якої його вивів лише голос радіодиктора, що читав нічний випуск останніх вістей. Перрі спустив віконце й підставив обличчя під холодний струмінь вітру. Дік сказав, що вони уже в окрузі Фінні — кордон лишився за десять миль позаду. Машина мчала на граничній швидкості. Обабіч шосе, вихоплювані з темряви світлом фар, мелькали рекламні щити: «Не забудьте побачити білих ведмедів!», «Компанія «Бертіс моторз», «Найбільший у світі *безкоштовний* плавальний басейн», «Мотель «Пшеничні лани»,— і нарешті, коли попереду вже видно стало вуличні ліхтарі: «Привіт подорожнім! Ласкаво просимо до Гарден-Сіті. Вас чекає гостинний прийом».

Вони їхали північною околицею міста. О цій пізній порі вулиці були безлюдні, все скрізь позачинено, окрім яскраво освітлених бензозаправних станцій уздовж до-

роги. Дік зупинив машину біля однієї з них. Тут-таки з'явився хлопець-черговий і спитав:

— Заправимось?

Дік кивнув головою. Перрі виліз із машини, зайшов до приміщення станції і замкнувся в чоловічій вбиральні. У нього боліли коліна,— це траплялося часто,— боліли так, наче ота давня лиха пригода сталася п'ять хвилин тому. Він витрусив із пляшечки три таблетки аспірину, повільно розжував їх (йому так смакувало) і запив водою з крана. Тоді сів на унітаз, випростав ноги й почав терти коліна, що майже втратили здатність згинатися. Дік казав, що їхати вже зовсім недалеко — «якихось сім миль». Перрі розстебнув кишеню штормівки й витяг звідти паперовий пакет з гумовими рукавичками, купленими по дорозі. Вони були тоненькі, лискучі й липкі. Коли він став натягати їх на руки, одна рукавичка розірвалася — майже непомітно, просто репнула між пальцями, але це видалось йому поганою прикметою.

Ручка дверей смикнулася, брязнула. Дік запитав:

— Хочеш цукерок? У них тут є автомат.

— Ні.

— З тобою все гаразд?

— Авжеж.

— То не сиди там цілу ніч.

Дік вкинув в автомат десятицентовик, потяг на себе важіль і вийняв з лотка пакетик льодяників. Хрумтячи ними, він подався назад до машини й знічев'я став дивитись, як хлопчина-заправник зчищає з вітрового скла канзаську пилюку та решітки розчавлених комах. Заправник, якого звали Джеймс Спор, почував себе неспокійно. Дікові очі й похмурий вигляд, а також незрозуміла затримка Перрі у вбиральні мимоволі насторожили його. (Другого дня він сказав господареві: «Тут у нас вночі спинялися якісь двоє підозрілих»,— але ні тоді, ні в наступні дні йому й на думку не спало, що ті двоє причетні до голкомбської трагедії).

Дік сказав:

— Не дуже у вас людно.

— Еге ж,— озвався Джеймс Спор.— Оце за дві години тільки ви й зупинилися. Звідки їдете?

— Із Канзас-Сіті.

— До нас на полювання?

— Ні, далі. До Арізони. Дістали там роботу на будівництві. А ти не знаєш, скільки миль звідси до Тукумкарі в Нью-Мексіко?

— Ні, не знаю. З вас три долари шість центів.— Він узяв у Діка гроші, відлічив решту й сказав: — Вибачайте, сер. Я маю роботу. Треба поставити бампер на ваговоз.

Дік чекав, жуючи льодяники й раз по раз потерпляче сигналячи. Невже він помилився в Перрі? Невже той — подумати лишень! — раптом почав «пускати бульки»? Рік тому, коли вони тільки-но познайомились, він визнав Перрі «правильним хлопцем», хоча й трохи себелюбним, надміру «сентиментальним» і «мрійником». Перрі сподобався йому, але особливих надій Дік на нього не покладав, аж поки одного дня Перрі не розповів йому, як колись у Лас-Вегасі вбив чорношкірого — просто так, «із цікавості», забив на смерть велосипедним ланцюгом. Ця історія одразу піднесла «крихітку Перрі» в Дікових очах, і він став приділяти товаришеві по камері більше уваги, ніж доти, як і Віллі Джей, поступово відкриваючи в ньому все нові незвичайні та цінні якості. Серед в'язнів у Ленсінгу були і вбивці чи принаймні люди, що видавали себе за вбивць, були й такі, що нахвалялися, ніби ладні вчинити убивство, але Дік дійшов висновку, що Перрі являє собою рідкісний взірець «природженого вбивці» — людини, цілком здорової психічно, але зовсім позбавленої сумління і здатної холоднокровно заподіяти смерть кому завгодно й без будь-яких на те причин. А такий талант, як вважав Дік, можна було прибрати до рук з чималою користю для себе. Отож він почав упадати коло Перрі, підлещуватися до нього — приміром, удавати, ніби вірить отим вигадкам про сховані скарби й поділяє його прагнення до далеких мандрів, хоч насправді до всього того йому було байдуже і він хотів «спокійного життя» — власне діло, домівка, верховий кінь, нова машина й «ціла ватага блондиночок». Одначе він старанно приховував це від Перрі — принаймні доти, доки Перрі з отим своїм талантом допоможе йому справдити ці честолюбні мрії. А може, він, Дік, схибив, пошився в дурні? Коли так, коли виявиться, що Перрі — «звичайнісінький нікчема», тоді кінець «прогулянці», ні до чого плекані місяцями плани, і лишається тільки вертати назад ні з чим. Ні, цього допустити не можна!..

Дік знову зайшов до станції. Двері чоловічої вбиральні усе ще були на засувці. Він торохнув по них кулаком.

— Хай тобі чорт, Перрі!
— Зараз іду.
— Що сталося? Тобі недобре?

Перрі вхопився за край рукомийника і насилу звівся на рівні. Ноги його тремтіли, від болю в колінах він увесь аж спітнів. Він утер обличчя паперовою серветкою, тоді відчинив двері й сказав:

— Усе гаразд. Їдьмо.

*

Кімната Непсі була наймепша в будинку і найвиразніше говорила про свою власницю — така собі дівоча оселя, світла й веселенька, мов платтячко балерини. Стіни, стеля і всі речі, крім хіба одежної шафи й письмового столу, тішили зір рожевою, голубою та білою барвами. На рожево-білому ліжку з голубими подушками найперше впадав в око великий біло-рожевий плюшевий ведмедик — приз, що його здобув Боббі в тирі на окружному ярмарку. Над туалетним столиком з білою облямівкою висіла пофарбована в рожевий колір коркова пластина, до якої були пришпилені пучечок засохлих гарденій, старі листівки з вітаннями, кулінарні рецепти, повирізувані з журналів, та аматорські фотографії немовляти-племінника, Сьюзен Кідвелл, Боббі Раппа — Боббі був сфотографований у різних виглядах: з бейсбольною биткою, з м'ячем на баскетбольному майданчику, за кермом трактора, у плавках по коліна у воді в озері Мак-Кінні (заходити далі він ніколи не наважувався, бо не вмів плавати). На деяких фотографіях Непсі й Боббі були зняті разом. Із цих їй найбільше подобався знімок, де вони сиділи вдвох серед блискіток світла, що пробивалося крізь листя дерев,— то було на якомусь пікнику,— і дивились одне на одного хоча й без усміху, але з видимою радістю й замилуванням. Були там і фотографії коней, і покійних, але не забутих кошенят, як-от «бідолашного Пупсика», що сконав не так давно за дуже загадкових обставин (вона мала підозру, що його отруєно).

Непсі завжди лягала спати остання. Як вона сама сказала одного разу своїй улюбленій вчительці домоведення місіс Поллі Стрінджер, о цій опівнічній порі вона дозволяла собі бути «себелюбною і марнославною». Щовечора перед сном вона «наводила красу» — чепурила обличчя, змащувала його кремом, а по суботах ще й мила голову.

Ось і того дня, висушивши й розчесавши волосся, Ненсі пов'язала голову прозорим шарфиком, а тоді приготувала одяг, щоб наступного ранку їхати до церкви: нейлонові панчохи, вихідні туфлі, червону вельветову сукню — свою найкращу, яку сама пошила. В тій сукні її і поховали.

Перше ніж помолитися на ніч, вона завжди записувала в щоденник події минулого дня («Ось і літо. Якби ж то назавжди! Була Сью, ми їздили на Бейб до річки. Сью грала на флейті. Бачили світлячків»), а подеколи й давала волю почуттям («Я люблю його, люблю!»). Книжка була розлінійована по днях на п'ять років, і Ненсі ось уже четвертий рік кожного вечора робила в ній записи. Щоправда, деякі події були такі радісні (весілля Івенни, народження племінника) чи драматичні («перша *справжня* сварка з Боббі» — буквально залита слізьми сторінка), що їй не вистачало місця й доводилося залазити в наступні дні. Кожний рік відрізнявся кольором чорнила: 1956-го вона писала зеленим, 1957-го — червоним, наступного року — фіолетовим, а тепер, у 1959-му, спинила вибір на спокійному синьому. А от спинитися на якомусь певному почерку все не могла: то робила нахил праворуч, то ліворуч; то виводила круглі літери, то загострені; то писала розгонисто, то густо-густо. Наче запитувала: «Котра ж тут справжня Ненсі? Оця? Чи, може, ота? Де тут я?» (Одного разу місіс Ріггз, учителька англійської мови, повернула їй перевірений твір з таким письмовим зауваженням: «Добре. Але чому різними почерками?» Ненсі пояснила: «Бо я ще не досить доросла, щоб мати сталий характер і сталий почерк»). І все ж за останні місяці вона досягла помітного поступу, і запис того вечора був зроблений майже дорослою рукою: «Приходила Джоліна К., і я навчила її пекти пиріг з вишнями. Репетирувала з Роксі. Увечері був Боббі, дивилися телевізор. Поїхав об одинадцятій».

*

— Так... так... оце вже воно — осьде школа, тепер гараж, а тепер повертаємо на південь...

Дікове бурмотіння видавалося Перрі тріумфальним заклинанням якогось африканського чаклуна.

Вони звернули з шосе, на повній швидкості проїхали через безлюдне містечко й перетнули залізницю.

— Так... банк, ось він, банк... Тепер повертаємо праворуч... Онде — бачиш дерева? Оце вже воно, атож, воно...

Фари висвітлили алею китайських в'язів, по якій котилися гнані вітром клубки перекотиполя. Дік вимкнув фари, загальмував і поволі спинився, дожидаючи, поки очі звикнуть до блідого місячного світла. Та ось машина знову рушила з місця й обережно, наче скрадаючись, поповзла вперед.

*

Голкомб лежить за дванадцять миль на схід від кордону часового пояса, що проходить по горах, і ця обставина спричиняє деякі нарікання тамтешніх жителів. Справді-бо, о сьомій годині ранку, а взимку о восьмій і навіть пізніше, небо все ще темне, і за ясної погоди на ньому сяють зорі. Так було й тієї неділі, коли двоє синів Віка Ерсіка прийшли на ферму робити свою вранішню роботу. Але на дев'яту, коли вони все поробили (не помітивши при цьому нічого недоброго), зійшло сонце й провістило новий день удатного мисливського сезону.

Залишивши ферму й підтюпцем простуючи під'їзною алеєю, хлопці привітно помахали руками зустрічній машині, і дівчина, що сиділа в ній, помахала їм у відповідь. То була однокласниця Ненсі Клаттер, і її також звали Ненсі — Ненсі Юелт. Вона була єдина дочка містера Кларенса Юелта, літнього фермера-буряковода, що сидів за кермом. Ні сам містер Юелт, ні його дружина до церкви не ходили, але кожної неділі він завозив дочку на ферму «Долина», і вона разом з Клаттерами їхала на ранкове богослужіння до методистської церкви в Гарден-Сіті. В такий спосіб, як казав містер Юелт, він «заощаджував дві ходки». Як звичайно, він став дожидати, поки дочка зайде в будинок. Ненсі, зі смаком одягнена, статурна, мов кінозірка, продріботіла доріжкою до парадних дверей і натиснула кнопку дзвінка. В будинку було чотверо дверей, і, марно подзвонивши й постукавши в ці, вона рушила до других, що вели в кабінет містера Клаттера. Вони були прочинені, і дівчина прочинила їх ще трохи, аби упевнитись, що в напівтемному кабінеті нікого немає. Та, подумавши, що Клаттерам навряд чи сподобається, коли вона «отак сама всунеться в дім», вона знову подзвонила й постукала, а тоді подалася навколо

будинку до задніх дверей. Там-таки був гараж, і вона завважила, що обидві машини господарів — два «шевроле» — стоять на місці. Це означало, що Клаттери *напевне* вдома. Та, не дочекавшись відповіді ні біля задніх, ні біля кухонних дверей, вона зрештою повернулася до батька.

— Мабуть, ще сплять,— сказав він.

— Та ні, не може бути! Щоб містер Клаттер не поїхав до церкви? Щоб він *проспав*?

— Ну що ж, сідай. Під'їдемо до вчительського будинку. Сьюзен повинна знати, в чому річ.

Учительський будинок, що стоїть напроти модерної школи, являє собою споруду древню, похмуру й жалюгідну. Його двадцять з чимось кімнат поділено на дешеві квартири для тих викладачів, що не можуть знайти або оплатити іншого помешкання. І все ж Сьюзен Кідвелл та її мати якось ухитрилися підсолодити собі пілюлю й надати затишного вигляду своїй квартирці на першому поверсі. У невеличкій вітальні, крім звичайних меблів для сидіння, не знати як уміщувалися фісгармонія, піаніно, квітник у вазонах, а до того ж непосидючий крихітний собачка й величезний сонний кіт.

Того недільного ранку Сьюзен стояла біля вікна згаданої вітальні, видивляючись на вулицю. Сьюзен — височенька на зріст, трохи млява дівчина з видовженим блідим обличчям і дуже гарними сіро-голубими очима; та найдужче вражають її руки: гнучкі, нервові, з довгими пальцями, вони напрочуд елегантні. Вона вже спорядилася до церкви й тепер виглядала Клаттерів, що от-от мали над'їхати своїм «шевроле»: так само, як і Ненсі Юелт, Сьюзен завжди їздила на недільні богослужіння разом з їхньою сім'єю. Та натомість з'явилися Юелти й розказали свою дивну історію.

Але і Сьюзен не знала, в чому річ. Не знала цього і її мати.

— Якби в них щось змінилося,— сказала вона,— то я певна, що вони подзвонили б нам. А чому б тобі, Сьюзен, самій не подзвонити до них? Мабуть, вони все-таки заспали.

«Так я й зробила,— розповідала Сьюзен, складаючи згодом свідчення.— Набрала номер і чекала, поки дзвонив телефон... тобто мені *здавалося* що він дзвонить... хвилину чи, може, більше. Ніхто не відповів, і містер Юелт запропонував знову поїхати туди й спробувати «розбур-

кати їх». Та коли ми приїхали, я не схотіла йти... заходити в будинок. Мені стало лячно, я навіть не знаю чому, адже я й подумати не могла... хіба таке може спасти на думку... Сонце світило так весело, довкола було так ясно й тихо. А потім я побачила, що всі машини стоять у гаражі, навіть Кеньйонова «гроза койотів». Містер Юелт був у робочому одязі, в заляпаних грязюкою чоботах, і йому не хотілося заходити до Клаттерів у такому вигляді. Тим більше, що він ніколи у них не був... тобто в самому будинку. Нарешті Ненсі сказала, що піде зі мною. Ми рушили до кухонних дверей. Вони, звісно, не були замкнені. Двері в будинку замикала тільки місіс Гелм, а самі Клаттери ніколи цього не робили. Ми зайшли, і я одразу ж побачила, що вони ще не снідали: ніде не було видно тарілок, і плита стояла порожня. А тоді мені впала в око чудна річ: гаманець Ненсі — він лежав на підлозі розстебнутий. Ми перейшли їдальню і спинилися перед сходами. Кімната Ненсі нагорі біля самих сходів. Я гукнула її, тоді рушила нагору. Ненсі Юелт за мною. Найдужче мене страхав звук нашої ходи — кожен крок так гучно відлунював, а кругом була така тиша... Двері до кімнати Ненсі стояли прочинені. Завіски на вікні були відслонені, і кімнату заливало сонце. Я не пам'ятаю, як закричала. Ненсі Юелт каже, що я кричала — раз, потім ще і ще. Пам'ятаю тільки, що ведмедик Ненсі дивився просто на мене. І саму Ненсі... І як я кинулась бігти...»

Тим часом містер Юелт розважив, що, мабуть, не слід було пускати дівчат у дім самих. Він уже вилазив з машини, щоб піти за ними, коли почув крик, але не встиг він підійти до будинку, як дівчата вибігли йому назустріч.

— Вона мертва! — крикнула його дочка й припала до нього.— Це правда, тату! Ненсі мертва!

Сьюзен напустилася на неї:

— Ні, неправда! Не смій такого казати, не смій! Просто в неї кров з носа йде. У неї часто йде кров з носа, ото й тільки.

— Там надто багато крові. І на стінах кров. Ти не роздивилася.

«Я не міг дотямити, що й до чого,— свідчив потім містер Юелт.— Подумав, може, дівчинка поранилась абощо. Отож і вирішив, що насамперед треба викликати швидку допомогу. Міс Кідвелл... чи то пак Сьюзен... сказала мені,

що в кухні є телефон. Я знайшов його саме там, де вона сказала. Але трубка була знята, а коли я взяв її, то побачив, що проводи перерізано».

*

Леррі Гендрікс, двадцятисемирічний викладач англійської мови, мешкав на другому поверсі вчительського будинку. Він хотів стати письменником, але його помешкання аж ніяк не являло собою ідеального притулку для майбутнього літератора. Воно було ще менше, ніж у Кідвеллів, а до того ж, крім самого Гендрікса, там тулилися його дружина, трійко моторних дітлахів і постійно ввімкнутий телевізор («Це єдиний спосіб сяк-так угамувати малечу»). І хоч цей мужній молодик, колишній моряк з Оклахоми, ще ніде не друкувався, проте вигляд мав справжнього літератора й зі своєю люлькою, підстриженими вусами та буйною чорною чуприною таки чимало скидався на ранні фотографії Ернеста Хемінгуея, свого улюбленого письменника. А щоб мати якийсь приробіток до вчительської платні, він працював водієм шкільного автобуса.

— Інколи доводиться робити по шістдесят миль на день,— розповідав він одному знайомому.— Отож на писання часу лишається небагато. Хіба що в неділю. І от тієї неділі, п'ятнадцятого листопада, сиджу я вдома й читаю газети. Я, знаєте, здебільшого в них і знаходжу сюжети для своїх оповідань. Ну, телевізор, як завжди, увімкнено, діти пустують, та навіть і за всім цим гуком я почув голоси. Нанизу, в квартирі Кідвеллів. Ет, думаю собі, не мій це клопіт, я тут людина нова, тільки від початку навчального року працюю. Аж раптом вбігає Шерлі — це моя дружина, вона саме вішала надворі білизну. Вбігає і каже: «Слухай, може б, ти спустився нанизу. Там усі в істериці».

Атож, з дівчатами була справжня істерика. Сьюзен ще досі не відійшла. Та й ніколи, по-моєму, не відійде. І бідолашна місіс Кідвелл — вона й так не дуже міцна здоров'ям, і нерви у неї розладнані. То вона весь час примовляла: «Ой Бонні, Бонні, що ж це сталося? Ти ж була така радісна, казала, що все минулося, що тепер ти ніколи не хворітимеш...» — Може, не цими точно словами, але суть була така. Правда, я тільки потім зрозумів, що вона мала на думці.

Навіть містер Юелт був зовсім розхвильований, як на людину його вдачі. Він саме розмовляв по телефону з шерифом Гарден-Сіті.

«Щось там у Клаттерів скоїлось — *аж надто* страшне!»

Шериф пообіцяв негайно приїхати, і вони умовились зустрітися на шосе. Моя Шерлі теж прийшла наниз, щоб посидіти з жінками і якось заспокоїти їх — наче їх можна було заспокоїти! А я поїхав з містером Юелтом на шосе зустрічати шерифа Робінсона. По дорозі Юелт розповів мені, як усе було. Коли він згадав про перерізані проводи, я подумав собі: еге, тут треба добре пильнувати, запам'ятовувати кожну дрібницю — може, ще й доведеться свідчити в суді.

Шериф під'їхав о дев'ятій тридцять п'ять — я подивився на годинник. Містер Юелт махнув йому, щоб він їхав за нами, і ми повернули до садиби Клаттерів. Я ніколи перед тим у них не був, тільки бачив здаля будинок. Загалом сім'ю їхню я, звісно, знав. Кеньйон учився в моєму класі, а Ненсі грала у виставі «Том Сойєр», якою я керував. Але обоє були напрочуд скромні, тож нікому й на думку не спало б, що вони багаті й живуть у такому великому будинку. Дерева, газони — все там було таке чепурне, дбайливо доглянуте.

Коли ми приїхали і шериф почув розповідь містера Юелта, він одразу ж зв'язався радіотелефоном із своєю конторою і звелів надіслати людей і швидку допомогу.

«Тут сталося якесь лихо»,— сказав він.

Потім ми втрьох пішли в будинок. Проходячи через кухню, побачили жіночий гаманець на підлозі й перерізані проводи телефону. Шериф мав при боці пістолет, і, коли ми піднімалися нагору, до кімнати Ненсі, я помітив, що він держить руку на кобурі.

То був справді жах... Така славна дівчина — її не можна було впізнати. Їй вистрілили в потилицю з мисливської рушниці, майже впритул. Вона лежала на боці лицем до стіни, і вся стіна була залита кров'ю. До самих плечей її вкривала ковдра. Шериф відслонив ковдру, і ми побачили, що на дівчині купальний халат, піжама, шкарпетки й капці — отже, коли це сталося, вона, мабуть, ще не лягала. Руки в неї були зв'язані за спиною, ноги теж стягнуті докупи біля кісточок — таким шнуром, як ото буває на шторах від сонця.

«Це Ненсі Клаттер?» — запитав шериф. Він ніколи раніше її не бачив.

«Так, так, це Ненсі»,= сказав я.

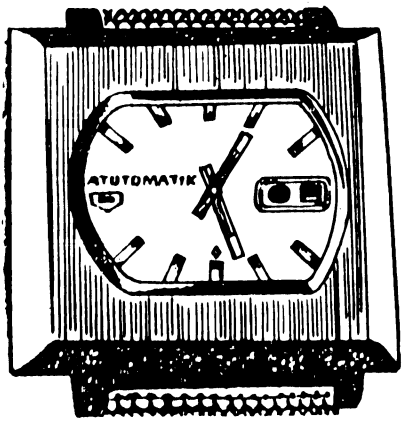
Ми вийшли з кімнати й розглянулись довкола. Всі інші двері були зачинені. Ми відчинили ще одні — виявилося, що там ванна. Але щось у ній було начебто не так. Я збагнув — стілець... Там стояв такий стілець, які бувають у вітальнях, а у ванній він виглядав недоречно. За другими дверима була, як ми здогадалися, Кеньйонова кімната. Про це свідчили розкидані в ній речі. До того ж я впізнав його окуляри, що лежали на книжковій полиці при ліжку. Але на ліжку нікого не було, хоча все вказувало на те, що в ньому спали. Тоді ми пішли до останніх дверей і там, за ними, знайшли місіс Клаттер. Вона лежала в ліжку, також зв'язана, але вже по-іншому: руки були стягнуті попереду, так наче вона молилася, і в одній руці білів затиснутий носовичок. Шнур ішов від зап'ястків до ніг, обкручувався навколо щиколоток, а тоді спускався з ліжка й був прив'язаний до нижньої перекладки. Дуже складний і вигадливий спосіб. Подумати лишень, скільки часу на це пішло! А вона лежала й не тямилася з жаху... Ми побачили у неї на пальцях коштовності — дві каблучки,— і це, до речі, одна з причин, чому я виключаю вбивство з метою пограбування. Одягнена вона була в халат, білу нічну сорочку та білі шкарпетки. Рот їй заліпили пластиром, але стріляли збоку, зовсім близько, і силою пострілу стрічку зірвало. Очі її були розплющені. Широко розплющені. Так, наче вона все ще дивилася на вбивцю. Адже вона напевне бачила, як він це робив... як наставляв рушницю...

Ми всі мовчали — такі були приголомшені. Пригадую, шериф спробував пошукати, чи нема де порожньої гільзи. Але той, хто це зробив, був надто обачливий і холоднокровний, щоб лишити по собі такий доказ.

Певна річ, усіх нас цікавило, де містер Клаттер. І Кеньйон.

«Ходімо вниз»,— сказав шериф.

Передусім ми заглянули до спальні господарів, де звичайно ночував містер Клаттер. Ковдра на ліжку була відкинута, і там-таки, скраю, лежав розкритий портфелик, з якого безладно повисипалися папірці. Скидалося на те, що хтось поспіхом перебирав їх, шукаючи чогось певного: може, якогось листа чи боргової розписки — хтозна. Те, що там не було грошей, нічого не доводить. Адже портфелик належав містерові Клаттеру, а він ніколи не носив при собі готівки. Навіть я про це знав, хоч жив

у Голкомбі всього якихось два місяці. І ще я знав, що ні містер Клаттер, ні Кеньйон нічого не бачать без окулярів. А тим часом окуляри містера Клаттера лежали на комоді. Отож я й розважив, що де б не були містер Клаттер і Кеньйон, вони пішли туди не з власної волі. Ми оглянули весь перший поверх і ніде не помітили чогось підозрілого — ніяких слідів боротьби, нічого не зрушено з місця. Тільки в кабінеті, так само як і в кухні, телефонна трубка була знята з апарата, а проводи перерізані. Шериф знайшов у стінній шафі кілька мисливських рушниць і понюхав дула, щоб визначити, чи не стріляли з них останнім часом.

«Ні,— сказав він, а тоді зовсім уже розгублено спитав: — Де ж це, в біса, міг подітися Герб?»

І тут-таки ми почули чиюсь ходу. Звуки йшли від підвальних сходів.

«Хто там?» — гукнув шериф таким тоном, наче от-от збирався стріляти.

«Це я — Вендл»,— почули ми у відповідь.

Виявилося, що то Вендл Майєр, шерифів помічник. Мабуть, він зайшов до будинку й, не побачивши нас, вирішив оглянути підвал.

Шериф мовив до нього жалісним голосом:

«Вендле, я не знаю, що й думати. Там нагорі два трупи».

«Он як,— озвався Вендл.— Ну, то в підвалі ще один».

І ми пішли за ним до підвалу. Чи, мабуть, краще сказати — до кімнати для ігор. Там було видно — вікна

пропускали цілком досить світла. Кеньйон лежав на канапі в кутку. Рот його був заліплений пластиром, руки й ноги зв'язані, як і в матері, тим самим хитромудрим способом: шнур тягся від зап'ястків до щиколоток і був прикручений до бильця канапи. Не знаю чому, але вигляд Кеньйона вразив мене найдужче. Можливо, тому, що його легше було впізнати, він якось найбільше лишився схожий на себе, хоча стріляли йому просто в обличчя і теж зблизька. На ньому була теніска й джинси, а ноги босі, ніби вдягався він похапцем у що під руку попало. Голова його лежала на двох подушках — здавалося, їх підклали, щоб зручніше було стріляти.

Потім шериф спитав:

«А це куди?» — й показав на другі двері, що були в підвалі.

Він зайшов туди перший, ми за ним, але нічого не побачили в тій непроглядній темряві, доки містер Юелт не намацав вимикач. Виявилося, що то котельня. Там було дуже тепло. В цих краях люди встановлюють газові топки й беруть газ просто із землі. Опалення їм нічого не коштує, і через те в них скрізь аж надміру натоплено... Ну, а щодо містера Клаттера, то я поглянув на нього раз — і більше вже не хотів. Я одразу зрозумів, що від самого пострілу не може бути стільки крові. І не помилився. Щоправда, в нього також стріляли, як і в Кеньйона,— просто в обличчя. Але, мабуть, він на той час уже номер. Чи принаймні помирав. Бо йому спочатку перерізали горло. На ньому була тільки смугаста піжама й нічого більше. Рот заліплено пластиром — стрічку обкрутили навколо голови. Ноги зв'язані, а руки — ні. Цебто, він не знати вже як — чи то з болю, чи з люті,— спромігся розірвати пута на руках. Він лежав, простягшись перед самою топкою, на великій картонній коробці — скидалося на те, що її поклали там навмисне. Така довженна коробка від матраца.

«Дивіться-но, Вендле»,— мовив шериф.

Він показав на кривавий слід. На отій матрацній коробці. То був відбиток підошви з двома круглими вічками посередині, чисто мов два ока. Тоді хтось,— здається, містер Юелт, я не пам'ятаю,— помітив ще одну річ. Мені цього ніколи не забути. Там нагорі проходить труба опалення. І от з неї звисав той самий шнур, яким користувався убивця. Як видно, містера Клаттера зв'язали були за руки й підвісили до тієї труби, а потім перерізали

шнур. Але навіщо? Може, катували?.. Здається мені, ми ніколи про це не дізнаємось. Ніколи не дізнаємось, хто це зробив, навіщо і як усе воно діялося тієї ночі в будинку Клаттерів.

Невдовзі в будинку почали збиратися люди. Приїхали машини швидкої допомоги, медичний експерт, методистський священик, судовий фотограф, полісмени, кореспонденти радіо та газет. Одне слово, цілий натовп. Більшість їх викликано просто з богослужіння, і вони поводилися так, наче й досі були в церкві. Ходили безгучно, розмовляли пошепки. Здавалося, ніхто ще не усвідомив того, що сталось. Один з полісменів спитав мене, чи маю я в будинку якісь офіційні справи, а коли я сказав, що ні, він запропонував мені вийти. На лужку перед будинком я побачив помічника шерифа, що розмовляв з Елфредом Стоклейном, робітником Клаттерової ферми. Той Стоклейн, як я зрозумів, жив не далі, як за сотню ярдів від будинку Клаттерів, одразу ж за стодолою. Та коли помічник шерифа запитав його, як могло статися, що він нічого не чув, він сказав:

«Та я й сном-духом нічого не відав, аж оце хвилин п'ять тому прибіг мій хлопець і каже: «Шериф приїхав!» Ми зі старою цю ніч і двох годин не спали, все клопоталися біля хворої дитини. Але єдине, що ми чули, це як десь над одинадцяту від будинку від'їхала машина. Я ще сказав своїй старій: «Це Боббі Рапп поїхав».

Я рушив додому. По дорозі, десь посеред алеї, я побачив Кеньйонового старого собаку. Пес був видимо наполоханий. Стояв, підібгавши хвоста, не загавкав на мене й навіть не зрушив з місця. І лише тоді, як я його побачив, до мене знов повернулася здатність *відчувати.* До цього моменту я був немов уві сні, якось заціпенів і не міг збагнути всієї глибини лиха, всього того жаху. Вони були мертві — ціла сім'я. Славні, добрі люди, яких я знав, стали жертвами *вбивства.* І хоч як не хотілося цьому вірити, але це була правда.

*

Щодоби повз Голкомб проходять не спиняючись вісім пасажирських поїздів. Два з них приставляють і забирають пошту. Ця операція, як свідчить відповідальна за неї особа, вимагає чималої вправності.

— Атож, сер, тут гав ловити не можна. Ті поїзди мчать, мов скажені, буває, що й по сто миль на годину. Так і гляди, щоб самим вітром з ніг не здуло. А вже коли починають летіти мішки з поштою, то й зовсім не до жартів. Достоту як у футболі: бац!.. бац!.. бац!!! Ні, ви не подумайте, я не нарікаю. Це служба почесна, *державна*, вона не дає мені старіти.

І справді, голкомбський поштовий експедитор, місіс Сейді Труїт — або тітонька Труїт, як звуть її в містечку,— в свої сімдесят п'ять років виглядає куди молодшою. Ця жилава, загартована бабуся, що пов'язує голову хусточкою і носить ковбойські чоботи («Найзручніше взуття — м'яке, як гагачий пух»),— чи не найстаріша з голкомбських старожилів.

— Був час, коли всі тут доводились мені родичами. Тоді ми називали це містечко Шерлоком. А вже потім з'явився отой зайда. Голкомбом звався. Він свині розводив. Отож набив гамана й надумався, щоб і містечко своїм ім'ям назвати. Ну, назвали, а йому що? Він собі спродався й майнув до Каліфорнії. А ми — ані руш. Я тут народилася, і діти мої тут народилися. І звідси ми — *ніку-ди*!

Одна з її дочок — місіс Мертл Клер, місцева поштмейстерка.

— Тільки ви не подумайте, що я дістала цю посаду завдяки дочці. Мерт навіть не хотіла мене брати. Але ж це така робота, що її мов з торгів продають. Хто назвав найнижчу ціну, той і забирай. Хе-хе!.. Хлопчакам воно, звісно, кривдно. Вони майже всі хотіли б приймати пошту, атож, сер. От не знаю тільки, як би воно їм сподобалось, коли снігу намете до пояса, вітер аж дух забиває, а ті мішки — бац!.. бац!..

Посада в тітоньки Труїт така, що для неї і неділя робочий день. Отож і 15 листопада вона, як завжди, чекала західного поїзда, що проходив о десятій тридцять дві, коли з подивом побачила, як дві машини швидкої допомоги, переїхавши залізничні колії, повернули до садиби Клаттерів. І ця надзвичайна подія штовхнула її на небувалий вчинок — вона покинула свій пост. Нехай собі пошта падає куди хоче, а про цю новину треба негайно сповістити Мерт.

Того недільного ранку місіс Клер тільки-но налила собі чашечку гарячої кави, як до приміщення пошти вбігла тітонька Труїт.

— Мерт!..— гукнула вона, але, перше ніж говорити далі, мусила звести дух.— Мерт, до Клаттерів поїхали дві швидкі допомоги.

— Де пошта з поїзда десять тридцять дві? — озвалася дочка.

— Швидка допомога... До Клаттерів...

— Ну то й що? Це до Бонні. Мабуть, знову їй погано. Де пошта?

Тітонька Труїт примовкла: Мерт, як завжди, мала рацію, і останнє слово лишилося за нею. Та раптом у неї сяйнула нова думка.

— Але ж, Мерт, якщо це до Бонні, то навіщо *дві* швидкі допомоги?

Місіс Клер, що поважала логіку, хоч часом і трактувала її досить своєрідно, не могла не визнати слушності цього запитання. Тому вирішила зателефонувати до місіс Гелм.

— Мейбл напевне знає,— сказала вона.

Розмова з місіс Гелм тривала кілька хвилин, та, на превелике розчарування тітоньки Труїт, вона чула тільки уривчасте підтакування дочки, з якого було важко щось добрати. Більше того — поклавши трубку, місіс Клер і не подумала вдовольнити її цікавість, а натомість спокійно допила свою каву, повернулася до конторки й почала штемпелювати листи.

— Мерт,— не витримала тітонька Труїт.— Бога ради! *Що* сказала Мейбл?

— Мене це анітрохи не дивує,— мовила місіс Клер.— Надто коли подумати, як цей Герб Клаттер усе своє життя поспішав. Заскочить, було, сюди по пошту, то ні привітатись, ні подякувати не встигне — і вже назад. Скрізь гасав мов навіжений, до клубів записувався, всім порядкував, хапався за всяку роботу, а вона, може, іншим була потрібна. Аж ось і урвалось йому. Атож, не гасатиме більше.

— Чому, Мерт? Чому?

Місіс Клер підвищила голос:

— *Тому що він помер.* І Бонні теж. І Ненсі. І хлопець їхній. Хтось постріляв їх.

— Мерт... що ти кажеш! Хто їх постріляв?

Не припиняючи орудувати штемпелем, місіс Клер відказала:

— Отой льотчик. Якого Герб позвав до суду за свої дерева. А коли не він, то, може, ти. Або хтось із сусідів.

Усі сусіди — гадюки. Мерзотники, що тільки й ждуть нагоди плюнути тобі в обличчя. І так воно в цілому світі. Ти сама добре знаєш.

— Ні! — вигукнула тітонька Труїт, затуляючи вуха руками.— Нічого я не знаю!

— Мерзотники!

— Я боюся, Мерт...

— Чого? Як настане твій час, то нікуди не дінешся. І ніякі сльози не допоможуть.— Місіс Клер помітила, що в старої зволожніли очі.— Відколи одійшов мій Гомер, я не маю ні страху, ні сліз. І якщо хтось чатує тут поблизу, щоб перерізати мені горлянку, хай собі ріже на здоров'я. Чи мені не однаково? Усе це ніщо, як порівняти з вічністю. Затям собі: якби один птах узявся переносити через океан по піщинці за раз, то коли б він переніс усі, це був би тільки початок вічності. Отож краще висякай носа.

*

Страшна звістка, оголошена з церковних кафедр, рознесена по телефонних дротах, поширена радіостанцією в Гарден-Сіті («Жахлива, неймовірна трагедія! В ніч із суботи на неділю, по-звірячому, без будь-яких видимих мотивів, убито сім'ю фермера Клаттера, що складалася з чотирьох чоловік...»), справила на рядових жителів приблизно таке саме враження, як і на тітоньку Труїт: вона приголомшила їх, вкинула в жах, і це перше моторошне відчуття холодного ляку дедалі глибшало.

«Гартменове кафе», що складається з чотирьох грубих столів та довгого прилавка, могло вмістити лише невелику частину стривожених голкомбців (переважно чоловіків), які хотіли обмінятися чутками. Господиня кафе, місіс Бесс Гартмен, метикувата худорлява жінка з коротко підстриженим сріблясто-рудим волоссям та жвавими й розумними зеленими очима, доводиться двоюрідною сестрою поштмейстерці Клер і не поступається перед нею прямотою суджень, а може, навіть переважає її.

— Дехто каже, що мене, стріляну птаху, нічим не вразиш, але ця історія з Клаттерами просто-таки приголомшила мене,— розповідала вона згодом.— Уявіть собі, що буде, якщо всі почнуть викидати такі коники!.. Коли я вперше про це почула, коли люди почали сходитись сюди й розказувати всякі страхіття, я відразу подумала про

Бонні. Звісно, це була дурниця, але ж тоді ми ще не знали нічого певного, й багато хто припускав таку *можливість*, зважаючи на оту її недугу. А тепер ми не знаємо, що й думати. Мабуть, це все-таки зловмисне вбивство. Той, хто його вчинив, добре знав, де й що в будинку. Але хто міг мати зло на Клаттерів? Я ніколи й слова лихого про них не чула. Усі до них ставилися так, що краще й бажати годі, і коли вже отаке сталося *з ними*, то скажіть мені, хто тепер може спати спокійно? Тієї неділі тут у нас сидів один старий, то він дуже влучно визначив причину цієї тривоги. «Єдине, що ми на цьому втрачаємо,— сказав він,— це довіру одне до одного. Ото й тільки». А як на мене, то це чи не найгірший наслідок злочину. Який жах, коли сусіди не можуть дивитися одне на одного без підозри! Нелегко жити з таким тягарем на душі, але якщо винуватця все-таки знайдуть, то, я певна, це буде ще більша сенсація, ніж саме вбивство.

Місіс Джонсон, дружина агента нью-йоркської страхувальної компанії,— чудова куховарка, але її недільний обід так і лишився нез'їдений — принаймні доки не захолов,— бо тільки-но її чоловік замірявся ножем на смаженого фазана, як йому подзвонив один приятель.

— Оце тоді,— досить скрушно згадує містер Джонсон,— я вперше почув про те, що сталося в Голкомбі. Спочатку я не повірив. Не міг повірити. Адже Клаттерів чек ще лежав у мене в кишені. Папірець вартістю вісімдесят тисяч доларів... Якщо, звісно, ця новина була правдива. Але я подумав: «Ні, не може бути, це якась помилка. Не може такого статися, щоб людина придбала страхувальний поліс і одразу померла. Та ще й від рук убивці. Це ж бо означає подвійне відшкодування». Я не знав, що мені робити. Тому зателефонував до Вічіти, управителеві нашої контори. Сказав йому, що маю Клаттерів чек, але не встиг його оформити, і спитав поради. Ситуація була досить делікатна. Виявилось, що *по закону* платити ми не зобов'язані, а от *по совісті* — це інша річ. Ну, то ми, звісно, вирішили чинити по совісті...

Дві особи, яким це благородне рішення було на користь,— Івенна Джарчо та її сестра Біверлі, єдині спадкоємниці батькового майна,— за кілька годин після того страшного відкриття вже їхали до Гарден-Сіті: Біверлі — з Вінфілда, штат Канзас, де вона гостювала у нареченого, Івенна — з дому в Маунт-Керролі, штат Іллінойс. Протягом дня одного по одному сповіщено й інших родичів у

різних частинах країни, зокрема батька містера Клаттера, його двох братів, сестру та двоюрідну сестру, а також батьків місіс Клаттер і трьох її братів. По суті, майже всіх, хто значився у списку гостей, що мали приїхати до Клаттерів на День подяки, викликано телефоном чи телеграфом, і більшість їх одразу вирушили в дорогу, щоб встигнути на родинну зустріч — тільки не за святковим столом, а біля чотирьох домовин.

Тим часом в учительському будинку Вілма Кідвелл насилу опанувала себе, щоб мати змогу здержувати дочку, бо Сьюзен, із запухлими від сліз очима, знесилена нападами блювоти, відчайдушно поривалася зараз же йти — ні, бігти — на ферму до Раппів, що була за три милі.

— Невже ти не розумієш, мамо? — не вгавала вона.— Що буде, коли Боббі дізнається про це зненацька? Адже він любив її. Ми обоє її любили. І я *повинна* сказати йому перша.

Але Боббі вже знав. По дорозі додому містер Юелт заїхав на їхню ферму й порадився зі своїм приятелем Джонні Раппом, батьком вісьмох дітей (Боббі був третій). По тому вони разом пішли до «гуртожитку» — окремої будівлі у дворі фермерського дому, що був надто малий, аби вмістити всіх Раппових дітей. Отож хлопці мешкали в «гуртожитку», а дівчата — «вдома». Коли вони зайшли, Боббі застеляв своє ліжко. Він вислухав містера Юелта і, ні про що більше не питаючись, чемно подякував за те, що він заїхав. Потім вийшов надвір і довго стояв проти сонця. Садиба Раппів лежить на узвишші, на відкритій місцині, з якої добре видно лискучі жовті лани навколо ферми «Долина», і саме туди з добру годину невідривно дивилися хлопцеві очі. Його намагалися якось відволікти, але марно. Пролунав дзвін до обіду, і мати почала гукати Боббі в дім. Гукала й гукала, аж поки чоловік сказав їй:

— Не треба. Облиш його.

Леррі, один з молодших синів, також відмовився йти обідати. Він крутився коло брата, щиро прагнучи якось розрадити його, але не знав як. І хоч йому не раз казано «йти геть», він не відступався. А коли брат нарешті зрушив з місця й попростував на дорогу, що вела через поле до Голкомба, Леррі подався за ним.

— Гей, Боббі, слухай-но. Коли вже ми кудись зібралися, то чому б не поїхати машиною?

Брат нічого не відповів. Він уперто простував уперед, майже біг, проте Леррі легко встигав за ним. Хоч йому

заледве минуло чотирнадцять, він був вищий на зріст і мав міцніші груди й довші ноги. Що ж до Боббі, то, незважаючи на всі його спортивні успіхи, атлетичною будовою він не відзначався і був хоча й досить міцно збитий, проте сухорлявий — такий собі ставний юнак з відкритим і симпатичним обличчям.

— Гей, Боббі, слухай. Тобі ж однаково не дадуть її побачити. Даремно ти туди йдеш.

Боббі обернувся й сказав:

— Ану керуй назад. Додому.

Молодший брат відстав і пішов оддалік. Хоч цієї пори року й, зокрема, того дня сонце вже більше світило, ніж гріло, обох хлопців пройняв піт, доки вони дісталися перепони, що її поставила поліція при в'їзді на ферму «Долина». Тут зібралося багато знайомих сім'ї Клаттерів, та й чужинців з усієї округи понаїхало чимало, але далі не пускали нікого. Тільки раз, невдовзі по тому, як прийшли брати Раппи, ту перепону на хвилину підняли, щоб пропустити чотири карети швидкої допомоги, викликані забрати тіла жертв, та машину з шерифовими підлеглими, що саме в цю мить згадували ім'я Боббі Раппа. Бо, як дізнався Боббі ще до кінця дня, найбільшу підозру вони мали на нього.

З вікна своєї вітальні Сьюзен Кідвелл бачила, як промчав назад кортеж білих машин, і проводжала їх поглядом, аж доки вони зникли за рогом і вляглася збита ними курява на немощеній вулиці. Вона ще дивилася у вікно, коли в полі її зору з'явився Боббі; за ним тінню брів молодший брат. Похитуючись, наче п'яний, Боббі зайшов у двір і попростував до будинку. Сьюзен вибігла на ганок йому назустріч.

— Я так хотіла сама тобі сказати! — мовила вона.

І тут Боббі заплакав. Леррі стояв при вході в двір, прихилившись спиною до дерева. Він ще ніколи не бачив, щоб Боббі плакав, та й не хотів цього бачити, отож і втупив очі додолу.

*

Далеко звідти, у містечку Олейті, в затіненому від полудневого сонця номері готелю, спав Перрі, а поруч нього щось бурмотів сірий транзистор. Стягнувши з ніг чоботи, Перрі не завдав собі клопоту роздягтися далі. Він як стояв, так і повалився долілиць на ліжко, неначе сон зітнув

його ударом ззаду. Його чобітки — чорні, із сріблястими пряжками — відмокали в рукомийнику, наповненому теплою водою, що стала ледь-ледь рожева.

А за кілька миль на північ, у затишній кухні скромного фермерського будинку, Дік залюбки наминав недільний обід. Мати, батько й молодший брат, що сиділи за столом разом з ним, не вбачали в його поведінці нічого незвичайного. Він повернувся додому опівдні, поцілував матір, охоче відповів на батькові запитання щодо його гаданої подорожі до Форт-Скотта, а тоді сів до столу й був з вигляду такий самий, як завжди.

Після обіду всі троє чоловіків розташувались у вітальні, щоб подивитися по телевізору баскетбольний матч. Та тільки-но почалася передача, як батько, на свій превеликий подив, почув Дікове хропіння.

— От уже не сподівався дожити до такого, щоб Дік спав, коли передають баскетбол,— сказав він молодшому синові.

Він, звісно, не знав, як стомився Дік, навіть і гадки не мав, що його син за минулі двадцять чотири години, крім усього іншого, проїхав машиною понад вісімсот миль, сидячи сам за кермом.

ЧАСТИНА ДРУГА

НЕВІДОМІ ОСОБИ

У понеділок, 16 листопада, на підгірних ланах Західного Канзасу знову випала сприятлива для полювання погожа днина — на ясному небі весело сяяло сонце, і все довкола виблискувало, мов слюда. В минулі роки за такої погоди Енді Ергарт часто вирушав у цілоденні мисливські вилазки на ферму «Долина» до свого доброго приятеля Герба Клаттера. Здебільшого компанію йому складали ще троє Гербових близьких друзів — ветеринарний лікар Дж. Дейл, власник маслоробні Карл Майєрс і комерсант Еверетт Огберн. Усі вони, як і Ергарт, були визначні громадяни Гарден-Сіті.

Сьогодні ця четвірка давніх товаришів по полюванню знову вирушила в знайому дорогу, але зовсім не в мисливському гуморі, та й споряджена не по-мисливському:

з відрами, скребачками, щітками й великим кошем, ущерть напакованим ганчір'ям та сильнодіючими мийними засобами. На всіх була найгірша і найстаріша одіж. Річ у тім, що ці чотири чоловіки, керуючись своїм людським і християнським обов'язком, добровільно зголосилися опорядити декотрі з чотирнадцяти кімнат головного будинку на фермі «Долина» — саме ті, де четверо Клаттерів були вбиті, як значилось у свідоцтвах про смерть, *«невідомою особою чи особами»*.

Ергарт і його товариші їхали мовчки. Згодом один із них казав: «Просто несила було говорити. Якесь дивне відчуття: отак їхати туди, де нас завжди так радо зустрічали».

Цього разу їх зустрів вартовий на шосе, біля перепони, поставленої властями при в'їзді до ферми. Він махнув їм рукою, і вони проїхали ще півмилі тінястою алеєю, що вела до будинку Клаттерів. Там на них уже чекав з ключами Елфред Стоклейн — єдиний робітник, що постійно жив на фермі.

Насамперед вони спустилися до котельні, де недільного ранку знайдено містера Клаттера, що лежав горілиць на величезній матрацній коробці, вдягнений у смугасту піжаму. Прибравши там, вони перейшли до кімнати для ігор, де застрелено Кеньйона. Старезна канапа, яку Кеньйон колись полагодив, а Ненсі оздобила чохлами та вишитими подушками, являла собою залиту кров'ю руїну, і її, так само, як і матрацну коробку, належало спалити. Трохи згодом, перейшовши з підвалу на другий поверх, до кімнат, де вбито в ліжках Ненсі та її матір, прибиральники долучили до поживи для невблаганного вогню закривавлені простирадла, ковдри, матраци, килимки, великого плюшевого ведмедика.

Елфред Стоклейн, що підносив їм гарячу воду і взагалі допомагав чим міг, звичайно був чоловік неговіркий, але цього разу він мав що сказати. Він хотів, «щоб люди перестали ляпати язиками» й зрозуміли, як це він і його дружина, живучи за якусь сотню ярдів від будинку, не почули в ніч злочину «ані тобі звуку», ані найменшого відлуння рушничних пострілів.

— Шериф зі своїми хлопцями винюхали тут кожен закуток, то вони мають голову, *вони* враз дотямили, що й як. Цебто чому ми нічого не чули. По-перше, вітер. Вітер був західний, отож і відносив усі звуки в інший бік. А по-друге, ота стодола — вона ж якраз між будинком

і нашою хатиною. То вона й не дала тим звукам дійти до нас... А чи подумав хто з вас про таке? Адже той, хто це зробив, напевне *знав*, що ми нічого не почуємо. Інакше не наважився б він чотири рази бабахнути з рушниці серед ночі! Це ж треба бути божевільному... Ви, звісно, можете сказати, що він і був божевільний, коли вже пішов на таке. Але я собі міркую інакше: він усе досконально розрахував. Він *знав*. І я теж знаю дещо. Сьогодні ми із старою перебули тут останню ніч. Переїжджаємо в інше місце, ближче до шосе.

Вони працювали від полудня до смерку. Коли настав час палити речі, які вони одібрали, їх повантажили на ваговозик, і Стоклейн сів за кермо. Вони виїхали ген у поле на північ від будинку, на відкриту місцину, де панував один-єдиний колір — рудувато-жовтий колір листопадової стерні. Розвантаживши машину, поскладали докупи вишиті руками Ненсі подушки, постільну білизну, матраци, стару канапу. Стоклейн поплескав на ту купу гасом і запалив сірника...

*

Канзаське бюро розслідування (КБР), центр якого міститься в Топіці, має на службі дев'ятнадцять досвідчених агентів, розосереджених по всьому штату; до їхніх послуг вдаються щоразу, коли очевидно, що місцева влада неспроможна сама розплутати справу. Представником КБР у Гарден-Сіті, відповідальним за чималу частину Західного Канзасу, є сорокасемирічний уродженець цього штату, худорлявий і показний чоловік на ім'я Елвін Адамс Дьюї. Отож Ерл Робінсон, шериф округи Фінні, неодмінно мав запросити Ела Дьюї взяти на себе розслідування в справі Клаттерів. Неодмінно й цілком закономірно. Адже Дьюї від 1947 до 1955 року сам був шерифом цієї округи, а перед тим — спеціальним агентом ФБР (в 1940—1945 роках він служив у Нью-Орлеані, Сан-Антоніо, Денвері, Майямі й Сан-Франціско) і, отже, мав достатню кваліфікацію, щоб дати собі раду навіть і з такою складною справою, як убивство Клаттерів — начебто нічим не вмотивоване, без жодного видимого доказу. До того ж він був, як казав сам, «особисто зацікавлений» у цій справі.

— Ми з дружиною,— пояснював він,— дуже любили Герба й Бонні, щонеділі бачилися з ними в церкві, часто

бували у них, а вони у нас.— Потім додав: — Але якби я й не знав їх і не був з ними в добрих стосунках, то все одно почував би те саме. Бо мені траплялося бачити всякі страхіття, але з таким я зіткнувся вперше. І хоч би скільки часу це забрало, нехай і решту мого життя, я однаково дізнáюся, що сталось у будинку Клаттерів,— хто це зробив і чому.

До розслідування було залучено вісімнадцять чоловік, серед них трьох найкращих слідчих КБР — спеціальних агентів Гарольда Ная, Роя Черча й Кларенса Данца. Коли ця трійця прибула в Гарден-Сіті, Дьюї був дуже задоволений, що підібралася «така сильна команда».

— Нехай тепер дехто постережеться,— мовив він.

В понеділок удень Дьюї влаштував прес-конференцію.

— Я викладу вам самі факти, без будь-яких припущень,— сказав він журналістам.— Передусім треба пам'ятати, що ми маємо справу не з одним убивством, а з чотирма. І ми не знаємо, хто був головною мішенню. Основною жертвою. Це міг бути і Кеньйон, і Ненсі, і той чи той із батьків. Дехто каже, що це напевне містер Клаттер: йому ж, мовляв, і горло перерізали, і взагалі найжорстокіше повелися. Але це тільки припущення, а не факт. Було б добре, якби ми знали послідовність убивств, але медичний експерт не може цього сказати, він констатує лиш те, що Клаттери померли десь між одинадцятою і другою ночі.

Потім Дьюї відповів на запитання. Ні, жодну з жінок не згвалтовано... Ні, наскільки з'ясовано на сьогодні, з будинку нічого не вкрадено. Так, він вважає за «дивний збіг обставин» те, що містер Клаттер за вісім годин до смерті придбав сорокатисячний страхувальний поліс із подвійним відшкодуванням. Одначе він, Дьюї, «ладен закластися», що між цією діловою операцією і злочином немає ніякого зв'язку. Та й як можна таке припускати, коли єдиними матеріально зацікавленими тут особами були б старші дочки містера Клаттера — місіс Івенна Джарчо та міс Біверлі Клаттер?.. Так, сказав Дьюї репортерам, він має певну думку щодо того, чи був убивця сам чи їх було двоє, але не вважає за потрібне її розголошувати.

Насправді на той час Дьюї ще не мав певної думки з цього приводу. Він вагався між двома припущеннями, або, як він казав, «концепціями», і, намагаючись відтворити картину злочину, виходив і з «одноосібної», і з

«двоосібної» концепцій. Згідно з першою, вбивця мав бути добрим знайомим Клаттерів або принаймні мати більшменш детальні відомості про будинок та його мешканців: зокрема, знати, що надвірні двері дуже рідко замикалися на ніч; що містер Клаттер ночував сам у хазяйській спальні на першому поверсі; що місіс Клаттер і діти займали окремі кімнати нагорі. На думку Дьюї, він підійшов до будинку пішки, десь близько півночі. У вікнах не світилося, Клаттери спали. Що ж до Тедді, їхнього двірського собаки, то хто ж не знає, що він боїться рушниць. Отож, забачивши в руках чужинця зброю, він, певне, заскавулів і поповз геть. Зайшовши в будинок, убивця насамперед вивів з ладу телефони,— один у кабінеті господаря, другий у кухні,— а тоді вже пішов до великої спальні й збудив містера Клаттера. Перед лицем зброї містер Клаттер мусив коритись незваному гостеві й пішов з ним нагору, де вони збудили решту сім'ї. Потім убивця дав містерові Клаттеру шнур та пластир, і той зв'язав дружину й заліпив їй рот, зв'язав дочку (у неї єдиної, не знати чому, рот не був заліплений) і поприв'язував їх до ліжок. Далі батько з сином під дулом рушниці спустилися в підвал, і там містер Клаттер був примушений заліпити рот Кеньйонові й прив'язати його до канапи. А його самого вбивця завів у котельню, вдарив по голові, заліпив йому рот пластиром і зв'язав руки й ноги. Здобувши в такий спосіб свободу дій, убивця перестріляв їх по черзі, не забуваючи щоразу підібрати порожню гільзу. А коли покінчив з усіма, то вимкнув скрізь світло й подався геть.

Можливо, що все було саме так, цілком *можливо*. Але Дьюї мав сумніви.

— Коли б Ґерб знав, що його сім'я в небезпеці, в смертельній небезпеці, він бився б, як лев. А він же був не дурний, та й сили йому не бракувало. І Кеньйон був здоровий, кремезний хлопчина, ще й здоровіший за батька. Отож важко собі уявити, щоб один чоловік, нехай і озброєний, міг здолати їх обох. Тим більше, що всіх чотирьох, як видно, зв'язано однією рукою, бо вузол скрізь той самий.

Дьюї, як і більшість його колег, віддавав перевагу другій гіпотезі, котра багато в чому повторювала першу, з тією лиш істотною різницею, що вбивця був не сам, а мав спільника, який допомагав йому приборкати Клаттерів, позатуляти їм роти й позв'язувати їх. Але й це припу-

щення мало свої вади. У Дьюї, приміром, не вкладалося в голові, як два чоловіки «могли водночас дійти граничного ступеня люті, люті просто патологічної, без чого неможливо вчинити такий злочин».

Ось як він пояснював цю свою думку:

— Припустімо, що вбивця добре знав Клаттерів, що він сам із тутешніх... Припустімо, що це звичайний собі чоловік, окрім хіба того, що він дихав лютню, безтямною злобою проти Клаттерів або ж проти когось одного з них... Але де він міг знайти собі помічника, який настільки втратив глузд, що пристав до нього? Оце вже ніяк не в'яжеться. Суперечить здоровому глуздові. А втім, як сказати щиру правду, то нічого тут не в'яжеться.

Після прес-конференції Дьюї пішов до кабінету — кімнати, яку тимчасово надав йому шериф у своїй конторі. Там стояв письмовий стіл і два простих стільці. На столі лежали речі, що, як сподівався Дьюї, колись мали стати предметними доказами в суді: лейкопластир та шнур, зняті з жертв і тепер укладені в пластикові пакети (у розкритті злочину на них не покладалось особливих надій — і те, й' те можна було придбати в першій-ліпшій крамниці по всіх Сполучених Штатах); зо два десятки збільшених глянсуватих фотознімків, зроблених фотографом з поліції на місці злочину,— розтрощений череп містера Клаттера, спотворене обличчя його сина, зв'язані руки Ненсі, закляклі мертві очі матері й таке інше. В наступні дні Дьюї просидів чимало годин над цими фотографіями, сподіваючись «раптом щось побачити», виявити якусь непомічену важливу деталь.

— Це як оті мальовані загадки, де питається: «Скільки тварин ви можете знайти на цьому малюнку?» От і я ніби розгадую таку загадку. Намагаюся знайти прихованих тварин. Я відчуваю, що вони тут є... аби тільки мені їх добачити.

І справді, одна з фотографій — то було зняте зблизька тіло містера Клаттера на матрацній коробці — вже дала важливе відкриття: сліди запорошених підошов з ромбічним рифленням. Ці відбитки, не видимі неозброєному оку, напрочуд чітко зафіксувалися на плівці під сліпучим сяйвом фотолампи. Разом з іншим слідом, знайденим на тій самій коробці,— виразним кривавим відбитком підошви з двома круглими вічками,— вони становили єдині «поважні докази», на які могло послатися слідство. Могло,

але не посилалося, бо Дьюї та його «команда» визнали за краще тримати їх у таємниці.

Серед інших речей на столі Дьюї лежав і щоденник Ненсі Клаттер. Раніше він тільки перебіг очима записи, а тепер узявся уважно читати їх один по одному. Вони починались того дня, коли Ненсі минуло тринадцять, і уривалися десь за два місяці перед її сімнадцятиліттям. То був невигадливий життєпис досить розвиненої дитини, що кохалася в тваринах, любила читати, куховарити, шити, танцювати, їздити верхи. Чиста душею, славна дівчина, загальна улюбленица, вона вважала забавним «трохи пофліртувати», одначе «серйозно, по-справжньому любила тільки Боббі». Дьюї почав читати з останнього запису: «Приходила Джоліна К., і я навчила її пекти пиріг з вишнями. Репетирувала з Роксі. Увечері був Боббі, дивилися телевізор. Поїхав об одинадцятій».

Молодий Рапп, остання відома слідству особа, що бачила Клаттерів живих, уже був піддапий детальному допитові, і хоч він цілком вірогідно розказав, як провів той «звичайний собі вечір» в їхньому домі, йому призначили повторний допит, із застосуванням «детектора брехні». Було очевидно, що поліція все-таки ще тримає його під підозрою. Сам Дьюї не вірив, що хлопець «хоч якимсь краєм» причетний до злочину, проте на початку розслідування Боббі був єдиною особою, якій можна було приписати хоч найменший мотив до вбивства. У своєму щоденнику Ненсі раз по раз згадувала про обставини, що нібито, могли його спричинити: про наполегливі батькові умовляння «розірвати з Боббі», «не так часто з ним бачитись», про його застереження, що Клаттери, мовляв, методисти, а Раппи католики і, отже, для Ненсі з Боббі немає ніякої надії колись одружитися. Та запис, що ним найдужче сушив собі голову Дьюї, не мав відношення до тих релігійних матерій. У ньому йшлося про... кошеня, а саме — про загадкову смерть улюбленця Ненсі, Пупсика, котрого, як свідчив цей запис, зроблений за два тижні до її власної смерті, вона «знайшла неживого в стодолі» й мала підозру (хоча й не пояснювала чому), що його отруєно. «Бідолашний Пупсик. Я поховала його в затишній місцинці». Прочитавши це, Дьюї відчув, що тут «пахне неабияким відкриттям». Якщо кота й справді отруєно, то чи не був цей захід невеличкою лиховісною прелюдією до майбутнього вбивства? І він поклав собі будь-що знайти оту «затишну місцинку», навіть якби

для цього довелося винишпорити всю територію ферми «Долина».

Тим часом як Дьюї вивчав щоденник, його головні помічники, агенти Черч, Данц і Най, никали по околиці, заходячи в розмови, як висловився Данц, «із кожним, хто міг що-небудь нам сказати»: з викладачами Голкомбської школи, де Ненсі й Кеньйон були в числі найкращих учнів; з людьми, що працювали сезонно на фермі «Долина» (навесні та влітку їх кількість іноді сягала вісімнадцяти чоловік, але о цій надзимовій порі лишилися тільки Джералд Ван-Фліт, троє найманих робітників і містер Гелм); із знайомими Клаттерів, з їхніми сусідами й, певна річ, із родичами. На похорон, що мав відбутися в середу вранці, їх з'їхалося, зблизька й здалека, щось із двадцять чоловік.

Наймолодшому в групі КБР, Гарольдові Наю — невеличкому на зріст гарячкуватому чоловікові тридцяти чотирьох років, з бистрими недовірливими очима й гострим носом та підборіддям і не менш гострим розумом,— дісталось, як він сам казав, «достобіса делікатне завдання»: опитати родичів небіжчиків.

— І тобі самому це тяжко, і їм тяжко. Адже коли йдеться про вбивство, то де вже тут зважати на чуже горе, якісь там сімейні таємниці чи особисті почуття. Ти повинен ставити запитання. А деякі з них боляче ранять... Я ж мав розвідати інтимні сторони життя. Мені здавалося, що за всім цим може ховатися ще одна жінка — як то кажуть, «трикутник». Посудіть самі: містер Клаттер був ще досить молодий, цілком здоровий чоловік, а дружина його — наполовину інвалід, вона й спала в окремій кімнаті...

Та жоден з тих, кого опитав Най, хоч які він ставив хитрі запитання, не сказав нічого такого, що могло б стати в пригоді. Навіть дві старші дочки містера Клаттера не могли й уявити собі причини злочину. Словом, Най упевнився лиш в одному: з усіх людей у світі найменше підстав стати жертвами вбивства мали саме Клаттери.

На кінець дня, коли всі три агенти зібрались на нараду в кабінеті Дьюї, виявилося, що Данцові й Черчу пощастило куди більше, ніж Наю, або Братчикові, як звуть його колеги. (У КБР взагалі полюбляють давати прізвиська. Так, Данца там охрестили Старим, і то зовсім незаслужено, бо цьому огрядному, але прудконогому

чолов'язі з широким котячим обличчям ще немає п'ятдесяти; а шістдесятирічного, чи десь близько того, рожевощокого Черча, що, незважаючи на свій професорський вигляд, відомий серед колег як «міцний горішок» і «найперший дока в Канзасі», прозивають Кучерявим — з огляду на його величезну лисину). Провадячи розпити, обидва вони натрапили на «перспективні нитки».

Данц розповів про батька й сина, яких ми назвемо тут Джоном-старшим і Джоном-молодшим. За кілька років перед тим Джон-старший мав з містером Клаттером якусь невеличку справу й лишився дуже невдоволений її наслідками, вважаючи, що Клаттер «пошив його в дурні». Останнім часом Джон-старший і його син частенько «заглядали в пляшку», а Джон-молодший навіть став завсідником тюремної камери як невиправний п'яниця. Одного нещасливого дня батько й син, розпалені горілкою, заявилися до Клаттерової садиби з наміром «побалакати з Гербом навпростець». Та цьому намірові не судилося справдитись, бо містер Клаттер, запеклий ворог пияцтва й п'яниць, схопив рушницю і виставив їх із своїх володінь. Джони не забули йому тієї негостинної зустрічі, й не далі як місяць тому Джон-старший сказав одному приятелеві: «Щоразу, як подумаю про цього негідника, аж руки в мене сіпаються — так хочеться його придушити».

Черчева «нитка» була приблизно такого ж характеру. Він теж дізнався про особу, відому своїм ворожим ставленням до містера Клаттера,— про якогось Сміта (це не справжнє його прізвище), що забрав собі в голову, ніби господар ферми «Долина» застрелив його, Смітового, хорта. Черч оглянув Смітову ферму й побачив у стодолі мотузку, прив'язану до сволока таким самим вузлом, яким було зв'язано Клаттерів.

— Можливо, один із цих варіантів — саме те, що нам потрібно,— сказав Дьюї.— Особиста ворожість, непогамовна злоба...

— Якщо це все-таки не пограбування,— докинув Най, хоч цей мотив після тривалого обговорення було майже виключено. Проти нього висувалося чимало вагомих аргументів, а найголовніший — що нелюбов містера Клаттера до готівки була добре відома по всій околиці. До того ж, якщо припустити пограбування, то чому злочинець не забрав коштовностей, що були на місіс Клаттер: золотої обручки й перстенця з діамантом?

І все ж Най стояв на своєму:

— Уся обстановка вказує на пограбування. Пригадуєте Клаттерів портфелик? Хтось покинув його розкритим на ліжку — *не думаю*, що сам господар... А гаманець Ненсі? Він лежав на підлозі в кухні. Як він там опинився? А те, що в домі не було ані цента? О, пробачте — два долари. Ми знайшли їх у конверті на письмовому столі Ненсі... Тим часом ми *знаємо*, що тільки напередодні Клаттер узяв по чеку шістдесят доларів. Ми прикинули, що з них мало залишитись принаймні п'ятдесят. От деякі й кажуть: «Ніхто не став би вбивати чотирьох чоловік за якісь там півсотні». І ще таке: «Авжеж, можливо, вбивця й узяв гроші, але тільки з тим, щоб замилити нам очі, навести на думку, ніби його метою було пограбування». Не знаю, не знаю...

Коли надворі посутеніло, Дьюї на хвилину перервав нараду, щоб подзвонити додому й попередити дружину, Мері, що вечеряти він не прийде.

— Так, Елвіне, гаразд,— сказала вона, але Дьюї дочув у її голосі незвичну тривогу. Елвін і Мері були одружені вже сімнадцять років, мали двох хлопчиків, і Мері, колишня стенографістка КБР, з якою він познайомився, живучи в Новому Орлеані, завжди співчутливо ставилася до його нелегкої служби з її безладним розпорядком та несподіваними телефонними викликами в хтозна-яку далечінь.

— Щось сталося? — запитав він.

— Ні-ні, нічого,— заспокоїла його Мері.— Тільки, коли вернешся, подзвони біля дверей. Я поміняла всі замки.

Тепер він зрозумів, у чому річ.

— Не тривожся, люба. Замкни двері й засвіти лампочку над ганком.

Коли він поклав трубку, хтось запитав:

— Що таке? Мері боїться?

— Еге ж, хай йому абищо,— відказав Дьюї.— І вона, і всі кругом.

*

Проте боялися не всі. І вже, певна річ, аж ніяк не голкомбська поштмейстерка, безстрашна вдовиця місіс Мертл Клер, що зневажливо казала про своїх земляків:

— Страхополохи нещасні. Сидять ночами, тремтять, очі склепити бояться. А от я собі сплю спокійно,— хвалилась вона.— Нехай хто спробує утнути мені якусь штуку.

(Через одинадцять місяців група озброєних бандитів у масках спіймала її на слові: вони вдерлися на пошту й полегшили касу цієї достойної жінки на дев'ятсот п'ятдесят доларів).

Як звичайно, погляди місіс Клер не збігалися з думкою більшості її земляків.

— Тепер тут у нас величезний попит на замки та засувки,— казав власник господарчої крамниці в Гарден-Сіті.— Люди не дуже додивляються, що беруть,— їм аби лиш *замикало*.

Та, зрештою, наполохана уява відчиняє будь-які двері: досить повернути ключ — і страхіття вже ось воно. У вівторок на світанку мисливці з Колорадо, проїжджаючи машиною через Голкомб (вони прибули здалека й не знали про нещастя, що сталось у містечку), дуже здивувалися, коли побачили у вікнах світло,— майже в кожному вікні, в кожному будинку,— і вдягнених людей, цілі сім'ї, що просиділи всю ніч без сну, нашорошивши вуха. Чого вони боялися? «Це може статися знову»,— така була, з деякими відмінностями, звичайна відповідь.

А втім, одна жінка, шкільна вчителька, зауважила:

— Ніхто б так не боявся, коли б це спіткало когось іншого, тільки не Клаттерів. Не таку взірцеву для всіх сім'ю, не таку безбідну та міцну. Адже в ній уособлювалося все, що по-справжньому цінують і поважають тутешні люди. І раптом отаке лихо — це ж для них наче кінець світу. Тепер, мовляв, і жити ні до чого. По-моєму, люди не так налякані, як пригнічені.

Та була ще одна причина — найпростіша і найлиховісніша. Усі ці донедавна добрі сусіди та знайомі раптом пройнялися недовірою одне до одного. І то не дивно: адже вони вважали, що вбивця десь тут, серед них, і геть усі поділяли думку брата небіжчика, Артура Клаттера, що, розмовляючи 17 листопада з журналістами у вестибюлі готелю в Гарден-Сіті, заявив:

— Б'юсь об заклад: хто б це не зробив, він перебуває зараз не далі як за десять миль від місця, де ми з вами стоїмо.

*

Десь миль за чотириста на схід від того місця, де стояв тоді Артур Клаттер, два молодики сиділи собі в окремій кабіні ресторанчика «Орел» у Канзас-Сіті. Один з них,

вузьколиций, з витатуйованою на правій руці синьою кішкою, швидко поглинув кілька сандвічів з курятиною і тепер їв очима страву товариша: незайманий біфштекс по-гамбурзькому й склянку пива, в якому розчинялися три таблетки аспірину.

— Перрі, дитинко,— мовив Дік,— ти ж не їси біфштекса. То я заберу його.

Перрі штовхнув тарілку через стіл.

— А чорт! Ти можеш хоч трохи помовчати?

— А ти б не читав сто разів те саме.

Ішлося про статтю на першій сторінці канзаської «Стар» від 17 листопада під заголовком: *«У справі про вбивство чотирьох замало доказів»*. Стаття доповнювала опубліковане напередодні повідомлення про вбивство й закінчувалась так:

«Перед слідством стоїть складне завдання: знайти вбивцю або вбивць, чия вправність настільки ж очевидна, наскільки незбагненні мотиви вбивства. Як відомо, цей убивця або вбивці:

завбачливо перерізали проводи обох наявних у будинку телефонів;

майстерно позв'язували свої жертви й позаліплювали їм роти, причому в будинку не виявлено жодних слідів боротьби;

не залишили по собі ніяких доказів, ніяких ознак того, що вони чогось шукали,— за винятком хіба портфелика м-ра Клаттера;

застрелили чотирьох чоловік у різних приміщеннях будинку й спокійно підібрали порожні гільзи;

з'явилися й зникли, ніким не помічені, хоч були, як видно, озброєні;

діяли без будь-яких видимих мотивів, коли не вважати невдалої спроби пограбування, якої слідство до уваги не бере».

— «Цей убивця або вбивці...» — вголос прочитав Перрі.— Неправильно з погляду граматики. Треба: «цей убивця або *ці* вбивці».— Сьорбаючи присмачене аспірином пиво, він провадив далі: — Та хоч як воно є, а я їм не вірю. І ти теж не віриш. Признайся, Діку, тільки чесно. Адже ти не віриш цим брехням, ніби їм бракує доказів?

Учора, прочитавши газети, Перрі вже питав про це, і Дік гадав, що його відповідь поклала край розмові на цю тему («Поміркуй сам,— сказав він.— Та якби тим

ковбоям стало розуму щось запідозрити, ми б почули тупотіння їхніх коней за сотню миль»). Тож тепер, коли Перрі знову завів своєї, він навіть не мав сили заперечувати — так йому набридло все те слухати.

— Я завжди передчуваю такі штуки,— не вгавав Перрі.— Через те й досі живий. Пам'ятаєш Віллі Джея? Він казав, що я вроджений медіум, а він на цих речах добре знався. Казав, що в мене високорозвинене інтуїтивне чуття. Так, наче в мені радіолокатор, і я бачу все раніше, ніж його стає видно. Передчуваю майбутні події. Ось візьмімо хоч би випадок з моїм братом Джіммі та його дружиною. Вони безтямно кохали одне одного, але він був страшенно ревнивий і весь час підозрював її в зрадах. Ну, вона терпіла, терпіла, а тоді взяла та й застрелилась, а другого дня й Джіммі пустив собі кулю в голову. Це сталося в сорок дев'ятому році, я був тоді з батьком на Алясці, недалеко від Серкл-Сіті. Отож я й сказав батькові: «Джіммі помер». А за тиждень ми одержали листа. Їй-богу, правда. А то ще раз у Японії я допомагав навантажувати пароплав і сів на хвилинку перепочити. Аж раптом якийсь внутрішній голос мені каже: «Тікай!» Я враз відскочив футів, мабуть, на десять, і тут-таки на самісіньке те місце, де я сидів, бебехнула не менш як тонна вантажу. Я можу навести тобі ще сотню прикладів. Мені байдуже, віриш ти чи ні. Ось, приміром, перед тим як мені розбитися на мотоциклі, я бачив усе це в уяві: дощ, слизьку дорогу й себе на тій дорозі, закривавленого, з перебитими ногами. Отаке зі мною і тепер. Якесь *передчуття*. Щось підказує мені, що це пастка.— Він постукав пальцями по газеті.— Забагато *недомовок*.

Дік узяв собі ще один біфштекс. Останніми днями він весь час відчував такий голод, що його було не вгамувати ні трьома біфштексами, ні десятком шоколадних батончиків, ні фунтом цукерок. А Перрі, навпаки, зовсім утратив апетит і жив на самому пиві з аспірином та сигаретах.

— Ясна річ, ти просто перепудився,— сказав Дік.— Дарма, дитинко. Годі пускати бульки. Нам добре повелося. Все вийшло пречудово.

— Мені дивно таке чути, зважаючи на всі наші обставини,— мовив Перрі незворушним тоном, що тільки підкреслював лиховісне значення його слів.

Та Дік проковтнув це зауваження, навіть усміхнувся добре розрахованою показною усмішкою. «Ось який я хороший хлопець,— неначе говорила та усмішка.— І з виду приємний, і нелукавий, і зичливий. Ви можете сміливо мені довіритись».

— Ну що ж,— озвався він.— Можливо, не всі мої відомості були точні.

— Здорово сказано!

— Але загалом усе вийшло чудово. Комар носа не підточить. Усе шито й крито. Жодного доказу.

— А от я знаю один.— Перрі зайшов надто далеко, отож і випалив не спиняючись: — Його звуть Флойд, чи не так?

То був удар нижче пояса, але Дік заслужив на нього. Його самовпевненість не знала упину, мов той паперовий змій, доки не потягти його донизу. І все ж Перрі з деякою осторогою побачив ознаки люті, що спотворили Дікове обличчя: одвислу щелепу й нижню губу, бульбашки піни в кутиках рота. Ну що ж, коли дійде до бійки, він, Перрі, здужає постояти за себе. Малий на зріст, на кілька дюймів менший за Діка, і не дуже стійкий на своїх кущих покалічених ногах, він був, проте, важчий, масивніший, а руками міг би задушити ведмедя. Проте заводити бійку, щоб довести свою силу, йому аж ніяк не хотілось. Подобається йому Дік чи ні (Перрі не міг сказати, що зовсім не подобається, хоч раніше був прихильніший до Діка й більше поважав його), а розлучатись їм тепер небезпечно — це ж ясно як день. Обидва були згодні щодо цього, і Дік якось навіть сказав:

— Коли вже нас мають злапати, то краще разом. Тоді ми зможемо говорити в одне. Нехай тільки спробують зловити нас на «зізнанні».

До того ж, якщо він, Перрі, розірве з Діком, це означатиме кінець усіх тих принадних планів, які він, незважаючи на останні невдачі, й досі плекав у душі: вирушити разом на пошуки затонулих скарбів, оселитися десь на островах чи на південному узбережжі.

Нарешті Дік обізвався:

— А, ти про містера Веллза! — Він узяв зі столу виделку.— Було б непогано, якби мене знову застукали з чеками. Зовсім непогано. Щоб знову туди потрапити.— Виделка встромилася в стіл.— Я б його отак, голубе, в самісіньке серце.

— Я ж не кажу, що він нас продасть,— мовив Перрі.

Тепер, коли Діків гнів поминув його й перекинувся на інше, він ладен був і поступитись.— Побоїться.

— Авжеж,— погодився Дік.— Напевне побоїться.

Просто диво, як швидко змінювався в Діка настрій: з його обличчя вмить збіг лиховісний вираз люті й удаваної хоробрості.

— А про ті твої передчуття,— мовив він,— ти мені ось що скажи: коли ти так добре знав, що маєш розбитися, то чого ж їхав далі? Треба було злізти з мотоцикла — й нічого б з тобою не сталося. Хіба не так?

Перрі й сам не раз про це думав. Йому здавалося, що він знайшов відповідь, і хоч вона була цілком проста, але водночас якась ніби туманна.

— Ні. Бо коли вже щось має статися, ти можеш тільки сподіватись, що воно не станеться. Або навпаки — це вже як до чого. Поки ти живий, тебе завжди щось чекає, та навіть коли воно лихе й ти про це знаєш — що ти можеш вдіяти? Життя не зупиниш. Це як у моєму сні. Мені змалку часто сниться один сон. Ніби я в Африці, у джунглях. Продираюся крізь хащі до великого дерева, що стоїть зовсім окремо. І такий від нього поганий дух, від того дерева, що просто страх. Мене аж нудить від його смороду. Зате на вигляд воно прекрасне — з голубим листям, усе обвішане діамантами. І кожен діамант завбільшки з апельсин. Тому я й пнуся туди — хочу назбирати повен кіш діамантів. Але я знаю, що тільки-но я добудуся до дерева, як на мене ту ж мить звалиться змій, такий величезний полоз. Цей гладенний гад живе серед гілля й стереже діаманти. Зверни увагу, я знаю все це наперед. До того ж, хоч убий, не вмію боротись із зміями. Але я собі міркую: «Ет, дарма, спробую!» Бо я все-таки дужче хочу діамантів, аніж боюся змія. Отож я хапаю рукою один діамант, тягну його до себе, і тут полоз нападає на мене. Ми починаємо боротись, але він, гад, слизький, і я не можу його вдержати. А він починає мене душити, і вже чутно, як тріщать мої кістки. А далі — мене аж піт проймає, як згадаю... Розумієш, він починає мене ковтати. Спочатку ноги. Так ото, наче затягає в трясовину...

Перрі затнувся. Йому впало в око, що Дік колупає виделкою під нігтями, не виявляючи ніякого інтересу до його сну.

— Ну то й що? — мовив Дік.— Він проковтнув тебе? Чи як?

— Та пусте. Це не має значення.

Насправді це мало значення, ще й яке! Кінець був дуже важливий, і Перрі чимало ним тішився. Одного разу він розповів про свій сон Віллі Джеєві й описав йому отого велетенського птаха — «щось ніби жовтий папуга». Звісна річ, Віллі Джей був зовсім інша людина — тонкого душевного складу, «святий». Він усе зрозумів. А Дік? Дік міг би й засміятися. А цього Перрі не зніс би: щоб хтось насміхався з папуги, який уперше явився йому вві сні років у сім. Оточений ненавистю і сповнений ненависті хлопчик-покруч, він жив тоді в сирітському притулку під наглядом суворих черниць, що жорстоко били його за обмочені простирадла. Одну таку розправу він запам'ятав на все життя. («Вона розбуркала мене. У неї був ліхтарик, ото ним вона й почала мене молотити. Била й била, аж поки ліхтарик зламався й погас, а тоді й далі била в темряві»). Саме тоді й приснився йому отой папуга — «більший за самого господа бога й жовтий, як соняшник», ангел-охоронець, що повидзьобував очі черницям, а тоді повбивав їх, хоч як вони «благали милосердя». Потім він обережно підняв Перрі, пригорнув до себе й поніс у рай.

Минали роки, й птах рятував його від усе нових і нових мук: на зміну черницям прийшли старші хлопці, батько, зрадлива дівчина, сержант у війську, але папуга, цей крилатий месник, не полишав Перрі. Отож і полоз, охоронець діамантового дерева, так і не міг його зжерти, бо його самого щоразу пожирав той птах. А потім — оте благословенне вознесіння! Вознесіння в рай, що являвся йому в двох подобах: одна з них була суто «чуттєва», коли Перрі почував себе могутнім, наділеним безмежною перевагою над іншими, а друга — цілком зрима.

— Наче десь у кіно. Та, мабуть, там я колись таке й бачив, у кіно, ото й запам'яталося. Бо де б іще я міг побачити такий сад? З білими мармуровими сходами. З фонтанами. А як спуститися в кінець того саду — видно океан. Колосальне видовище! Чисто як на Каліфорнійському узбережжі. Та найпривабливіше, що там було, це довженний стіл. Ти й уявити собі не можеш усього того їства. Устриці... Смажені індички... Сосиски... А садовини всякої, то вистачило б на мільйон великих ваз. І все те — розумієш, геть усе — *безкоштовно*. Цебто я можу не боятися й брати все, що очі бачать. Можу

їсти донесхочу, і за це не треба платити ані цента. Через те я й знаю, що я в раю.

— А от я людина нормальна,— обізвався Дік.— Мені сняться тільки блондиночки. До речі, а ти чув, яке страхіття наснилося козі?..

Такий уже був Дік. Про що б не зайшла мова, він завжди мав напохваті якийсь соромітний анекдот. Але розповідав він добре, тож Перрі, хоча й любив показати себе цнотливим, і цього разу мимоволі засміявся.

*

Згадуючи про Ненсі Клаттер та їхню дружбу, Сьюзен Кідвелл розповідала:

— Ми були наче сестри. Принаймні таке відчуття мала я: немовби вона мені сестра. Перші кілька днів, як це сталося, я навіть не могла ходити до школи. Тільки вже після похорону пішла. І Боббі Рапп так само. У ті дні ми майже весь час були разом. Він хороший хлопець, у нього добре серце, але йому ніколи ще не випадало зазнати якогось страшного лиха. Скажімо, втратити близьку людину. А тут іще до всього отой допит з «детектором брехні». Він, звісно, не ремствував, бо розумів, що поліція має робити своє діло. Мені, бачте, траплялося звідати горя, а от йому — ніколи, тож для нього було тяжко дізнатися, що життя — це не тільки гра в баскетбол.

Здебільшого ми з Боббі в ті дні все їздили його стареньким фордиком — просто так, катались по шосе. До аеропорту й назад. А то часом спинялись біля придорожнього кафе, брали кока-колу й сиділи собі в машині, слухаючи радіо. Приймач був весь час увімкнений, бо ми самі не мали чого казати одне одному. Лише вряди-годи Боббі прохоплювався кількома словами про те, як він любив Ненсі і що тепер йому нікóли й дивитись не схочеться на якусь іншу дівчину. Ну, а я була певна, що Ненсі цього не схвалила б, отож так йому й казала. Ще пригадую, як ми поїхали до річки,— здається, це було в понеділок. Спинилися на мосту. Звідти добре видно будинок Клаттерів. І садок містера Клаттера, і лан, що тягнеться в далечінь. Ген оддалік серед поля горіло вогнище: то спалювали речі, винесені з будинку. Куди не кинь оком, скрізь щось нагадувало про лихо. На березі річки ми побачили людей з сітями й баграми, але то були не

рибалки. Боббі сказав, що вони шукають зброю: ножа, рушницю...

Ненсі любила річку. Літніми вечорами ми часто їздили туди на їхній Бейб — на отій гладкій старій конячині. На березі не спинялись, а заїжджали просто у воду. Потім Бейб бродила собі по мілкому, а ми грали на флейтах і співали. Тішилися прохолодою... От я все думаю: що тепер з нею буде? З Бейб. Кеньйонового собаку Тедді взяла одна жінка з Гарден-Сіті. А він утік і прибіг назад до Голкомба. То вона знову приїхала й забрала його. Кошеня Ненсі, Жевжика, взяла я. А от Бейб... Мабуть, її продадуть. Уявляю собі, як розсердилася б Ненсі, як *сварилася б...*

А іншим разом, напередодні похорону, ми з Боббі сиділи обіч залізниці. Сиділи й дивилися, як проминають поїзди. Якесь на нас найшло заціпеніння, мов на тих овець у сніговій. Аж раптом Боббі прочнувся й каже: «Треба б піти провідати Ненсі, ми повинні бути з нею».

І ми поїхали до Гарден-Сіті. До похоронного бюро, воно на Головній вулиці. Здається, з нами був ще менший брат Боббі. Атож, таки був. Бо я пригадую, ми заїхали по нього до школи. Він ще сказав, що наступного дня уроків не буде, щоб усі голкомбські школярі могли піти на похорон. Потім став розповідати нам, що кажуть у школі. Мовляв, усі певні, що це діло рук «найманого вбивці». Мені й слухати його не хотілося. Поголоски, чутки — Ненсі так цього не любила... Та й чи не однаково мені, хто це зробив? Якось не має воно для мене великого значення. Мою подругу вбито. І навіть якщо я знатиму, хто вбивця, її все одно не вернеш. А щось інше хіба важить?..

Спочатку нас не хотіли пускати. Це вже там, у похоронному бюро. Сказали, «до Клаттерів нікому не можна, крім родичів». Але Боббі не відступався, і зрештою хазяїн бюро — він знав Боббі й, мабуть, пожалів його — сказав: «Гаразд, заходьте, тільки щоб тихо». Ой, краще б нам туди не заходити...

...Чотири труни зайняли весь невеликий хол похоронного бюро, вщерть заповнений квітами. До початку похорону на труни мали накласти віка, і то цілком слушно, бо, незважаючи на всі зусилля хоч якось поліпшити вигляд жертв, враження вони справляли моторошне. Ненсі лежала в своїй червоній вельветовій сукні, її брат — у яскравій картатій сорочці; батьків убрали більш строго:

містера Клаттера — в темно-синій фланелевий костюм, його дружину — в такого ж кольору крепову сукню. Особливо страшні в усій цій картині були голови небіжчиків, цілком обгорнені ватою,— наче розпухлі кокони, удвічі більші за дитячу повітряну кулю. Вата була чимось обприскана, мов штучний сніг на новорічній ялинці.

Сьюзен одразу ж подалася геть.

— Я вийшла надвір і сіла чекати на Боббі в машині,— згадувала вона.— На другому боці вулиці якийсь чоловік згрібав листя. От я і втупила в нього очі. Боялася їх заплющити, бо відчувала: як заплющу, то зразу зомлію. Так і сиділа, й весь час дивилася, як він згрібав те листя, а тоді почав його палити. Дивилася, але майже не бачила його, бо перед очима в мене все стояла ота сукня. Я ж так добре її знала! Ми разом з Ненсі добирали матерію. Вона сама придумала фасон і сама її пошила. Пригадую, як вона хвилювалася, коли вперше її надягла. На якусь вечірку... Я тільки й бачила отой червоний вельвет. І в ньому Ненсі. Вона танцювала...

*

Канзаська «Стар» надрукувала великий звіт про похорон Клаттерів, але Перрі побачив той номер газети лише на третій день. Лежачи на ліжку в номері готелю, він навіть не те щоб читав, а ковзав очима по рядках, а деякі абзаци й зовсім пропускав.

«На заупокійну відправу по чотирьох жертвах злочину зібралося не менш як тисяча чоловік. Таке велике скупчення людей спостерігалось тут уперше за п'ять років існування методистської церкви... Цього не по сезону теплого дня понад шістсот чоловік прийшли на кладовище Веллі-В'ю, що на північній околиці Гарден-Сіті. Там, біля свіжовикопаної могили, вони звернули до бога свої молитви. Їхні притишені голоси, що зливалися в суцільний низький гул, було чути по всьому кладовищу...»

Тисяча чоловік! Перрі був вражений. Цікаво, скільки ж це коштував такий похорон?.. З голови в нього все не йшла думка про гроші, хоч уже й не така дошкульна, як уранці, коли він прокинувся, не маючи в кишені «ані мізерного цента». Та тепер, завдяки Дікові, їхні справи повернули на краще. Тепер вони мали «нічогенький гріш» — цілком досить, щоб добутися до Мексіки.

Ну й Дік! Ото вже штукар, ото пройда. Еге ж, тут треба віддати йому належне. Просто віри не йметься, як він уміє «напускати туману». Скажімо, отому продавцеві з крамниці готового одягу в Канзас-Сіті, яку Дік вирішив «обробити» для початку. Сам Перрі ніколи не пробував «виписувати чеки». Він первувався, але Дік сказав йому:

— Від тебе мені треба лиш одного: щоб ти стояв поруч. Не смійся й не дивуйся, що б я не плів. Це така музика, де треба грати на слух.

Як на таку гру, слух у Діка виявився чудовий. Він легко впурхнув у крамницю й весело заговорив до продавця:

— Знайомтеся — мій приятель. Надумав женитись. А я в нього за дружка. Допомагаю спорядитися до весілля. Придбати, так би мовити, посаг, ха-ха-ха!..

Продавець «ковтнув принаду», і за хвилину Перрі, вилізши із своїх грубих джинсів, уже приміряв похмурий темний костюм, що його продавець визнав за «найбільш відповідний до шлюбу». Зауваживши, що статура покупця не дуже пропорційна, він додав:

— Боюся, в нас не знайдеться нічого, що підійшло б без переробки.

— Ет, дарма,— відказав Дік.— До весілля ще цілий тиждень.

Розв'язавши це питання, вони відібрали добру паку різноколірних піджаків та штанів, що, на Дікову думку, мали пасувати для «медового місяця на Флориді».

— Знаєте, де Ідеп-Рок? — спитав він продавця.— Це на узбережжі біля Майямі. Номер у готелі вже замовлено. Подарунок від її батьків — два тижні по сорок доларів за день. Що ви на це скажете? Отакий собі курдупель, а дівчинку підчепив дай боже — й при тілі, й при статках. А гожим хлопцям, як оце ми з вами...

Продавець подав йому рахунок. Дік поліз до кишені, та раптом нахмурився, клацнув пальцями й сказав:

— А чорт! Забув гаманця.

Перрі подумав, що такою грубою роботою не введеш в оману й «дурнуватого негра». Та продавець, як видно, міркував інакше. Він приніс чековий бланк, і, коли Дік заповнив його, написавши суму на вісімдесят доларів більшу, ніж була в рахунку, тут-таки віддав різницю готівкою.

Коли вони вийшли з крамниці, Дік сказав:

— Отже, в тебе через тиждень весілля? Тоді тобі потрібна обручка.

За кілька хвилин вони під'їхали Діковим старим «шевроле» до ювелірної крамниці. Придбавши по чеку дві обручки з діамантами, вони просто звідти подалися до ломбарду, щоб заставити їх. Коли вони віддавали обручки, Перрі відчув невиразний жаль. Він уже сам наполовину повірив у те, що в нього є наречена, хоч, на відміну від Діка, уявляв її собі не красунею і не багатійкою, а звичайною дівчиною — чепурною, лагідною, можливо, й «з університетською освітою», але в кожному разі — «інтелігентною». Він завжди мріяв познайомитися з такою дівчиною, але ця його мрія так і не справдилась.

Звісно, коли не брати до уваги Кукі, медичної сестри, з якою він познайомився, лежачи в лікарні після отієї лихої пригоди з мотоциклом. Кукі була славна дівчина, і Перрі їй подобався. Вона жаліла його, доглядала, як дитину, заохочувала читати «серйозну літературу» — «Розвіяно вітром», «Моє кохання» тощо. Були між ними потаємні хвилини близькості, говорилося про кохання й навіть про одруження. Та скінчилося все тим, що, одужавши, Перрі розпрощався з нею і замість пояснення дав їй вірша, якого нібито написав сам:

Є плем'я неприкаяних мужчин,
Не всидіти на місці їм і дня;
Блукати по світах воліють без причин,
І хай собі там сльози ллє рідня.

Їм любий простір і морів блакить,
Їх ваблять крутогори верховин.
В них кров циганська буйно струменить,
Вони не знають, що таке спочин.

Коли вже йдуть, то йдуть без вороття,
Серця правдиві у сміливців тих,
Та осоружний їм буденний плин життя,
Нові дороги владно кличуть їх.

Він більше не бачив тієї дівчини й ніколи про неї не чув, проте через кілька років витатуював собі на руці її ім'я, а коли одного разу Дік спитав його, хто це Кукі, він одказав:

— Ніхто... Дівчина, з якою я мав одружитися.

(Те, що Дік був одружений, навіть двічі, й мав трьох синів, викликало в Перрі почуття заздрості. Дружина,

діти — він вважав це за «належне для мужчини», хай би воно й «не дало ані щастя, ані взагалі чогось доброго», як-от Дікові).

Під заставу за обручки вони одержали півтори сотні доларів. Тоді заглянули до іншої ювелірної крамниці й поважно вийшли звідти з чоловічим золотим годинником. Дальшу зупинку зробили в «Фото-кіно», де «купили» найновішу кінокамеру.

— Кінокамери — це надійний капітал,— повчально сказав Дік.— Їх найлегше заставити чи збути за готівку. Кінокамери й телевізори.

На підтвердження цієї теорії вони вирішили придбати по телевізору, а тоді знову «вчинили напад» на великі магазини готового одягу. На кінець дня, коли торговельні заклади почали зачинятись, в кишенях у них було повно грошей, а машину вщерть заповнили товари, що їх «легко заставити чи збути за готівку». Осягаючи оком усе те багатство — сорочки, запальнички, дороге приладдя й дешеву галантерею,— Перрі почував себе окриленим: тепер — до Мексіки, де на них чекають нові можливості й «справжнє життя». Та Дік був видимо пригнічений. Коли Перрі почав його хвалити, він тільки плечима знизав.

— Правда, Діку, це було колосально. Часом я й сам тобі вірив.

Перрі не міг збагнути, чому Дік, завжди такий самовпевнений, раптом принишк і посмутнів, а надто тепер, маючи таку добру нагоду похизуватися.

— Ставлю випивку,— сказав Перрі.

Вони спинилися біля бару. Дік вихилив три «Цвіти помаранчі». Після третьої він уривчасто запитав:

— А з батьком як? Він же такий хороший старий... І мати... ти сам її бачив. Що станеться з *ними*? Я собі буду ген у Мексіці чи ще десь. А вони ж зостануться тут, коли почнуть вигулькувати на світ божий всі оті чеки. Я свого батька знаю. Він неодмінно захоче все покрити. Так уже було. Та де там йому — він же старий, недужий і нічого не має.

— Співчуваю тобі,— щиро мовив Перрі. Хоч він не був добрий, проте душу мав доволі сентиментальну, і Дікова прихильність до батьків, невдавана турбота про них справді його зворушували.— Але ж, Діку, слухай. Усе дуже просто, щоб я пропав,— раптом заговорив він знову.— Ми *самі* оплатимо ті чеки. Ось нехай тільки

дістанемось до Мексіки, як ураз почнемо гнати грошву. Та ще й яку грошву!

— Це ж як?

Як? Про що це він?.. Дікове запитання спантеличило Перрі. Вони ж обмірковували стільки можливих способів. Копання золота, пошуки затонулих скарбів — це тільки два варіанти з тих, що їх так палко обстоював Перрі. А ще ж є й інші. Хоч би, скажімо, рибальська шхуна. Вони не раз говорили про те, щоб купити суденце для риболовлі у відкритому морі, рибалити самим і здавати його в найми туристам,— і це при тім, що жоден у житті своєму не правував навіть човном і не зловив найменшої рибинки. Або можна ще непогано заробляти, переганяючи через кордон у Південну Америку крадені машини. Перрі десь читав, що за кожний такий рейс платять по півтисячі. Та з усіх тих способів він вирішив нагадати Дікові лише про один: про скарб, що чекав їх на Кокосовому острові — манюсінькому клаптику суходолу десь проти берегів Коста-Ріки.

— Діло певне, Діку,— сказав Перрі.— Усе достеменно так. Я ж маю карту й добре знаю всю цю історію. Його закопали там у тисяча вісімсот двадцять першому році — перуанське золото, коштовності. Кажуть, усе воно оцінюється в шістдесят мільйонів доларів. Нехай ми навіть знайдемо не все, нехай хоч якусь частину... Ти згоден зі мною, Діку?

Раніше Дік завжди підохочував Перрі, уважно слухаючи всі його балачки про карти й про скарби, але тепер у душі Перрі зворухнувся не знаний досі сумнів: а чи не *прикидався* Дік увесь цей час, чи не морочив його?

А втім, ця пронизливо-болісна думка тут-таки відлетіла, бо Дік підморгнув, жартівливо тицьнув його в бік і сказав:

— Ну звісно ж, голубе. Згоден з тобою на всі сто.

*

Була третя година ночі, коли в скромному одноповерховому будинку знову задзвонив телефон. Та Ела Дьюї вже не дивували такі пізні дзвінки. Він однаково не спав, так само як і Мері, як і двоє їхніх синів — дев'ятирічний Пол та дванадцятирічний Елвін Адамс Дьюї-молодший. Спробуйте-но поспати в домі, де кожні п'ять хвилин деренчить телефон!..

Встаючи з ліжка, Дьюї пообіцяв дружині:

— Ну, вже цього разу я залишу трубку зняту.

Але виконати свою обіцянку він усе не наважувався. Щоправда, чимало дзвонили охочі до новин журналісти, недолугі дотепники чи автори умоглядних теорій, як-от:

— Еле?.. Слухай, друже, я розгадав цю загадку. Це самовбивство і вбивство. Я випадково *дізнався*, що останнім часом Герба спостигла матеріальна скрута. Його таки добряче підвело. То що він робить? Оформляє великий страхувальний поліс, убиває з рушниці Бонні та дітей, а тоді й себе самого — гранатою, начиненою шротом.

Дзвонили й анонімні:

— Ви знаєте сім'ю Л.? Отих інозомців? Не працюють. Влаштовують вечірки, та ще й *із коктейлями*. А де ж це гроші на таке беруться? Я анітрохи не здивувався б, якби виявилось, що саме від них бере початок ця справа Клаттерів.

А часом Дьюї чув у трубці голос якоїсь нервової дами, наполоханої чутками й теревенями, що їм не було кінця-краю:

— Елвіне, я ж пам'ятаю вас іще малим хлопчиком. І я хочу, щоб ви сказали мені всю правду. Я любила й поважала містера Клаттера і *не можу*, рішуче не можу повірити, що цей достойний чоловік, цей правдивий християнин... щоб він бігав за жінками!

Та здебільшого телефонували поважні громадяни, щиро прагнучи прислужитися слідству:

— Ви ще не мали бесіди із Сью Кідвелл, подругою Ненсі? Я балакав з дівчиною і почув від неї одну річ, яка мене дуже вразила. Коли вона востаннє розмовляла з Ненсі, та сказала їй, що містер Клаттер уже тижнів зо три перед тим був не в гуморі. Ненсі здавалося, що його щось сильно непокоїть і він нібито навіть почав курити...

Або ще офіційні особи — урядовці, шерифи з інших округ штату:

— Може, воно чогось варте, а може й ні, але один тутешній бармен чув, як два молодики розмовляли між собою про вашу справу, і в нього склалося таке враження, що вони мають до неї дуже близьке відношення.

І хоч жодне з цих повідомлень поки що не дало слідству нічого, крім зайвої роботи, було цілком можливо, що саме наступний дзвінок стане, як казав Дьюї, «тією ниткою, що потягне за собою весь клубок».

Цього разу, тільки-но взявши трубку, Дьюї почув:

— Я хочу зізнатися.

— З ким я розмовляю? — спитав він.

Чоловік на другому кінці проводу повторив ті самі дивні слова, тоді додав:

— Це зробив я. Убив їх усіх.

— Он як,— мовив Дьюї.— То скажіть мені, будь ласка, своє прізвище й адресу...

— Е ні, не вийде! — обурено озвався невідомий хрипким п'яним голосом.— Нічого я вам не скажу. Спочатку дайте винагороду. Надішліть мені гроші, тоді скажу вам, хто я. Тільки так.

Дьюї повернувся до ліжка.

— Ні, люба,— мовив він до дружини.— Нічого важливого. Ще один п'яниця.

— Чого він дзвонив?

— Хотів зізнатися. Але за умови, що спочатку дістане винагороду.

(Канзаська «Ньюс» пообіцяла тисячу доларів за відомості, що приведуть до розкриття злочину).

— Елвіне, ти знову куриш? Слухай, може б, ти хоч *спробував* заснути?

Та спати Дьюї не міг, навіть якби вимкнути телефон. Він був надто збуджений, надто засмучений і роздратований невдачами. Жодна з його «ниток» нікуди не вела, хіба що в глухий кут. Боббі Рапп? Перевірка «детектором брехні» виключила Боббі. Містер Сміт, фермер, що в'язав такі самі вузли, як і вбивця... З нього також знято підозру, бо він довів, що в ніч злочину був «аж в Оклахомі». Залишалися батько й син Джони, але вони також мали безперечне алібі. Навіть пошуки могили улюбленого кошеняти Ненсі нічого не дали.

— Отже,— підсумовував Гарольд Най,— усе складається в гарну круглу цифру. В нуль.

І все ж принаймні дві істотні речі було виявлено. По-перше, прибираючи одіж Ненсі, місіс Елейн Селсор, її тітка, знайшла застромлений глибоко в туфлю золотий годинник. По-друге, коли місіс Гелм у супроводі агента КБР пильно оглядала кожну кімнату в будинку на фермі «Долина» — чи все на місцях, чи нічого не бракує,— вона таки дещо помітила. Це сталося в кімнаті Кеньйона. Місіс Гелм додивлялася, додивлялася, все ходила по кімнаті, міцно стуливши губи, торкала рукою то Кеньйонові старі бейсбольні рукавиці, то його брудні робочі череви-

ки, то нікому тепер не потрібні окуляри, і весь час бурмотіла собі під ніс:

— Щось тут не так. Ось бачу я, відчуваю, але не доберу, в чому річ.— І раптом згадала: — *Радіо!* Де ж це Кеньйонів приймачик?

Ці два відкриття, зведені докупи, змусили Дьюї повернутися до «звичайнісінького пограбування» як можливого мотиву вбивства. Справді-бо, не міг же той годинник опинитися в туфлі Ненсі сам собою. Певно, дівчина, лежачи в темній кімнаті, раптом почула щось таке — звуки ходи, а може, й голоси,— що навело її на думку про злодіїв. Отож вона й поквапилася сховати годинник, батьків подарунок, яким дуже дорожила. Що ж до радіоприймача — сірого транзистора марки «Зеніт» — то тут не було жодного сумніву: він безслідно зник. Та все ж Дьюї не міг повірити, щоб цілу сім'ю було вбито задля такої мізерної поживи, як «жменька доларів і транзистор». Припустити таке — це означало геть перекреслити його уявлення про вбивцю чи, точніше, вбивць (Дьюї та його помічники дійшли певного висновку, що це слово треба вживати у множині). Ретельні помірковані дії злочинців свідчили про те, що принаймні один з них мав — і то безперечно — надто холодний і гострий розум, щоб учинити таке без попереднього розрахунку. З другого боку, Дьюї помітив кілька деталей, які ще дужче впевнили його в тому, що принаймні один з убивць у душі співчував своїм жертвам і, навіть убиваючи, жалів їх якоюсь химерною жалістю. Бо як інакше пояснити оту матрацну коробку.

Ця обставина належала до речей, що весь час не давали Дьюї спокою. Навіщо було вбивцям морочитись: витягати ту коробку з далекого закутка в підвалі й класти перед топкою,— як не на те, щоб зробити містерові Клаттеру зручніше, щоб у ту хвилину, коли над ним буде занесено ніж, йому не лежати на твердій цементованій долівці?.. До того ж, вивчаючи фотографії з місця злочину, Дьюї добачив і інші деталі, які начебто підтверджували його здогад про те, що були моменти, коли вбивця виявляв щось ніби людяність.

— Чи як би це сказати...— Він часто не міг ураз добрати потрібного слова.— Якісь душевні порухи, чи що. А ті ковдри... Ну хто б міг таке зробити: зв'язати двох жінок, як були зв'язані Бонні й дівчина, а тоді накрити ковдрами та ще й *підіткнути* їх, немов бажаючи на добраніч?

Або подушка під головою в Кеньйона. Спершу я подумав, що її, мабуть, підмостили на те, щоб легше було стріляти. Та тепер вважаю, що ні,— її покладено з тим самим наміром, що й матрацну коробку: щоб жертві було зручніше.

Та всі ці розумування, хоч як захоплювався ними Дьюї, не давали йому ні задоволення, ні почуття «чогось досягнутого». Такі справи рідко розкривалися шляхом «умоглядних теорій», і він більше вірив у факти — «здобуті потом, зате неспростовні». Ось і тепер належало зібрати й просіяти крізь густе сито стільки фактів, що поту мало пролитися більш ніж досить. Було ухвалено розшукати й «піддати перевірці» сотні людей: усіх колишніх робітників ферми «Долина», всіх знайомих і родичів Клаттерів, усіх, з ким містер Клаттер мав хоч найменші справи. Одне слово, ступінь за ступнем, черепашачими темпами закопатись у минувшину.

— Ми повинні копати доти,— сказав Дьюї своїй «команді»,— аж доки знатимемо Клаттерів краще, ніж вони самі себе будь-коли знали. Аж доки виявимо зв'язок між тим, що ми побачили минулої неділі, й чимось, що сталося нехай і п'ять років тому. Сполучну ланку. Вона має десь бути. Доконче має бути...

Місіс Дьюї трохи задрімала, але, відчувши, що чоловіка знову немає в ліжку, прокинулась. Вона знайшла його в кухні. На плиті парував кавник, а на столі перед Дьюї були розкладені фотографії з місця злочину — похмурі плями, що аж ніяк не пасували до барвистої клейонки з малюнками різної садовини. (Одного разу Дьюї запропонував дружині подивитися на ті фотографії. «Ні,— відмовилась вона.— Я хочу пам'ятати Бонні такою, яка вона була. І їх усіх...»)

— Елвіне,— сказала місіс Дьюї,— як ти гадаєш: ми колись будемо знову жити по-людському?

Дьюї розкрив був рота, щоб відповісти, але його перебив телефонний дзвінок.

*

Суботнього вечора 21 листопада старий «шевроле» виїхав з Канзас-Сіті. Багажник був такий напакований, що не зачинявся, а частину вантажу довелося прив'язати на даху і навіть на бампері. Всередині машини, на задньому

сидінні, стояли один на одному два телевізори, так що для пасажирів лишилося зовсім мало місця. Дік сидів за кермом, Перрі обіч нього, затиснувши в руках свій найдорожчий скарб — стареньку гібсонівську гітару. Що ж до решти його майна — фібрової валізи, сірого транзистора «Зеніт», бутля з концентрованим імбировим пивом (Перрі боявся, що в Мексіці може не бути його улюбленого напою) та двох великих ящиків з книжками, рукописами й любими його душі пам'ятками,— то їх теж сяк-так примістили в машині. (А яку бучу зчинив Дік перед тим! Лаявся, штурхав ящики ногами, кричав: «Це ж п'ятсот фунтів свинячого лайна!»).

Десь близько півночі вони перетнули кордон між Канзасом і Оклахомою. Перрі відчув радісну полегкість: нарешті вони видобулись із Канзасу! Тепер уже все це правда, вони в дорозі — «В дорозі, назавжди, без вороття»,— і нема в душі ні краплі жалю, принаймні у нього, в Перрі, бо він не залишає позаду нічого, й ніхто навіть не поцікавиться, в які світи його понесло. Інша річ — Дік. Адже тут зосталися ті, кого він начебто любив: його троє синів, мати, батько, брат,— люди, яким він не наважився звірити свої плани, навіть не міг з ними попрощатись, хоча й не сподівався вже ніколи їх побачити — у кожному разі, не в земному житті...

*

Машина стояла осторонь дороги. Перрі й Дік зробили тут зупинку, щоб підживитися просто неба. Був полудень. Дік узяв бінокль і став роздивлятись околицю. Гори. В білястому небі ширяють яструби. Курна дорога звивається через біляске закурене село. Другий день вони в Мексіці, і поки що йому, Дікові, все тут до вподоби, навіть їжа (якраз перед тим він упорав холодну масну тортилью [1]). Вони перетнули кордон уранці 23 листопада поблизу Ларедо, штат Техас, і першу ніч провели в борделі у Сан-Луїс-Потосі. Тепер вони були за двісті миль на північ від Мехіко-Сіті — наступної мети їхньої подорожі.

— Знаєш, про що я думаю? — обізвався Перрі.— Мабуть, ми з тобою трохи схибнуті. Вчинити таку річ...

— Про що це ти?

---

[1] Південноамериканська страва: яєчня з картоплею.

— Ну, про *оте*...

Дік сховав бінокль у розкішний шкіряний футляр з монограмою «Г. В. К.» Його брала досада. Люта досада. Ну невже Перрі не може припнути свого язика? Якого біса весь час ворушити цю кляту історію? Просто несила вже цього терпіти. Адже вони начебто домовились не згадувати більше про *оте*. Геть забути.

— Певно, всі, хто таке чинить, не зовсім сповна розуму,— мовив Перрі.

— Ти за мене, голубе, не розписуйся,— відказав Дік.— Я людина нормальна.

Дік і справді так вважав. Він мав себе за людину цілком зрівноважену, із здоровим глуздом, може, навіть тямовитішу за багатьох інших. А от щодо Перрі, «крихітки Перрі», то він таки *напевне* «трохи схибнутий». І то ще м'яко кажучи. Минулої весни, коли вони сиділи в одній камері тюрми штату Канзас, Дік спостеріг у нього немало чудних рисочок. Де в чому Перрі був «чисто мов дитина»: пудив у ліжко, плакав уві сні («Тату, я скрізь тебе шукав! Де ти був, тату?»), а то ще «годинами сидів, смоктав пальця й усе роздивлявся оті свої бісові карти». Але в цьому проявлялася лиш одна сторона його вдачі, а були ще й інші. Хоч би його «диявольський норов». Перрі міг спалахнути люттю «швидше, ніж десяток п'яних індіанців», а проте ніхто цього й не помітив би. («Навіть коли він ладен був тут-таки порішити тебе, ти про це й гадки не мав»,— якось сказав про нього Дік). Бо хоч яка б лють його опанувала, а на вигляд він завжди залишався тим самим Перрі — похмурим хлопчиною з незворушними, трохи сонними очима. Був час, коли Дік гадав, що зможе взяти владу над цими холодними спалахами люті в душі товариша й керувати ними на свій розсуд. Але він помилявся і, зрозумівши це, втратив певність щодо Перрі, не знав навіть, що про нього й думати. Відчував тільки, що Перрі треба пильно стерегтися, і дивувався сам собі, чому він цього не робить.

— Десь у душі,— провадив Перрі,— глибоко-глибоко, на самому денці, я ніколи не думав, що зможу таке вчинити.

— А як же з отим чорношкірим? — спитав Дік.

Запала мовчанка. Дік відчував, що Перрі пильно дивиться на нього. Тиждень тому Перрі купив у Канзас-Сіті темні окуляри — модерні окуляри з дзеркальними скельцями в сріблястій оправі. Дікові вони не сподобались. Він

сказав Перрі, що йому соромно ходити по вулицях з людиною, яка носить «отаке чортзна-що». Насправді його дратували дзеркальні скельця: було неприємно, що очі товариша сховані за тими блискучими заслонами.

— Так то ж чорношкірий,— сказав Перрі.— Це зовсім інша річ.

Нехіть, з якою він промовив ці слова, збудила в Діка підозру.

— А ти справді вбив його? — запитав він.— Усе воно так, як ти розказував?

То було дуже важливе запитання, бо весь його інтерес до Перрі й оцінка його вдачі та можливостей грунтувалися саме на отій товаришевій розповіді, як він колись забив на смерть одного негра.

— Аякже. Тільки ж... то був чорношкірий. А це різні речі,— відказав Перрі.— Ти знаєш, що весь час не дає мені спокою? Я про *оте діло*... Не вірю я, що все воно може так просто минутися. От не вірю — і край. Вчинити таку річ — і кінці у воду? Ні, не може бути. Оце ж бо й не дає мені спокою... ні на мить не йде з голови. Щось таки має статися.

Хоча Дік у дитинстві ходив до церкви, проте віри в бога «й близько не мав». Та й забобонами ніколи не переймався. На відміну від Перрі, він не вірив, що розбите дзеркало тягне за собою сім років невдач, а відсвіт молодого місяця на склі віщує лихо. І все ж оті лиховісні передчуття Перрі збудили й в ньому непевність. Були тепер моменти, коли і в його голові снувалася болісна думка: чи можливо, щоб вони «замели всі сліди після такого діла»?..

І раптом він гримнув на Перрі:

— Ану замовч, ти!

Тоді ввімкнув мотор і вивів машину на курну дорогу. Ген попереду в теплому промінні сонця підтюпцем біг собака.

*

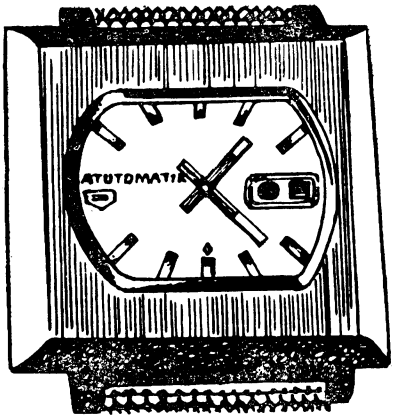
Гори. В білястому небі ширяють яструби.

Коли Перрі запитував Діка: «Знаєш, про що я думаю?» — він розумів, що починає неприємну для товариша розмову. Та й сам він, хоча б тільки через це, волів би її уникнути. Він був згоден з Діком: до чого без кінця ворушити цю історію? Але інколи просто не міг себе

стримати. Час від часу його охоплювало почуття безвиході, нараз «верталося оте все» — сліпучий голубий спалах у темній кімнаті, скляні очі великого іграшкового ведмедика,— і у вухах починали відлунювати ті самі кілька слів: «Ой ні! Ой, прошу вас! Ні! Ні! Ні! Не треба! Ой, прошу, не треба!» Зринали в пам'яті й інші звуки: дзенькіт срібного долара, що покотився по підлозі, обережні кроки на дерев'яних сходах, хрипкий віддих, сапання, судомне хлипання людини з перерізаним горлом.

«Мабуть, ми з тобою трохи схибнуті...» — цими словами Перрі признався в тому, в чому «страх як не любив» признаватися. Та й, зрештою, хіба не «боляче» усвідомлювати, що ти «не зовсім повноцінний», а надто коли ти не винен у своїх вадах, хоч які б вони були, а мабуть, «з ними й народився». Згадати лишень його сім'ю! Що з нею подіялось! Його мати, безпросипна п'яниця, померла, захлинувшись у власному блювотинні. З усіх її дітей — двох синів та двох дочок — лиш наймолодша, Барбара, жила по-людському: одружилась і мала свою сім'ю. Друга дочка, Ферн, вистрибнула з вікна готелю в Сан-Франціско. (Перрі завжди переконував себе, що вона «впала ненароком», бо він любив сестру. «Ферн була така славна дівчина, така обдарована — вона чудово танцювала й голос мала непоганий. Якби їй хоч трохи повелося, вона б чогось таки досягла, вибилася б у люди». Гірко було уявляти собі, як вона залазить на підвіконня й падає з п'ятнадцятого поверху). А старший брат, Джіммі,— він довів свою дружину до самогубства, а тоді й сам застрелився.

Потім Перрі почув Дікову відповідь: «Ти за мене, голубе, не розписуйся. Я людина нормальна». Ну хіба не сміхота? Та дарма, нехай собі... І Перрі провадив далі: «Десь у душі, глибоко-глибоко, на самому денці, я ніколи не думав, що зможу таке вчинити». Він тут-таки збагнув свою помилку — адже Дік неодмінно мав запитати: «А як же з отим чорношкірим?» Колись він розповів Дікові цю історію, щоб здобути його дружбу, щоб Дік «поважав» його, мав за «кремінь», за «справжнього мужчину», яким, на думку Перрі, був він сам. Отож одного разу, коли вони вдвох прочитали й почали обговорювати надруковану в «Рідерс дайджесті» статтю «Чи ви можете визначити вдачу людини?» («Сидячи в черзі до зубного лікаря або чекаючи поїзда на вокзалі, спробуйте придивитися до характерних прикмет людей, що вас оточують. Скажімо, зверніть увагу на те, як вони ходять. Тверда хода є

ознакою сильної, непохитної вдачі, тим часом як невпевнена хода виказує натуру нерішучу»), Перрі сказав:

— Щодо мене, то я завжди мав неабиякий нюх на людей, бо інакше давно б уже був на тому світі. Цебто якби не вмів розпізнавати, на кого можна звіритись. Взагалі-то особливо вірити нікому не варто. Але тобі, Діку, я вірю. Ось ти сам зараз побачиш, бо після цього я буду цілком залежний від тебе. Я розкажу тобі таке, чого нікому ще не розказував. Навіть Віллі Джеєві. Про те, як я порішив одного типа.— Дік видимо зацікавився, і Перрі провадив далі: — Це було кілька років тому. В Лас-Вегасі. Я жив у старому пансіоні — колись там був розкішний «заклад». Але вся та розкіш пішла за вітром, і будинок давно годилося б розваляти. А втім, він і сам помалу розвалювався. Найдешевші кімнати були на горищі, то отам я й жив. І там-таки жив той негр. Його звали Кінг, і в місті він спинився тимчасово. На горищі нас мешкало тільки двоє — він і я, та ще мільйони тарганів. Той Кінг був не дуже молодий, але він працював на будівництві доріг і взагалі на вільному повітрі, отож статуру мав дай боже. Він носив окуляри й багато читав. Дверей він ніколи не зачиняв, і я щоразу, як проходив, бачив його на ліжку майже голого. Він тоді не працював: казав, що відклав з останньої роботи трохи грошей і хоче відпочити. Отож і лежав собі в ліжку, читав, обмахувався віялом та цмулив пиво. Читав він усіляке казна-що — гумористичні книжечки, ковбойські історії. А загалом хлопець був непоганий. Інколи ми вдвох пили пиво, а одного разу він по-

зичив мені десять доларів. Отож я не мав причини його кривдити. Та якось увечері ми сиділи на своєму горищі, задуха була така, що не заснути, і я сказав йому: «Їдьмо, Кінгу, прокатаємося». В мене тоді була старезна машина, я пофарбував її в сріблястий колір і охрестив «Срібною примарою». І ми поїхали. Заїхали далеко, аж ген у пустелю. Там було не жарко. Ми спинились і знову взялися до пива. Потім Кінг вийшов з машини, а я за ним. Він не бачив, як я взяв той ланцюг. Велосипедний ланцюг, він лежав у мене під сидінням. Сказати правду, я й у гадці не мав нічого такого, доки не почав. Я оперіщив його по обличчю. Розбив окуляри. А тоді вже молотив без упину... Потім я нічого не відчував, анічогісінько. Я покинув його там і більше ніколи про нього не чув. Мабуть, ніхто його й не знайшов. Хіба що стерв'ятники...

В тій історії була частка правди. Перрі таки знав у Лас-Вегасі негра на ім'я Кінг. Але якщо той і помер, Перрі був до цього непричетний, бо ніколи не зачепив його й пальцем. А найімовірніше, що той Кінг і досі лежав собі десь на ліжку, обмахувався віялом і цмулив пиво...

І ось тепер Дік запитав: «А ти справді вбив його? Усе воно так, як ти розказував?» Перрі не мав хисту до брехні, проте, раз збрехавши, вперто стояв на своєму. «Аякже,— відповів він.— Тільки ж... то був чорношкірий. А це різні речі.— І раптом сказав: — Ти знаєш, що весь час не дає мені спокою? Я про *оте діло*... Не вірю я, що все воно може так просто минутися...»

Він мав велику підозру, що й Дік у це не вірить. Бо Дік нехай хоч трохи, а таки пройнявся його містичними передчуттями. Отож і крикнув: «Ану замовч, ти!..»

Машина рушила далі. Попереду, ярдів за сто, підтюпцем біг собака. Дік скерував на нього. То був дряхлий, ледве живий дворняга, облізлий та худокостий, і, коли машина заскочила його, удар вийшов хіба що трохи сильніший, аніж би від зіткнення з птахом. Дік був задоволений.

— Ага! — сказав він, як завжди, коли наїжджав на собаку (такої нагоди він ніколи не проминав).— Ага! Отут тобі й амба!

*

Минув День подяки, скінчився мисливський сезон, але чудове бабине літо й далі дарувало ясні, погожі дні. Останні приїжджі журналісти, втративши надію на те, що

злочин буде колись розкрито, залишали Гарден-Сіті. Але жителі округи Фінні аж ніяк не вважали справу вичерпаною, а надто ті голкомбці, що вподобали для зустрічей «Гартменове кафе».

— Відколи зчинилася ця халепа, у нас тут тільки встигай повертатися,— сказала місіс Гартмен, озираючи своє затишне володіння, пропахле тютюном та кавою і вщерть заповнене фермерами, найманими робітниками й скотарями, що сиділи й стояли де тільки можна.

— Збіговисько старих плетух — зневажливо процідила її двоюрідна сестра, поштмейстерка Клер, що саме на той час заглянула до кафе.— Весною, коли повно роботи, вони б тут не байдикували. А так урожай зібрано, зима на носі, робити нема чого, от вони й стовбичать тут, лякаючи одне одного всякими страхіттями. Ти бачила статтю Білла Брауна в «Телеграм»? Вона зветься «А це не злочин?» То в ній говориться: «Час уже покласти край безвідповідальним балачкам». Бо це також злочин — плескати язиками свідомі брехні. Але чого іншого можна сподіватися? Поглянь навколо. Це ж усе гадюки, мерзотники, словоблуди. Ти бачиш тут хоч одну порядну людину? Ха! Де там у біса!

Одна поголоска, що пішла з «Гартменового кафе», стосувалася Тейлора Джонса, господаря, чиї володіння межують з фермою «Долина». На думку багатьох завсідників кафе, саме містер Джонс і його сім'я, а не Клаттери, мали бути жертвами вбивці.

— Воно ж куди логічніше,— доводив один з прибічників цього погляду.— Тейлор Джонс має такі статки, які Гербові ніколи й не снилися. То от уявіть собі, що злочинець був не тутешній. Можливо, його найняли на це діло, і він тільки з розповідей знав, як дістатися потрібного будинку. Отож і виходить, що він дуже легко міг помилитися: не там повернув — і замість Тейлорової садиби опинився в Гербовій.

Цю «версію Джонсів» переказували з уст в уста, а надто самим Джонсам — людям статечним і розважливим, що вперто не піддавалися паніці.

Довгий прилавок, кілька столиків, ніша з електричною жаровнею, холодильником і радіоприймачем — оце і все «Гартменове кафе».

— Але нашим гостям тут подобається,— каже господиня.— Хоч-не-хоч, а подобається. Бо більше податись їм нікуди. Хіба що їхати за сім миль в один бік чи за п'ят-

надцять у другий. А втім, і в нас приємна місцинка, та й кава стала добра, відколи Мейбл тут робить.— (Мейбл — це місіс Гелм).— Після того нещастя я сказала їй: «Мейбл, ти тепер без роботи, то чом би тобі не стати мені за помічницю в кафе? Будеш трохи куховарити, трохи стояти за прилавком». Отак і домовились... Єдине, що погано: кожен, хто сюди приходить, чіпляється до неї з розпитами. Як та що там було. Але Мейбл — це не сестриця Мерт. І не я. Вона жінка небалакуча. Та й не знає вона нічого особливого. Не більше, ніж будь-хто інший.

І все ж «Гартменова братія» не облишала підозри, що Мейбл Гелм дещо таки знає, але воліє тримати язика на припоні. І так воно, звісно, й було. Дьюї мав з нею кілька розмов і попрохав, щоб усе, про що вони говорили, лишилося таємницею. А особливо щоб вона ніде не прохопилася про зниклий радіоприймач та про годинник, знайдений у туфлі Ненсі. Тому вона й сказала одній знайомій:

— Кожен, хто читає газети, знає стільки ж, як і я. Навіть ще й більше. Бо я газет не читаю...

На початку грудня два завсідники кафе в один день заявили про свій намір спакувати речі й виїхати не лише з округи Фінні, а взагалі із штату Канзас. Один з них, фермер-орендар, що працював на Лестера Маккоя, відомого в Західному Канзасі великого землевласника, сказав:

— Я вже розмовляв з містером Маккоєм. Намагався пояснити йому, що тут діється — і в Голкомбі, та й у цілій околиці. Як люди не можуть спокійно спати. Моя стара й сама не спить, і мені не дає. Отож я й сказав містерові Маккою, що хоч місце мені тут до душі, але нехай шукає іншого орендаря. А ми подамося десь-інде. Поїдемо до Колорадо. Може, там буде трохи спокійніше...

*

Сяяло сонце. Невелике рибальське суденце «Естреліта» стояло на якорі в спокійному морі. На борту було четверо: Дік, Перрі, молодий мексіканець і Отто, багатий німець середніх літ.

— Ще раз, будь ласка,— попрохав Отто, і Перрі, аком-

пануючи собі на гітарі, заспівав приємним, трохи хрипкуватим голосом:

Сьогодні ми живі на цьому світі —
І люди ганять нас за кожний гріх.
А як умрем і ляжем в домовину —
Вони кладуть лілеї нам до ніг.
Приносьте ж квіти мені живому...

Перебувши тиждень у Мехіко-Сіті, Перрі з Діком гайнули на південь: Куернавака, Таско, Акапулько. Отам-то, в Акапулько, вони й познайомилися з добрягою Отто. «Підчепив» його Дік. Але той джентльмен, гамбурзький адвокат у відпустці, «вже мав приятеля» — молодого тубільця, що прозивав себе Ковбоєм.

— Виявилося, що на нього можна звіритись,— згодом казав Перрі про Ковбоя.— Де в чому підлий був, як Іуда, та загалом свій хлопець, молодчага. Дікові він теж сподобався. Ми добре поладнали.

Ковбой знайшов для татуйованих мандрівників кімнату в домі якогось свого дядька, взявся допомагати Перрі вдосконалюватись в іспанській мові, ділився з ними тим, що перепадало йому від багатого відпускника з Гамбурга. Коштом останнього всі вони пили, їли й купували жінок, і їхній щедрий благодійник, як видно, вважав, що витрачає гроші недаремно,— хоч би тільки заради Дікових анекдотів, від яких був у захваті. Щодня Отто наймав «Естреліту», оту рибальську шхуну, і всі четверо вирушали в море. Ковбой керував судном; Отто малював олівцем і вудив рибу; Перрі наживлював гачки, мріяв, співав, а часом теж брався вудити; Дік не робив нічого — тільки бурчав, жалівся на хитавицю й лежав на сонці осовілий та байдужий, мов ящірка по обіді.

— Ось воно нарешті,— казав Перрі.— Оце і є справжнє життя.

Та він знав, що таке життя довго тривати не може. І справді, кінець йому мав настати того ж дня. Другого ранку Отто від'їжджав назад до Німеччини, а Перрі з Діком повертались до Мехіко-Сіті — цього домігся Дік.

— Авжеж, голубе,— сказав він, коли вони обговорювали свої дальші плани,— усе воно пречудово. Сонечко гріє спину і все таке інше. Але грошенята — кап-кап, та й нема! А як продамо машину, що в нас зостанеться?

Відповідь на це була дуже невтішна, бо на той час вони уже встигли спустити майже все добро, набуте

внаслідок отого фокуса з чеками в Канзас-Сіті: й кінокамеру, й запонки, й телевізори. Продали навіть бінокль і сірий транзистор «Зеніт» — одному полісменові, з яким Дік познайомився в Мехіко-Сіті.

— Ось що нам треба робити: вертатися до Мехіко, продати машину, а тоді я, може, знайду роботу в якомусь гаражі. Та й взагалі там нам легше буде прожити. Більше можливостей. Е, слухай, та можна ж навіть вдатися до тої-таки Інес.

Інес була повія, що спинила Діка на сходах Палацу мистецтв у Мехіко-Сіті (ці відвідини входили до великої екскурсії по місту, на яку Дік погодився, аби тільки потішити Перрі). Їй було вісімнадцять років, і Дік обіцяв одружитися з нею. Але те саме він обіцяв і Марії — п'ятдесятилітній жінці, вдові «знаменитого мексіканського банкіра». Вони познайомились одного вечора в барі, а вранці він отримав свою винагороду — сім доларів.

— Ну, то як? — спитав Дік у Перрі.— Заженем тарадайку, знайдемо роботу й збиратимем грошву. А тоді побачиш, що буде.

Наче Перрі не міг сказати наперед, що́ з того буде! Припустімо, вони візьмуть за старий «шевроле» дві-три сотні. Коли він знає Діка — а *тепер* він таки знав його,— той ураз проциндрить їх на випивку та жінок.

Поки Перрі співав, Отто побіжно замальовував його в невеличкому альбомі. Виходило досить схоже, художник вловив одну не дуже помітну рисочку в обличчі свого натурника: лиховісний усміх, вираз пустотливої, дитячої погрози — наче то був якийсь лихий амур, що націляється отруєною стрілою. Перрі сидів голий до пояса (він соромився скидати штани, соромився ходити в плавках, боячись, що іншим «буде гидко дивитися» на його покалічені ноги; отож, попри всі свої мрії про затонулі скарби, попри всі балачки про підводні пошуки, він сам і разу не зайшов у воду). Отто скрупульозно відтворив на малюнку численні татуювання, що прикрашали надміру розвинений торс натурника, і його маленькі, як у дівчини, хоча й мозолясті, руки. В тому ж таки альбомі, що його Отто подарував Перрі на прощання, було й кілька замальовок з Діка — «гола натура».

Отто згорнув альбом, Перрі поклав гітару, а Ковбой підняв якір і пустив мотор. Час було повертати назад. Вони запливли миль на десять у відкрите море, а вода вже почала темніти.

Перрі умовляв Діка порибалити.

— Хто зна, чи випаде ще колись така нагода,— сказав він.

— Яка нагода?

— Взяти велику здобич.

— А чорт, у мене знов оте паскудство. Погано мені,— сказав Дік. Його часто мучив нестерпний головний біль — «оте паскудство». Він гадав, що це наслідок давньої автомобільної катастрофи.— То зроби ласку, голубе, дай мені спокій.

Та трохи згодом Дік миттю забув про свій біль і з радісним криком підхопився на ноги. Отто з Ковбоєм і собі щось вигукували. Перрі таки зачепив на гачок «велику здобич». То була дебела риба-парус футів на десять завдовжки. Вона то вихоплювалась із води, то пірнала, вигиналася дугою, щосили смикала жилку, спливала на поверхню, знову пірнала — й так без кінця. Геть спітнілий рибалка морочився з нею години півтори, аж поки витяг на борт.

На набережній в Акапулько завжди можна побачити старого мексіканця з древнім дерев'яним фотоапаратом на тринозі, і, коли «Естреліта» причалила до берега, Отто загадав йому зробити шість знімків Перрі з його здобиччю. З технічного погляду ті фотографії вийшли досить убогі — якісь руді й немов подряпані,— але була в них одна прикметна риса: тріумфальний вигляд Перрі, вираз цілковитого блаженства, неначе отой велетенський жовтий птах із снів нарешті заніс його на небо.

*

Одного грудневого дня Пол Гелм опоряджав уцілілі рослини в маленькому квітнику Бонні Клаттер. То була сумна робота: мимоволі спадав на пам'ять день, коли він так само порався в квітнику, тільки тоді йому допомагав Кеньйон, і ото саме тоді він бачив хлопця востаннє. І Ненсі, і їх усіх. Кілька тижнів, що минули відтоді, були нелегкі для містера Гелма. Він «щось підупав на силі» (і то гірше, ніж гадав, бо жити йому лишилося менш як чотири місяці), непокоїло його і ще багато всячини. От хоч би й робота. Мабуть, недовго вже йому тут працювати. Ніхто не знав нічого напевне, але він зрозумів, що «дівчата», тобто Біверлі й Івенна, хочуть продати ферму. (Щоправда, один із завсідників «Гартменового кафе»

якось сказав: «Та хто її купить, оту пустку, поки злочин не розкрито». Від самої думки про те, що на «їхній» землі хазяйнуватиме хтось чужий, містерові Гелму ставало «не по собі». Він дуже переймався цим — переймався задля покійного Герба. Така садиба, як на нього, «мала вічно залишатися за родиною». Та й сам Герб казав йому: «Сподіваюся, тут завжди житимуть Клаттери. І Гелми». Усього рік минув відтоді, як Герб говорив з ним про це. Боже милий, а йому що ж діяти, коли ферму продадуть? Він надто старий, щоб прижитися десь-інде.

А тим часом йому треба працювати, і він сам цього хоче. Він не з тих, що згортають руки й сидять у теплі. Воно, правда, на фермі тепер невесело: будинок замкнено; коняка, мов сирота, стоїть у загоні; опалі яблука гниють під деревами; кругом тиша — Кеньйон не кличе Ненсі до телефону, не насвистує Герб, не чути його привітного «Добридень, Поле». Вони з Гербом чудово ладнали — ані слова лихого ніколи між ними не сказано. То чого ж шерифові люди не дають йому спокою із своїми розпитами? Невже думають, ніби він щось приховує? Мабуть, даремно він тоді сказав про отих мексіканців...

Містер Гелм розповів Елові Дьюї, що тієї суботи, 14 листопада, години десь о четвертій, на фермі «Долина» з'явилися два мексіканці: один з вусами, другий — рябий на виду. Він бачив, як вони постукали в двері кабінету і як містер Клаттер вийшов надвір і про щось із ними балакав. А хвилин за десять незнайомці поплентали геть, «видимо невдоволені». Містер Гелм розважив, що то вони приходили питатися про роботу, але дістали відмову. На свою біду, він уперше розказав про цей випадок аж через два тижні після злочину, хоча й перед тим не раз уже давав свідчення. Та містер Гелм, як він пояснив Елові Дьюї, «оце лиш тепер згадав про тих двох». Одначе Дьюї та й дехто з його помічників, як видно, не повірили містерові Гелму й поводилися так, наче він усе це вигадав, щоб увести їх в оману. Вони більше вірили Бобові Джонсону, страхувальному агентові, що провів усю другу половину того дня в кабінеті містера Клаттера, розмовляючи з ним, і був «абсолютно певен» що від другої до десяти хвилин на сьому інших відвідувачів Герб не приймав. А проте містер Гелм так само вперто стояв на своєму: два мексіканці, один з вусами, другий рябий, десь о четвертій. Був би Герб, то підтвердив би, що він каже правду, втовкмачив би їм, що він, Пол Гелм, «шанує бога й

чесно заробляє свій хліб». Та Герба вже не було серед живих...

Не було й Бонні. Вікно її кімнати виходило на квітник, і коли-не-коли, звичайно під час «отих запаморочень», містер Гелм бачив, як вона годинами стояла біля вікна й мов заворожена невідривно дивилася на квіти. («У дитинстві,— колись розповідала вона одній подрузі,— я була певна, що дерева й квіти все одно як птахи чи люди. Що вони здатні думати й розмовляти між собою. І що можна їх почути, якщо дуже захотіти. Треба тільки викинути з голови всі інші звуки. Стати зовсім тихесенько й пильно дослухатися. Іноді я й тепер цьому вірю. Але людина ніколи не може зробити, щоб було так тихо, як треба...»)

Пригадавши, як Бонні стояла біля вікна, містер Гелм і тепер позирнув туди, неначе сподівався побачити за шибкою її привид. Та, мабуть, і це не вразило б його дужче, ніж те, що він побачив насправді: руку, що відслонила завісу, і чиїсь очі. Але, як він розказував згодом, «сонце тоді стояло якраз проти тої стіни», отож шибки виблискували й неначе мерехтіли, а коли містер Гелм прикрив очі долонею і поглянув удруге, завіса вже була запнута й у вікні нікого не видно.

— Очі в мене не дуже гострі, то я й подумав, чи не підвели вони мене,— згадував він.— Одначе я закластися ладен був, що ні. І так само був певен, що то не привид, бо в привиди я не вірю. Тоді хто ж там був? Хто проліз у будинок, куди не можна заходити нікому, крім влади? І як він туди потрапив? Адже все скрізь позамикано, мов перед буревієм. Ось чого я не міг збагнути. Та сам дошукуватись нічого не став. А кинув свою роботу та й подався навпрошки через поле до містечка. Там я одразу ж зателефонував шерифові Робінсону. Сказав, що в будинку Клаттерів хтось никає. Ну, вони примчали як на пожежу. Поліція, шериф зі своєю братією, оті хлопці з КБР, Ел Дьюї. Та саме як вони оточували будинок, чільні двері розчахнулись...

На порозі з'явився чоловік, якого ніхто з присутніх ніколи не бачив. Незнайомцеві було років тридцять п'ять, він мав невиразні очі й буйну чуприну; при боці в нього висіла кобура з пістолетом тридцять восьмого калібру.

— Мабуть, у всіх нас майнула одна думка: це *він*, той, що вбив їх,— розповідав далі містер Гелм.— Він не вору-

шився. Стояв наче вкопаний. Тільки очима лупав. У нього одібрали пістолета, а тоді почали його допитувати...

Прізвище незнайомця було Едріен. Джонатан Деніел Едріен. Він їхав до Нью-Мексіко, а постійної адреси тим часом не мав. З якою метою він пробрався в будинок і, між іншим, в який спосіб? Він показав, в який спосіб (підняв ляду водогінного колодязя й через тунель, де прокладено труби, заліз у підвал). Що ж до мети, то він читав у газетах про цей випадок і просто хотів побачити місце злочину.

— А тоді,— як пригадував цей епізод містер Гелм,— хтось запитав його, як він їде до Нью-Мексіко. Попутними машинами? Ні, сказав він, своєю власною, онде вона стоїть. Усі пішли дивитися. Та коли заглянули всередину, хтось — може, й сам Ел Дьюї — сказав до нього, до отого Джонатана Деніела: «Ну що ж, містере, здається, нам з вами є про що побалакати». Бо вони знайшли в машині дванадцятикаліброву рушницю. І мисливського ножа.

*

У номері готелю в Мехіко-Сіті стояв неоковирний модерний комод із дзеркалом сизого відтінку. На ріжку дзеркала стриміла картка з друкованим попередженням адміністрації: *«Su día termina a las 2 p. m.— Ваша доба минає о 2-й год. дня»*. Іншими словами, на зазначену годину треба було або звільнити кімнату, або платити повністю за наступну добу — розкіш, якої теперішні пожильці дозволити собі не могли. Вони не знали навіть, як сплатити те, що вже заборговано. Бо все сталося саме так, як і передбачав Перрі: Дік продав машину, а через три дні від тих грошей — близько двохсот доларів — майже нічого не залишилося. На четвертий день Дік подався шукати чесної роботи, але того ж вечора заявив Перрі:

— Нема дурних! Ти знаєш, як вони платять? Скільки тут одержує кваліфікований механік? Два долари на день! Мексіка! Ні, голубе, з мене годі. Треба забиратися звідси. Назад до Штатів. Ні-ні, й слухати нічого не хочу. Діаманти... закопані скарби... Схаменися, дитинко. Нема ніяких скринь із золотом. Ніяких затонулих кораблів. А хоч би й були, то ти ж, хай тобі чорт, однаково *не вмієш плавати!*

Наступного дня, позичивши грошей у багатшої із своїх двох наречених, банкірової вдови, Дік купив квитки на автобус до Барстоу в Каліфорнії.

— А далі підемо пішки,— сказав він.

Звичайно, Перрі міг не погодитись на це й лишитися в Мексіці, а Дік нехай би собі їхав куди хоче. А чом би й ні? Адже він, Перрі, завжди був «самітником», ніколи не мав «справжніх друзів» (окрім хіба сивоголового й сіроокого «мудреця» Віллі Джея). І все ж він боявся розлучитися з Діком; від самої згадки про це йому «ставало млосно», наче він мав «зіскочити з поїзда на повному ходу». Цей його страх походив (принаймні сам Перрі так вважав) від новоз'явленого забобонного переконання: «нічого не станеться, поки вони з Діком держатимуться купи». Чимало вплинуло на нього й оте суворе Дікове «схаменися», різка відвертість, з якою він висловив свою так довго тамовану думку про його, Перрі, мрії та сподівання. Усе воно прикро вразило Перрі, але водночас, хоч як це дивно, і сподобалось йому, збудило в його душі пригаслу віру у вольового, практичного й рішучого Діка, в того «справжнього мужчину», якому він колись дозволяв верховодити над собою.

І ось одного прохолодного ранку на початку грудня, вставши зі сходом сонця, Перрі никав по нетопленому номеру готелю в Мехіко-Сіті, збираючи й укладаючи свої речі. Він рухався безгучно, щоб не потривожити Діка й молодшу його наречену, Інес, що спали на одному з двох подвійних ліжок.

Один предмет із власності Перрі вже не потребував турботи про себе. Останнього вечора в Акапулько якийсь злодій потягнув його гібсонівську гітару й чкурнув з нею із приморського ресторанчика, де вони четверо — Отто, Перрі, Дік і Ковбой — влаштували бучну прощальну пиятику. Перрі гірко переживав цю втрату, почуваючи себе, як він висловився згодом, «неначе осиротілим».

— Коли гітара прослужить людині так довго, як ця мені,— пояснював він,— коли її чистиш і поліруєш, підладжуєш під неї свій голос, доглядаєш її, наче дівчину, до якої тобі не байдуже,— то вона стає для тебе... ну, заповітною, чи що...

Та коли вкрадена гітара не становила більше проблеми для свого власника, то про решту його добра сказати цього було не можна. Оскільки тепер їм з Діком випадало мандрувати пішки чи попутними машинами, то зрозуміла

річ, що вони могли мати при собі не більш як по дві-три сорочки та по кілька змін шкарпеток. Решту свого майна вони вирішили послати поштою: Перрі вже напакував ним велику картонну коробку (разом з брудною білизною він поклав туди й дві пари чобітків, на одній з яких були підошви з двома круглими вічками, а на другій — з ромбічним рифленням) і заадресував той пакунок сам собі до запитання у Лас-Вегас, штат Невада.

Але найдужче він уболівав душею за свої дорогоцінні пам'ятки: оті два величезні ящики, напаковані книжками, географічними картами, пожовклими листами, піснями, віршами й різними незвичайними сувенірами (шлейки та пояс із шкіри гримучих змій, що їх він сам убив у Неваді; окам'яніле карликове деревце з Японії; ведмежа лапа з Аляски тощо). Перрі не міг придумати нічого кращого, як полишити ті скарби на Хесуса, бармена з кафе напроти готелю. Він вважав цього «симпатягу» цілком гідним довіри й був певен, що одержить свої ящики на першу вимогу (він сподівався повернути їх назад, як тільки матиме постійну адресу).

Одначе були серед тих речей і такі, якими Перрі надто дорожив, щоб ними ризикувати, отож, поки Дік зі своєю приятелькою досипали, а час поволі спливав, наближаючись до другої години дня, він переглядав старі листи, фотографії, вирізки з газет і відкладав те, що думав узяти із собою. Відклав він і невміло надрукований на машинці твір під назвою «Життя мого сина». Автором його був батько Перрі. У грудні минулого року він надіслав той документ до комісії по достроковому звільненню, щоб допомогти синові вийти з тюрми. Перрі читав його не менш як сто разів, ніколи не лищаючись байдужим.

Цей життєпис щоразу збуджував у ньому цілий вир почуттів: передусім — жаль до себе, потім любов і ненависть, які спочатку змагалися між собою на рівних, а далі ненависть брала гору. Спогади, що зринали в його пам'яті, були здебільшого неприємні, але не всі. Справді-бо, перші роки життя, що їх запам'ятав Перрі, пригадувались як уривки безперервного свята, сповненого оплесків і радощів.

Ось йому років зо три, і він сидить на трибуні разом із сестрами й старшим братом, спостерігаючи родео [1]. На арені стрункa молода індіанка з племені черокі об'їжджає

[1] Змагання ковбоїв-верхівців.

дикого коня, «непокірного мустанга», і її розпущені коси мають навсібіч, мов у танцюристки в запальному фламенко. Індіанку звуть Фло Бакскін, вона професіональна наїзниця, «чемпіонка родео». Її чоловік, Текс Джон Сміт, також постійний учасник змагань. В одному з великих турне по західних штатах і заприязнилися між собою красуня індіанка й простацького виду ковбой-ірландець; згодом вони побралися і вже встигли прижити четверо дітлахів, що оце й сиділи тепер на трибуні край арени...

Текс і Фло й далі мандрували по країні, виступаючи в родео, аж доки Перрі минуло п'ять років.

— Життя було не мед,— згадував він.— Ми, всі шестеро, їздили старезним ваговозиком, у ньому частенько й спали. Їли здебільшого кашу, печиво та згущене молоко. В ньому було надміру цукру, отож воно, те молоко, й занапастило мої нирки, відтоді я й почав обмочувати простирадла...

І все ж не можна було назвати те життя нещасливим. Особливо як на маленького хлопчика, що пишався своїми батьками, захоплювався їхньою вправністю й сміливістю. І вже, певна річ, вони жили тоді щасливіше, ніж потім, коли Текса й Фло обсіли недуги і їм довелося залишити арену. Вони оселилися поблизу Ріно, в штаті Невада, почали сваритись, і Фло приохотилася до чарки. Коли Перрі минуло шість років, вона забрала дітей і подалася до Сан-Франціско. Усе воно було точно так, як описував батько:

«Я її не вдержував, навіть побажав щасливої дороги. Вона забрала нашу машину, а я лишився ні з чим (тоді саме була криза). Діти аж заходилися від плачу, а вона лаяла їх на всі заставки й кричала, що з часом вони однаково прибіжать до мене».

І справді, протягом наступних трьох років Перрі кілька разів тікав від матері, намагаючись віднайти втраченого батька. На той час він, по суті, втратив і матір, бо вже навчився зневажати її. Від алкоголю обличчя її розпливлося, ще недавно гнучка й зграбна постать обважніла, вона стала «дражлива як чорт», до краю лиха на язик і так пустилася берега, що навіть не питала імен тих вантажників, портових машиністів та іншого такого люду, що не гребував її ласкою (єдине, чого вона вимагала,— щоб перед тим з нею випили й потанцювали під патефон).

Згодом Перрі розповідав:

— Я весь час думав про батька, сподівався, що він забере мене до себе. Ніколи не забуду, як я знову його

побачив. Він стояв на шкільному подвір'ї. Мене тоді наче струмом ударило. Але батько не схотів мені допомогти. Сказав, щоб я добре поводився, обняв мене на прощання й пішов собі. А невдовзі мати збула мене в католицький сирітський притулок. Оце там і знущалися з мене черниці. Без кінця лупцювали за те, що я пудив у ліжко. Відтоді я на все життя затаїв злобу проти черниць. І проти бога. І проти релігії. Та згодом я дізнався, що є на світі люди куди лихіші. Через кілька місяців ті божі сестри викинули мене геть, і вона (тобто мати) віддала мене в інше місце, ще гірше. В дитячий дім Армії спасіння [1]. Там мене також усі зненавиділи. За те саме. І за те, що я наполовину індіанець. Була там одна доглядачка, то вона мене інакше як «негритосом» і не називала, бо, мовляв, індіанці й негри — одне поріддя. Ото була гадюка! Суща відьма. Що вона робила: наливала у ванну крижаної води, занурювала мене туди з головою і тримала, аж поки я геть синів і починав захлинатися. Але її застукали, кляту відьму. Бо я схопив запалення легень. Мало дуба не врізав. Два місяці пролежав у лікарні. Саме тоді й повернувся батько. А коли я оклигав, він забрав мене з собою...

Майже рік батько з сином прожили в будиночку поблизу Ріно, і Перрі ходив до школи.

— Я закінчив третій клас, і то був справді *кінець*. До школи я більше не повернувся. Того літа батько змайстрував саморобний причеп до машини — «будинок на колесах». У ньому було двоє дощаних ліжок і закуток з невеликою плитою, така собі кухня. Плита вийшла хоч куди, на ній можна було зготувати все, що завгодно. Ми навіть хліб самі пекли. А я займався консервуванням — маринував яблука, варив повидло. У такий-от спосіб ми й мандрували по країні цілих шість років. Надовго ніде не спинялися. А коли й траплялось затриматися десь трохи довше, люди починали дивитися на батька, мов на якогось пришелепу, і мене це страшенно дошкуляло й смутило. Бо тоді я ще любив батька. Хоч він часом був несправедливий до мене й свавільний як чорт. Але я любив його і завжди радів, коли ми рушали далі...

Отак вони їздили — все далі, далі: Вайомінг, Айдахо, Орегон і нарешті Аляска. На Алясці Текс Сміт прищепив синові мрію про золото й показав, як його шукати на

[1] Благодійницька релігійна організація.

піщаних берегах стрімких річечок з крижаною водою. Тамтаки, на Алясці, Перрі навчився поводитись із рушницею, білувати ведмедів і висліджувати вовків та оленів.

— Ну й холоднеча ж там була! — згадував Перрі.— Ми з батьком спали, притиснувшись один до одного й позагортавшись у ковдри та ведмежі шкури. А ранком, ще вдосвіта, я нашвидкуруч готував сніданок — смажене м'ясо, сухе печиво з мелясою,— і ми вирушали колупатися в тому піску. Все було б гаразд, якби я не дорослішав, бо що старший я ставав, то менше лишалося в мені приязні до батька. З одного боку, він начебто знав і розумів усе, а з другого — не розумів нічого. Був сліпий і глухий до багатьох моїх інтересів. Анітрохи в них не вдавався. Ось, скажімо, я навчився грати на гармонійці, тільки-но взяв її до рук. І на гітарі так само. А батько цього не визнавав. Та й не хотів визнавати. Ще я любив читати, учився правильно говорити. Пісні складав. І малював непогано. Але я ніколи не чув жодного підбадьорливого слова ані від батька, ані від когось іншого. Ночами я часто лежав без сну — і тому, що боявся обмочити постіль, і через думки, що не давали мені заснути. Довкола була така холоднеча, що аж дух забивало, а я думав про Гавайські острови. Колись я бачив їх у кіно, й мені страх як хотілося поїхати туди. Там завжди було сонце, і люди ходили убрані в саме листя та квіти...

Сам Перрі був убраний куди поважніше, коли одного теплого вечора 1945 року, під час війни, зайшов до одного з татуювальних салонів Гонолулу. Оце там і з'явилася на його лівій руці змія, обвинута навколо кинджала. А перед тим була сварка з батьком, подорож на попутних машинах від Анкоріджа до Сіетла й візит у тамтешню найманьну контору торговельного флоту.

Відслуживши кілька років у торговельному флоті, Перрі вступив до армії. На той час він уже помирився з батьком, який після їхнього розриву переїхав був до Невади, але потім знову повернувся на Аляску. В 1952 році, коли Перрі, «відбувши всю оту кляту корейську війну», закінчував військову службу, старий Сміт замислив грандіозний план, що мав назавжди покласти край його кочовому життю.

— Батько був як у гарячці,— згадував Перрі.— Писав мені, що купив ділянку землі край шосе поблизу Анкоріджа й має намір збудувати там мисливський заїзд для туристів. Навіть назву вже придумав: «Вігвам Звіробоя

Дена». І тепер квапив мене, щоб я приїхав допоміг йому з тим будівництвом. А я, коли ще був в армії, у Форт-Люїсі, штат Вашінгтон, купив собі мотоцикл (краще б назвати його мотогробом!), отож, діставши розрахунок, сів на нього й подався на Аляску. Та доїхав тільки до Беллінгема, що на канадському кордоні. Йшов дощ, і моя тарадайка перекинулась на слизькій дорозі...

Ця лиха пригода на цілий рік відстрочила зустріч Перрі з батьком. Півроку пішло на операцію та лікарню, а ще півроку він одужував у лісовій хатині поблизу Беллінгема. Господарем її був молодий індіанець, лісоруб і рибалка.

— Джо Джеймс. Він і його дружина дали мені притулок у своєму домі. Вони були старші за мене всього на два чи три роки, але доглядали мене як власну дитину. І це було неабищо, бо своїх дітей вони любили й піклувалися про них. На той час вони мали четверо, а вже потім з'явилося ще троє. Вони дуже добре ставились до мене — і Джо, і вся його сім'я. Я тоді ледве шкандибав на милицях, був зовсім безпорадний. Тільки те й міг, що сидіти. Отож, щоб знайти собі якесь діло, та й господарям бути хоч трохи корисним, я придумав щось на зразок школи. Учнями були дітлахи Джо та кілька їхніх товаришів, і ми проводили з ними у вітальні справжні уроки. Я навчив їх грати на гармонійці та гітарі, малювати, займався з ними краснописом. Усі завжди кажуть, що в мене дуже гарний почерк. Воно й справді так, бо колись давно я купив спеціальний посібник і вправлявся доти, доки став писати так, як там рекомендовано. Крім того, ми читали всілякі історії — вони по черзі читали, а я їх поправляв. Це мене розважало. Я люблю дітей. *Малих* дітей... То був непоганий час. Потім настала весна. Я вже міг ходити, хоч ноги в мене ще боліли. А батько все чекав на мене...

Чекав, проте не сидів без діла. На той час, коли Перрі приїхав на місце майбутнього мисливського заїзду, старий Сміт, працюючи сам-один, уже зробив усю найважчу роботу: розчистив ділянку, заготував колоди й дошки, наколов і понавозив купи дикого каменю.

— Але будувати не починав, доки я не приїду. Ми зробили там геть усе своїми руками. Лиш подеколи брали в підмогу якогось індіанця. Батько неначе знавіснів. Хай тобі хоч би що — хурделиця, злива, буревій,— ми однаково працювали. А того дня, коли закінчили покрівлю, він

там-таки пустився танцювати джигу й кричав та реготав мов божевільний. Воно правда, «вігвам» таки вийшов дай боже. Він міг прийняти на ночівлю двадцять чоловік зараз. У їдальні був великий камін. А поряд — бар. Передбачалося, що там я розважатиму гостей. Співатиму і все таке. Ми відкрили наш заїзд у кінці п'ятдесят третього року...

Одначе сподівані мисливці все не появлялися, та й поодинокі проїжджі туристи, хоч і спинялися вряди-годи, щоб сфотографувати зумисне примітивний на вигляд «Вігвам Звіробоя Дена», проте ночувати залишалися рідко.

— Якийсь час ми ще тішили себе марними надіями. Думали, от-от посунуть постояльці. Батько вигадував усілякі штуки, щоб принадити їх — «Садок спогадів», «Криницю бажань»,— понастромляв обіч шосе строкатих рекламних об'яв. Але все те була дурна праця. І коли батько це зрозумів, коли до нього дійшло, що ми викинули всі наші гроші на вітер, він напався на мене. Чіплявся до кожної дрібниці, мало не казився з люті. Докоряв тим, що я не хочу як слід працювати... Винуватити його було годі, так само як і мене. У тій скруті, яка нас спіткала,— грошей чортма, харчі наприкінці,— ми вже просто не могли себе стримувати. А незабаром дійшло до того, що ми сиділи буквально голодні. Оце тоді й зчепилися вже відкрито. Через галету. Батько вихопив у мене з рук ту галету й почав кричати, що я ніяк не напхаюся, що я жадібний, себелюбний і щоб я забирався геть, бо він мене бачити більше не хоче. Він усе кричав і кричав, аж доки мені урвався терпець. Мої руки вчепились йому в горлянку. Вони-то були *мої*, але я вже ними не володів. Бо рухало їх одне прагнення: задушити його на смерть. Та батько в мене верткий, мастак боротися. Він випручався і гайнув по рушницю. А вернувшись, наставив її на мене й сказав: «Добре дивись на мене, Перрі, бо я останній, кого ти бачиш у житті». Я наче прикипів до місця. Але тут він збагнув, що рушниця навіть не заряджена, і раптом заплакав. Повалився на стілець і ридав, як дитина. І я відчув, що вже не маю на нього зла. Мені стало жаль його. Жаль нас обох. Та сказати йому я однаково нічого не міг. Я вийшов надвір і подався бродити по околиці. Був квітень, але в лісі ще лежав глибокий сніг. Я бродив, аж поки зовсім споночіло. Коли повернувся, в будинку було темно й двері замкнені. А всі мої речі валялися

просто в снігу — батько повикидав їх. Книжки, одежу, геть усе. Я їх так і залишив. Тільки гітару забрав. Тоді вийшов на шосе й попростував геть. У кишені в мене не було ані цента. Десь над північ я зупинив подорожній ваговоз. Водій спитав, куди мені треба. «Куди вам, туди й мені»,— сказав я...

На кілька тижнів Перрі знову знайшов притулок у гостинних Джеймсів, а тоді надумав податись до Вустера, штат Массачусетс, де жив один його «армійський друзяка». Він сподівався, що той буде радий йому й допоможе знайти «пристойну роботу». Але ця подорож на схід затяглася, бо Перрі раз по раз робив непередбачені зупинки: то він найнявся мити посуд у ресторані в Омасі, то став бензозаправником у Оклахомі, то працював місяць на ранчо в Техасі. У липні 1955 року по дорозі до Вустера він дістався Філіпсберга, невеликого містечка в штаті Канзас, і там його спостигла «лиха доля», що цього разу прибрала подобу «непутящого товариша».

— Його прізвище було Сміт. Таке саме, як і в мене. А як його звали, я навіть не пам'ятаю. Та й познайомилися ми з ним зовсім випадково. У нього була машина, і він пообіцяв довезти мене до Чікаго. Отож ми й проїжджали по дорозі той паршивенький Філіпсберг і десь там спинилися, щоб подивитись по карті, як їхати далі. Здається, була неділя. Крамниці позачинювано, вулиці безлюдні. Отут мій товаришочок, хай йому лиха година, озирнувся довкола й запропонував одну річ...

Тією «одною річчю» було пограбування найближчого будинку — контори торговельної компанії «Чендлер». Перрі погодився. Вони залізли в порожнє приміщення й повиносили звідти всі друкарські та лічильні машинки. Все минулося б гаразд, якби через кілька днів злодії не проїхали на червоне світло у Сент-Джозефі, в штаті Міссурі.

— Увесь той реманент ще був у машині, і полісмен, який нас зупинив, зацікавився, де ми його взяли. А там перевірочка — і нас, як то кажуть, «завернули» назад у Філіпсберг. Тюрма там у них симпатична. Для тих, звісно, кому вона до вподоби...

Та не минуло й двох днів, як Перрі і його товариш натрапили на відчинене вікно, вилізли надвір, скочили в чиюсь машину й погнали на північний захід, до Мак-Кука, що в штаті Небраска.

— Невдовзі ми з тим Смітом розійшлися. Що з ним сталося далі, я не знаю. Обидва ми, звісно, потрапили в розшукні списки ФБР. Та, здається мені, то такий, що навряд чи вони його злапали...

Одного сльотавого листопадового дня міжміський автобус привіз Перрі до Вустера, промислового містечка в Массачусетсі, що його круті, горбасті вулиці навіть погожої днини видаються похмурими й неприязними.

— Я знайшов будинок, де жив мій товариш. Ми з ним разом воювали в Кореї. Але мені сказали, що він уже півроку як виїхав, а куди — ніхто не знав. От не пощастило, ну просто хоч плач!.. Знайшов я якусь винарню, купив бутельок червоного європейського та й подався назад до автобусної станції. Сів там і тягну собі винце. Вже й зігрівся був, і настрій у мене покращав, аж тут з'явився якийсь один і заарештував мене за бродяжництво...

У поліції Перрі записали як «Боба Тернера» — він назвався так, знаючи, що його справжнє ім'я вже є у списках ФБР. Він одсидів два тижні в тюрмі, сплатив десять доларів штрафу й такого самого сльотавого листопадового дня попрощався з Вустером.

— Я поїхав до Нью-Йорка і найняв кімнату в готелі на Восьмій авеню, поблизу Сорок другої вулиці. Довго шукав роботи, потім усе-таки влаштувався. За попихача в одній нічній крамничці. Там-таки, на Сорок другій, поряд з кафе-автоматом. Я ходив туди їсти — коли взагалі ходив. Більш як три місяці я майже не витикався з тієї околиці Бродвею. Головне через те, що не мав пристойної одежі. Вдягнений я був по-західному — джинси, чоботи. На Сорок другій на такі речі ніхто не зважає, там хоч ти що на себе напни — байдуже. Ніколи в житті не бачив стільки всілякої чудасії...

Він прожив цілу зиму в цьому потворному кварталі, освітленому неоновими рекламами, де повітря просякнуте духом кукурудзяних пластівців, гарячих сосисок і апельсинового коктейлю. Та одного ясного березневого ранку...

— Двоє типів із ФБР стягли мене з ліжка. Просто з готелю забрали. Гоп! — і я знов опинився в Канзасі. У Філіпсберзі. В тій самій симпатичній тюрмі. Почали мене розпинати: тут тобі й пограбування, і втеча з тюрми, й крадіжка машини. Дістав за все від п'яти до десяти років. З відсидкою в Ленсінгу. Перебувши там деякий час, я написав батькові. Сповістив його про новину. І сестрі Барбарі написав. Більше родичів у мене не лишилося.

Джіммі застрелився. Ферн вистрибнула з вікна. Мати теж уже вісім років як померла. Нікого більше нема, тільки батько й Барбара...

Перрі й далі сортував і розкладав своє добро, і купка найдорожчих пам'яток, з якими він не хотів розлучатися й на час, усе росла та росла. Та що було діяти? Не міг же він ризикнути бронзовою медаллю за війну в Кореї чи атестатом про закінчення школи (його видав Лівенвортський окружний відділ освіти, бо саме в тюрмі Перрі завершив перерване колись навчання). Не хотів він втратити й цупкого конверта, напакованого фотографіями, здебільшого його самого — від юнацького портрета часів служби в торговельному флоті (на звороті був напис: «16 р. Невинна дитина») аж до недавніх знімків з Акапулько. Було ще з півсотні речей, що їх він неодмінно хотів узяти з собою, зокрема — карти місцевостей, де сховано скарби, альбом з малюнками Отто, два грубих зошити. Один з них, більший обсягом, являв собою особистий словник Перрі, куди він без певного ладу записував різні слова, які вважав «гарними», «корисними» чи принаймні «вартими, щоб їх запам'ятати» (як-от, наприклад: «летальний — смертельний; поліглот — людина, що знає багато мов; екзекуція — кара; агностик — той, що заперечує знання; троглодит — печерна людина; антипатія — неприязнь; антропофаг — людожер»).

На обкладинці другого зошита каліграфічним почерком — предметом гордощів Перрі — було виведено: «Особистий щоденник Перрі Едварда Сміта». Але назва не відповідала змістові, бо то був ніякий не щоденник, а скоріше збірка маловідомих фактів («Кожні п'ятнадцять років Марс наближається до Землі. 1958-й — саме такий рік»), віршів та літературних цитат («Немає людини, що була б як острів, сама собі»), виписок з газет і книжок, або дослівних, або переказаних довільно, як-от:

«Знайомих у мене багато, друзів мало, а людей, що знають мене по-справжньому,— ще менше.

Читав про нову отруту на пацюків. Дуже сильна, не має запаху, смаку, враз засвоюється організмом, так що при розтині не можна виявити й сліду.

На випадок, коли б довелося виступати з промовою: «Хоч убийте, не пригадаю, що збирався сказати... Здається, ще ніколи присутність стількох людей не завдавала мені більшої втіхи. Це чудова, рідкісна мить, і нею я завдячую вам».

Прочитав цікаву статтю в лютневому номері «Між нами кажучи»: «З ножем — до діамантових розсипів».

«Людині, яка тішиться волею та всіма її перевагами, ніколи не зрозуміти, що означає бути позбавленим її». *Ерл Стенлі Гарднер.*

«Що таке життя? Це — зблиск світлячка серед ночі. Це — зітхання бізона в зимову пору. Це — маленька тінь, що перебігає по траві й зникає із заходом сонця». *Воронятча Нога, ватаг індіанського племені чорноногих».*

Остання цитата була записана червоним чорнилом і обведена рамкою із зелених зірочок; отже, власник зошита хотів підкреслити свій «особистий інтерес» до неї. «Зітхання бізона в зимову пору»— це ж бо цілком відповідало його поглядам на життя. Навіщо клопотатися? Навіщо «гнути горба?» Адже людина — це ніщо, туман, тінь, яку поглинає темрява.

Але ж хай йому чорт, а ти таки клопочешся, щось плануєш і ладен собі нігті кусати через якесь там попередження готельної адміністрації: *«Su día termina a las 2 p. m.».*

— Діку? Ти чуєш? Скоро перша.

Дік уже не спав і щось шепотів на вухо Інес. Дівчина мовчки курила сигарету. Минулого вечора, коли Дік привів її до готелю і сказав, що вона тут ночуватиме, Перрі хоча й погодився, проте був видимо невдоволений. Вони йому «страх як докучали». І все ж він почував жаль до Інес. Це «мале дурнятко» щиро вірило, що Дік справді думає одружитися, і навіть не підозрювало, що він того ж таки дня збирається покинути Мексіку.

— Бога ради, Діку! Поквапся, чуєш? Наша доба минає о другій.

*

Була остання субота перед різдвом, і потік машин на Головній вулиці Гарден-Сіті ледве посувався вперед. Затиснутий у цьому завозі, Дьюї подивився вгору на святкові гірлянди, сплетені з ялинового гілля й прикрашені червоними паперовими дзвониками, і нараз пригадав, що не купив ще різдвяних подарунків дружині й дітям. Його мозок автоматично відкидав усе, що не було пов'язане із справою Клаттерів.

Така цілковита занурені сть уже почала непокоїти Мері та й декого з їхніх знайомих.

Один близький приятель Дьюї, молодий адвокат Кліфорд Р. Гоуп, сказав йому навпростець:

— Слухай, Еле, ти хоч сам тямиш, що з тобою діється? Ти ж увесь час тільки про одне говориш.

— Авжеж,— відказав Дьюї.— Бо я тільки про це й думаю. До того ж цілком можливо, що саме в розмові я раптом натраплю на щось таке, до чого не додумався раніш. На якесь нове рішення. Або й *ти*. Хай йому чорт, Кліффе, та я ж довіку спокою не матиму, якщо ця справа так і ляже в архів нерозв'язана. Хоч би скільки років минуло, а воно все не йтиме в мене з голови. Щоразу, як десь станеться вбивство, чимось подібне до цього, я просто не зможу не помчати туди стрімголов, не побачити на власні очі, що там і як,— а раптом виявиться якийсь зв'язок! Та й це ще не все. Головна причина ось у чому: я тепер знаю Клаттерів чи не краще, ніж вони самі себе знали, і думка про них буквально переслідує мене. І так буде доти, доки я дізнаюсь, як усе сталось.

Одержимість Дьюї цією справою мала ще один наслідок: він став дуже неуважливий, чого ніколи раніш за ним не помічалося. Ще тільки вранці того дня Мері попрохала його, щоб він не забув неодмінно... *неодмінно*... А от що саме — він ніяк не міг пригадати, аж поки, вибравшись нарешті з передсвяткової міської тисняви й давши повний газ на шосе № 50 у напрямі Голкомба, побачив попереду ветеринарну лікарню доктора Дейла. Ну звісно ж! Дружина просила забрати додому їхнього кота, Піта. То був дебелий п'ятнадцятифунтовий котисько тигрової масті, відомий у цілому Гарден-Сіті як невиправний забіяка, через що й опинився оце в лікарні: програвши битву з собакою-боксером, він дістав такі тяжкі поранення, що довелося накладати шви й застосовувати антибіотики. Та сьогодні доктор Дейл уже виписав його з лікарні, і Піт, умостившись на передньому сидінні в машині свого господаря, муркотів усю дорогу до Голкомба.

Дьюї їхав на ферму «Долина», але йому захотілося випити чашку гарячої кави, і він спинив машину біля «Гартменового кафе».

— Добридень, красеню,— сказала міс Гартмен.— Чим можу прислужитися?

— Чашечку кави, хазяйко, ото й тільки.

Вона налила йому чашку кави.

— Я не помиляюся? Здається, ви добряче схудли?

— Та трохи є.

Насправді за останні три тижні Дьюї схуд на двадцять фунтів. Костюми висіли на ньому так, наче він позичив їх у якогось огрядного приятеля. Обличчям він узагалі мало скидався на детектива, а тепер і поготів,— скоріше можна було подумати, що це якийсь аскет, заглиблений у потойбічні думи.

— Як ви себе почуваєте?

— Чудово.

— *Вигляд* у вас жахливий.

Атож, годі й заперечувати. Проте не гірший, ніж у його колег із КБР — в агентів Данца, Черча і Ная. І вже, певна річ, він, Дьюї, в кращій формі, ніж Гарольд Най, що незважаючи на грип і високу температуру, не полишав розслідування. Зокрема, ці четверо до краю стомлених людей «піддали перевірці» щось із сімсот усіляких поголосок і чуток. Сам Дьюї, приміром, згаяв два виснажливі дні, намагаючись натрапити на слід отих таємничих двох мексіканців, що, як присягався Пол Гелм, приходили до містера Клаттера напередодні вбивства.

— Ще чашечку, Елвіне?

— Та, мабуть, ні. Дякую, хазяйко.

Але місіс Гартмен уже принесла гарячий кавник.

— Це коштом фірми, шерифе. Як подивитися на вас, воно не завадить.

За столиком у кутку два скотарі з околишніх ферм грали в шашки. Один з них підвівся й перейшов до прилавка, де сидів Дьюї.

— Це правда, що ми чули? — запитав він.

— Залежно від того, що ви чули.

— Про отого типа, котрого ви схопили. Котрий заліз у будинок Клаттерів. Ніби він і є вбивця. Ось що ми чули.

— Тоді ви чули неправду, друже. Так, неправду.

Хоча в минулому Джонатана Деніела Едріена, що тепер сидів в окружній тюрмі по звинуваченню в незаконному носінні зброї, деякий час тримали в державній лікарні у Топіці як душевнохворого, проте перевірка показала: щодо справи Клаттерів він винен хіба що в нездоровій цікавості.

— Ну, а коли це не він, то якого ж біса ви не зловите справжнього винуватця? В мене повен дім жінок, то вони навіть у ванну бояться самі заходити.

Дьюї звик до подібних нападок — така вже була його робота. Він лише зітхнув і посміхнувся.

— Нічого смішного тут нема! Я кажу серйозно. Чому ви нікого не заарештуєте? Вам за це платять гроші.

— Ану без грубощів,— сказала місіс Гартмен.— Усім нам кепсько. Елвін робить що тільки може.

Дьюї підморгнув до неї.

— Розтлумачте йому, хазяйко. І дуже дякую за каву.

Скотар почекав, доки він дійде до дверей, тоді випалив навздогін:

— Якщо ви ще коли поткнетеся в шерифи, на мій голос не розраховуйте. Бо ви його *не* дістанете!

— Ану без грубощів,— знову сказала місіс Гартмен.

*

Був полудень десь ген у пустелі Мохаве. Перрі сидів на валізі й награвав на гармонійці. Дік стояв обіч лискучого чорного шосе № 66, втупивши очі в безлюдну далечінь, неначе сподівався викликати машину силою свого погляду. Машини з'являлися рідко, та й ті не спинялись задля двох подорожніх. Щоправда, один водій ваговоза, що їхав до Нідлса, штат Каліфорнія, запропонував підвезти їх, але Дік відмовився. Це була «не та нагода». Вони з Перрі чекали якогось самотнього мандрівника в пристойній машині й з повним гаманом — такого, щоб пограбувати його, задушити й покинути серед пустелі.

У пустелі звук часто випереджає появу. Дік зачув далекий стугін ще не видимої машини. Почув його й Перрі. Він сховав гармонійку в кишеню, узяв валізу й став поруч Діка на узбіччі шосе. (Валіза становила весь їхній багаж. Вона була вщерть напакована пам'ятками Перрі, до яких долучено три сорочки, п'ять пар білих шкарпеток, коробку аспірину, пляшку текіли [1], ножиці, безпечну бритву й пилочку для нігтів. Решту свого добра вони частково позаставляли, частково полишили на отого бармена-мексіканця, а частково надіслали поштою до Лас-Вегаса).

Вони чекали. Аж ось і машина. Вона швидко наближалась, і скоро стало видно, що то синій «додж», в якому немає нікого, крім водія — кощавого лисого чоловіка. Нагода була чудова. Дік підняв руку й помахав водієві. Той сповільнив швидкість, і Дік усміхнувся до нього променистою усмішкою. Машина вже майже спинилась, і водій пильно оглянув подорожніх з ніг до голови. Як видно, до-

[1] Мексіканська горілка.

віри вони в нього не викликали (після п'ятдесятигодинної автобусної подорожі з Мехіко-Сіті до Барстоу та півдня переходу по пустелі Мохаве обидва були оброслі, закурені й мали страхітливий вигляд). Він натиснув на газ і погнав геть. Дік приклав долоні до рота й гукнув навздогін:

— Твоє щастя, падлюко!

Тоді засміявся й завдав на плече валізу. Сердитись по-справжньому він просто не міг, бо, як пригадував потім, «був надто радий, що знов опинився у добрих старих Штатах». Та й, зрештою, з'явиться ще якась машина, і в ній теж буде водій.

Перрі дістав свою гармонійку (він поцупив її вчора в універсальній крамниці в Барстоу) і заграв початкові такти їхнього «похідного маршу». То була одна з його улюблених пісень, і він навчив Діка всіх п'ятьох її куплетів. Вони марширували в ногу, пліч-о-пліч, і співали:

Уздріли мої очі, як господь іде до нас,
Він потопче грона гніву, що зріли в серцях.

Серед мовчазної пустелі дзвінко лунали їхні дужі молоді голоси:

Слава! Слава! Алілуя!
Слава! Слава! Алілуя!

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ВІДПОВІДЬ

Молодика звали Флойд Веллз. Він був низенький на зріст і майже зовсім не мав підборіддя. В минулому Веллз брався до багатьох справ: був солдатом, робітником на фермі, механіком і, нарешті, злодієм, за що й дістав строк «від трьох до п'яти» в тюрмі штату Канзас. У вівторок, 17 листопада, він лежав у своїй камері з навушниками на голові й слухав останні вісті. Та голос диктора й нудні події дня наганяли на нього сон («Канцлер Конрад Аденауер прибув сьогодні до Лондона для переговорів з прем'єр-міністром Гарольдом Макмілланом... Президент Ейзенхауер приділив годину й десять хвилин на обговорення планів та бюджету космічних досліджень з

доктором Кейтом Гленнаном...»). Аж раптом він почув таке, що його дрімота враз розвіялась:

«Офіційні особи, що провадять розслідування трагічної загибелі чотирьох членів сім'ї Герберта Вільяма Клаттера, звернулися до громадськості з проханням дати будь-які відомості, що допомогли б розкрити цей загадковий злочин. Уранці минулої неділі самого Клаттера, його дружину та двох неповнолітніх дітей знайдено вбитих у їхньому будинку на фермі поблизу Гарден-Сіті. Злочинці зв'язали їх, позатуляли їм роти і вбили пострілами в голову з мисливської рушниці дванадцятого калібру. Як визнають слідчі органи, їм досі не вдалося виявити жодних мотивів злочину, що, за словами Логена Сенфорда, начальника Канзаського бюро розслідування, є найстрашнішим за всю історію Канзасу...»

Веллз був приголомшений. «Просто вухам своїм не повірив»,— як він сам розповідав згодом. А тим часом йому таки випадало б повірити, бо він не тільки був знайомий з Клаттерами, але й добре знав, хто їх убив.

Це почалося давно, одинадцять років тому, восени 1948-го. Веллзові минав тоді двадцятий.

— Я мандрував по країні, брався до всякої, яка трапиться, роботи,— пригадував він.— В отакий спосіб і опинився ген у Західному Канзасі, десь недалеко від кордону з Колорадо. Ходив шукав місця, питав усіх, де б його влаштуватися. Хтось мені й сказав, що потрібен робітник на ферму «Долина» — так містер Клаттер називав свою садибу. І справді, він мене взяв. Я працював у нього щось із рік, в усякому разі — до наступної весни, і пішов тільки тому, що не сиділося мені. Тягло кудись-інде. Зовсім не тому, що не поладнав з містером Клаттером. Ні, він ставився до мене добре, так само, як і до всіх, хто в нього працював. Бувало, не вистачить грошей до платні, то він завжди підкине тобі десятку чи п'ятірку наперед. І взагалі платив добре, а як заслужиш, то й премії давав охоче. Одне слово, дуже він мені подобався. Та й уся їхня сім'я — і місіс Клаттер, і діти. Коли я там жив, двоє менших, ті, яких убито,— Ненсі й хлопчик в окулярах,— були ще зовсім малі, років по п'ять-шість. А старші — Біверлі й ще одна дівчинка, я вже не пам'ятаю, як її звали,— ті вже ходили до школи. Славні були люди, дуже славні. Я й досі їх пам'ятаю...

Так от, пішов я звідти десь у сорок дев'ятому році. Одружився, розлучився, служив у війську і всяке таке інше.

Час собі минав, і от у п'ятдесят дев'ятому, так, у червні п'ятдесят дев'ятого, через десять років, як я пішов від містера Клаттера, мене засадили в Ленсінг. Заліз я, бачте, в одну крамницю електротоварів. А чого — хотів потягти кілька газонокосарок. Не на продаж, ні. Думав давати їх напрокат. Завести, так би мовити, власне дільце. Та нічого, звісно, не вийшло, окрім того, що приклепали мені строк від трьох до п'яти років. Якби не це, я б ніколи не спізнався з Діком і, можливо, містер Клаттер був би досі живий. Та що вже є, те є. Видно, судилося мені зустріти Діка.

Він був моїм першим товаришем по камері. Сиділи ми разом щось із місяць. Червень і початок липня. Він тоді добував уже свої «від трьох до п'яти» і в серпні мав достроково вийти. Отож усе, було, патякав, що́ думає робити на волі. Казав, подасться до Невади, в якесь ракетне містечко, купить там військову форму й вдаватиме з себе офіцера-авіатора. Так, мовляв, можна настругати хтозна-скільки тих липових чеків. То був один з його планів. (Я в це не дуже вірив. Щоправда, хлопець він меткий, але на офіцера-авіатора аж ніяк не схожий). А іноді він згадував свого дружка, Перрі, якогось напівіндіанця, що сидів з ним у камері. І все нахвалявся, які вони діла разом закрутять, коли зустрінуться на волі. Я того Перрі не знав, ніколи й не бачив. Його вже не було в Ленсінгу: випустили достроково. Але Дік завжди казав, що коли трапиться десь добрячий шмат, то на Перрі Сміта можна покластися напевне.

Я вже не пригадую точно, чого в нас зайшла мова про містера Клаттера. Мабуть, я згадав про нього, коли ми розповідали один одному, хто де працював. Дік був добрий автомеханік, то здебільшого й робив за фахом. Колись, правда, він працював ще водієм швидкої допомоги й дуже з того пишався. Які там, мовляв, були медсестрички і як він розважався з ними в своїй машині... Ну, а я розказав йому, як відробив рік на великій фермі в Західному Канзасі. Цебто у містера Клаттера. Він спитав, чи багатий був хазяїн. Атож, сказав я, таки багатий, бо одного разу витратив за тиждень десять тисяч доларів, сам мені розповідав. Я, звісно, хотів сказати, які великі справи він часом вів. І от після того Дік усе розпитував мене про Клаттерів. Хто та хто живе в будинку? Скільки років тепер дітям? Як добутися в дім? Де там що? Чи є в містера Клаттера сейф?.. Не хочу брехати — я сказав, що є.

Бо нібито пригадувалось мені *щось таке* — шафа чи, може, сейф,— за письмовим столом містера Клаттера, в тій кімнаті, де він звичайно працював. От тоді, пам'ятаю, Дік і почав говорити про вбивство. Казав, що вони з Перрі поїдуть туди, пограбують будинок, а всіх свідків повбивають — і Клаттерів, і кожного, хто трапиться під руку. Він без кінця розписував, як усе буде: як вони позв'язують господарів, а тоді перестріляють з рушниці. Я казав йому: «Нічого в тебе, Діку, не вийде». Але відмовляти його не відмовляв, брехати не буду. Бо й на мить не вірив, що він на таке зважиться. Думав, усе це просто балачки. В Ленсінгу воно не дивина. Там тільки й чуєш звідусіль: ось вийду на волю, то я й те, й те — нальоти, грабунки, усе що хочеш. Та здебільшого все це пусті нахваляння. Ніхто й не зважає на них. Отож коли я почув ті слова по радіо, то просто вухам своїм не повірив. А проте воно таки сталося. Достоту як казав Дік...

Така була розповідь Флойда Веллза, хоч тоді, в першу мить, він ще й не помишляв про неї. Боявся, що інші в'язні дізнаються про його виказ і тоді за життя його, як він сам висловився, «ніхто не дасть і дохлого койота».

Минув тиждень. Веллз слухав радіо, уважно стежив за повідомленнями в газетах і в одній з них прочитав, що канзаська «Ньюс» запропонувала винагороду в тисячу доларів за будь-які відомості, що допоможуть знайти й викрити злочинців. Це його зацікавило, і він майже зважився відкритись. Але все ще боявся, і не тільки інших в'язнів. А що, як власті визнають і його причетним до вбивства? Зрештою, саме він напровадив Діка на будинок Клаттерів. До того ж йому цілком можуть закинути, що він знав про Дікові наміри. Одне слово, хоч як на це дивитися, становище його дуже непевне, а виправдання сумнівні. Отож краще мовчати...

Минуло ще десять днів. Настав грудень. Судячи з дедалі коротших газетних повідомлень (радіо взагалі не згадувало більше про цю справу), слідство було так само безпорадне й не мало жодних доказів, як і того ранку, коли виявлено голкомбську трагедію.

А *він* знав. І нарешті, знеможений потребою «комусь звіритися», розповів про все одному товаришеві по камері.

— Близький приятель. Католик, страшенно побожний. Він спитав мене: «То що ти думаєш робити, Флойде?» А я й кажу: «Та от сам не знаю. А що б ти мені пора-

див?» Ну, він почав мене переконувати, що треба йти до начальника тюрми, бо як я, мовляв, житиму з таким тягарем на душі. Сказав, можна зробити так, що ніхто в тюрмі й не догадається про мій виказ, і пообіцяв усе влаштувати. Другого дня він пішов до начальникового заступника й передав йому нібито моє прохання, щоб мене викликали. Сказав, що, можливо, від мене вони дізнаються, хто вбив Клаттерів. Ну, той звіспа річ, одразу ж послав по мене. Спочатку я боявся, та потім згадав містера Клаттера — який він був добрий до мене,— отож і розповів усе заступникові, а тоді й самому начальникові, Гендові. І коли я ще сидів там, в його кабінеті, він зняв телефонну трубку...

*

Начальник тюрми Генд зателефонував Логену Сенфордові. Вислухавши його, Сенфорд поклав трубку, віддав кілька розпоряджень, а тоді подзвонив Елвінові Дьюї.

Того вечора Дьюї повернувся додому з цупким конвертом. Мері була в кухні, готувала вчерею. Тільки-но Дьюї з'явився на порозі, вона одразу ж заходилась розповідати йому про домашні турботи. Їхній кіт напав на сусідського спаніеля і, здається, серйозно пошкодив йому око. Дев'ятирічний Пол звалився з дерева. А дванадцятирічний батьків тезко взявся палити у дворі сміття й розвів такий вогонь, що він мало не перекинувся на сусідні садиби. Хтось — Мері не знала хто — навіть викликав пожежну команду.

Поки дружина змальовувала ці лихі пригоди, Дьюї наливав каву їй і собі. Аж раптом Мері спинилася на півслові й втупила в нього очі. З того, як пашіло його обличчя, вона здогадалася, що він радісно збуджений.

— Елвіне, любий... Приємні новини? — спитала вона.

Дьюї мовчки подав їй конверт. Вона витерла мокрі руки, сіла до столу й, розкривши конверт, видобула звідти фотографії двох молодиків — білявого й брюнета із смаглявим обличчям,— так звані поліцейські портрети. До фотографій були долучені дві особові справи з короткими умовними записами. В анкеті білявого говорилося:

«Гікок, Річард Юджін. Чол. КБР — 97 093. ФБР — 859 273. Адреса: Еджертон, Канзас. Нар. 6.6.31, К.-С, Канз. Зріст: 5 ф. 10 д. Вага: 175 ф. Волосся: біляве. Очі: голубі. Будова: міцна. Колір обличчя: червонуватий. Фах:

фарбар машин. Злочин: шахрайство, підробка чеків. Звільнений достр. 8.8.59».

Друга анкета була така:

«Сміт, Перрі Едвард. Чол. Місце нар.: Невада. Зріст: 5 ф. 4 д. Вага: 156 ф. Волосся: темно-кашт. Злочин: крад., втеча. Заарештований: (не заповнено). Ким: (не заповнено). Заходи: передано до тюрми шт. Канзас із окр. Філіпс. 5—10 р. Звільнений достр. 7.6.59».

Мері роздивлялася Смітове обличчя, сфотографоване в профіль і анфас,— обличчя самовдоволене, неприязне, проте по-своєму гоже: гарно окреслені уста й ніс, імлисті мрійливі очі, також досить гарні і, як визначила вона подумки, виразисті, наче в актора. Виразисті, але водночас і лихі. Хоча й не такі лихі, не такі «відверто злочинницькі», як у Річарда Юджіна Гікока. Вражена поглядом Дікових очей, Мері несамохіть пригадала один випадок із свого дитинства: якось вона побачила рись, що попалася в пастку, й підійшла ближче із щирим бажанням визволити її, та очі тварини, сповнені болю і ненависті, вмить розвіяли співчуття і вкинули її в жах.

— Хто вони? — спитала Мері.

Дьюї переповів їй Веллзову історію, тоді сказав:

— Дивна річ. Ось уже три тижні ми тільки те й робимо, що розшукуємо людей, які будь-коли працювали на Клаттеровій фермі. Можна подумати, що нам оце просто пощастило. Та ще день-два — і ми самі натрапили б на цього Веллза. Дізналися б, що він у тюрмі. А тоді однаково докопалися б до правди.

— А ти певен, що це правда? — спитала Мері. Дьюї та його помічники вже прослідкували сотні ниток, що нікуди не вели, і вона хотіла застерегти чоловіка від нового розчарування, побоюючись за його здоров'я. Він був зовсім знервований, висотаний до краю і викурював по три пачки сигарет на день.

— Ні, не певен,— відказав Дьюї,— але нюхом чую, що так.

Його тон майже переконав Мері. Вона знову схилилася над фотографіями на кухонному столі.

— Поглянь на нього,— показала пальцем на обличчя білявого молодика.— Які страшні очі! Наче пронизують тебе.— Тоді сховала фотографії назад у конверт.— Краще б ти мені їх не показував.

*

Того ж таки вечора інша жінка, в іншій кухні, відклала набік недоштопану шкарпетку, зняла окуляри в пластмасовій оправі і, немов націляючись ними на гостя, сказала:

— Сподіваюся, ви розшукаєте його, містере Най. Задля нього самого. У нас двоє синів, він первісток. Ми його любимо, але ж... Ну звісно, я розумію. Він ніколи б не поїхав так зненацька. Не подався б геть, не сказавши нікому й слова — ні батькові, ні братові. Мабуть, знову вскочив в якусь халепу. І що це з ним діється? Чого він такий?

Вона повела очима через невеличку, тепло натоплену кухню туди, де, згорбившись у кріслі-гойдалці, сидів Уолтер Гікок — її чоловік, батько Річарда Юджіна. Він був худий, виснажений, із бляклими, повними зневіри очима й зашкарублими руками, а коли заговорив, голос його звучав так, наче давно вже не був у вжитку.

— У дитинстві мій син був нічим не гірший за інших, містере Най,— сказав містер Гікок.— Чудовий спортсмен, завжди серед перших у школі. Баскетбол, бейсбол, футбол — скрізь відзначався. І вчився добре, з деяких предметів тільки відмінні оцінки мав. З історії, з креслення... Школу він закінчив у червні сорок дев'ятого й хотів піти до коледжу. Вчитися на інженера. Та ми не могли йому допомогти. Просто грошей не було. Їх у нас ніколи нема. Ферма наша вся кругом сорок чотири акри, то й так ледве животіємо. Мабуть, Діка тоді пригнітило те, що в нього не вигоріло з коледжем. Спочатку він пішов працювати на залізницю в Канзас-Сіті. Заробляв сімдесят п'ять доларів на тиждень. Він собі розважив, ніби цього досить, щоб завести сім'ю, отож вони з Керол і одружилися. Їй тоді було всього шістнадцять, а йому дев'ятнадцять. Я завжди вважав, що нічого доброго з того не вийде. Так воно й сталося.

Місіс Гікок, опасиста кругловида жінка, що її м'яких рис не огрубило життя, сповнене цілоденної праці, докірливо мовила:

— Трійко милих хлопчаків, онуки наші — ось що з того вийшло. Та й Керол дівчина хороша. Вона нічим не винна.

Містер Гікок провадив далі:

— Вони найняли собі чималий будинок, купили новісіньку машину й відтоді вже не вилазили з боргів. Навіть коли Дік працював на швидкій допомозі й мав кращі заробітки. А потім він знайшов місце в «Маркл Б'юїк» — це велика майстерня в Канзас-Сіті. Був там механіком і фарбарем. Та вони з Керол жили надто розкішно, купували речі аж ніяк не по своїх грошах, і Дік почав шахрувати з чеками. Я все-таки гадаю, що якось воно пов'язане з тою катастрофою. Коли він розбився в машині й дістав струс мозку. Після того він дуже змінився. Став грати в карти, підробляти чеки. Раніше він ніколи такого не робив. Десь тоді ж таки й з тією другою зв'язався. Через неї і Керол покинув.

Місіс Гікок сказала:

— Дік не мав іншої ради. Ти ж пам'ятаєш, як Маргарет Една до нього горнулася.

— Хіба треба піддаватися кожній жінці, яка тебе вподобала? — заперечив містер Гікок.— Ну, а далі, містере Най, ви, мабуть, знаєте все не гірше за нас. Чому нашого сина засадили в тюрму. Він одбув там сімнадцять місяців тільки за те, що позичив мисливську рушницю. Узяв в одному будинку тут по сусідству. Нехай там кажуть що хочуть, а красти її він і не думав, я певен... Оце його й згубило. Відколи вийшов з Ленсінгу, він став до нас однаково що чужий. Сло́ва йому не можна було сказати. Вважав, що весь світ проти нього, проти Діка Гікока. Навіть друга жінка його покинула, подала на розлучення, коли він був у тюрмі. Одначе трохи згодом він нібито заспокоївся. Працював у майстерні Боба Сендза в Олейті. Жив удома, з нами, рано лягав спати, нічим не порушував умов дострокового звільнення. Мушу вам сказати, містере Най, я на цьому світі не житець, у мене рак, і Дік про це знав — цебто що я хворий. Якось недавно — ще й місяця, мабуть, не минуло,— саме перед тим, як утекти, він сказав мені: «Ти завжди був для мене добрим батьком. Я ніколи більше не завдам тобі прикрощів». Він сказав те, що думав, я знаю. Бо душа в нього добра. Коли б ви побачили його на футбольному полі чи зі своїми дітьми, ви б мені повірили. О господи, і що це з ним знову сталося? Просто не знаю, що й думати.

— А я знаю,— озвалась його дружина. Вона знову взялася була штопати, але сльози застилали їй очі.— Це все отой його товариш. Ось що з ним сталося.

Їхній гість, агент КБР Гарольд Най, заклопотано нотував щось у записнику, де вже було чимало відомостей, здобутих за довгий день, що пішов у нього на перевірку свідчень Флойда Веллза. Поки що всі зібрані факти переконливо підтверджували Ведлзову версію. 20 листопада підозрюваний Річард Юджін Гікок прогулявся по крамницях у Канзас-Сіті, залишивши в них аж сім «липових» чеків. Най обійшов усіх потерпілих — торговців фото- й радіотоварами, ювеліра, продавця з крамниці готового одягу,— і кожен з них, поглянувши на фотографії Гікока й Перрі Едварда Сміта, впізнавав у першому того, хто виписував чеки, а в другому — його «мовчазного супутника».

Один опитаний торговець сказав:

— Головним був оцей (Гікок). Такий балакун, що куди там, не хочеш — а повіриш. А другий і рота не розтулив. Я ще подумав, чи він не іноземець який — може, мексіканець абощо.

Потім Най поїхав до околишнього містечка Олейта, де мав розмову з останнім хазяїном Гікока, власником автомайстерні Бобом Сендзом.

Так, він працював у мене,— сказав містер Сендз.— Від серпня до... Здається, востаннє я його бачив дев'ятнадцятого листопада. Чи, може, двадцятого. Він покинув роботу, не попередивши мене. Просто подався геть, а куди — я не знаю, та й батько його не знає... Чи здивувався я? Ну звісно, що здивувався. У нас із ним були добрі стосунки. Щось таке, знаєте, в ньому є, в Дікові. Уміє він подобатися людям. Іноді він заходив до мене додому. Та от напівть за тиждень перед тим, як він зник, ми зібрались у мене з товаришами, влаштували таку собі вечірку. Дік ще привів свого приятеля, одного хлопця з Невади, що приїхав з ним побачитись. Його звали Перрі Сміт. Чудово грав на гітарі. Грав і пісні співав, а потім вони з Діком задля сміху завелися змагатись — хто підніме більшу вагу. Той Перрі Сміт, хоч на зріст малий — може, десь трохи над п'ять футів,— а підняв би, мабуть, доброго коня... Ні, я не сказав би, що вони нервували, ні той, ні той. Скоріш навпаки — веселилися на всю губу... Коли це було? Ну звісно, пам'ятаю. Тринадцятого числа. У п'ятницю, тринадцятого листопада...

З Олейта Най повернув на північ і поїхав нерівними польовими дорогами. Під'їжджаючи до ферми Гікоків, він спинився біля кількох сусідніх садиб, нібито розпитати

про дорогу, а насправді — довідатися щось про підозрюваного Річарда Юджіна.

— Дік Гікок? — сказала одна фермерка.— Вуха б мої не чули про Діка Гікока! Та знаю, знаю я цього бісового сина!.. Чи не крав, питаєте? То такий, що й з покійника потягне. А от мати його, Юніс, хороша жінка. Добра, щиросерда. Та й батько такий. Обоє вони прості, чесні люди... А той Дік згнив би вже у тюрмі, тільки ніхто в околиці до суду не хотів позивати. Батьків його жаліли...

Уже посутеніло, коли Най постукав у двері пошарпаного негодами чотирикімнатного фермерського будиночка Уолтера Гікока. Здавалося, господарі чекали такого візиту. Містер Гікок запросив детектива до кухні, а місіс Гікок запропонувала йому кави. Мабуть, коли б вони знали, з чим прийшов до них цей чоловік, то не зустріли б його так гостинно й поводилися б стриманіше. Але вони нічого не знали, і за той час, поки всі троє сиділи й балакали, жодного разу не було згадане прізвище Клаттерів і не вимовлене слово «вбивство». Старих цілком задовольнило Наївне пояснення, ніби він розшукує їхнього сина тільки через порушення умов, на яких його звільнено, та через оту аферу з чеками.

— Одного вечора Дік привів того хлопця (тобто Перрі) сюди й сказав, що це його приятель,— розповідала місіс Гікок.— Він, мовляв, щойно приїхав автобусом з Лас-Вегаса, то чи не можна йому в нас заночувати і взагалі перебути якийсь час. Та я тільки на нього глянула, як подумала собі: «Е ні, мені такого в домі не треба». Одразу ж побачила, що то за птиця. Напахчений, чуприна лисніє від помади. Ясно було як божий день, де це Дік з ним заприятелював. А його ж бо звільнено з умовою, що він не знатиметься ні з ким, хто там був (тобто в Ленсінгу). Я застерегла Діка, але він і слухати нічого не хотів. Повіз свого товариша до Олейта, знайшов йому кімнату в готелі й відтоді увесь свій вільний час був тільки з ним. Навіть десь їздили разом із суботи на неділю. Ви вже мені повірте, містере Най, це отой Перрі Сміт підбив його шахрувати з чеками.

Най згорнув записник і сховав до кишені авторучку. Сховав він і свої руки, що затремтіли з хвилювання.

— Ви кажете, вони їздили разом. А куди, не знаєте?

— До Форт-Скотта,— мовив містер Гікок.— Як я зрозумів, там живе сестра Перрі Сміта. У неї нібито мали

бути якісь його гроші. Щось вони згадували тут про півтори тисячі доларів. На те він і приїхав до Канзасу — щоб забрати в сестри свої гроші. Отож Дік повіз його до Форт-Скотта. А другого дня вже й повернулися. Дік був удома десь перед самим полуднем. Якраз до обіду встиг.

— Зрозуміло,— озвався Най.— Другого дня й повернулися. Отже, вони виїхали звідси в суботу. Чотирнадцятого листопада, так?

Старий кивнув головою.

— А повернулися в неділю, п'ятнадцятого?

— В неділю опівдні.

Най дещо прикинув подумки й лишився задоволений наслідком своїх обчислень: двадцяти, а то й двадцяти чотирьох годин було цілком досить, щоб проїхати понад вісімсот миль в обидва кінці, а під час зупинки вбити чотирьох чоловік.

— Ще одне запитання, містере Гікок,— мовив Най.— У неділю ваш син повернувся додому сам? Чи разом з Перрі Смітом?

— Ні, сам. Він сказав, що Перрі лишився у готелі в Олейті.

Най, чий різкий голос звичайно аж лящить у вухах, намагався говорити якомога м'якше та лагідніше:

— А ви не пригадуєте, чи не видався він вам трохи не таким, як завжди?

— Хто?

— Ваш син.

Містер Гікок трохи подумав, тоді відказав:

— Поводився він начебто як звичайно. Ми одразу ж сіли обідати. Дік був страшенно голодний. Я й молитви не докінчив, як він заходився набирати собі на тарілку. То я ще сказав йому: «Ти, Діку, гребеш, мов лопатою. Так і нам нічого не зостанеться». Хоч він завжди ласий до їжі. Особливо до маринаду. Сам цілу банку може впорати.

— А що він робив після обіду?

— Заснув,— сказав містер Гікок, як видно, й сам трохи здивований своєю відповіддю.— Тут-таки заснув. Оце-то, мабуть, і незвичайне. Ми сіли біля телевізора дивитися баскетбол. Я, Дік і Девід, наш другий син. Дік одразу ж захропів, мов кінь. Пригадую, я сказав його братові: «От уже не сподівався дожити до такого, щоб Дік заснув, коли передають баскетбол». А він собі спав. І проспав усю

гру. Лише потім десь на часинку прокинувся, підвечеряв і одразу ж подався до ліжка.

Місіс Гікок засилювала нитку в голку; її чоловік погойдувався в кріслі й смоктав незапалену люльку. Натреновані очі детектива нишпорили по скромній чепурній кухоньці. У кутку, прихилена до стіни, стояла рушниця. Най уже давно запримітив її. Він підвівся, узяв рушницю й сказав:

— Ви мисливець, містере Гікок?

— Це його рушниця, Дікова. Вони з Девідом часом ходили полювати. Здебільшого на кролів.

То був дванадцятикаліберовий «Севідж», модель 300. Приклад його прикрашала тонка гравіровка: фазани в польоті.

— Давно вона в Діка?

Це запитання вивело місіс Гікок з рівноваги.

— Рушниця коштує більш як сто доларів! Дік купив її на виплат, а тепер вони не хочуть узяти її назад. Ще ж і місяця не минуло, як її куплено, та й у ділі була тільки раз, коли ото вони з Девідом їздили до Гріннела полювати фазанів. Десь на початку листопада. Дік купив її на наше ім'я — батько йому дозволив,— отож і мусимо тепер платити. А Уолтер такий хворий, і стільки всього треба, і хто зна, де його взяти...— Вона затримала віддих, немов силкуючись спинити гикавку.— А може, все-таки вип'єте чашечку кави, містере Най? Я миттю приготую.

Детектив прихилив рушницю до стіни й відійшов від неї, хоч уже не сумнівався, що Клаттерів убито саме з цієї зброї.

— Ні, дякую, година вже пізня, а мені ще їхати до Топіки,— сказав він, а тоді зазирнув у свій записник.— Я хотів би перевірити, чи все правильно зрозумів. Отже, Перрі Сміт прибув до Канзасу в четвер, дванадцятого листопада. Ваш син сказав, що той приїхав забрати свої гроші в сестри, яка живе у Форт-Скотті. У суботу вони вдвох поїхали до Форт-Скотта і там заночували... Як я розумію, у Смітової сестри?

— Ні,— озвався містер Гікок.— Вони її не знайшли. Здається, вона виїхали звідти.

Най усміхнувся.

— Так чи так, а тут їх ту ніч не було. А наступний тиждень — тобто від п'ятнадцятого до двадцять першого — Дік і далі зустрічався з Перрі Смітом, але щодо

всього іншого, наскільки ви можете судити, жив, як звичайно,— ночував удома й щодня ходив на роботу. Двадцять першого числа він зник, і Перрі Сміт також. Відтоді ви не мали від нього звістки? Він нічого вам не написав?

— Він боїться,— сказала місіс Гікок.— До того ж йому соромно.

— Соромно? Чого?

— Що він таке зробив. Що знову завдав нам горя. Отож і боїться, що ми йому не пробачимо. Та ми завжди пробачали. І тепер так буде. Ви маєте дітей, містере Най?

Він кивнув головою.

— Тоді ви нас зрозумієте.

— І ще одне запитання. Чи не маєте ви хоч якоїсь гадки, куди б він міг податися?

— Розгорніть карту,— відказав містер Гікок.— Тицьніть пальцем куди попало,— може, він якраз там.

*

Було вже надвечір, і чоловіка за кермом — уже немолодого торговельного агента, що його назвемо тут містер Белл,— змагала втома. Йому хотілося спинитись і трохи здрімнути. Та їхати лишилося всього сто миль — до Омахи, штат Небраска, де містилось правління великої м'ясоконсервної компанії, в якій він працював. Правила компанії забороняють роз'їзним агентам підвозити подорожніх, але містер Белл частенько нехтував цей припис, а надто коли йому ставало нудно й хилило на сон. Отож і тепер, забачивши край дороги двох молодиків, він одразу ж натиснув на гальма.

Вони справляли враження «пристойних хлопців». Вищий на зріст, хлопчина міцної будови, з коротко підстриженим рудуватим чубом і приємною усмішкою, поводився дуже чемно. Його товариш, «такий собі коротун», що тримав в одній руці гармонійку, а в другій розбухлу валізу, теж видавався «цілком симпатичним», хоча й трохи соромливим. У кожному разі, містер Белл, і гадки не маючи про наміри своїх пасажирів — задушити його поясом і, забравши машину й гроші, покинути мертвого серед прерії,— зрадів, що тепер буде з ким поговорити й розвіяти дрімоту.

Він одрекомендувався, тоді спитав, як звуть їх. Чемний молодик, що сів поруч нього, назвався Діком.

— А це Перрі,— сказав він, підморгнувши товаришеві, що вмостився позаду.

— Ну що ж, хлопці, я можу довезти вас до Омахи.

— Дуже вдячні, сер,— мовив Дік.— Нам туди й треба. Може, знайдемо там роботу.

А якої роботи вони шукають? Містер Белл подумав, що міг би їм посприяти.

Дік відказав:

— Я першокласний фарбар автомобілів, а також механік. Заробляв завжди дай боже. Ми з дружком оце щойно з Мексіки. Думали там осісти. Та вони, хай їм біс, таку мізерію платять, що білій людині аж ніяк не прожити.

А, з Мексіки... Містер Белл пояснив, що колись провів у Куернаваці свій медовий місяць.

— Усе хотіли якось ще туди поїхати. Та коли в тебе пятеро дітей, не дуже помандруєш.

У Перрі, як він згадував потім, майнула думка: «П'ятеро дітей.— ой, як погано!» Слухаючи самовдоволене Дікове патякання про його «любовні перемоги» в Мексіці, він думав, як усе це «не по-людському, бездушно» — вихвалятися перед людиною, котру збираєшся вбити, котра за десять хвилин має померти. Звісно, коли все вийде так, як замислили вони з Діком. А чого б не вийшло? Нагода чудова — саме такої вони чекали вже три дні, мандруючи попутними машинами з Каліфорнії до Невади, а тоді через усю Неваду й Вайомінг до Небраски. Та підхожої жертви все не траплялося. Містер Белл був перший заможний з вигляду й самотній переїжджий, що підібрав їх на дорозі. Досі їх підвозили водії вантажних машин, солдати, навіть два негри, боксери-професіонали, що їхали блідо-ліловим «кадилаком». А от містер Белл — це саме те, що їм потрібно. Перрі засунув руку в кишеню своєї шкіряної штормівки. Там лежав флакончик з таблетками аспірину й чималий, з кулак завбільшки, камінь з гострими краями, загорнутий у жовту ковбойську хустинку. Тоді розстебнув пояс — оздоблений бірюзою індіанський плетений пасок із сріблястою пряжкою,— зняв його і, скрутивши кільцем, поклав на коліна. Він чекав. Дивився на прерію обабіч дороги, награвав на гармоніїці і чекав, коли Дік скаже умовну фразу: «Гей, Перрі, дайно сірника». По тому Дік мав перехопити кермо, а Перрі — торохнути містера Белла загорнутим у хусточку каменем, «розчерепити йому голову». А тоді вже, звернув-

ши на якусь глуху бічну дорогу, вони збиралися пустити в діло пасок з бірюзовими намистинами.

Тим часом Дік і приречений на смерть торговельний агент розповідали один одному непристойні анекдоти. Їхні веселощі дратували Перрі, особливо уривистий, схожий на гавкання сміх містера Белла; майже так само сміявся Текс Джон Сміт, батько Перрі. Від згадки про батька нерви його ще дужче напружились, заломило в скронях, біль пронизав коліна. Він розжував три таблетки аспірину й проковтнув, нічим не запивши. О боже! Якщо Дік і далі «тягтиме гуму», він просто не витримає — або виблює, або ж зомліє... Надворі смеркалося, дорога була пряма, ніде ні оселі, ні душі живої, тільки гола зимова прерія, похмура, мов іржава бляха. Ну, час уже, *час!* Перрі втупився поглядом у Діка, наче хотів передати йому свою думку, та, побачивши, як сіпається в нього повіка, а на верхній губі проступають росинки поту, зрозумів, що той і сам дійшов такого рішення.

Одначе, коли Дік заговорив знову, то був лише ще один анекдот.

— А знаєте, що спільного між убиральнею і кладовищем? — Він вишкірився.— Не знаєте?

— Ні.

— Як уже треба туди, то треба!

Містер Белл зайшовся реготом.

— Гей, Перрі, дай-но сірника!

Але тієї миті, коли Перрі вже заніс руку з каменем, сталося щось незбагненне, «якесь бісове чудо», казав він згодом. Тим чудом була несподівана поява ще одного подорожнього — солдата-негра, що стояв край шосе, піднявши руку. Добросердий торговельний агент одразу ж загальмував.

— Ну й сміхота,— сказав він, поки його рятівник біг до машини.— «Як уже треба, то треба!»

*

16 грудня 1959 року. Місто Лас-Вегас у штаті Невада. Час і негода стерли перші дві літери напису на збляклій, покривленій вивісці, й тепер на ній ледь видніло трохи загадкове слово *«тель»*. Та й сам будинок являв собою, як написав Гарольд Най у службовому звіті до КБР, «брудну, занедбану пустку, найгірший зразок дешевого готелю, чи, точніше, мебльованих кімнат». У так званому

вестибюлі не було жодних меблів, крім грубо збитої конторки, за якою ніхто не сидів, та ще шаплика з величезним, футів на шість, кактусом.

Детектив кілька разів плеснув у долоні.

— Іду! — обізвався нарешті голос, що належав жінці, проте дуже мало скидався на жіночий.

Та минуло ще п'ять хвилин, поки з'явилася та жінка. На ній був засмальцьований халат і позолочені сандалети на високих підборах. У ріденьких жовтих косах стриміли папільйотки. Широке вилицювате обличчя вкривав шар пудри та рум'ян. У руках вона тримала бляшанку консервованого пива. Від жінки тхнуло пивом, тютюном і лаком для нігтів. Їй було сімдесят чотири роки, але, як визначив Най, «виглядала вона молодшою — так днів, може, на десять».

Вона пильно оглянула детектива, його чепурний коричневий костюм і такого ж кольору капелюх з вузькими крисами. Коли він показав свій поліцейський жетон, уста її розтулилися в посмішці, і Най побачив два ряди штучних зубів.

— Еге ж, я так і подумала,— сказала вона.— Гаразд, я слухаю.

Най показав їй фотографію Річарда Гікока.

— Цього типа знаєте?

— Ні,— буркнула вона.

— А цього?

— Еге ж... Спинявся в мене разів зо два. Але тепер його тут нема. Вже другий місяць, як вибрався. Дати реєстраційну книгу?

Най сперся на конторку й спостерігав, як господиня веде довгим налакованим нігтем по колонці прізвищ, надряпаних олівцем. Лас-Вегас був перший з трьох пунктів, куди його відрядило начальство. Усі три мали певне відношення до Перрі Сміта. Крім Лас-Вегаса, Най мав відвідати Ріно, де сподівався розшукати Смітового батька, і Сан-Франціско, де жила Смітова сестра, що фігуруватиме тут як місіс Фредерік Джонсон. Він планував собі опитати цих родичів та й узагалі всіх, хто знав би хоч приблизно, куди міг податися Сміт, проте головне його завдання було зайти в контакт з місцевими властями. Так, прибувши до Лас-Вегаса він ознайомив із справою Клаттерів лейтенанта Б. Дж. Гендлона, начальника розшукного відділу тамтешньої поліції. Після цього лейтенант видав письмове розпорядження, що зобов'язувало

всіх поліційних службовців чатувати на Гікока й Сміта, «розшукуваних канзаською поліцією у зв'язку з порушенням умов дострокового звільнення; є припущення, що вони подорожують машиною «шевроле» зразка 1949 року з канзаським номером Дж—58269; можливо, озброєні й, отже, небезпечні». Крім того, Гендлон виділив одного місцевого детектива допомогти Наєві «потрусити ломбарди». Разом з лас-вегаським детективом Най переглянув усі заставні квитанції за останній місяць. Зокрема, він сподівався натрапити на транзисторний приймач «Зеніт», що його, як гадали, вкрадено в будинку Клаттерів у ніч злочину, але пошуки нічого не дали. Щоправда, один оцінювач пригадав Сміта («Він уже років десять до нас вчащає») і знайшов квитанцію на ведмежу шкуру, заставлену в перших числах листопада. Саме з тієї квитанції Най і дізнався про адресу мебльованих кімнат.

— Записався тридцятого жовтня,— сказала господиня.— Вибув одинадцятого листопада.

Най поглянув на Смітів підпис. Цей химерний, кучерявий розчерк здивував його. Як видно, господиня помітила це, бо сказала:

— Еге ж... А послухали б ви, як він говорить. Слова, все які вигадливі, та ще й так поважно — ледве рота розтуляє. Ну чисто мов яка велика персона. А навіщо він вам, той малий поганець? Що він такого вчинив?

— Порушив умови дострокового звільнення.

— Еге ж! І через це ви приперлися сюди аж із Канзасу. Ну, нехай я дурна, то вже повірю вам. Але ви хоч іншим цього не кажіть.— Вона допила своє пиво й замислено крутила порожню бляшанку в ластатих руках з набряклими венами.— Та хоч би там що, а то напевне не бозна-яке діло. Де там йому! Не було ще людини, якій би я не склала справжньої ціни. А цей — просто малий поганець. Як він улещував мене, щоб не платити за останній тиждень!..— Вона аж засміялася, згадавши про ті нісенітні намагання.

Детектив запитав, скільки коштувала кімната.

— Як і всі. Дев'ять доларів за тиждень. Плюс п'ятдесят центів застава за ключ. Тільки готівкою і тільки наперед.

— А чим він займався, коли тут жив? Чи є в нього друзі? — спитав Най.

— Ви що, гадаєте, я пильную кожного злидня, який у мене живе? — одрубала господиня.— Дуже вони мені по-

трібні, ці халамидники! У мене зять хіба ж така персона...— Тоді сказала: — Ні, нема в нього ніяких друзів. Принаймні я ніколи не бачила, щоб він з кимось водився. Останнім разом, коли був тут, то все чепурив свою тарадайку, вона отам на вулиці стояла. Старезний такий «форд» — ще чи не з тих часів, коли його самого на світі не було. То він заходився його фарбувати. Дах зробив чорний, а боки сріблясті. А тоді написав на шибі: «Продається». Спинився був якийсь дурень, то, я чула, давав йому сорок доларів — якраз на сорок більше, ніж та машина коштувала. А він правив не менш як дев'яносто. Казав, потрібні гроші на автобусний квиток. Уже перед тим, як він виїхав, її нібито купив якийсь негр.

— Він казав, що йому потрібні гроші на автобусний квиток? А ви не знаєте, куди він збирався їхати?

Господиня вклала в уста сигарету й міцно стулила їх, не спускаючи очей з детектива.

— Давайте по щирості. Грішми тут пахне? Винагородою?..— Вона чекала відповіді, та, не почувши її, як видно, подумки зважила всі «за» й «проти» і визнала за краще говорити далі.— Бо здається мені, хоч би куди він подався, це ненадовго. І, мабуть, думав ще вернутися сюди. Отож, гадаю, він не сьогодні-завтра може появитися.— Вона кивнула в глибину будинку.— Ходім, я покажу вам чому.

Сходи. Похмурі коридори. Най вдихав сморід, у кожному коридорі свій: карболовий дух убиральні, винний перегар, застояний сигарний дим. За одними дверима якийсь п'яний пожилець репетував і щось виспівував — чи то з радощів, чи, може, з горя.

— Ану вгамуйся, бісове поріддя! Заткни свою пельку, а то враз вилетиш у мене звідси!..— крикнула господиня.— Сюди,— мовила до Ная, заводячи його до темної комори, і ввімкнула світло.— Онде, бачите — коробка. Він просив зберегти її, доки повернеться.

То була чимала картонна коробка, незагорнута, але обв'язана мотузкою. Нагорі був застережний напис олівцем, щось на зразок єгипетського закликання: *«Не чіпати! Власність Перрі Е. Сміта! Не чіпати!»*

Най розв'язав мотузку, розчаровано відзначивши про себе, що вузол не такий, яким убивці зв'язували Клаттерів. Тоді підняв стулки, і з коробки виліз тарган. Господиня роздушила його своєю позолоченою сандалетою.

— Еге! — вигукнула вона, стежачи, як Най обережно виймає і неквапливо оглядає Смітове добро.— Ач злодюга! Це ж *мій* рушник!

На додачу до рушника скрупульозний Най занотував у своєму записнику: «Брудна подушечка з написом «На спомин про Гонолулу»; рожеве дитяче укривало; штани військового зразка; алюмінієва сковорідка...» Серед інших речей у коробці була ще тека, повна фотографій, повирізуваних із спортивних журналів (важкоатлетичні вправи, виконувані спітнілими важкоатлетами), а також своєрідна аптечка в коробці від черевиків: різні засоби для зміцнення ясен і сила-силенна аспірину — не менш як десяток флаконів, декотрі вже порожні.

— Мотлох,— зауважила господиня.— Хоч зараз усе на смітник.

Здобич і справді була нікчемна, навіть для доскіпливого детектива. А проте Най почував себе задоволеним, бо всі ті речі — і засоби для зміцнення ясен, і засмальцьована подушечка «на спомин про Гонолулу» — давали йому певніше уявлення про їхнього власника та про його самотнє безрадісне життя.

Другого дня, уже в Ріно, готуючи офіційний звіт, Най записав:

«О 9.00 зустрівся з м-ром Біллом Дрісколлом, головним кримінальним інспектором округи Вуошу, Ріно, штат Невада. Коротко ознайомивши м-ра Дрісколла з обставинами даної справи, передав йому фотографії, відбитки пальців та ордери на арешт Гікока й Сміта.

О 10. 30 мав зустріч із сержантом Ейбом Ферроу з розшукного відділу місцевої поліції. Разом переглянули поліційну картотеку. Ні Сміт, ні Гікок у ній не зареєстровані. Перевіркою заставних квитанцій ніяких слідів зниклого радіоприймача не виявлено. Дано відповідні вказівки на той випадок, якщо приймач буде принесено в заставу до котрогось ломбарду в Ріно. Показував фотографії Сміта й Гікока в кожному ломбарді міста і особисто перевірив квитанції з метою виявлення приймача. Службовці ломбардів упізнали Сміта, але ніяких інших відомостей дати не могли».

Так минув ранок. А пополудні Най заходився розшукувати Текса Джона Сміта. Та в першому ж місці, куди він звернувся, — на пошті,— службовець у віконці «до запитання» сказав йому, що шукати «цього суб'єкта» — марна праця, принаймні в Неваді, бо він виїхав ще в серпні й

тепер живе на Алясці, десь в околицях Серкл-Сіті. В кожному разі, пошту йому пересилають туди.

— Е, не так воно просто! — сказав службовець у відповідь на прохання Ная розповісти про Сміта-старшого.— То чолов'яга химерний, мов з якогось роману. Він називає себе Самотнім Вовком. Навіть і пошту йому здебільшого так адресують — «Самотньому Вовкові»... Ні, листів він отримує небагато, а от усіляких проспектів і рекламних брошур — цілі паки. Просто диво, скільки людей виписують цей мотлох — мабуть, аби лиш одержувати якусь пошту... Скільки років? Та так десь із шістдесят. Одягається по-західному — ковбойські чоботи, високий крислатий капелюх. Він казав мені, що колись виступав у родео. Ми з ним, було, чимало розмовляли. Останні кілька років він заходив сюди майже щодня. Час від часу десь зникав, на місяць чи біля того,— потім завжди казав, що їздив шукати золото. А оце в серпні прийшов до мене один молодик. Сказав, що шукає свого батька, Текса Джона Сміта, то чи не знаю я, де він може бути. З вигляду на батька аж ніяк не схожий: Вовк, той тонкогубий, типовий ірландець, а цей хлопчина скидався більше на індіанця — волосся чорне, мов вакса, і очі до масті. Аж коли другого ранку з'являється Вовк і каже: так, син повернувся з армії, і вони разом їдуть на Аляску. Він там не раз бував. Здається, навіть мав якийсь готель чи щось ніби мисливський заїзд. А тепер сказав, що їде туди знову, десь років на два. Ні, відтоді я його більше не бачив, пі його самого, ані того хлопця.

*

Подружжя Джонсонів приїхало до Сан-Франціско зовсім недавно й придбало будинок у нагірній північній частині міста — районі приватної забудови, де селилися люди середнього достатку. Надвечір 18 грудня 1959 року молода місіс Джонсон дожидала гостей: трьох сусідок, що мали прийти посидіти за чашкою кави, а може, і в карти пограти. Господиня хвилювалася — вона вперше запросила гостей у свій новий будинок і тепер, з хвилини на хвилину чекаючи дзвінка біля дверей, востаннє оглядала все, стирала то тут, то там невидимі порошинки чи перевішувала прикраси на різдвяній ялинці.

Як і всі інші будинки на їхній вулиці, що піднімалася схилом, то був стандартний приміський котедж на зразок

фермерського, невигадливий і чепурний. Місіс Джонсон подобалося там геть усе: дерев'яні панелі на стінах, вкриті килимами підлоги, широкі вікна, краєвид, що відкривався позад будинку: горби, долина, а ген далі — небо й океан. Пишалася вона й невеликим садочком у дворі. Її чоловік, страхувальний агент за фахом і тесляр за покликанням, обніс його білим штахетником, а всередині змайстрував будку для собаки й пісочницю та гойдалку для дітей. Оце й тепер усі четверо — собака, два малих хлопчики й дівчинка — гралися там на осонні, і місіс Джонсон сподівалась, що вони розважатимуться самі, аж поки підуть гості.

Почувши дзвінок, місіс Джонсон метнулася до дверей. На ній була жовта плетена сукня, що, на думку місіс Джонсон, найкраще личила їй, щільно облягаючи стан і гарно відтіняючи індіанську смагу обличчя та коротко підстрижене чорне волосся. Вона відчинила двері, та замість сподіваних сусідок побачила двох незнайомців, що чемно торкнулися капелюхів і показали свої жетони.

— Місіс Джонсон? — спитав один.— Моє прізвище Най. А це інспектор Гатрі. Ми щойно одержали запит із Канзасу відносно вашого брата, Перрі Едварда Сміта. Він нібито не з'явився до урядовця, що наглядає за достроково звільненими. То чи не могли б ви нам підказати, де він може бути?

Місіс Джонсон не засмутило й анітрохи не здивувало, що поліція знову цікавиться її братом. Єдине, що її стривожило,— це думка, що ось зараз прийдуть гості, а в неї тут ці агенти.

— Ні,— відказала вона.— Я нічого не знаю. Ось уже чотири роки не бачила Перрі.

— Місіс Джонсон, це серйозна справа,— мовив Най.— Нам треба з вами поговорити.

Місіс Джонсон довелося поступитись. Вона запросила їх у дім і запропонувала кави. Вони не відмовились.

— Я вже чотири роки не бачила Перрі,— сказала вона знову.— І навіть листів од нього не одержувала, відколи він вийшов з тюрми. Влітку, коли його випустили, він поїхав до нашого батька в Ріно. Батько писав мені, що повертається на Аляску і хоче взяти з собою Перрі. Потім написав знову,— здається, у вересні,— й був дуже сердитий. Мовляв, вони з Перрі посварились і розлучилися, навіть не доїхавши до кордону. Перрі вернувся назад, і батько поїхав на Аляску сам.

— І відтоді він більше вам не писав?

— Ні.

— Тоді можливо, що ваш брат приїхав до нього десь останнім часом. Скажімо, минулого місяця.

— Не знаю. Мене це не обходить.

— Не поладнали?

— З Перрі? Так. Я його боюся.

— А коли він був у тюрмі, ви часто йому писали. Принаймні так повідомили нас канзаські власті,— сказав Най. Його супутник, інспектор Гатрі, задовольнявся роллю спостерігача.

— Я хотіла допомогти йому. Сподівалася, що він змінить деякі свої погляди. Та тепер бачу, що помилилася. До інших людей йому байдуже. Він зважає тільки на самого себе.

— А чи є в нього друзі? Чи не знаєте ви кого-небудь, у кого він міг би знайти пристановище?

— У Джо Джеймса,— відказала вона й пояснила, що Джеймс — це один молодий індіанець, рибалка й лісоруб, що живе у лісі десь поблизу Беллінгема, в штаті Вашінгтон. Ні, вона сама з ним не знайома, але знає, що він і його сім'я — дуже гостинні люди й що вони не раз допомагали Перрі в минулому. Із друзів Перрі вона бачила тільки одну молоду особу, що з'явилася в дім до Джонсонів у червні 1955 року з листом від Перрі, де він рекомендував її як свою дружину.

— Писав, що в нього скрутні обставини, й просив подбати про його дружину, доки він зможе її забрати. З вигляду дівчині було років двадцять, але потім виявилось, що насправді їй чотирнадцять. І ніяка вона, звісно, була йому не дружина. Але спершу я повірила, пожаліла її і дозволила пожити у нас. Тільки прожила вона не довго. Щось із тиждень. А тоді подалася геть, прихопивши наші валізи й усе, що могла в них напакувати: майже весь одяг, і мій, і чоловіків, столове срібло, навіть годинник з кухні.

— Де ви жили, коли це сталося?

— У Денвері.

— А у Форт-Скотті, штат Канзас, ви коли-небудь жили?

— Ні. Я взагалі ніколи не була в Канзасі.

— А чи нема у вас сестри у Форт-Скотті?

— Моя сестра померла. *Єдина* сестра.

Най усміхнувся.

— Розумієте, місіс Джонсон, ми виходимо з того, що ваш брат спробує якось зв'язатися з вами. Напише чи зателефонує. А може, сам приїде вас навідати.

— Не думаю. Він навіть не знає, що ми переїхали. Мабуть, і досі вважає, що я живу в Денвері. Дуже вас прошу, якщо ви його все-таки знайдете, не кажіть йому моєї адреси. Я боюся.

— Ви гадаєте, він може заподіяти вам якусь шкоду? Суто фізичну?

Вона подумала й сказала, що не знає.

— Але я боюся його. І завжди боялася. Він може прикинутись таким добрим та щиросердим, таким лагідним. Йому нічого не варто заплакати. Іноді його до сліз зворушує музика, а коли був малий, то плакав, дивлячись на захід сонця,— така видавалась йому краса. Або на місяць. О, він кого хочете круг пальця обведе! То такий, що ви його ще й пожалієте...

Біля дверей подзвонили. Завваживши, як розгубилася місіс Джонсон, Най зрозумів ситуацію і простяг руку по свій брунатний капелюх.

— Пробачте, що потурбували вас, місіс Джонсон. Але якщо одержите звістку від Перрі, то, сподіваюсь, зателефонуєте нам. Попросіть інспектора Гатрі.

(Згодом він написав про неї: «Протягом усієї розмови трималася спокійно і невимушено. Жінка винятково сильної вдачі»).

Коли детективи пішли, витримка, що так вразила Ная, зрадила місіс Джонсон, і її почало опановувати знайоме почуття розпачу. Вона опиралась йому, силкувалася погамувати, не дати волі, аж поки провела гостей, аж поки нагодувала, скупала й поклала спати дітлахів. А вже тоді цей розпач заполонив їй душу, мов вечірній туман з океану, що оповивав тим часом вуличні ліхтарі. Вона сказала, що боїться Перрі, і таки боялася його, але не просто як людину — він був для неї немовби живий образ тієї лихої долі, що, як видно, судилася дітям Флоренс Бакскін і Текса Джона Сміта. Найстарший, її улюблений брат, застрелився; Ферн упала чи вистрибнула з вікна; Перрі став злочинцем. Отже, тільки вона поки що уникала лиха, і їй не давала спокою думка, що це до пори, що колись і її спіткає щось страшне: чи то божевілля, чи невиліковна хвороба, чи пожежа, яка знищить усе, що їй дороге,— дім, чоловіка, дітей.

Її чоловік поїхав кудись у своїх службових справах. Залишаючись удома сама, вона ніколи й не помишляла про те, щоб випити. Але того вечора приготувала собі міцний коктейль, а тоді лягла на канапі у вітальні, примостивши на колінах альбом з фотографіями.

Перша сторінка відкривалася фотографією батька — портретом, зробленим 1922 року, того року, коли він оженився на молодій індіанці, чемпіонці родео міс Флоренс Бакскін. Місіс Джонсон завжди затримувала погляд на цій фотографії. Дивлячись на неї, вона розуміла, чому її мати вийшла заміж за батька, хоч, по суті, вони зовсім не підходили одне одному. Молодик на портреті ньомов випромінював мужність. Усе в ньому — і хвацько зачесана рудувата чуприна, і трохи примружене ліве око (наче він націлявся в мішень), і ковбойська хусточка, пов'язана вузлом на шиї,— вабило зір. Загалом місіс Джонсон ставилася до батька не дуже прихильно, але одну рису в ньому завжди поважала — його силу духу. Вона добре знала, яким диваком він видавався іншим, та, зрештою, й сама поділяла цю думку. І все ж він був «справжній мужчина». Багато чого вмів, і все давалося йому легко. Він міг повалити дерево точнісінько на те місце, куди задумав. Міг оббілувати ведмедя, полагодити годинник, збудувати дім, спекти пиріг, заштопати шкарпетки, зловити форель на зігнуту шпильку, прив'язану до шнурка. Колись він перебув сам-один цілу зиму десь у глушині на Алясці.

Сам-один — отак, на думку місіс Джонсон, і належить жити таким людям. Дружина, діти, тихе життя — це не для них.

Вона перегорнула кілька сторінок з дитячими аматорськими фотографіями, зробленими в Юті й Неваді, в Айдахо й Орегоні. На той час Текс із Фло вже полишили виступи в родео, і вся сім'я, не маючи іншої домівки, крім старого ваговоза з будкою, мандрувала по країні в пошуках роботи (а знайти її в 1933 році було нелегко). Під фотографією чотирьох босих дітлахів у комбінезонах, з однаково змученими, виснаженими личками, стояв підпис: «Діти збирають ягоди. Ореон, 1933 р.» Ягоди й черствий хліб, присмачений згущеним молоком,— ото була тоді майже вся їхня їжа. Барбара Джонсон пригадала, як одного разу вся сім'я кілька днів харчувалася самими гнилими бананами, від чого на Перрі напали кольки. Він

цілу ніч кричав з болю, а Бобо, як звали тоді Барбару, гірко плакала, думаючи, що він помирає.

Старша від Перрі на три роки, Бобо душі не чула в братикові. Він був її єдиною забавкою, живою лялькою, яку вона мила, причісувала, цілувала, а часом і ляскала нижче спини. Була в альбомі фотографія, де їх знято вдвох, коли вони купалися голяка в якійсь колорадській річечці з прозорою, мов кришталь, водою. Засмаглий до чорного малюк з рахітичним животиком міцно вчепився за руку сестри й захо́дився сміхом, наче той швидкоплинний потік лоскотав його. А ще на одному знімку (місіс Джонсон не пам'ятала напевне, але начебто його зроблено на далекому ранчо в Неваді, де сім'я Смітів знайшла тимчасове пристановище після отієї жахливої бійки між батьками, що поклала край їхньому подружньому життю,— за зброю в ній правили гарапники, окріп, гасові лампи) вони з Перрі сиділи верхи на поні, прихиливши голівки одне до одного, а позаду видніли розжарені сонцем гори.

З часом, коли діти переїхали з матір'ю до Сан-Франціско, любов Бобо до меншого братика потроху згасала, аж поки геть минулася. Її милий крихітка обернувся тепер на дике створіння, на вуркагана й злодюжку. Його перший арешт зареєстровано 27 жовтня 1936 року — того дня, коли йому минуло вісім. Нарешті, після кількох ув'язнень у дитячих виправних закладах, Перрі віддали під батькову опіку, і відтоді Бобо не бачила його багато років — хіба що на фотографіях, які Текс Джон Сміт час від часу надсилав іншим своїм дітям; ці знімки з наклеєними впизу підписами також були в альбомі. «Перрі й тато із собакою лайкою»... «Перрі й тато промивають золото»... «Перрі на полюванні. Аляска»... З останньої фотографії дивився п'ятнадцятирічний хлопчина в хутряній шапці, що стояв на лижах серед засніжених дерев, тримаючи під рукою рушницю; обличчя його було похмуре, очі стомлені й дуже смутні. І місіс Джонсон пригадала «сцену», яку влаштував їй Перрі, коли гостював у неї в Денвері. Власне, тоді вона й бачила його востаннє — весною 1955 року. Вони розмовляли про його дитячі літа, коли він жив з батьком, і раптом Перрі, що влив у себе забагато спиртного, штовхнув її до стіни й притиснув, не даючи зрушити з місця.

— Я був для нього негром,— сказав він.— Ото й тільки. Він примушував мене працювати, як проклятого, і

ніколи не давав ані цента... Ні, Бобо, зараз *я* говорю! А ти краще помовч, бо я кину тебе в річку. Як ото колись в Японії — я йшов через міст, а там стояв якийсь тип, я його ніколи не бачив. То я схопив його та й кинув у воду... Ну прошу тебе, Бобо. Дуже прошу — вислухай мене. Ти думаєш, я сам собі подобаюсь? О, ким би я міг стати! Але той мерзотник не давав мені дороги. Навіть до школи не пускав. Так, так, я був поганий хлопчисько. Але ж настав час, коли я сам просився до школи. У мене ж від природи чудовий розум, якщо ти цього не знаєш. Чудовий розум, а до того й талант. А от освіти я не маю, бо він не хотів, щоб я вчився, а тільки щоб гнув горба на нього. Щоб був тупою і темною худобою. Ось яким він хотів мене бачити. Щоб я ніколи не вибився з-під його влади. А ти, Бобо? *Ти* ходила до школи. І ти, і Джіммі, і Ферн. Ви, хай вам чорт, усі здобули освіту. Всі, крім мене. Отож я й ненавиджу вас, усіх вас — і батька, і всіх!..

Місіс Джонсон перегорнула ще кілька сторінок і спинила погляд на фотографії Перрі в уніформі. То була вирізка з газети, а під нею — друкований текст:

«Аляска. Рядовий Перрі Е. Сміт, 23 років,— перший учасник війни у Кореї, що повернувся до Анкоріджа. На фото: капітан Мейсон, офіцер відділу інформації, вітає його з прибуттям на військову авіабазу в Елмендорфі. Сміт прослужив 15 місяців в одному з саперних підрозділів 24-ї дивізії. Переліт від Сіетла до Анкоріджа — подарунок Смітові од Північно-Тихоокеанської авіакомпанії. (Фото армійської служби інформації)».

Капітан Мейсон, простягши руку, дивився на рядового Сміта, а рядовий Сміт дивився в об'єктив фотокамери. У виразі його обличчя місіс Джонсон вбачала,— чи, може, їй це тільки здавалося,— не вдячність, а зневагу, й не гордість, а безмежну пиху. Атож, не так уже й важко повірити, що, зустрівши на мосту якогось незнайомця, він скинув його в річку. Напевне скинув. Вона ніколи в цьому й не сумнівалася.

Місіс Джонсон згорнула альбом і ввімкнула телевізор, але й це її не розрадило. А що, як він і справді з'явиться сюди? Адже знайшли її детективи, то чого ж не знайде Перрі? Та хай не сподівається, що вона йому допомагатиме. Ні, навіть у дім не пустить...

Двері на вулицю були замкнені, а до садка — ні.

Надворі стояв густий білий туман, і здавалося, ніби там бродять привиди — мати, Джіммі, Ферн... Замикаючи двері, місіс Джонсон думала й про живих, і про мертвих.

*

Ішов дощ. Злива. Лило мов з відра. Дік біг чимдуж. Перрі — за ним, але не так швидко: ноги його були коротші, та й валіза добре заважала. І коли він добіг до якогось сарая, що стояв край шосе, Дік давно вже був там.

Залишивши Омаху, де вони переночували в притулку Армії спасіння, Дік і Перрі доїхали попутним ваговозом до Айови. Та останні кілька годин довелося йти пішки. Дощ почався, коли вони пройшли шістнадцять миль на північ від невеликого айовського містечка Тенвілла.

У сараї було темно.

— Діку, де ти? — спитав Перрі.

— Тут,— озвався Дік, лежачи на сіні.

Змоклий до рубця, увесь тремтячи, Перрі повалився поряд.

— Я так змерз,— мовив він, зариваючись у сіно,— так змерз, що ладен, аби все це зайнялося і я згорів би живцем.

До того ж він був голодний. Просто помирав з голоду. Минулого вечора вони з'їли по тарілці супу Армії спасіння, а зранку ще не мали в роті нічого, крім кількох шоколадних батончиків та жувальної гумки, що їх Дік поцупив з прилавка в одній аптеці-закусочній.

— Шоколад ще є? — спитав Перрі.

Шоколаду не було, зате лишився ще пакетик жувальної гумки. Вони поділили його порівну, й кожному дісталося по дві з половиною палички «М'ятної», Дікової улюбленої (Перрі віддавав перевагу «Фруктовій»).

Дошкуляло безгрішшя. Вони не мали ані цента, і зрештою Дік розважив, що їм треба повернутися до Канзас-Сіті.

— Божевільна вигадка,— сказав Перрі, коли Дік уперше заговорив про це.— Тобі треба лікуватися.

І ось тепер, скулившись на сіні в холодному темному сараї і чуючи, як надворі періщить холодний дощ, вони знову завели суперечку. Повертатися до Канзас-Сіті небезпечно, доводив Перрі, бо Діка, мовляв, уже напевне розшукують за порушення умов дострокового звільнення,

та й «добре, коли *тільки за це*». Але переконати Діка було неможливо. Він і далі твердив, що Канзас-Сіті — саме те місто, де йому напевне пощастить «настругати добру купу липи».

— Авжеж, я знаю, що нам треба стерегтися. Ордера на арешт вони, звісно, вже мають. Ще за ті папери. Та ми обернемося швидко. Вистачить одного дня. Якщо хапнемо добрий гріш, можна буде податися й до Флоріди. Проведемо різдво в Майямі. А сподобається — і до весни там поживем.

Але Перрі жував гумку, трусився з холоду й похмуро мовчав.

— Що з тобою, голубе? — спитав Дік.— Ти знов про оте? Може, годі вже, хай йому чорт! Ніколи вони на нас не подумають. Ніколи.

— А що, як ти помиляєшся? — відказав Перрі.— Тоді нам одна дорога — в «закуток».

Досі жоден з них не згадував про найвищу міру покарання в штаті Канзас — про шибеницю, про смерть у «закутку», як називали в'язні канзаської тюрми сарай, обладнаний усім необхідним для смертної кари.

Дік сказав:

— Жартівник. З тобою помреш зо сміху.

Він чиркнув сірником, щоб закурити сигарету, але те, що він побачив при спалаху сірника, миттю зірвало його з місця, і він кинувся в протилежний кінець сарая, до коров'ячого стійла. Там стояла машина — чорно-білий «шевроле» зразка 1956 року. Ключ був на місці.

*

Дьюї вирішив приховати від громадськості те, що в справі Клаттерів відбулося докорінне зрушення. Мотивуючи своє рішення, він сказав:

— Пам'ятайте — цілком можливо, що ці двоє не винні.

То була надто вагома обставина, щоб нехтувати нею. Флойд Веллз міг просто вигадати всю оту історію — в'язні нерідко вдавалися до таких побрехеньок, сподіваючись зажити ласки в тюремного начальства чи привернути до себе увагу. Та коли б навіть кожне Веллзове слово було святою правдою, Дьюї та його помічники ще не розкопали жодного «доказу для суду». Все, що вони виявили, можна було витлумачити як цілком імовірний, хоча й винятковий, збіг обставини. Так, Сміт їздив до Канзасу

навідати свого приятеля Гікока; так, Гікок мав рушницю того самого калібру, що й та, яка була знаряддям убивства; так, підозрювані підготували собі фальшиве алібі на ніч 14 листопада,— але все це ще не доводило, що саме вони вбили Клаттерів.

— І все ж ми певні, що це вони. Ми всі так думаємо. Бо інакше не зчинили б тривоги по сімнадцяти штатах — від Арканзасу до Орегону. Але майте на увазі: можливо, мине кілька років, доки ми їх зловимо. Вони могли розлучитися. Або й виїхати за кордон. Могли податися на Аляску — а там загубитись неважко. І що довше вони гулятимуть на волі, то менше доказів ми матимем. Сказати правду, в нас їх поки що зовсім обмаль. І якби ми завтра злапали цих сучих синів, то не змогли б нічого довести.

Дьюї не перебільшував. Крім двох слідів підошов — з ромбічним рифленням і з двома круглими вічками,— убивці не залишили жодного доказу. А що вони так пильно стереглися, то напевне давно вже позбулися того взуття. І радіоприймача теж — коли припустити, що саме вони його вкрали, в чому Дьюї й досі сумнівався. Це здавалось йому «сміховинно несумісним» з розмахом злочину й очевидною вправністю злочинців. Неймовірно, щоб люди, які прийшли в дім, сподіваючись знайти напакований грішми сейф, вирішили вбити чотирьох чоловік задля якоїсь жменьки доларів і транзисторного приймачика.

— Без їхнього зізнання нам ніколи не домогтись обвинувального вироку,— сказав він.— Така моя думка. Ось чому нам треба бути вкрай обережними. Вони гадають, що замели всі сліди. Нехай, це нам на руку. Чим безпечніше вони себе почуватимуть, тим скоріше ми їх накриємо.

Але в такому невеликому містечку, як Гарден-Сіті, таємницю зберегти важко. Кожен, хто заходив до шерифової контори — трьох скупо вмебльованих перелюднених кімнат на третьому поверсі будинку окружного суду,— одразу вловлював незвичайну, наче передгрозову атмосферу. Метушня й сердитий гомін останніх тижнів поступилися місцем сторожкій, напруженій тиші. Місіс Річардсон, шерифова секретарка, особа дуже поважна, від минулого вечора говорила тільки пошепки й ходила навшпиньках, і сам шериф, його підлеглі, Дьюї з групою приїжджих агентів КБР мимоволі притишували голоси

до шепоту. Вони поводились, наче мисливці в лісі, що бояться необережним звуком чи порухом сполохати дичину.

А в місті говорили. Кафе при готелі Уоррена, що править місцевому діловому людові за своєрідний клуб, аж гуло від чуток і здогадів. Хтось десь чув, ніби от-от мають заарештувати одного відомого городянина. Інші твердили, що злочин вчинили наймані вбивці, підіслані ворогами Канзаської спілки фермерів, прогресивної організації, в якій містер Клаттер відігравав чималу роль. Із багатьох переказуваних версій найближча до істини була та, що її розповів один поважний автомобільний комерсант (сказати, звідки вона йде, він відмовився).

— Десь у році сорок сьомому чи сорок восьмому працював у Герба один тип. Звичайний собі найманий робітник. Потім він попав у тюрму, в Ленсінг, і там усе думав, який Герб багатий. Отож місяць тому, коли його випустили, він одразу гайнув сюди, щоб пограбувати й убити Клаттерів.

Тим часом за сім миль на захід, у Голкомбі, ніхто й сном-духом не відав про наближення великих подій. Почасти тому, що віднедавна трагічна загибель Клаттерів була забороненою темою в обох головних осередках чуток — у поштовій конторі й «Гартменовому кафе».

— Щодо мене, то я не хочу більше й слова про це чути,— заявила місіс Гартмен.— Я сказала: далі так не можна. Підозрювати одне одного, залякувати до смерті. Отож щоб усі знали: кому хочеться про це говорити, нехай сюди не потикається.

Таку ж непохитну позицію зайняла і Мерт Клер.

— Люди приходять купити на п'ять центів марок і думають, що це дає їм право стовбичити тут по три години й вивертати весь підспідок Клаттерів. Та й іншим кісточки перемивати. Справжнісінький гадючник! А я не маю часу слухати плітки. Я тут на державній службі...

*

Година була рання, ще не минуло й дев'ятої, і Перрі зайшов до пральні самообслуговування перший. Він відімкнув валізу, витяг звідти купу брудних трусів, шкарпеток та сорочок (своїх і Дікових), заклав їх в автомат і вкинув в отвір замість монети олов'яне кружальце з тих, що ними з лишком забезпечився в Мексіці.

Перрі добре орієнтувався в таких закладах, бо відвідував їх часто й охоче — звичайно він «спочивав душею», сидячи й сностерігаючи, як білизна стає чистою. Але не сьогодні. Йому не давали спокою лихі передчуття. Незважаючи на всі його застереження, Дік таки наполіг на своєму. І ось вони знову в Канзас-Сіті — злидарі злидарями, та ще й на краденій машині! Цілу ніч вони гнали айовський «шевроле» крізь дощ, лише двічі спинившись підзаправитись бензином; обидва рази — з чужих машин, що стояли на безлюдних вулицях сплячих містечок. (То була робота Перрі. «Я в цьому ділі неперевершений мастак,— казав він.— Урізок гумового шланга — моя транзитна картка»). Дістався на світанку Канзас-Сіті, мандрівники передусім поїхали до аеропорту, де в чоловічій убиральні вмилися, поголились і почистили зуби. А за дві години, трохи подрімавши в залі чекання, приїхали назад до міста. Дік залишив товариша біля пральні, пообіцявши вернутися через годину.

Забравши з автомата чисту й суху білизну, Перрі поскладав її назад у валізу. Був уже початок одинадцятої. Дік, що, мабуть, десь там «стругав липу», спізнювався. Перрі сів його чекати, уподобавши лаву, де на віддалі простягнутої руки лежала жіноча сумка. У нього аж руки свербіли туди залізти, але вигляд власниці, найдебелішої з кількох жінок, що прийшли прати білизну, відстрашив його. Колись, ще як був вуличним хлопчаком у Сан-Франціско, він у парі з одним китайчам («Як це його звали? Томмі Чен? Томмі Лі?») «шарудів по сумочках». Перрі любив згадувати про деякі їхні витівки, це його тішило.

«Одного разу ми підкралися до старої такої пані, зовсім старої, і Томмі схопив її сумочку. Та стара вчепилася в неї і не пускала. Він до себе чимдуж тягне, а вона до себе. Тоді побачила мене та й каже: «Ану поможи мені! Поможи!» А я їй: «Дзуськи, пані, я *йому* помагаю!» — та як смикну! Вона аж перекинулась. А в тій сумочці всього дев'яносто центів було, я добре запам'ятав. Ми пішли в китайський ресторанчик і проїли їх».

Відтоді мало що змінилося. Перрі став на двадцять з чимось років старший і на сотню фунтів важчий, але із скрути так і не вибився. Він і досі був вуличним хлопчиськом і жив на крадені гроші (подумати тільки — і це з його розумом та здібностями!).

Він раз у раз поглядав на стінний годинник. О пів на одинадцяту його охопила тривога, а під одинадцяту ноги його аж судомило з болю — певна ознака того, що він починає панікувати, «пускати бульки». Перрі зжував таблетку аспірину й намагався відігнати геть — чи хоч би пригасити — напрочуд виразні страхітливі видіння, що низкою перебігали в його свідомості: ось Дік у руках охоронців закону, спійманий на гарячому з липовим чеком чи, може, затриманий за якесь дрібне порушення правил вуличного руху (а машина, виявляється, крадена!). Цілком імовірно, що саме в цю мить Дік сидить в оточенні злющих детективів. І розмова йде не про дрібниці — не про чеки чи вкрадені машини. Убивство — ось тема цієї розмови, бо хоч як був певен Дік, що ніхто на них не подумає, а таки подумали. І ось уже повна машина поліцменів керує до пральні.

Та ні, це вже він казна-що собі уявив! Дік ніколи такого не зробить — не розв'яже язика. Скільки-бо разів він повторював: «Хай мене хоч убивають — однаково нічого не скажу». Дік, звісно, «дзвонар», і його хвалена залізна витримка, як упевнився Перрі, виявлялася лише тоді, коли він був господарем становища. І раптом Перрі спала на думку інша, не така страшна причина Дікового спізнення. Можливо, він поїхав навідати батьків. Це теж було ризиковано, але Дік «шанував» їх — принаймні сам так казав. Минулої ночі, коли вони їхали крізь зливу, він признався Перрі:

— Страх як хочеться побачити своїх. Вони й слова нікому не скажуть. Цебто не повідомлять наглядача і взагалі не зроблять нічого такого, що могло б нам зашкодити. Тільки соромно мені. Боюся, що скаже мати. Про оті чеки й про нашу втечу. От коли б можна було їм подзвонити, дізнатись, як вони живуть...

Та це було неможливо, бо Гікоки не мали вдома телефону; інакше Перрі й сам подзвонив би, спитав, чи там Дік.

Минуло ще кілька хвилин, і ним знову заволоділа тривога: ні, Діка таки напевне заарештовано. Біль обпік ноги, пішов по всьому тілу, і від брудних випарів пральні Перрі враз занудило. Він підхопився з місця й вискочив на вулицю. Стояв край тротуару, і його вивертало, «мов з перепою». Канзас-Сіті! Чи не казав він, що в Канзас-Сіті їх спіткає нещастя, чи не благав Діка не їхати сюди? Тепер Дік уже, мабуть, шкодує, що не послухався

його. І раптом Перрі подумав: а як же він сам? З кількома центами й жменею олов'янок у кишені? Куди податися? Хто йому допоможе? Бобо? Де там у біса! А от її чоловік міг би. Коли б Фред Джонсон жив власним розумом, він ще тоді допоміг би Перрі достроково звільнитися, гарантувавши йому роботу після тюрми. Та Бобо цього не дозволила: мовляв, нічого, крім зайвих прикрощів, це не дасть, а то ще й на небезпеку наразить. Так-таки й в листі до Перрі написала. Дарма, колись він поквитається з нею, розкаже їй, на що він здатний, детально змалює всі ті речі, що їх може заподіяти таким, як вона, шановним людям, забезпеченим і самовдоволеним, достоту як Бобо. Атож, нехай дізнається, що з пим жарти погані, а він дивитиметься на її очі. Мабуть, варто поїхати задля цього в Денвер. Так він і зробить — поїде в Денвер, до Джонсонів. Фред Джонсон допоможе йому почати життя наново, змушений буде допомогти, бо інакше довіку його не здихається.

Цієї миті до нього підійшов Дік.

— Гей, Перрі,— мовив він.— Тобі погано?

Діків голос вплинув на Перрі, мов добряча доза сильного наркотика, збудивши в ньому вир суперечливих почуттів: напруження й полегкість, лють і приязнь. Стиснувши кулаки, він підступив до Діка.

— Сучий ти син!..

Дік вищирив зуби й сказав:

— Гайда. Можемо знову підхарчитися.

Не обійшлося без пояснень та вибачень: Дік належним чином відбув їх, коли вони з Перрі засіли в «Орлі» — улюбленому Діковому ресторанчику в Канзас-Сіті.

— Ти вже даруй мені, голубе. Я знав, що на тебе ко́рчі нападуть. Що ти подумаєш, ніби я вже у фараонів. Але мені так повелося, що гріх було спинитись.

Він пояснив, що, залишивши Перрі, подався до Марклового гаража, де колись працював: сподівався знайти там якісь номери, щоб поставити на вкрадений «шевроле» замість небезпечних айовських.

— Ніхто й не побачив, як я прийшов і як пішов. Той Маркл завжди мав неабиякий зиск з розбитих машин. Прокрався я на задвірок, аж глядь — так і є, стоїть потрощений «де сото» з канзаськими номерами. Як ти думаєш, де вони тепер? На нашому «шевролику», друже!

Зробивши цю заміну, Дік викинув айовські номери в каналізацію. Тоді спинився біля бензозаправної станції,

де працював один його приятель, колишній однокласник, якого звали Стів, і умовив того розміняти готівкою чек на п'ятдесят доларів. Досі він ніколи «не обкрадав своїх». Та пусте, більше він Стіва не побачить, бо цього ж таки вечора розпрощається з Канзас-Сіті, тепер уже назавжди. То чом би й не «потрусити» декого з давніх знайомих? Маючи це на думці, Дік навідав ще одного товариша по школі, що працював продавцем в аптеці. Після цього прибуток його зріс до сімдесяти п'яти доларів.

— А до вечора заокруглимо до двох сотень. Я вже намітив, куди нам зробити візити. Шість чи сім місць. А почнемо тут-таки.— Він мав на увазі «Орел», де його знали всі, від офіціантів до бармена, й приязно прозивали Маринадом (то була його улюблена страва).— А потім — до Флоріди! То як, голубе? Чи я тобі не обіцяв, що ми святкуватимем різдво у Майямі, як усі мільйонери?

*

Дьюї прокинувся. В кімнаті шерифової контори, де він заснув, зронивши голову на стіл, було майже темно. У суміжному кабінеті, на столі місіс Річардсон, задзвонив телефон. Але зняти трубку не було кому — всі уже давно розійшлися. Виходячи з контори, Дьюї твердо вирішив поминути телефон, що й далі дзвонив без упину, та в останню мить завагався. А може, то Мері хоче спитати, чи він ще працює і чи ждати його до вечері?

— Прошу містера Дьюї. Його викликає Канзас-Сіті.

— Я містер Дьюї.

— Говоріть, Канзас-Сіті. Ваш абонент на проводі.

— Еле? Це Най.

— Слухаю вас, Братчику.

— Приготуйтеся почути важливі новини.

— Готовий.

— Наші друзі тут. У Канзас-Сіті.

— Як ви дізналися?

— А вони й не дуже ховаються. Гікок понапідписував чеків по всьому місту. Та ще й своїм власним ім'ям.

— Своїм ім'ям? Це напевне означає, що він не думає затримуватись надовго... Або ж він надто самовпевнений. То, кажете, і Сміт з ним?

— Атож, обидва тут. Але на іншій машині. Чорно-білий «шевроле» п'ятдесят шостого року.

— Номери канзаські?

— Канзаські. І слухайте, Еле, як нам пощастило! Вони купили телевізор, розумієте? Гікок виписав продавцеві чек. А коли вони вже від'їжджали, в того вистачило розуму записати номер машини. Там-таки, на звороті чека. Округа Джонсон, шістнадцять двісті дванадцять.

— Перевірили?

— І що ви думаєте?

— Машина крадена.

— Це само собою. Але номери підмінені. Вони зняли їх з розбитого «де сото» в одному з тутешніх гаражів.

— А коли, ви знаєте?

— Учора вранці. Шеф (Логен Сенфорд) уже розіслав попередження з новим номером і описом машини.

— А щодо ферми Гікоків? Якщо вони ще десь в околиці, то рано чи пізно можуть туди з'явитися.

— Не турбуйтеся. Ми пильнуємо... Слухайте, Еле...

— Ну?

— От би мені такий подарунок на різдво. Нічого більше не хочу. Тільки б поставити на цьому крапку. Поставити крапку й заснути до Нового року. Як ви на це дивитесь?

— Ну що ж, сподіваюся, ви дістанете цей подарунок.

— Сподіваюся, ми обидва його дістанемо.

Трохи згодом, замислено йдучи через огорнуту вечірнім присмерком площу перед будинком суду, де під ногами шаруділо неприбране сухе листя, Дьюї з подивом подумав про те, що не відчуває ніякого піднесення. Здавалося б, тепер, дізнавшись, що гадані злочинці не зникли назавжди десь на Алясці чи в Мексиці й що їх от-от буде заарештовано, він мав би радіти, але чомусь не радів. Навіть сумнівався, чи правдиве Наєве повідомлення, й начебто не до кінця повірив йому. Не вірив він і в те, що Гікока й Сміта буде схоплено в Канзас-Сіті. Йому видавалося, що цих двох узагалі неможливо спіймати.

*

Майямі-Біч, Оушен-драйв, 335 — така адреса готелю «Сомерсет», невеликого квадратного будинку з погано побіленими стінами в синявих патьоках і синявим рекламним написом: «Вільні кімнати. Найнижчі ціни. Комфортабельний пляж. Свіже морське повітря». Він стоїть у довгому ряду таких самих невеликих поштукатурених готелів, що вишикувалися вздовж невеселої білої вулиці.

У грудні 1959 року його «комфортабельний пляж» являв собою піщану смужку позад будинку, з двома парасолями, встромленими в пісок. Один був рожевий, з написом: «У нас подають морозиво Валентайн». Того різдвяного полудня коло нього розташувалося четверо жінок, і транзисторний радіоприймач потішав їх серенадами. Під другим парасолем — голубим, що закликав: «Засмагайте з кремом Коппертон!» — примостилися Дік і Перрі. Вони вже п'ять днів мешкали в «Сомерсеті», наймаючи кімнату на двох за вісімнадцять доларів на тиждень.

— Ти навіть не поздоровив мене з різдвом,— мовив Перрі.

— З різдвом тебе, голубе! І з Новим роком!

Дік був у плавках, а Перрі, так само як і в Акапулько, не схотів показувати свої покалічені ноги, щоб іншим «не було бридко», й сидів одягнений, навіть не роззувся. А втім, настрій у нього був непоганий і, поки Дік робив стойки на голові, намагаючись привернути увагу дам під рожевим парасолем, він узявся читати «Майямі геральд». Розгорнувши газету, він натрапив на статтю, що цілком захопила його. В ній розповідалося про вбивство цілої сім'ї в штаті Флоріда: містера Кліффорда Уокера, його дружини та двох їхніх дітей — чотирирічного хлопчика й дворічної дівчинки. Їх не позв'язували, не позатуляли роти, проте всіх чотирьох убито пострілами в голову з гвинтівки 22-го калібру. Цей загадковий, нічим не вмотивований злочин вчинено в суботню ніч 19 грудня в будинку Уокерів, на фермі поблизу Таллахассі.

Перрі урвав Дікові вправи і, прочитавши йому статтю, запитав:

— Де ми ночували минулої суботи?

— Чи не в Таллахассі?

— От я тебе й питаю.

Дік напружив пам'ять. У четвер увечері вони вирушили в дорогу і, змінюючи один одного за кермом, проїхали з Канзасу через Міссурі й Арканзас аж до Луїзіани, де в п'ятницю вранці мусили спинитися, бо в машині згорів генератор (уживаний генератор, куплений у Шрівпорті, коштував їм двадцять два з половиною долари). Ніч з п'ятниці на суботу переспали в машині десь край дороги біля кордону Алабами й Флориди. Наступного дня їхали вже не кваплячись і навіть дозволили собі деякі туристські розваги: відвідали розплідники алігаторів і гримучих змій, покатались на човні із скляним дном по прозорому

мальовничому озеру, а надвечір довго сиділи в придорожньому ресторані, ласуючи печеним омаром. Чудовий був день! Але в Таллахассі вони приїхали зовсім знесилені й вирішили там заночувати.

— Так, у Таллахассі,— сказав Дік.

— Неймовірно! — Перрі знову перебіг очима статтю в газеті.— А знаєш, я анітрохи не здивуюсь, коли виявиться, що це вчинив божевільний. Якийсь псих, що прочитав про отой випадок у Канзасі.

Не бажаючи слухати «знов про те саме», Дік гмукнув, знизав плечима й подався до води. Він спроквола ступав по вогкому піску, раз по раз нахиляючись, щоб підняти черепашку. Колись у дитинстві він страшенно заздрив одному сусідському хлопчикові, що поїхав на літо до моря й привіз звідти повну коробку черепашок. Дік так зненавидів його, що вкрав ті черепашки й одну по одній потрощив молотком. Він усе життя комусь заздрив і вважав за ворога кожного, ким йому самому хотілося б стати й хто мав те, чого прагнув він.

Узяти хоча б отого чоловіка, якого він бачив біля басейну в готелі «Фонтенбло». За кілька миль, оповиті серпанком гарячого повітря й мерехтливими блискітками моря, бовваніли вежки розкішних готелів — «Фонтенбло», «Іден-Рок», «Роні-Пласа». Другого дня в Майямі Дік запропонував Перрі піти подивитися на ті палаци. «Може, підчепимо собі по якійсь багатійці»,— сказав він. Перрі вагався: йому здавалося, що всі дивитимуться на їхні штани кольору хакі й простенькі тепіски. Та насправді їхня поява в стінах «Фонтенбло», серед чоловіків у строкатих шовкових шортах і жінок у норкових боа поверх купальних костюмів, не привернула нічиєї уваги. Незвані гості постояли у вестибюлі, потинялися по саду й спинились біля плавального басейну. Отам Дік і побачив того чоловіка, приблизно однакових з ним років — так десь коло тридцяти,— що з вигляду міг бути «картярем чи адвокатом, а може, й чікагським гангстером». Та хоч ким би він був, а, як видно, скуштував усіх принад багатства й влади. Білява дівчина, схожа на Мерілін Монро, натирала його кремом для засмаги, а він мляво простягав винизану перснями руку до склянки з холодним апельсиновим соком. Усе це мало б належати йому, Дікові, але ніколи не належатиме. Чому цей сучий син має все, а він — нічого? За віщо стільки розкошів такому гладкому виродкові?.. Та дарма, з ножем у руці й він, Дік, має

владу. Тож нехай отакі гладкі виродки стережуться, а то він випустить з них тельбухи... І все ж день для Діка був зіпсований. Через оту біляву красуню, що втирала крем для засмаги. «Ходімо звідси к бісу»,— буркнув він до Перрі...

У повітрі бриніли різдвяні гімни, що линули з транзистора чотирьох пляжниць, дивно контрастуючи з сонячним сяйвом та безугавним криком чайок. «Прославмо господа, прославмо господа!» — виспівував церковний хор, і ця врочиста мелодія розчулювала Перрі до сліз, що навертались йому на очі й після того, як музика змовкла. І, як звичайно в такі хвилини душевного зворушення, в нього виникла заворожлива думка про самогубство. У дитинстві він часто хотів накласти на себе руки, щоб покарати в такий спосіб батьків чи інших своїх напасників, але то були суто сентиментальні поривання. Та коли дійшов юнацьких літ, перспектива самогубства стала набирати дедалі реальніших обрисів. Адже саме так «розрубали вузол» Джіммі й Ферн. А останнім часом Перрі почало здаватися, що йому просто суджено вмерти саме такою смертю.

Так чи так, а він справді вважав, що йому ні до чого жити. Розвіялися мрії про сонячні острови, про закопане золото, про сховані у пломенисто-голубих глибинах моря скарби. Пішов у небуття і Перрі О'Парсонс — вигаданий славнозвісний співак, зірка естради й екрана, яким він майже серйозно думав колись стати. Перрі О'Парсонс умер, навіть не народившись. То чого ж тепер сподіватися? Вони з Діком ведуть гонку без фінішу, сяйнула в нього думка. От і тепер, не пробувши й тижня в Майямі, треба знов вирушати в дорогу. Дік, попрацювавши день у компанії «Ей-Бі-Сі», що обслуговувала автотуристів, заявив:

— Тут ще гірше, ніж у Мексіці. Шістдесят п'ять центів за годину! Нема дурних. Я ще не негр.

Отож завтра, маючи в кишені усього двадцять сім доларів з тих, що придбали в Канзас-Сіті, вони знову пустяться кудись на захід — до Техасу, Невади, «куди очі світять».

Повернувся Дік, що встиг уже скупатись. Мокрий і засапаний, він долілиць упав на пісок.

— Ну, як вода?

— Чудова.

Перрі помітив їх ще здаля — хлопця й старого чоловіка на узбіччі шосе, що дожидали попутньої машини. За плечима в обох були саморобні рюкзаки; незважаючи на холодний, пронизливий техаський вітер, обидва стояли в самих комбінезонах та благеньких бавовняних сорочках.

— Підвезімо їх — сказав Перрі.

Дік опирався. Взагалі він був не проти пасажирів, але волів брати таких, що могли заплатити — хоч би «підкинути трохи на бензин». Але Перрі, жалісливий крихітка Перрі, завжди надокучав йому, вимагаючи підбирати найжалюгідніших злидарів.

Зрештою Дік поступився й зупинив машину.

Хлопець — балакучий і меткий білявий здоровань років дванадцяти — не знав, як і дякувати. Жовте, пооране зморшками обличчя старого лишилося незворушне. Він мовчки заліз у машину й знеможено повалився на заднє сидіння.

— От спасибі вам,— сказав хлопець.— А то Джонні зовсім охляв. Від самого Галвестона пішки тюпаємо.

Перрі й Дік виїхали з цього портового міста за годину перед тим. Вони провели там цілий ранок, пикаючи по пароплавних конторах, щоб найнятися десь матросами. В одній компанії їм запропонували негайно стати до роботи на танкері, що відпливав до Бразілії, і обидва напевно вже були б десь у відкритому морі, якби обачливий управитель не виявив, що ні в того, ні в того немає профспілкового квитка й паспорта. Хоч як це дивно, Дік засмутився навіть дужче, ніж Перрі. «Бразілія! Вони ж там будують нову столицю. На голому місці. Уявляєш собі, коли б потрапити на самий початок! Будь-який дурень заживе багатства».

— Куди вам їхати? — спитав Перрі хлопця.

— До Світвотера.

— А де це Світвотер?

— Та начебто десь тут. У Техасі. Оце мій дідусь, Джонні. Його сестра живе у Світвотері. Має там жити. Ми думали, що вона живе в Джеспері, але там нам сказали, що вона переїхала до Галвестона. Але й у Галвестоні ми її не знайшли. Одна жінка сказала, що тепер вона у Світвотері. То, може, вже таки знайдемо її. Джонні,— мовив він, розтираючи старому закляклі руки.— Ти чуєш, Джонні? Ми з тобою їдемо в гарному теплому «шевроле».

Старий закашлявся, ледь повернув голову, розплющив очі, тоді заплющив і знов зайшовся кашлем.

— Гей, слухай-но,— сказав Дік,— Що це з ним?

— Це від переміни,— пояснив хлопець,— і від довгої дороги. Адже ми вирушили ще перед різдвом. Мабуть, добру половину Техасу пішки відміряли.

І, далі розтираючи старому руки, він спокійно, наче йшлося про найбуденніші речі, розповів, що перед тим вони з дідом і тіткою жили в Луїзіані, але недавно тітка померла.

— Джонні вже рік як нездужає, отож усе робила тітонька. Ну, і я їй допомагав. Якось ми запасали дрова на зиму, рубали корч. І раптом тітонька каже: «Не можу більше, сили нема». Ви бачили коли-небудь, як падає коняка і вже не може звестися? Я бачив. Отак і з тітонькою було... А за кілька днів перед різдвом хазяїн, у якого дідусь орендував ферму, витурив нас звідти,— провадив хлопець.— Отож ми й подалися до Техасу. Шукати ту місіс Джексон. Я сам її ніколи не бачив, але ж вона Джонні рідна сестра. Треба ж комусь нас прихистити. Хоч би вже його самого. Він уже й так мало з ніг не падає. А тут ще дощ уночі пішов, то ми геть змокли...

Машина спинилася. Перрі запитав Діка, в чому річ.

— Цей старий зовсім хворий,— відказав Дік.

— Ну? То що ти думаєш зробити? Висадити його?

— А ти поміркуй головою. Хоч раз у житті.

— Ти таки справді падлюка.

— А що, як він помре?

— Він не помре,— сказав хлопець.— Коли ми вже аж сюди добулися, він почекає.

— А як помре? — не вгавав Дік.— Подумай, що буде. Почнуться розпити.

— Ну й начхати. Ти хочеш їх висадити? Гаразд...— Перрі подивився на немічного старого, що куняв собі, не чуючи й не бачачи нічого навколо, тоді на хлопчину, який спокійно зустрів його погляд і навіть не намагався просити чи умовляти. Перрі пригадалося, як він сам був такий і так само мандрував з одним старим.— Ну ж бо, висаджуй. Але я теж далі не поїду.

— Ну, все, все, все,— сказав Дік.— Тільки не забудь, на кого потім нарікати.

Він увімкнув швидкість. Аж раптом, коли машина вже рушила, хлопець закричав:

— Стривайте!

Він швидко вискочив з машини, побіг на узбіччя шосе й, раз по раз нахиляючись, підібрав кілька порожніх пляшок від кока-коли. Тоді, радісно всміхаючись, повернувся на місце.

— Пляшки — це ті самі гроші,— пояснив він Дікові.— Якщо ви, сер, поїдете не так швидко, то будьте певні, ми назбираємо цілу жменю срібла. Ми з Джонні отак і годуємося. Здаємо пляшки.

Діка це розважило, але водночас і зацікавило, тож коли хлопець знову скомандував зупинитися, він одразу ж загальмував. Зупинятися довелося так часто, що за наступну годину вони проїхали всього п'ять миль. Але час згаяли не марно. Хлопчина мав «справжнісінький талант», і, здавалося, нюхом чув ті пляшки серед каміння і в траві край дороги. Незабаром і Перрі відкрив у собі такий хист. Спочатку він просто показував хлопцеві ті місця, де запримічав пляшки, бо вважав за принизливе гасати за ними самому. То було «дурне діло, дитяча забавка». А втім, ця гра збуджувала мисливський азарт, і зрештою він теж приєднався до неї. І Дік так само, але Дік сприймав усе цілком серйозно. Хай воно й дріб'язок, а все ж можна розжитися на гроші, хоч на якісь два-три долари. Вони їм з Перрі аж ніяк не завадять. На той час у їхній спільній касі не лишилося й п'яти доларів.

Тепер усі троє — Дік, хлопець і Перрі — наввипередки вискакували з машини й відверто змагалися між собою. Тільки вечірні сутінки поклали край цьому змаганню. Та й місця більше не було — зібрані пляшки ледве влізли в машину. Багажник напакували вщерть, а на задньому сидінні виблискувала справжня гора. Навіть хлопчина не помітив, як його сплячого діда майже геть завалили тим хитким брязкітливим вантажем.

— Ото буде сміху, як на нас хтось наїде,— сказав Дік.

Попереду замерехтіли вогні мотелю «Новина». Виявилося, що то ціле містечко з окремими котеджами, гаражем, рестораном і баром. Беручи ініціативу на себе, хлопець сказав Дікові:

— Тягніть отуди. Може, щось вигорить. Тільки я сам розмовлятиму. В мене є досвід. Часом вони намагаються обдурити.

«Де там, такого обдуриш!» — подумав Перрі. Згодом він розповідав:

— Отак і пішов з усіма тими пляшками, і хоч би тобі що. Я б ніколи не зміг. Згорів би з сорому. Та обслуга

в мотелі прийняла його добре, тільки посміялися. Виявилося, що пляшок там на дванадцять доларів шістдесят центів.

Хлопець поділив гроші порівну: половину залишив собі, а решту віддав Дікові й Перрі. Тоді сказав:

— Знаєте що? Я думаю смачно повечеряти, та й Джонні треба нагодувати. А ви, друзі, їсти не хочете?

Дік, як завжди, був голодний. Навіть Перрі, добре попрацювавши, відчув апетит. Ось як він розказував про це згодом:

— Ми затягли старого в ресторан і примостили біля столу. Він усе так само був наче неживий. І словом не озвався. Та ви подивилися б, як він наминав! Малий узяв йому оладки — мовляв, Джонні їх страх як любить. Присягаюся, він упорав їх десятків зо три, не менш. А до них фунти два масла й кварту патоки. Та й сам хлопчисько молотив дай боже. Він брав тільки смажену картоплю і морозиво, але запхав у себе стільки того й того, що й уявити важко. Просто дивно, як його не занудило.

Там-таки за столом Дік подивився по карті й заявив, що Світвотер лежить за сто, а то й більше миль на захід від дороги, якою їм треба їхати — через Нью-Мексіко й Арізону до Невади, у Лас-Вегас. Хоч так було насправді, але Перрі зрозумів, що Дік просто хоче позбутися хлопця й старого. Збагнув це і хлопець, проте повівся чемно й сказав тільки:

— Ну, ви за нас не турбуйтеся. Мабуть, тут спиняється багато машин. Хтось підвезе.

Залишивши старого в ресторані поглинати нову порцію оладок, він провів Діка й Перрі до машини. Потиснув їм руки, побажав щасливого Нового року й помахав услід машині, що зникла в темряві.

*

Вечір 30 грудня надовго залишиться в пам'яті сім'ї інспектора Елвіна Адамса Дьюї. Згадуючи про нього, дружина Дьюї розповідала:

— Елвін сидів у ванні й виспівував «Жовту троянду Техасу». Діти дивилися телевізор. А я накривала на стіл. Готувалася зустрічати гостей. Я сама з Нового Орлеана, то люблю куховарити, пригощати друзів. А тут якраз мати прислала мені кошик свіжої садовини — чого там тільки не було! От я й вирішила: влаштуємо таку собі

легеньку вечерю, запросимо декого з друзів — Мерреїв, Кліффа й Доді Гоуп... Елвін не хотів, але я наполягла на своєму. Де ж пак! Та справа могла тягтися ще хтозна-скільки, а він од самого початку й хвилини не перепочив. Отож, коли задзвонив телефон, я саме накривала на стіл і попросила одного з наших хлопчиків, Пола, взяти трубку. Пол прибіг і каже: «Це татові». А я йому: «Скажи, що тато у ванні». Але він ще раз мене перепитав, бо то дзвонив містер Сенфорд із Топіки. Елвінів шеф. Елвін як був, так і підійшов до телефону, тільки рушником обгорнувся. Я страшенно розсердилась, бо з нього враз набігла калюжа. Та коли пішла до кухні по ганчірку, побачила ще гірше: наш кіт, отой дурнуватий Піт, заліз на стіл і об'їдав салат з крабами!..

Аж раптом Елвін підскакує до мене й хапає в обійми. Я тільки й встигла крикнути: «Елвіне, чи ти збожеволів?!» Жарти жартами, але він був мокрий як хлющ і геть зіпсував мені сукню. Я ж бо вже прибралася до вечері. Та коли зрозуміла, в чому річ, сама кинулася його обіймати. Ви ж уявляєте собі, яка це була радість для Елвіна — дізнатися, що тих двох заарештовано. У Лас-Вегасі. Він заявив, що негайно виїжджає до Лас-Вегаса, а я ще спитала, чи не думає він спочатку щось надягти на себе. Аж тоді, все ще не тямлячись із радощів, він сказав: «Ой люба, здається, я зіпсував тобі сукню!»

Але я тільки раділа з того, та й як було не радіти — це ж означало, що скоро ми знову заживемо по-людському. Елвін сміявся. Як мене тішив його сміх! Адже два останні тижні були чи не найгірші. Бо за тиждень перед різдвом ті двоє раптом з'явилися в Канзас-Сіті й так само раптово поїхали геть. Схопити їх не встигли. Я ще ніколи не бачила Елвіна таким пригніченим, хіба лише тоді, коли наш малий Ел лежав у лікарні з енцефалітом і ми вже думали, що він не виживе. Ой, не хочу про це й згадувати...

Потім я зварила йому каву й понесла до спальні — він пішов туди одягатися. Але не одягався. Сидів на краю ліжка й тримався руками за скроні, наче в нього боліла голова. Навіть шкарпеток не натягнув.

«Ти що собі думаєш? — напустилася на нього я.— Хочеш дістати запалення легень?»

А він подивився на мене та й каже: «Слухай, Мері, все-таки це мають бути вони, доконче вони... Це єдина логічна можливість».

Елвін дивак. Коли він уперше балотувався на шерифа округи Фінні, то еже й вибори скінчилися, і майже всі голоси було підраховано, й стало ясно як день, що він узяв гору, а він усе повторював: «Нічого не відомо до останнього моменту». Я тоді просто ладна була його вбити!..

То я йому кажу: «Ой Елвіне, облиш ти ці розмови. Ну звісно ж, це вони». А він мені: «А де докази? Чим ми зможемо довести, що вони коли-небудь хоч ногою ступнули на поріг дому Клаттерів?»

«Як на мене, то саме це найлегше було довести: хіба ж не залишили ті недолюдки своїх слідів? Отих відбитків підошов?»

«Так, усе це дуже добре,— відповів Елвін,— але треба, щоб вони й досі ходили в тому самому взутті. Бо самі собою ці сліди нічого не варті».

«Ну гаразд, любий,— сказала я.— Пий каву, а я допоможу тобі спакуватися».

Та з Елвіном часом неможливо розмовляти. Він майже переконав мене, що Гікок і Сміт не винні. А якщо вони й винні, то ніколи не зізнаються; а якщо не зізнаються, їх ніколи не вдасться засудити, бо прямих доказів немає. Та найдужче непокоїло його те, щоб десь щось не сплило на поверхню, щоб ті двоє не дізналися правди, аж поки їх не почнуть допитувати в КБР. Досі вони думали, що їх узято за порушення умов дострокового звільнення. Та ще за афери з чеками. І Елвін вважав за потрібне, щоб вони й далі так думали. «Треба, щоб перша згадка про Клаттерів приголомшила їх, ударила мов грім з ясного неба»,— сказав він.

Перед тим я послала Пола принести Елвінові в дорогу кілька пар шкарпеток. Тепер він повернувся й стояв дивився, як я спаковую валізу. Тоді спитав, куди це тато їде. Елвін узяв його на руки й сказав:

«Ти вмієш зберігати таємниці, Поле?»

Про це не треба було й питати. Обидва хлопчики знають, що про батькову роботу говорити не можна, і те, що вони часом чують удома, нікуди далі не йде. Отож Елвін і сказав:

«Ти пам'ятаєш, синку, про тих двох людей, яких ми весь час шукали? Так от, тепер ми знаємо, де вони, і тато їде забрати їх і привезти сюди, до Гарден-Сіті».

Та Пол почав його прохати:

«Не треба, таточку, не привозь їх сюди!»

Хлопчик злякався. Та й яка дитина не злякалася б у дев'ять років. Елвін поцілував його і сказав:

«Не бійся, синку, ми не дамо їм нікого кривдити. Вони більше не заподіють зла нікому».

*

О п'ятій годині пополудні, хвилин за двадцять після того, як украдений «шевроле» в'їхав із невадської пустелі до Лас-Вегаса, його довгій подорожі настав кінець. Але перед тим Перрі ще встиг зайти на пошту й забрати пакунок, що його надіслав сам собі до запитання з Мексіки: велику картонну коробку, оцінену ним у сто доларів — зухвалу суму, яка набагато перевищувала справжню вартість її вмісту: бавовняних штанів, ношених сорочок, спідньої білизни й двох пар чобітків з металевими пряжками.

Чекаючи на Перрі біля пошти, Дік почував радісне піднесення. Він надумав таке, що напевне мало покласти край усім його знегодам і відкрити перед ним нові ясні обрії. Вирішив удати з себе офіцера авіації. Ця ідея давно полонила його, а Лас-Вегас був саме тим містом, де він вважав за найкраще її здійснити. Дік уже обрав собі офіцерське звання і прізвище, запозичивши його в одного колишнього знайомого — Трейсі Генда, що був свого часу начальником тюрми штату Канзас. Як капітан Трейсі Генд, убравшись у пошиту на замовлення форму, він «прогуляється по точках» — тобто по відкритих цілу добу казино, що низкою тягнуться вздовж одної з вулиць Лас-Вегаса. Жодного не промине і скрізь залишатиме «липу». Отак, розмінюючи на готівку нічого не варті чеки, він сподівався протягом доби хапнути тисячі три, а то й чотири доларів. Це була перша половина його задуму. А друга ось яка: «Прощавай, Перрі». Діка вже аж нудило від нього — від його гармонійки, безнастанних недуг, забобонів, від його тонкосльозих, мов у жінки, очей, від невдоволеного тихого голосу. Підозріливий, себелюбний, сварливий, Перрі скидався на осоружну дружину, що її несила далі терпіти, а позбутись можна лише в один спосіб: нишком утекти — і край.

Заглибившись у свої думки, Дік навіть не помітив патрульної машини, що, проїхавши повз нього, сповільнила швидкість і зайняла позицію для спостереження. Не помітив нічого й Перрі, що спускався з ганку пошти зі

своєю мексіканською коробкою на плечі,— ні самої машини, ні полісменів у ній.

Агенти Осі Пігфорд і Френсіс Маколі добре затямили всі одержані відомості, у тім числі й прикмети чорно-білого «шевроле» зразка 1956 року з канзаським номером Дж—16212. Від'їжджаючи від пошти, ні Перрі ні Дік і гадки не мали, що за ними вже слідкує поліція. Дік сидів за кермом, Перрі показував дорогу. Так вони поминули п'ять кварталів на північ, повернули ліворуч, тоді праворуч, проїхали ще чверть милі й спинилися перед хирлявою пальмою і побляклою від негоди вивіскою, на якій ледь видніло химерне слово *«тель»*.

— Тут? — запитав Дік.

І саме в ту мить, коли Перрі кивнув головою, поряд спинилася патрульна машина.

*

При розшукному відділі лас-вегаської міської тюрми є дві камери для допитів. Це однакові розміром кімнати, десять на дванадцять футів, з лампами денного світла й обшитими пластиком стінами. В кожній — легкий металевий стіл, такі самі складані стільці, електричне віяло під стелею, замасковані мікрофони й магнітофони, а в дверях — приховане спостережне вічко. У суботу, 2 січня 1960 року, на другу годину дня обидві камери було надано в розпорядження чотирьох канзаських детективів — вони самі обрали цей час для першої зустрічі з Гікоком і Смітом.

Незадовго до призначеної години вся четвірка з КБР — Гарольд Най, Рой Черч, Елвін Дьюї та Кларенс Данц — зібралася в коридорі під дверима камер. У Ная була підвищена температура.

— Почасти від грипу, але головним чином від хвилювання,— розповідав він згодом одному журналістові.— На той час я чекав у Лас-Вегасі вже два дні, бо вилетів першим же літаком, тільки-но ми в Топіці одержали звістку про арешт. Усі інші — Ел, Рой і Кларенс — їхали машиною, і то була пекельна подорож. Через погоду. Новий рік вони зустріли десь у заметеному снігом мотелі в Олбукерку. Ви б побачили їх, коли вони зрештою прибилися до Лас-Вегаса! Збадьорити їх могло тільки віскі та ще добрі новини. А в мене було наготові й те і друге. Акт про передачу заарештованих нам було вже підписано. А головне, ми мали чоботи, обидві пари, і підошви

їх — з круглими вічками й з ромбічним рифленням — точно збігалися з фотографіями слідів, знайдених у будинку Клаттерів. Ті чоботи були в коробці з усяким мотлохом, яку двоє друзів забрали з пошти перед самим фіналом. Я ще сказав Елові Дьюї: «А що, якби їх схопили на п'ять хвилин раніше?..»

І все ж наша позиція була досить хитка, бо ніщо не держалося купи. Але, пригадую, коли ми стояли там, у коридорі, мене аж тіпало з гарячки й хвилювання, одначе я вірив в успіх. Та й усі ми вірили. Відчували, що от-от дізнаємося правду. Ми з Черчем мали витягти її з Гікока. А Сміта взяли на себе Ел і Старий, цебто Данц. На той час я ще не бачив заарештованих, тільки оглянув їхні речі й оформив передачу. Гікока вперше побачив тоді, коли його ввели до камери для допитів. Я уявляв його собі більшим. Кремезнішим. Не таким кощавим хирляком. Йому було двадцять вісім, але виглядав він на хлопчика. Худющий — аж боки позападали. Голуба сорочка, штани кольору хакі, білі шкарпетки, чорні черевики... Я подав йому руку. Долоня в нього була сухіша, ніж моя. Охайний, ввічливий, з приємним голосом і чіткою дикцією — цілком пристойний хлопчина. І усмішка така мила — а всміхався він на початку мало не за кожним словом...

Я сказав:

«Містере Гікок, мене звуть Гарольд Най, а це містер Рой Черч. Ми спеціальні агенти Канзаського бюро розслідування, приїхали поговорити про порушення вами умов дострокового звільнення. Звичайно, ви не зобов'язані відповідати на наші запитання, і все, що ви скажете, може бути використане як доказ проти вас. Ви маєте беззастережне право на юридичний захист. Ми не будемо вдаватися ні до сили, ні до погроз, але й нічого вам не гарантуємо».

Він був абсолютно спокійний.

*

— Порядок я знаю,— сказав Дік.— Не вперше на допиті.

— Так от, містере Гікок...

— Звіть мене Дік.

— Так от, Діку, ми хотіли б поговорити про те, що ви робили, відколи вас звільнено. Як нам відомо, за цей час

ви вчинили в Канзас-Сіті принаймні дві великі афери з чеками.

— Еге ж. Таки чимало липи настругав.

— А не пригадуєте, де саме?

Заарештований, видимо пишаючись своєю чудовою пам'яттю, перелічив назви та адреси двадцяти канзаських крамниць, кафе й гаражів, точно пригадав усі «покупки» й суми, на які виписував чеки.

— Цікаво б знати, Діку, чому всі ці люди приймали від вас чеки? В чім тут штука?

— Люди дурні,— ото й уся штука.

— Чудово, Діку,— сказав Рой Черн.— Дуже дотепно. Але забудьмо на час про ті чеки.— Незважаючи на хрипкий, скреготливий голос і залізні кулаки, якими він розбиває цеглину (до речі, це його улюблений трюк), з першого погляду Черч здається декому таким собі добродушним коротуном, рожевощоким лисим дядечком.— Може б, ви, Діку, розказали нам трохи про своє життя, про батьків.

Заарештований почав згадувати. Одного разу, коли йому було років дев'ять чи десять, батька звалила хвороба, туляремія. Він слабував кілька місяців, і весь цей час сім'я жила тільки завдяки допомозі церковної парафії та милосердю сусідів («а то сконали б з голоду»). Коли ж не брати до уваги цього нещасливого періоду, жилося йому в дитинстві непогано.

— Великих грошей у нас ніколи не було, але й злиднів не знали,— розповідав Гікок.— Ходили завжди в чистому і їсти мали що. От тільки вдача в батька сувора. Не заспокоїться, було, доки не знайде мені якоїсь роботи. Та ми з ним ладнали непогано, до серйозних сварок не доходило. І між собою батьки ніколи не сварилися. Не пригадаю жодної сутички. Мати в мене золота. Та й батько хороший чолов'яга. По-моєму, вони робили для мене все, що могли...

Школа? Що ж, мабуть, він міг би стати більш ніж просто середнім учнем, коли б приділяв книжкам хоч частину того часу, який витрачав на спорт.

— Бейсбол. Футбол. Завжди в перших командах грав. Міг би після школи вступити до коледжу й мати стипендію як футболіст. Я хотів учитися на інженера, але самої стипендії для цього було замало. Не знаю, мені здавалося, що певніше буде, як я піду працювати.

Йому не минув ще двадцять перший, а він встиг по-

працювати й колійником на залізниці, й водієм швидкої допомоги, й фарбарем машин, і автомеханіком, а до того ще й одружитися з шістнадцятирічною дівчиною.

— Керол. Батько її був священик. Він проти мене чортом дихав. Казав, що я цілковите ніщо. Перешкоджав як тільки міг. Та я за Керол аж гопки скакав. І досі заспокоїтись не можу. Вона чисто мов принцеса. Але ж... трое дітей. Хлопчики. Зарано нам було мати трьох. Може, якби ми не залізли в борги... якби я міг більше заробляти... Я пробував...

Він пробував щастя в азартній грі, почав шахрувати з чеками, красти. 1958 року суд округи Джонсон засудив його на п'ять років тюрми по звинуваченню в квартирній крадіжці. На той час він уже розлучився з Керол і оженився на іншій шістнадцятирічній дівчині.

— Лиха була, як відьма. І вона, і вся їхня родина. Вона взяла розлучення, поки я сидів. Та я й не нарікаю. У серпні я вийшов на волю і вирішив почати нове життя. Влаштувався на роботу в Олейті, жив з батьками, ночував удома. Одне слово, поводився зразково.

— До двадцятого листопада,— мовив Най.

Гікок, як видно, не зрозумів його.

— До того дня, коли ви перестали поводитись зразково й знову взялися до чеків. Чому?

Гікок зітхнув і сказав:

— Про це хоч книжку пиши.— Він попросив у Ная сигарету, прикурив від сірника, якого послужливо підніс йому Черч, і почав розповідати: — Перрі, цебто мій товаришок Перрі Сміт, вийшов достроково ще навесні. А потім, коли й мене випустили, прислав листа. На конверті був штемпель Айдахо. Він питав, чи не забув я про справу, яку ми не раз обмірковували. Про подорож до Мексіки. Ми хотіли поїхати в Акапулько — є там таке,— купити рибальського човна й давати його напрокат туристам.

— Щодо човна,— зауважив Най.— На які гроші ви думали його купити?

— От до цього ж я й веду,— сказав Гікок.— Бачите, Перрі написав мені, що в нього у Форт-Скотті є сестра. І нібито в тої сестри лежать для нього гроші. Кілька тисяч доларів. Нібито ті гроші був винен йому батько за якесь там продане на Алясці майно. То він збирався приїхати по них до Канзасу.

— І на ті гроші ви мали купити човна.

— Атож.

— Але з цього нічого не вийшло.

— Ось як усе було. Перрі приїхав десь через місяць. Я зустрів його на автобусній станції в Канзас-Сіті...

— Коли? — спитав Черч.— В який день?

— У четвер.

— А коли ви поїхали до Форт-Скотта?

— У суботу.

— Тобто чотирнадцятого листопада.

Гікокові очі насторожено спалахнули. Його видимо здивувало, звідки це Черч так точно знає число. Та збуджувати в нього підозру було ще рано, і детектив квапливо спитав:

— О котрій годині ви виїхали?

— Після обіду. Ми трохи опорядили мою машину, а потім зайшли перекусити до кафе «Вест-Сайд». Мабуть, десь близько третьої.

— Близько третьої... Смітова сестра чекала на вас?

— Ні. Розумієте, Перрі загубив її адресу. А телефону в неї не було.

— То як же ви думали знайти її?

— Довідатись на пошті.

— І довідались?

— Перрі ходив. Йому сказали, що вона переїхала. Нібито до Орегону. Але нової адреси не залишила.

— Уявляю собі ваше розчарування. Адже ви сподівались одержати такі великі гроші.

— Ну звісно... Ми ж уже твердо надумали їхати до Мексіки. Інакше я нізащо не поліз би в оту халепу з чеками. Але я сподівався... слухайте, я кажу щиру правду... Я думав, коли ми потрапимо в Мексіку й почнемо заробляти гроші, то я зможу розплатитися. За оті чеки.

Слово взяв Най.

— Стривайте, Діку...— Най невисокий на зріст, гарячкуватий, йому нелегко тримати себе в руках; язик у нього гострий і відвертий.— Я хотів би ще трохи спинитися на вашій поїздці до Форт-Скотта,— обережно почав він.— Коли ви дізналися, що Смітова сестра там уже не живе, як ви вчинили далі?

— Погуляли по місту. Випили пива. Тоді поїхали назад.

— Тобто додому?

— Ні. До Канзас-Сіті. Спинилися в заїзді «Зесто». З'їли по біфштексу. Потім подалися до Вишневого ряду.

Ні Най, ні Черч не знали, що таке Вишневий ряд.

— Ви жартуєте? — здивувався Гікок.— Та його ж знає кожен канзаський полісмен!

Коли обидва детективи підтвердили свою необізнаність, він пояснив, що це паркова алея, де завжди прогулюються «професіоналки». Тоді додав:

— Але чимало й аматорок. Медсестри, секретарки. Мені там не раз добряче щастило.

— Ну, а того вечора як? Пощастило?

— Не сказав би. Довелося підчепити по звичайній шльондрі.

— Як їх звали?

— Мілдред... А другу, ту, що була з Перрі, здається, Джоан.

— Опишіть їх.

— Мабуть, вони були сестри. Обидві біляві. Пухкенькі... Я не дуже добре пам'ятаю. Ми, розумієте, купили пляшку «Цвіту помаранчі»,— це горілка з апельсиновим соком,— і я трохи захмелів. Почастували й дівчат, а тоді повезли їх до «Веселої гавані». Ви, певне, й про «Веселу гавань» не чули?

Ні, вони не чули.

Гікок усміхнувся й знизав плечима.

— Це по дорозі на Блу-Рідж. Вісім миль на південь від Канзас-Сіті. Такий собі мотель з нічним клубом. Платиш десять доларів і дістаєш ключ від окремої хатинки.

Він описав будиночок, у якому вони вчотирьох нібито провели ніч: два широких ліжка, старий рекламний календар на стіні, радіо, що його можна послухати, лише заплативши двадцять п'ять центів... Його спокійна, детальна розповідь вразила Ная — адже хлопець, безперечно, брехав. А що, як ні?.. Чи то від грипу й температури, чи то від раптового сумніву, Ная нараз пройняв холодний піт.

— А вранці ми прокинулися й побачили, що вони обікрали нас і вшились,— провадив далі Гікок.— Ну, з мене вони не дуже поживилися. А от у Перрі забрали гаманця — там було щось сорок чи п'ятдесят доларів.

— Що ж ви зробили?

— А що було робити?

— Могли заявити в поліцію.

— Ха! Заявити в поліцію! Наче ви не знаєте, що достроково звільненим не можна випивати. Ані зустрічатися ні з ким із колишніх...

— Ну гаразд, Діку. Отже, маємо вже неділю. П'ятнадцяте листопада. Розкажіть нам, що ви робили того дня, відколи покинули «Веселу гавань».

— Ми поснідали в придорожній закусочній біля Хеппі-Гілла. Тоді поїхали до Олейта, і я залишив Перрі в готелі, де він спинився. Здається, це було десь близько одинадцятої. Потім поїхав додому й пообідав зі своїми. Як завжди в неділю. Потім дивився телевізор — передавали баскетбол чи, може, футбол. Я страшенно стомився.

— Коли ви зустрілися зі Смітом після того?

— У понеділок. Він прийшов до мене на роботу. До автомайстерні Боба Сендза.

— Про що ви розмовляли? Про Мексіку?

— Атож, ми не облишили свого наміру. Хоча й не дістали грошей, на які сподівалися там влаштуватись і пристати до якогось діла. Але нам дуже хотілося поїхати, і ми розважили, що варто ризикнути.

— Щоб знову сісти в Ленсінг?

— Та, розумієте, ми про це й не думали. Адже ми не збиралися повертатись до Штатів.

Най, занотовуючи щось у записник, сказав:

— Другого дня після чекової афери, тобто двадцять першого листопада, ви і ваш товариш Сміт зникли. То прошу вас, Діку, розкажіть, де ви були від того дня й аж до моменту, коли вас заарештували в Лас-Вегасі. Коротенько, в загальних рисах.

Гікок свиснув і завів очі догори.

— Ого! — мовив він, а тоді, напруживши свою надзвичайну пам'ять, почав розповідати про їхню довгу дорогу — про оті майже десять тисяч миль, що їх вони з Перрі покрили за останні півтора місяця. Він говорив годину й двадцять п'ять хвилин — від двох пятдесяти до чотирьох п'ятнадцяти,— називаючи автостради й готелі, мотелі, річки, міста й містечка, так що Най ледве встигав записувати всі ті нескінченні назви: Апаче, Ель-Пасо, Корпус-Крісті, Сантілло, Сан-Луїс-Потосі, Акапулько, Сан-Дієго, Даллас, Омаха, Світвотер, Стілвотер, Тенвілл, Таллахассі, Нідлс, Майямі, готель «Нуево Уолдорф», готель «Сомерсет», готель «Сімон», мотель «Ероухед», мотель «Черокі» й безліч інших. Він назвав прізвище чоловіка, якому продав свій «шевроле» 1949 року, й признався, що вкрав в Айові новішу машину. Описав людей, з якими

він і його товариш зустрічалися під час своїх мандрів: багату й похітливу вдову-мексіканку, німецького «мільйонера» Отто, двох «паршивих» негрів-боксерів у «паршивому» ліловому «кадилаку», сліпого власника розплідника гримучих змій у Флориді, немічного діда з онуком та багатьох інших. А закінчивши, згорнув руки й задоволено всміхнувся, ніби чекав похвали за свою щиру, жваву й дотепну розповідь.

Але Най ще не встиг занотувати його останні слова й швидко водив пером по паперу, а Черч ліниво постукував кулаком об долоню й байдужно мовчав. Аж раптом він сказав:

— Гадаю, ви знаєте, чому ми тут.

Гікок підібгав губи й випростався на стільці.

— Мабуть, ви розумієте, що ми не стали б забиватись аж у Неваду, аби тільки погомоніти з двома дрібними шахраями?

Най згорнув записник і, втупившись очима в заарештованого, помітив, як набрякли в того жили на скроні.

— То як, Діку?

— Що?

— Чи їхали б ми в таку далечінь, щоб розмовляти про якісь там чеки?

— Іншої причини я не знаю.

Малюючи кинджал на обкладинці свого записника, Най спитав:

— А скажіть, Діку, чи відомо вам щось про вбивство сім'ї Клаттерів?

Згодом він написав в офіційному звіті про допит: «Заарештований помітно змінився на обличчі. Він зблід, очі його забігали».

— Е ні! — сказав Гікок.— Це ви облиште. Ніякий я вам не вбивця.

— Вас запитали,— нагадав йому Най,— чи *знаєте* ви про вбивство Клаттерів?

— Можливо, щось і читав про це,— відказав Гікок.

— Мерзенний злочин. Мерзенний і підлий,— мовив Черч.

— І майже бездоганний,— докинув Най.— Але ви, Діку, припустилися двох помилок. По-перше, залишили свідка. Живого свідка. Він виступить у суді. Стане перед присяжними й розкаже їм, як Річард Гікок і Перрі Сміт зв'язали чотирьох безпорадних людей, позатуляли їм роти, а тоді по-звірячому вбили.

Обличчя Гікока спалахнуло.

— Живий свідок? Не може такого бути!

— Бо ви гадаєте, що позбулися всіх?

— Я сказав: облиште! Нема чого пришивати мені якесь кляте вбивство. Чеки. Дрібні крадіжки. Але я вам не вбивця!

— Тоді чому ви брешете? — роздратовано спитав Най.

— Я сказав саму правду.

— Дещо. Але не все. От хоч би щодо суботи чотирнадцятого листопада. Ви кажете, що того дня після обіду їздили до Форт-Скотта.

— Так.

— А коли приїхали туди, пішли на пошту.

— Так.

— Щоб дізнатись адресу Смітової сестри.

— Атож.

Най підвівся, зайшов за стілець, на якому сидів заарештований, і, поклавши руки на спинку стільця, нахилився так, наче хотів щось сказати Гікокові на вухо.

— У Перрі Сміта немає ніякої сестри у Форт-Скотті,— мовив він.— І ніколи не було. А пошта там по суботах працює тільки зранку.— Тоді додав: — Подумайте, Діку. На сьогодні досить. Ми ще поговоримо з вами.

Коли Гікока вивели, Най і Черч перейшли коридор і стали дивитись у спостережне вічко другої камери, як допитують Перрі Смітта, хоч нічого й не чули. Най уперше побачив Сміта і здивовано розглядав його ноги — такі короткі, що малі, наче в дитини, ступні майже не торкалися підлоги. Обличчя заарештованого, в якому індіанська смаглявість поєдналася з грубуватими ірландськими рисами, і його цупке темне волосся нагадували Наєві гарну Смітову сестру, місіс Джонсон. Але цей масивний, непропорційно збудований хлопчик-мужчина був негарний. Він раз по раз облизував губи, і рожевий кінчик його язика вистромлявся й зникав, мов у ящірки. З того, як він спокійно й рівно затягувався сигаретою, Най дійшов висновку, що він ще «темний», тобто нічого не знає про справжню мету розмови.

*

Най не помилився. Дьюї й Данц, досвідчені слідчі, терпляче, крок за кроком, скеровували розповідь заарештованого на події останніх сімох тижнів, тоді обмежили

його спогади двома критичними днями — суботою і неділею, 14 і 15 листопада. І тепер, витративши три години на підготовку, підійшли нарешті до суті справи.

Дьюї сказав:

— Отже, що ми маємо, Перрі? Коли вас достроково звільнювали, ви дали слово ніколи не повертатися до Канзасу.

— Соняшниковий штат! Усі очі за ним виплакав.

— А коли так, то чого ви туди поїхали? На те мала бути якась особлива причина.

— Я вже вам сказав. Поїхав навідати сестру. Забрати в неї свої гроші.

— Авжеж, я й забув. Сестру, яку ви з Гікоком шукали у Форт-Скотті. Перрі, скільки миль від Канзас-Сіті до Форт-Скотта?

Сміт похитав головою. Він не знав.

— Ну, а скільки часу ви туди їхали?

Сміт мовчав.

— Годину? Дві? Три? Чотири?

Заарештований сказав, що не пам'ятає.

— Ну звісно, не пам'ятаєте. Бо ви ніколи в житті не були у Форт-Скотті.

Досі жоден з детективів не піддав сумніву ані слова із Смітової розповіді. Він засовався на стільці й облизав губи кінчиком язика.

— Усе, що ви тут казали,— неправда. Ви ніколи й близько не були у Форт-Скотті. Не брали ви ніяких дівчат і не возили їх до мотелю...

— Возили. Я не брешу.

— Як їх звали?

— Я не питав.

— Ви й Гікок провели з ними ніч і не спитали, як їх звуть?

— То були просто повії.

— Тоді скажіть нам назву мотелю.

— Спитайте в Діка. Він знає. Я ніколи не запам'ятовую таких дрібниць.

Дьюї обернувся до свого помічника.

— Кларенсе, гадаю, час уже з'ясувати Перрі ситуацію.

Данц нахилився над столом. Він типовий важковаговик з прихованим зарядом невичерпної енергії. Але очі в нього ліниві й наче сонні. Говорить він спроквола, розтягуючи слова, з виразним західним акцентом.

— Так, сер,— мовив він.— Мабуть, час.

— Слухайте уважно, Перрі. Зараз містер Данц розкаже вам, де ви насправді були в ту суботу вночі. Де були й що робили.

Данц сказав:

— Ви вбивали сім'ю Клаттерів.

Сміт не озвався ані словом і почав терти коліна.

— Ви були в Голкомбі, штат Канзас. У домі містера Герберта Вільяма Клаттера. А перед тим як піти, вбили всіх, хто там був.

— Ні. Ніколи...

— Що «ніколи»?

— Я ніколи не чув такого прізвища... Клаттер...

Дьюї назвав його брехуном, а тоді викинув козиря, про який четверо детективів умовилися заздалегідь. Він сказав:

— У нас є живий свідок, Перрі. Ви, хлопці, його недогледіли.

Минула ціла хвилина. На превелику радість Дьюї, Сміт мовчав. Адже невинний неодмінно спитав би, хто цей свідок, і хто такі Клаттери, і чому саме на нього впала підозра,— в кожному разі, сказав би що-небудь. Але Сміт сидів мовчки, стискаючи руками коліна.

— Ну, Перрі?

— Чи нема у вас аспірину? В мене забрали аспірин.

— Вам погано?

— Ноги болять.

Було пів на шосту. Дьюї, зумисне раптово, припинив допит.

— Ми повернемось до цього завтра,— сказав він.— До речі, знаєте, який завтра день? День народження Ненсі Клаттер. Їй минуло б сімнадцять років.

*

«Їй минуло б сімнадцять років...» На світанку, лежачи без сну, Перрі (як він згадував потім) міркував, чи правда, що сьогодні день народження тієї дівчини. Та ні, розважив він, це просто ще один хитрий гачок, як і ота нікчемна вигадка про свідка — «живого свідка». Де б то йому взятися! Чи, може, вони мають на увазі... Якби ж то він міг поговорити з Діком! Але їх тримали порізно: Дік був у камері на іншому поверсі. «Слухайте уважно, Перрі. Зараз містер Данц розкаже вам, де ви насправді були...» Десь посередині допиту, коли Перрі почав поміча-

ти, що детективи весь час хилять до тієї листопадової суботи, він приготувався до неминучої розв'язки. Та коли вона настала, коли отой здоровенний ковбой сказав своїм млявим голосом: «Ви вбивали сім'ю Клаттерів»,— він мало духу не пустився. Певно, за ті лічені секунди втратив не менш як десяток фунтів ваги. Та, хвалити бога, не виказав себе. Чи сподівався, що не виказав. А Дік? Що, як вони утнули таку штуку і йому? Дік стріляний горобець і прикидатися добре вміє, але кишка в нього тонка, він швидко впадає в паніку. І все ж Перрі був певен, що Дік вистоїть, хоч як би вони на нього тиснули. Хіба що йому дуже захотілося на шибеницю. «А перед тим, як піти, вбили всіх, хто там був». Він, Перрі, анітрохи не здивується, якщо всі колишні в'язні у Канзасі вже чули ці слова. Адже допитано, мабуть, сотні людей, і десятки звинувачено. Вони з Діком просто ще двоє таких. Та з другого боку... Справді, чи стали б там, у Канзасі, посилати за тисячу миль аж чотирьох спеціальних агентів, щоб забрати двох якихось порушників умов дострокового звільнення? А може, вони таки натрапили на щось... чи на когось... На «живого свідка». Ні, це неможливо. Хіба тільки... Він ладен був дати відгризти собі руку чи ногу, аби лиш п'ять хвилин поговорити з Діком...

А тим часом Дік теж не спав у своїй камері поверхом нижче і (як він розповідав згодом) так само хотів поговорити з Перрі, аби дізнатися, що сказав їм той слимак. Хай йому чорт, не можна ж навіть бути певним, що він затямив до ладу оту історію з «Веселою гаванню», хоч вони не раз обмірковували її, готуючи собі алібі. А якщо ті пегідники пристрашили його живим свідком? Десять проти одного, що малий страхополох подумав, ніби вони кажуть про *очевидця*. От він, Дік, одразу зметикував, що то в них за свідок. Флойд Веллз, його колишній приятель і сусід по камері. Відбуваючи останні тижні в тюрмі, Дік замислив прирізати Флойда — штрикнути в серце саморобним «пером». Який він дурень, що не зробив цього! Адже, крім Перрі, Флойд Веллз — єдиний, хто може пов'язати прізвища Гікок і Клаттер. Флойд, з його похилими плечима й наче обрубаним підборіддям... Дік подумав тоді, що він просто побоїться. Мабуть, цей сучий син сподівається на якусь небувалу винагороду — дострокове звільнення чи гроші, або й те і те. Але ні біса він не дістане! Бо патякання якогось в'язня — це не доказ. Докази — це сліди, відбитки пальців, свідчення очевидців,

зізнання. Хай йому чорт, та якщо ці ковбої думають далі їхати на Веллзових байках, то нема чого так уже й тремтіти. Коли помізкувати, Флойд Веллз куди менш небезпечний, ніж Перрі. Якщо Перрі не витримає і почне пускати бульки, він підведе їх обох під «закуток». І раптом Дік збагнув: *Перрі* — ось кого треба було знешкодити! Десь на гірській дорозі в Мексиці. Чи в пустелі Мохаве. І як він не дотямив цього раніше? А тепер уже запізно...

*

Другого дня у п'ять хвилин на четверту Сміт зрештою визнав, що версія про поїздку до Форт-Скотта — вигадана.

— Це Дік тільки батькам так сказав. Щоб дома не ночувати. Ми хотіли трохи випити. А Діків батько весь час пильнував за ним, боявся, щоб він не порушив умов звільнення. От ми й вигадали історію про мою сестру. Аби тільки заспокоїти містера Гікока.

Що ж до всього іншого, то він знову й знову повторював свої попередні свідчення, і хоч як Дьюї з Данцом намагалися заплутати його чи спіймати на слові, проте вдіяти нічого не могли — він послідовно тримався своєї історії і лише додавав до неї деякі нові деталі. Так, він згадав імена двох повій: Мілдред і Джейн (чи, може, Джоан).

— Вони обікрали нас,— додав він.— Забрали всі наші гроші й втекли, поки ми ще спали.

Навіть Данцові урвався терпець — здавалося, разом з піджаком і краваткою він скинув з себе всю сонливість та поважність,— а заарештований сидів собі, мов нічого й не сталось, і не поступався ні на йоту. Ні, він ніколи не чув про Клаттерів чи про Голкомб, ані про Гарден-Сіті.

Тим часом у геть закуреній камері навпроти, де відбувався другий допит Гікока, Най і Черч методично провадили далекогляднішу стратегію. Розмова точилася вже три години, а жоден з них і словом не згадав про вбивство; це весь час тримало заарештованого в напруженому чеканні. Говорили про що завгодно: про релігійні погляди Гікока («Що таке пекло, я знаю. Траплялося там бувати. Можливо, існує і рай. Багатії в нього вірять»), про його статеве життя («Я завжди поводився як стопроцент-

но нормальний мужчина»), знову поверталися до їхньої із Смітом недавньої мандрівки через усю країну («Чому ми весь час переїжджали з місця на місце? Хотіли знайти роботу, ото й тільки. Але нічого пристойного не траплялось. Я навіть землекопом був найнявся...»). Але все крутилося навколо отого головного, про що мовчали детективи, і вони були певні, що ця обставина дедалі дужче непокоїть Гікока. Незабаром він заплющив очі й торкнувся рукою повік. Пальці його тремтіли.

— Щось негаразд? — спитав Черч.

— Голова болить. Несила терпіти.

Тоді Най сказав:

— Подивіться на мене, Діку.

Гікок слухняно звів очі. Вони, як здавалося Наєві, мовчки благали його щось говорити, звинувачувати, щоб заарештований міг знайти опору в захисті, у впертому запереченні.

— Можливо, ви пригадуєте, я сказав учора, що вважаю вбивство Клаттерів майже бездоганним злочином. Убивці припустилися лише двох помилок. По-перше, залишили свідка. А по-друге... ну що ж, я покажу вам...

Він підвівся, пішов у куток і приніс коробку й портфель, що їх поклав там до початку допиту. Потім дістав із портфеля велику фотографію.

— Це,— сказав він, кладучи фотографію на стіл,— точне розміром зображення слідів, знайдених біля тіла містера Клаттера. А оце...— Він розкрив коробку.— Оце чоботи, які їх залишили. Ваші чоботи, Діку.

Гікок подивився й одвів очі. Упершись ліктями в коліна, він обхопив руками голову.

— Щодо Сміта,— сказав Най,— то він був ще необачніший. Ми маємо і його чоботи, і вони точно збігаються з іншими слідами. З кривавими.

До Гікока підійшов Черч.

— Ось що з вами буде, Гікок,— мовив він.— Вас одвезуть у Канзас і звинуватять у злонавмисному вбивстві по чотирьох пунктах. Пункт перший: в ніч на п'ятнадцяте листопада тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року Річард Юджін Гікок вчинив карний злочин, свідомо і з наперед обміркованим наміром заподіявши смерть Герберту Вільяму Клаттерові. Пункт другий: в ніч на п'ятнадцяте листопада тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року той-таки Річард Юджін Гікок вчинив карний злочин...

— Клаттерів убив Перрі Сміт,— сказав Гікок. Він підвів голову й повільно випростувався на стільці, мов боксер, що зводиться на ноги після нокдауна.— Це Перрі. Я не міг його зупинити. Він убив їх усіх.

*

Поштмейстерка Клер, сидячи за чашкою кави в «Гартменовому кафе», невдоволено зауважила, що радіо говорить надто тихо.

— Підкрутіть звук,— зажадала вона.

Приймач був настроєний на Гарден-Сіті. Місіс Клер почула:

«...Після того як Гікок видушив із себе страшне признання, його вивели з камери для допитів, і в коридорі він знепритомнів. Співробітники КБР ледве встигли підтримати його. Як переказують згадані співробітники, Гікок визнав, що він і Сміт пробралися в будинок Клаттерів, сподіваючись знайти у сейфі не менш як десять тисяч доларів. Не виявивши сейфа, вони позв'язували господарів і перестріляли одного по одному. Сміт не підтверджує, але й не заперечує своєї участі в убивстві. Дізнавшись про те, що Гікок підписав признання, він сказав: «Я хотів би побачити заяву мого приятеля». Але це прохання було відхилене. Офіційні особи відмовилися повідомити, хто саме вбив Клаттерів — Гікок чи Сміт. Вони наголосили, що заява Гікока — це тільки його версія. Співробітники КБР, що мають привезти злочинців до Канзасу, вже виїхали машинами з Лас-Вегаса. Передбачається, що вони прибудуть до Гарден-Сіті в середу надвечір. Тим часом окружний прокурор Дуейн Вест...»

— Одного по одному...— промовила місіс Гартмен.— Ви собі уявляєте? Не дивно, що той мерзотник зомлів.

Інші присутні в кафе — місіс Клер, Мейбл Гелм і кремезний молодий фермер, що зайшов купити плитку жувального тютюну,— ледве промимрили щось у відповідь. Місіс Гелм приклала до очей паперову серветку.

— Я не хочу цього чути,— сказала вона.— Не хочу, не можу...

«...Звістка про те, що злочин розкрито, не викликала особливої реакції в містечку Голкомб, яке лежить за півмилі від садиби Клаттерів. Але більшість членів місцевої громади, що налічує двісті сімдесят чоловік, зустріла її з полегкістю...»

— З полегкістю! — чмихнув молодий фермер.— Знаєте, що стало з моєю жінкою, коли ми вчора ввечері почули це по телевізору? Ревіла, як дитина.

— Цить! — сказала місіс Клер.— Це про мене.

«...Як заявила голкомбська поштмейстерка, місіс Мертл Клер, жителі містечка задоволені, що злочин нарешті розкрито, але дехто з них вважає, що до нього можуть бути причетні й інші особи. Місіс Клер сказала, що багато хто й тепер замикає двері на всі замки і тримає зброю напоготові...»

— Ой Мерт! — засміялася місіс Гартмен.— Кому це ти таке казала?

— Репортерові з «Телеграм».

Більшість знайомих чоловіків ставилися до місіс Клер так, наче й вона належала до їхнього роду. Отож фермер, що був у кафе, ляснув її по спині й сказав:

— Слухай, Мерт, хай тобі абищо! Невже ти справді вважаєш, що тут замішаний хтось із нас, тутешніх жителів?

Авжеж, місіс Клер саме так вважала і, хоч досі ніхто не поділяв її поглядів, цього разу вона була не самотня. Більшість голкомбців, проживши сім тижнів серед лиховісних чуток, взаємної недовіри й підозріливості, виказували видиме розчарування, коли дізналися, що вбивця не з їхнього середовища. Багато хто просто відмовлявся вірити, що в усьому винні якісь двоє невідомих, заїжджі злодії. Тож і тепер місіс Клер сказала:

— Можливо, це зробили таки вони, оті двоє. Але це ще не кінець. Ось постривайте. Нехай докопаються до самого денця, тоді побачимо, хто за цим ховається. Кому Клаттер стояв поперек дороги. *Привидник*...

Місіс Гартмен зітхнула.

— Сподіваюсь, ти помиляєшся, Мерт.

— А я сподіваюсь,— обізвалася місіс Гелм,— я сподіваюсь, що їх міцно замикають. Бо я й хвилини спокою не матиму, знаючи, що вони десь тут поблизу.

— Е, гадаю, вам нема чого тривожитись, мем,— сказав молодий фермер.— Тепер тим хлопцям треба більше боятися нас, аніж нам їх.

Арізонською автострадою, серед широкого, порослого шавлією узгір'я з поодинокими червоними скелями, в краю шулік і гримучих змій, стрімко мчать дві машини. У

першій за кермом Дьюї, поруч нього Сміт і на задньому сидінні Данц. Сміт у наручниках, з'єднаних коротким ланцюгом із запобіжним поясом, і це настільки обмежує його рухи, що він навіть курити сам не може. Коли він хоче закурити, Дьюї доводиться припалювати сигарету і вкладати йому в губи. Це для Дьюї «справжня гидота», бо, як йому здається, тут є щось інтимне — саме так він колись давав закурювати своїй майбутній дружині.

А загалом заарештований ігнорує своїх охоронців, хоч вони часом намагаються розворушити його, переказуючи окремі свідчення Гікока, записані на магнітофон.

— Він каже, що хотів зупинити вас, Перрі, але не зміг. Каже, боявся, що ви і його застрелите...

Або:

— Отак, Перрі. В усьому винні ви. Гікок каже, що сам він і мухи не скривдить...

Та ніщо не виводить Сміта з рівноваги, принаймні зовні. Він і далі незворушно роздивляється довкола, читає недолугі рекламні віршики на щитах обіч дороги й лічить трупи застрелених койотів, почеплені на огорожах ранчо.

Не сподіваючись особливої реакції, Дьюї каже:

— Гікок твердить, що ви природжений убивця. Каже, вам убити — все одно що плюнути. Він розповів, як одного разу в Лас-Вегасі ви напали з велосипедним ланцюгом на якогось негра. Каже, забили його до смерті. Просто задля розваги.

На превеликий подив Дьюї, заарештованому аж дух перехоплює. Він рвучко обертається і дивиться крізь задню шибу на другу машину.

— Залізний хлопець! — Тоді сідає, як перше, і втуплює очі в темну смугу шосе.— Я думав, усе це брехні. Не вірив, що Дік розв'язав язика. Залізний Дік!.. Справжній мужчина!.. Мухи він не скривдить. Тільки собаку переїде.— Він аж плюнув спересердя.— Не вбивав я того чорношкірого.

Данц може це підтвердити. Він перевірив усі справи про нерозкриті вбивства у Лас-Вегасі й знає, що Сміт каже правду.

— І взагалі ніколи не вбив жодного чорношкірого. Але ж *він* думає, що вбив. Я завжди знав: якщо нас колись злапають і якщо Дік таки розв'яже свого клятого язика й почне вивертатись, він неодмінно скаже про того негра.— Сміт знову плюнув.— То, кажете, він мене

боявся? Ну й комедія. Аж сміх бере. Він навіть не знає, що я справді мало не пристрелив його.

Дьюї запалив дві сигарети: одну собі, другу — заарештованому.

— Розкажіть про це, Перрі.

Сміт заплющує очі, курить, тоді пояснює:

— Я думаю. Хочу пригадати, як воно все насправді було.— Він з хвилину мовчить.— Так от, усе почалося з листа, якого я отримав у Б'юлі, в штаті Айдахо. Десь у вересні чи жовтні. Лист був від Діка. Він писав, що замислив одне дільце. Добрячий шмат. Я не відповів, але він написав знову, щоб я приїхав до Канзасу й приєднався до нього. Що воно таке, він не пояснював — просто «певне діло». А сталося так, що мені й самому десь на той час треба було поїхати до Канзасу. Це справа особиста, і я не хочу зараз про неї говорити, тим більше, що ніякого відношення до цього вона не має. Я тільки хочу сказати, що якби не вона, то я б ніколи туди не поїхав. А так поїхав...

Дік зустрів мене на автобусній станції в Канзас-Сіті, й ми поїхали на ферму до його батьків. Але вони не хотіли, щоб я там був. У мене дуже гостра інтуїція, і я завжди відчуваю, як ставляться до мене люди... От хоч би ви,— мовив він до Дьюї, не дивлячись на нього,— Вам страшенно гидко давати мені закурювати. Справа ваша, я не нарікаю. Так само не нарікав і на Дікову матір. Вона дуже мила жінка. Але вона знала, хто я такий — товариш по тюрмі,— і не хотіла бачити мене в своєму домі. Їй-богу, я аж зрадів, коли ми поїхали звідти.

Дік одвіз мене до готелю в Олейті. Ми купили пива й узяли з собою в номер. От тоді він і виклав усе, що мав на думці. Виявляється, після того як я вийшов із тюрми, він сидів разом з якимсь типом, що колись працював у одного багатого фермера в Західному Канзасі. У містера Клаттера. Дік намалював мені план будинку Клаттерів. Він знав достеменно, де там що — двері, коридори, спальні. В одній з кімнат першого поверху був кабінет, а в тому кабінеті сейф. У стіні. Дік казав, що містер Клаттер завжди тримає напохваті багато готівки. Не менш як десять тисяч доларів. То він задумав пограбувати той сейф, а якщо нас застукають... ну, одне слово, хто б нас не побачив, тому не жити. Дік чи не мільйон разів казав: «Жодного свідка».

Дьюї спитав:

— Скільки ж свідків він мав на думці? Тобто, скільки чоловік сподівався застати в будинку Клаттерів?

— Оце ж і я хотів знати. Але він не міг сказати напевне. Щонайменше чотири. А може, шість. Але в них могли ще бути якісь гості. Отож він вважав, що треба наготуватися чоловік на дванадцять.

Дьюї аж крекнув, Данц присвиснув, а Сміт, мляво усміхнувшись, додав:

— Мені теж здавалося, що це занадто. Дванадцять чоловік. Але Дік сказав: «Не бійся, діло певне. Ось побачиш, тільки волосся по стінах полетить». У мене тоді був такий настрій, що я не дуже й опирався. До того ж — не хочу брехати — я вірив у Діка, мав його за людину дуже практичну, за справжнього мужчину. Та й безгрішшя мені дошкуляло не менш, ніж йому. Хотів розжитися на гроші й поїхати до Мексіки. Але я сподівався, що ми не вдамося до насильства. Думав, можна буде обійтися так, якщо надягти маски. Ми ще тоді посперечалися через це. По дорозі туди, в Голкомб, я хотів спинитися й купити чорні шовкові панчохи, щоб закрити обличчя. Але Дік вважав, що його однаково впізнають — запримітять пошкоджене око. І все ж коли ми були в Емпорії...

— Стривайте, Перрі,— сказав Данц.— Ви забігаєте вперед. Вернімося в Олейт. О котрій годині ви звідти виїхали?

— О першій. Чи о пів на другу. Підобідали трохи й одразу поїхали до Емпорії. Там купили гумові рукавички й моток шнура. Ніж, рушницю і набої Дік узяв з дому. А шукати чорних панчіх він не схотів. Ото ми й завелися сперечатись. Десь на околиці Емпорії ми проїжджали повз католицьку лікарню, і я переконав його спинитися, піти туди й спробувати купити панчохи в черниць. Я знав, що черниці їх носять. Та він тільки вдав, ніби погодився. А тоді прийшов і каже — ні, не продають. Я був певен, що він і не питав, та й він сам потім признався. Сказав, що то дурна вигадка. Мовляв, на нього подивилися б як на божевільного. Далі ми не спинялись аж до Грейт-Бенда. Там купили лейкопластир. Тоді пообідали, добре напакувалися. Мене аж сон узяв. А коли я прокинувся, ми саме в'їжджали в Гарден-Сіті. Тихе таке містечко, наче вимерле. Зупинилися біля бензозаправної станції...

Дьюї спитав, чи не пам'ятає він, біля якої саме.

— Здається, «Філіпс-66».

— О котрій годині це було?

— Десь близько півночі. Дік сказав, що до Голкомба лишилося сім миль. Далі він усе бурмотів собі під ніс: оце те, а оце те,— пригадував, як йому казали їхати. Я й незчувся, коли ми поминули Голкомб,— таке воно мале селище. Тоді переїхали залізничну колію, і раптом Дік каже: «Оце вже воно, атож, воно». Там починалася під'їзна дорога, обсаджена деревами. Ми сповільнили швидкість і вимкнули фари. Вони були непотрібні, бо світив місяць. Ані хмаринки на небі, тільки повний місяць. Видно було наче вдень. Коли ми повернули на ту алею, Дік сказав: «Ти поглянь на ці поля! На комори! А будинок який! Нехай хто мені скаже, що в цього хазяїна мало грошей!». Але мені щось воно було не так, якась не та атмосфера, наче гнітило щось. Ми зупинилися в затінку під деревами. Коли ще сиділи в машині, засвітилося світло — не в самому будинку, а в хатині кроків за сто ліворуч. Дік сказав, що там живе найманий робітник,— він знав це з плану. Але виявилося, що це набагато ближче до будинку Клаттерів, ніж він гадав. Потім світло згасло... Містере Дьюї, коли ви казали про свідка, то мали на увазі того робітника?

— Ні. Він нічого не чув. Але його дружина доглядала хвору дитину. Він каже, що вони цілу ніч раз у раз вставали до неї.

— Хвору дитину, он як. Тепер зрозуміло. Бо поки ми там сиділи, світло знову засвітилось і згасло. І тоді я по-справжньому почав пускати бульки. Сказав Дікові, щоб він на мене не розраховував. Коли думає щось робити, нехай робить сам. Він увімкнув мотор і повернув назад. «Хвалити бога»,— подумав я. Я завжди вірю своїм передчуттям, вони не раз мене рятували. Та десь посередині тієї алеї Дік спинив машину. Він був лютий як чорт. Я догадувався, про що він думає. Ось він, мовляв, надибав такий ласий шмат, уже приїхали, все, а тепер цей поганець злякався. Він сказав: «Ти, може, гадаєш, що в мене кишка тонка зробити все самому? А дзуськи, я таки покажу тобі, в кого вона тонка!..» У машині в нас була пляшка. Ми ковтнули з неї, і я сказав: «Гаразд, Діку, я з тобою». Ми знову повернули до будинку й спинилися там, де перше. В затінку дерев. Дік надягнув рукавички. Свої я надягнув раніше. Він узяв ножа й ліхтарика, я — рушницю. При місячному світлі будинок здавався

величезним. І наче порожнім. Я ще, пригадую, подумав: от добре, якби нікого не було вдома...

— Але ж собаку ви бачили? — спитав Дьюї.

— Ні.

— У Клаттерів був старий собака, що боявся рушниці. Ми ніяк не могли збагнути, чому він не загавкав. Хіба що побачив зброю і втік.

— Ні, я не бачив нікого й нічого. Тому й не повірив, коли ви сказали про очевидця.

— Не про *очевидця*. Про свідка. Про людину, чиї свідчення пов'язують вас і Гікока з цією справою.

— А-а, он воно що... То це ви про *нього*. А Дік усе казав, що він побоїться. Ха!

Данц, не бажаючи ухилятись, нагадав йому:

— Отже, Гікок узяв ножа, а ви — рушницю. Як ви потрапили в будинок?

— Двері були незамкнені. Бічні двері. Через них ми зайшли до кабінету містера Клаттера. Постояли трохи в темряві, прислухаючись. Але чули тільки вітер. Він був зовсім легенький і ворушив листя на деревах, ото воно й шелестіло. На вікні були жалюзі, але вони пропускали місячне світло. Я поправив їх, і Дік увімкнув ліхтарик. Ми побачили письмовий стіл. Сейф мав бути просто за столом, у стіні, але ми не могли його знайти. Стіна була обшита панелями, на ній висіли книжкові полиці, карти. На одній полиці я побачив розкішний бінокль і вирішив, що, як будемо йти звідти, я його заберу.

— І забрали? — спитав Дьюї, бо про те, що зник бінокль, мови не було.

Сміт кивнув головою.

— Ми продали його в Мексиці.

— Пробачте, що перебив. Прошу, далі.

— Так от, коли ми не знайшли сейфа, Дік загасив ліхтарик, ми в темряві вийшли з кабінету й потрапили у вітальню. Дік цитькав на мене, щоб я ступав тихіше. А сам теж гупав незгірш. За кожним кроком аж гуло. Ми вийшли в передпокій, там були ще якісь двері, і Дік, пригадавши план, сказав, що то спальня. Він засвітив ліхтарик і відчинив двері.

«Що тобі, люба?» — почувся чоловічий голос. Перед тим містер Клаттер уже спав і тепер розгублено блимав очима. «Люба, це ти?» — спитав він.

«Ви містер Клаттер?» — мовив Дік.

Містер Клаттер уже отямився. Він сів на ліжку й запи-

тав: «Хто це? Чого вам треба?» А Дік чемненько так, наче ми з ним два торговельні агенти, каже йому: «Ми хотіли б поговорити з вами, хазяїне. У кабінеті, коли ваша ласка».

Містер Клаттер босий, у самій піжамі, пішов за нами до кабінету, і ми ввімкнули світло.

«Ну, а тепер, хазяїне,— каже Дік,— покажіть, де ваш сейф. Це все, що нам од вас потрібно».

«Який сейф? — спитав містер Клаттер.— У мене нема ніякого сейфа».

Я одразу зрозумів, що він каже правду. Таке вже було у нього обличчя. Відчувалося, що він ніколи не бреше. Але Дік закричав: «Ану не крути, сучий сину! Я ж добре знаю, що в тебе є сейф!»

Мені здалося, що ніхто ще ніколи не розмовляв з містером Клаттером таким тоном. Але він подивився Дікові просто у вічі й дуже лагідно відказав, що, на жаль, сейфа у нього справді нема. Дік ляснув його ножем по грудях і звелів: «Зараз же показуй, де сейф, а то буде тобі не такий жаль!»

Містер Клаттер, звісно, перелякався, це було видно, але голос його звучав так само лагідно й рівно. І він так само твердив, що сейфа у нього немає.

Тим часом я вимкнув телефон. Той, що в кабінеті. Просто обірвав проводи. Тоді спитав містера Клаттера, чи є в домі ще телефони. Він сказав, що є в кухні. Я взяв ліхтарик і подався до кухні — вона в них у протилежному кінці будинку. Знайшов телефон, зняв трубку й кусачками перерізав проводи. А коли вертався, почув якийсь звук. Щось наче рипнуло нагорі. Я спинився перед сходами на другий поверх. Було темно, а присвітити ліхтариком я побоявся. І все ж знав напевне, що там хтось є. На площадці сходів, проти вікна. Якась темна постать. Потім вона зникла...

Дьюї подумав, що то була Ненсі. Після того, як її золотий годинник знайшли в туфлі, Дьюї не раз висловлював припущення, що дівчина прокинулась, почула внизу шум і, побоюючись злодіїв, завбачливо сховала годинник — свою найбільшу коштовність.

— Зрештою, звідки було знати, чи не чатує там хто з рушницею. Та Дік мене й слухати не схотів — так захопився своєю роллю залізного верховоди. Він усе попихав містером Клаттером. Привів його назад до спальні й тепер лічив гроші в його гамані. Там було щось доларів

із тридцять. Дік жбурнув гаман на ліжко й сказав: «У цьому домі є більші гроші. Щоб у такого багатія їх не було! Он який у тебе маєток!»

Містер Клаттер відказав, що готівки в домі більше нема, бо всі справи він веде з допомогою чеків. І запропонував виписати нам чек. Тут Дік немов сказився.

«Та ти нас за дурнів маєш, чи що?!» — гримнув він.

Я відчував, що він от-от дасть волю рукам, і сказав: «Слухай, Діку. Там нагорі хтось прокинувся».

Містер Клаттер пояснив, що нагорі тільки його дружина, син і дочка. Дік захотів знати, чи є гроші у його дружини, і містер Клаттер сказав, що коли й є, то дуже мало — може, яких кілька доларів. Тоді став просити, ну просто слізно благав, щоб ми її не турбували, бо вона, мовляв, дуже немічна й віддавна хворіє. Але Дік затявся: нагору — і край. І звелів, щоб містер Клаттер ішов перший.

Перед сходами містер Клаттер увімкнув нагорі світло і, коли ми стали підніматися, сказав:

«Ну навіщо вам це потрібно, хлопці? Я не зробив вам нічого лихого, та й взагалі ніколи в житті вас не бачив».

Тут Дік знову як гримне на нього:

«Ану заткнися! Коли нам буде потрібно, щоб ти говорив, ми тобі скажемо!»

У передпокої нагорі нікого не було, двері стояли позачинені. Містер Клаттер показав нам, де кімнати сина й дочки, тоді відчинив двері до жінчиної спальні. Він засвітив нічник біля ліжка й сказав:

«Не тривожся, голубонько. Тобі нема чого боятися. Просто цим людям потрібні гроші».

Вона була така худенька, тендітна жінка в довгій білій нічній сорочці. І тільки-но розплющила очі, відразу ж почала плакати. Тоді сказала чоловікові:

«Любий, у мене немає грошей».

Він заспокійливо гладив її по руці:

«Ну-ну, не плач, голубонько. Не треба боятися. Я віддав їм ті гроші, що в мене були, але їм треба ще. Вони гадають, що у нас в домі є сейф. А я їм сказав, що немає».

Дік заніс руку, наче хотів ударити його по обличчю, і сказав:

«Хіба я не звелів тобі заткнутися?»

Тут озвалася місіс Клаттер:

«Мій чоловік каже щиру правду. У нас немає ніякого сейфа».

Та Дік не вгавав:

«А я певен, що є! І поки не знайду його, нікуди звідси не піду. Так і знайте».

Потім він спитав місіс Клаттер, де її гаманець. Гаманець лежав у шухлядці в столі. Дік вивернув його назовні. Там були якісь дрібні монети та ще долар чи два. Я зробив йому знак вийти в передпокій. Хотів обмірковувати ситуацію. Ми вийшли, і я сказав...

Данц перепинив його, щоб спитати, чи не могли містер і місіс Клаттери почути їхню розмову.

— Ні. Ми стояли одразу ж за порогом, щоб не спускати їх з ока. Але говорили пошепки. Я сказав Дікові:

«Вони кажуть правду. Якщо хто й набрехав, то це твій дружок Флойд Веллз. Нема у них ніякого сейфа, отож забираймося звідси к бісу».

Але Дікові було соромно визнати правду. Він сказав, що не повірить, доки не обшукає весь будинок. Треба, мовляв, позв'язувати їх усіх, а тоді добре розглянутися скрізь. Сперечатися з ним було марно, бо він уже завівся. Наче сп'янів од свідомості своєї влади над тими людьми. Там, поряд з кімнатою місіс Клаттер, була ванна. От він і запропонував замкнути батьків у ванній, потім збудити дітей і теж привести туди. А тоді вже брати їх по одному й зв'язувати в різних кінцях будинку.

«А коли знайдемо сейф,— сказав Дік,— поперерізаємо їм горлянки. Стріляти не можна — буде забагато грому...»

Перрі нахмурився й потер коліна скутими руками.

— Дайте хвилину подумати. Бо далі все якось наче плутається... Ага, згадав. Саме так. Я взяв у передпокої стілець і поставив у ванній. Щоб місіс Клаттер могла сісти. Адже вона була зовсім немічна. Коли ми їх замикали, вона все плакала й прохала нас: «Тільки, будь ласка, нікого не чіпайте... Будь ласка, не чіпайте дітей...»

Чоловік обняв її і сказав: «Голубонько, ці хлопці не заподіють нікому зла. Їм потрібні тільки гроші».

Ми пішли до кімнати хлопця. Він не спав. Лежав на ліжку так, наче заціпенів з переляку. Дік звелів йому встати, але він чи то не рухався, чи то рухався не досить швидко, бо Дік ударив його і стягнув з ліжка. «Не треба бити, Діку»,— втрутився я. Тоді сказав хлопцеві надягти штани — він був у самій тенісці. Він натягнув джинси. І саме коли ми замикали його у ванній, з'явилася дівчина. Вийшла із своєї кімнати. Вона була вдягнена — видно, прокинулася ще раніше. У шкарпетках, капцях, халаті,

волосся пов'язане косинкою. Силкуючись усміхнутися, вона спитала: «Боже мій, що тут діється? Це жарт якийсь, чи що?»

Та, по-моєму, вона добре розуміла, що ніякий то не жарт. А надто коли Дік відчинив двері до ванної і заштовхнув її туди...

Дьюї уявляє собі тих чотирьох бранців: покірливі й налякані, вони ще не знали, що́ їх чекає. Просто *не міг* Герб цього знати, бо неодмінно боронився б. Він був лагідний чоловік, але при добрій силі й не боягуз. Елвін Дьюї не мав анінайменшого сумніву, що його друг Герб бився б на смерть, боронячи життя Бонні та дітей.

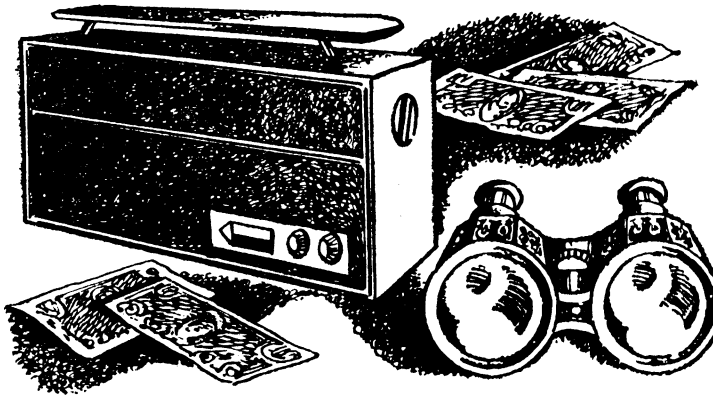
— Дік лишився сторожити біля дверей ванної, а я подався на пошуки. Обнишпорив кімнату дівчини й знайшов гаманець — маленький такий, наче ляльковий. Там був срібний долар. Якось я його упустив, і він покотився по підлозі. Закотився під стілець. Довелось мені стати навколішки. І саме тут я ніби побачив себе збоку. Мов у якомусь дурному кінофільмі. Мене аж занудило — так стало бридко. Скільки я наслухався того Дікового патякання про набитий грішми сейф — і от маєш, рачкую, щоб забрати в дитини срібний долар. Один долар! І я плазую за ним по підлозі...

Перрі стискає руками коліна й просить таблетку. Подякувавши Данцові, розжовує аспірин і розповідає далі:

— Та, як кажуть, нікуди не дінешся. Бери що є. Обшукав і хлопцеву кімнату. Анічогісінько. Але там стояв маленький транзисторний приймач, і я вирішив його забрати. Тут-таки згадав і про бінокль, якого бачив у кабінеті містера Клаттера. Я спустився по нього наниз. Тоді поніс приймач і бінокль до машини. Надворі було холодно, вітер — проймало добре. Місяць світив так, що видно на кілька миль круґом. І я подумав собі: а чи не кинути все це й не податися геть? Дійти до шосе, спіймати якусь попутну машину... Страх як не хотілося мені вертатись у той будинок. А проте... Як би це пояснити... Таке було в мене відчуття, немов усе діється без мене. Ніби я читаю про це в книжці. Й хочу дізнатися, що буде далі. Чим усе скінчиться... Отож я знову пішов нагору. І тоді... стривайте, пригадаю... еге ж, тоді ми їх і позв'язували. Першого містера Клаттера. Ми викликали його з ванної, і я зв'язав йому руки. А тоді повів до підвалу...

— Самі, беззбройний? — запитав Дьюї.

— У мене був ніж.

— А Гікок лишився сторожити нагорі?

— Щоб вони не зчинили галасу. Та мені й не потрібна була допомога. З линвами справу мав не раз.

— Світили ви ліхтариком чи вмикали в підвалі світло? — спитав Дьюї.

— Увімкнув світло. Підвал у них переділений на дві частини. Одна щось ніби кімната для ігор. Я повів його у другу, в котельню. Там стояла велика картонна коробка, прихилена до стіни. Упаковка від матраца. Мені якось незручно було казати йому лягти на холодну долівку, то я й підклав ту коробку, а тоді вже звелів йому лягати.

Сидячи за кермом, Дьюї спіймав у дзеркальці погляд Данца, і Данц ледь помітно кивнув йому головою. Дьюї весь час доводив, що матрацну коробку підклали саме задля *зручності* містера Клаттера, і, добачивши ще деякі малопомітні ознаки якогось чудного, химерного співчуття, висловлював припущення, що принаймні один з убивць не був остаточно позбавлений жалю.

— Я зв'язав йому ноги, тоді шнуром з'єднав їх з руками. Спитав, чи не туго. Він сказав «ні» і знову почав просити, щоб ми дали спокій його дружині. Мовляв, не треба її зв'язувати, бо вона вже багато років хворіє, а оце їй тільки-но трохи полегшало, то він боїться, щоб такий струс не викликав нового загострення хвороби. Я знаю, сміятися тут не було чого, але просто не міг втриматись — він ще говорив про якісь загострення!

Потім я відвів наниз хлопця. Спочатку примістив його в котельні, разом з батьком. Скрутив руки й прив'язав до труби опалення під стелею. Але потім розважив, що

це небезпечно. Він міг якось вивільнитись і розв'язати старого. Або навпаки. Тоді я перерізав шнур і вивів хлопця в оту кімнату для ігор. Там була зручна з вигляду канапа. Я прикрутив йому ноги до бильця, потім зв'язав руки й обвинув кінець мотузки зашморгом навколо шиї так, що якби він став випручуватись, то задушився б. Зв'язуючи його, я поклав ніж на якусь там скриню чи щось таке — свіжополаковане, аж по всьому підвалу лаком тхнуло. Хлопець попросив не класти туди ножа, бо це, мовляв, весільний дарунок, він сам його для когось зробив. Здається, для сестри... Коли я вже виходив, на нього напав кашель, і я підмостив йому під голову подушку. Тоді вимкнув світло...

— А роти ви їм не позаліплювали? — спитав Дьюї.

— Ні. Це вже потім, коли зв'язав матір і дочку в їхніх кімнатах. Місіс Клаттер не переставала плакати і все просила мене наглядати за Діком. Вона не довіряла йому, а я, мовляв, юнак порядний, вона це одразу відчула. «Я певна, що ви не такий»,— казала вона й витягла з мене обіцянку, що я не дозволю Дікові нікого кривдити. По-моєму, вона турбувалася найбільше за дочку. Мене й самого це непокоїло. Я відчув, що Дік щось таке замишляє, чого я не зможу допустити. І справді, поки я зв'язував місіс Клаттер, він уже одвів дівчину до її спальні. Вона лежала на ліжку, а він сидів скраєчку і щось їй говорив. Ну, я цю балачку одразу перепинив. Сказав йому, щоб він ішов шукав сейф, а я тим часом зв'яжу дівчину. Коли він пішов, я стягнув їй ноги шнуром, а руки зв'язав за спиною. Тоді накрив її ковдрою й підіткнув з боків, так що назовні видно було тільки голову. Поруч ліжка стояло кріселко, і я вирішив сісти й трохи перепочити — від усього того ходіння та вовтуження коліна в мене мов огнем пекло. Я спитав Ненсі, чи є в неї хлопець. Вона сказала, що є. І взагалі трималась як могла привітно й невимушено. Одне слово, сподобалася мені. Дуже мила дівчина — гарненька, не розбещена, нічого такого нема. Вона чимало розповіла мені про себе. Про те, як учиться; що думає після школи вступити до університету вивчати музику й живопис. Про коней. Сказала, що друга її улюблена розвага після танців — їздити верхи. Я й собі докинув, що колись моя мати була чемпіонкою родео.

Потім ми заговорили про Діка. Мені, бачте, було цікаво, що він їй казав. Здається, вона спитала, чому він таке

чинить. Тобто грабує людей. То він як почав плакатись, що куди твоє діло! Він, мовляв, сирота, виріс у притулку, і ніхто його ніколи не любив, і родичів у нього нема — лиш одна-єдина сестра, та й то така, що їй тільки коханці в голові... А поки ми з нею отак балакали, весь час було чути, як той навіжений никає внизу, шукає сейфа. Він залазив на стільці й дивився за картинами, стукав по стінах — тук-тук-тук! Наче дятел. А коли повернувся, я, зловтішаючись у душі, спитав, чи знайшов він сейф. Ніякого біса він, звісно, не знайшов. Але в кухні надибав ще один гаманець і в ньому сім доларів...

Данц запитав:

— Скільки ви вже па той час пробули в будинку?

— Мабуть, з годину.

— А коли позаліплювали їм роти?

— Одразу ж після того. Почали з місіс Клаттер. Я примусив Діка допомагати мені, бо не хотів залишати його самого з дівчиною. Отож я відрізáв від рулона довгі смуги пластиру, а він обмотував їх навколо голови місіс Клаттер — як ото мумії завивають.

«І чого ви весь час рюмсаєте? — спитав він її.— Ніхто ж не робить вам шкоди.— А тоді вимкнув світло й сказав: — На добраніч, місіс Клаттер. Спіть собі».

Ми вийшли в передпокій і рушили до кімнати Ненсі. Дік сказав: «Я думаю побавитися з дівчинкою».— «Давай,— озвався я.— Тільки спершу тобі доведеться вбити мене».

Він зиркнув на мене так, ніби не повірив своїм вухам. Тоді сказав: «Чи тобі пе все одно? Можеш і ти, коли охота...»

Оце вже те, чого я терпіти не можу. Коли хтось отак розперізується. Просто ненавиджу такі штуки. Отож і відрубав йому навпростець: «Краще не займай її. Бо я не жартую».

Він, звісно, аж скипів, але збагнув, що зчиняти колотпечу не час, і тільки сказав: «Гаразд, голубе. Коли вже ти так наполягаєш...»

Скінчилося тим, що ми навіть не обмотали їй рота. Вимкнули світло в передпокої і пішли до підвалу.

Данц сказав:

— Перрі, я весь час слідкую, як було зі світлом. Помосму виходить, що коли ви погасили світло в передпокої, то в будинку стало зовсім темно.

— Так воно й було. І ми більше ні разу не вмикали електрику. Тільки свій ліхтарик. Дік тримав його, коли ми взялися заліплювати роти містерові Клаттеру й хлопцеві. Перед тим містер Клаттер запитав мене,— то були його останні слова,— як там дружина, чи все з нею гаразд. Я відказав, що все добре, вона зараз засне. Мовляв, скоро ранок, а там їх хтось знайде, і все це — і я, і Дік, і все інше — видасться їм моторошним сном. Я не кривив душею. Мені й справді не хотілося завдавати йому шкоди. Він був дуже приємний чоловік. Спокійний, ввічливий. Так я й думав про нього весь час, аж поки перерізав йому горлянку... Ні, стривайте. Щось я не так кажу...

Перрі хмуриться, тре коліна. Побрязкують наручники.

— Потім... після того, як позаліплювали їм роти, ми з Діком одійшли в куток. Порадитись, що робити далі. Коли пригадуєте, ми перед тим трохи зчепились. І тепер у мене аж усередині все переверталося від думки, що я міг ним колись захоплюватись і слухати його вихваляння.

«Ну що, Діку? — спитав я.— Жижки труситься? — Він нічого не відповів. Я сказав: — Залишити їх живих — це тобі недешево обійдеться. Як мінімум, у десяток років».

Він мовчав. Ніж був у нього. Я сказав: «Дай-но мені,— і забрав ножа. А тоді знов до нього: — Гаразд, Діку. Почнемо...»

Насправді я й на думці такого не мав. Просто хотів викликати його на суперечку, щоб він почав мене відмовляти, щоб показав, що він таки дзвонар і боягуз. Ми наче змагалися між собою...

Я уклякнув біля містера Клаттера, і біль у колінах враз нагадав мені про отой клятий долар. Срібний долар. Яка ганьба! Яка бридота! А мені ж казали ніколи не повертатися до Канзасу... Я не тямив, що роблю, аж доки почув якийсь звук. Неначе хтось потопав... Кричав, захлинаючись під водою...

Я віддав ніж Дікові й сказав: «Докінчи його. Тобі одразу полегшає».

Дік намагався щось зробити... чи, може, тільки вдавав. Але в того чоловіка сили вистачило б на десятьох. Він уже наполовину випручався з пут, вивільнив руки. І Дік на смерть перелякався. Хотів кинути все к бісу й тікати. Але я не дав. Той чоловік усе одно помер би, я знав це, проте залишити його так не міг. Я звелів Дікові присвітити ліхтариком. Тоді націлився з рушниці. Кімната так і вибухнула. Сяйнуло синім. Наче блискавка вдарила.

Їй-богу, я й досі не збагну, як усі на двадцять миль в окрузі не почули того грому...

Постріл лящить у вухах Дьюї, майже заглушаючи Смітів тихий голос. Але той голос і далі звучить, випалюючи, мов з кулемета, все нові звуки та образи: ось Гікок шукає порожню гільзу — швидше, швидше,— і тепер уже голова Кеньйона в світляному колі — і знову Гікок рачкує за гільзою... Кімната Ненсі — дівчина дослухається до стуку чобіт на дерев'яних сходах — риплять східці — ближче, ближче,— і ось уже очі Ненсі слідкують за променем ліхтарика, що шукає ціль («Вона благала: «Ой ні! Ой, прошу вас! Ні! Ні! Ні! Не треба! Ой, прошу, не треба!» Я віддав рушницю Дікові. Сказав: «Я зробив усе, що міг». Він націлився, і вона відвернула лице до стіни»)... Темний передпокій — убивці поспішають до останніх дверей... Мабуть, Бонні, чувши те все, була рада, що вони прийшли так скоро...

— Ту бісову останню гільзу ми ледве знайшли. Дікові довелося лізти під ліжко. Потім ми зачинили двері кімнати місіс Клаттер і зійшли вниз, до кабінету. Там трохи постояли, як і перше, коли прийшли. Подивилися крізь жалюзі, чи не видно десь того їхнього робітника чи ще кого, хто міг почути постріли. Але кругом було так само тихо. Тільки вітер шелестів у листі... та ще Дік сапав поруч, наче за ним гналася зграя вовків. Саме отам, у ті лічені секунди, перш ніж ми побігли до машини, я вирішив убити Діка. Він-бо сам увесь час мені товкмачив: *жодного свідка!* Ото я й подумав: а він же *сам* свідок. Не знаю, що мене тоді стримало. Їй-богу, треба було так зробити. Пальнути з рушниці, й край. А тоді в машину — і ходу, аж поки загубився б десь у Мексіці.

Запала тиша. Миль з десять чи навіть більше ніхто не озивається і словом.

Мовчання Дьюї сповнене смутку та глибокої втоми. Він так хотів «дізнатися точно, що і як діялося в будинку Клаттерів тієї ночі». І ось тепер йому двічі розказали про це, і обидві версії були дуже подібні між собою, з тією лиш істотною різницею, що Гікок приписував усі чотири вбивства Смітові, а Сміт твердив, що жінок застрелив Гікок. Але їхні признання, хоча й відповідали на всі «як» і «чому», не вкладалися в його схему свідомо обміркованого злочину. Психологічно це вбивство було нещасливим випадком, безособовим по своїй суті: адже жертви його так само могли загинути від удару блискавки.

Тільки тоді вони не натерпілися б такого страху, не зазнали б страждань. А забути про їхні страждання Дьюї не міг. І все ж він вважав за можливе дивитися без ненависті на людину, що сиділа поруч нього,— та навіть і з деяким співчуттям, бо життя для Перрі Сміта було аж ніяк не святом: жалюгідний і самотній, він тільки те й знав, що ганятися за щораз новою примарою. Проте співчуття Дьюї було далеке від усепрощення чи милосердя. Він сподівався побачити Перрі та його товариша у зашморгах — рядком на одній шибениці.

Данц запитав Сміта:

— Скільки ж загалом грошей ви взяли у Клаттерів?

— Та щось доларів сорок чи п'ятдесят...

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

«ЗАКУТОК»

На четвертому поверсі будинку окружного суду в Гарден-Сіті мирно співіснують сувора атмосфера офіційної установи і веселий домашній затишок. Перше походить від окружної тюрми, друге — від так званої шерифової резиденції: гарного помешкання, відокремленого від самої тюрми сталевими дверима й коротким коридором.

Та в січні 1960 року шерифову резиденцію займав не шериф Ерл Робінсон, а його помічник Вендл Майєр з дружиною Джозефіною (Джозі). Майєри вже понад двадцять років як одружені; вони разюче подібні з вигляду: обоє високі на зріст, дебелі й дужі, з міцними руками й спокійними та добрими широкими обличчями. Місіс Майєр — жінка проста й діловита, та водночас уся її подоба немовби випромінює якийсь неземний спокій. День у дружини шерифового помічника довгий: від п'ятої години ранку й до десятої вечора вона на ногах — куховарить і шиє для в'язнів, пере й штопає їм білизну, дбайливо доглядає чоловіка, прибирає в кімпатах. У Майєрів є заміжня дочка, єдина дитина, але вона переїхала до чоловіка в Канзас-Сіті, отож тепер подружжя живе вдвох або, як уточнює місіс Майєр, «двоє нас та ще оті, кому трапляється сидіти в жіночій камері».

Тюрма складається з шістьох камер. Одна з них, призначена для жінок,— цілком окреме приміщення в самій шерифовій резиденції, поряд з кухнею Майєрів.

— Та мені це не вадить,— каже Джозі Майєр.— Я люблю товариство. Хоч маю з ким погомоніти, пораючись у кухні. А ті жінки — більшість їх можна лише пожаліти. Як то кажуть, лихий попутав — ото й тільки. Ну, Гікок і Сміт — це, звісно, інша річ. Скільки я знаю, до Перрі Сміта ще жоден чоловік не сидів у жіночій камері. А тут шериф захотів, щоб вони з Гікоком аж до кінця суду були порізно. Того дня, як їх мали привезти, я пекла яблучні пироги й весь час позирала, що там діється внизу. Вікно моєї кухні виходить якраз на площу, то кращого огляду годі й бажати. Не беруся казати точно, але кількасот чоловік таки зібралося, щоб подивитися на людей, які вбили Клаттерів. Сама я нікого з Клаттерів ніколи не бачила, але з усього, що про них чула, то були, мабуть, дуже хороші люди. Те, що з ними вчинено, важко простити, і я знаю, що Вендла тривожило, як поведеться натовп, коли побачить Гікока й Сміта. Він боявся, що хтось може спробувати на них напасти. Ото і в мене аж серце завмирало, коли я дивилася на всі ті машини, що над'їжджали звідусіль, та на юрби газетярів, що снували довкола. Але на той час, як їх привезли, надворі посутеніло— було вже по шостій,— та й морозець брав добрячий, от більшість людей і не дочекалася, подалась по домівках. А ті, що лишилися, не зронили й слова. Тільки стояли й дивились.

Потім, коли вже їх привели сюди нагору, першого я побачила Гікока. На ньому були благенькі літні штани та стара бавовняна сорочка. Просто диво, як він не схопив запалення легень на такій холоднечі. Та він без того виглядав зовсім хворим. Блідий був як мрець. Бо воно ж і справді жах — пройти отак крізь натовп чужинців, коли всі вони на тебе дивляться й знають, хто ти такий і що вчинив. Трохи згодом привели й Сміта. Я вже мала напохваті вечерю, щоб подати їм у камери,— гарячий суп, каву з сандвічами, пиріг. Узагалі ми годуємо в'язнів двічі на день: о пів на восьму ранку сніданок, а о пів на п'яту дня — обід. Але я не хотіла, щоб ті хлопці лягли спати натщесерце. Їм і так було не з медом. Та коли принесла Смітові вечеряти — як годиться, на підносі,— він сказав, що не хоче їсти. Стояв до мене спиною і дивився з вікна

жіночої камери. Звідти те саме видно, що й з кухні: площу, дерева, дахи будинків.

Я сказала йому: «Ви хоч супу покуштуйте. Це овочевий, не з концентрату. Я сама його зварила. І пиріг свіжий».

Десь за годину я прийшла забрати посуд. Та він так ні до чого й не доторкнувся. Усе ще стояв біля вікна. Наче й з місця не зрушав. Надворі йшов сніг, і я ще, пригадую, сказала, що це перший сніг, а перед тим, мовляв, була чудова довга осінь. Потім спитала його, чи є в нього якась улюблена страва: коли є, то я спробую її приготувати другого дня. Він обернувся й поглянув на мене. Сторожко так, наче думав, що я з нього глузую. Тоді заговорив про якесь кіно — зовсім тихо, майже пошепки. Спитав, чи я бачила ту картину. Я забула, яку він назвав, та й однак її не бачила — я до кіно не дуже охоча. Він сказав, що в тій картині все діється за біблійних часів і що там є така сцена, коли якогось чоловіка кидають з балкона в натовп і люди роздирають його на шматки. Оце йому й пригадалося, коли він побачив натовп на площі. Як людину роздирають на шматки. І він подумав, що це можуть зробити й з ним. Так, каже, злякався, що й досі в животі млосно. Через те і їсти не міг. Це він, звісно, даремне, я так йому й сказала: ніхто б його і пальцем не зачепив, хоч який би він був злочинець,— у нас тут люди не такі.

Ми ще трохи побалакали. Він тримався дуже боязко, але потім сказав: «Єдине, що я насправді люблю, це рис по-іспанському».

Ну, то я пообіцяла йому приготувати, і він навіть ніби всміхнувся. Я ще подумала собі: е, це далеко не найгірший з тих, кого я бачила. Увечері, коли ми лягли спати, я сказала те саме чоловікові. Та Вендл тільки чмихнув. Він був один з перших на місці злочину, коли знайшли трупи. Отож і сказав, що добре б і мені було побачити все те на власні очі, тоді б я сама могла судити, який він *хороший*, цей містер Сміт. Він і його приятель Гікок. Мовляв, вони тобі серце видеруть і навіть оком не змигнуть. Воно звісно, нічого тут не скажеш — адже тих чотирьох таки замордовано. Я довго не могла заснути, все думала, чи гризе хоч одного з них сумління на згадку про ті чотири могили.

*

Минув місяць, за ним другий, і тепер сніг ішов мало не щодня. Він вибілив руді навколишні лани, запорошив вулиці містечка, притишив усі звуки.

Обтяжені снігом віти високого в'яза черкали об вікно жіночої камери. На дереві жили білки, і Перрі, кілька тижнів терпляче принаджуючи їх на недоїдки спідапків, зрештою заманив одну з гілки на підвіконня, а тоді й до себе за грати. То був чималий самчик з темно-рудим хутром. Перрі назвав його Рудиком, і звірятко швидко звикло до нового приятеля, залюбки поділяючи з ним ув'язнення. Перрі навчив його кількох нехитрих штук: гратися паперовою кулькою, просити подачки, сидіти на плечі. Усе це допомагало згаяти час, але у в'язня залишалося ще багато довгих годин, що їх треба було чимось заповнити. Читати газети не дозволяли, а ті старі жіночі журнали, які принесла місіс Майєр, йому вже обридли. І все ж він знаходив собі діло: обточував пилочкою нігті й полірував їх до блиску, без кінця розчісував свою намащену й напахчену чуприну, по три-чотири рази на день чистив зуби, майже так само часто голився і приймав душ. Не менш дбайливо, ніж себе, чепурив він і камеру, де були туалет, душова кабіна, залізне ліжко, стіл і стілець. Більшу частину дня він проводив біля столу: там він їв, там же сидів малював — Рудика, квіти, лик Христа, обличчя та фігурки уявних жінок,— і там-таки вів щось на зразок щоденника, коротко записуючи поточні події на аркушах дешевого лінійованого паперу.

«Четвер, 7 січня. Заходив Дьюї. Приніс блок сигарет і віддруковані примірники заяви, щоб я підписав. Я відмовився».

Так звана заява — документ на сімдесят вісім сторінок, продиктований стенографістці окружного суду,— містила в собі зізнання, що їх Перрі вже зробив Елвінові Дьюї та Кларенсові Данцу. Пригадуючи свою зустріч з Перрі Смітом того дня, Дьюї розповідав, що був дуже здивований, коли Перрі відмовився підписати заяву.

— Само собою це не мало майже ніякого значення. Я міг у будь-який час засвідчити в суді його усне зізнання, зроблене Данцові й мені. До того ж ми мали підписану ще в Лас-Вегасі заяву Гікока — ту, де він звинува-

чував Сміта в усіх чотирьох убивствах. Але мені було цікаво. Я спитав Перрі, чому він передумав. І він сказав: «Усе в моїй заяві правильно, крім двох пунктів. Якщо ви дозволите мені їх виправити, я підпишу».

Я, звісно, догадувався, які саме пункти він мав на думці. Бо між його і Гікоковою версіями була лише одна істотна розбіжність: Перрі заперечував, що вбив усіх Клаттерів сам. До того дня він присягався, що Ненсі та її матір застрелив Гікок.

І я не помилився! Саме це він і хотів зробити: визнати, що Гікок казав правду, тобто що всіх чотирьох Клаттерів убив він, Перрі Сміт. Він сказав, що раніше брехав, і пояснив це так: «Я хотів утопити Діка за те, що він такий слимак. За те, що розв'язав свого клятого язика».

Що ж до причини, чому він вирішив зректися своєї брехні, то, за його власними словами, зробив він це аж ніяк не тому, що раптом подобрішав до Діка,— ні, тільки через старих Гікоків. Йому нібито стало жаль Дікову матір. «Вона така мила жінка,— сказав він.— То, може, їй буде хоч трохи легше, коли вона знатиме, що Дік не натискав курок. Звісно, якби не він, то нічого цього не було б, отже, якоюсь мірою саме він головний винуватець, але факт залишається фактом: убив їх я один».

Та я не дуже йому повірив. У кожному разі, не настільки, щоб дозволити виправляти заяву. Як я вже казав, нам не обов'язково було потрібне формальне зізнання Сміта, щоб довести будь-який пункт обвинувачення. Ми й без нього мали цілком досить доказів, щоб повісити їх, і то не раз, а десять...

Одним із чинників, на яких грунтувалася впевненість Дьюї, було те, що слідству пощастило знайти радіоприймач і бінокль, що їх убивці забрали з будинку Клаттерів, а згодом збули в Мехіко-Сіті (агент КБР Гарольд Най спеціально злітав туди й простежив їх шлях аж до ломбарду). Більше того — диктуючи свою заяву, Сміт назвав місце, де вони сховали інші вагомі докази.

— Ми виїхали на шосе й помчали на схід,— розповідав він, згадуючи, що вони з Гікоком робили, покинувши будинок Клаттерів.— Дік гнав мов скажений. По-моєму, нас обох охопило якесь радісне піднесення. Щодо мене, то так воно й було. Піднесення й водночас величезна полегкість. Ми весь час сміялися, ну просто спинитись не могли. Все раптом видалося таким кумедним — не знаю чому, але це так. Одначе з рушниці капала кров, та й

одяг на мені забризкало, навіть у волоссі кров була. Тоді ми звернули на бічну дорогу й проїхали миль, мабуть, з вісім, аж поки опинилися ген у прерії. Чути було, як виють койоти. Ми викурили по сигареті, і Дік усе жартував з приводу того, що діялося там, звідки ми щойно втекли. Я вийшов з машини, підсмоктав трохи води з радіатора і змив кров з рушниці. Потім узяв Діків мисливський ніж — той самий, яким зарізав містера Клаттера,— викопав ямку, поклав у неї стріляні гільзи, залишки нейлонового шнура та лейкопластиру і прикидав землею. Тоді ми виїхали на шосе і знову повернули на схід, до Канзас-Сіті й Олейта. На світанку Дік спинився біля одної з отих ділянок для заміських виїздів, що їх називають зонами відпочинку. Там є такі відкриті коминки. Ми розклали вогнище й спалили гумові рукавички та мою сорочку. Дік сказав, що залюбки засмажив би на тому вогнищі вола, бо ще ніколи не був такий голодний. В Олейт ми приїхали над полудень. Дік висадив мене біля готелю, а сам поїхав додому обідати в сімейному колі... Так, ніж він забрав із собою. І рушницю теж...

Агенти КБР, відряджені до Гікока додому, знайшли ніж у коробці з рибальським приладдям, а рушницю — як і раніш, недбало прихилену до стіни в кухні. (Батько Гікока відмовився повірити, що його «хлопчик» міг піти на «такий жахливий злочин», і вперто доводив, що рушницю не виносили з дому від перших днів листопада, а отже, вона не могла бути знаряддям убивства). Що ж до порожніх гільз, шнура й лейкопластиру, то їх розшукали з допомогою Вірджіла Пайєца, робітника окружної дорожньої управи,— він сів на скрепер і дюйм по дюйму зрізав грунт у районі, який указав Перрі, аж поки вивернув із землі сховані предмети. Так було зведено докупи останні кінці, і тепер агенти КБР мали непохитні докази, бо експертиза встановила, що знайденими набоями стріляли саме з Гікокової рушниці, а залишки шнура та лейкопластиру цілком тотожні з тими, якими користувалися вбивці, зв'язуючи свої жертви й заліплюючи їм роти.

«Понеділок, 11 січня. Приходив адвокат, містер Флемінг. Старий чоловік у червоній краватці».

Дізнавшись від обвинувачених, що вони не мають коштів найняти собі захисників, суд в особі судді Роланда Г. Тейта доручив їх захист двом місцевим адвокатам — містерові Артуру Флемінгу й містерові Гаррісону Сміту.

Флемінгові сімдесят один рік, він колишній міський голова Гарден-Сіті; це невисокого зросту чоловік з непримітною зовнішністю, яку він намагається прикрасити яскравими краватками. Доручення містер Флемінг прийняв неохоче.

— Не маю ніякого бажання до цього братися,— сказав він судді.— Та коли суд визнав за потрібне мене призначити, нічого не вдієш.

Оборонець Гікока, Гаррісон Сміт, сорока п'яти років, шести футів на зріст, завзятий гравець у гольф, покірливо дав згоду:

— Комусь же треба це робити. І я робитиму все, що зможу. Хоча сумніваюся, чи здобуду тим велику славу.

«П'ятниця, 15 січня. В кухні у місіс Майєр увімкнене радіо, і я почув, як сказали, що окружний прокурор вимагатиме страти. Багатих ніколи не вішають. Тільки бідних і беззахисних».

У заяві журналістам окружний прокурор Дуейн Вест, честолюбний і статечний двадцятивосьмирічний чоловік, що виглядає на сорок, а часом і на всі п'ятдесят, сказав:

— Якщо справу розглядатимуть присяжні, я проситиму їх по визнанні підсудних винними ухвалити смертний вирок. Якщо підсудні відмовляться від присяжних і стануть перед суддею, я проситиму його винести смертний вирок. Це рішення далося мені нелегко, але іншої ради я не мав. Зважаючи на особливу жорстокість злочину й граничну безжальність, виявлену обвинуваченими щодо їхніх жертв, я вбачаю лиш одну можливість знешкодити цих злочинців — засудити їх до страти. Це тим більш справедливо, що в Канзасі довічного ув'язнення, по суті, не існує, бо воно не виключає можливості дострокового звільнення. Особи, засуджені на довічне ув'язнення, відбувають у середньому менш ніж п'ятнадцять років.

«Середа, 20 січня. Запропонували пройти перевірку «детектором брехні» у зв'язку із справою Уокерів».

Злочини такого масштабу, як убивство Клаттерів, незмінно привертають загальну увагу юристів, а надто слідчих, обтяжених нерозв'язаними, але подібними справами,— адже цілком можливо, що розгадка однієї таємниці стане ключем до іншої. Серед багатьох офіційних осіб, зацікавлених подіями в Гарден-Сіті, був і шериф округи Сарасота, штат Флоріда, до якої входить рибальське

селище Оспрі, де трохи більш як за місяць після вбивства Клаттерів стався подібний випадок на одній відлюдній фермі — саме про нього Сміт прочитав у газеті того різдвяного полудня в Майямі. Жертвами стали знову ж таки четверо членів однієї сім'ї — молоде подружжя Уокерів та двоє їхніх дітей, хлопчик і дівчинка,— причому всіх їх було вбито пострілами в голову з гвинтівки. А оскільки вбивці Клаттерів того дня, 19 грудня, ночували в готелі у Таллахассі, то цілком природно, що тамтешній шериф, не маючи жодного іншого сліду, зажадав, щоб їх обох допитали із застосуванням «детектора брехні».

І Гікок, і Сміт погодилися на таку перевірку, причому Сміт заявив канзаським слідчим:

— Я ще тоді сказав Дікові: іду, мовляв, у закла́д, що це міг зробити тільки той, хто прочитав про випадок у Канзасі. Якийсь псих.

На превелике розчарування шерифа з Оспрі, перевірка дала рішуче негативні наслідки. Убивцю сім'ї Уокерів так і не знайдено.

«Неділя, 31 січня. Приїхав Діків батько. Йому дозволили побачення з Діком. Коли він проходив повз мене (повз двері камери), *я привітався, але він не спинився. Можливо, не почув. Із слів місіс М.* (Майєр) *я зрозумів, що місіс Г.* (Гікок) *приїхати не змогла, бо їй дуже погано. Надворі мете й мете. Вночі снилося, що я з батьком на Алясці. Прокинувся в холодній калюжі!»*

Містер Гікок провів із сином три години. А тоді подибав крізь сніговій до станції — зігнутий і немічний старий чоловік, вкрай виснажений страшною хворобою, що за кілька місяців після того звела його в домовину. На станції, чекаючи поїзда, він сказав одному репортерові:

— Еге ж, я бачив Діка. Ми з ним довго розмовляли. І можете мені повірити, все воно не так, як кажуть люди. І як пишуть газети. Коли хлопці йшли в той дім, вони й не думали чинити насильства. Хто-хто, а мій син — ні. Може, в нього і є свої вади, але до такого він ще не дійшов. Сміт — ось хто в усьому винен. Дік казав мені, що навіть не знав, коли Сміт напав на того чоловіка й перерізав йому горло. Діка і в тій кімнаті не було. Він прибіг уже тоді, коли почув, як вони борються. В руках у Діка була рушниця, то ось як він розповідає, що сталося далі: «Сміт вихопив у мене рушницю та як пальне — так враз півголови йому і зніс».

А потім Дік мені каже: «Тату, треба було мені забрати назад рушницю і пристрелити Сміта. Вбити його самого, поки він не вбив решту сім'ї. Якби я це зробив, то був би в кращому становищі, ніж тепер». І я теж так думаю. А то з усього видно, що порятунку йому нема. Люди тут настроєні вороже. Повісять їх обох...

Містер Гікок помовчав, тоді з безмежною втомою та безнадією в очах додав:

— А чи може бути щось гірше, аніж знати, що твого сина мають повісити?..

До Перрі Сміта не приїхали ні батько, ні сестра, навіть листа ніхто не прислав. Текс Джон Сміт нібито шукав золото десь на Алясці, хоч, незважаючи на всі зусилля властей, встановити його місцеперебування так і не вдалося. Що ж до місіс Джонсон, то вона ще раніше заявила слідчим, що боїться свого брата, й дуже просила не давати йому її нової адреси. (Коли Смітові розказали про це, він ледь помітно всміхнувся і мовив: «Хотів би я, щоб вона була там у будинку тієї ночі. Ото мала б на що подивитися!»).

Коли не брати до уваги білки, подружжя Майєрів та адвоката, містера Флеминга, що вряди-годи навідував свого підзахисного, Перрі був зовсім самотній. Йому бракувало Діка. «Часто думаю про Діка»,— записав він одного дня в своєму примітивному щоденнику. Після арешту їм не давали спілкуватися, і чи не найбільше, окрім волі, Перрі жадав саме цього: поговорити з Діком, знову бути з ним разом. Щоправда, Дік виявився аж ніяк не «кременем», не тим практичним і мужнім «залізним хлопцем», за якого Перрі мав його колись,— він показав себе «легкодухим і нікчемним слимаком». І все ж на той час Дік видавався йому найближчою людиною в світі — принаймні вони були рівня, обидва належали до проклятого каїнового покоління. Розлучений з Діком, Перрі почував себе «одним один, мов той прокажений, з яким захоче знатися хіба що послідущий дурень»...

*

У камері Гікока вікна не було, і він бачив тільки широкий коридор та гратчасті двері інших камер. Зате він не був ізольований і завжди мав з ким перекинутися словом — у тюрмі не виводились п'яниці, шахраї, бешкетники, бродяги-мексіканці, отож Дік, з його легкою,

«компанійською» вдачею, непристойними анекдотами й грубуватими жартами, дуже скоро став загальним улюбленцем (хоч один з в'язнів, якийсь старий, пройнявся до Діка непримиренною ворожістю, весь час сичав: «Убивця! Убивця!» — а якось при нагоді вихлюпнув на нього відро помиїв).

З вигляду Гікок видавався усім, хто його бачив, павдивовижу безтурботним хлопцем. Коли він не розмовляв з сусідами чи не спав, то лежав на ліжку, курив, жував гумку, читав спортивні журнали та дешеві детективи. А то й просто лежав, насвистуючи давні улюблені мелодії («Ти крихітка добра і мила», «Поїдьмо в Буффало») і споглядаючи голу лампочку, що день і ніч світилася під стелею камери. Він ненавидів це невсипуще електричне око: світло заважало йому спати, а ще більше загрожувало небезпекою його таємному задумові — втечі. Бо в'язень був зовсім не такий безтурботний, як здавалося, не скорився своїй долі й мав твердий намір будь-що уникнути «великої гойдалки». Не сумніваючись, що саме туди його пошле суд, він вирішив: «Утечу з тюрми, а там скочу в якусь машину — і шукай вітра в полі». Та для цього насамперед потрібна була зброя, і ось уже кілька тижнів він майстрував «перо» — щось на зразок великого шила,— яке сподівався загнати точно в те місце між лопаток шерифового помічника Майєра, де удар буде смертельний. Складники цієї зброї — дерев'яна колодка та цупкий металевий стрижень — були колись частинами щітки, яку в'язень поцупив з туалету, розламав і сховав під матрац. Пізно вночі, коли кругом було чути лише хропіння, кахикання та жалібні гудки поїздів, що гуркотіли через темне містечко, він гострив той стрижень об бетоновану долівку камери і обмірковував свій план.

Колись, іще першої зими після закінчення школи, Гікок мандрував попутними машинами по Канзасу й Колорадо.

— Я тоді шукав роботи. Ото їду одного разу ваговозом, і чогось ми з водієм засперечалися. Почалося, власне, з нічого, але він добре мене помолотив і викинув з машини. Просто серед дороги, десь там у біса в Скелястих горах. Ліпив мокрий сніг, а я тюпав милю за милею, і з носа в мене так і цебеніла кров. Потім натрапив на кілька хатин серед лісу на гірському схилі. Такі собі літні дачки, що в ту пору року стояли порожні й позамикувані. От я й заліз в одну з тих хатин. У ній були

дрова й консерви, навіть трохи віскі. Я прожив там більш як тиждень, і то були чи не найкращі дні в моєму житті. Хоч ніс болів страшенно, а в очах мерехтіли жовті й зелені кола. А коли сніг перестав, засяяло сонце. Ніде я більше не бачив такого неба. Хіба що в Мексіці, тільки ж там клімат зовсім інший. Я обнишпорив сусідні хатини і знайшов чималий шмат шинки, радіоприймач і рушницю. Ото було життя! Цілими днями бродив собі з рушницею, вигрівався на сонечку. Почував себе пречудово. Мов той Тарзан. А вечорами їв консервовані боби зі смаженою шинкою, тоді загортався в ковдру й слухав музику, аж поки засинав. Ніхто там і близько не показувався. Тож я любісінько міг прожити в тій хатині до весни.

І тепер Дік постановив собі: якщо йому пощастить утекти, він знову подасться туди, в гори Колорадо, знайде таку саму хатину й перебуде в ній до весни (певна річ, сам-один, бо доля Перрі його не обходила). Ця ідилічна перспектива додавала йому снаги, і він ще завзятіше гострив свій стрижень, відшліфовуючи його, мов справжній стилет.

*

«Четвер, 10 березня. Шериф влаштував трус. Обшукав усі камери й знайшов у Д. під матрацом «перо». Цікаво, що це він замишляв (ха-ха)».

Та насправді Перрі сприйняв це аж ніяк не жартома, бо Дік, маючи в руках оту свою смертоносну зброю, міг би відіграти вирішальну роль у планах, що їх плекав він сам. За минулі тижні, спостерігаючи з вікна, він багато чого дізнався про завсідників Судової площі та їхні звичаї.

Особливу увагу Перрі привертав один з них — кремезний і ставний чоловік з буйною сріблястою чуприною; його повне обличчя з виразно окресленим вольовим підборіддям було звичайно ніби невдоволене, кутики рота загнуті донизу, очі похмуро опущені — ну просто живий образ непохитної суворості. І все ж то було не зовсім правдиве враження, бо подеколи в'язень бачив, як цей чоловік спинявся перемовитись з іншими: він жартував, сміявся і здавався в такі хвилини зовсім іншою людиною — веселою, товариською, добросердою. «Такий здатен розібратися по-людському»,— дійшов висновку Перрі і вважав це за неабиякий плюс, бо той чоловік був не хто

інший, як Роланд Г. Тейт — суддя 32-ї судової дільниці, що мав головувати на процесі «Штат Канзас проти Сміта й Гікока». Тейти, як незабаром дізнався Перрі,— рід давній і дуже шанований у Західному Канзасі. Суддя був чоловік багатий, мав власну конеферму, чимало землі. Дружину його вважали справжньою красунею. У них народилося двоє синів, але молодший помер, і то було страшне горе для обох батьків; трохи згодом вони всиновили маленького хлопчика, покинуту, безпритульну дитину.

— Здається, цей чоловік має душу,— сказав якось Перрі місіс Майєр.— Може, дасть нам трохи попуску.

Та великих сподівань на це він не покладав, бо розумів, що його злочин «непростимий» і що йому таки не минути «отих тринадцяти східців». А втім, і надії не втрачав, бо, так само як і Дік, замислив утечу. Все залежало від двох юнаків, яких він часто бачив під вікном своєї камери. Один був рудий, другий чорнявий. Стоячи на площі, під великим деревом, що його віти заглядали до камери, ті двоє часом усміхалися до Перрі й робили якісь знаки — принаймні так йому здавалося. Вони не озивались ані словом і щоразу, постоявши після того ще з хвилину, йшли геть. Але в'язень переконав себе, що ті хлопці, спонукувані, як видно, жагою пригод, хочуть допомогти йому втекти. Отож він намалював план площі, позначив місце, де найкраще поставити машину для втечі, а внизу написав:

«Мені потрібне тільки полотно лучкової пилки, більше нічого. Та чи розумієте ви, що вас чекає в разі невдачі? (Якщо так, кивніть головою). Вас можуть надовго засадити в тюрму. Або ж убити. І все це задля людини, якої ви не знаєте. *Добре про все подумайте! Серйозно!* Крім того, звідки мені знати, чи можу я вам вірити? А що, як це просто пастка, щоб виманити мене вниз і вбити? Як буде з Гікоком? Усі приготування мають враховувати і його».

Перрі зібгав записку грудочкою і поклав напохваті, щоб кинути у вікно, коли знову з'являться ті хлопці. Але вони більше не прийшли, і ніде він їх потім не бачив. Зрештою він навіть почав сумніватися, чи були вони насправді: а може, це йому тільки здавалося (його завжди непокоїла думка, що він «не зовсім нормальний», хворий психічно,— «навіть у дитинстві, коли сестри сміялися з мене, бо я міг годинами дивитися на місяць»). Та хоч би хто

були ті двоє — живі люди чи примари,— він перестав думати про них і тепер обмірковував інший спосіб порятунку — самогубство. Він уже винайшов, як це можна зробити всупереч усім пересторогам тюремного начальства (в'язням не давали дзеркал, поясів, краваток, шнурків до черевиків). Під стелею його камери також увесь час світилася лампочка, але, на відміну від Гікока, він мав у камері щітку з довгим держаком і, притиснувши ту щітку до лампочки, міг викрутити її з патрона. Одного разу йому навіть приснилося, що він викрутив лампочку, розбив її і гострою скалкою перерізав собі вени.

— Я виразно відчував, як мене залишає життя,— розповідав він згодом.— Стіни камери наче провалилися, наді мною спустилося небо, і я побачив великого жовтого птаха...

Усе життя Перрі — і коли він був нещасним затуркани м хлопчиськом, і неприкаяним юнаком, і коли сидів у тюрмі — йому в сновидіннях незмінно являвся той величезний жовтий птах, схожий на папугу, ангел-месник, що люто карав його ворогів чи, як оце тепер, рятував його в хвилини смертельної небезпеки.

— Він підняв мене, мов пір'їнку, і ми злетіли вгору, все вище й вище. Я бачив під собою площу, людей, які безладно метушились і кричали, шерифа, що стріляв нам навздогін. Усі вони аж казилися з люті, бо я був вільний, летів у височінь, виявився кращим за них усіх.

*

Суд був призначений на 22 березня 1960 року. Протягом попередніх тижнів обидва адвокати часто відвідували обвинувачених. Ішлося, зокрема, про те, чи є рація просити суд перенести слухання справи в іншу округу. Але бувалий у бувальцях містер Флемінг відраджував свого підзахисного:

— Не має значення, в якому місті Канзасу буде суд. Почуття людей скрізь однакові. А в Гарден-Сіті для нас, може, навіть краще. Тут дуже релігійна громада. Двадцять дві церкви на одинадцять тисяч населення. Причому більшість священиків виступає проти смертної кари, бо вона, мовляв, несумісна з принципами християнської моралі. Навіть отець Кауен, духівник і близький друг Клаттерів, висловився проти її застосування у вашій справі. Пам'ятайте, найбільше, на що ми можемо сподівати-

ся,— це зберегти вам життя. І я вважаю, що тут у нас не гірші шанси, ніж будь-де.

Невдовзі після того, як Смітові й Гікокові було поставлено обвинувачення, захисники з'явилися до судді Тейта з клопотанням про кваліфіковане психіатричне обстеження їхніх підзахисних. Зокрема, вони просили суд дозволити примістити обох ув'язнених до державної лікарні в Ларнеді — зразково обладнаної психіатричної клініки — з метою встановити, «чи не є вони душевнохворими або розумово неповноцінними і чи здатні усвідомлювати своє становище й захищатися в суді».

Ларнед лежить за сто миль на схід від Гарден-Сіті. Гікоків захисник, Гаррісон Сміт, повідомив суд, що він їздив туди напередодні й радився з кількома лікарями.

— У нашій окрузі кваліфікованих психіатрів немає. По суті, Ларнед — єдине місце в радіусі двохсот з лишком миль, де можна знайти фахівців, здатних провести серйозне психіатричне обстеження. Звісно, на це потрібен час. Від чотирьох до восьми тижнів. Але лікарі, з якими я розмовляв, кажуть, що вони згодні взятися до діла негайно, а оскільки це державний заклад, то все воно не коштуватиме громаді ані цента.

Проти цього плану виступив спеціальний помічник прокурора, Логен Грін. Він був певен, що супротивна сторона спробує висунути на суді версію «тимчасового потьмарення розуму», і боявся, що пропозиція захисту зрештою потягне за собою, як він висловився у приватній розмові, появу перед судом «цілої бригади свідків-ескулапів», що співчуватимуть підсудним («Знаю я таких — завжди ллють сльози над убивцями. А до жертв їм байдужісінько»). Приземкуватий і зачіпливий уродженець Кентуккі, Грін передусім нагадав, що в питаннях визначення осудності закон штату Канзас виходить з так званого припису Мак-Нотена, запозиченого із старобританського права, а саме: якщо обвинувачений знав, що він чинить злочин, то він є цілком осудним і повинен відповідати за свої вчинки. До того ж, провадив далі Грін, у жодному з канзаських законоположень нічого не говориться про те, що лікарі, залучені до визначення розумового стану обвинувачених, повинні мати якусь спеціальну кваліфікацію.

— Звичайні лікарі. Дипломовані медики з загальною практикою. Оце все, чого вимагає закон. Нам щоразу доводиться встановлювати осудність обвинувачених, і ніколи ми не залучали до цього людей ні з Ларнеда, ні з

будь-яких психіатричних закладів. Цим завжди займаються наші місцеві лікарі. Не така вже велика штука визначити божевілля, душевну хворобу чи розумову неповноцінність... Тож немає ніякої потреби витрачати час і посилати обвинувачених до Ларнеда.

Заперечуючи йому, адвокат Сміт сказав:

— У даному разі питання виходить далеко за межі звичайного встановлення осудності в якійсь цивільній справі. Йдеться-бо про життя двох людей. Хоч який тяжкий їхній злочин, але вони мають право на те, щоб їх обстежили досвідчені фахівці. За останні двадцять років,—додав він, звертаючись безпосередньо до судді,— психіатрія зробила величезний крок уперед. Федеральні суди все ширше починають застосовувати здобутки цієї науки при розгляді карних злочинів. І мені здається, що ми маємо чудову нагоду прилучитися до нових досягнень у цій галузі.

Та суддя визнав за краще знехтувати цю нагоду, бо, як зауважив один його колега: «Тейт — типовий взірець юриста-буквоїда. Він ніколи не експериментує, ні на йоту не відійде від букви закону». Але той самий критик сказав про нього й таке: «Він перший, кого я хотів би бачити в суддівському кріслі, якби був невинний, і останній, перед ким волів би стати, маючи за собою вину».

Щоправда, суддя Тейт не відхилив клопотання захисту як такого. Він вчинив точно так, як вимагав закон: призначив комісію з трьох місцевих лікарів і доручив їм зробити висновок щодо розумового стану обвинувачених. (У належний час ця медична трійця відвідала кожного в'язня і, порозмовлявши з ними якусь годину, оголосила, що обидва цілком нормальні психічно. Коли Перрі Сміта повідомили про цей діагноз, він сказав: «Звідки їм знати? Адже вони прийшли тільки задля розваги. Почути жахливі подробиці з кривавих уст самого вбивці. Я ж бачив, як блищали їхні очі!» Адвокат Гікока також був обурений. Він ще раз поїхав до Ларнедської клініки просити когось із психіатрів безплатно приїхати в Гарден-Сіті й перевірити обвинувачених. Єдиний, хто на це зголосився, був доктор В. Мітчел Джонс, молодий літами — йому не минуло й тридцяти,— але дуже досвідчений фахівець у галузі криміналістичної психології та психіатрії, що навчався і працював у Європі й Сполучених Штатах. Він погодився обстежити Сміта й Гікока і в разі позитивних наслідків посвідчити на їхню користь).

Уранці 14 березня представники захисту знову з'явилися до судді Тейта, цього разу з проханням відкласти процес, що мав початися через вісім днів. Вони висунули дві причини. По-перше, «надзвичайно важливий свідок», батько Гікока, дуже погано себе почував і не міг стати перед судом. Друга причина була делікатнішого характеру. Протягом останнього тижня у вітринах та в громадських місцях Гарден-Сіті — банках, ресторанах, на залізничній станції — почали з'являтися віддруковані великими літерами афішки: *«Продаж з торгів майна Г. В. Клаттера.— 21 березня 1960 року в садибі Клаттерів».*

— Я розумію,— сказав Гаррісон Сміт, звертаючись до судді,— що довести будь-яке упередження майже неможливо. Але ці торги, цей розпродаж майна жертви призначено рівно через тиждень від сьогодні, тобто якраз напередодні початку суду. Чи це зумисний підступ проти обвинувачених, я сказати не беруся. Але оті афішки, разом з газетними об'явами та оголошеннями по радіо, щоразу нагадуватимуть про вбивство кожному членові громади, з якої сто п'ятдесят чоловік названо кандидатами в присяжні.

Та на суддю Тейта це не справило враження. Він відхилив клопотання захисту без будь-яких пояснень.

*

Напередодні суду місцева «Телеграм» надрукувала передову статтю, в якій говорилося:

«Здавалося б, у ці дні сенсаційного процесу над двома вбивцями очі всієї нації мають бути звернені до Гарден-Сіті. Але це зовсім не так. Навіть за сто миль на захід, у Колорадо, мало хто знає про цю справу, та й ті заледве пригадають, що вбито якусь заможну сім'ю. Дуже сумне свідчення стану злочинності в нашій країні. Не минуло й півроку, відколи вбито чотирьох членів сім'ї Клаттерів, а в різних кінцях країни вчинено ще кілька подібних групових убивств. Тільки протягом останніх днів газети повідомили принаймні про три випадки. Отже, і цей злочин, і судовий процес над убивцями — цілком буденні явища з ряду тих, про які люди читають і одразу ж забувають...»

Та хоч очі нації й не були звернені до них, головні дійові особи процесу — від судового секретаря й до самого судді — з'явилися на перше засідання сповнені

почуття власної ваги. Всі четверо юристів убралися в нові костюми, а нові черевики на дебелих ногах окружного прокурора рипіли за кожним кроком. Гікок теж причепурився, одягшись у привезені батьками ретельно відпрасовані сіро-голубі штани та білу сорочку з вузенькою синьою краваткою. Лише Сміт, що не мав ні піджака, ні краватки, аж ніяк не пасував своїм виглядом до урочистої обстановки. У сорочці з відкритим коміром (позиченій у містера Майєра) та підкочених унизу старих джинсах він був наче самотній зальотний птах — як ото морська чайка серед пшеничного лану.

Судовий зал — це звичайна собі велика кімната на третьому поверсі окружного суду, з тьмяно-білими стінами та вкритими темним лаком меблями. Лави для публіки вміщують душ сто шістдесят. Уранці 22 березня на тих лавах сиділи виключно чоловіки — громадяни округи Фінні, що їх викликано до суду як кандидатів у присяжні. Було очевидно, що особливої охоти до цього ніхто не має (один кандидат у розмові з другим сказав: «Мене не можна призначати, я недочуваю»,— на що його товариш, трохи помовчавши, відповів: «Та як подумати, то і я тугий на вухо»), отож усі вважали, що добір присяжних триватиме добрих кілька днів. Та обернулося так, що цю процедуру було завершено за чотири години, причому повний склад присяжних, включаючи й двох запасних, відібрано з перших же сорока чотирьох кандидатів. Сім кандидатур відхилено на вимогу захисту, проти трьох заперечили представники обвинувачення, решта двадцять дістали відводи з двох причин: одні не визнавали смертної кари, другі, за їхніми словами, вже мали тверду думку щодо вини підсудних.

Зрештою до складу відібраних чотирнадцяти чоловік увійшли шість фермерів, аптекар, завідувач дитячого садка, службовець аеропорту, бурильник колодязів, два торговельні агенти, механік і розпорядник кегельбану. Всі вони були сімейні люди (дехто мав п'ятеро й більше дітей) і ревні парафіяни місцевих церков. Під час попереднього опиту четверо визнали, що були особисто, хоча й не близько, знайомі з містером Клаттером, але на дальші запитання всі відповіли, що ця обставина аж ніяк не завадить їм винести безсторонній присуд. Службовець аеропорту, середніх літ чоловік на прізвище Н. Л. Даннен, коли спитали його думку про смертну кару, сказав: «Зага-

лом я проти страти. Але в цій справі — ні». Декому з тих, що чули цю заяву, вона видалася відвертим проявом упередженості. І все ж Даннена включили до складу присяжних.

Обвинувачені не дуже дослухалися до опиту кандидатів. Напередодні доктор Джонс, психіатр, що зголосився їх обстежити, близько двох годин розмовляв з кожним окремо, а тоді попросив їх написати автобіографії. Отож, поки суд відбирав присяжних, обидва сиділи біля столів своїх захисників і складали ті життєписи. Гікок орудував пером, Сміт — олівцем.

Сміт писав:

«Я, Перрі Едвард Сміт, народився 28 жовтня 1928 року в Гантінгтоні, округа Елько, штат Невада. 1929 року наша сім'я переїхала на Аляску, в Джуно. У сім'ї, крім батьків, були мій брат Текс-молодший (згодом він поміняв ім'я на Джеймс, бо Текс звучить кумедно, а мабуть, ще й тому, що з дитинства незлюбив батька — під впливом матері), сестра Ферн (вона теж поміняла ім'я на Джой), сестра Барбара і я. В Джуно батько гнав і продавав горілку. По-моєму, саме тоді мати приохотилася до алкоголю. Вони з батьком почали сваритись. Пам'ятаю, як одного разу, коли батька не було вдома, мати приймала якихось моряків. Коли батько повернувся, зчинилась бійка, і він зрештою витурив геть тих моряків, а тоді заходився бити матір. Я страшенно перелякався, та й усі ми, малеча, тремтіли й плакали. Я боявся, що батько битиме й мене, і за матір теж боявся. Не міг збагнути, чому батько б'є її, але відчував, що вона вчинила щось дуже погане...

Далі я невиразно пригадую, як ми жили у Форт-Брегу, в Каліфорнії. Братові подарували духову рушницю, і він підстрелив колібрі, а тоді йому стало жаль пташки. Я почав просити, щоб він дав постріляти й мені. Та він відштовхнув мене й сказав, що я замалий. Я аж заревів з люті. А коли виплакався, мене знов узяла злість. Підкравшись до стільця, на якому сидів брат, я схопив рушницю (вона була прихилена до стільця), приставив йому до вуха й закричав на все горло: «Бабах!» Не пам'ятаю вже, хто з батьків одлупцював мене й звелів попросити пробачення. Потім брат узяв собі за звичай стріляти у великого білого коня, яким один сусід їздив повз дім до містечка. Одного разу той сусід зловив брата й мене в кущах і одвів до батька. Нам добре перепало,

і батько забрав у брата рушницю, а я *радів* з того! Оце майже все, що я пригадую про життя у Форт-Бреггу. (Ага, ще ми, малеча, стрибали з парасолем з повітки на купу сіна).

Дальший спомин — уже десь за кілька років, коли ми жили в Каліфорнії... чи то в Неваді? Пригадую дуже соромітну сцену між матір'ю і одним негром. Ми, дітлахи, влітку спали на веранді, і одне з наших ліжок стояло під самим вікном кімнати батьків. Отож кожен з нас підглядав під нещільно спущену завіску й бачив усе, що там діялось. Батько найняв того негра, Сема, допомагати на фермі, бо сам десь працював. Він їздив на роботу своїм старим ваговозиком і повертався пізно. Я вже не пригадую добре, як воно все було, але, мабуть, батько знав чи підозрював про це, бо скінчилося тим, що вони з матір'ю розлучилися і мати переїхала з нами до Сан-Франціско. Вона забрала батькову машину і всі ті пам'ятки, що він привіз з Аляски. Здається, це було в 1935 році, точно не пригадую...

У Сан-Франціско й почалися мої знегоди. Я зв'язався з ватагою вуличних хлопців, старших за мене віком. Мати ніколи не прохмелялася й зовсім не дбала про нас, своїх дітей. Я ріс справжнім безпритульником і дикуном. Не знав ніякої влади чи дисципліни, ніхто не вчив мене відрізняти добре від лихого. Я йшов з дому й приходив коли хотів, аж поки вперше попав у біду. Відтоді я хтозна-скільки разів побував у виправних будинках — за втечі з дому, за крадіжки. Особливо запам'ятався мені один такий заклад. У мене були слабкі нирки, і я щоночі обмочував постіль. Я дуже соромився цього, але стримувати себе ніяк не міг. Наглядачка жорстоко била мене, прозивала дошкульними словами й висміювала перед іншими хлопцями. Кожної ночі вона ходила й дивилась, чи я не обмочився, а тоді здирала ковдру й лупцювала мене великим чорним ременем. Потім тягла за волосся до ванни, штовхала туди, пускала холодну воду й наказувала, щоб я мився і прав простирадла. Кожна ніч була для мене страхіттям... Згодом ту наглядачку звільнили, але я ніколи їй цього не забуду, ні їй, ні будь-кому, хто знущався з мене...»

Згадавши, що містер Джонс казав віддати йому написане того ж таки дня, Сміт одразу перескочив до тих років, коли підлітком жив разом з батьком і вони вдвох

об'їздили весь Захід і Далекий Захід, шукаючи золота, полюючи звірину, беручись до будь-якої роботи.

«...Я любив батька, але часом любов і прихильність до нього спливали геть з мого серця, мов вода після дощу. Так було завжди, коли він не бажав розуміти моїх інтересів і прагнень. Він майже не рахувався зі мною, не давав права голосу, самостійності. І зрештою я був змушений покинути його. В шістнадцять років я найнявся в торговельний флот, а 1948 року вступив до армії — офіцер на призовному пункті поставився до мене поблажливо й завищив іспитову оцінку. Відтоді я почав усвідомлювати, як багато важить освіта. Це ще дужче розпалило в мені досаду й ненависть до інших. Я став зчиняти бійки. Одного разу в Японії скинув з моста в річку полісмена. Потім підпав під трибунал за погром в одному японському кафе. Там-таки, в Кіото, мене вдруге судив трибунал — за крадіжку таксі. В армії я прослужив майже чотири роки. В Японії і Кореї у мене часто були напади несамовитої люті. Я відбув у Кореї п'ятнадцять місяців, потім під час чергової зміни мене відіслали назад до Штатів. Як першому учасникові корейської війни, що повернувся на Аляску, мені влаштували урочисту зустріч: безкоштовно привезли туди літаком, написали про мене в газеті, навіть фото надрукували. Військову службу я закінчив у Форт-Люїсі, штат Вашінгтон...»

Сміт писав похапцем, майже нерозбірливо, щоб встигнути розповісти й про події ближчого минулого: як він покалічився на мотоциклі, як вчинив крадіжку в Філіпсберзі, штат Канзас, і дістав за неї свій перший тюремний присуд.

«...Мені дали від п'яти до десяти років за велику крадіжку і втечу з тюрми. Я вважав, що зі мною повелися вкрай несправедливо. В тюрмі серце моє ще дужче запеклося. Після звільнення я збирався їхати з батьком на Аляску, але не поїхав. Деякий час працював у Неваді й Айдахо, потім виїхав до Лас-Вегаса і, нарешті, до Канзасу, де й опинився в тому становищі, в якому тепер перебуваю... Більше писати не маю часу».

Він підписався, тоді додав ще кілька слів:

«Я хотів би ще раз поговорити з Вами. Не встиг сказати багато такого, що могло б Вас зацікавити. Мені завжди приємно спілкуватися з людьми, які знають, чого хочуть, і вперто йдуть до поставленої мети. По-моєму, ви саме така людина».

Гікок писав не так старанно, як його товариш. Він часто підводив голову і слухав відповіді чергового кандидата в присяжні чи роздивлявся обличчя людей навколо. Особливо довго і з видимою неприязню він спиняв погляд на енергійному обличчі окружного прокурора Дуейна Веста, свого однолітка — обидва мали по двадцять вісім років. Одначе Дікова біографія, написана гарним почерком, що нагадував скісний дощ, була готова ще перед тим, як суддя оголосив перерву до наступного дня.

«Спробую розповісти про себе все, що зможу, хоч раннє дитинство, років до десяти, пригадую дуже невиразно. Шкільні літа минали так само, як і в більшості моїх ровесників. Бився з хлопцями, водився з дівчатами — усе, що належить у цьому віці. Життя вдома також було нормальне, але, як я вже Вам розказував, мене рідко відпускали з двору гуляти з товаришами. Щодо цього батько стежив за нами суворо. (Гікок має на увазі себе й молодшого брата). До того ж мені доводилося чимало допомагати йому в господарстві... За все життя пригадую лиш одну суперечку між батьками, та й то вони одразу ж помирилися. Яка була її причина, я не знаю...

Якось батько купив мені велосипед, і я почував себе найщасливішим хлопцем у містечку. Велосипед був уживаний, дівочий, але батько переробив його на хлопчачий, пофарбував, і він став як новий. Та й інших іграшок я мав у дитинстві чимало, коли зважити на можливості батьків. Ми завжди були, як то кажуть, не багаті й не бідні. Ніколи не знали злиднів, але кілька разів опинялися на грані. Батько все життя гнув горба, аби ми мали все, що треба. Мати теж працювала в поті чола. У домі в неї завжди було чисто, й діти ходили охайні. Пригадую, батько полюбляв старомодні картузи з пласким верхом і хотів, щоб я теж такі носив, але мені вони не подобались...

Учився я непогано, перші кілька років навіть вище середнього, але потім пішло трохи гірше. Десь того ж таки часу я потоваришував з одною дівчиною. Вона була гарненька й мила, але нічого такого я собі з нею не дозволяв, ми тільки цілувалися. Просто були хорошими товаришами...

У школі я брав участь в усіх спортивних змаганнях. Найкраще відзначався у баскетболі, футболі, легкій атлетиці, бейсболі. Особливо у випускному класі. Постійної подружки я тоді не мав, бо весь вільний час у мене заби-

рав спорт. Тоді ж таки я вперше звідав близькість з дівчиною, хоч перед товаришами, звичайно, хвалився, що вже мав їх хтозна-скільки...

Як доброго футболіста мене запрошували до двох коледжів, але я не схотів. Закінчивши школу, я пішов працювати на залізницю, але взимку мене звільнили. Наступної весни влаштувався на роботу в автокомпанію «Рорк». Попрацювавши там півроку, попав на машині компанії в автомобільну катастрофу. Дістав тяжкі пошкодження голови, лежав у лікарні. Після того знайти іншої роботи я не міг і майже цілу зиму був безробітний. А тим часом познайомився з одною дівчиною і закохався в неї. Батько її був баптистський проповідник і не дозволяв їй водитися зі мною. У липні ми одружилися. Старий мало не сказився з люті, коли дізнався, що вона вагітна. Та й потім так і не подобрішав, ледве терпів мене. Коли ми одружились, я влаштувався на бензозаправну станцію поблизу Канзас-Сіті. Працював з восьмої вечора до восьмої ранку. Іноді дружина лишалася зі мною на цілу ніч — вона боялася, щоб я не заснув, то приходила мені допомагати. Згодом мені запропонували місце в Перрі Понтіака, і я залюбки погодився. Робота була пристойна, хоч заробляв я не так уже й багато — 75 доларів на тиждень. Стосунки з усіма мав добрі, та й хазяїн мене поважав. Я працював там п'ять років...

Із здоров'ям у мене негаразд. Мабуть, це наслідки отої автомобільної катастрофи. Часто паморочиться в голові, бувають кровотечі з носа й лівого вуха. Не так давно з голови в мене вийшла скалка скла — виткнулася в куточку ока. Батько допоміг мені її витягти...

Гадаю, слід розповісти Вам і про те, що спричинилося до мого розлучення і чому я попав у тюрму. Це сталося на початку 1957 року. Ми з дружиною наймали квартиру в Канзас-Сіті. На той час я вже покинув роботу в автомобільній компанії і завів самостійне діло. Я орендував гараж в одної жінки. В неї була невістка, Маргарет. Якось я познайомився з тією дівчиною, і ми пішли пити каву. Чоловік її служив десь на флоті. Одне слово, ми почали зустрічатися. Моя дружина подала на розлучення. Мені тоді здавалося, що я ніколи не кохав її по-справжньому. Бо якби кохав, то не вчинив би такого. Отож я не заперечував проти розлучення. Я почав пиячити й не прохмелявся майже місяць. Занедбав роботу, витрачав більше грошей, ніж заробляв, удався до

липових чеків і зрештою став злодієм. За це й сів у тюрму...

Мій оборонець сказав, що я повинен бути з Вами одвертий, бо Ви можете мені допомогти. А допомога мені, як Ви самі розумієте, конче потрібна».

*

Другого дня, в середу, суд розпочався по-справжньому. Того ранку до судового залу вперше пустили публіку. Але там умістилася лиш невелика частина тих, що зібрались біля входу. Перші лави були залишені для двадцяти представників преси й таких неординарних осіб, як Гікокові батьки. Ходили чутки, що на процесі мають бути дві старші дочки Клаттерів, та вони не з'явилися ні на цьому, ні на дальших засіданнях. Родину репрезентував молодший брат містера Клаттера, Артур, що приїхав на суд за сто миль. Він сказав журналістам:

— Я хотів тільки подивитися на них.— Він мав на увазі Сміта й Гікока.— Побачити, що це за звірі. Я сам, здається, роздер би їх на шматки.

Артур Клаттер сів як міг ближче до обвинувачених і просто-таки вп'явся в них очима, ніби мав намір малювати з пам'яті їхні портрети. Незабаром Перрі Сміт, немовби скоряючись його владному поглядові, обернувся, позирнув на нього — і впізнав риси людини, яку вбив своїми руками: ті самі примружені очі, тонкі уста, тверде підборіддя. Він ураз перестав жувати гумку, похнюпився й з хвилину сидів нерухомо, потім щелепи його знов поволі почали жувати. А загалом, коли не зважати на цей момент, поведінка Сміта й Гікока розчарувала публіку: обидва сиділи, жували гумку і злегка постукували ногами об підлогу. Тим часом почали викликати свідків обвинувачення.

Перша стала перед судом Ненсі Юелт. За нею — Сьюзен Кідвелл. Дівчата розказали про те, що́ побачили в неділю, 15 листопада, у будинку Клаттерів: безлюдні кімнати, порожній гаманець на підлозі в кухні, залита сонцем спальня, в ній їхня подруга Ненсі Клаттер, а навколо — її кров... Захист відмовився від перехресного допиту. Таку ж позицію зайняли його представники і щодо трьох дальших свідків (батька Ненсі Юелт, шерифа Ерла Робінсона та окружного медичного експерта доктора Фентона), кожен з яких доповнив картину подій того

сонячного листопадового ранку, розповівши, як нарешті було знайдено всі чотири трупи і який вони мали вигляд; а доктор Фентон зачитав медичний висновок про причини смерті — «тяжкі пошкодження життєво важливих центрів головного мозку, заподіяні вогнепальною зброєю».

Потім місце свідка зайняв Річард Дж. Роуледер, головний слідчий поліції Гарден-Сіті. Він захоплюється фотографією і досяг у ній чималих успіхів. Саме Роуледер зробив фотознімки, на яких було виявлено невидимі оком сліди Гікокових запорошених підошов у підвалі будинку Клаттерів. Йому ж належали фотографії трупів — оті образи смерті, над якими годинами просиджував Елвін Дьюї, коли злочин ще не було розкрито. Роуледер мав засвідчити, що саме він зробив усі ті фотографії, які обвинувачення просило прилучити до речових доказів.

Проти цього виступив захисник Гікока.

— Єдина мета, з якою судові запропоновано ці знімки,— сказав він,— збудити в присяжних упередження й неприязнь до обвинувачених.

Суддя Тейт відхилив протест і дозволив прилучити фотографії до речових доказів, а це означало, що їх належить передати на огляд присяжним.

Поки це робилося, Гікоків батько, звертаючись до журналіста, що сидів поруч нього, сказав:

— Ну й суддя! Де ж це бачена така несправедливість! Ні до чого тоді й суд, з таким от суддею. Мабуть, він сам труну ніс на похороні!

(Насправді Тейт дуже мало знав потерпілих, а на похороні взагалі не був).

Та голос містера Гікока пролунав самотньо в принишклому залі. Усіх фотографій було сімнадцять, і тим часом, як вони переходили з рук у руки, на обличчях присяжних відбивалися викликані ними почуття: в одного спалахнули щоки, наче хтось надавав йому ляпасів, інші, раз позирнувши, відводили погляд, явно не в змозі дивитися далі; ті фотографії немовби зняли їм з очей полуду, *наочно* показали всю моторошну правду про те, що спіткало сім'ю одного з їхніх сусідів. Ця правда вразила, обурила їх, і дехто — аптекар, розпорядник кегельбану — вже дивився на обвинувачених з неприхованою відразою.

А старий містер Гікок стомлено хитав головою і знову й знов бурмотів:

— Ні до чого... Ні до чого такий суд...

Останнім свідком у той день обвинувачення намітило виставити «засекречену особу». Це була людина, чиї зізнання безпосередньо призвели до арешту обвинувачених: Флойд Веллз, колишній товариш Гікока по камері. А що він досі відбував свій строк у тюрмі штату Канзас і, отже, міг стати жертвою помсти з боку інших в'язнів, то про нього ще ні разу не згадувалося прилюдно. Тепер, щоб Веллз міг безпечно дати свідчення в суді, його перевезли з Ленсінга до невеличкої тюрми в сусідній окрузі. І все ж, ідучи через судову залу, він якось дивно скрадався, немов чекав, що по дорозі його підстерігає вбивця. Коли він поминав Гікока, уста обвинуваченого викривились, і з них злетіло кілька брутальних слів. Веллз удав, ніби не помітив того, але мимоволі сахнувся від зрадженого товариша, мов кінь від гримучої змії. Зайнявши місце свідка, він втупив очі перед себе. Малий, пласколиций, він скидався на такого собі простодушного хлопчину-фермера. На ньому був чепурний синій костюм, куплений спеціально до цієї нагоди коштом канзаських властей: головний свідок обвинувачення мав справляти добре враження й викликати довіру.

Свідчення Веллза, прорепетирувані перед початком суду, були такі ж гладенькі, як і зовнішність. Підбадьорюваний доброзичливими репліками Логена Гріна, свідок визнав, що колись близько року працював найманим робітником на фермі містера Клаттера; далі сказав, що років через десять по тому, засуджений до тюремного ув'язнення за крадіжку, він познайомився в тюрмі з іншим злодієм, Річардом Гікоком, і розповів йому про ту ферму та сім'ю Клаттерів.

— А скажіть,— запитав Грін,— що саме говорили ви з Гікоком про містера Клаттера під час тих ваших розмов?

— Та говорили ми про нього чимало. Гікок казав, що незабаром має достроково звільнитись і подасться десь на Захід шукати роботи, то, можливо, й до містера Клаттера загляне. А я розповідав йому, який містер Клаттер заможний хазяїн.

— Це зацікавило Гікока?

— Так, він ще спитав, чи є у містера Клаттера сейф.

— Містере Веллз, чи вважали ви тоді, що в будинку є сейф?

— Та, бачте, стільки вже часу минуло, відколи я там працював... Мені здавалося, що там є сейф. Щось я таке

пригадував, якусь шафу в стіні... А потім він, цебто Гікок, почав говорити, що пограбує містера Клаттера.

— Він не казав вам, в який спосіб думає вчинити пограбування?

— Він сказав, що коли вже до цього дійде, то там не залишиться жодного свідка.

— А як він думав позбутися свідків, він вам казав?

— Так. Сказав, що, мабуть, зв'яже їх, пограбує, а тоді порішить.

Встановивши очевидний факт зловмисного наміру, Грін полишив свідка на ласку захисту. Перехресний допит почав старий містер Флемінг, типовий провінційний адвокат, здатний скоріше до цивільних, ніж до карних справ. Як одразу ж виявилося, своїми запитаннями він мав на меті з'ясувати те, чого зумисне уникали обвинувачі: роль самого Веллза в злочинному задумі та його моральну відповідальність за вбивство.

— А скажіть,— запитав Флемінг, поспішаючи швидше дійти до суті справи,— чи не пробували ви хоч якось відрадити містера Гікока від його наміру пограбувати і вбити сім'ю Клаттерів?

— Ні. Таких балачок там не переслухаєш,— («там» — у тюрмі штату Канзас),— отож на них просто не зважаєш, бо все воно пусте нахваляння.

— Ви хочете сказати, що розмовляли про ці речі й *нічого* не мали на думці? А навіщо ж ви казали містерові Гікоку, що містер Клаттер має сейф? Адже ви хотіли, щоб він вам повірив, чи не так?..

Флемінг спокійно й методично заганяв свідка на слизьке. Веллз смикнув вузол краватки, ніби вона раптом здушила йому горло.

— ...І щоб повірив, що в містера Клаттера без ліку грошей, чи не так?

— Я казав, що містер Клаттер має багато грошей, це правда.

Флемінг примусив свідка ще раз повторити все, що казав йому Гікок про свої злочинні наміри щодо сім'ї Клаттерів. Тоді немовби йому раптом стало гірко на душі, скрушно запитав:

— І навіть після всього того ви нічого не зробили, щоб відмовити його?

— Я не вірив, що він це зробить.

— Ви не вірили, он як. Тоді чому ж, почувши про те, що сталося на фермі Клаттерів, ви подумали на нього?

Веллз зачіпливо відказав:

— Бо все було точнісінько так, як він нахвалявся!

До свідка взявся Гаррісон Сміт, молодший віком представник захисту. Його різкий, знущальний тон видавався силуваним, бо насправді це був добродушний і лагідний чоловік. Сміт запитав свідка, чи має він прізвисько.

Той відповів:

— Ні. Мене звуть просто Флойд.

Адвокат чмихнув.

— А не прозивають вас тепер фіскалом? Чи, може, лягавим?

— Мене звуть просто Флойд,— уперто повторив Веллз.

— Скільки разів ви сиділи в тюрмі?

— Три.

— А скільки з них за брехню?

Свідок почав заперечувати. Перший раз він попав у тюрму за те, що вів машину, не маючи шоферських прав, другий — за крадіжку, а колись, ще як служив в армії, відбув три місяці у військовій тюрмі після одної пригоди.

— Нас послали супроводити ешелон. У дорозі ми трохи випили й почали стріляти по ліхтарях....

Усі засміялися. Не сміялись тільки обвинувачені (Гікок сердито плюнув на підлогу) і Гаррісон Сміт. Він уже запитував Веллза, чому той, дізнавшись про голкомбську трагедію, кілька тижнів зволікав, перш ніж розказав властям, що́ йому відомо.

— Ви що,— спитав він,— чекали, чи не дізнаєтеся ще чогось? Може, про якусь винагороду?

— Ні.

— Ви нічого не знали про винагороду?

Адвокат мав на увазі тисячу доларів, що їх пообіцяла канзаська «Ньюс» за відомості, які допоможуть викрити й заарештувати вбивць Клаттерів.

— Я читав про неї в газеті.

— Це було ще перед тим, як ви звернулися до властей, чи не так?

І коли свідок визнав цей факт, Сміт переможно запитав:

— А що пообіцяв вам прокурор за ваші сьогоднішні свідчення?

Логен Грін підхопився з місця:

— Ваша честь, ми протестуємо проти цього запитання. У захисту немає жодних підстав говорити про якісь обіцянки.

Протест був задоволений, і свідка відпустили. Коли він сходив з підвищення, Гікок промовив так, що його почули всі поблизу:

— Сучий син. Якщо й треба когось повісити, то це його. Ви тільки погляньте! А він собі хапне ті грошики, вийде на волю — і хоч би що!

Це пророцтво справдилося: невдовзі по тому Велльз дістав і винагороду, і дострокове звільнення. Та щастя його було скороминуще. Незабаром він знову вскочив у халепу і в наступні роки зазнав чимало злигоднів. Нині він в'язень тюрми штату Міссісіпі в Парчмені, де відбуває тринадцятирічний присуд за збройне пограбування.

*

До п'ятниці, коли суд мав розійтися на перерву до наступного тижня, допит свідків обвинувачення було закінчено. Серед інших перед судом стали чотири спеціальних експерти ФБР з Вашінгтона. Ці люди, кваліфіковані фахівці з різних галузей криміналістики, дослідили речові докази, що доводили причетність обвинувачених до вбивства (мазки крові, відбитки ніг, стріляні гільзи, шнур, лейкопластир), і кожен ствердив їх незаперечність. І, нарешті, суд заслухав свідчення четвірки агентів КБР, які розповіли про свої розмови з обвинуваченими та про їхні зізнання. Під час перехресного допиту співробітників КБР захисники, відчуваючи хиткість своєї позиції, намагалися твердити, ніби заарештованих змушено до визнання вини негідними засобами — шляхом грубого допиту в тісних задушливих камерах із сліпучим світлом. Обурені цими несправедливими закидами, детективи дуже переконливо спростували їх. (Після засідання, коли один журналіст спитав захисника Гікока, навіщо він удався до таких очевидних перекручень, той сердито відказав: «А що я маю робити? Я граю без жодного козиря. Не можу ж я сидіти, як манекен. Треба хоч час від часу голос подати»).

Найбільше враження з усіх свідків обвинувачення справив Елвін Дьюї. Його свідчення, з яких публіка вперше довідалася про всі моторошні деталі злочину, що їх виклав у своїх зізнаннях Перрі Сміт, вжахнули слухачів. Та чи не найдужче вжахнули вони Річарда Гікока, що аж здригнувсь і весь напружився, коли Дьюї сказав:

— Є один момент, про який розповів мені Сміт і якого тут ще не згадувано. Коли вони зв'язали Клаттерів, Гікок

сказав Смітові, що Ненсі Клаттер припала йому до вподоби і що він хоче її згвалтувати. Як твердить Сміт, він відповів, що нічого такого не допустить. Він казав мені, що зневажає людей, які не вміють здержувати свою хіть, і що він скоріш прибив би Гікока, ніж дав йому вчинити насильство над дівчиною.

Досі Гікок і гадки не мав, що його спільник виказав поліції і цей нездійснений злочин. Не знав він і того, що під добріший настрій Перрі змінив свою первісну версію і заявив, ніби він сам застрелив усіх Клаттерів,— про це розповів Дьюї наприкінці свого виступу.

— Перрі Сміт сказав мені, що хоче виправити два місця у своїй заяві. Мовляв, усе в ній відповідає дійсності, крім двох пунктів. А саме: місіс Клаттер і Ненсі Клаттер убив не Гікок, а він. Як він сказав, Гікокові легше буде померти, коли його мати вважатиме, що він нікого не вбивав. Батьки Гікока — хороші люди, сказав він, то нехай уже буде так.

Почувши це, місіс Гікок голосно заплакала. Всі попередні дні вона тихо сиділа поруч чоловіка, лише бгала в руках хусточку. Щоразу, як їй вдавалося спіймати очима погляд сина, вона кивала йому головою і видушувала з себе кволу усмішку, що мала засвідчити її відданість. Та зрештою старій матері забракло сили, і вона не змогла стримати сліз. Кілька чоловік з публіки позирнули на неї і тут-таки збентежено відвели очі. Інші, здавалося, й не помічали того тужного плачу, що супроводив дальшу розповідь Дьюї. Навіть її чоловік, мабуть, вважав, що мужчині негоже цим перейматися, і сидів незворушно. Нарешті жінка-репортер, єдина на процесі, забрала місіс Гікок із судового залу й повела від людських очей, у жіночу кімнату.

Трохи заспокоївшись, місіс Гікок відчула потребу висловитись.

— Мені майже нема з ким поговорити,— пожалілась вона тій жінці.— Ні, я не хочу сказати, що люди до мене недобрі — сусіди і взагалі... Навіть незнайомі, і ті присилають листи: вони, мовляв, розуміють, як це тяжко, і щиро мені співчувають. Ніхто нам і слова лихого не сказав — ні Уолтерові, ні мені. Навіть тут, де цього можна було сподіватися. Але й тут усі стараються зробити нам приємне. У їдальні, де ми обідаємо, подавальниця кладе нам до пирога морозиво й не бере за це грошей. Я сказала їй, щоб вона не приносила морозива, бо я не можу його

їсти. Та вона все одно приносить. Із приязні до нас. Ця дівчина — її звуть Шейла — каже, що ми не винні в тому лихові. Але мені все здається, ніби люди дивляться на мене й думають: «Е, тут має бути і її вина». В тому, як я виховала Діка. Може, я й справді не так щось робила. Тільки от не знаю, що б то могло бути. Весь час сушу собі голову й нічого такого не можу пригадати. Ми люди прості, звичайні собі фермери, і живемо як усі. Заглядали й до нашого дому радощі. І Дік був колись такий милий, такий лагідний хлопчик...

Місіс Гікок зняла окуляри, протерла скельця і знову наділа окуляри на своє повне добродушне обличчя.

— Дік зовсім не такий, як про нього говорять там у залі. Знай одне торочать — який він поганий, і нібито ні крихти доброї в ньому нема. Я, звісно, анітрохи не виправдовую його, він винен, що встряв у таке діло. І про оту сім'ю не забуваю, молюся за них щовечора. Але молюся й за Діка. І за того другого хлопця, за Перрі. Я тоді даремно незлюбила його. А тепер у мене до нього тільки жалість. І знаєте... я думаю, що й місіс Клаттер теж їх пожаліла б. Це я суджу з того, як про неї розказують.

Засідання скінчилось, і в коридорі за дверима вбиральні почувся гомін — люди розходились по домівках. Місіс Гікок сказала, що їй треба йти до чоловіка.

— Він от-от помре. Здається мені, йому вже до всього байдуже.

*

Суд зібрався на чергове засідання в понеділок о десятій ранку. Та вже через півтори години довелось оголосити перерву до наступного дня, бо за цей короткий час захист вичерпав усі свої можливості. Обвинувачені відмовилися свідчити на свою користь, і, отже, питання про те, котрий з них насправді вбив Клаттерів, навіть не поставало.

Із кількох свідків, що виступили того дня перед судом, перший був геть змарнілий містер Гікок. Говорив він пригнічено, але з гідністю й доладно, хоча спромігся хіба що трохи підтримати версію про тимчасове потьмарення розуму. В липні 1950 року, сказав він, його син дістав тяжкі пошкодження голови в автомобільній катастрофі. До того нещасливого випадку Дік, за його словами, був «веселий, безтурботний хлопчина», добре вчився, мав у

школі багато друзів, шанував батьків — «ніколи не завдавав нікому клопоту».

Гаррісон Сміт, лагідно скеровуючи розповідь свідка, запитав:

— А скажіть, будь ласка, після липня п'ятдесятого року ви помічали якісь зміни в характері й поведінці вашого сина Річарда?

— Так, він дуже змінився.

— Які саме зміни ви в ньому помітили?

Містер Гікок, трохи подумавши, назвав кілька фактів: Дік зробився похмурий і дражливий, зв'язався з якоюсь дорослою компанією, почав пити й грати в карти.

— Одне слово, зовсім інший став хлопець.

Останні його свідчення відразу ж підхопив Логен Грін, що взявся до перехресного допиту.

— Містере Гікок, ви кажете, що *до* п'ятдесятого року не мали з сином ніякого клопоту?

— Ну, як вам сказати... В сорок дев'ятому його заарештували...

Грінові тонкі уста викривила іронічна посмішка.

— Ви пригадуєте, за що його тоді заарештовано?

— Його звинуватили в пограбуванні аптеки.

— Звинуватили? А хіба він сам не зізнався в цьому?

— Так, зізнався.

— Отже, це сталося в сорок дев'ятому році. І все ж ви кажете, що характер і поведінка вашого сина змінилися після п'ятдесятого?

— Саме так.

— Ви хочете сказати, що після п'ятдесятого року він став *хорошим* хлопцем?

Старий зайшовся жорстоким кашлем і сплюнув у хусточку.

— Ні,— відповів він,— цього сказати я не можу.

— Тоді в чому ж полягала та зміна?

— Ну, це важко пояснити. Просто він став зовсім не такий, як раніше.

— Тобто *позбувся* своїх злочинних нахилів?

Підступний хід обвинувача викликав у залі сміх і пожвавлення, але грізний погляд судді Тейта враз поклав цьому край. Містера Гікока тут-таки відпустили, і місце свідка зайняв доктор В. Мітчел Джонс.

Доктор Джонс назвався «лікарем, що спеціалізується в галузі психіатрії», і на підтвердження своєї кваліфікації додав, що з 1956 року, коли він вступив до державної

лікарні штату Канзас у Топіці, мав близько півтори тисячі пацієнтів. Останні два роки він завідував спеціальним відділенням для психічнохворих злочинців при Ларнедській державній лікарні.

Гаррісон Сміт запитав свідка:

— Докторе, а скільки приблизно вбивць пройшло через ваші руки?

— Чоловік із двадцять п'ять.

— Скажіть, будь ласка, докторе, ви знаєте мого підзахисного, Річарда Юджіна Гікока?

— Так.

— Чи мали ви змогу обстежити його як фахівець?

— Так, сер. Я провів психіатричне обстеження містера Гікока.

— То які ж наслідки ваших спостережень? Дійшли ви певної думки, щодо того, чи здатен був Річард Юджін Гікок відрізняти добро від зла, коли чинив злочин?

Свідок, кремезний двадцятивосьмирічний чоловік з круглим, розумним і по-своєму благородним обличчям, глибоко зітхнув, немов набираючись духу для довгої відповіді, але суддя попередив його:

— Ви повинні відповісти «так» чи «ні», докторе. Тільки «так» чи «ні».

— Так.

— І яка ваша думка?

— Я вважаю, що в межах звичайних означень містер Гікок усвідомлював різницю між добром і злом.

Скутий приписом Мак-Нотена («в межах звичайних означень») — формулою, що не визнає жодних градацій між чорним і білим,— доктор Джонс не міг відповісти інакше. Але, звісна річ, така відповідь розчарувала захисника, і він безнадійно спитав:

— Чи можете ви пояснити свою відповідь?

Безнадійно — бо хоч доктор Джонс і погодився розвинути свою думку, проте обвинувачення мало право заперечити й тут-таки скористалося з нього, пославшись на те, що закон штату Канзас не передбачає іншої відповіді на поставлене запитання, крім «так» чи «ні». Суддя задовольнив протест, і свідка відпустили. Коли не вважати захисного слова до присяжних, що мало бути виголошене другого дня, свідченням психіатра й скінчився захист Гікока. Тепер настала черга Смітового адвоката, старого Артура Флемінга. Він виставив чотирьох свідків: велебного Джеймса Е. Поуста, протестантського священика

тюрми штату Канзас; індіанця Джо Джеймса, приятеля Перрі, що приїхав того ранку автобусом із свого глухого закутка на Далекому Північному Заході, відбувши день і дві ночі в дорозі; Дональда Каллівена, з яким Перрі разом служив в армії; і, нарешті, того ж таки доктора Джонса. Перші троє були так звані «особові свідки»: їхні свідчення мали на меті виявити деякі людські чесноти обвинуваченого. Та пощастило їм у цьому не дуже, хоч кожен і встиг сказати кілька добрих слів, перш ніж обвинувачення затулило їм роти своїми енергійними протестами, посилаючись на те, що такі суб'єктивні твердження «неправосильні, неістотні й не стосуються справи».

Джо Джеймс, темноволосий, смуглявіший навіть за Перрі молодик невисокого зросту, що в своїй вицвілій мисливській сорочці й мокасинах немовби тільки-но вийшов з темної лісової хащі, повідомив суд, що обвинувачений час від часу жив у його домі — загалом понад два роки.

— Перрі був славний хлопець, усі сусіди його любили. Не пригадую жодного випадку, щоб він вчинив негаразд...

На цьому його і перепинили. Так само спинили й Каллівена, коли той сказав:

— За той час, що ми разом служили в армії, Перрі показав себе хорошим товаришем.

Велебний містер Поуст протримався трохи довше, бо не намагався прямо хвалити обвинуваченого, а в прихильному тоні розповів про свою зустріч з ним у Ленсінгу.

— Уперше я побачив Перрі Сміта, коли він прийшов до мого кабінету при тюремній церкві зі своїм малюнком — портретом Ісуса Христа, намальованим пастельним олівцем. Він приніс його мені для церкви. Той портрет і досі висить у мене в кабінеті.

— Ви маєте фотографію з нього? — спитав Флемінг.

Священик мав їх повний конверт, та коли він видобув ті знімки з очевидним наміром передати присяжним, Логен Грін ураз підхопився з місця.

— Дозвольте сказати, ваша честь, це заходить *аж надто* далеко...

І його честь подбав, щоб далі це не зайшло.

Викликали доктора Джонса, і після тих самих попередніх формальностей, що й за першої його появи, Флемінг поставив йому головне запитання:

— Із ваших розмов з Перрі Едвардом Смітом та спостережень над ним склали ви собі певну думку щодо

того, чи усвідомлював він різницю між добром і злом, коли чинив злочин?

І знову суддя нагадав свідкові:

— Відповідайте «так» чи «ні». Маєте ви певну думку?

— Ні.

У залі здивовано зашепотілися. Флемінг, і сам здивований, сказав:

— Поясніть присяжним чому.

Грін заявив протест:

— Свідок не має певної думки, і цим усе сказано.— Що цілком відповідало законові.

*

Вищий світ округи Фінні ігнорував судовий процес («Негоже виказувати цікавість до таких речей»,— пояснила дружина одного багатого фермера). Проте на останньому засіданні поряд з простими громадянами можна було побачити й чимало місцевих «стовпів суспільства». Своєю присутністю вони немовби засвідчували повагу до судді Тейта і Логена Гріна — визнаних членів їхньої касти. Кілька лав заповнили приїжджі юристи, дехто з досить далеких округ. Їх особливо цікавило Грінове заключне слово до присяжних. Грін, малий на зріст чоловік з люб'язними манерами й непохитною вдачею, якому вже давно перейшло за сімдесят, має гучну славу серед колег, що захоплюються його акторським хистом і, зокрема, гострим, наче у коміка в нічному кабаре, чуттям публіки. Досвідчений криміналіст, він звичайно виступає в ролі захисника, але цього разу власті штату призначили його спеціальним помічником Дуейна Веста, бо відчувалося, що молодий окружний прокурор ще не готовий провести таку справу без кваліфікованої підтримки.

Та, як і більшість улюбленців публіки, Грін мав виступити на завершення програми. А перед тим присяжні вислухали помірковані настанови судді Тейта і підсумкове слово окружного прокурора.

— Чи може бути у вас хоч найменший сумнів щодо вини підсудних? Ні! Незалежно від того, хто з них натискав курок рушниці Річарда Юджіна Гікока, обидва вони однаково винні. Існує лиш один спосіб назавжди убезпечити нашу країну від цих людей. Ми вимагаємо найвищої міри покарання — страти. Цю вимогу диктує не жадоба помсти, а розсудлива обачність...

Далі виступили представники захисту. Промова Флемінга, що її один журналіст назвав «тихим словоблудством», скидалася часом на сумирну церковну проповідь:

— Людина — не тварина. Вона має тіло і має безсмертну душу. І я не вірю, що нам дано право руйнувати її тіло, цей храм, в якому міститься душа...

Гаррісон Сміт так само звертався до гаданих християнських почуттів присяжних, але за головну тезу обрав хибність смертної кари як такої:

— Це пережиток варварства. Закон учить нас, що вбивство — злочин, а тоді сам дає поганий взірець, майже такий самий ганебний, як і злочин, що його карають. Штат не має права застосовувати таку покару. Вона не досягає мети. Вона не запобігає злочинам, а лише знецінює людське життя і призводить до нових убивств. Єдине, чого ми просимо, це милосердя. Я певен, що довічне ув'язнення — не така вже й велика ласка...

Мало хто слухав його уважно. Один присяжний, неначе розімлівши від позіхань, що раз по раз долинали звідусіль, сидів посоловілий, і щелепа його так одвисла, що до рота вільно залетіла б муха.

Грін розбуркав усіх.

— Панове,— почав він, виступаючи без нотаток,— ви щойно почули два настійних заклики до милосердя щодо обвинувачених. Мені здається великим щастям, що наші високообдаровані захисники, містер Флемінг і містер Сміт, не були тієї фатальної ночі в будинку Клаттерів. Їхнє щастя, що вони не мали нагоди бути там і заклікати до милосердя щодо приреченої на смерть сім'ї. Бо тоді... тоді ми знайшли б уранці не чотири трупи, а більше...

У дитинстві, в рідному Кентуккі, Гріна прозивали Ружею — за рожевий колір веснянкуватого обличчя. Тож і тепер, коли він став перед присяжними, свідомість власної ваги запалила його обличчя, і воно вкрилося рожевими плямами.

— Я не маю наміру вступати в теологічну дискусію. Але я передбачав, що захист вдасться до святого письма як до аргументу проти смертної кари. Ви чули тут цитати з біблії. Та я теж умію читати.— Він рвучко розгорнув Старий завіт.— У цій мудрій книзі говориться дещо й про речі, які нас цікавлять. У «Вийсті» [1], глава двадцята, стих тринадцятий, ми маємо одну з десяти запо-

[1] Друга книга Старого завіту.

відей: «Не убий». Тут ідеться про вбивство *протизаконне*. Саме так, бо в *наступній* главі, стих дванадцятий, покара за непослух щодо цієї заповіді формулюється ось як: «Той, що позбавив людину життя, хай буде сам життя позбавлений». І ще одне...

Грін затнувся й ніби ненароком згорнув біблію. Приїжджі юристи посміхнулись і підштовхнули один одного ліктями, бо то був давно відомий судовий фокус — читаючи з біблії, вдати, ніби загубив те місце, а тоді сказати, як оце тепер Грін:

— Дарма. Я гадаю, що зможу процитувати напам'ять. Книга «Буття», глава дев'ята, стих шостий. «Хто пролле кров людини, хай проллють і його кров». Але,— провадив далі Грін,— я не бачу підстав вдаватися до біблії. Закон нашого штату визначає дві міри покарання за зловмисне вбивство: довічне ув'язнення чи страту через повішення. Так говорить закон. А вас, панове, зібрано тут на те, щоб ви впроваджували його в життя. І коли може бути судова справа, де найвища міра покарання виправдана, то це саме вона. Вбивства, про які тут ідеться,— безприкладні своєю жорстокістю. Чотирьох ваших співгромадян забито, мов скотину на різниці. І чому? Не з помсти чи ненависті. Ні — за гроші. *За гроші!* З поміркованим холодним розрахунком: стільки-от крові за стільки-от срібла. І як же дешево куплено ці чотири життя! За сорок доларів! По десять доларів за життя!..

Грін рвучко обернувся й показав пальцем на підсудних, переводячи його з Гікока на Сміта.

— Вони прийшли озброєні — з рушницею і ножем. Вони прийшли пограбувати і вбити...— Голос обвинувача тремтів, уривався, неначе його душила ненависть до отих двох, що й далі незворушно жували гумку. Він знов повернувся до присяжних і хрипко спитав: — То як ви думаєте вчинити? Що ви зробите з цими людьми, які зв'язали свою жертву, перерізали їй горло, а тоді розтрощили голову пострілом з рушниці? Дасте їм *мінімальну* міру покарання? Гаразд, але це ж тільки один з чотирьох пунктів. А Кеньйон Клаттер, ще зовсім хлопчик, який тільки-но починав жити,— зв'язаний і безпорадний, він бачив, як конає в муках його батько!.. А юна Ненсі Клаттер, яка чула постріли й знала, що далі її черга! Ненсі, яка благала: «Не треба! Ой, прошу, не треба! Ні! Ні! Ні!» Яка жахлива смерть! Які невимовні муки!.. І, нарешті, мати: зв'язана, із заліпленим ротом, вона мусила

слухати, як одне по одному вмирають її чоловік, її любі діти... Слухати — аж поки вбивці, оці двоє, що сидять перед вами, прийшли до неї в кімнату, присвітили ліхтариком в очі й пострілом з рушниці урвали життя останньої людини в домі...

Грін зробив паузу й торкнувся рукою чиряка на шиї, що, здавалось, от-от лусне, як і сам розгніваний обвинувач.

— Отже, панове, як ви думаєте вчинити? Дати їм мінімальну покару? Послати їх назад до тюрми, щоб вони втекли звідти або домоглися дострокового звільнення? Тільки майте на увазі: коли вони знову прийдуть убивати, жертвою може стати *ваша* сім'я. Повірте мені,—урочисто мовив він, дивлячись на присяжних проникливим і суворим поглядом,— чимало великих злочинів чиниться нині лише тому, що свого часу купка легкодухих присяжних знехтувала свій обов'язок. А тепер, панове, я полишаю цю справу на ваш розсуд і сумління.

Грін сів на своє місце. Вест пошепки сказав йому:

— Чудово, сер!

Та не всі слухачі поділяли його захоплення, і тим часом як присяжні обговорювали вирок, один із таких, молодий репортер з Оклахоми, завів суперечку з іншим журналістом — Річардом Парром з канзаської «Стар». Оклахомцеві Грінова промова видалася «брутальним підбурюванням».

— Просто він сказав усю правду,— заперечив Парр.— А правда часом буває брутальна.

— І все ж не можна так жорстоко. Це нечесно.

— Що нечесно?

— Увесь процес. У цих хлопців немає жодного шансу на порятунок.

— Багато шансів вони дали Ненсі Клаттер!

— Перрі Сміт... Боже мій, яке страшне в нього життя!

Парр відказав:

— Багато хто міг би нарозказувати не менше жалісних історій, ніж цей малий покруч. У тім числі і я. Та хоч я й п'яниця, а проте нездатен убити з холодним серцем чотирьох чоловік.

— А повісити з холодним серцем цього покруча? Це як — по-людському?..

Їхню розмову урвав дзвінок, що сповіщав про повернення присяжних. Вони радились усього сорок хвилин. Багато глядачів, передбачаючи скору ухвалу, навіть не

залишили своїх місць. Одначе по суддю Тейта довелося послати на його ферму — він поїхав годувати коней. А коли нарешті з'явився в залі, його похапцем накинута чорна мантія стовбурчилась, проте голос звучав суворо й поважно.

— Панове присяжні, чи ухвалили ви своє рішення? — запитав він.

— Так, ваша честь,— відповів старшина присяжних.

Судовий пристав подав Тейтові опечатане рішення.

До залу долинули паровозні гудки, що провіщали наближення експреса на Санта-Фе. Вони немовби перегукувалися з Тейтовим басовитим голосом, коли він читав:

— Пункт перший. Ми, присяжні засідателі, визнали обвинуваченого Річарда Юджіна Гікока винним у зловмисному вбивстві і ухвалили йому смертний вирок.

Суддя поглянув на обвинувачених, ніби хотів побачити, як вони реагують. Ті стояли перед ним, прикуті за руки до конвоїрів, і незворушно дивились йому у вічі. Він узявся читати дальші сім пунктів: ще три присуди Гікокові й чотири — Смітові.

— ...І ухвалили йому смертний вирок.

Щоразу, вимовляючи ці слова, Тейт похмуро приглушував голос, і вони звучали, наче відлуння жалóбних паровозних гудків, що вже завмирали в далині. Потім він відпустив присяжних («Ви показали себе мужніми людьми»), і засуджених повели із зали. Біля дверей Сміт сказав Гікокові:

— Ні, ці присяжні *не* легкодухі!

Обидва голосно засміялися. Так їх і сфотографував один репортер. Цей знімок з'явився в канзаській газеті з підписом: «Чи не востаннє вони сміються?»

*

За тиждень після того місіс Майєр сиділа в своїй вітальні, розмовляючи з одною приятелькою.

— Еге ж,— сказала вона,— тепер у нас тут знову спокійно. Мабуть, треба дякувати богові, що все вгамувалося. Та в мене й досі душа не на місці. Щодо Діка, то з ним я не багато зналася, а от з Перрі ми таки добре заприязнились. Того дня, коли він почув присуд і його привели назад у камеру, я зачинилася в кухні, щоб не бачити його. Сиділа біля вікна й дивилася, як люди виходять із суду. Та коли всі розійшлись і я взялася мити

посуд, то почула, що він плаче. Я ввімкнула радіо. Щоб не чути його плачу. Але все одно чула. Він плакав, як дитина. До того він ніколи не журився, навіть і взнаки не давав. Що вдієш, пішла я до нього. До дверей камери. Він простяг руку за грати, хотів, щоб я її подержала. І я взяла його за руку, а він тільки й сказав: «Як мені соромно!» Я хотіла послати по отця Губо... тоді сказала, що завтра зранку приготую йому рис по-іспанському... Але він лиш міцніше стискав мою руку.

Як на те, саме того вечора нам довелося залишити його. Ми з Вендлом майже нікуди не ходимо, а тут давно вже пообіцяли одним знайомим, і Вендл вважав, що не можна порушувати слова. І все ж я ніколи не пробачу собі, що покинула його самого. Другого дня я таки приготувала йому той рис, але Перрі до нього й не доторкнувся. І зі мною майже не розмовляв. Він ненавидів увесь світ. Але того ранку, коли по нього прийшли, щоб забрати в Ленсінг, він подякував мені за все й подарував свою фотографію. Маленьку таку аматорську картку, де йому шістнадцять років. Сказав, що хоче, аби я пам'ятала його таким, як отой хлопчик на фотокартці.

Найгірше було, коли настав час прощатися. Адже я знала, куди його везуть і що з ним буде... Ота його білка теж за ним сумує. І досі заглядає до камери, шукає його. Я пробувала її годувати, та вона й дивитися на мене не хоче. Вона визнавала тільки Перрі...

*

Тюрми є важливим чинником в економіці округи Лівенворт, штат Канзас. Тут розміщені обидві тюрми штату — чоловіча й жіноча,— а також найбільша федеральна тюрма й головна військова тюрма країни — так звані дисциплінарні казарми у Форт-Лівенворті. Якби всіх мешканців цих закладів випустити на волю, їх вистачило б, щоб заселити невеличке місто.

Найстаріша з усіх — чоловіча тюрма штату Канзас, схожа на палац чорно-біла споруда з вежками, що вирізняє Ленсінг з-поміж інших провінційних містечок. Збудована під час Громадянської війни, тюрма прийняла першого в'язня 1864 року. В наші дні її населення сягає двох тисяч чоловік. Нинішній начальник тюрми, Шерман Г. Крауз, веде ретельний щоденний облік в'язнів за расовими ознаками (як-от, приміром: «білих — 1405, нег-

рів — 360, мексіканців — 12, індіанців — 6»). Та, незалежно від раси, всі вони — рівноправні громадяни одного поселення, обмеженого високим тюремним муром, на якому чатують вартові з кулеметами,— сірого кам'яного містечка площею в дванадцять акрів, що складається з бетонованих переходів, в'язничних корпусів та різних майстерень.

У південній частині цього містечка стоїть невелика дивовижної форми будівля — темний двоповерховий корпус, схожий на труну. Офіційно він зветься «блоком ізоляції» і являє собою тюрму в тюрмі. Перший поверх будинку відомий серед в'язнів, як «яма» — туди час від часу замикають особливо непокірних, «неподатливих» порушників спокою. На другому поверсі, куди ведуть залізні кручені сходи, міститься так званий «ряд смертників».

Убивці Клаттерів піднялися тими сходами надвечір дощового квітневого дня, відбувши восьмигодинну подорож автомобілем з Гарден-Сіті, за чотириста миль. У Ленсінгу новачків роздягли, поставили під душ, а тоді обстригли наголо й видали бавовняну тюремну форму та м'які капці (у більшості американських тюрем такі капці — звичайне взуття засуджених до страти); потім озброєні конвоїри повели їх крізь мрячну сутінь до отого схожого на труну будинку, припровадили крученими сходами нагору й замкнули у двох із дванадцяти суміжних камер «ряду смертників».

Усі ті камери однакові як розміром — сім на десять футів,— так і обстановкою: залізне ліжко, туалет, рукомийник та ще лампочка під стелею, що не гасне ні вдень ні вночі. Вікна камер дуже вузькі; крім звичайних грат, вони затягнуті дротяною сіткою, чорною, мов жалóбна вуаль, і тому облич в'язнів знадвору майже не видно. Зате самі вони досить добре бачать те, що можна побачити з вікон: брудний пустир, який влітку править за бейсбольний майданчик, далі — частину тюремного муру, а ген за ним — клаптик неба.

Мур викладено з грубого каменю, і в його розпадинах гніздяться голуби. В тій частині муру, що її бачать мешканці «ряду смертників», є іржаві залізні ворота; щоразу, як їх відчиняють, лунає гучний рип завіс, і сполохані голуби злітають угору. Ці ворота ведуть до глухого сарая, де навіть найгарячішого літнього дня повітря вогке й холоднувате. Там зберігають різне майно — купи

заліза, з якого в'язні виготовляють номерні знаки для машин, штабелі дощок, старі верстати, бейсбольне приладдя,— і там-таки стоїть непофарбована дерев'яна шибениця, що злегка пахне живицею. Ото і є місце страти канзаської тюрми, і коли засудженого ведуть туди, інші в'язні кажуть, що він «пішов у закуток» або ж «подався до складу».

Згідно з судовим вироком, Сміт і Гікок мали «податися до складу» через шість тижнів — у нуль годин одну хвилину 13 травня 1960 року.

*

На той час, у квітні 1960 року, в тюрмах Сполучених Штатів очікували виконання смертного вироку сто дев'яносто чоловік, з них п'ятеро, включаючи убивць Клаттерів,— у Ленсінгу. Трапляється, що поважним відвідувачам тюрми пропонують, як висловився один високий урядовець, «заглянути до «ряду смертників». Тим, що погоджуються, дають провідника з тюремної охорони, і, ведучи екскурсантів залізним хідником уподовж дверей камер, він полюбляє церемонно відрекомендовувати їм кожного в'язня, тішачись власною дотепністю.

— Отут,— міг би він сказати в 1960 році,— ви бачите містера Перрі Едварда Сміта. А оце по сусідству його приятель, містер Річард Юджін Гікок. Далі — містер Ерл Вілсон. А тепер познайомтеся з містером Боббі Джо Спенсером. Ну, а цього джентльмена ви вже напевне й самі впізнали — це ж бо славнозвісний містер Ловелл Лі Ендрюз.

Ерл Вілсон, здоровенний негр, великий шанувальник релігійних гімнів, дістав смертний вирок за те, що викрав, згвалтував і знівечив молоду білу жінку; його жертва хоча й вижила, проте назавжди лишилася калікою. Боббі Джо Спенсер, білявий юнак з ніжним, мов у дівчини, обличчям, зізнався в убивстві літньої жінки, власниці мебльованих кімнат у Канзас-Сіті, де він мешкав. Та, на відміну від Сміта з Гікоком і п'ятого мешканця «ряду смертників», Ловелла Лі Ендрюза, Вілсон і Спенсер були майже невідомі широкому загалу, бо преса обминула їх увагою.

За два роки перед тим Ловелл Лі Ендрюз, гладкий короткозорий хлопчина в рогових окулярах, що в свої вісімнадцять років важив майже триста фунтів, був од-

ним з найкращих студентів біологів на другому курсі Канзаського університету. Хоча вдачу він мав відлюдькувату й замкнуту, всі знайомі як в університеті, так і в рідному містечку Уолкотті, вважали його винятково добрим та «м'якосердим» юнаком (згодом одна канзаська газета надрукувала про нього статтю під заголовком «Наймиліший хлопець Уолкотта»). Ніхто й не підозрював, що в цьому тихому, поважному з вигляду юнакові ховається інша істота, зовсім позбавлена людських почуттів, з холодним і жорстоким розумом, сповненим лихих замірів. Його батьки й старша сестра Дженні Мері вжахнулися б, коли б дізнались, які задуми плекав Ловелл Лі влітку та восени 1958 року: цей зразковий син і палко любимий брат замишляв отруїти їх усіх.

Ендрюз-старший був досить заможний фермер; хоч грошей у банку він мав не так уже й багато, проте його землі оцінювалися тисяч у двісті доларів. Тож, мабуть, са́ме прагнення успадкувати батькову власність і навело Ловелла Лі на думку вкоротити віку своїм родичам. Бо отой притаєний Ловелл Лі, що ховався під машкарою сором'язливого й побожного студента біолога, в душі уявляв себе метким і холоднокровним злочинцем; він хотів носити яскраві шовкові сорочки, які носять гангстери, й роз'їжджати в червоних спортивних автомобілях; йому набридло бути всього-на-всього гладким зеленим школярем в окулярах. І хоч він не почував ніякої неприязні до будь-кого із своїх близьких, принаймні свідомої, вбивство здавалось йому найкоротшим і найпевнішим шляхом до здійснення його заповітних мрій. Знаряддям убивства він обрав миш'як. План його був такий: отруїти всіх трьох, а тоді покласти в ліжка й підпалити будинок — може, слідчі подумають, ніби це просто нещасливий випадок. Але його непокоїла одна думка: а що, як при розтині тіл виявлять сліди отрути? А тоді якось докопаються, що він купував миш'як?.. І на кінець літа в нього зродився новий план. Ловелл Лі обмірковував його три місяці. Нарешті холодного листопадового вечора вирішив діяти.

Був саме Тиждень подяки, і Ловелл Лі приїхав на канікули додому, так само як і Дженні Мері, розумна, але проста з вигляду дівчина, що вчилась у коледжі в Оклахомі. 28 листопада, близько сьомої години вечора, Дженні Мері сиділа з батьками у вітальні перед телевізором,

а Ловелл Лі, зачинившись у своїй спальні, дочитував останній розділ «Братів Карамазових». Закінчивши читати, він поголився, надяг найкращий костюм і взявся заряджати напівавтоматичну гвинтівку 22-го калібру й такого самого калібру револьвер «рюгер». Тоді сховав револьвер у кобуру при боці, завдав на плече гвинтівку і, неквапливо поминувши передпокій, зайшов до майже темної вітальні, де світився лише мерехтливий екран телевізора. Він увімкнув світло, прицілився з гвинтівки, натиснув курок і, влучивши сестрі просто межи очі, вбив її на смерть. Тоді тричі вистрілив у матір і двічі — в батька. Мати, розширивши очі й простягши руки, ступнула була до нього, силкувалася щось сказати, але Ловелл Лі гримнув на неї: «Ану заткнися!» — а щоб вона послухалась напевне, вистрілив у неї ще тричі. Тим часом містер Ендрюз був ще живий і, схлипуючи й захлинаючись, повз до кухні. Та коли він доповз до порога, син витяг з кобури револьвер і випустив у нього всі кулі. Потім перезарядив зброю і знову став стріляти. Загалом він всадив у батька сімнадцять куль...

*

П'ятниця, 13 травня — перша дата, на яку було призначено страту Сміта й Гікока,— минула спокійно: верховний суд штату Канзас дозволив відстрочити виконання вироку до відповіді на порушене захисниками клопотання про перегляд справи. Там-таки, у верховному суді штату, перебувало на той час і клопотання захисників Ендрюза.

Камера Перрі була поряд з Діковою, і хоч вони не бачили один одного, проте легко могли перемовлятися. Та Перрі дуже рідко озивався до Діка, і не тому, що між ними виникла ворожнеча (обмінявшись кількома млявими докорами, вони тепер виявляли взаємну терпимість, мов ті сіамські близнюки, яким несамохіть доводиться весь час бути вкупі),— просто обережний, потайний і підозріливий Перрі не хотів, щоб про його «особисті справи» чули варта й інші в'язні, а надто Ендрюз, або ж Енді, як називали його в «ряду смертників». Ендрюзова інтелігентна вимова й студентське минуле були для Перрі справжньою карою господньою: хоч він мав за плечима всього три класи школи, проте вважав себе куди освіченішим за більшість своїх знайомих і залюбки поправляв їх

у розмові, особливо щодо граматики й наголосів. Аж раптом маєш — «якийсь шмаркач» починає робити зауваження *йому!* То чи дивно, що тепер він, Перрі, майже не подає голосу? Краще вже держати язика на припоні, аніж чути від цього паршивого студентика: «Так не кажи... Треба казати отак...» Поправляючи Перрі, Ендрюз не мав на думці нічого поганого, але той ладен був з'їсти його живцем. Одначе Перрі ніколи цього не виказував, тож, зрештою, ніхто й не здогадався, чому після одного такого приниження він насупився й відмовився від їжі, що її давали тричі на день. А десь на початку червня Перрі взагалі оголосив голодовку.

— Ти можеш собі чекати шибениці, а я не хочу,— сказав він Дікові й відтоді не торкався ні їжі, ні питва і не озивався ні до кого й словом.

Його піст тривав п'ять днів, аж поки начальник тюрми серйозно занепокоївся. Шостого дня він звелів перевести в'язня до тюремної лікарні. Але цей захід не похитнув рішучості Перрі: коли його спробували годувати силоміць, він пручався, крутив головою і так стискав щелепи, що годі було їх розчепити. Зрештою довелося його зв'язати й годувати з допомогою гумової трубки, введеної крізь ніс. Та навіть і при тому за подальші дев'ять тижнів вага його впала із ста шістдесяти восьми до ста п'ятнадцяти фунтів, і начальника тюрми попередили, що на примусовому годуванні в'язень довго не протягне.

Хоч Діка й вразила сила волі, яку показав Перрі, проте він не вірив, що той і справді замислив самогубство. Навіть коли до «ряду смертників» дійшли чутки, ніби Перрі лежить майже непритомний, він сказав Ендрюзові, з яким уже встиг заприятелювати, що його колишній спільник прикидається.

— Просто хоче, щоб його визнали за божевільного.

Страшенний ласун, Ендрюз (він мав цілий альбом з повирізуваними малюнками різних наїдків — від полуничного пирога до смаженого поросяти) відказав на це:

— А може, він справді збожеволів. Подумати тільки — добровільно прирік себе на голод!

— Та він просто хоче видряпатися звідси. Вдає комедію. Щоб його визнали психом і послали до божевільні.

— Ні,— рішуче мовив Енді,— не можу я збагнути, навіщо задля цього отак себе мучити. Морити голодом. Адже рано чи пізно всі ми звідси виберемось. Чи то

вийдемо ногами... чи винесуть у труні. Щодо мене, то мені байдуже, чи я піду сам, чи мене винесуть. Зрештою, кінець усе одно той самий.

Згодом Дік полюбляв повторювати ці Ендрюзові слова на доказ того, який він був «химерний хлопець» і як мало хвилювало його все, що діялося навколо («він наче десь над хмарами витав»).

А тоді він сказав Ендрюзові:

— Оце ж бо твоя біда, Енді, що людське життя нічого для тебе не важить. Навіть і твоє власне.

Ендрюз погодився.

— Скажу тобі навіть більше,— додав він.— Якщо я колись вийду звідси живий — взагалі на волю, за ці мури,— то, може, ніхто не знатиме, куди Енді подався, а от де він встиг побувати — знатимуть напевне.

Ціле літо Перрі відбув у тюремній лікарні, то лежачи в напівдрімотному заціпенінні, то поринаючи у нездоровий сон, після якого прокидався весь облитий потом. У свідомості його бриніли якісь голоси. Один голос настійно допитувався: «Де бог? Де бог?» — і якось Перрі прокинувся з криком: «Бог — це жовтий птах!.. » А коли знову забувся сном, до нього повернулась ота його давня театральна фантазія: «Перрі О'Парсонс — людина-оркестр». Він побачив себе в одному з лас-вегаських нічних клубів, убраного в білий смокінг та білий циліндр, на яскраво освітленій сцені, де він грав по черзі на гармонійці, на гітарі, на банджо, на барабані, співав «Ти моє сонце» і вибивав чечітку на позолочених бутафорських східцях. Нарешті, спинившись на горішній площадці, він уклонився публіці. Та оплесків не почув, хоч просторий розкішний зал був ущерть заповнений людьми. Аж тоді він помітив, що публіка якась дивна: майже самі чоловіки й переважно негри. Дивлячись на них, засапаний і спітнілий актор нарешті зрозумів, чому вони мовчать: то були примари, привиди людей, страчених за вироком закону — повішених, отруєних газом, посаджених на електричний стілець,— і в ту ж мить він збагнув, що зараз має приєднатися до них, що оті позолочені східці вели на ешафот і що площадка, на якій він стоїть, уже провалюється під ним. Циліндр його покотився зі східців, і Перрі О'Парсонс, обпудившись та обкалявшись, віддав богові душу.

Одного дня він прочнувся від моторошного сну й побачив біля свого ліжка начальника тюрми.

— Що, страхіття якесь привиділося? — спитав начальник.

Та Перрі нічого не відповів, і начальник тюрми, що вже не раз приходив до лікарні й переконував в'язня припинити голодування, сказав:

— Я отут маю дещо. Від вашого батька. Подумав, що вам цікаво буде глянути.

Перрі, чиї очі видавалися тепер величезними на геть змарнілому, аж прозорому обличчі, вперто дивився в стелю. Діставши таку відсіч, начальник поклав на тумбочку біля ліжка кольорову поштову листівку й пішов.

Уже ввечері Перрі все-таки поглянув на листівку. Вона була адресована начальникові тюрми й надіслана з Блу-Лейка, штат Каліфорнія. Усього кілька рядків, написаних знайомим кострубатим почерком: «Шановний добродію! Як я дізнався, мій син Перрі знову у Вас. Відпишіть мені, будь ласка, що він накоїв і чи зможу я його побачити, якщо приїду. У мене все гаразд. Сподіваюсь, у Вас так само. *Текс Дж. Сміт*».

Перрі подер листівку на клапті, але вона запала йому в пам'ять. Ті кілька незграбних слів відживили в ньому почуття, збудили давню любов і ненависть, нагадали, що всупереч усім його намаганням, він ще живий.

— І я твердо вирішив,— розповідав він згодом одному знайомому,— що буду жити. Хто хоче моєї смерті, хай не сподівається від мене допомоги. Я так просто не здамся.

Другого ранку він попросив склянку молока — вперше за чотирнадцять тижнів. Поступово, дотримуючи дієти, він відновлював вагу, і на кінець вересня тюремний лікар, доктор Роберт Мур, визнав його досить зміцнілим, щоб повернутися до «ряду смертників».

Коли його привели туди, Дік засміявся і сказав:

— Ласкаво просимо додому, голубе!

*

Минуло два роки. Пішли в небуття Вілсон і Спенсер, залишивши Сміта, Гікока й Ендрюза наодинці з незгасними лампочками та затягнутими дротяною сіткою вікнами. Мешканці «ряду смертників» були позбавлені навіть тих розваг, що їх мали звичайні в'язні: їм не дозволяли слухати радіо чи грати в карти, навіть на

прогулянки не виводили, та й узагалі не випускали з камер, окрім суботи, коли їх конвоювали під душ, після чого видавали чисту білизну. Єдиною іншою нагодою на якийсь час залишити камеру були дуже рідкісні відвідини адвокатів чи родичів. Раз на місяць приїздила місіс Гікок; чоловік її помер, і жила вона тепер, як казала Дікові, потроху в різних родичів.

Перрі здавалося, ніби він живе «десь під водою»,— мабуть, тому, що в «ряду смертників» здебільшого панували присмерк і тиша, неначе в океанських глибинах; чути було лише хропіння, кахикання, човгання капців та ще шурхіт голуб'ячих крил, що долинав знадвору, від тюремного муру. Але так тихо було не завжди. «Часом тут не почуєш і сам себе,— писав Дік в одному з листів до матері.— Перший поверх називають «ямою» — туди кидають буйних в'язнів. А вони майже всі опираються й репетують мов скажені. Такий гвалт стоїть, що несила терпіти. І тоді ми всі починаємо кричати, щоб вони там угамувалися. Було б дуже добре, якби ти прислала мені затички для вух. Та, мабуть, не дозволять. Коли вже завинив, то нема тобі спокою».

Тій невеликій будівлі було вже понад століття, і її древні стіни майже не протистояли змінам погоди: взимку вони наскрізь промерзали, а в літню пору, коли температура надворі часто сягала над сто градусів за Фаренгейтом, камери перетворювалися на смердючі казани. «Так гаряче, що шкіру як вогнем пече,— писав Дік 5 липня 1961 року.— Стараюся не ворушитись. Сиджу просто на підлозі. Ліжко геть просякло потом, так що гидко й лягати, а від духу мене аж нудить, бо миємося ми тут лише раз на тиждень і весь час носимо ту саму одіж. Вентиляції ніякої, а від лампочок ще гарячіше. По стінах б'ється всяка комашня».

На відміну від звичайних в'язнів, засуджені до страти не працюють і можуть гаяти час як кому до вподоби: цілими днями спати, як часто робив Перрі («вдаю з себе немовля, що майже не розплющує очей»), або ж цілими ночами читати, як Ендрюз. Він прочитував у середньому по пятнадцять-двадцять книжок за тиждень — і справжню літературу, і всілякий мотлох. Любив поезію, особливо Роберта Фроста, а також Уїтмена, Емілі Діккінсон, Огдена Неша. Невдовзі на полицях тюремної бібліотеки не лишилося жодної книжки, якої б він не прочитав, але тюремний священик та ще дехто з

Ендрюзових прихильників і далі постачали його чтивом, виписуючи цілі пакунки книжок з громадської бібліотеки в Канзас-Сіті.

Дік і собі приохотився до літератури, але його інтереси обмежувались двома темами: сексом, як його подано в романах Гарольда Робінса й Ірвінга Уоллеса (якось Перрі взяв почитати одну з цих книжок і повернув з обуреним написом: «Дегенеративна писанина для дегенеративних недоумків!»), та ще правом. Він щодня по кілька годин гортав юридичні книжки, сподіваючись, що здобуті в них відомості допоможуть йому добитися скасування присуду. З тією ж метою він засипáв листами такі організації, як Американська ліга громадянських свобод і Асоціація адвокатів Канзасу. В цих листах він оскаржував суд над собою, називаючи його «пародією на законний процес», і просив поклопотатися про перегляд справи. Він переконав і Перрі писати скарги, та коли порадив Ендрюзові наслідувати їхній приклад, той сказав:

— Ти дбай про свою шию, а про мою я й сам подбаю.

(Та насправді Діка на той час турбувала не так шия, як голова. «Волосся в мене вилазить цілими жмутками,— признавався він в іншому листі до матері.— Я просто в розпачі. Не пригадую, щоб хтось у нашій родині був лисий, і мене аж жах бере, як подумаю, що я стану потворним лисим стариганом»).

Одного осіннього вечора 1961 року нічна варта «ряду смертників», заступивши на зміну, принесла новину.

— Ну, хлопці,— сказав один з вартових,— здається, вам треба чекати нових товаришів.

Слухачі зрозуміли його: це означало, що двом молодим солдатам, які стали перед судом за вбивство якогось канзаського залізничника, ухвалено смертний вирок.

— Еге ж,— підтвердив вартовий,— їх засудили до страти.

— Ще б пак,— озвався Дік.— Полюбляють у Канзасі смертні вироки. Присяжні роздають їх жменями, мов цукерки дітлахам.

Одному з солдатів, Джорджеві Рональдові Йорку, минав дев'ятнадцятий, його товариш, Джеймс Дуглас Летем, був на рік старший. Обидва були дуже показні з виду, і, певне, саме через те, коли їх судили, до залу юрбами сунули молоденькі дівчата. Хоч засудили Йорка й Летема за одне вбивство, вони самі розказували, що під

час свого смертоносного рейду по країні порішили ще шістьох чоловік.

Ронні Йорк, білявий, голубоокий юнак, народився й виріс у Флоріді, де його батько був відомим водолазом, що заробляв чималі гроші. Сім'я Йорків жила добре, в достатку й злагоді, і Ронні, пестунчик батьків та кумир молодшої сестри, завжди посідав у ній чільне місце. Що ж до Летема, то його життя було цілковитою протилежністю, анітрохи не кращим за Смітове. Уродженець Техасу, наймолодший син у злиденній багатодітній сім'ї, він змалку не бачив нічого, крім лиха. Батьки повсякчас сварилися, а коли, зрештою, розлучились, то покинули своїх нащадків напризволяще. Безпритульні й нікому не потрібні, ті никали з місця на місце, мов клубки перекотиполя серед дикої прерії. У сімнадцять років, не маючи жодного пристановища, Летем вступив до армії, а через два роки, спійманий у самовільній відлучці, попав у військову тюрму в Форт-Гуді, штат Техас. Там він і познайомився з Ронні Йорком, що відбував покару за таку саму провинність. Дуже несхожі між собою, навіть зовні (Йорк — високий на зріст, флегматичний здоровань; Летем — присадкуватий, з гострим обличчям, на якому хитрувато світилися жваві карі очі), вони все ж дійшли згоди в одному: світ — прокляте, ненависне місце, і найвище благо для людини — це померти.

— Усе геть прогнило,— казав Летем.— І реагувати на це можна тільки злом. Ніхто нічого не розуміє, крім зла. Спаліть людині комору — вона це зрозуміє. Отруїть її собаку. Вбийте її саму.

Ронні казав, що Летем має слушність «на всі сто», й додавав:

— Хоч кого вбий, це йому добра послуга.

Перші, кому вони надумали зробити таку «послугу», були дві жінки із Джорджії, поважні господарки, що мали нещастя натрапити на Йорка з Летемом невдовзі по тому, як майбутні вбивці втекли з форт-гудської тюрми, вкрали пікап і погнали до Джексонвілла — Йоркового рідного міста у Флоріді. Ця зустріч сталася 29 травня 1961 року біля бензозаправної станції на темній околиці Джексонвілла. Спочатку втікачі мали намір провідати Йоркову сім'ю, та коли вже під'їжджали до міста, Йорк розважив, що з'являтися додому навряд чи варто, бо батько його часом виявляв круту вдачу. Отож, порадившись

між собою, вони вирішили податися до Нового Орлеана й спинилися біля бензозаправної станції набрати пального. Поряд з їхньою заправлялася ще одна машина, в якій сиділи дві статечні жінки, майбутні жертви. З приємністю згаявши день у крамницях Джексонвілла, вони повертались додому, в невелике містечко поблизу кордону Флориди й Джорджії, але, як на те, збилися з дороги. Йорк, до якого вони звернулися з розпитами, дуже люб'язно запропонував:

— А ви їдьте з нами. Напровадимо куди треба.

Та напровадив він їх зовсім не туди, куди треба, а на якийсь глухий бічний путівець, що губився між боліт. Проте жінки довірливо їхали слідом, аж поки пікап з їхніми проводирями спинився, і в світлі фар своєї машини вони побачили, що люб'язні юнаки вийшли й простують до них, а тоді, вже запізно, вгледіли у їхніх руках довгі скотарські пуги. Ті пуги були в украденій машині, що належала якомусь фермерові, і Летем придумав ужити їх як зашморги. Пограбувавши жінок, вони так і зробили. В Новому Орлеані хлопці купили пістолет і зробили на його рукоятці дві насічки.

Протягом подальших десяти днів до тих двох насічок додались інші: спершу в Таллахомі, штат Теннесі, де приятелі заволоділи червоним «доджем» з відкидним верхом, застреливши його власника, роз'їзного торговельного агента; потім — в Іллінойсі, на околиці Сент-Луїса, де вони вбили ще двох чоловік. У Канзасі їхньою жертвою — уже шостою — став один літній подорожній, на ім'я Отто Зіглер, міцний чоловік шістдесяти двох років, що вже мав онуків, добрий і вичливий, з тих, що ніколи не поминуть водія в біді, не запропонувавши своєї допомоги. Їдучи того погожого червневого ранку однією з канзаських автострад, містер Зіглер побачив на узбіччі червону машину з піднятим капотом і двох приємних з вигляду юнаків, що копирсалися в моторі. Звідки було знати добросердому містерові Зіглеру, що машина цілком справна і що це просто хитрий гачок на якогось благодійника, щоб пограбувати його і вбити?

— Чи не треба допомогти? — спитав він, і то були останні його слова. Стоячи за двадцять футів від старого, Йорк прострелив йому череп, а тоді обернувся до Летема й сказав:

— Влучний постріл, еге ж?

Та чи не найбільший жаль збуджувала їхня остання жертва. То була зовсім юна, вісімнадцятирічна дівчина, покоївка в одному з колорадських мотелів, де двоє горлорізів спинились переночувати. Вони умовили її перебути ніч з ними, а вранці сказали, що їдуть до Каліфорнії, то чи не хоче й вона туди податися.

— Ну ж бо,— підохочував її Летем,— їдьмо всі разом, а там, гляди, й кінозірками станемо.

Але дівчина зі своєю нашвидкуруч спакованою фібровою валізою стала закривавленим трупом, покинутим у придорожньому виярку недалеко від Крейга, в штаті Колорадо. Що ж до її вбивць, то за кілька годин після того їм таки випала нагода виступити перед кінокамерою.

Кілька подорожніх бачили двох молодиків і червону машину поблизу того місця, де знайдено тіло Отто Зіглера. Діставши їхні свідчення, поліція розіслала прикмети підозрюваних по всіх середньозахідних і західних штатах. На дорогах виставили пости, вертольоти вели спостереження з повітря. Один із таких постів у штаті Юта й затримав Йорка з Летемом. Трохи згодом поліція Солт-Лейк-Сіті дозволила місцевій телевізійній компанії зняти на плівку інтерв'ю з ними. Коли дивитися зняті кадри без звуку, можна подумати, що ті двоє веселих дужих хлопців обговорюють хокейний чи бейсбольний матч або що — тільки не вбивство і не роль, яку вони, за власним хвалькуватим зізнанням, відіграли в смерті сімох людей.

— Чому? — запитує репортер.— Чому ви таке вчинили?

І Йорк, самовдоволено усміхаючись, відказує:

— Ми ненавидимо весь світ.

В усіх п'яти штатах, що сперечалися за право судити Йорка й Летема, закон визнає смертну кару: у Флориді, Теннесі та Іллінойсі це страта на електричному стільці, в Канзасі — повішення, в Колорадо — отруєння газом. Та, маючи найвагоміші докази, перемогу в цій суперечці здобув Канзас.

Мешканці «ряду смертників» уперше побачили своїх нових сусідів 2 листопада 1961 року. Конвоїр, ведучи прибульців до камер, відрекомендував їм старожилів:

— Містере Йорк, містере Летем, прошу познайомитись. Це містер Сміт... Містер Гікок... А це містер Ловелл Лі Ендрюз — «наймиліший хлопець Уолкотта».

Коли урочиста процесія поминула їх, Гікок почув Ендрюзове хихотіння й спитав:

— Що той сучий син такого смішного сказав?

— Та нічого,— озвався Ендрюз.— Але я оце подумав: коли скласти докупи моїх трьох, ваших четверо та їхніх сім, це виходить чотирнадцять на нас п'ятьох. Чотирнадцять поділити на п'ять, буде в середньому...

— Чотирнадцять на *чотири*,— сердито поправив його Гікок.— Тут четверо вбивць і один несправедливо засуджений. Я ніякий не вбивця. Зроду й волосини ні на кому не зачепив.

*

Гікок і далі писав листи, оскаржуючи свій присуд, і один з цих листів нарешті дав бажані наслідки. Прочитавши його, голова консультаційної комісії при Асоціації адвокатів Канзасу, Еверетт Стірмен, був занепокоєний твердженням скаржника, ніби суд повівся з ним та його товаришем несправедливо. За словами Гікока, зважаючи на «ворожу атмосферу» в Гарден-Сіті, нічого було й сподіватися від присяжних безсторонності, а отже, суд мали б перенести в інше місце. Що ж до відібраних присяжних, то принаймні двоє з них під час попереднього опиту не приховували, що вважають підсудних винними («Коли питали думку щодо смертної кари, один сказав, що взагалі він проти неї, але в цій справі — ні»); та, на жаль, опит присяжних не протоколювався, бо закон штату Канзас цього не передбачає без спеціальної вимоги. До того ж багато присяжних були «добре знайомі з небіжчиками. Так само й суддя Тейт. Він був близьким другом сім'ї Клаттерів».

Та найбільше грязюки Гікок лив на захисників, Артура Флеминга й Гаррісона Сміта, чиї «неспроможність і несумлінність» були нібито головною причиною нинішнього становища скаржника, бо вони не підготували й не провели належного захисту; причому в листі давалося зрозуміти, що їхня пасивність була зумисна, спричинена попередньою змовою з обвинувачами.

Закиди видавалися досить серйозними і ставили під сумнів чесність двох поважних адвокатів і шанованого в окрузі судді. Та навіть якби вони підтвердилися тільки частково, то й тоді виходило, що суд знехтував конституційні права обвинувачених. І, на вимогу містера Стірмена, Асоціація адвокатів Канзасу вдалася до заходу, безпрецедентного в юридичній практиці цього штату:

доручила молодому адвокатові з Вічіти Расселові Шульцу розслідувати скаргу Гікока і, якщо вона підтвердиться, порушити клопотання про перегляд справи перед Канзаським верховним судом, який нещодавно схвалив присуд, винесений Гікокові й Смітові.

Як виявилося згодом, Шульц провів розслідування досить однобічно, майже цілком обмежившись розмовою із Смітом і Гікоком, а після того виступив з такою войовничою заявою для преси:

— Питання стоїть так: чи мають право на передбачений законом захист бідні підсудні, навіть коли вина їхня безперечна? Я не думаю, що штат Канзас зазна́є великої втрати, пославши на шибеницю цих двох засуджених. Зате втрати законної судової процедури він ніколи не поправить.

Шульц подав клопотання про перегляд справи, і Канзаський верховний суд відрядив одного із своїх почесних членів, суддю у відставці Уолтера Дж. Тійла, провести ретельну перевірку. І от, майже через два роки після процесу, в судовому залі Гарден-Сіті знову зібралися ті самі люди. Не було тільки колишніх обвинувачених — їхнє місце зайняли суддя Тейт, старий містер Флемінг і Гаррісон Сміт, чиї репутації опинилися під загрозою, і то не через твердження скаржника як такі, а зважаючи на ту видиму довіру, з якою поставилася до цих тверджень Асоціація адвокатів.

Перегляд справи, що частково відбувався в Ленсінгу, де суддя Тійл вислухав Сміта й Гікока, тривав шість днів, аж поки не лишилося жодного нез'ясованого питання. Вісім присяжних офіційно посвідчили, що ніколи не були знайомі ні з ким із жертв злочину. Четверо підтвердили, що трохи знали містера Клаттера, але всі вони, включаючи й Н. Л. Даннена, механіка аеропорту, який дав суперечливу відповідь під час опиту кандидатів, заявили, що ввійшли до складу присяжнинх з неупередженою думкою.

Шульц прискіпався до Даннена:

— А скажіть, шановний, чи не заперечували б ви, коли б вас самого судив присяжний, настросний так, як були тоді ви?

— Ні, не заперечував би,— відказав той.

Тоді Шульц запитав:

— Чи пригадуєте ви свою відповідь, коли спитали про ваше ставлення до смертної кари?

Даннен кивнув головою і сказав:

— Я відповів, що за звичайних обставин, мабуть, заперечував би проти неї. Але, беручи до уваги серйозність злочину, схильний проголосувати за.

Сутичка з суддею Тейтом була куди важчою, і Шульц дуже скоро зрозумів, що зчепився з тигром. Відповідаючи на запитання щодо його нібито близької дружби з містером Клаттером, суддя сказав:

— Колись він був позивачем у цьому суді, і я вів ту справу. Йшлося про збитки, заподіяні літаком, що впав у його садибі, і він вимагав відшкодування за... так, здається, за якісь там дерева. Більше я не мав нагоди з ним спілкуватися. Ніколи й ніякої. Та й взагалі бачив його раз чи два на рік...

Спантеличений Шульц поквапився перевести розмову на інше.

— А чи не можете ви сказати,— спитав він,— яке було ставлення тутешніх людей до обвинувачених, коли їх привезли сюди після арешту?

— Гадаю, що можу,— з убивчою впевненістю відповів суддя.— На мій погляд, ставлення до них було таке, як і до будь-яких кримінальних злочинців. Усі вважали, що їх треба судити відповідно до закону і, якщо вони винні, належно покарати. Одне слово, повестися з ними так само справедливо, як і з будь-ким іншим. І хоч їх звинувачували в тяжкому злочині, ніякого упередження проти них не було.

— Ви хочете сказати,— спробував поставити пастку Шульц,— що суд не бачив підстав переносити слухання справи в іншу округу з власного почину?

— Містере Шульц,— відказав суддя так, що це прізвище прозвучало як суцільне довге сичання,— суд *не може* переносити слухання справи з *власного* почину. Це суперечить законам штату Канзас. Я не мав права зробити це без офіційного клопотання.

Але чому ж такого клопотання не порушив захист? І Шульц узявся до самих захисників, бо, на думку цього молодого вічітського адвоката, головною метою розслідування було поставити під сумнів їхню сумлінність і довести, що вони не надали своїм підзахисним анінайменшої допомоги. Флемінг і Сміт гідно протистояли його нападові, особливо перший, що, красуючись своєю червоною краваткою і незворушною усмішкою, з великодушним терпінням вислуховував усі Шульцові закиди.

Пояснюючи, чому він не клопотався про перенесення процесу до іншої округи, Флемінг сказав:

— Виходячи з того, що велебний отець Коуен, священик тутешньої методистської церкви і дуже поважна й впливова в місті персона, а також інші священики висловилися проти смертної кари, я вважав, що це принаймні хоч якась запорука і що тут люди більш схильні прислухатися до голосу церкви у визначенні покари, аніж деінде в штаті. До того ж брат покійної місіс Клаттер у своїй заяві, яка була опублікована в місцевій пресі, сказав: він не хотів би, щоб звинувачених присудили до страти.

Шульц мав ще безліч закидів, але всі вони зводилися до того, що під тиском місцевої громади Флемінг і Сміт свідомо знехтували свої обов'язки. Обидва вони, як твердив Шульц, зрадили своїх підзахисних — тим, що не приділили їм достатньої уваги перед судом («Я докладав до цієї справи всіх можливих зусиль,— відказав Флемінг,— віддавав їй більше часу, ніж будь-якій іншій»); тим, що відмовились від попереднього судового слідства («Даруйте, сер,— сказав на це Сміт,— але ж ні містер Флемінг, ні я на той час ще не були призначені захисниками»); тим, що в розмовах з журналістами дозволяли собі несприятливі для обвинувачених висловлювання (Шульц до Сміта: «Чи відомо вам, що репортер топікської «Дейлі кепітал» Рон Келл писав, ніби другого дня після початку суду ви заявили, що містер Гікок безперечно винен і що ваша єдина мета — добитися замість смертної кари довічного ув'язнення?» Сміт до Шульца: «Ні, сер. Якщо мені приписують такі слова, то це неправда»)...

У звіті, поданому до Канзаського верховного суду, суддя Тійл написав, що суд над скаржниками цілковито відповідав конституційним вимогам. На підставі цього висновку верховний суд штату відмовив у скасуванні вироку й призначив нову дату його виконання — 25 жовтня 1962 року. Що ж до Ловелла Лі Ендрюза, чия справа вже двічі доходила аж до верховного суду Сполучених Штатів, то його мали стратити через місяць після того.

Убивці Клаттерів домоглися від федерального судді нової відстрочки. Ендрюз пішов на шибеницю у призначений день.

*

— Ніч була холодна,— розповідав Гікок одному журналістові, з яким листувався і якому час від часу дозволяли відвідувати його.— Холодна й дощова. Лило мов з відра, і на бейсбольному полі грязюки було по коліно. Коли Енді повели до складу, то мусили обходити кругом, по доріжці. Ми всі стояли біля вікон, дивилися — Перрі, я, Ронні Йорк, Джіммі Летем. Це все діялось одразу ж після півночі, і в складі світилося, як на свято. Ворота були широко розчинені, і ми бачили свідків, варту, лікаря, начальника тюрми — геть усе, крім самої шибениці. Звідси її не видно, але ми бачили її тінь на стіні — таку, наче від боксерського рингу.

Енді вели чотири конвоїри і священик. Перед самим складом вони на мить спинились. Енді дивився на шибеницю — відчувалося, що він дивиться туди. Руки в нього були спутані попереду. І раптом священик підійшов і зняв з нього окуляри. Аж глянути було жаль: Енді — й без окулярів. Тоді його завели всередину, і я подумав собі: як же він без окулярів зійде тими східцями? Кругом було тихо-тихо, тільки ген далеко собака гавкав. Десь у містечку. А потім ми почули отой звук, і Джіммі Летем ще спитав: «Що це?» То я *сказав* йому, що воно таке — люк провалився.

Потім знову стало дуже тихо. Тільки той собака все гавкав. Наш Енді довго гойдався, ніяк не хотів помирати. Певне, мали вони потім мороку прибирати після нього. Лікар раз по раз виходив надвір і стояв зі своєю трубкою в руці. Я б не сказав, що йому подобалась та робота. Він так са́пав, наче йому дух забивало, і все втирав очі. Джіммі сказав: «Ото ще баба слинява!» Мабуть, він того й виходив, що не хотів, аби інші бачили, як він плаче. А тоді знову йшов і слухав, чи не спинилося в Енді серце. Здавалося, кінця цьому не буде. Подумати тільки, ще цілих дев'ятнадцять хвилин серце билося!..

Гікок закурив сигарету і, криво посміхнувшись, промовив:

— Енді був дивак. Я колись сказав йому, що для нього життя людини нічого не важить, навіть і його власне. Вже коли йому було йти на шибеницю, він сів собі й упорав двоє смажених курчат. А перед тим цілий день смалив сигари, пив кока-колу й писав вірші. Коли по нього прийшли і ми попрощалися, я сказав йому: «Скоро

побачимось, Енді. Я певен, що ми потрапимо в те саме місце. То ти рознюхай там нанизу, чи не знайдеться десь для нас затишного куточка».

Він засміявся і відповів, що не вірить ні в рай, ні в пекло, а там за гробом, мовляв, тільки прах і тлін. Потім сказав, що до нього приїхали дядько й тітка і вже приготували труну, щоб забрати його труп і поховати десь у Північному Міссурі. На тому самому кладовищі, де лежать ті троє, яких він цокнув. Отож дядько з тіткою надумали покласти й Енді поруч них. А він, мовляв, мало не заіржав, коли вони про це заговорили, ледве стримався.

Тоді я сказав йому: «Ну, це тобі пощастило — хоч могилу матимеш. А нас із Перрі, мабуть, віддадуть в анатомку, під ніж».

Отак ми з ним і жартували, аж доки його забрали до складу...

Енді мені подобався, це факт. Він був трохи пришелепуватий, але не справжній псих, а просто, знаєте, химерний. Увесь час, було, базікав, як вибереться звідси й стане найманим убивцею. Любив уявляти собі, ніби він розгулює по Чікаго або Лос-Анджелесу з автоматом у футлярі для скрипки й залишає по собі трупи. Казав, правитиме по тисячі доларів за душу.

Гікок засміявся — як видно, з тих нісенітних нахвалянь приятеля — і похитав головою.

— Але, як на свій вік, він був страшенно тямовитий хлопець, я ще такого зроду не бачив. Ну просто ходяча бібліотека. Коли вже він прочитував якусь книжку, то вона в нього так і засідала в голові. А от *життя* він, звісно, й близько не нюхав. Я хоч проти нього неук, та коли йдеться про життя, тут мене вчити не треба. Бо я таки бував у бувальцях і дещо бачив. Такі речі бачив, що від них і собака виблював би. А Енді знав тільки те, що повичитував з книжок, і ні біса більше. Він був невинний, як мала дитина. Навіть із жінкою ні разу не переспав. Сам казав про це. Мабуть, оце мені найдужче в ньому подобалося — що він завжди казав усе, як воно є. Ми тут мастаки брехати. А я чи не найбільший. Та й треба ж таки щось ляпати язиком. Чимось похвалитися. Бо інакше ти ніхто й ніщо, хробак у своїй норі сім на десять футів. Але Енді ніколи цього патякання не визнавав. Казав, що не розуміє, навіщо вигадувати всякі небилиці.

А от крихітка Перрі, той анітрохи не жалів, що Енді повісили. Бо Енді мав те, чому він найдужче заздрить,—

освіту. І Перрі не міг йому цього пробачити. Ви, мабуть, помітили, як він полюбляє всякі надто розумні слова, хоча й сам їх до ладу не тямить. Ну чисто мов якийсь негритос із коледжу. А як у нього всі тельбухи перевертались, коли Енді ловив його на слові й починав йому вичитувати! Енді, звісно, робив це для його ж таки добра, хотів дати йому хоч трохи тої освіти. Але вся притичина в тому, що з Перрі ніхто не зживеться. У нього ж нема тут жодного товариша. Біс його зна, за кого він себе має. З усіх насміхається, всі в нього недолюдки й дегенерати, всі несповна розуму. Де вже нам до крихітки Перрі! Він же не такий, як усі, свята душа. Одначе є хлопці, які хоч сьогодні пішли б у «закуток», аби тільки на хвилинку зостатися з ним наодинці в душовій. Ви б послухали, як він хизується перед Йорком і Летемом! То Ронні каже, що залюбки придушив би його отою скотарською пугою. І я не осуджую Ронні. Зрештою, всі ми тут однією мотузкою зв'язані, і вони собі хлопці як хлопці...

Гікок звернув свої перекошені очі на вікно кімнати побачень. Його брезкле, бліде, як у мерця, обличчя відсвічувало в неясному промінні зимового сонця, що проходило крізь загратовані шиби.

— Слово честі, мені вже остобісіло сидіти в сусідстві з Перрі. Завжди він усім незадоволений. Нещирий, заздрісний на кожну дрібницю. На кожен лист, що я одержую, на кожного, хто мене навідує. Адже до нього ніхто ніколи не приходить, крім вас.— Він кивнув на журналіста, що був однаково добре знайомий і з ним, і зі Смітом.— Та ще адвоката. Пам'ятаєте, коли він був у лікарні з отою своєю дурною голодовкою, його батько прислав листівку? Ну, то начальник тюрми відписав старому, що він може приїхати коли хоче. Але той і носа не показав. Не знаю... Часом мені стає жаль Перрі. Такий він самотній на цьому світі,— мабуть, як ніхто. Але ж, хай йому чорт, він сам у цьому винен.

Гікок витяг з пачки «Пел-Мел» ще одну сигарету, наморщив ніс і сказав:

— Я пробував покинути курити. Але потім розважив, що в моєму становищі це ні до чого. А може, ще й пощастить захворіти на рак, і пошити в дурні весь штат Канзас. Один час я курив тут сигари. Ті, що лишилися після Енді. Другого ранку, як його повісили, я прокинувся і, як завжди, гукнув: «Гей, Енді!» І аж тоді згадав, що він уже в дорозі до Міссурі, з дядьком і тіткою.

Я виглянув у коридор. В його камері вже прибрали і весь мотлох звалили під стіною. Матрац, капці, отой альбом з малюнками всякого їства — Енді називав його своїм холодильником. Була там і коробка сигар «Макбет». То я сказав вартовому, що Енді хотів, аби я забрав їх собі, такий, мовляв, його заповіт. Одначе я так і не скурив їх усі. Може, вони нагадували мені про Енді, але чогось у мене від них живіт болів...

Що я можу сказати про смертну кару? Загалом я не проти. Це, звісно, помста, але що ж тут поганого? Помста — річ потрібна. Коли б я був якийсь родич Клаттерів чи отих, кого порішили Йорк і Летем, я б не мав спокою, доки винуватців не прокатали б на великій гойдалці. От люди й пишуть листи до газет. Останніми днями було два таких листи в топікській газеті. Одного написав якийсь священик. Мовляв, доки триватиме ця судова комедія? Чому оті сучі сини Гікок і Сміт досі не дістали по заслузі, чому вони, кляті вбивці, й досі напихають черево за рахунок платників податків? Ну що ж, я можу зрозуміти цих людей. Вони лютують, бо не бачать того, чого їм хочеться — помсти. І не побачать, якщо я зможу цьому перешкодити. У принципі я за те, щоб вішати. Аби тільки вішали не мене.

*

Але зрештою повісили і його.

Минуло ще три роки. За цей час місце Шульца, що відмовився провадити справу далі, заступили два досвідчені канзаські адвокати, Джозеф П. Дженкінс і Роберт Бінгем. Призначені федеральним суддею і, отже, працюючи без винагороди (зате з твердою впевненістю, що їхні підзахисні стали жертвами «безприкладно несправедливого суду»), Дженкінс із Бінгемом засипали оскарженнями різні установи федеральної судової системи і в такий спосіб відвернули три чергові дати виконання вироку: 25 жовтня 1962 року, 8 серпня 1963 року, 18 лютого 1965 року. Адвокати твердили, що суд над Гікоком і Смітом не можна визнати справедливим з таких міркувань: судовий захист було призначено лише після того, як обвинувачені визнали себе винними й відмовились від попереднього слідства; в ході процесу інтереси підсудних репрезентовано в недостатній мірі; обвинувачення підтверджено доказами, вилученими без ордера на обшук (ішлося про рушницю й ніж, узяті в домі Гікоків); незважаючи

на те, що процес мав відбуватися в атмосфері, «паскрізь просякнутій» упередженням проти обвинувачених, його не перенесено в інше місце.

Грунтуючись на цих аргументах, Дженкінс і Бінгем зуміли тричі довести справу аж до верховного суду Сполучених Штатів — до «Великого боса», як звичайно називають його скаржники,— і тричі верховний суд, що в таких випадках ніколи не пояснює причини свого рішення, відхилив їхні оскарження. У березні 1965 року, після того як Гікок і Сміт відбули в камерах «ряду смертників» майже дві тисячі днів, Канзаський верховний суд ухвалив, що їх належить позбавити життя в середу, 14 квітня 1965 року, протягом двох годин після півночі.

Тієї середи, снідаючи в кафе при одному з топікських готелів, Дьюї побачив на першій сторінці канзаської «Стар» заголовок, якого так довго чекав: *«Криваві вбивці сконали на шибениці»*. Повідомлення, передане кореспондентом Ассошіейтед Прес, починалося так:

«Річард Юджін Гікок і Перрі Едвард Сміт, засуджені до страти за один з найкривавіших злочинів в історії Канзасу, сьогодні вночі скінчили життя на шибениці в тюрмі штату. Гікок, 33 років, помер перший, в 0 год. 41 хв., Сміт, 36 років,— о 1 год. 19 хв.».

*

Дьюї бачив, як вони помирали, бо потрапив у число двадцяти з лишком запрошених свідків. Раніше він ніколи не був присутній при страті і, зайшовши опівночі до холодного складу, здивовано розглядався довкола: він сподівався побачити більш урочисту, відповіднішу обстановку, а не такий-от тьмяно освітлений сарай, захаращений дошками та іншим мотлохом. Але сама шибениця з двома білими зашморгами на поперечному брусі таки вражала уяву; не менше, хоча й трохи несподіване враження справляв і вішатель, чия довга тінь падала з високого дерев'яного помосту, на який вели тринадцять східців. Цей нікому не відомий жилавий чоловік, що його спеціально привезено з Міссурі й призначено йому за роботу шістсот доларів, був одягнений у старезний двобортний смугастий костюм, аж надто просторий на його суху постать, так що піджак звисав мало не до колін. На голові у вішателя стримів ковбойський капелюх, що колись, як видно, був зелений, а тепер являв собою вицвілу, руду від поту руїну.

Чимало бентежили Дьюї і ті побіжні фрази, що ними обмінювались його сусіди свідки, дожидаючи, як висловився один з них, «святкової вистави».

— Я чув, їм запропонували потягти жеребок. Або кинути монету. Та Сміт нібито сказав: «А чому б не за алфавітом?» Мабуть, через те, що «С» іде після «Г». Ха-ха!

— Той Гікок дотепний хлопець. Мені розповідали, як десь годину тому один вартовий сказав йому: «Певне, це буде найдовша ніч у вашому житті». А Гікок засміявся та й каже: «Навпаки, найкоротша».

— А ви чули про Гікокові очі? Він заповів їх лікареві-окулістові. Тільки-но Гікока знімуть з шибениці, той лікар тут-таки візьме його очі й вправить їх комусь іншому. Не хотів би я опинитися на місці тієї людини. Було б мені не по собі з його очима.

— О боже! Невже це дощ? А у мене в машині всі шиби спущені. Новенький «шевроле»!..

Несподіваний рясний дощ залопотів по високій покрівлі складу. Цей звук, трохи подібний до врочистого барабанного бою, провістив появу Гікока. В супроводі шістьох конвоїрів і священика, що бурмотів молитви, він вступив до місця страти. Руки його були скуті наручниками й притягнуті до тулуба неоковирними шкіряними шлейками, схожими на кінську збрую. Перед сходами на шибеницю начальник тюрми зачитав офіційний ордер на виконання судового вироку. Тим часом як він читав, Гікокові очі, ослаблені майже п'ятьма роками в'язничного присмерку, блукали по обличчях присутніх. Не побачивши того, кого він шукав, Гікок пошепки спитав найближчого вартового, чи є в складі хтось із родини Клаттерів, а коли почув, що немає, то був видимо розчарований, наче вважав, що без цього ритуал помсти не може відбутися належним чином.

Скінчивши читати ордер, начальник тюрми, як заведено, спитав засудженого, чи не хоче він сказати останнє слово. Гікок кивнув головою.

— Я хочу сказати тільки одне: я не маю в душі зла. Там, куди ви мене посилаєте, буде краще, ніж на цьому світі.

Тоді, немовби на підтвердження своїх слів, підійшов і потиснув руки чотирьом головним винуватцям його арешту й засудженням: агентам КБР Роєві Черчу, Кларенсові

Данцу та Гарольдові Наю, що також дістали дозвіл бути свідками страти, і, нарешті, самому Дьюї.

— Дуже радий вас бачити,— мовив Гікок з чарівливою усмішкою, і це виглядало так, ніби він вітав гостей на своєму власному похороні.

Вішатель кахикнув, нетерпляче підняв і знову насунув свого ковбойського капелюха — мов гриф-стерв'ятник, що сердито сіпає головою і настовбурчує пір'я. Один з конвоїрів підштовхнув Гікока, і той піднявся на поміст.

— Бог дає, бог забирає. Хай святиться ім'я його...— монотонно тягнув священик під часте лопотіння дощу, тим часом як вішатель брав засудженого в зашморг і накладав йому на очі вузьку чорну пов'язку.— Хай зглянеться всевишній на твою грішну душу...

Люк провалився, і Гікок цілих двадцять хвилин висів у всіх перед очима, аж поки тюремний лікар сказав:

— Смерть засвідчую.

Виблискуючи зрошеними дощем фарами, до складу заїхала похоронна машина. Загорнуте в ковдру тіло поклали на ноші, перенесли до машини й повезли в ніч.

Проводжаючи очима машину, Рой Черч похитав головою.

— Ніколи б не повірив, що в нього стане духу отак усе це знести. Я мав його за боягуза.

Той, до кого він говорив, один з детективів, відказав:

— Ет, Рою, він же був мерзотник. Підла тварюка. Він на це заслужив.

Черч і далі замислено хитав головою.

Чекаючи другої страти, один журналіст і вартовий, що стояв поруч, перемовлялися між собою.

— Ви вперше при страті? — запитав журналіст.

— Ні, я бачив Лі Ендрюза.

— А я оце вперше.

— А-а... Ну, то як воно вам?

Журналіст злегка скривився.

— Ніхто з редакції не хотів їхати. І я теж не хотів. Та не так воно вже й страшно, як я думав. Наче з трампліна у воду. Тільки з мотузкою навколо шиї.

— Вони нічого не відчувають. Гоп, хрясь — і по всьому. Нічогісінько не відчувають.

— Ви певні? Я стояв зовсім близько, то чув, як він задихався.

— Еге, але вже нічого не відчував. А то було б не по-людяному.

— Мабуть, їм дають якісь заспокійливі засоби. Таблетки абощо.

— Е ні. Це не дозволяється... А осьде й Сміт.

— Тьху ти, я й не знав, що він такий недоросток.

— Еге ж, він малий. А тарантул хіба великий?

Зайшовши до складу, Сміт упізнав свого давнього ворога Дьюї, перестав жувати гумку і, вишкіривши зуби, пустотливо й зухвало підморгнув йому. Та коли начальник тюрми запитав, чи не хоче він чогось сказати, Смітове обличчя споважніло. Його виразисті очі сумно вдивлялися в обличчя людей довкола, тоді звернулися вгору, до темної постаті вішателя, а потім униз. Він подивився на свої руки в наручниках, на пальці, замазані чорнилом і фарбою: останні три роки в «ряду смертників» він гаяв час, малюючи автопортрети й дітей — здебільшого дітей інших в'язнів, що давали йому фотографії своїх чад, яких їм тепер так рідко випадало бачити.

— Я вважаю,— сказав Сміт,— це просто казна-що — отак позбавляти людину життя. Я не вірю в доцільність смертної кари — ні в моральну, ні в юридичну. А може, я міг би зробити щось корисне, щось...— Нараз його зрадила впевненість; він знітився й притишив голос майже до шепоту.— Я знаю, ні до чого вибачатися за те, що я вчинив. Навіть негоже. Але все-таки я прошу пробачення.

Східці, зашморг, пов'язка. Та перш ніж наклали пов'язку, смертник виплюнув свою гумку в простягнуту до нього долоню священика. Дьюї заплющив очі й не розплющував їх аж доти, доки почув глухий хрускіт зламаних зашморгом хребців...

Як і більшість американських охоронців закону, Дьюї переконаний, що застосування смертної кари запобігає тяжким злочинам, і в нього не було й тіні сумніву, що де-де, а в цій справі вона цілком заслужена. Перша страта анітрохи не зворушила його: він ніколи не почував симпатії до Гікока, вважаючи його жалюгідним нікчемою, «дрібним шахраєм, що забагато на себе взяв». А от Сміт, хоча й був справжнім убивцею, викликáв інші почуття: він чимось нагадував безпритульну поранену тварину, і Дьюї не міг позбутися цього враження. Йому спала на пам'ять перша зустріч з Перрі в камері допитів лас-вегаської поліції: на металевому стільці перед ним сидів недорослий хлопчик-мужчина, і його маленькі ноги, взуті в чобітки, ледь сягали підлоги. І тепер, розплющив-

ши очі, Дьюї побачив ті самі дитячі ноги, що безживно звисали над долівкою складу.

Раніше Дьюї сподівався, що зі смертю Гікока й Сміта відчує полегкість, моральне задоволення від свідомості чесно виконаного обов'язку. Та натомість спіймав себе на думці про одну випадкову зустріч на кладовищі Веллі-В'ю, майже рік тому, і тепер розважив, що, мабуть, саме вона завершила для нього справу Клаттерів.

Якось у травні, коли лани пшениці довкіл Гарден-Сіті вилискують золотаво-зеленим недостиглим колосом, Дьюї прийшов на кладовище опорядити батькову могилу, до якої давно вже не докладав рук. Чотири роки збігло відтоді, як він розслідував справу Клаттерів, тепер йому минав п'ятдесят другий, але він лишився такий же сухорлявий, енергійний і досі був головним інспектором КБР у Західному Канзасі. Усього за тиждень перед тим він зловив двох крадіїв худоби.

Зробивши все, що треба, Дьюї неквапливо побрів безлюдною стежкою між могил. Біля одної могили він спинився. На надгробку було свіжовикарбуване ім'я: Тейт. Суддя Тейт помер від запалення легень у листопаді минулого року, і на незарослому горбочку землі ще лежали побляклі вінки з вимитими дощем стрічками. Люди вмирали, народжувались, одружувались... Оце лише кілька днів тому Дьюї почув, що приятель Ненсі Клаттер, юний Боббі Рапп, виїхав з містечка й одружився.

Могили Клаттерів — чотири поряд, під одним великим сірим надгробком — були в самому кінці кладовища, поза деревами, майже на краю золотавого пшеничного лану. Наблизившись до них, Дьюї побачив, що там уже хтось є — якась тоненька дівчина в білих рукавичках, з гладенько зачесаним рудуватим волоссям і струнками ногами. Вона всміхнулася до Дьюї, але він не міг пригадати, хто це.

— Ви забули мене, містере Дьюї? Я Сьюзен Кідвелл.

Він засміявся, дівчина теж.

— Сью Кідвелл! А я й не впізнав.— Дьюї не бачив її від самого суду, а тоді вона була ще зовсім дитина.— Як ваші справи? Як мати?

— Дякую, добре. Мама так само викладає музику в Голкомбській школі.

— Я вже давненько там не був. Є якісь новини?

— Та нібито збираються забрукувати вулиці. Але ж ви знаєте Голкомб... Правда, я й сама тепер не часто там

буваю. Адже я вступила до КУ.— Вона мала на увазі Канзаський університет.— Оце лише на кілька днів приїхала додому.

— Ну, це чудово, Сью. А що ви там вивчаєте?

— Все потроху. А найбільше — мистецтво. Мені дуже подобається. Я справді щаслива.— Вона звела очі на широкі лани.— Ми з Ненсі збиралися вступити туди разом. І жити в одній кімнаті. Я іноді думаю про це. Коли почуваю себе дуже щасливою, раптом згадую про всі наші плани.

Дьюї подивився на сірий надгробок з чотирма іменами та датою смерті: 15 листопада 1959 року.

— Ви часто сюди ходите? — спитав він.

— Та ні, не дуже... Ой, як сьогодні пече! — Сьюзен надягла темні окуляри.— Ви пам'ятаєте Боббі Раппа? Він оженився на гарній дівчині.

— Еге ж, я чув.

— Її звуть Коллін Вайтгерст. І з обличчя гарненька, і загалом дуже мила.

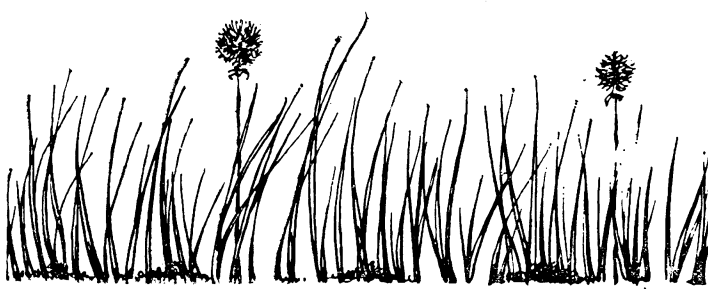
— Я радий за Боббі,— сказав Дьюї, тоді лукаво запитав: — Ну, а ви як? Певне, кавалери кругом так і в'ються?

— Ну, таке скажете! Але я оце згадала... У вас є годинник?.. Ого! — вигукнула вона, почувши, що вже пів на четверту.— Мені треба бігти! Дуже рада, що побачила вас, містере Дьюї.

— Я теж, Сью... Бажаю вам щастя! — гукнув він їй навздогін.

Сьюзен квапливо віддалялася стежкою, і її підстрижене гладеньке волосся погойдувалось і вилискувало. Отакою дорослою гарною дівчиною була б тепер і Ненсі...

Дьюї рушив додому. Він зайшов під дерева, а позад нього лишилося безкрає небо і тихий шелест вітру в пшеничному колоссі.

ЗМІСТ

О. Звєрєв. Проза Трумена Капоте . . 5

ЛУГОВА АРФА. **Повість** 15

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ 17
РОЗДІЛ ДРУГИЙ 35
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ 53
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ 61
РОЗДІЛ П'ЯТИЙ 73
РОЗДІЛ ШОСТИЙ 99
РОЗДІЛ СЬОМИЙ 107

СНІДАНОК У ТІФФАНІ. **Повість** . . . 125

З ХОЛОДНИМ СЕРЦЕМ. **Правдива історія одного вбивства та його наслідків** . 203

ЧАСТИНА ПЕРША
Останні, що бачили їх живих . 205

ЧАСТИНА ДРУГА
Невідомі особи 266

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
Відповідь 321

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА
«Закуток» 396

Трумэн Капоте

ЛУГОВАЯ АРФА
ЗАВТРАК У ТИФФАНИ
ХЛАДНОКРОВНО

Повести

Перевод с английского
В. И. Митрофанова
(На украинском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42. Редактор *С. А. Коваль*. Художники *В. А. Буйновський, Д. О. Заруда*. Художній редактор *В. С. Мітченко*. Технічний редактор *Л. М. Грицишин*. Коректори *А. В. Кудрявцева, Г. М. Стадних*. Виготовлено на Головному підприємстві республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Київ, Довженка, 3. ІБ № 386. Здано на виробництво 6/V 1977 р. Підписано до друку 16/VIII 1977 р. Формат 84×108$^{1}/_{32}$. Папір № 3. Фізичн. друк. арк. 14,5. Умовн. друк. арк. 24,36. Обліково-видавн. арк. 27,071. Ціна 2 крб. 90 коп. Зам. 7—1374. Тираж 100 000.

**ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»**

Готуються до друку і виходять у світ твори зарубіжних письменників:

ПРОЗА

СЕРІЯ
«ВЕРШИНИ СВІТОВОГО ПИСЬМЕНСТВА»

БЕНІТО ПЕРЕС ГАЛЬДОС.
Сарагоса. Донья Перфекта. Романи.
З іспанської

ГЕРМАН ГЕССЕ.
Гра в бісер. Роман.
З німецької

КАРЕЛ ЧАПЕК.
Війна з саламандрами. Роман. **Мати.** П'єса. **Оповідання.**
З чеської

СЕРІЯ
«ЗАРУБІЖНА НОВЕЛА»

Відкриття. Оповідання письменників НДР.
З німецької

ТОМАС ГАРДІ.
Стародавні характери.
З англійської

МАРСЕЛЬ ЕМЕ.
Семимильні чоботи.
З французької

ВІЛЬЯМ ФОЛКНЕР.
Червоне листя.
З англійської

СЕРІЯ
«ЗАРУБІЖНА САТИРА І ГУМОР»

ГУГО ГАРТУНГ.
Ми — вундеркінди. Роман.
З німецької

РАДОЕ ДОМАНОВИЧ.
Страдія. Повість.
З сербськохорватської

ЙОН ЛУКА КАРАДЖАЛЕ.

Тріумф таланту. Оповідання.

З румунської

СЕРІЯ «ДРУЖБА»

Свобода. Збірник. Повісті та оповідання.

З болгарської

БЕЛА ІЛЛЕШ.

Завоювання батьківщини. Роман.

З угорської

ГЕОРГІЙ КАРАСЛАВОВ.

Прості люди. Роман.

З болгарської

ЯН КОЗАК.

Білий кінь. Полювання на Бамбуйці.

Повісті.

З чеської

ЗОФ'Я НАЛКОВСЬКА.

Роман Терези Геннерт. Межа. Романи.

З польської

ОКРЕМІ ВИДАННЯ

Латиноамериканська повість. Збірник.

З іспанської і португальської

ВЕНС ПАЛМЕР.

Родина Суейнів. Роман.

З англійської

САЛАХ ФЕЛЛАХ.

Терниста дорога. Повість.

З французької

АРІСІМА ТАКЕО.

Жінка. Роман.

З японської

ПОЕЗІЯ

Антологія польської поезії. У двох томах.

ВІКТОР ГЮГО.

Лірика.

З французької

ТО ХИУ.

Поезії.

З в'єтнамської

ДРАМАТУРГІЯ

БЕРТОЛЬТ БРЕХТ.

Кар'єра Артуро Уї.

З німецької

2 крб. 90 коп.

